તીજોરીની મજબુતાઇની પરીક્ષા

બે તીજોરી બહારના દેખાવમાં બરાબર એક સરખી હોય તેમજ વજનમાં પણ એક સરખી હોય તે છતાં મજબુતાઇમાં તેમજ કીંમતમાં બહુજ ફેર હોય એવું તીજોરીની બનાવટનું કામ હોય છે.

તીજોરીની મજબુતાઇનો આધાર ફક્ત પ્લેટની જાડાઈ ઉપર હોતો નથી. પ્લેટ ગમે એટલી જાડી હોય પણ મજબુતાઇને લગતું કામ બરાબર કરેલું નહીં હોય તો તીજોરી બહુજ જલદી તોડી નાખી શકાય.

મજબુતાઇનું કામ સારી રીતે થયલું છે કે નહીં તે તીજોરી તૈયાર થયા પછી કારીગર પોતે પણ કહી શકે નહીં.

લડાઇ પેહેલાં ઓસ્ટ્રીયન તીજોરીઓ આવતી હતી અને તે એવી હતી કે પંદરથી વીસ મીનીટમાં તોડી શકાય. હાલમાં તે તીજોરીઓ આવતી નથી ત્યારે તેની જગ્યા અમેરીકન તીજોરીઓએ લીધી છે. એ તીજોરીઓ ઓસ્ટ્રીયન તીજોરીઓ કરતાં પણ હલકી બનાવટની હોય છે.

ગોદરેજને કારખાને આવનારને બીજી તીજોરીઓ તેમજ ગોદરેજની તીજોરીઓની બનાવટની પુરતી સમજ આપવામાં આવશે.

બગદાદ, બસરા વીગેરે માટે સરકારે હાલમાં ગોદરેજને ૬૮ તીજોરીઓનો ઓર્ડર આપ્યો છે. જુદા જુદા મેકરોની તીજોરીઓની બનાવટની સરખામણી કર્યા પછી એ ઓર્ડર ગોદરેજને આપવામાં આવ્યો છે.

કારખાનું—ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબઈ.

હિંદનો પેહેલો મોગલ શાહ સુલ્તાન બાબર

"ગુજરાતી"ની ૩૬ મી ભેટ

બાદશાહ બાબર

અથવા

નૂરે ઇસ્લામ!

કર્તા

ઠક્કુર નારાયણ વિસનજી

"With fame, even if I die, I am contented
Let fame be mine, since my body is death's"
Bābar's Motto (A quotation from Firdausi)

"જો કીર્તિ સહિત મારું મરણ થઈ જાય તો તે કીર્તિ સહિત મરણથી હું સંતુષ્ટ છું, મારા દેહપર મૃત્યુનો અધિકાર છે, તો પછી કીર્તિને તો મારી થવા દો"

બાદશાહ બાબરનો મુદ્રાલેખ (ફિરદોસીના 'શાહનામા'માંથી)

"ગુજરાતી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેસાઇએ છાપી પ્રકટ કર્યું,
સાસૂન બિલ્ડિંગ્સ, સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

વિક્રમાર્ક ૧૯૭૬ ઇ સ ૧૯૨૦

મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦

"ગુજરાતી"એ આપેલી ભેટો

૧ રાસેલાસની કથા.
૨ મહારાણીશ્રીનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.
૩ હિન્દ અને બ્રિટાનિયા
૪ ગંગા ગોવિન્દસિંહ.
૫ સુવિતા સુંદરી
૬ ટીપૂ સુલતાન (પ્રથમ ભાગ).
૭ દિલ્લીપર હલ્લો
૮ અઢારમી સદીનું હિન્દુસ્તાન.
૯ ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો.
૧૦ શાહજાદો ને ભીખારી.
૧૧ હેસ્ટિંગ્સની સોટી.
૧૨ બાજીરાવ બલ્લાળ (સચિત્ર).
૧૩ બેગમ સાહેબ
૧૪ પાણીપંતનુ યુદ્ધ.
૧૫ નૂરજહાન
૧૬ રૂપનગરની રાજકુવરી.
૧૭ ઈન્દુકુમારી.
૧૮ પ્લાસીનું યુદ્ધ.
૧૯ શિવાજીનો વાઘનખ
૨૦ હળદીઘાટનું યુદ્ધ
૨૧ લંડનવનનો નાશ
૨૨ પેશ્વાની પડતીનો પ્રસ્તાવ.
૨૩ ઔરંગઝેબનો ઉદય.
૨૪ પદ્મિની.
૨૫ કત્લેઆમ.
૨૬ પુરાતન દિલ્હી (સચિત્ર)
૨૭ ચુમ્બનમીમાંસા.
૨૮ ભદ્રકાળી.
૨૯ જગન્નાથની મૂર્તિ અને ભારતનું ભવિષ્ય.
૩૦ હમ્મીરહઠ અથવા રણથંભોરનો ઘેરો
૩૧ ભુજબળથી ભાગ્યપરીક્ષા.
૩૨ પાટણની પ્રભુતા
૩૩ ચાણક્યનન્દિની, અ ચચ્ચ અને સુંઘી.
૩૪ અનંગભદ્રા અ. વલ્લભીપુરનો વિનાશ!
૩૫ રૈનક મહેલની રાજખટપટ
૩૬ બાદશાહ બાબર અથવા નૂરે ઇસ્લામ

ગ્રન્થસમર્પણ

આપણી સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી પવિત્ર જન્મભૂમિ ભારતભૂમિનાં

જે તરુણ, પ્રૌઢ તથા વૃદ્ધ નરનારી સુસન્તાનોની

“મજહબ નહીં સિખાતા આપસમેં બયર રખના.

હિન્દી હયૅ હમ્વતન હયૅ હિન્દોસ્તા હમારા”

એ પરમ રમણીય, આદરણીય, અનુસરણીય તથા બન્ધુભાવવર્ધિની ભાવનામા અવિચલ શ્રદ્ધા બંધાયલી છે અને જેઓ ભૂતકાલિક વિરોધને વિસ્મરવાના પ્રયત્નપૂર્વક પરધર્મસહિષ્ણુતા તથા બન્ધુભાવનાથી ભારતવર્ષની ધાર્મિક, નૈતિક, સામાજિક, આર્થિક ઔદ્યોગિક તથા રાજનૈતિક ઉન્નતિની સિદ્ધિના ઉદ્યમમા એકજીવ અને એકપ્રાણથી પ્રવૃત્ત થયેલા છે તે હિન્દુ, મુસલ્માન, પારસી, યહૂદી, ક્રિશ્ચિયન્ તેમજ અન્ય ધર્મ તથા અન્ય જાતિનાં ભારતીય સુસન્તાનોના કરકમળોમાં પ્રસ્તુત પુસ્તક અનન્ય ભ્રાતૃભાવપૂર્વક સાદર સમર્પિત કરવામા આવે છે

ભારતીય સ્નેહસંગીત

ભલે હો ભિન્ન ભિન્ન અભિધાન;
એક દેહના ભાગ અમે બે હિન્દૂ મુસલ્માન-ભલે
દ્વેષભાવનુ નામ કહો ક્યા જ્યાં છે સર્વ સમાન;
ઈશ્વિર એક જ નામ ભિન્ન છે રામ અને રહમાન.

સર્વ ધર્મોનુ એ ફર્માન;
સ્નેહનુ કરો સદા સન્માન-એક દેહના

હિન્દુ મુસલ્માંના છો ચાલે સ્વતન્ત્ર ધર્મવિધાન,
હિન્દુ મુસલ્મા છતા 'અમારો સ્વદેશ હિન્દુસ્તાન!'

અમો એક જ માતાં સતાન;
અમારૂં બંધુભાવમા ધ્યાન-એક દેહના

મત્સરમદિરા ત્યજી કરી લ્યો સ્નેહસુધાનુ પાન;
સુખદુ બે એકત્ર રહો છો એ જ સત્ય અભિમાન;

ભિન્નતા હરનારી છે પ્રાણ;
એકતા કરનારી કલ્યાણ-એક દેહના

-ઠક્કુર નારાયણ

ઉપોદ્ઘાત

ઈશ્વર જેમ અનાદ્યનન્ત છે તેમ જ કાળ પણ અનાદિ તથા અનન્ત હોવાથી કાળને 'નિરવધિ' કહેવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ ઈશ્વર તથા કાળનું તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં તેમનામાં જે એક પ્રધાન તથા અતિશય મહત્ત્વમય ભેદ દેખાઈ આવે છે તે એ છે કે ઈશ્વર પરિવર્ત્તનશીલ નથી અને કાળ પરિવર્ત્તનશીલતાના વિકારને આધીન છે અને તેટલામાટે જ નીતિશાસ્ત્રવેત્તા વિચારશીલ પુરુષોએ સર્વ સાધારણ જનસમાજને એવા આશયનો યોગ્ય ઉપદેશ આપેલો છે કે. "કોઈ પણ કાર્ય કરતી વેળાયે દેશ કયો છે, કાળ કેવા પ્રકારનો ચાલી રહ્યો છે, આપણા મિત્રો કોણ છે, આપણા શત્રુઓ કોણ છે, આપણે પોતે કોણ છીએ, આપણી શક્તિ કેટલી છે તેમ જ આપણી કમાણી કેટલી છે અને આપણો ખર્ચ કેટલો છે, એ સર્વ વિષયોનો વારવાર વિચાર કર્યા પછી જ વિચારશીલ મનુષ્યે નિર્ધારિત કાર્યનો આરંભ કરવો" આથી સ્વાભાવિક જ એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે જે દેશમાં આપણો જન્મ થયો છે તે આપણા ભારતવર્ષ નામક દેશની, તે દેશમાં જે કાળ અત્યારે વર્ત્તમાન છે તે કાળની, આપણા મિત્રોની, આપણા શત્રુઓની, આપણી પોતાની, આપણી શક્તિની તેમ જ આપણી આવકની તથા આપણા વ્યયની પરિસ્થિતિ શી છે અને કેવી છે? આ પ્રશ્નનુ ઉત્તર એ જ છે કે આપણા પરસ્પર દ્વેષ, મત્સર તથા ગૃહક્લેશના પરિણામે આપણો દેશ અધોગતિની ગર્ત્તામાં જઈ પડ્યો છે, કાળ આપણામાટે સર્વથા પ્રતિકૂળ થઈ પડ્યો છે, પરસ્પર મિત્રભાવના ઘટી ગઈ છે, પરસ્પર શત્રુભાવની વૃદ્ધિ થઈ છે, આપણે પોતે કોણ છીએ એ જાણવાનુ જ્ઞાન કે ભાન આપણામાં રહ્યુ નથી, આપણી શક્તિ ક્ષીણ થયેલી છે તેમ જ આપણી આવક સાથે સરખાવતાં આપણો ખર્ચ બહુ જ વધી ગયેલો હોવાથી ક્યાંક દીવાળું ન ફૂંકાઈ જાય એની ભીતિ આપણા મનમા અષ્ટૌપ્રહર રહ્યા કરે છે જો આવી સર્વથા પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિનુ પરિવર્ત્તન કરીને અનુકૂલ પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન કરી લેવાની ભારતભૂમિનાં સુસતાનોની આકાક્ષા હોય, તો ધર્મભિન્નતા તથા જાતિભિન્નતાની વર્જ્ય મહત્તાને ઘટાડવાની; પરધર્મ સહિષ્ણુતાને વધારવાની, મિત્રભાવ, બધુભાવ, પરસ્પર અનુકંપા, સંપ તથા સઘશક્તિને દૃઢતાપૂર્વક સ્થાપવાની અને રાજભક્તિ તથા શાંતિમય સૌમ્ય પ્રયત્નોદ્વારા ભારતવર્ષના ધાર્મિક, નૈતિક, સામાજિક, આર્થિક, ઔદ્યોગિક તથા રાજનૈતિક ઉત્કર્ષના કાળને શીઘ્રગતિથી નિકટમાં ખેંચી લાવવાની આવશ્યકતા અનિવાર્ય છે, એનો કોઇથી પણ અસ્વીકાર કરી શકાય તેમ નથી, એ આવશ્યકતાની પૂર્ત્તિના એક અગ તરીકે હવે પછીનુ સાહિત્ય પણ બહુધા એવા જ પ્રકારનું નિર્માણ થવું જોઇએ કે જેના પઠનપાઠનથી ભારતવર્ષની ધર્મનિષ્ઠ તથા રાજનિષ્ઠ પ્રજાનાં બે મુખ્ય અગો હિન્દુ તથા મુસલ્માનો પોતાના પરસ્પર ધાર્મિક તથા જાતીય ભૂતકાલિક વૈરભાવને સર્વથા ભૂલી જાય, તેમનાં અંત:કરણોમાં પરસ્પર પ્રબળ પ્રેમભાવનો આવિર્ભાવ થાય અને તેમના એકત્ર સૌમ્ય પ્રયત્નોથી ભારતવર્ષની ધાર્મિક, નૈતિક, સામાજિક, આર્થિક, ઔદ્યોગિક તથા રાજનૈતિક ઉન્નતિ થવા સાથે ભારત-

વર્ષની શાંતિની પણ ચિરરક્ષા થતી રહે આવા પ્રકારના સાહિત્યના નિર્માણનો સરળ માર્ગ એ છે કે જેમના યોગે હિન્દુ તથા મુસલ્માનોના ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા ધાર્મિક વિરોધો તથા જાતીય વિગ્રહોનુ પુન સ્મરણ થતાં પરસ્પર વૈરભાવ તથા દ્વેષભાવ તેમ જ તિરસ્કાર તથા ઘૃણાનો નવીનતાથી ઉદ્ભવ થવાનો સભવ હોય તેવી સર્વ ઐતિહાસિક ઘટનાઓનો ઐતિહાસિક લેખોમાંથી તેમ જ ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાંથી સર્વથા બહિષ્કાર થવો જોઇએ અને ઐતિહાસિક ચરિત્રો તથા ઐતિહાસિક નવલકથાઓની રચનામાટે ભારતવર્ષના ભિન્ન ભિન્ન કાળના ઇતિહાસોમાથી ઐતિહાસિક સ્ત્રીપુરુષોના એવા પ્રકારનાં ચરિત્રોને શોધી કાઢવાં જોઇએ કે જે ચરિત્રોના અવલોકન તથા પરિશીલનથી હિન્દુઓના હૃદયમાં મુસલ્માનોમાટે તેમ જ મુસલ્માનોના અત કરણમા હિન્દુઓમાટે પ્રેમ, બધુભાવ, સન્માન તથા સહાનુભૂતિની લાગણીઓનો જ ઉદય થાય અને ભૂતકાલિક વિરોધ તથા વૈરભાવનુ તેમના ચિત્તમાં સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય. આવી રીતે પરસ્પર પ્રેમ તથા અનુકપાની લાગણીઓને ઉત્પન્ન કરનારાં અનેક હિન્દુ તથા મુસલ્માન મહાત્મા સાધુઓ, રાજાઓ, બાદશાહો તથા ગૃહસ્થો તેમ જ સતી સાધ્વી પ્રાત'સ્મરણીયા સન્નારીઓના ચરિત્રો, જો શોધવામા આવે તો વિપુલ પરિમાણમા મળી શકે તેમ છે

હવે પછી એવા જ ઐતિહાસિક જીવનચરિત્રો તથા એવી જ ઐતિહાસિક નવલકથાઓ લખવાનો મારો મનોભાવ હોવાથી પ્રસ્તુત નવલકથામાં જે બાબર નામક મુગલવશાવતંસ બાદશાહનું જીવનચરિત્ર અપાયલું છે તે પણ એક આદર્શ ચરિત્ર હોવાથી પ્રસ્તુત નવલકથાની સૃષ્ટિ પણ ઐક્ય તથા બધુભાવની સિદ્ધિના આશયથી જ નિર્માયલી છે

બાદશાહ બાબરની યોગ્યતા કેવી અને કેટલી હતી તેનુ 'બાબરની યોગ્યતા' શીર્ષક પ્રસ્તુત નવલકથાના ૨૬ મા પ્રકરણમાં સવિસ્તર નિરૂપણ કરાયલું છે બાબરની યોગ્યતા અદ્વિતીય તથા અલૌકિક હોવાથી જ બાબરના પોતાના લખેલા આત્મચરિત્ર ઉપરાત પણ યુરોપની ભિન્નભિન્ન ભાષાઓ, ફારસી ભાષા તેમ જ ભારતવર્ષની કેટલીક વર્ત્તમાન ભાષાઓમાં બાબરના ચરિત્રવિષયક ગ્રન્થો તથા લેખો એટલી તો વિશાળ સખ્યામાં લખાયલા છે કે જો કોઈ મનુષ્ય એ સર્વ ભાષાઓનો જ્ઞાતા હોય અને તે એ સર્વ ગ્રન્થો તથા લેખોનુ નિત્ય ચારથી પાચ કલાક પર્યન્ત સતત વાચન કરતો રહે, તો પણ એ ગ્રન્થોના તથા લેખોના વાંચનમાં તેનો ઓછામાં ઓછો છથી આઠ મહિના જેટલો સમય તો અવશ્ય વીતી જાય, એવુ મારુ માનવું છે બાબરના ચરિત્રમાં રહેલી એક વિશિષ્ટ ચમત્કૃતિ અથવા મહત્તા તો વળી એ છે કે કોઈ પણ રાજ્યકર્ત્તાની કાર્યકીર્ત્તિનો ઇતિહાસ લખતી વેળાયે તેના ગુણો કરતા પણ તેના દોષોનું અધિક સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરનારા અને તે દોષોના શાબ્દિક ચિત્રને યથાસભવ ભયાનક સ્વરૂપમાં આલેખનારા ભારતવર્ષના ઇતિહાસના પાશ્ચાત્ય લેખકોની દૃષ્ટિ પણ બાબરના ચારિત્ર્યમાં એવા કોઈ પણ વિઘાતક દોષનું દર્શન કરી શકી નથી કે જે દોષના પરિણામે બાબરની યોગ્યતા કિવા મહત્તામાં લેશ માત્ર પણ ન્યૂનતા થવાનો સભવ હોય એકલા મુસલ્માન મોરિખો એટલે કે

ઇતિહાસ લેખકોએ જ બાબરની પ્રશંસા આટલી સીમા પર્યન્ત કરી હોત, તો તો કદાચિત્ કેટલાક લોકો તે પ્રશંસાને અતિશયોક્તિ અથવા મિથ્યા પ્રશંસા પણ કહી શકત, પરંતુ બાબરની મહત્તાનો જ્યાં મુસલ્માન, હિન્દુ તેમ જ યુરોપીયન આદિ સર્વ ઇતિહાસવેત્તાઓએ અનન્ય તથા સમભાવથી જ સ્વીકાર કરેલો છે એટલે પછી એથી બાબરની યોગ્યતા અથવા મહત્તા સર્વથા સર્વમાન્ય છે એમ જ નિર્વિવાદ સિદ્ધ નથી થતુ કે શું? અંગ્રેજી ભાષામાં બાબરનાં જે અનેક જીવનચરિત્રો લખાયા છે તેમાંના એક જીવનચરિત્રનો લેખક રેવરંડ હોબર્ટ કાઉન્ટર બી. ડી બાબરની યોગ્યતાનું દિગ્દર્શન કરાવતો તે ચરિત્ર ગ્રન્થનાં અંતિમ પૃષ્ઠોમાં લખે છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે* છે—

" તે (બાબર) એકસમયાવચ્છેદે એક કર્ત્તવ્યનિષ્ઠ અથવા આજ્ઞાધારક પુત્ર હતો, એક વાત્સલ્યપૂર્ણ પિતા હતો, કોમળ હૃદય તથા પ્રેમપૂર્ણ પતિ હતો અને પ્રજાવત્સલ સમ્રાટ્ હતો સમ્રાટોની ઉન્નતિનો આધાર પ્રજાની ઉન્નતિપર રહેલો છે અને પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર રાજ્ય શકટને ચલાવવાની ઉત્તમ વ્યવસ્થાપર રહેલો છે એ તત્ત્વને તે સારી રીતે જાણતો હોવાથી અને તેથી પરમેશ્વર અથવા નિસર્ગદેવતાએ મનુષ્યોના જે સર્વસામાન્ય પરસ્પર સ્વત્વાધિકારની સ્થાપના કરેલી છે તેવી જ રીતે રાજા તથા પ્રજાનાં પણ જે પરસ્પર કર્ત્તવ્યો અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને જે કર્ત્તવ્યોને જાણવા-

---

* "He was at once a dutiful son, an affectionate father, a tender husband, and a benevolent sovereign. Aware that monarchs are dependent upon their subjects for the prosperity attendant upon all wise administrations, he was ever anxiously mindful of those reciprocal obligations, which exist, and consequently ought to be recognised, between prince and subject, as among the common claims established by nature between man and man The overflowing generosity of his disposition extended to all around him, and throughout his Memoirs he almost invariably speaks of every one connected with him, either by the ties of kindred or friendship, in terms of affectionate interest, sometimes of glowing enthusiasm In short, his whole character was one of the purest benevolence The forbearance of Mercy was at all times much more conspicuous in him than the severity of Justice He poised the scales of the latter, but retained her sword in the scabbard 'A striking feature in Baber's character is his unlikeness to the Asiatic princes. Instead of the stately, systematic, artificial character that seems to belong to the throne of Asia, we find him natur[illegible] lively, affetionate, simple, retaining upon the throne the best feelings and affections of common life."

The Oriental Annual, 1837. Pa[illegible]

માટેની તથા જે કર્ત્તવ્યોને પાળવામાટેની રાજામાટે અતિશય આવશ્યકતા રહેલી હોય છે તે કર્ત્તવ્યો વિશે તે નિરતર આતુરતાપૂર્વક સચેત રહ્યા કરતો હતો તેની સ્વાભાવિક ઉદારતાનો પ્રવાહ તેની આસપાસનાં સર્વ મનુષ્યો પર્યન્ત પહોંચતો હતો, એ તેના આત્મચરિત્રના વાંચનથી આપણે જાણી શકીએ છીએ, કારણ કે, તેના આત્મચરિત્રમા બહુધા તે એકરૂપતાથી તેની સાથે પારિવારિક સબધના કિંવા મૈત્રીના ગ્રન્થિથી બધાયલી પ્રત્યેક વ્યક્તિ વિશે એવા તો પ્રેમપૂર્ણ અને કેટલીક વાર તો એવા ઉમળકાવાળા ઉદ્ગારો કાઢતો દેખાય છે કે તેની એ પ્રેમાર્દ્રતાને જોઇને આપણે આશ્ચર્યચકિત થઈ જઇએ છીએ સારાંશ કે જો સક્ષેપમાં કહીએ તો તેનું સમસ્ત ચારિત્ર્ય વિશુદ્ધતમ જનહિતૈષિતાથી આકઠ ભરેલું હતુ તેનામાં ન્યાયની કઠોરતા કરતાં દયા અથવા ક્ષમાશીલતાની પ્રવૃત્તિ સદા સર્વદા વિશેષ જાગ્રત રહ્યા કરતી હતી અને તેથી તે ક્ષમાપ્રવૃત્તિ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી ન્યાયની તુલાને તો તે નિરતર સમતોલ રાખતો હતો, પરતુ ન્યાયના શસ્ત્રને તે સદા કોષ–મ્યાન–માં જ બધ કરી રાખતો હતો બાબરના ચારિત્ર્યનું જો સર્વથી વિશેષ આશ્ચર્યકારક કોઈ સ્વરૂપ હોય તો તે તેની એશિયાના બાદશાહો સાથેની અસમાનતા છે, કારણ કે, તેનામાં એશિયાના અન્ય બાદશાહોમાં દેખાતી આડબરશીલતા, પ્રણાલીબદ્ધતા તથા ચારિત્ર્યની કૃત્રિમતાને બદલે સ્વાભાવિકતા તેજસ્વિતા, પ્રેમાર્દ્રતા તથા સરળતા આદિ સર્વસાધારણ જીવનની અત્યત ઉત્કૃષ્ટ ગુણપરપરા જ જોવામા આવ્યા કરે છે અને એ જ બાબરની યોગ્યતાની અદ્વિતીયતા, અલૌકિકતા કિંવા ઉત્કૃષ્ટતા છે અને એ સત્યનો કોઇથી પણ અસ્વીકાર કરી શકાય તેમ છે જ નહિ ”

આવા એક મહાપુરુષ અથવા દૈવી વિભૂતિરૂપ બાદશાહના જીવનચરિત્રને નવલકથાના રૂપમાં લખવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થવાથી જો પ્રસ્તુત નવલકથાનો રચયિતા પોતાને ભાગ્યશાળી તથા કૃતકૃત્ય માને તો તે સર્વથા સ્વાભાવિક તથા નૈસર્ગિક જ છે. બાદશાહ બાબરના જીવનચરિત્ર વિષયક જે જે ગ્રથો તથા લેખો ભિન્નભિન્ન દેશીય તથા વિદેશીય ભાષાઓમાં લખાયલા તથા છપાયલા છે તે સર્વ ભાષાઓનો જ્ઞાતા હું ન હોવાથી તે સર્વ ગ્રથો તથા લેખોનો લાભ મારાથી ન લઈ શકાય એ સ્પષ્ટ જ છે અને તેથી જે જે ભાષાઓ મને અવગત છે તે અગ્રેજી, ફારસી, ઉર્દુ, મરાઠી અને બગાળી આદિ ભાષાઓમાં પ્રકાશિત થયેલા બાબર વિષયક ગ્રથો તથા લેખો મારાથી મેળવી શકાયા તેટલી સખ્યામાં મેં મેળવ્યા છે અને તે સર્વ ગ્રથો તથા લેખોની પ્રસ્તુત નવલકથાની રચનામાં ન્યૂનાધિક પરિમાણમાં આવશ્યકીય સહાયતા લેવામાં આવી છે તે સર્વ ગ્રન્થકારોનો હુ આ સ્થળે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક આભાર માનું છુ પ્રસ્તુત નવલકથાની રચનામા બાબરના જીવનચરિત્રને જ વિશિષ્ટતાથી ચર્ચતા તેમ જ જે ગ્રન્થોમાં બાબરનો સબધ આવેલો છે તેવા અન્ય ગ્રન્થોમાંથી અલ્પ કે વિશેષ સહાયતા લેવામાં આવી છે તે ગ્રન્થોનાં નામો નીચે પ્રમાણે છે—

૧ બાબરના પોતાના લખેલા આત્મચરિત્રનો ‘મેમ્વર્સ્ ઑફ્ બાબર’ નામક અર્સ્કીન્‌કૃત અગ્રેજી અનુવાદ

૨ 'ઓરિયન્ટલ્ ઍન્યુઅલ્'માં રેવરંડ હોબર્ટ્ કાઉન્ટર બી ડી નું લખેલું બાબરનું જીવનચરિત્ર (અંગ્રેજી) લંડન, ઈ સ ૧૮૩૭.

૩ 'રૂલર્સ્ ઑફ્ ઇન્ડિયા' નામક ગ્રન્થમાળામાં પ્રકટ થયેલું અને સ્ટેન્લી લેન–પૂલનું લખેલું જીવનચરિત્ર (અંગ્રેજી)

૪ શ્રીમતી ફ્લોરા ઍની સ્ટીલ્કૃત 'King Errant' નામક બાબરનુ જીવનચરિત્ર (અંગ્રેજી)

૫ 'When Kings Rode to Delhi' નામક ફૅબ્રીલ્ ફ્રેસ્ટિંગ્‌કૃત ગ્રન્થમાંનો 'The Prince who went to seek his fortune' શીર્ષક લેખ (અંગ્રેજી)

૬ બાબરની શાહજાદી ગુલ્બદન બેગમકૃત 'હુમાયુનનામા' ફારસી મૂળ અને તેનો એનેટ્ એસ્ બેવરિજ્કૃત અંગ્રેજી અનુવાદ

૭ ફરિશ્તાના ફારસી ભાષામાં લખાયલા ઇતિહાસનો બ્રિગ્‌કૃત 'History of the Rise of the Mahomedan Power' નામક અંગ્રેજી અનુવાદ, કલકત્તા આવૃત્તિ ભાગ ૧ લો તથા ૨ જો

૮ વિન્સેન્ટ એ સ્મિથ્‌કૃત 'મહાન્ મુગલ અકબર' ('Akbar, the Great Mogul') અંગ્રેજી

૯ સી એમ્ વિલીયસ્ સ્ટુઅર્ટ્ કૃત 'મહાન્ મુગલોના બગીચા' ('Gardens of the Great Mughals') અંગ્રેજી

૧૦ ટૉડ્ કૃત 'રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ' ભાગ ૧ લો (અંગ્રેજી)

૧૧ મુન્શી દેવીપ્રસાદકૃત 'બાબરનામા' (ઉર્દુ)

૧૨ રાજા શિવપ્રસાદ સિતારયે હિન્દકૃત 'ઇતિહાસ તિમિરનાશક' (હિન્દી)

૧૩ ગોવિન્દ સખારામ સર દેસાઈ બી એ કૃત 'હિન્દુસ્થાનચ્યા અર્વાચીન ઇતિહાસ' ભાગ પહિલા, 'મુસલમાની રિયાસત' (મરાઠી)

૧૪ શ્રી રામપ્રાણ ગુપ્તકૃત 'પાઠાન રાજવૃત્ત' (બંગાળી)

૧૫ કુંવર હનુમન્તસિંહજી રઘુવંશી તથા ઠાકુર પુર્ણસિંહજીકૃત 'મેવાડકા ઇતિહાસ' (હિન્દી)

આ પંદર ગ્રન્થોમાના નં૰ ૧, ૨, ૩, ૬ અને ૧૧ એ પાંચ ગ્રન્થો તો વળી બહુ જ ઉપયોગી થઈ પડ્યા છે અને તેમાં પણ બાદશાહ બાબરનો કૌટુંબિક ઇતિહાસ જેટલા પરિમાણમા નં૰ ૬ એટલે કે બાબરની શાહજાદી ગુલ્બદન બેગમકૃત 'હુમાયુન નામા'માં સવિસ્તર વર્ણવાયલો છે તેટલા પરિમાણમાં તે અન્ય કોઈ પણ ગ્રન્થમા વર્ણવાયલો નથી અને તેથી જો એ ગ્રન્થ પ્રાપ્ત થયો ન હોત, તો પ્રસ્તુત નવલકથામાં કમરપારા અથવા હાજી બેગમનો જે પ્રેમપ્રસંગ ઐતિહાસિક સંબંધથી આપી શકાયો છે તે આપી શકાય તેમ નહોતું અને જો તેમ થયુ હોત, તો નવલકથાના શૃંગારમાટે એવા કોઈ કાલ્પનિક પ્રસંગને લાવવાની આવશ્યકતા અનિવાર્ય થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ

હતો. સારાંશ કે પ્રસ્તુત નવલકથામાં ઐતિહાસિકતાને ગૌણ રાખી રસોત્પત્તિમાટે કલ્પનાની સૃષ્ટિને પ્રાધાન્ય અપાયલું નથી. છતાં પણ પ્રસ્તુત નવલકથામાં કલ્પનાની સૃષ્ટિનો સર્વથા અભાવ છે એમ તો નથી જ; પરન્તુ કલ્પનાની સૃષ્ટિ એટલા પ્રમાણમાં જ રખાયલી છે કે જેના યોગે ઐતિહાસિક ઘટનાઓને પુષ્ટિ, રસમયતા તથા આકર્ષકતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. મારી અત્યાર સૂધીની અન્યાન્ય ઐતિહાસિક નવલકથાઓ કરતા પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથા કિંચિત્ ભિન્ન અથવા અન્ય પ્રકારની પદ્ધતિથી લખાયલી હોવાથી મારી એ પદ્ધતિમાં મને કેટલી સીમા પર્યન્ત સફળતાની પ્રાપ્તિ થયેલી છે એના નિર્ણયનો અધિકાર સુજ્ઞ પાઠક તથા પાઠિકાઓના હસ્તમાં અર્પીને જો ઐતિહાસિક નવલકથા લેખનની મારી આ પદ્ધતિ હિન્દુ તથા મુસલ્માન પાઠકપાઠિકાઓના આદરને પાત્ર થશે, તો હું મારા પરિશ્રમની સર્વાંશે સાર્થકતા થયેલી માનીશ અને ભવિષ્યમાં આ જ પદ્ધતિથી ઐક્યવર્ધિની ઐતિહાસિક નવલકથાઓને રચવાનો પ્રયત્ન કરતો રહીશ, એ જે મારો મનોભાવ છે તે મનોભાવને પાઠકપાઠિકાઓ સમક્ષ વ્યક્ત કરવાની હું આજ્ઞા લઉં છું

બાબરના જીવનચરિત્રના અવલોકનથી એ સત્ય તો તત્કાળ આપણા જાણવામાં આવી શકે છે કે બાલ્યાવસ્થાથી જ બાબરના શિરપર અનેક સંકટો એક પછી એકના અનુક્રમથી આવતા રહ્યાં હતા અને એવા અસંખ્ય સંકટોમાંથી પસાર થયા પછી જ તે હિન્દુસ્તાનનો પ્રતાપી સમ્રાટ્ થઈ શક્યો હતો, તે પ્રમાણે બાબરના જીવનચરિત્રને ચર્ચતી આ ઐતિહાસિક નવલકથાનાં લેખનમાં પણ અનેક વાર ભગાણ પડ્યા પછી જ આ ગ્રંથની પૂર્ણાહુતિના કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકી છે એટલે જાણે 'બાદશાહ બાબર' નામક પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથાએ સંકટના વિષયમાં પણ સજીવન બાબરના જીવનનુ જ અનુસરણ કર્યું હોયની! એવો જ આપણને કાંઇક ભાસ થયા કરે છે. ૧૯૧૪માં મેં તે શરૂ કરી હતી અને તેના સો પાનાંનો મજકુર લખાયો હતો અને કેટલાક વિઘ્નો લેખકપર વીત્યા પછી આજે તેની પૂર્ણાહુતિ થાય છે. ગમે તેમ પણ અંતે સર્વ વિઘ્નોનુ નિવારણ થઈ જતાં પરમકૃપાળુ પરમાત્માની દયાદૃષ્ટિથી બાદશાહ બાબરની મહત્ત્વાકાક્ષાની સિદ્ધિ પ્રમાણે જ પ્રસ્તુત નવલકથાની પૂર્ણાહુતિના કાર્યની પણ સિદ્ધિ થયેલી છે અને તે માટે પરમાત્માનો જેટલો પણ ઉપકાર માનવામાં આવે તેટલો અલ્પ છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથલેખનની સમાપ્તિના આનન્દદાયક પ્રસંગનો સાક્ષાત્કાર કરાવવામાટે પુનઃ એક વાર અનન્યભાવથી દયાળુ પરમાત્માનો ઉપકાર માનીને ઉપોદ્ઘાતની આટલેથી જ સમાપ્તિ કરી હું અહીં જ વિરમવાની આજ્ઞા ઇચ્છુ છુ

સુદામાપુરી (પોરબંદર)
વિક્રમાર્ક ૧૯૭૬, વૈશાખ,
કૃષ્ણ દશમી ગુરુવાસરઃ
તા. ૧૩ મી મે ૧૯૨૦

ઠક્કુર નારાયણ

અનુક્રમણિકા

ॐ

બાદશાહ બાબર

અથવા

નૂરે ઇસ્લામ!

પ્રકરણ ૧ લું

પંજાબનાં પ્રવાસી

ઈ૦ સ૦ ૧૫૨૫ ના જાન્યુઆરી માસમા આપણી પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથાનો પ્રારભ થાય છે શરદૃઋતુની સ્વતત્ર સત્તાનો કાળ અને પંજાબનો પ્રદેશ એટલે સ્વાભાવિક જ સર્વત્ર ભયાનક શીતલતાનો અધિકાર વ્યાપી ગયો હતો આપણે અત્યારે જે કાળનુ પર્યાલોચન કરીએ છીએ, તે કાળમા વર્તમાન કાળ જેવાં અગ્નિરથ આદિ પ્રવાસસાધનોનો સર્વથા અભાવ હોવાથી લોકોને બળદનાં ગાડા, ઊંટ, ઘોડા અને ખચ્ચર આદિ વાહનોનો જ પ્રવાસમા ઉપયોગ કરવો પડતો હતો પંજાબ દેશમા ગ્રીષ્મકાળમાં સૂર્યના તાપનો ઉત્તાપ પ્રચડ હોવાથી પ્રવાસિજનો આખી રાત પ્રવાસમાં વીતાડીને દિવસે કોઈ પણ સ્થળે વિશ્રાતિ લેવામાટે છાવણી નાખીને પડતા હતા અને શીત કાળમા આખા દિવસનો વ્યય કરી રાતે કોઈ ઠેકાણે પડાવ નાખી અગ્નિ સળગાવી તાપણુ કરી બેસતા હતા, કારણ કે, ત્યાંની શરત્કાલિક શીતલતા પણ મહાભયાનક હોવાથી નિશાના સમયમાં ભાગ્યે જ પ્રવાસ કરી શકાતો હતો ત્યાના પ્રવાસીઓનો એવો એક નિયમ જ થઈ ગયો હતો કે જો દીર્ઘ પ્રવાસ કરવો હોય તો ઊનાળામા રાત્રિના સમયમા અને શિયાળામાં દિવસના સમયમા પ્રવાસ કરવો ઊનાળાનો દિવસ વિશ્રાતિમાં વીતાડવો અને શિયાળાની રાત વિશ્રાતિમા વીતાડવી આવો તે પ્રદેશમાનો પ્રવાસ-નિયમ હોવા છતા અત્યારે પ્રત્યેક નિયમના અપવાદ પ્રમાણે એ નિયમનો પણ એક અપવાદ આપણા જોવામા આવતો હતો

પૌર્ણિમાની નિશા હોવાથી શુભ્ર ચદ્રિકાનો સર્વત્ર વિસ્તાર થયેલો હતો અને તેના યોગે અરણ્ય અને પર્વતપરના નાના પ્રકરના વૃક્ષો દૂરથી વિલક્ષણ શોભામય દેખાતા હતાં વનવિભાગમાં આવા સમયમા સ્વાભાવિક જ સિંહ, વ્યાઘ્ર અને એવાં જ અન્ય હિંસ્ર પશુઓના ભીષણ ધ્વનિ વારવાર સભળાય છે, પરતુ આજની શીતલતા અત્યત પ્રખર હોવાથી હિંસ્ર વનપશુઓ પણ પોતપોતાની ગુહામા ભરાઈ બેઠા હતા અને તેથી કોઇ પણ પ્રકારનો શબ્દ કર્ણગોચર થતો નહોતો શાંતતાની સત્તા એટલી સીમાપર્યન્ત વ્યાપી ગઈ હતી કે દિવાભીત પણ મૌન ધારીને પોતપોતાના સ્થળમા લપાઈ રહ્યાં હતા જ્યા વનચર

પશુઓની આવી દશા હોય, ત્યાં પછી લુટારા અને ચોર ઇત્યાદિ માનવ પ્રાણી ઓનો ત્યાં સર્વથા અભાવ હોય, એ તો નૈસર્ગિક અને નિર્વિવાદ જ કહી શકાય.

આવી ભયાનક શીતલતાથી વ્યાપ્ત, નિર્જન અને નિસ્તબ્ધ વનપ્રદેશમાં અચાનક અશ્વોનાં પગલાનો અવાજ સંભળાયો અને તેથી મનુષ્યોના આગમનની સૂચના મળી આવા ભયંકર વનપ્રદેશમાં આવા નિશાકાળમાં આવનાર એ કોણ હશે વારુ? ચોર, લુટારા કે સાધારણ પ્રવાસી? તેઓ પાસે આવતાં જાય છે, એટલે કદાચિત્ તેમના સંભાષણથી તેમના સત્ય સ્વરૂપનો આપણને પરિચય મળી શકશે.

એ આવનારી વ્યક્તિઓ ચાર હતી ચારેના પોશાકોને જોતાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ તે સર્વ પુરુષો હોય, એવું જ અનુમાન કરી શકાતુ હતું છતાં તેમાની બે વ્યક્તિઓ સત્તાધારિણી અને બે આજ્ઞાધારિણી હોય, એમ પણ જણાઇ આવતું હતું સર્વ વ્યક્તિઓએ પોશાક તો કાળા રંગનો જ પહેર્યો હતો, પણ ભેદ એટલો હતો કે, બે વ્યક્તિઓનો પોશાક કાળી મખમલનો હતો અને બેનો સાધારણ કાળા રંગના કપડાનો હતો. મખમલના પોશાકવાળી બે વ્યક્તિઓમાંની એક વ્યક્તિ ભૂરા રંગના અરબી ઘોડાપર બેઠેલી હતી, તેના શરીરનો વર્ણ કિંચિત્ શ્યામ અને બાંધો બહુ જ મજબૂત તથા ઘાટીલો હતો. તેની મુખમુદ્રા ખસખસી દાઢી અને સુંદર મૂછોના યોગે બહુ જ શોભી રહી હતી તેની ડાબી બાજૂના કટિભાગમાં રત્નજડિત મૂઠવાળી તલ્વાર લટકી રહી હતી અને આગળના ભાગમાં જંબિયો પણ ખોસેલો હતો, એ ઉપરાંત એક પિસ્તોલ પણ તેની કમરપર દેખાતી હતી મખમલના પોશાકવાળી બીજી વ્યક્તિ ગૌરવર્ણ, કોમળ-તનુ, શ્મશ્રૂવિહીન અને મનોહર આકૃતિ હતી, અને તે કાળા રંગની અરબી ઘોડી-પર સ્વાર થયેલી હતી પ્રથમ વ્યક્તિનુ વય લગભગ પચીસથી છવ્વીસ વર્ષનુ અને દ્વિતીય કોમળ વ્યક્તિનું વય ઓગણીસથી વીસ વર્ષનુ અટકળી શકાતુ હતું. બાકીની બે વ્યક્તિઓમાંની એક વ્યક્તિ શસ્ત્રાસ્ત્રયુક્ત હોવા સાથે કાંઇક કઠિન હૃદયની અને જમાનાની ખાધેલી હોવી જોઇએ, એવો તેની ગંભીર મુદ્રાને જોતાં તરત ભાસ થતો હતો તેની અવસ્થા લગભગ પચાસની દેખાતી હતી ચોથી વ્યક્તિ રંગે અમાવાસ્યાની નિશા જેવી કાળી અને નહિ દાઢી કે નહિ મૂછોવાળી હોવા છતાં શરીરે એવી તો હૃષ્ટપુષ્ટ અને બળવતી હતી કે પ્રથમ વર્ણવેલી ત્રણે વ્યક્તિ-ઓમાંની એક પણ એ ચતુર્થ વ્યક્તિના શારીરિક બળ સમક્ષ ભાગ્યે જ ટકાવ કરી શકે એણે પણ શસ્ત્રાસ્ત્ર આદિ યુદ્ધ અને આત્મરક્ષણનાં સાધનો પોતા પાસે રાખ્યા હતા

"કેટલીક રાત વીતી હશે, સાદિક?" મખમલના પોશાકવાળા પ્રથમ પુરુષે શાંતિનો અચાનક ભંગ કરીને સાદા પોશાકવાળા વૃદ્ધ સાથીને પૂછ્યુ

"ખદાપરવર, અડધી રાત વીતવા આવી છે" સાદિકે આકાશના મધ્ય-ભાગમાં આવેલા ચન્દ્રનુ અવલોકન કરીને જવાબ આપ્યો.

"ભેડામાં આપણે ક્યારે પહોંચીશુ?" પાછો તેણે સવાલ કર્યો.

"જો આવી જ રીતે આપણે આપણા પ્રવાસમાં આગળ વધતા રહીએ તો

એક પ્રહર પછી ભેડામાં પહોંચી જઇએ, કારણ કે, હવે આપણે ચાર પાચ ગાઉ કરતાં વધારે રસ્તો કાપવાનો નથી.' સાદિકે જવાબ દીધો.

"મારો વિચાર છે કે આપણે થોડીવાર અહીં પડાવ કરી તાપણાથી જરા ગરમ થઇને પછી આગળ વધીએ, તો સારુ, કારણ કે, ટાઢનુ જોર બહુ છે અને એવી ઠંડી હવા ચાલે છે કે અમો બન્નેના શરીર લગભગ અકળાઈ ગયાં છે અને શરીર કંપ્યાં કરે છે આપણે અડધો પ્રહર અહીં વીતાડીને નીકળીશું, તો પણ બામદાદ પહેલા તો જરૂર ભેડામા પહોંચી જઇશુ, કેમ ખરુ કે નહિ?" પ્રથમ પુરુષે પોતાનો ત્યાં પડાવ કરવાનો મનોભાવ દર્શાવ્યો

"ઘણી જ ખુશીની સાથે, બન્દાનવાજ!" સાદિકે એમ કહીને પોતાના ઘોડાને લગામ ખેંચીને થોભાવી દીધો

"યાસીન, નીચે ઉતર, ગાલીચો બિછાવ અને આસપાસમાથી થોડુંક ઘાસ અને પાંચ પંદર લાકડાં એકઠા કરી લે" પ્રથમ પુરુષે પેલા કાળા અને હૃષ્ટપુષ્ટ પુરુષને ઉદ્દેશીને હુકમ ફર્માવ્યો

"ખુદાવન્દનો જેવો હુકમ!" એમ કહી તે હબ્શી ઘોડાપરથી ઊતર્યો અને ગાશામાંથી ગાલીચો કાઢી પાસેના એક વિશાળ વૃક્ષ નીચેની જમીનને સાફ કરી તેપર બિછાવી દીધો સાદિક પણ ઘોડાપરથી ઉતરીને ઘોડાની ગર્દનપર વ્હાલથી હાથ ફેરવવા લાગ્યો

પ્રથમ પુરુષે પોતાના અરબી અશ્વની પીઠપરથી ઊતરી મખમલના પોશાકવાળી વ્યક્તિની ઘોડી પાસે જઈ પોતાના હાથને આગળ લબાવીને કહ્યુ કે. "મનૂરનજર, મને હાથ આપો અને રકાબમાં સભાળથી પગ રાખી નીચે ઊતરો" તે વ્યક્તિ પણ પ્રથમ પુરુષના હાથનો આધાર લઈ ઘોડીપરથી ઊતરી પડી અને પછી તે બન્ને કમ્મલ ઓઢી ગાલીચાપર જઇને બેઠાં પૃથ્વી પણ એટલી બધી શીતલ થઈ ગયેલી હતી કે સ્થૂલ ગાલીચાને ભેદીને તેમાની શીતલતા એ પ્રવાસીઓના શરીરોને સ્પર્શ કરી કંપાવ્યા કરતી હતી

હબ્શી યાસીન થોડીવારમાં જ લાકડાં અને ઘાસ લઈ આવ્યો અને લોહ તથા ચકમકનો પત્થર તેની પાસે તૈયાર હોવાથી તત્કાળ ત્યાં અગ્નિ પ્રજ્વળાવી દીધો દાહક અગ્નિ અત્યારે તે શરત્પીડિત પ્રવાસીઓને સુધાસમાન ભાસવા લાગ્યો અને તેના યોગે શીતલ શરીરોમા ઉષ્ણતાનો સચાર થતાં તેમનામા એક પ્રકારના નવીન ઉત્સાહનો આવિર્ભાવ થતો દેખાયો

મખમલના પોશાકવાળા પ્રથમ પુરુષે થોડીવાર પછી વૃદ્ધ સાદિકને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યુ કે "સાદિક, આ દુનિયામાં ખરી હમ્દર્દી અને ખરી દોસ્તીની બુનિયાદ બાકી છે કે નહિ, એ ખાત્રીથી કહી શકાતુ નથી. જે દોસ્ત અને આશનાઓએ મરતાં સૂધી મારા તરફ વફાદાર રહેવાની અને મારી બાજૂમાં રહી લડવાની મને જબાન આપી હતી અને જેમના સુખનમા એતબાર રાખી મેં મારા ભાઈ, દિલ્લીના સુલ્તાન સાથે લડવાનો કસ્દ કર્યો, તે દોસ્ત આશનાઓ સુલ્તાન પાસેથી થોડાક વધારે હક અને ફાયદા મળતા જ બેવફા થયા, મારી બાજૂમાથી ખસી ગયા અને છેવટે મારી બેગમને લઇને દિલ્લીને છોડવાનો અને આમ એક ચોરની પેઠે ન્હાસવાનો મને વખત આવી લાગ્યો.

હવે જોવાનું છે કે લાહોરના સૂબેદાર મારા કાકા દૌલતખાનના દરબારમાં આ બદનસીબ આલમખાનનો કેવોક સત્કાર થાય છે, કારણ કે, ફરી ગયેલુ તકદીર આપણા પહોંચવા પહેલાં જ આપણી પાયમાલી કર્યાને વીજળીની ગતિથી જાણે ત્યાં પહોંચી જાય છે! મારી પોતાની મને જરા પણ ફિકર નથી જે ફિકર થાય છે તે ફક્ત આ મારી ગમગુસાર બેગમની જ અને એ ફિકરથી મારું જિગર ખવાય છે!" પ્રથમ પુરુષ કે જેને હવે આપણે આલમખાનના નામથી ઓળખીશું. તે આ પ્રમાણેના ઉદ્ગારો કાઢી કેટલીકવાર સુધી ચિંતામાં નિમગ્ન થઈ બેસી રહ્યો તેના મુખમંડળમાં ચિંતા, નિરાશા અને કોપના ચિન્હો સ્પષ્ટ દેખાતા હતા

'વહાલા ખાવિન્દ, મારા સરતાજ, મારા જાનોજિગર, આપ આટલા બધા ગમગીન શામાટે થયો છો વારુ?" મખમલના પોશાકવાળી બીજી કોમળ વ્યક્તિ પોતાના બુલબુલ સમાન મધુર કંઠથી અનુકંપા દર્શાવતી કહેવા લાગી "જેની કિસ્મતનો સિતારો બુલંદ હોય, જેના ખજાનામાં જર હોય અને જેના હાથમાં કુવ્વત હોય, તેની બાજુમાં જવાનો અને સરનિગુ થવાનો આ બેવફા દુનિયાનો ગોયા કાયદો જ છે' ગરજ કે, બીજાના બોલમાં ભરોસો રાખી કોઈ પણ કામ કરવાને આગળ પડવું, એ જ એક ગોટામાં મોટી ભૂલ છે. ભરોસો રાખવો તો એક પાક પરવરદિગારમાં અને બીજો પોતાના બાજુઓમાં! પછી જુઓ કે, ખુદા કેવી મદદ બક્ષે છે કે નહિ' તકદીરને બદનામ કરી નિરાશ થવાની કાંઈ પણ જરૂરત નથી. શું દાનાઓનો આ કૌલ આપે નથી સાંભળ્યો,—

'ઝૂઠ હય ગલત હય તકદીરસે નાહક ઝગડતે હયેં;
હમ આપ હી અપને હી કરનેસે બનતે ઔર બિગડતે હયેં!'

"વળી અત્યારે આ બાદિમાની પણ એટલી બધી ચિંતા રાખશો નહિ. જે આલમપરવર પરવરદિગાર કુલ બનીઆદમને સંભાળે છે, તે આ આપની નાચીજ કનીજને પણ સંભાળશે, આપણી બધી અલાબલાને ટાળશે' માટે ખુદામાં ભરોસો રાખી જે કોશિશ કરવાની હોય તે બેધડક કરો!"

આપણા એ પ્રવાસીઓનો આ વાર્તાલાપ સ્પષ્ટ જણાવતો હતો કે તેઓ ચોર કે લુટારા નહિ, પણ ફલકના સતાવેલા અને આવારાવતન થયેલા દિલ્હીના તે સમયના રાજ્યકર્ત્તા લોદી ખાન્દાનના ઇન્સાન હતા અને તેમની સાથે બીજા બે તેમના વફાદાર અને જાનિસાર ગુલામ હતા હવે અમે એમનો પાઠક તથા પાઠિકાઓને કાંઈક વિશેષ પરિચય આપીશુ

લોદી ખાન્દાનના લોકો પ્રથમ અફગાન જ હતા અને વ્યાપાર એ તેમનો ઉદ્યોગ હતો ઈરાન અને હિન્દુસ્તાન આદિ દેશો સાથે વ્યાપાર કરીને તેઓ શ્રીમત થયા હતા. ફીરોજ તગલખે તેમને બહુ જ સારો આશ્રય આપ્યો હતો બુહલોલ લોદીનો દાદો મુલ્તાનનો સૂબેદાર હતો સૈયદોની કાર્યકીર્ત્તિમા તેનો પિતા અને તેના કાકાઓ લશ્કરમા સરદારના ઓહદા ભોગવતા હતા સૈયદ મહમદે એ લોકોને બહુ જ સતાવ્યા હતા, પણ છેવટે બુહલોલ લોદીએ સરહિંદને કબજે કરી આખા પંજાબ પ્રાતને પોતાના તાબામા કરી લીધો ઇ. સ ૧૪૫૦ મા રાજપદ મળ્યા પછી તેણે સૈયદોના વજીર અમીર (અથવા હમીર)ને તેના ઘરમાં બેસાડી દીધો પંજાબ પ્રાત તેના તાબામા હોવાથી તેના રાજ્યની મર્યાદા બહુજ

વધી ગઈ તે પોતે મહા શૂરવીર અને ઉદાર હોવાથી લોકોનો તેનામાં બહુ જ સારો વિશ્વાસ અને ભક્તિભાવ હતો. જોનપુરના શર્કી રાજાઓ સાથે તેને એકસરખા અનેક ઝગડા કરવા પડ્યા હતા અને અંતે તે સ્વતંત્ર થયેલા રાજ્યને ઇ. સ. ૧૪૭૮ મા છતીને તેણે દિલ્લીની શહનશાહત સાથે મેળવી દીધુ અવ્યાહત પરિશ્રમ કરીને તેણે પંજાબથી બંગાલ પર્યન્તનો ઉત્તર હિન્દુસ્તાનનો ઘણોખરો ભાગ પોતાના રાજ્યમા શામિલ કરી દીધો એવી રીતે એકદર આડત્રીસ વર્ષ સુધી પરાક્રમ તથા સુખપૂર્વક રાજ્ય કરીને બુહ્‌લોલ લોદીએ ઇ સ ૧૪૮૮ મા આ અસાર સસારને ત્યાગી સ્વર્ગમાં નિવાસ કર્યો બુહ્‌લોલ લોદીના બધા મળીને નવ પુત્ર હતા જેમ જેમ તેનો વૃદ્ધાપકાળ થવા લાગ્યો હતો તેમ તેમ તે રાજ્યસત્તા વધારે અને વધારે પ્રમાણમા પોતાના પુત્રોના હાથમા આપતો રહ્યો હતો પણ તેની એ ઉદારતાનું અનિષ્ટ પરિણામ થયુ. મહાપરિશ્રમથી એકસત્તાત્મક કરેલા રાજ્યના પાછા વિભાગ પડી ગયા એક સોનીની સ્વરૂપસુદરી પુત્રી સાથે બુહ્‌લોલે લગ્ન કર્યું હતુ અને પોતાની એ નવી બેગમમા તેનો અતિશય અનુરાગ હોવાથી તેના પુત્ર નિઝામખાનને પોતાના મરણ પછી દિલ્લીનું સિહાસન મળવુ જોઇએ, એવી તેની ઇચ્છા હતી અને મરણ સમયે એ પ્રમાણેનો લેખ પણ તેણે લખી આપ્યો હતો પરતુ એ નિઝામખાનના મોટા ઓરમાન ભાઇઓનો ગાદીપર વધારે હક હોવાથી કેટલાક વખત સુધી તકરારો ચાલી અને છેવટે નિઝામખાન જ બાદશાહ થવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શકયો તે સિકદરશાહ એવું નવું નામ ધારણ કરીને દિલ્લીનો બાદશાહ થયો એ સિકદરશાહ હિન્દુ ધર્મનો કટ્ટો વૈરી છતાં રાજ્યમા સુધારણા કરવાના અને ન્યાયના કાર્યમા અત્યત કુશળ હતો એની કાર્યકીર્ત્તિમા ઇ. સ. ૧૫૦૫ ના જુલાઇ મહિનાની ૫ મી તારીખે આગ્રામા એક મોટો ધરણીકપ થયો, તેના યોગે કેટલાક પર્વતો ચળી ગયા, ગ્રામો અને દેવાલયો ધૂળમા મળી ગયા અને અનેક મનુષ્યોનો સહાર થઈ ગયો સિકદર ઇ સ ૧૫૦૭ મા મરી ગયો અને તેના મરણ પછી તેનો પુત્ર ઇબ્રાહીમ લોદી દિલ્લીનો સુલ્તાન થયો એ વેળાયે કશો પણ દગોફસાદ થયો નહોતો

લોદીઓના સમયમાં રાજ્યનો વિસ્તાર જો કે બહુ જ વધેલો હતો, છતા રાજ્યમાં કયાય પણ નિયમ કે બધનનું અસ્તિત્વ રહ્યુ નહોતુ જૂદા જૂદા પ્રાંતોમાના કામદાર, જમીનદાર અને નાના નાના અમલદાર સુદ્ધા દિલ્લીના સુલ્તાનની પરવા ન રાખતાં પોતાની ઇચ્છામા આવે તે પ્રમાણેનો સ્વતત્ર કાર્યભાર ચલાવતા હતા રૈયત પણ મુખ્ય સુલ્તાનની પરવા રાખતી નહોતી, જે અમલદાર આંખોની સામે ઊભો હોય કે ગર્દનપર ચઢી બેઠો હોય, તેની જ માત્ર રૈયતના લોકો દરકાર રાખતા હતા રાજ્યનું શકટ નિયમના માર્ગમાં નહિ, પણ વ્યક્તિના માર્ગમાં જ ચાલતું હતુ એ કાળમાં અફ્ગાન લોકો બહુ જ સરજોર થઈ ગયા હતા અને તેમને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણેની સ્વતત્રતા આપ્યા વિના લોદી સુલ્તાનનુ ગાડુ ગબડી શકે તેમ નહોતુ એથી આખા રાજ્યમા અફ્ગાનો અને અફ્ગાનોનો જ ભરાવ થતા તેઓ પોતાને ફાવતો કાર્યભાર ચલાવવા લાગ્યા આવા સરજોર અમલદારોને દાબમા રાખવાનુ કામ કઠિન હોવાથી ઇબ્રાહીમ લોદીએ તેમને સતુષ્ટ રાખવામાટે અનેકજાતની સગવડો કરી આપી હતી પણ પછીથી અફ્ગાનોને વધારે

અને વધારે મદોન્મત્ત અને ઉચ્છૃંખલ થતા જોઇને ઇબ્રાહીમે તે બધી સગવડો અને તેમને અપાયલી સ્વતંત્ર સત્તા બંધ કરી દીધી, તેમ જ દરબારમાં આજ સુધી અફગાનોને જ વધારે માન આપવામાં આવતુ હતું, તેને બદલે તેણે એવું ફર્માન કાઢયુ કે, 'બીજા સરદારોને પણ અફગાનો પ્રમાણેનું જ માન મળવું જોઇએ!' આગળ શાહી દરબારમા સર્વ સરદારો ઊભા રહેતા હતા અને માત્ર અફગાનોને જ બેસવાનો અધિકાર હતો, પણ ઇબ્રાહીમ લોદીએ એ પ્રચારને બંધ કરીને અફગાનોને નમાવવાનો આડો પ્રયત્ન કર્યો એથી બધા અફગાનો છેડાઈ ગયા અને જલાલખાન નામક ઇબ્રાહીમનો એક ભાઈ હતો તેની સાથે જઈ મળ્યા. જલાલખાને જોનપુરમા સ્વતંત્ર રાજપદ ધારણ કર્યું પરતુ જલાલખાનના દરબારમાં પણ અફગાનોની ઇચ્છા તૃપ્ત ન થવાથી તેઓ પાછા ઇબ્રાહીમના પક્ષમા આવી ગયા ઇબ્રાહીમે જલાલખાન સાથે યુદ્ધ કરીને તેને અને તેના પક્ષના પુષ્કળ અફગાનોને યમપુરીનો માર્ગ બતાવી દીધો એવી રીતે એક બળવાની આગ તો બુઝાઈ ગઈ.

એટલામાં બળવાની આગનો એક બીજો ભડકો થયો ઇસ્માઇલખાન નામનો કુરા પ્રાતનો એક સૂબેદાર હતો, તેનો જલાલખાન સાથે ગાઢ મૈત્રીસંબધ હોવાથી જલાલખાનના વધના વૈરનો બદલો લેવામાટે તેણે નવો બળવો જગાવ્યો. ઈબ્રાહીમથી એ બળવાની આગને શમાવવાની વ્યવસ્થા ન કરી શકાયાથી તેણે યુદ્ધને લંબાવવાની એક નવી યુક્તિ શોધી કાઢી તે સમયમાં શેખ રાજૂ બુખારી નામનો એક પ્રખ્યાત ફકીર હતો તેની મધ્યસ્થતાથી કેટલાક દિવસ તેણે તહ-માટેના સદેશા ચલાવવામાં કાઢી નાખ્યા એટલામા ઇબ્રાહીમની ફોજો ચારે તરફથી આવી પહોંચતાં તે તત્કાળ પોતાના દુશ્મનપર ચઢી ગયો અને બળવાખોરોને વિખેરી નાખીને તેણે હાલ તરત પોતાના માર્ગને નિષ્કટક કરી નાખ્યો

અમે જે પુરુષને ઉપર આલમખાનના નામથી ઓળખાવ્યો છે, તે ઈબ્રા-હીમ લોદીનો પિત્રાઈ ભાઈ થતો હતો તેનું નામ અલાઉદ્દીન હતુ, પણ બહુધા તે આલમખાનના નામથી જ ઓળખાતો હતો નિજામખાનને સુલ્તાનપદ મળવાથી બુહ્લોલ લોદીના બીજા હકદાર પુત્રોના હકની પાયમાલી થઈ હતી, એ તો ઉપર જણાવેલુ જ છે. તે પુત્રોમાંના સર્વથી મોટા પુત્ર હિલાલુદ્દીનના બે પુત્ર હતા, તેમાના મોટા પુત્રનો બાલ્યાવસ્થામાં જ અતકાળ થયો હતો અને બીજો પુત્ર તે આપણો પરિચિત અલાઉદ્દીન અથવા આલમખાન પોતાના પિતાના લૂટાયલા હકનું તે તરુણ અવસ્થામાં આવતાં જ તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું અને તે સાથે રાજ્ય મેળવવાની મહત્ત્વાકાક્ષાનો તેના હૃદયમા ભયકરતાથી ઉદ્ભવ થયો જે વેળાયે અફગાનો જલાલખાન સાથે મળી ગયા હતા, તે વેળાયે કેટલાક અફગાન સરદારોને પોતાના પક્ષમાં લઈ પગભર થવાનો અને વખત આવતાં ઈબ્રાહીમને પદભ્રષ્ટ કરી પોતે સુલ્તાન થવાનો પ્રયત્ન તેણે આરભ્યો અને કેટલાક સરદારોએ તેના પક્ષમાં મળવાની હા પણ પાડી પણ પછીથી તે સર્વ સરદારો પાછા ઇબ્રાહીમના પક્ષમાં જવાથી આલમખાનની બધી આશાઓ ધૂળમાં મળી ગઈ ઇબ્રાહીમને આલમખાનના કારસ્થાનના ગુપ્ત સમાચાર મળી ચૂક્યા હતા, પણ તે ઇસ્માઇલખાનને શિકસ્ત આપવાના કામમાં રોકાયલો

હોવાથી તત્કાળ, જાણે પોતે કાંઈ જાણતો જ નથી, એવો ડોળ બતાવીને શાંત રહ્યો જ્યારે ઇસ્માઇલખાન સાથેના વિગ્રહનો અંત આવી ગયો અને સર્વત્ર શાંતિનો અધિકાર થયો, ત્યારે ઇબ્રાહીમે એ કાંટાને છુપી રીતે છાટી નાખવાના ઉદ્યોગનો આરંભ કર્યો તેણે આલમખાનના શિરચ્છેદની સઘળી તૈયારી કરી રાખી હતી, પણ જે દિવસે તેનો શિરચ્છેદ થવાનો હતો, તેથી બે દિવસ પહેલાં એ વિશેની ખબર તેને મળી જવાથી તે પોતાની બેગમ અને પોતાના બે વફાદાર ગુલામો સાથે રાત્રિના સમયમા કોઇના જાણવામા ન આવે તેવી રીતે દિલ્લીમાથી પલાયન કરી ગયો તેમના ઘોડા ચાલવામા વીજળીની ઝડપના હોવાથી અને દિલ્લીથી નીકળ્યા પછી અગત્ય વિના ક્યાંય માર્ગમા એક પળવાર પણ ન રોકાયાથી તેઓ સહીસલામત પંજાબની સરહદમાં આવી પહોંચ્યા કે જ્યાં આપણે તેમને જોઈ ચૂકયા છીએ. આલમખાન પંજાબમાં એટલામાટે આવ્યો હતો કે તેનો અને ઇબ્રાહીમનો કાકો દૌલતખાન પંજાબનો સૂબેદાર હતો અને તે પણ અદરખાનેથી ઇબ્રાહીમનો જાની દુશ્મન હોવાથી તેના દરબારમાં આશ્રય મળવાની તેને પૂર્ણ આશા હતી.

ખરી રીતે જોતાં આલમખાનના હૃદયમાં સુલ્તાનપદ મેળવવાનો જે જોશ ઉછળી આવ્યો હતો, તે સકારણ હતો, કારણ કે, જો નિઝામખાનને બદલે હિસામુદ્દીન દિલ્લીની ગાદીએ આવ્યો હોત, તો નિઝામખાન-સિકંદરશાહ-ના મરણ પછી દિલ્લીની જે શાહનશાહત ઇબ્રાહીમખાનના હાથમાં આવી, તે શાહનશાહત અવશ્ય આલમખાનના હાથમાં જ આવત પણ ભાગ્યદેવીની પ્રતિકૂળતાને લીધે તેનો પ્રયત્ન સફળ ન થયો અને સુલ્તાન થવાને બદલે સામો તે હયરાન અને પરીશાન થઈ ગયો તેના ભાગ્યની એટલી વળી પ્રબળતા કે તેને જે સ્ત્રી મળી હતી તે સ્વામિનિષ્ઠ, આજ્ઞાધારક, દુ ખમાં આનદથી ભાગ લેનારી અને ધૈર્યશીલા હતી, તેમ જ શારીરિક સૌન્દર્યમાં પણ તે હૂર અને ગિલમાનની બરાબરી કરે તેવી હોવાથી સુવર્ણ અને સૌગન્ધનો એકત્ર નિવાસ થયો હોયની! એવો જ ભાસ થતો હતો આલમખાનની બેગમ યુદ્ધમાં માર્યા ગયેલા અફગાન સરદાર જલાલખાનની દુખ્તર હતી તેનુ મધુર નામાભિધાન હતુ નાદિરા અને ખરેખર આ દુનિયામાની ઔરતોમા તે સૌન્દર્ય અને સદ્ગુણોના એક નાદિર-અલભ્ય-નમૂનારૂપ જ હતી, એમા લેશ માત્ર પણ સશય નથી.

પ્રારભમા આવેલાં પાત્રોનો આટલો પૂર્વ ઇતિહાસ આપ્યા પછી હવે આપણે આપણી વાર્તાની શૃખલાને આગળ લબાવીશું, તો તે યોગ્ય જ કહેવાશે.

પોતાની બીબીના ઉત્સાહવર્ધક અને આશાજનક વાક્યો સાંભળીને નિરાશ થયેલા આલમખાનના હૃદયમા નવીન ઉત્સાહ અને આશાનો ઉદ્ભવ થયો. તેની દૃષ્ટિ સાદિક અને યાસીનપર પડતા મનમાં અચાનક એક વિશિષ્ટ ભાવનાનો આવિર્ભાવ થવાથી તે બોલવા લાગ્યો કે "નહિ, દુનિયામા કાંઈ બધા ઇન્સાન શાગિર્દેશયતાન અને બેઇમાન તો નથી જ, કારણ કે, જો તેમ હોત, તો આ બુજર્ગ સાદિક અને આ હબ્શી યાસીન આવા બુરા વખતમાં મારા મદદગાર થઇને અહીં સૂધી આવવાની જેહમત શામાટે ઊઠાવત? દુનિયામાં શયતાન પણ છે અને આમના જેવા ફરિશ્તા પણ છે, અને જ્યાં સૂધી દુનિયામા ફરિશ્તાની

હસ્તી છે, ત્યાં સુધી નિરાશ થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી; કારણ કે, કોઈ પણ ફિરિસ્તો જરૂર મારો મદદગાર થશે જ !”

“મારા મરહૂમ માલિકના નૂરે ચશ્મ, મારા આકાજાદા, મારા મેહરબાન આલમખાન ! આ ખાદિમે આપના ઘરનું જે નમક ખાધું છે, તેને હલાલ કરવાનો વખત હવે અત્યારે જ આવ્યો છે અને પરવરદિગારે અમને અમારી નમકહલાલી બતાવવાનો જે આ મોકો આપ્યો છે, તેમાટે તે બારિહકતઆલાના અમે હજારો દરજ્જે એહસાન માનીએ છીએ ! અમો બન્ને મરતાં સુધી પણ આપનો સાથ છોડવાના નથી, એ વિશે ખાત્રી રાખવી; કદાચિત્ અજલનો ફિરિસ્તો આવીને અમને આપથી જુદા પાડે, તો તે એક જૂદી વાત છે” સાદિકે પોતાની કૃતજ્ઞ બુદ્ધિનો શબ્દોદ્વારા પરિચય કરાવ્યો

“એ જ હાલત આ નાચીજ અને અદના ગુલામની પણ સમજી લેવી,” હબ્શી આસીને સંક્ષેપમાં જ પોતાનો મનોભાવ જણાવ્યો

“શાબાશ, શાબાશ, મારા નમકહલાલ અને વફાદાર [illegible] ! તમો મારા ખાદિમ અને ગુલામ નથી, પણ મુશ્કિલમાં કામ આવનાર જાનિસાર દોસ્ત અથવા અઝીઝ રિશ્તેદાર છો જો મારું નસીબ મને કોઇવાર યારી આપશે, તો તમારી આ મેહરબાની અને જાનિસારીનો બદલો હું તમને બરાબર વાળી આપીશ ! ખુદા મારી એ તમન્નાને પૂરી કરે !”

“પણ મારા સરતાજ, આપના કાકા દૌલતખાન તો લાહોરમાં રહે છે અને આપણે ભેરા તરફ જવાને તૈયાર થયાં છીએ, એનું શું કારણ વારુ ?” નાદિરાએ પોતાના ઢીલા પડેલા દુપટ્ટાને ઉતારી ફરી બાંધવામાટે તેની ઘડીને દુરસ્ત કરતાં એ સવાલ પૂછ્યો. એ વેળાએ તેના શિરપરનો લબ કેશકલાપ વિસ્ફલિત થઇને તેના પૃષ્ઠભાગપર પથરાઈ જતાં મર્દાના પોશાકમાં પણ તેના સૌન્દર્યની અદ્ભુત છટા દેખાતી હતી તેની મનોહારકતાનું ક્ષણ બે ક્ષણ નિરીક્ષણ કરતાં આલમખાન પોતાની મનોવ્યથાને પણ ભૂલી ગયો અને ઉત્તરમાં કહેવા લાગ્યો કે “નૂરેનજર, દિલ્હીમાંથી નીકળતી વેળાએ મારા જાણવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ ખાસ કામમાટે પંજાબના સૂબેદાર સાહેબ દૌલતખાન ભેરામાં આવેલા છે અને ત્યાં લગભગ એક મહિના સુધી તેઓ રહેવાના છે આપણું કામ લાહોર સાથે નહિ. પણ દૌલતખાન સાથે હોવાથી જ્યાં તે હોય ત્યાં જ આપણે પણ જવું જોઇયે અને એટલામાટે જ આપણે ભેરા તરફ જવાને તૈયાર થયા છીએ દૌલતખાનને મળ્યા પછી કદાચિત્ આપણને લાહોર જવું પડશે”

“ત્યારે જો દૌલતખાન આપણને આશ્રય આપે, તો હમેશને માટે લાહોરમાં તેમની તહેનાતમાં રહેવાનો જ આપનો વિચાર છે કે કેમ?” સાદિકે વાતચીતના અત્યાર સૂધીના વલણને ફેરવીને એક નવો સવાલ પૂછ્યો

“એ વિશે અત્યારે મારાથી કશો પણ જવાબ આપી શકાય તેમ નથી ત્યાં પહોંચીએ અને જોઇએ કે આપણને કેવોક આવકાર મળે છે, એટલે પછી કોઇ પણ જાતના મુસ્તકીમ ઇરાદાપર આવી શકાય ! ફક્ત એટલી અત્યારે મને ખાત્રી છે કે, ઇબ્રાહીમથી ડરીને જો દૌલતખાન આપણને આશ્રય ન પણ આપે, તોય આપણને તે ઇબ્રાહીમના હાથમાં તો સોંપવાનો નથી જ. જો દૌલતખાનનો આશ્રય

નહિ મળે, તો નસીબને વળી બીજે કોઈ સ્થળે જઇને અજમાવીશું." આલમખાને વિચાર કરીને યથોચિત ઉત્તર આપ્યું

"બન્દાપરવર, ગુસ્તાખી મોઆફ!" હબશી યાસીન કે જે આટલી વાર સુધી ચુપ બેઠો હતો તે હવે તેમના સભાષણના પ્રવાહની વચ્ચે પડીને બોલવા લાગ્યો "આપણે દિલ્હીથી અહીં સુધી આડી વાટે આવ્યા છીએ, પણ હવે પછી સીધા અને રાતદિવસ ચાલતા રસ્તાપરથી આપણે જવાનુ છે દિલ્હીમા આપણા પલાયનના સમાચાર ક્યારનાય ફેલાયા હશે અને કદાચિત્ સુલ્તાને આપણને પકડવામાટે ઘોડેસ્વારોને રવાના પણ કરી દીધા હશે એટલામાટે મારો એવો અભિપ્રાય છે કે હવે રાસ્તામા વધારે વખત ન વીતાડતા આપણે વખતસર આપણા મુકામપર પહોંચી જઇએ તો સારુ ત્યાં પહોંચ્યા પછી બધો બંદોબસ્ત કરી લેવાશે"

"મારી પણ એજ ઇચ્છા છે કે હવે આપણે ચાલીએ તો સારુ!" નાદિરાએ પોતાના વાળોને દુપટ્ટામાં છુપાવી દુપટ્ટો બાંધતાં યાસીનના અભિપ્રાયને અનુમોદન આપ્યુ

"ચાલો, ત્યારે કરો તૈયારી અને વધો આગળ!" આલમખાને હુકમ આપ્યો

અશ્વ તો તૈયારજ હતા એટલે તરત તેઓ અશ્વારૂઢ થયા, પણ જેવી તેમણે પોતાના ઘોડાની લગામોને હાથમા લીધી કે દૂર દિલ્હીની દિશામાથી દોડતા આવતા ઘોડાના પગલાનો સ્પષ્ટ ધ્વનિ તેમના કાનોમા આવી અથડાયો

"ઘોડાના પગલાનો અવાજ સભળાય છે!" આલમખાન બોલ્યો

"મને લાગે છે કે મારી શંકા ખરી થવાનો વખત પાસે આવતો જાય છે!" યાસીને જણાવ્યું

"કદાચિત્ એ દૌલતખાનની કોઈ લશ્કરી ટુકડીના ઘોડેસ્વારો પણ હોઈ શકે!" સાદિકે કહ્યુ

"ધારો કે, એ આપણા દોસ્તો પણ હોય, તો પણ અત્યારે આપણી જાનની સલામતીમાટે દોસ્તને પણ દુશ્મન માની લેવા, એ વધારે સારુ છે, ચાલો—" નાદિરાએ પોતાની લજ્જાશીલતાને ઘડીભર ત્યાગીને તત્કાળ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

ચારે પ્રવાસીઓએ પોતાના અશ્વોને એડીઓ મારી અને તે વફાદાર પ્રાણીઓ વાયુના વેગે ભેડાની દિશામાં દોડી બેચાર પળમા તો સર્વથા અદૃશ્ય થઈ ગયા ખૂબી તો એ હતી કે નાદિરાની ઘોડી વળી સર્વથી અગ્રભાગે હતી અને તે કોઈ ઘોડાને પોતાની નજદીકમા ભાગ્યેજ આવવા દેતી હતી

* * * * *

એ પ્રવાસીઓના ગમન પછી લગભગ પદર કે વીસ પળ જેટલા અલ્પ સમયમાજ દશ ઘોડેસ્વારોની એક લશ્કરી ટુકડી ત્યા આવી લાગી અગિયારમો ઘોડેસ્વાર તે ટુકડીનો અફસર હતો જ્યાં આપણા પૂર્વ કથિત પ્રવાસીઓએ વિશ્રાતિમાટે પડાવ નાખ્યો હતો, ત્યા હજી તાપણામાટે સળગાવેલો અગ્નિ પ્રજળતો હતો, એટલે તે પ્રજળતા અગ્નિને જોઇને તે ઘોડેસ્વારો ઉભા રહી ગયા અને પોતપોતામાં નીચે પ્રમાણેનો વાર્ત્તાલાપ કરવા લાગ્યા,—

"અહીંથી કોઇ પણ મુસાફિરો અત્યારે જ ગયેલા હોવા જોઇએ, કારણ કે, આ આગ તાજી સળગાવેલી હોય એમ જ દેખાય છે!" ટુકડીના અફસર ઇનાયતુલ્લાએ પોતાના ઘોડેસ્વાર ફોજી જવાનોને સબોધીને કહ્યુ

"તેઓ બધા મળીને ચાર જણ છે, ખરુ કે નહિ?" એક ઘોડેસ્વાર એમ કહી પોતાના ઘોડા પરથી નીચે ઉતરી પડ્યો અને જમીનપર નજર દોડાવીને બોલ્યો કે,-"ઘોડાનાં પગલા તાજા જ દેખાય છે"

ઇનાયતુલ્લા ઘડીભર વિચારમા પડી ગયો અને આમતેમ નજર દોડાવી મનમાં એક પ્રકારના નિશ્ચયપર આવીને બોલ્યો કે "જગીઓ, દિલ્લીમાથી આપણને એવી છુપી ખબર મળી છે કે આલમખાન પોતાની બેગમ અને પોતાના બે ખાદિમ સાદિક તથા યાસીનને સાથે લઇને લાહોર તરફ જવાને નીકળ્યો છે, અહીંથી બે રસ્તા ફૂટે છે, એક રસ્તો ભેડા તરફ જાય છે અને બીજો રસ્તો લાહોરની દિશામા લબાય છે. આપણા સુલ્તાનના દુશ્મનો લાહોર જવાના હોવાથી આપણે પણ લાહોરનો રસ્તો જ લેવો જોઇએ; કદાચિત્ રસ્તામાં જ તેઓ આપણા હાથમા આવી જશે; કારણ કે, આ તાપણુ કરવામાટે આગ સળગાવનાર તેઓ જ હોવા જોઇએ, એવી મને છુપી ખસારત થયા કરે છે!"

'ઠેઠ દિલ્લીથી નીકળીને આપણે અહીં સૂધી આવ્યા, છતા તેમનો પત્તો ન મળ્યો અને હવે અહીંથી લાહોર સૂધીના રાસ્તામાં તેઓ પકડાઈ જશે, એ વાત કાંઈ આપણા ધ્યાનમાં ઉતરી શકતી નથી મારો તો એવો અભિપ્રાય છે કે તેઓ પંજાબમાં આવ્યાં જ નથી, કદાચિત્ બંગાળા તરફ ચાલ્યાં ગયાં હશે એટલામાટે અહીં બેસો, આ ઘોડાઓને થાક ઉતારવા દ્યો અને તમે પણ આરામ લ્યો. બિચારા કોઈ મુસાફિરો આ આગ સળગાવી ગયા છે તેમા બેચાર લાકડાં નાખો, તાપથી જરા ગરમ થાઓ અને પછી લાહોર જવાની તૈયારી કરો. સુલ્તાનના ગુનાહગારો મળે કે ન મળે, પણ લાહોર જવા વિના હવે તો આપણો છુટકો જ નથી, કારણ કે, જાનપર જુલ્મ કરતા અહી સૂધી આવ્યા છીએ, એટલે થાક ઉતારવા અને મોજમજા કરવામાટે ચાર દિવસનો વખત તો જોઇશે જ ને' એટલે તે વખત આપણે લાહોરમાં જ વીતાડીશુ" પોતાનુ ખરુ નામ અબ્દુલ્લાખાન હોવા છતાં વિલાસપ્રિય સ્વભાવના પ્રતાપે ઐયારખાનના નામથી ઓળખાતા લગભગ ચાળીસ પિસ્તાળીસ વર્ષની અવસ્થાના વાકડી મૂછો અને અણીદાર દાઢીવાળા એક ઘોડેસ્વારે પોતા તરફથી આ પ્રમાણેનો અભિપ્રાય રજૂ કરી દીધો.

તેનો આ અભિપ્રાય બધાને યોગ્ય લાગવાથી અને માન્ય થવાથી ત્યાં જ બધા ઘોડેસ્વારો ઉતરીને તાપના યોગે શરીરમાંની શીતલતાની અસરને ઓછી કરી જરા ગરમાગરમ થવામાટે ધૂણીની આસપાસ કુડાળુ વાળીને બેસી ગયા

લગભગ ઉષ કાળ થવા આવ્યો તે વેળાયે તેઓ પાછા ઘોડેસ્વાર થઇને લાહોરની દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયા જો તેમણે ઘોડાના તાજા પગલાની નિશાની ભેડા તરફના રસ્તાપર છે કે લાહોર તરફના રસ્તાપર છે, એની બરાબર તપાસ કરી હોત અને એ મુસાફિરો સુલ્તાનના ગુનાહગારો જ હોવા જોઇએ એવો તેમનો શક મજબૂત હોત, તો અવશ્ય તેઓ ભેડાની દિશામા જ જાત; પણ તેમણે વધારે તપાસ કરી નહિ અને તેમનો શક પણ મજબૂત નહોતો એટલે

તેઓ લાહોરની દિશામા પ્રયાણ કરી ગયા અને તેથી હાલ તરત આલમખાન અને તેનાં સાથીઓના શિરપર ઘેરાયલુ ભયનુ વાદળ વિખરાઈ ગયુ

* * * * *

બાલરવિએ પોતાના તેજસ્વી કિરણોથી વિશ્વને પ્રકાશિત કરવાનો ઉદ્યોગ આરંભ્યો હતો અને કૃષિકારો પોતપોતાના ક્ષેત્રોમા જવાને ગૃહમાથી બહાર નીકળી ચૂકયા હતા, નિશાના અત સાથે નિદ્રા અને આલસ્યનો પણ અત થતાં સૃષ્ટિ ઉદ્યોગશીલા થઈ હતી એવા રમણીય સમયમા આલમખાન, નાદિરા, સાદિક અને યાસીન ભેડા નગરની સીમામા આવી લાગ્યા જેહલમ નદીના તીરપ્રાંતમાં, નગરના બાહ્ય ભાગમા, એક મોટુ મુસાફિરખાનુ હતુ, તેમાં ઉતારો કરીને આલમખાને યાસીનને નગરમાથી ખાનપાનની કેટલીક વસ્તુઓ લાવવામાટે અને સાદિકને દૌલતખાન જ્યા પણ હોય ત્યા તેને મળી પોતાના આવવાના સમાચાર આપવામાટે મોકલી દીધો, કારણ કે, કદાચિત્ દૌલતખાનનો પોતાને આશ્રય આપવાનો વિચાર ન હોય, તો પોતે મોઢામોઢ અપમાન પામવા કરતાં તેવો જવાબ સાદિકને જ મળી જાય, તો વળી કયાંક અન્યત્ર જવાનો વિચાર કરી શકાય, એ કારણથી આલમખાને પોતે જ તત્કાળ દૌલતખાન પાસે જવાનુ વ્યાજબી ધાર્યું નહોતું સાદિક અને યાસીનના જવા પછી આલમખાન અને નાદિરાએ મુસાફિરખાનાના રખવાલને બોલાવી એક સોના મોહોર આપી પાણી વગેરેનો બદોબસ્ત કરી આપવાનુ કહ્યુ પૈસાએ તત્કાળ બધી સગવડ મેળવી આપી અને આલમખાન તથા નાદિરા ગુસ્લ વગેરેના આવશ્યકીય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા

પ્રકરણ ૨ જું

સૂબેદાર દૌલતખાન

અત્યારનું ભેડા નગર જેહલમ નદીના ડાબા કિનારાપર છે, પરંતુ તેની સામે જમણા કિનારાપર જે અવશેષ છે, તેમને જૂનુ ભેડા નગર અથવા જોબનાથ નગર કહેવામાં આવે છે એ રાજા જોબનાથ અથવા ચોબનાથનુ નગર હતુ ભેડાના સીમાડામાથી મીઠુ લઈ જનારા લમાણોના મોટા અને પ્રસિદ્ધ બે રસ્તા ફૂટે છે એમાનો એક માર્ગ લાહોર તરફ જાય છે અને બીજો માર્ગ મુલ્તાનની દિશામા લબાય છે એથી પ્રાચીન કાળમા એ સ્થળે કોઈ પણ રાજાની રાજધાની હોવી જોઇએ એવી કલ્પના કરી શકાય છે સિકદરના સમયમા સોફિટી નામનો એક રાજા હતો તેની રાજધાની એ જ હોવી જોઇએ એક સ્થળે એવો ઉલ્લેખ પણ મળી આવે છે કે, કાબુલમાના બ્રાહ્મણ રાજાઓને જ્યારે પેશાવર અને ઉ-હિંદમાથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા, ત્યારે પંજાબમા પ્રથમ તેમણે ભેડા નગરીને જ પોતાની રાજધાની બનાવી હતી અને ત્યાર પછી જ જેહલમ તથા લાહોરને રાજ-ધાની થવાનું ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયુ હતુ એ પ્રાતમાનુ પિંડદાદન શહેર પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા પૂર્વે એ જ નગર સર્વથી મોટા નગર તરીકે ગણાતુ હતુ બાબર બાદશાહે પહેલી ચઢાઈ એ જ શહેરપર કરી હતી સોફિટી રાજાનો પ્રાંત કયો, એ વિશે

સર્વ ગ્રીક ગ્રન્થકારોનો એક અભિપ્રાય નથી સ્ટ્રેબોએ, તેના પ્રાતમા લવણનો પર્વત છે અને તેમાથી આખા હિન્દુસ્તાનને પૂરું થાય તેટલુ લવણ-મીઠુ-નીકળે છે, એ પ્રમાણે લખેલું છે એથી બેહાત અને ચિનાબના મધ્યમાનો માત્ર દુઆબ પ્રાંત જ તેના હાથમા હતો, એમ નહોતુ, કિંતુ સિંધુસાગર દુઆબની ઉપરનો ભાગ પણ હતો, એટલે કે અત્યારના પિંડદાદન અને શહાપુર એ બે પ્રાતો સિંધુથી ચિનાબ પર્યન્ત લબાયલા હતા ગ્રીકોએ તે રાજાની પુષ્કળ કથાઓ લખી રાખી છે તે રાજા શરીરે બહુ જ સુદર અને ૭ ફીટ ઉંચો હતો તેની પ્રજા પણ અત્યત સુદર હતી, કારણ કે, તેના પ્રજાજનો પોતાની કુરૂપ સતતિને મારી નાખતા હતા તેણે સિકદરને એક શ્વાન આપ્યો હતો કે જે હાથી અને સિંહ સાથે પણ યુદ્ધ કરતો હતો ઇત્યાદિ અસ્તુ!

આપણી કથાના કાળમાં, એટલે કે, જે સમયમા ઈબ્રાહીમ લોદી દિલ્લી-નો સુલ્તાન અને દૌલતખાન લાહોરનો સૂબેદાર હતો, તે સમયમાં તો ભેડા નગર જે સ્થળે અત્યારે છે તે સ્થળે જ, એટલે કે, જેહલમ નદીના ડાબા કિનારા-પર જ હતુ પંજાબમા વ્યાપારના જે મુખ્ય નગરો તે સમયમા ગણાતા હતાં, તેમાં જ ભેડા નગરની પણ ગણના થતી હોવાથી તે નગરમા પ્રતિષ્ઠિત અને ધનાઢ્ય અનેક વ્યાપારીઓ વસતા હતા અને તેમની હવેલીઓ તથા બાગ-બગીચાથી નગરના આતર તથા બાહ્ય ભાગને અપૂર્વ શોભા પ્રાપ્ત થયેલી હતી. ભેડા નગરના હવાપાણી પણ સારા હોવાથી ઘણીકવાર રાજકીય કાર્યમાટે તેમ જ હવાપાણીમાટે પણ દૌલતખાન લાહોરનો કાર્યભાર પોતાના પુત્ર ગાઝીખાનને સોંપી ભેડા નગરમા આવીને વસતો હતો. પોતાના નિવાસમાટે તેણે નગરના મધ્યભાગમા એક હવેલી ચણાવી હતી કે જે 'શાહીમહલ'ના નામથી ઓળ-ખાતી હતી અને નગર બહારના એક વિશાળ બગીચામાની નાની પણ સુદર હવેલીમા પણ તે ઘણીકવાર આવીને રહેતો હતો હમણા તે રાજકીય કાર્યમાટે ભેડામાં આવેલો હોવાથી અને શિયાળાની મૌસમ હોવાથી તેણે પોતાનો નિવાસ નગરમાના 'શાહીમહલ'માં જ રાખ્યો હતો

દૌલતખાન ગુસલખાના અથવા હમ્મામમાથી ગુસ્લ કરી હમણાં જ પોતાના ખાનગી ઓરડામા આવી મસ્નદપર કાવો પીતો બેઠો હતો અને એક ગુલામ તેના પડતા બોલને ઝીલવામાટે હાથ જોડીને તેની પાસે જ ઉભો હતો દૌલતખાન ઓછામા ઓછી સાઠ વર્ષની અવસ્થાનો પીરમર્દ હતો, પરતુ જો તેના સફેદ વાળોને બાદ કરીએ, તો વૃદ્ધાપકાળના બીજા કશાં પણ સ્પષ્ટ ચિન્હો તેના શરીરમા દેખાતા નહોતા તે કદાવર બાધાનો અને ઘઉંલા રગનો જવામર્દ હતો તે શરીરે સ્થૂલ, પરતુ પુષ્ટ અને પીલતન હોવાથી પહલવાનને પણ પછાડી નાખવા જેટલુ બળ અત્યારની પોતાની સાઠ વર્ષની અવસ્થામા પણ ધરાવતો હતો તેના વિશાળ નેત્રો, વિશાળ ભાલ પ્રદેશ, વિશાળ વક્ષસ્થળ અને વિશાળ આજાનુ બાહુ આદિ જોનારના મનમાં વિલક્ષણ પ્રભાવ પાડી દેતા હતાં. તેની ચામડીમાં હજી એક પણ કરચોળી પડી નહોતી, તેની દતપક્તિમાથી એક પણ દાત ઓછો થયો નહોતો અને તેના નેત્રોની તેજસ્વિતા તથા નિરીક્ષણશક્તિ અદ્યાપિ તરુણાવસ્થા સમાન અવિચલ હતી.

તેણે પોતાના શરીરને કષ્ટ સહન કરવાની એવી તો સારી ટેવો પાડી દીધી હતી કે પંજાબ દેશના શિયાળાની કકડતી ટાઢમા પ્રભાતમા જ તે બર્ફ જેવા અત્યત શીતલ જળથી સ્નાન કરતો હતો અને સ્નાન કર્યા પછી ઊનના વસ્ત્રો કદાપિ પહેરતો નહોતો અત્યારે પણ સ્નાન કર્યા પછી તેણે એક ઢીલી ઇજાર અને ગોઠણ સૂધીનુ લાબુ સાદા કપડાનુ પેરણ એ બે વસ્ત્રો જ શરીરપર ધારણ કર્યા હતા તેની દાઢી છાતી સૂધી લબાયલી હતી, મૂછોનો ભરાવ પણ બહુ જ સારો અને ઘાટદાર હતો અને માથાના વાળ પાછળ ગરદન સૂધીના રાખ્યા હતા પુષ્ટ અને કદાવર શરીર, પ્રભાવશાળી મુખમડળ અને શ્વેત કેશો સાથે શ્વેત વસ્ત્રોનુ સમેલન થવાથી તેનો દેખાવ એક ફિરિશ્તા જેવો જ લાગતો હતો જેવો દેખાવમાં તે ફિરિશ્તા સમાન હતો, તેવો જ, માત્ર તેની રાજ્યતૃષ્ણાને બાદ કરતા, ગુણોમા પણ તે ફિરિશ્તાખસ્લત હતો મદિરાને તેણે પોતાના જીવન-કાળમા અદ્યાર સૂધી સ્પર્શ માત્ર પણ કર્યો નહોતો, વ્યભિચારનો કટ્ટો શત્રુ હતો અને હિન્દુ તથા મુસલ્માન પ્રજાને એક ન્યાય આપી અનેકવાર તે પોતાની ન્યાયશીલતાનો પ્રજાને સાક્ષાત્કાર કરાવી ચૂકેલો હોવાથી હિન્દુ અને મુસલ્માન બન્નેને તે એકસરખો પ્રિય થઈ પડ્યો હતો શરાબખોરી અને જનાકારી જેવા વિઘાતક દુર્ગુણોથી દૂર રહેવાથી જ તે વૃદ્ધાવસ્થામા પોતાની શારીરિક સપત્તિને આટલી સીમા પર્યન્ત જાળવી શક્યો હતો, એ નવેસરથી કહેવાની અગત્ય નથી દીને ઈસ્લામના ફર્માન પ્રમાણે તે બરાબર પાચ વખત ગમે તેવી અડચણ છતા પણ નમાજ પડતો હતો અને મજહબના બીજા કાનૂનોનુ પણ પોતાથી બની શકે ત્યા સૂધી યથાર્થ પાલન કરતો હતો સક્ષેપમા કહેવાનુ એટલુ જ કે, પંજાબનો તે સમયનો બુજર્ગ સૂબેદાર ખરી મુસલ્માનીનો એક નાદિર નમૂનો હતો

અમીરોમાં કાવો પીવાનો એવો રિવાજ છે કે ગરમ કાવો એક મોટા પાત્રમા રાખવામા આવે છે અને પાસે નાની પ્યાલીઓ પણ રખાય છે, એટલે પીનારની ઇચ્છા હોય તેટલી પ્યાલીઓ તે પીએ છે દૌલતખાન આગળ મેજપર કાવાનુ ચાદીનું પાત્ર અને ચાદીની પ્યાલીઓ પડી હતી ઇશારો થતા જ ગુલામે મોટા પાત્ર-માથી કાવો રેડીને પ્યાલીમા નાખ્યો અને દૌલતખાને તે પીવાનો પ્રારભ કર્યો તેનો સવારમા છ પ્યાલી કાવો પીવાનો કાયદો હતો તે ત્રીજી પ્યાલી પીતો હતો તે વખતે એક બીજા ગુલામે આવી સર ઝુકાવીને પોતાના માલિકને અર્જ કરી કે. "જાનની અમાન હોય તો ગુલામ જબાન ખોલે"

"શુ કહેવાનુ છે?" દૌલતખાને કરડાકીથી સવાલ કર્યો

"દિલ્લીથી હુજૂરના ભત્રીજા આલીશાન આલમખાનનો એક ખાદિમ આવ્યો છે અને તે હુજૂરવાલાની કદમબોસીની આરજૂ રાખે છે!" ગુલામે જે કહેવાનુ હતુ તે સભાળી સાચવીને જેમ બને તેમ થોડા, પણ માનદર્શક શબ્દોમા કહી નાખ્યુ

"તેને લાવીને અહીં હાજર કર!" દૌલતખાને હુકમ ફર્માવ્યો

ગુલામ પાછો સર ઝુકાવી સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો અને પાચ દશ પળ-મા જ બુજર્ગ સાદિક દૌલતખાનની જનાબમા આવીને હાજર થયો કાયદા પ્રમાણે સૂબેદારને તાજીમ કર્યા પછી સાદિક તેના બોલવાની વાટ જોતો માથુ નમા-વીને ઊભો રહ્યો.

સર્વ ગ્રીક ગ્રન્થકારોનો એક અભિપ્રાય નથી સ્ટ્રૅબોએ, તેના પ્રાંતમાં લવણનો પર્વત છે અને તેમાથી આખા હિન્દુસ્તાનને પૂરું થાય તેટલું લવણ–મીઠું–નીકળે છે, એ પ્રમાણે લખેલું છે એથી બેહાત અને ચિનાબના મધ્યમાંનો માત્ર દુઆબ પ્રાંત જ તેના હાથમા હતો, એમ નહોતુ, કિંતુ સિંધુસાગર દુઆબની ઉપરનો ભાગ પણ હતો, એટલે કે અત્યારના પિંડદાદન અને શાહાપુર એ બે પ્રાંતો સિંધુથી ચિનાબ પર્યન્ત લબાયલા હતા ગ્રીકોએ તે રાજાની પુષ્કળ કથાઓ લખી રાખી છે તે રાજા શરીરે બહુ જ સુંદર અને છ ફીટ ઉંચો હતો તેની પ્રજા પણ અત્યત સુદર હતી, કારણ કે, તેના પ્રજાજનો પોતાની કુરૂપ સતતિને મારી નાખતા હતા તેણે સિકદરને એક શ્વાન આપ્યો હતો કે જે હાથી અને સિંહ સાથે પણ યુદ્ધ કરતો હતો, ઇત્યાદિ. અસ્તુ!

આપણી કથાના કાળમાં, એટલે કે, જે સમયમા ઈબ્રાહીમ લોદી દિલ્લી-નો સુલ્તાન અને દૌલતખાન લાહોરનો સુબેદાર હતો, તે સમયમાં તો ભેડા નગર જે સ્થળે અત્યારે છે તે સ્થળે જ, એટલે કે, જેહલમ નદીના ડાબા કિનારા-પર જ હતુ પંજાબમા વ્યાપારના જે મુખ્ય નગરો તે સમયમા ગણાતા હતાં, તેમાં જ ભેડા નગરની પણ ગણના થતી હોવાથી તે નગરમા પ્રતિષ્ઠિત અને ધનાઢ્ય અનેક વ્યાપારીઓ વસતા હતા અને તેમની હવેલીઓ તથા બાગ-બગીચાથી નગરના આતર તથા બાહ્ય ભાગને અપૂર્વ શોભા પ્રાપ્ત થયેલી હતી ભેડા નગરના હવાપાણી પણ સારા હોવાથી ઘણીકવાર રાજકીય કાર્યમાટે તેમ જ હવાપાણીમાટે પણ દૌલતખાન લાહોરનો કાર્યભાર પોતાના પુત્ર ગાઝીખાનને સોંપી ભેડા નગરમાં આવીને વસતો હતો પોતાના નિવાસમાટે તેણે નગરના મધ્યભાગમા એક હવેલી બણાવી હતી કે જે 'શાહીમહલ'ના નામથી ઓળ-ખાતી હતી અને નગર બહારના એક વિશાળ બગીચામાની નાની પણ સુદર હવેલીમા પણ તે ઘણીકવાર આવીને રહેતો હતો હમણા તે રાજકીય કાર્યમાટે ભેડામાં આવેલો હોવાથી અને શિયાળાની મૌસમ હોવાથી તેણે પોતાનો નિવાસ નગરમાના 'શાહીમહલ'મા જ રાખ્યો હતો

દૌલતખાન ગુસ્લખાના અથવા હમ્મામમાથી ગુસ્લ કરી હમણાં જ પોતાના ખાનગી ઓરડામા આવી મસ્નદપર કાવો પીતો બેઠો હતો અને એક ગુલામ તેના પડતા બોલને ઝીલવામાટે હાથ જોડીને તેની પાસે જ ઉભો હતો દૌલતખાન ઓછામા ઓછી સાઠ વર્ષની અવસ્થાનો પીરમર્દ હતો, પરતુ જો તેના સફેદ વાળોને બાદ કરીએ, તો વૃદ્ધાપકાળના બીજા કશાં પણ સ્પષ્ટ ચિન્હો તેના શરીરમા દેખાતા નહોતા તે કદાવર બાધાનો અને ઘઉલા રંગનો જવાંમર્દ હતો તે શરીરે સ્થૂલ, પરતુ પુષ્ટ અને પીલતન હોવાથી પહલવાનને પણ પછાડી નાખવા જેટલુ બળ અત્યારની પોતાની સાઠ વર્ષની અવસ્થામાં પણ ધરાવતો હતો તેનાં વિશાળ નેત્રો, વિશાળ ભાલ પ્રદેશ, વિશાળ વક્ષસ્થળ અને વિશાળ આજાનુ બાહુ આદિ જોનારના મનમા વિલક્ષણ પ્રભાવ પાડી દેતાં હતાં તેની ચામડીમા હજી એક પણ કરચોળી પડી નહોતી, તેની દંતપક્તિમાથી એક પણ દાત ઓછો થયો નહોતો અને તેના નેત્રોની તેજસ્વિતા તથા નિરીક્ષણશક્તિ અદ્યાપિ તરુણાવસ્થા સમાન અવિચલ હતી.

તેણે પોતાના શરીરને કષ્ટ સહન કરવાની એવી તો સારી ટેવો પાડી દીધી હતી કે પંજાબ દેશના શિયાળાની કકડતી ટાઢમા પ્રભાતમા જ તે બર્ફ જેવા અત્યત શીતલ જળથી સ્નાન કરતો હતો અને સ્નાન કર્યા પછી ઊનના વસ્ત્રો કદાપિ પહેરતો નહોતો અત્યારે પણ સ્નાન કર્યા પછી તેણે એક ઢીલી ઇજાર અને ગોઠણ સૂધીનુ લાબુ સાદા કપડાનું પેરણ એ બે વસ્ત્રો જ શરીરપર ધારણ કર્યા હતા તેની દાઢી છાતી સૂધી લબાયલી હતી, મૂછોનો ભરાવ પણ બહુ જ સારો અને ઘાટદાર હતો અને માથાના વાળ પાછળ ગરદન સૂધીના રાખ્યા હતા પુષ્ટ અને કદાવર શરીર, પ્રભાવશાળી મુખમડળ અને શ્વેત કેશો સાથે શ્વેત વસ્ત્રોનું સમ્મેલન થવાથી તેનો દેખાવ એક ફિરિશ્તા જેવો જ લાગતો હતો જેવો દેખાવમાં તે ફિરિશતા સમાન હતો, તેવો જ, માત્ર તેની રાજ્યતૃષ્ણાને બાદ કરતા, ગુણોમાં પણ તે ફિરિશ્તાખસ્લત હતો મદિરાને તેણે પોતાના જીવનકાળમાં અદ્યાર સૂધી સ્પર્શ માત્ર પણ કર્યો નહોતો, વ્યભિચારનો કટ્ટો શત્રુ હતો અને હિન્દુ તથા મુસલ્માન પ્રજાને એક ન્યાય આપી અનેકવાર તે પોતાની ન્યાયશીલતાનો પ્રજાને સાક્ષાત્કાર કરાવી ચૂકેલો હોવાથી હિન્દુ અને મુસલ્માન બન્નેને તે એકસરખો પ્રિય થઈ પડ્યો હતો શરાબખોરી અને જનાકારી જેવા વિઘાતક દુર્ગુણોથી દૂર રહેવાથી જ તે વૃદ્ધાવસ્થામા પોતાની શારીરિક સપત્તિને આટલી સીમા પર્યન્ત જાળવી શક્યો હતો, એ નવેસરથી કહેવાની અગત્ય નથી દીને ઈસ્લામના ફર્માન પ્રમાણે તે બરાબર પાચ વખત ગમે તેવી અડચણ છતા પણ નમાજ પડતો હતો અને મજહબના બીજા કાનૂનોનુ પણ પોતાથી બની શકે ત્યા સૂધી યથાર્થ પાલન કરતો હતો સક્ષેપમા કહેવાનુ એટલુ જ કે, પંજાબનો તે સમયનો બુજર્ગ સૂબેદાર ખરી મુસલ્માનીનો એક નાદિર નમૂનો હતો

અમીરોમાં કાવો પીવાનો એવો રિવાજ છે કે ગરમ કાવો એક મોટા પાત્રમા રાખવામાં આવે છે અને પાસે નાની પ્યાલીઓ પણ રખાય છે, એટલે પીનારની ઇચ્છા હોય તેટલી પ્યાલીઓ તે પીએ છે દૌલતખાન આગળ મેજપર કાવાનુ ચાદીનું પાત્ર અને ચાદીની પ્યાલીઓ પડી હતી ઇશારો થતા જ ગુલામે મોટા પાત્રમાથી કાવો રેડીને પ્યાલીમા નાખ્યો અને દૌલતખાને તે પીવાનો પ્રારભ કર્યો તેનો સવારમા છ પ્યાલી કાવો પીવાનો કાયદો હતો તે ત્રીજી પ્યાલી પીતો હતો તે વખતે એક બીજા ગુલામે આવી સર ઝુકાવીને પોતાના માલિકને અર્જ કરી કે "જાનની અમાન હોય તો ગુલામ જબાન ખોલે!"

"શુ કહેવાનુ છે?" દૌલતખાને કરડાકીથી સવાલ કર્યો

"દિલ્લીથી હુજૂરના ભત્રીજા આલીશાન આલમખાનનો એક ખાદિમ આવ્યો છે અને તે હુજૂરેવાલાની કદમબોસીની આરજૂ રાખે છે!" ગુલામે જે કહેવાનુ હતુ તે સભાળી સાચવીને જેમ બને તેમ થોડા, પણ માનદર્શક શબ્દોમા કહી નાખ્યુ

"તેને લાવીને અહીં હાજર કર!" દૌલતખાને હુકમ ફર્માવ્યો.

ગુલામ પાછો સર ઝુકાવી સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો અને પાચ દશ પળમા જ બુજર્ગ સાદિક દૌલતખાનની જનાબમા આવીને હાજર થયો કાયદા પ્રમાણે સૂબેદારને તાજીમ કર્યા પછી સાદિક તેના બોલવાની વાટ જોતો માથુ નમાવીને ઊભો રહ્યો.

"સાદિક, બેસ અને જણાવ કે તુ દિલ્લીથી શા કારણથી આવ્યો છે અને તારા આકાનો શો પયગામ લાવ્યો છે?" દૌલતખાને બેસવાનો હુકમ આપીને સવાલ પૂછ્યો

"મેહરબાન બુજર્ગ, મારા આકા આલમખાન પોતાની બેગમ નાદિરાખાનમ અને અમો બે ગુલામો સાથે આજે બામદાદમાં અહી આવી પહોંચ્યા છે, તેઓ શહર બહારના મુસાફિરખાનામા ઊતર્યા છે અને મને તેમણે આપની પાસે મોકલ્યો છે" સાદિકે જવાબ આપ્યો

'તને મોકલ્યો? આલમખાન પોતે મારી પાસે કેમ ન આવ્યો? પોતાના ચચાના ઘરને છોડી બીબી સાથે હોવા છતા સરામા ઊતરવાનો શો સબબ હતો, તે હું સમજી શકતો નથી!" દૌલતખાને અજાયબી બતાવી

"એનો સબબ એ છે કે ઇબ્રાહીમ લોદીએ મારા આકાને મારી નાખવાની ગોઠવણ કરી હતી, પણ તે અમારા જાણવામાં આવતા અમો નાસી છૂટચાં છીએ અને તેથી કદાચિત્ સુલ્તાનના સિપાહી અમને શોધવાને પંજાબમા આવે એવો સભવ છે આવી હાલત હોવાથી આપ અમને પનાહ આપી શકશો કે કેમ, એમ મારા આકા આલમખાને આપને માનપૂર્વક પૂછવાનુ મને કહ્યુ છે." સાદિકે ટુકામા આલમખાનના ન આવવાનો સબબ જણાવી દીધો

દૌલતખાન થોડીવાર ગભીર વિચારમાં પડી ગયો અને ત્યારપછી અમુક પ્રકારનો મનમા નિશ્ચય કરીને બોલ્યો કે "ફિકર નહિ; આલમખાનને જઇને કહે કે, હમણાં તો તમો બધા અહી આવો અને આરામથી પોતાના બુજર્ગની પનાહમા રહો જ્યારે સુલ્તાનના માણસો આવશે, ત્યારે જોઇ લેવાશે તુ જા, હુ મારાં માણસો અને નાદિરાખાનમને લાવવામાટે પાલખી વગેરે મોકલી આપુ છુ"

"નિહાયત એહસાન! હુજૂરવાલાની ઉમ્ર દરાજ થાઓ અને ઇકબાલ બુલદ! ખાદિમને ઇજાજત છે?" સાદિકે આભાર માનીને રજા માગી

"મારી રજા પહેલાંથીજ તને મળી ચૂકી છે!" દૌલતખાન બોલ્યો

સાદિકના જવા પછી હુક્કાની નળીને મુખમાં ધારણ કરી મુખમાથી ધૂમાડાને બહાર કાઢતા દૌલતખાને પોતાના ગુલામને હુકમ ફર્માવ્યો કે "સલીમ, જા અને આપણા કોતવાલ તથા સિપાહસાલારને થોડાક સિપાહો સાથે જવાનું અને આલમખાનને ઇજ્જત સાથે લાવવાનું કહી આવ, તેમજ ત્યા એક પાલખી લઇ જવાનુ પણ કહી દેજે. તેઓ આવે, એટલામાં અહીં નાદિરાખાનમના ઊતારામાટે એક જૂદો ઓરડો તૈયાર કરાવજે અને બે ચાર બાદીઓને પણ તૈયાર રખાવજે, આપણુ જનાનખાનું અહી ન હોવાથી નાદિરાખાનમને કોઇ જાતની તકલીફ ન ભોગવવી પડે, એની તારે ખાસ સભાળ રાખવાની છે"

"જેવું બન્દાપરવરનુ ફર્માન!" એટલુ કહીને ગુલામ સલીમ ત્યાંથી તરત પાછા કદમે ચાલતો થઇ ગયો. તેના જવા પછી દરબારનો મુન્શી આવ્યો અને તેણે લાહોર તથા પ્રાંતનાં બીજા મુખ્ય સ્થાનોમાથી આવેલા કાગળો સૂબેદાર આગળ પેશ કર્યા દૌલતખાને મોહોરો તોડીને તે કાગળો હુક્કો પીતાં પીતાજ વાંચવા માંડ્યા અને દરેક કાગળ વાચી તેનો જે જવાબ લખવાનો હોય તેની તે મુન્શીને નોંધ કરાવતો ગયો જે કાગળોના જવાબ આપવાની જરૂરત નહોતી,

...સૌ કાગળોને એક તરફ જૂદા રાખવામા આવ્યા એ કાર્યની સમાપ્તિ થવા પછી ...બારનો વખત થવાથી ગુલામો પોશાક લઇને હાજર થયા અને તે પોશાક ...હેરી દૌલતખાન નીચેના ભાગમાં આવેલા તેજ હવેલીમાંના દરબારના ઓરડામાં ...જવાને રવાના થયો.

* * * * * *

દૌલતખાનનો એવો રવૈયો હતો કે, પોતાના સૂબાના જૂદા જૂદા જિલ્લાઓના મુખ્ય મુખ્ય નગરને વર્ષમા એકવાર તે પોતાની મુલાકાતનો લાભ આપતો હતો અને જ્યાં તેનો મુકામ હોય, ત્યાં જેટલા દિવસ તે રહેવાનો હોય તેટલા દિવસ દરરોજ સવારમાં આઠ વાગ્યાથી અગિયાર વાગ્યા સૂધી પોતાનો દરબાર ભરતો હતો એ દરબારમા હિન્દુ, મુસલ્માન, નીચ કે ઉચ્ચ અને ગરીબ કે તવંગર દરેકને પોતાની ફરિયાદ પેશ કરવાની સદર પરવાનગી હતી અને દરેકને દૌલતખાનના દરબારમાં વ્યાજબી ઇન્સાફ પણ મળતો હતો વળી તેની નિષ્પક્ષપાત અને ઉદાર બુદ્ધિનું એ પણ એક સજીવ ઉદાહરણ હતું કે તેના અધિકારમાંના પ્રાંતમાના કેટલાક મોટા અધિકારીઓ જેમ મુસલ્માન હતા તેમ જ કેટલાક મોટા અને જવાબદારીવાળા અધિકારો હિન્દુ ઉમ્મા પણ ભોગવતા હતા અસ્તુ

દરબારમાટે જે ઓરડો નીચેના ભાગમા રાખવામાં આવ્યો હતો તે બહુ જ વિશાળ હતો જમીનપર સગેમર્મરની લાદીઓ બેસાડેલી હતી અને તેની ઉપર તુર્કસ્તાનની કારીગરીનો ઉત્તમ ગાલીચો પાથરેલો હતો ગાલીચાપર દરવાજાની બરાબર સામેની ભીંત પાસે સૂબેદારની મખમલના આચ્છાદનવાળી ઉંચી ગાદી ગોઠવેલી હતી અને તેની બાજૂમાં બન્ને તરફ તેનાથી નીચી અને સાદાં આચ્છાદનવાળી બીજી કેટલીક ગાદીઓ જૂદા જૂદા અધિકારીઓ અને પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકોમાટે રાખવામાં આવી હતી સૂબેદારની ગાદી પાસે બે લશ્કરી અમલદાર હાથમાં નાગી તલ્વાર સાથે ઊભા હતા અને ચાર ફોજી સિપાહો દરબારના દરવાજાપર હથિયાર સાથે હાજર હતા સર્વના જોવામા આવે, તેવી રીતે ચારે તરફ ભીંતોપર અરબી હર્ફોમાં કુરાનશરીફમાંનાં કેટલાક નીતિ અને ધર્મનાં વાકયો સોનેરી રંગ ચઢાવીને આલેખવામા આવ્યાં હતાં સભાસદનમાં એક પણ તસ્વીર દેખાતી નહોતી અને તેનુ ખાસ કારણ એ હતુ કે, મુસલ્માની મજહબમાં કોઈ પણ પ્રકારના સજીવ પ્રાણીના ચિત્રને રાખવાની મુમાનિયત છે અને દૌલતખાન એક સાચો મુસલ્માન હતો, એટલે તેનાથી જીવ જતાં પણ પાક પયગબરની આજ્ઞાનો ભગ કરી શકાય તેમ નહોતું સર્વ સભાસદો યથાસમય આવીને સભાસદનમા પોતપોતાના આસનપર બેસી ગયા અને ત્યાર પછી થોડીવારમાં જ નકીબે સૂબેદાર સાહબના પધારવાની સૂચના આપી. સર્વ સભાસદો પોતપોતાના આસનપરથી ઊઠીને ઊભા થયા, સૂબેદારે દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો, સર્વેએ તેને મસ્તક નમાવીને માન આપ્યુ, સૂબેદાર પાક પરવરદિગારના નામનો ઉચ્ચાર કરી ગાદીને સલામ કરીને ગાદીપર ગોઠણ વાળીને બેઠો અને ત્યાર પછી તેનો ઇશારો મળવાથી અન્ય સભાસદો પણ બેસી ગયા પોતાના લશ્કરી પોશાકમાં સજ્જ થયેલો વૃદ્ધ સૂબેદાર અત્યારે ખરેખર એક વૃદ્ધ અને શૂરવીર સિંહ જેવો જ જણાતો હતો.

દૌલતખાનને ભેડામા આવ્યાને એક માસ કરતા વધારે વખત થઈ ગયો હતો અને તેથી કેટલાક મોટામોટા મુકર્દમા અને ત્યાના લોકોની કેટલીક તકરારોના ફેસલા તેણે અત્યાર પહેલા જ કરી નાખ્યા હતા આજના દરબારમા બે ત્રણ નવા મુકર્દમા રજૂ કરવામા આવ્યા અને તેમના ચુકાદા પણ અપાઈ ગયા સૂબેદાર દરબારને બરખાસ્ત કરવાનો હુકમ ફર્માવવાની તૈયારીમા હતો, એટલામા નકીબે એક અરજી લાવીને દૌલતખાનના હાથમાં આપી અને જણાવ્યુ કે "ગરીબ-પરવર, અરજદારે પોતાની એવી મરજી બતાવી છે કે, મેહરબાની કરીને આ અરજી મુન્શીને વાચવા ન દેતા હુજૂરે પોતે જ વાચવાની તકલીફ લેવી, કારણ કે, જો મારી ફરિયાદ બીજાના જાણવામા આવશે, તો મને સાચો ઇન્સાફ કદાપિ મળી શકવાનો નથી !" સૂબેદારે પોતે જ તે અરજી વાચવા માડી. તે ફારસી ભાષામા અને ઉત્તમ અક્ષરોથી લખાયલું પ્રાર્થનાપત્ર હતુ અને તેમા નીચેના માત્ર થોડા જ શબ્દો લખેલા હતા,-

"પંજાબના નૌશીરવાને આદિલ, ચિરાગે ઇસ્લામ, ફરિશ્તાખસ્લત સૂબેદાર સાહબ દૌલતખાનની જનાબમા જો આપને કોઈ જાતનો વહમ અને ગુમાન ન હોય, તો તન હાઈ-એકાત-માં આપની કદમબોસીનો આ ગુલામને લાભ આપો હુ રૂબરૂમા જ મારી ફરિયાદ પેશ કરવા ચાહુ છુ, આપ આ ગુલામની ફરિયાદ સાભળો, તે વેળાયે બીજો કોઈ પણ માણસ ત્યાં હાજર હોવો ન જોઇએ રાકિમ-એક દુર્ભાગી હિન્દુ ધર્માધ્યક્ષ !"

આ પ્રાર્થનાપત્ર વાચીને સૂબેદારે તરત દરબાર બરખાસ્ત કરવાનો હુકમ ફર્માવી દીધો, પણ પોતે દરવાજા સૂધી આવીને અટકી ગયો અને સર્વ સભાસદોને વિદાય કરી તે અર્જદારને પોતા પાસે લાવવાનો નકીબને તેણે ધીમા સ્વરથી કાનમાં ઇશારો કરી દીધો

નકીબ બહારના ચોગાનમાં ગયો અને દૌલતખાન પાછો સભાસદનમા આવી ત્યાના મહરીઓને બહાર મોકલી ગાદીપર તે હિન્દુ અર્જદારના આવવાની વાટ જોતો બેઠો તરત ત્યાં એક તરુણ અને સુદર ત્રિપુંડ્રકમડિત ભાલવાળો બ્રાહ્મણ આવી લાગ્યો અને સૂબેદારને આશીર્વાદ આપી ઊભો રહ્યો

"મહારાજ, આ અરજી તમારી છે ?" સૂબેદારે સવાલ કર્યો

"જી હા, બન્દાપરવર !" બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો

"તમારી શી ફરિયાદ છે અને ગુનાહગાર કોણ છે ?" સૂબેદારે પૂછ્યુ

"હજરત સલામત, હુ કાશ્મીરનો નિવાસી બ્રાહ્મણ અને હિન્દુઓનો એક ધર્મગુરુ છુ મારી પત્ની જેવી નવયૌવના અને સુદરી છે તેવી જ સદ્ગુણવતી અને પતિવ્રતા પણ છે આ નગરમા મને આવી વસ્યાને બે મહિના થયા છે અને હુ નગર બહારના શિવાલયમા રહુ છુ, કારણ કે, મને ત્યાનો પૂજારી નીમવોમાં આવ્યો છે. આજે પદર વીસ દિવસથી અહીંનો એક મોટો મુસલ્માન અમલદાર ઘણીકવાર રાતની વેળાયે બળાત્કારે મારા ઘરમા ઘુસી આવે છે, કારણ કે, મારી સ્વરૂપસુંદરી સ્ત્રી વિશે તેના મનમા કુવિકારની ભાવના ઉદ્ભવી છે અત્યાર સૂધીમા તે પાચ વાર એવી રીતે અમારા ઘરમા આવ્યો છે અને મારી બુદ્ધિમતી સ્ત્રીએ તેને એક કે બીજુ કારણ બનાવી પોતાના પાતિવ્રત્યને બચાવી પાછો

છે પરમ દિવસે છેલ્લીવાર આવ્યો, ત્યારે તે જતી વેળાએ એવી ધમકી ગયો છે કે, 'જો પરમ દિવસે મારી ઇચ્છા રાજી ખુશીથી પૂરી કરવામાં આવે, તો હું બળાત્કારે પણ મારા વિકારની શાંતિ કરીશ!' તે આજ રાત્રે તનો છે, અને ઓ આદિલ સૂબેદાર, જો હવે આપની મદદ આ ગરીબ ગુને નહિ મળે, તો અવશ્ય આજે મારી પત્નીના પાતિવ્રત્યનો ભંગ થશે મારા પૂર્વજોની નિષ્કલંક કીર્તિમાં સદાને માટે કૃષ્ણ કલંક લાગી જશે. આપના ઇન્સાફની જે તારીફ મારા સાંભળવામાં આવી છે, તે જો સાચી હોય, તો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે આપ આ ગરીબ બ્રાહ્મણની મદદે આવશો અમારી આબરૂને બચાવશો! આ અમારું નહિ, પણ ખરી રીતે જોતાં નુ અને આપની હુકૂમતનુ જ અપમાન થાય છે! પછી તો જેવી આપની ...ા!" બ્રાહ્મણે પોતાની ફરિયાદ યોગ્ય શબ્દોમાં રજૂ કરી દીધી

બ્રાહ્મણની આ ફરિયાદ સાંભળતા જ આદિલ દૌલતખાન ગુસ્સાથી લાલ ળો થઈ ગયો અને દાંત હોઠ ચાવવા લાગ્યો તેની આંખોમાથી જાણે મણાં જ અંગાર વર્ષી પડશે, એવો તેનો ભયંકર દેખાવ થઈ ગયો બ્રાહ્મણ તો ચારો ડરી જ ગયો કે, "કયાંક 'આ બલા પકડ ગલા, ઈસ બલાસે ભાગના ...લા'' જેવો ઘાટ ન આવી જાય!" તે થરથર કંપવા લાગ્યો પોતાના કોપનું બ્રાહ્મણના હૃદયમાં વિલક્ષણ પરિણામ થયેલું જોઇને બુદ્ધિમાન્ દૌલતખાન તેને આશ્વાસન આપતો કહેવા લાગ્યો કે—

"મહારાજ, તમે જરાપણ ગભરાઓ નહિ, કારણ કે, મારો ગુસ્સો તમારા ...શેનો નથી હું ક્યારનો એજ વિચારમાં પડી ગયો છુ કે, મારો આટલો દાબ ...તાં અને મારી હુકૂમતમાં વાઘ તથા બકરી એક આરે પાણી પીતાં હોવા છતાં એવો બે માથાનો શયતાનખસ્લત કોણ ઈન્સાન છે કે જેણે ભેડા નગરમાં મારી હાજરીમાં જ આટલી હદ સુધીની બદકારી કરવાની હામ ભીડી છે! પણ ફિકર નહિ; એ શયતાનજાદાને તેના આ ગુનાહે અઝીમની લાયક સજા મળવાની જ; ...ી ભલે ને તે મારો અઝીઝ જ હોય કે સાહબજાદો હોય, તો પણ શું થયું! ...કે, પણ હજી સુધી તમારી બીબીના દામનપર ધબ્બો તો નથી લાગ્યો ને?"

"ઈશ્વરની કૃપાથી હજી સુધી તો તે પાપી પોતાની દુષ્ટ ધારણામાં ફાવ્યો નથી, અમારી આબરૂપર દાગ આવ્યો નથી!" બ્રાહ્મણે ઉત્તર આપ્યું

"વારુ,—અને તે નાપાક પાજીનું નામ તમે જાણો છો ખરા કે?" સૂબેદારે ...ઢીપર હાથ ફેરવતા ફેરવતા સવાલ કર્યો

"જી, નહિ, આદિલ સરદાર!" જવાબ મળ્યો

"બહુ સારુ, એવા ફિરઔનના નામને જાણવાની અને જબાનપર લાવવાની જરૂરત પણ નથી હાથના કંકણને જોવામાટે આઇનો શામાટે જોઇએ? જે હશે, તે પોતાની મેળે જ ઓળખાઈ આવશે" દૌલતખાન બોલ્યો.

"પોતાની મેળે જ કેવી રીતે ઓળખાઈ આવશે, હુજૂરેવાલા?" હૃદયમાં એક પ્રકારની શંકા થવાથી બ્રાહ્મણે પ્રશ્ન પૂછ્યો

"આજે રાતે તે તમારા ઘરમાં આવવાનો છે કે નહિ?" સૂબેદારે કહ્યું

"જી, હા, સરકાર!" બ્રાહ્મણે ઉત્તર આપ્યું

"એ મુજી જે વેળાયે તમારા ઘરમાં આવે, તે વેળાયે તમે દીવો લઇને ઘરમાથી બહાર નીકળજો અને પછી જો જો કે શુ થાય છે, તે !" દૌલતખાને માર્મિક આજ્ઞા આપી અને ત્યારપછી પૂછ્યુ કે "પણ હા, તમારું પોતાનું નામ?"

"આ દેહને લોકો આત્માનદના નામથી ઓળખે છે" ઉત્તર મળ્યું

"તમે માત્ર સંસ્કૃત વિદ્યા જ ભણ્યા છો કે બીજી વિદ્યા પણ જાણો છો?" દૌલતખાને એક ગુપ્ત ઉદ્દેશથી એ પ્રશ્ન પૂછયો

"હુજૂર, આ ગુલામ સસ્કૃત ઉપરાંત અરબી, ફારસી, તુર્કી અને પુશ્તુ આદિ જબાનો પણ સારી રીતે જાણે છે, મને પ્રથમથી જ જૂદી જૂદી ભાષાઓ જાણવાનો અને તે તે ભાષાના ગ્રથો વાંચવાનો શૌક હોવાથી એ ભાષાઓનો મેં નિયમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે" આત્માનન્દે વિનયપૂર્વક ઉત્તર આપ્યું.

"અને તમારી સ્ત્રી પણ ભણેલી છે કે?" પાછો સવાલ પૂછાયો

"તે સંસ્કૃત ભાષા અને અમારાં ધર્મશાસ્ત્રોનુ બહુ જ સારું જ્ઞાન ધરાવે છે!" જવાબ અપાયો

"તમો મીયા બીબી બન્ને આવાં આકિલ અને આલિમ છો, એ જાણીને હુ નેહાયત ખુશ છુ અને તમને મુબારકબાદ આપુ છુ!" દૌલતખાને બ્રાહ્મણને અતઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપ્યો.

"બીજી કાંઈ આજ્ઞા ?" આત્માનંદે વિનય અને વિવેક દર્શાવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યુ

"હવે પધારો અને ચિંતાને વિસારો રાતમાટે મેં આપેલી સૂચનાને બરાબર સ્મરણમાં રાખજો, ભૂલી ન જશો, નહિ તો પછી તમારી ભૂલનો જવાબદાર હુ નથી" દૌલતખાને જવાની આજ્ઞા આપીને પોતાની સૂચનાનું બીજી વાર સ્મરણ કરાવ્યું.

આત્માનદ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં જવાને રવાના થયો; અને બુજર્ગ સૂબેદાર દૌલતખાન આલમખાનને મળવાની આતુરતાથી ઝટ હવેલીના ઉપરના ભાગમાં ચાલ્યો ગયો, કારણ કે, ગુલામ સલીમે સભાસદનના દ્વારમાં આવીને આલમખાનના આગમનની તેને ક્યારનીયે સૂચના આપી દીધી હતી.

પ્રકરણ ૩ જું

ન્યાયની તુલા !

દૌલતખાન અને આલમખાન-કાકો અને ભત્રીજો-એક બીજાને મળ્યા, બન્નેએ કાઇક શોકમિશ્રિત હર્ષના અશ્રુ વર્ષાવ્યાં અને એક બીજાની ખૈરઆફીયત પૂછ્યા પછી બન્ને નીશત કરીને બેઠા દૌલતખાને આલમખાનને પોતાની પાસે પોતાના જ આસનપર બેસાડ્યો અને ત્યાર પછી તે કાંઇક નારાજગી બતાવતો કહેવા લાગ્યો કે "આલમખાન, તુ જઇને સરામા ઊતર્યો, એ બહુ જ સારી લાયકાત બતાવી ! દૌલતખાન પોતે ભેડા નગરમા હોવા છતાં તેનો ભત્રીજો અને ભત્રીજાની બીબી એક મુસાફિરખાનામાં ઊતર્યા હતાં, એ વાત જો લોકોના જાણવામાં આવે, તો તેઓ મારી કેટલી અને કેવી ગીબત કરે, એનો તને કાંઈ ખિયાલ છે ખરો કે? પણ હશે, તુ અત્યારે બલાએનાગહાનીમાં આવી પડ્યો છે અને

ગભરાઈ ગયેલો છે, એટલે તને વધારે ઠપકો આપી તારા ગમમાં હું વધારો કરવા નથી માગતો."

"કિબ્લગાહ, સુલ્તાનેવક્તના દુશ્મનોને વાલિદ કે બિરાદર પણ પનાહ આપતાં અચકાય છે, તો આપ અચા આ બદકિસ્મતને પનાહ આપશો કે નહિ, એનો મારા દિલમા શક હોવાથી જ મેં સરામાં ઉતારો કર્યો હતો છતા જો એ મારી ભૂલ થઈ હોય, તો તેમાટે મોઆફી ચાહીને આપે બતાવેલી હમ્દર્દી અને ઇન્સાનિયતમાટે હું આપનો દિલોજાનથી એહસાન માનું છુ" આલમખાને યોગ્ય કૃતજ્ઞતાનું દર્શન કરાવ્યું

"કેમ રે સલીમ, જમવાની તૈયારીમાં કેટલીક વાર છે?" દૌલતખાને પાસે જ ઊભેલા ગુલામ સલીમને સવાલ કર્યો.

"ખુદાવન્દ, દસ્તરખાન તૈયાર છે, ફક્ત આપના ઊઠવાની જ વાર છે." સલીમે જવાબ આપ્યો

"આલમખાન, ત્યારે જા, તુ અને તારી બેગમ બન્ને સાથે બેસીને જમો અને પછી જરાક આરામ કરો, કારણ કે, સફરની અસર તારા ચહેરાપર ખુલ્લે ખુલ્લી દેખાય છે અને તેથી આરામની તને સખ્ત જરૂરત છે અહીં તને કોઈ પણ જાતનો ખૌફ નથી પરવરદિગાર સહુ સારા વાના કરશે" દૌલતખાને આલમખાનને જમવા જવાની સૂચના સાથે યોગ્ય આશ્વાસન પણ આપ્યુ

"મારો એવો ઇરાદો છે કે આપણ બન્ને સાથે જ જમીએ અને ત્યાર પછી જો આપને અડચણ ન હોય, તો આરામ કરવાને બદલે કેટલીક અગત્યની વાતો કરી લઇએ" આલમખાને પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી

"નૂરેચશ્મ, ગઈ કાલથી મારી તબીયત જરા બગડી આવી છે એટલે અત્યારે મારો જમવાનો ઇરાદો નથી, નહિ તો આપણે સાથે જ જમવા બેસત. તેમ જ આરામનો ભોગ આપી બપોરનો વખત વાતચીતમાં વીતાડવાની પણ અગત્ય નથી, કારણ કે, તુ અને તારી બેગમ બે દિવસ પૂરતો આરામ લ્યો, તાજાતવાનાં થાઓ અને ગમને ભૂલી જાઓ, એટલે પછી નીરાતે આપણે બધો બદોબસ્ત કરી લઇશુ" દૌલતખાને શાતિનો ઉપદેશ આપ્યો, અને વધારામા કહ્યુ કે "ત્યારે જા; કારણ કે, ખાનુ ઠડુ થશે તો જાયકો બધો ચાલ્યો જશે હુ પણ મારા આરામગાહમાં જાઉં છુ; હું પાછો મગરિબની નમાજ પછી તને મળીશ"

"જેવી ઇચ્છા" આલમખાને બુજર્ગના ફર્માનને માથાપર ચઢાવ્યું

દૌલતખાન પોતાના આરામગાહ અથવા ખાબગાહમા ચાલ્યો ગયો અને આલમખાન નાદિરાના ઓરડામા આવ્યો ત્યા દસ્તરખાન બિછાવેલો હતો અને તેપર નાના પ્રકારની ખાદ્ય વસ્તુઓથી મડિત બે થાળ રાખેલા હતા ઠડા પાણીથી ભરેલી ચાદીની સુરાહી અને ચાંદીના પ્યાલા પણ તૈયાર હતા તેમ જ શરબતના શીશા પણ પાસેના એક મેજપર તૈયાર હતા ખાસ નાદિરાની ખિદમતમાટે બોલાવવામા આવેલી બે હુસ્નઅફરોજ બાદીઓ અને આલમખાનનો હબ્શી ગુલામ યાસીન તેમના ફર્માનને ઝીલવામાટે દસ્તબસ્તા થઇને ઊભા હતા. હબ્શી યાસીન જનાનખાનાનો ખાજાસરા હોવાથી તેને બેગમની તહુનાત અને ખિદમતમા હાજર રહેવામાં કશો પણ વાધો આવે તેમ નહોતુ

દિલ્લી છોડ્યા પછી આજે જ આલમખાન તથા નાદિરાને નીરાતે સાથે બેસીને ખાનાને ઇન્સાફ આપવાનો અવસર મળ્યો હતો એટલે ખુદાના શુક્રાના માનીને તેમણે સંતોષથી ભોજનનો સત્કાર કર્યો જમતા જમતાં દિલ્લીમાંના પોતાના આગલા આરામમા વીતેલા દિવસોની યાદ આવતાં કોમળહૃદયા નાદિરાની આંખોમાથી આંસૂના બે ચાર ટીપા ખરી પડ્યાં, પણ આંખોને તરત લૂછીને તેણે પોતાના શોકને મનમાં જ દબાવી રાખ્યો

આલમખાન અને નાદિરા જમીને આરામગાહમા ચાલ્યાં ગયાં એટલે યાસીને સાદિકને બોલાવ્યો અને બન્નેએ સાથે બેસીને ઉદરપૂજા કર્યા પછી આરામ લેવામાટે નીચેના એક ઓરડામા જવાને પ્રયાણ કર્યું આલમખાનનો ભેડામાં અત્યારે તો બહુ જ સારો આદરસત્કાર થયો હતો, પણ ભવિષ્યની ઘટના અદ્યાપિ ભવિષ્યના પટમા જ છુપાયલી હતી

* * * * *

મગરિબની નમાજથી ફારિગ થઇને દૌલતખાન ખાનગી બેઠકમાં આવ્યો કે આલમખાન તેની વાટ જોતો જ બેઠો હતો રોજ એ વખતે સૂબેદાર બે ચાર પ્યાલી ભરીને કાવો પીતો હતો, પણ આજે તેણે કાવો પણ ન લીધો તેણે આલમખાનને સબોધીને કહ્યું કે "આલમખાન, આજે એક પ્રહર રાત વીત્યા પછી આપણે બહાર ગશ્ત કરવાને જવાનુ છે, માટે જરા વહેલો જમી લેજે; ત્યાં એક અજીબ તમાશો તારા જોવામા આવશે"

"અત્યારે જમવાની મેં ના પાડી દીધી છે, કારણ કે, બપોરની ગિજાને મારો માદો હજી હજમ કરી શકયો નથી આપ જે ઘડીએ ફર્માવો તે ઘડીએ હુ આપની સાથે આવવાને અને આપનો હુકમ બજાવવાને તૈયાર છુ" આલમખાને જવાબ આપ્યો.

"અત્યારથી જ તમારા જેવા નૌજવાનોના માદા આટલા બધા કમજોર થતા જાય છે, તો અમારી ઉમ્રમા આવતાં તમારી શી હાલત થશે, એ કાઇ કલ્પી શકાતુ નથી!" દૌલતખાને જરાક વિનોદ કર્યો

"જેમ જેમ નવો જમાનો આવતો જાય છે, તેમ તેમ ઔલાદે આદમજાદ કમજોર અને નાતવાન થતી જાય છે, એમાં તો જરા પણ શક નથી!" આલમખાને દૌલતખાનના અભિપ્રાયને પુષ્ટિ આપી

આવા પ્રકારના વાર્ત્તાલાપમા કેટલોક સમય વીત્યા પછી દૌલતખાને પોતાનો કાળો પોશાક મગાવીને પહેરી લીધો અને તલ્વાર, કટાર તથા તમચો આદિ શસ્ત્રાસ્ત્રો પણ સાથે લીધા આલમખાને પ્રવાસમાં જે પોશાક પહેર્યો હતો તે જ પોશાક ધારણ કર્યો અને એટલામાં વખત થઇ જવાથી દૌલતખાન તથા આલમખાન બન્ને નગર બહાર જવામાટે ત્યાથી ચાલતા થઈ ગયા

* * * * *

રાતના બહુધા દશ વાગ્યાનો અમલ થયો હતો આકાશવાસી ચદ્રમાના પ્રકાશથી નિશા હોવા છતા બહુ અશે અંધકારનો પ્રતિકાર થઈ ગયો હતો. નગર બહારના પ્રદેશમા સર્વત્ર શાતિ અને શૂન્યતાનો અધિકાર વ્યાપી ગયો હતો એવા સમયમાં એક સુદર, ઘાટીલો અને તરુણ–બહુધા સત્તાવીસ કે

અઠ્ઠાવીસ વર્ષના વયનો-પુરુષ નગરના દ્વારમાથી બહાર નીકળ્યો તેણે અત્યારે ચુસ્ત પાયજામો, પહેરણ અને અગરખુ તથા તેની ઉપર ટાઢથી શરીરને બચાવવા-માટે કાશ્મીરની બનાવટનો ઢીલો સાયો અને માથાપર ગરમ શાલ, એટલાં વસ્ત્રો ધારણ કરેલા હતાં અને તેનું મુખમંડળ દાઢીયુક્ત હોવાથી તે અવશ્ય મુસલ્માન જ હોવો જોઇએ, એવો તત્કાળ નિશ્ચય કરી શકાતો હતો, કારણ કે, તે સમયમા કાશ્મીર અને પંજાબના હિન્દુઓ ભાગ્યે જ દાઢી રખાવતા હતા

તે ચાલતો ચાલતો એક શિવાલયના આગણાના દરવાજા પાસે આવ્યો અને તેના અડકણને ઉઘાડી આગણામા પેસી શિવાલયના પાછલા ભાગમાના પૂજારીના ઘરના ઊબરામા આવી ઊભો રહ્યો ઘરનો દરવાજો અદરથી બધ હોવાથી ધીમેથી તેણે સાંકળ ખખડાવી અને તે સાથે દરવાજો ઉઘડતાં એક શ્વેતવસ્ત્રપરિધાના યૌવનમદમાતી મનોહર સુદરી દરવાજાના મધ્ય ભાગમાં ઊભેલી તેના જોવામા આવી વાચનાર જાણી તો ગયા જ હશે કે, એ સુદરી બીજી કોઈ નહિ, પણ સવારના દરબારમા સૂબેદાર દૌલતખાન પાસે ફરિયાદ કરવા આવેલા વિપ્ર આત્માનદની મહામનોહર પત્ની જ હતી તેનું નામ માયાદેવી હતુ અને બાહ્ય સૌન્દર્યમા તે ખરેખર વિશ્વમોહિની માયાની સાક્ષાત્ પ્રતિકૃતિ કિવા સજીવ પ્રતિમા જ હતી, એમ કહેવામાં લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ થવાનો સભવ નથી

તે મનોહારિણી એ આગતુક મુસલ્માનને આવકાર આપતી કહેવા લાગી કે; "મહાશય, આવી પહોચ્યા ? પધારો પધારો !" એમ કહીને સત્કારપૂર્વક તેણે તેને પૃથ્વીપર પાથરી રાખેલા સાદા આસનપર બેસાડયો, કારણ કે, વિપ્ર આત્માનંદની આર્થિક અવસ્થા કાઈ એટલી બધી સારી ન હોતી અને તેથી ઘરમા સામાન વગેરે પણ તેવા જ પ્રકારનો જોવામા આવતો હતો ઘરમાની ચીજો ઘરની ગરીબીને ખુલ્લી રીતે જાહેર કરતી હતી

"માયાદેવી, હુ જ્યારે પણ આવુ છુ ત્યારે માન આપવામા અને મીઠી મીઠી વાતો કરી આશા બધાવવામા તમે જરા પણ કચાશ રાખતા નથી, પણ હજી સૂધી તમારા ગુલાબી ગાલના એક બોસાનો જાયકો પણ આ આશક જારને મળી શકયો નથી મારુ દિલ અને બદન આતિશેઇશ્કથી બળી જવા માડ્યુ છે, એટલે હવે મારાથી એક પળવાર પણ દિલપર જબ્ર કરીને સબ્ર કરી શકાય તેમ નથી આજે કા તો હુ તમારા વસ્લથી દામને મુરાદને ભરીશ અને કાં તો તમારી પાયમાલી કરીશ ! જો મારી ઉમીદ બર લાવશો, તો માલોજરના મુખ્તાર થશો અને મને ઉડાવશો, સતાવશો તો જાણજો કે જરૂર ખસ્તાખાર થઇ જશો !" તે મુસલ્માને આશા અને ભીતિ ઉભયતુ મિશ્ર દર્શન કરાવીને કહ્યુ

"ત્યારે આપ સાહબ, લોકોને પાયમાલ કરવાની શક્તિ પણ ધરાવો છો ખરા કે ?" માયાદેવીએ મદ હાસ્ય કરીને પૂછ્યુ

"આગ વધારે ભડકે છે તો જગલોના જગલ અને ગામોના ગામ બાળી નાખે છે, છેડાયલો અજદહા પોતાના ઝેરથી કોઈ પણ પ્રાણીની જિન્દગીને ટાળી નાખે છે અને વીજળી જેના પર પડે છે તે વસ્તુને ત્યાને ત્યાજ પ્રજાળી નાખે છે, તેજ પ્રમાણે આ કોતવાલજાદો જાફરખાન પણ જેનાપર કોપાય છે, તેનું જડમૂળથી સત્યાનાશ વાળી નાખે છે !" જાફરખાને અહકારના મીનારાપર આવીને કહ્યુ

"પણ ગમે તેવા પ્રચંડ અગ્નિની ભયંકર જ્વાળાને પ્રલયકાળની વૃષ્ટિ પળમાત્રમાં બુઝાવી નાખે છે, ગમે તેવા વિષધર સર્પના વિષને પ્રબળ માંત્રિક ક્ષણવારમાં ઉતારી નાખે છે, અને જો અમુક ધાતુના કકડાને શરીરપર રાખવામાં આવે તો તે વીજળીના પરિણામને પણ અટકાવે છે, તો શું આપના કોપનો પ્રતિકાર કોઇથી પણ નહિ જ કરી શકાય ?" **માયાદેવીએ** પ્રતિવાદ કર્યો.

"પ્યારી હસીના, આટલા દિવસ તમે જે કાંઇ બોલતાં હતા તેમા અને આજના બોલવામાં મોટો તફાવત પડી ગયેલો દેખાય છે, તમારા આજ સુધીના ભાષણમાં નર્મી હતી અને આજની ગુફ્તારમાં ગર્મી આવેલી જણાય છે હું સમજી શકતો નથી કે, આજે આટલી હદ સુધી કોના જોરપર કૂદાય છે ! આ ભેડા શહરમા તો એવો કોઈ ઇન્સાન નથી કે જે મારા મદને ઉતારી શકે અને મારા કામની વચ્ચે માથુ મારી શકે ! માટે વિચાર કરો, નહિ તો પસ્તાશો" **જાફરખાને** પાછો તેવો જ રંગ બતાવ્યો

"હુજૂર, આ આપની ખામખિયાલી છે, ગુરૂરનાં ઘર હમેશાં ખાલી છે !" **માયાદેવીએ** નીતિવાકયનો ઉચ્ચાર કર્યો.

"મારા ગુરૂરને કોણ ઉતારનાર છે ?" **જાફરખાન** બોલ્યો

"એક તો પરમાત્મા અને બીજો તે આદિલ સૂબેદાર કે તારો બાપ જેનો એક ગુલામ અને જેના હુકમનો બંદો, તાબેદાર છે !" **માયાદેવીએ** હવે 'આપ' પરથી 'તુ' પર આવી જઇને જુસ્સાથી બોલવા માંડ્યુ

"તે નામનો સૂબેદાર છે, અહીં બધો મારા વાલિદનો જ અધિકાર છે !" **જાફરખાને** તિરસ્કારપૂર્વક એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"ત્યારે સૂબેદારનો તને જરા પણ ડર નથી ?" **માયાદેવીએ** પૂછ્યુ

"સૂબેદારનો તો શું, પણ મને અત્યારે ખુદાનો પણ ડર નથી !" **જાફરખાને** હયવાનીયતની સીમા કરી બતાવી, અને પુન: કહ્યુ કે "જો ત્યારે હવે જબ્રથી હુ તારા દામનને ખરાબ કરુ છુ અને જોઉં છુ કે કોણ શયતાન થવા આવે છે તારો મદદગાર !"

"ખબરદાર ! પાકદામન ઔરતનો શયતાન નહિ, પણ હમેશાં મદદગાર છે પાક પરવરદિગાર ! !"

જાફરખાન પવિત્ર **માયાદેવીના** શરીરને પોતાના અપવિત્ર હસ્તથી સ્પર્શ કરવા જતો હતો, એટલામાં બહારના ચોગાનમાથી ઉપરના શબ્દો સંભળાયા અને તે સાંભળતા જ તે બે કદમ પાછો હટી ગયો તત્કાળ **માયાદેવીના** પતિ **આત્માનંદે** ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો અને એકદમ બળતા દીપકને હાથના ઝપાટાથી બુઝાવી નાખ્યો અંધકાર થતાં જ એક બીજા પીલતન મર્દે ઘરમાં આવી તે બદકાર **જાફરખાનને** જમીનપર પછાડી તેની છાતીમા પોતાની તીક્ષ્ણ ધારવાળી કટાર ચલાવી દીધી અને ત્યારપછી બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે "મહારાજ, હવે દીવો સળગાવો, કારણ કે, ગુનાહગારને તેના ગુનાહની સજા મળી ચૂકી છે; શયતાનની માટી માટીમા ભળી ચૂકી છે !"

આત્માનંદે દીવો પ્રકટાવ્યો અને તેના પ્રકાશમા પંજાબના સૂબેદાર આદિલ **દૌલતખાનને** પોતાના ગરીબ ઘરમા પોતાની આંખો સામે ઉભેલો જોઈ **માયાદેવી** આશ્ચર્યથી મુગ્ધ અને સ્તબ્ધ બની ગઈ.

સૂબેદારે દીપકના પ્રકાશની સહાયતાથી તે મરી ગયેલા જવાનનું મોઢું તાકી તાકીને જોયું અને 'ખુદાવન્દે કરીમ ! તારા હજારો હજાર એહસાન !' એ પ્રમાણેનો ઉદ્ગાર કાઢી બ્રાહ્મણની પત્નીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે "બેટા, તારા ઘરમાં જો કાંઈ પણ ખાવાનું હોય, તો મને તે લાવી આપ; કારણ કે, મને અત્યારે કકડીને ભૂખ લાગી છે!"

"અમો બપોરે એક જ વાર જમીએ છીએ, રાતે રસોઈ કરતાં નથી, કારણ કે, બન્ને વખત બરાબર રાંધીને જમી શકાય એટલાં સાધનો અમારી પાસે નથી એટલે બપોરનો કરેલો એક ટાઢો રોટલો છે અને ગાયનુ દૂધ સાઝનુ દોહેલું છે તે કહો તો દાસી લાવીને હાજર કરે !" **માયાદેવીએ** વિનય અને નમ્રતાથી કહ્યુ.

"જે હશે તે ચાલશે, રોટલો અનાજ નથી કે શુ ? શું રોટલો અને દૂધ ખાવાથી પેટ નહિ ભરાય ? વખતપર રજ્જાક જે કાંઈ રિજ્ક આપે, તેને શુકર ગુજારીને માન આપવું, એ ઈન્સાનનો ફર્જ છે" **દૌલતખાને** આશ્ચર્યકારક નમ્રતા બતાવી

માયાદેવી એક થાળીમાં રોટલો અને દૂધનો ભરેલો વાટકો લાવી અને તે થાળી સૂબેદાર આગળ મૂકી પાછી જઇને પાણીનો લોટો ભરી આવી. સૂબેદારે સવાલ કર્યો કે "હું જો આ થાળીમાં જમીશ અને વાટકો તથા લોટો વગેરે એઠા કરીશ, તો એ વાસણો પાછાં તમારા કામમાં આવી શકશે નહિ, માટે મને પત્રાવળી અને માટીના વાસણ આપો તો વધારે સારુ, કેમ મારું કહેવું ખરું છે કે નહિ ?"

"ખરી વાત છે, પણ આપના કરતાં કાંઈ આ વાસણો વધારે નથી એ તો અમારી પાસે સાધનોનો અભાવ છે, નહિ તો આપ જેવા આદિલ દેશપતિના નામપરથી લાખો સોના મોહોરો ઓવારીને ફેંકી દઇએ, તો પણ તે કાંઈ ન કર્યું જ કહી શકાય !" **માયાદેવીએ** પોતાના હૃદયની ઉદારતાનો પરિચય કરાવ્યો

"અન્નદાતા, અમારાં વાસણોના અભડાઈ જવાનો આપ લેશ માત્ર પણ વિચાર કરશો નહિ, આપને બહુ ભૂખ લાગી છે, માટે વાતોમાં વખત ન વીતાડતા બેસો અને જમતા થાઓ અમારી થાળીમાં આપ જમવા બેસો, એવા વળી અમ ગરીબોનાં ભાગ્ય ક્યાંથી ?" **આત્માનંદે** આગ્રહ કર્યો

પતિપત્નીના આગ્રહથી **દૌલતખાન** જમવા બેસી ગયો અને 'બિસ્મિલ્લાહ'-ના ઉચ્ચાર સાથે જમવાના કાર્યનો આરંભ કરી દીધો જમી રહ્યા પછી હિન્દુઓના રિવાજ પ્રમાણે વાસણ ઉપાડીને તેણે બહાર મૂકી દીધા અને તે જગ્યાએ પોતાના હાથે માટીને ચોકો પણ કરી દીધો **આલમખાન** પણ સાથે જ હતો, એટલે **દૌલતખાનની** આ સર્વ ચર્યાઓને જોઇને તે મનમા એટલો બધો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો કે જેની સીમા જ ન હોતી તેના મનમા અનેક પ્રકારના પ્રશ્ન અને સશયો ઉદ્ભવ્યા, પણ અત્યારે **દૌલતખાન** સાથે વાર્તાલાપ કરી એ સશયોના નિરાકરણ કરી લેવાનો અવસર ન હોવાથી મનના ઉભરાને હાલ તરત મનમાં જ દબાવીને ચાલતા ખેલનુ તે શાંતિથી અવલોકન કરવા લાગ્યો

સૂબેદાર જમી રહ્યા પછી **આત્માનંદે** નમ્રતાથી જણાવ્યું કે "મુલ્કના મેહરબાન માલિક, આજે આપે અમારામાટે જે તકલીફ લીધી છે અને અમને જે મહા-

ભારત સંકટમાથી બચાવ્યા છે, તે ઉપકારનો બદલો અમારી ખાલનાં ખાસડાં સીવડાવીને-આપના પગમા પહેરાવીએ તો પણ બરાબર વળી શકયો કહેવાય નહિ 'ઈશ્વર આપનુ કલ્યાણુ કરે અને દિવસે દિવસે આપની ચઢતી કળા થાઓ' એ શુભ આશીર્વાદ વિના આપને નજરાણા તરીકે આપવા જેવુ અમારી પાસે બીજુ કાઈ પણ નથી"

"જેવી રીતે આપે આજે મારી પવિત્રતાનું રક્ષણ કર્યું છે, તેજ પ્રમાણે ઈશ્વર આપના ખાન્દાનની વહૂ દીકરીઓની પવિત્રતાનુ સદા રક્ષણ કરે, એજ આ આપની દીન કન્યાનો આશીર્વાદ છે।" માયાવતીએ પણ શુભ આશીર્વચનનો મૃદુતાથી ઉચ્ચાર કર્યો

"પવિત્ર જીવો, હું તમારા આ આશીર્વાદોને માનપૂર્વક મારા મસ્તકપર ચઢાવુ છુ અને ખુદાતાલાપાસેથી એજ માગુ છુ કે, તમારા એ આશીર્વાદોને તે સફળ કરી બતાવે। ખરેખર ગરીબોના ભલા અને ભોળા દિલની દુવા જેવું આ દુનિયામા બીજુ એક પણ સાધન નથી કે જેનામાં મનુષ્યનુ એટલી હદ સુધી ભલુ કરવાની તાકત રહેલી હોય। તમારા આશીર્વાદોને હુ મોંઘામા મોંઘુ અને અલભ્ય નજરાણુ માનુ છુ કે જે કોઈ મહાભાગ્યશાળીને જ મળી શકે છે!" દૌલતખાને દીન જનના આશીર્વાદની મહત્તાનુ વિવેચન કરી સભળાવ્યું

"પણ નેકકિરદાર સરદાર, આપે મને દરબારમાં અમુક વખતે હાથમાં દીવો લઇને ઘરમાથી બહાર નીકળવાની અને ત્યાર પછી ઘરમાનો દીવો બુઝાવી નાખવાની અહી આવ્યા પછી આજ્ઞા કરી, પછી મારા ઘરમાં આવી આ સિતમશઆરને મારી, દીવો સળગાવી, એનુ મોઢુ જોઇને ઈશ્વરનો આભાર માન્યો અને છેવટે મારા ઘરના ટાઢા રોટલા અને દૂધનો અત્યત સતોષથી આહાર કર્યો, એ સર્વનો ભેદ શો છે, તે કૃપા કરીને કહી સભળાવશો તો આ ગુલામપરના આપના ઉપકારોમા એક ઉપકારનો વધારો થશે." આત્માનદે અત્યત નમ્રતાથી તેના વિલક્ષણ વર્તનના રહસ્યને જાણવાની પોતાની ઇચ્છાને પ્રકટ કરી બતાવી

"એનો ભેદ એ છે કે, જ્યારે તમે દરબારમા આવીને આ નાપાકના ગુનાહની ફરીયાદ કરી, તે વેળાયે મારા દિલમા મેં કસમ ખાધા હતા કે જ્યા સૂધી એ જનાકાર હરામખોરને જહન્નમવાસિલ ન કરુ ત્યાં સૂધી અનાજ અને પાણી લેવાં હરામ છે તમને દીવો સળગાવીને બહાર નીકળવાની આજ્ઞા આપવાનો સબબ એ કે તે ભૂજી ઘરમાં આવ્યો છે એની અમને દૂરથી જ સૂચના મળી જાય, પછીથી ઘરમાંનો દીવો બુઝાવવાનો હુકમ આપ્યો તે એટલામાટે કે, મારો એવો મજબૂત શક હતો કે, અહીના કેટલાક અમલદારો મારા ખાન્દાનના છે, તેમનામાંથી જ કોઇ અમલદાર અથવા તેવા કોઇ અમલદારનો પિસર જ આટલી હદ સુધીની હિંમત કરનાર હોવો જોઇએ એટલે દીવાના અજવાળામાં અમારી નજર એક ન થાય અને હુ મારા ફર્જને બજાવતો અટકી ન જાઉ, એ કારણથી અધારાની અગત્ય હતી, છેવટે તેનુ મોઢુ જોઇને મેં પરવરદિગારનો આભાર માન્યો તે એટલા માટે કે, એ મારો રિશ્તેદાર અથવા મારા કોઈ રિશ્તેદાર અમલદારનો પિસર ન હોવાથી મારા મનમા સતોષ થયો કે, 'શુક્ર આલમપરવર! કે અમારા ખાન્દાનમાં આવો કોઈ બદમાશ અને શયતાનખસ્લત ઈન્સાન

પયદા નથી થયો!' અને આખા દિવસનો અપવાસ હોવાથી દુધ રોટલાનો મેં સતોષથી આહાર કર્યો હોય, તો તે સ્વાભાવિક જ હતુ." સુબેદાર દૌલતખાને બધી ચેષ્ટાના ભેદનો પડદો ખોલી નાખ્યો.

હવે, દૌલતખાને આજે બન્ને વખતના ભોજનમાં પોતા સાથે ભાગ શા-માટે અને શા કારણથી ન હોતો લીધો, તે મેહમાન **આલમખાનના** જાણવામાં આવી ગયુ, છતા દૌલતખાને **જાફરખાનને** જાનથી મારી નાખવા સુધીનું સાહસ શા કારણથી કર્યું હશે, એ પ્રશ્ન બહુવારથી તેના મનમા ઘોળાયા કરતો હોવાથી તેણે છેવટે હૃદયના ભારને ઓછો કરવાના ઉદ્દેશથી પૂછ્યું કે "કિબ્લગાહ, એ તો ઠીક, પણ આને જાનથી મારી નાખવાનુ શું કારણ હતું વારૂ?"

"કારણ કે, કુરાનશરીફના ફર્માન પ્રમાણે જનાકારીની સજા મૌત છે,* અને કુરાનના ફર્માન મુજબ વર્ત્તવાને દરેક અહલે ઈસ્લામ અજલથી અજલ-જન્મથી મરણ-સૂધી બધાયલો છે." દૌલતખાને જવાબ આપ્યો

"ધારો કે, કોઈવાર આપના પોતાના સાહબજાદાના હાથે જ આવો ગુ-નાહ થાય તો?" **આલમખાને** પૂછ્યુ

"તો તેનું માથુ પણ ધડથી જૂદુ જ થઈ જાય, મજહબના ફર્માનનું પાલન પહેલુ અને પછી સાહબજાદાની જાન!" દૌલતખાને જવાબ આપ્યો

"આફ્રીન, મરહબા! આપના જેવા દુનિયામાં થોડા જ હશે નાયાબ ગૌહરે દીનો ઇમાન!" **આલમખાને** તેને ધન્યવાદ આપ્યો

"**આત્માનદ** મહારાજ, આ દશ સોના મોહોર છે તે મારી હુકૂમતમા તમને ભોગવવી પડેલી આ તકલીફના દડ તરીકે હુ આપુ છું તે સ્વીકારો, અને મારી ધર્મપુત્રી, આટલી ગરીબીમા પણ તુ પોતાની પાકદામાનીને જાળવી રાખીને પવિત્ર રહી છે, તે તારી પવિત્રતાથી પ્રસન્ન થઇને હુ તને પચીસ સોના મોહોર આપુ છું તે સ્વીકારીને મારા કલ્યાણમાટે તારા દેવોને પ્રાર્થના કરતી રહેજે. મેં તને મારી ધર્મદુહિતા કહી છે, એટલે જ્યારે પણ તને કાંઈ મદદની દરકાર હોય ત્યારે આ તારો ધર્મપિતા તારો મદદગાર થવાને તૈયાર રહેશે!" દૌલતખાને બન્નેને સોના મોહોરો આપવા સાથે એ ઉદ્ગારો કાઢ્યા

---

* "*Ye are* also *forbidden* to *take to wife* free women *who are married*, except *those women* whom 'your right hands shall possess *as slaves*" Sale's Koran, chap IV

"According to this passage it is not lawful to marry a free woman that is already married, be she a Mohammedan or not, unless she be legally parted from her husband by divorce, but it is lawful to marry those who are slaves, or taken in war, after they shall have gone through the proper purification, though their husbands be living. Yet, according to the decision of Abu Hanifah, it is not lawful to marry such whose husbands shall be taken, or in actual slavery with them" Sale's Koran, chap. IV A foot note.

"હાતમદિલ સરદાર, આજથી આપ પણ એમ જ માનજો કે, અમો આપના ફર્માબર્દાર ગુલામ છીએ, અને એવો જ વખત આવશે, તો અમારી નમકહલાલીના જોહરને અમે બરાબર પ્રકાશમા લાવી બતાવીશું!" **આત્માનંદે** ભેટનો સ્વીકાર કરીને કૃતજ્ઞતા દર્શાવી.

"ધર્મપિતા, આ આપની ધર્મદુહિતા પણ પ્રસંગ આવતા આપની કોઇ પણ પ્રકારની સેવા બજાવવાને પોતાનો ધર્મ માની તેમાં ઝંપલાવશે અને આ ઉપકારનો બદલો વ્યાજ સાથે વાળી બતાવશે!" **માયાદેવીએ** પણ તેવો જ ભાવ દર્શાવ્યો

"બસ–હવે આ ઝગડાનો અંત લાવો; અને **આલમખાન** તથા **આત્માનંદ**, આ બેઇમાનની લાશને અહીંથી ઉઠાવી મારી સાથે આવો;" સૂબેદારે ચાલતા વિષયને હદથી ઉપરાત વધતો જોઇને વાતને ટૂંકી કરવાનો યત્ન કર્યો.

"જેવો હુકમ!" એમ કહીને તે લાશને તેના હાથ પગ દોરીથી બાધીને **આલમખાન** તથા **આત્માનંદે** ઉપાડી લીધી અને સૂબેદારની પાછળ તેઓ લાશને લઇને ચાલવા લાગ્યા.

એનો ભાવાર્થ એવો થાય છે કે,–જે ઔરતો તમારી પોતાની માલિકીની એટલે કે તમારી પોતાની ગુલામ હોય તેવી ઔરતો વિના બીજી કોઈ પણ પરણેલી સ્વતંત્ર સ્ત્રીને પોતાની પત્ની તરીકે સ્વીકારવાની તમને મનાઈ કરવામાં આવે છે" સેલકૃત કુરાનનું ભાષાંતર પ્રકરણ ૪ થુ

"આ આજ્ઞાથી પ્રથમથી જ જે સ્ત્રી વિવાહિતા હોય તેવી કોઈ પણ મુસલ્માન જાતિની કે બીજી કોઈ પણ જાતિની સ્ત્રી સાથે લગ્નસબંધ કરવો તે મુસલ્માનધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે કાયદાસર નથી, માત્ર જો પરણેલી સ્ત્રી કાયદાસર તલાક લઇને પોતાના ધણીથી જૂદી થઈ ગઈ હોય, તો તે સ્ત્રી સાથેનો લગ્નસબંધ કાયદાસરનો ગણી શકાય. પરતુ ઘરમાની બાદીઓ અને લડાઇમા જીતાયલી સ્ત્રીઓ સાથે, તેઓ પવિત્રતાના કેટલાક વિધિઓમાથી પસાર થયા પછી, તેમના પતિ જીવતા હોય છતાં લગ્ન કાયદાસર કરી શકાય છે. પરંતુ અબુ હનીફના નિર્ણય પ્રમાણે જે બાદીઓના ગુલામ ખાવિન્દો પણ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે ગુલામી કરતા હોય અથવા તો લડાઇમા જીતાયલી જે સ્ત્રીઓના પતિઓ પણ ગુલામ તરીકે લવાયલા હોય, તેવી બાંદીઓ અથવા જીતાયલી સ્ત્રીઓ સાથે લગ્નસબધ કરવો, તે કાયદાસર નથી." સેલકૃત કુરાનનુ ભાષાતર; પ્રકરણ ૪થુ; ટિપ્પણ

આ આજ્ઞાઓ વાચતા સ્પષ્ટ જણાય છે કે, કોઈ પણ જાતિની અને કોઈ પણ ધર્મની વિવાહિતા સ્ત્રી સાથે કોઈ પણ મુસલ્માનથી લગ્નસંબંધ કરી શકાતો નથી, અને લગ્નસબંધ કર્યા વિના કોઈ પણ પરણેલી સ્ત્રી સાથેનો અયોગ્ય વ્યવહાર મુસલ્માન ધર્મના કાનૂન પ્રમાણે જિનાકારી ગણાય છે અને જિનાકારી કરનારને કુરાન શરીફમા મોતની સજા ફર્માવેલી છે. આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, કેટલીક વ્યક્તિઓ અત્યાચાર અને અધર્મ આચરનારી હોય, તો તેથી મુસલ્માનોના અત્યંત ઉત્તમ આજ્ઞાઓથી મડિત કુરાન શરીફ જેવા નાદિર ધર્મગ્રન્થને આર્યસમાજીઓ પ્રમાણે દૂષિત માનવો, એ એક અક્ષમ્ય પ્રમાદ છે

ત્યાંથી શહેર તરફ જતા માર્ગમાં થોડા જ અંતરપર નદીના તીરે તે લાશને ઊતારવાની આજ્ઞા કરીને દૌલતખાને આત્માનંદને કહ્યું કે “આ ખૂન તમારા ઘરમાં થયું છે, એ ભેદ બહુધા કોઇના પણ જાણવામાં આવે તેમ નથી; કારણ કે, જાફરખાનને ચોરીથી તમારા ઘરમાં આવતો કોઇએ કદાપિ જોયો નથી અને બીજી એવી પરિસ્થિતિ છે નહિ કે જે કોઇના પણ મનમાં તમારા વિશે કશી શંકા ઉપજાવી શકે માત્ર તમે કોઇને પણ આ વાત જણાવશો નહિ અને માયાદેવીને પણ એ વિશે ચુપકીદી ઇખ્તિયાર કરવાની સખ્ત તાકીદ આપી દેજો. આ ભેદને ગુપ્ત રાખવાનું કારણ એટલું જ છે કે, જો દીકરાની આ બદકારી લોકોના જાણવામાં આવશે, તો દીકરાના ગુનાહથી બિચારા ઇમાનદાર બાપની આબરૂપર પણ ધબ્બો લાગી જશે જો ભેદ ગુપ્ત રહેશે, તો કોઇ દુશ્મને ગમે તે કારણથી કોટવાલના છોકરાને મારી નાખ્યો, એવી કલ્પના કરીને થોડા વખતમાં જ, હવે પછી આવતી કાલે લોકોના સમુદાયમાં ઉત્પન્ન થનારો ખળભળાટ, પાછો શાંત થઇને શમાઈ જશે. એથી બીજો ફાયદો એ થશે કે, તમારા નામો પણ લોકોની બત્રીસીએ ચઢતાં અને વગોવાતાં અટકશે”

આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીને આત્માનંદ પાછો પોતાના ઘરભણી ફર્યો અને દૌલતખાન તથા આલમખાન આજની વિલક્ષણ ઘટના વિશે ધીમા સ્વર અને સાંકેતિક ભાષામાં વાતચીત કરતા નગરભણી જવાને ચાલતા થઈ ગયા

તેમણે જ્યારે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો તે વેળાએ ત્રણ પ્રહર જેટલો રાત્રિનો સમય વીતી ગયો હતો અચાનક નગરમાં ગશ્ત કરવા નીકળેલા બે સિપાહી તેમને મળ્યા અને તેમાંના એકે સૂબેદારને ખબર આપી કે “બન્દાનવાજ, દિલ્હીના સુલ્તાનના કેટલાક ઘોડેસ્વારો થોડા વખત પહેલા આવ્યા છે અને તેઓ શાહી મહલની નીચે આપની વાટ જોતા બેઠા છે તેમનું કહેવું એમ છે કે, દિલ્હીના સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીના ચાર શાહી ગુનાહગારો ન્હાસીને અહીં આવ્યા છે અને તેઓ પંજાબના સૂબેદાર સાહબની પનાહમાં છે એમ સાંભળી તેમને પકડીને દિલ્હી લઈ જવામાટે તેમને અહીં આવવું પડ્યું છે આપ શાહી મહલમાં ન હોવાથી ચોકીદારોએ તેમને બહાર બેસાડી રાખ્યા છે”

આ નવી આફતની ખબર સાંભળીને દૌલતખાન થોડીવાર તો મોટી ચિંતામાં પડી ગયો, પણ એટલામાં એક સમયાનુકૂલ વિચાર આવતા તેણે તે સિપાહીઓને કહ્યું કે “તમે અત્યારે જ મહલમાં જાઓ અને મારા વફાદાર ગુલામ સલીમને, મેહમાનોમાંના કોઇને પણ મહલમાંથી બહાર ન નીકળવાની સૂચના આપવાનું કહી અહીં લઈ આવો.”

સિપાહીઓ તેના હુકમની તામીલ કરવાને ચાલતા થઈ ગયા

અહીં જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે, લાહોરની દિશામાં ગયેલા દિલ્હીના ઘોડેસ્વારોને લાહોર પહોંચ્યા પહેલા માર્ગમાં સૂબેદારનો એક હલકારો મળ્યો અને તેણે તેમને સૂબેદારનો મુકામ ભેડામાં હોવાના સમાચાર આપ્યા એથી ‘જો શાહી ગુનાહગારો પંજાબમાં આવે, તો તેમને પનાહ ન આપવી અને પકડીને પાછા દિલ્હી તરફ મોકલી દેવાના ફર્માન પંજાબના બધા અમલદારોપર મોકલી આપવાં, એવી સૂચના આપવાના હેતુથી પાછા તેઓ ભેડા તરફ આવવાને

નીકળ્યા ત્યા વળી રસ્તામા બેચાર બીજા પ્રવાસીઓ મળ્યા અને તેઓ ભેડાની ધર્મશાળા–સરા–માંથી આવેલા હોવાથી અને તેમણે આલમખાન વગેરેને માન-પાનથી શાહી મહલમાં જતા જોયેલા હોવાથી વાતપરથી વાત નીકળતા ત્યાનો બધો અહવાલ કહી સભળાવ્યો એ અહવાલ સાભળી શાહી ગુનાહગારોને કયદ કરી દિલ્લી લઇ જવાની અને ત્યાં મોટાં મોટાં ઇનામો મેળવવાની આશાઓ બાધી ઘોડેસ્વારો ધામધૂમથી ભેડાનગરમા મધ્યનિશા પછી આવી લાગ્યા હતા.

સલીમ આવી પહોંચ્યો અને તેને ઉદ્દેશીને તત્કાળ દૌલતખાને કહેવા માડ્યુ કે "આલમખાનને અત્યારે ને અત્યારે નદીપારના જૂના ભેડાનગરનાં ખડીયેરમાં લઇ જા અને પેલા છુપા ભોંયરામાં છુપાવી દે! એના મનમાં કોઇ જાતનો અ-વિશ્વાસ ન આવે એટલામાટે તુ પણ એની સાથે જ રહેજે. કાલે બપોર પછી બહાર નીકળીને ખડીયરોમાં ફરતો રહેજે, અને મારા આવવાની વાટ જોજે." એ પછી આલમખાનને તેણે કહ્યુ કે "ત્યારે તુ હવે આની સાથે જા, હું અહીં બધો બદોબસ્ત કર્યા પછી આવતી કાલે તને મળીશ મનમાં કોઇ પણ જાતનો ખતરો રાખીશ નહિ અને મારામાં પૂરેપૂરો વિશ્વાસ રાખજે મારા શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યા સુધી તારી સાથે હુ કદાપિ પણ દગો કરવાનો નથી, કારણ કે, દગો કોઇનો સગો નથી એ દાનાઓના કૌલને હુ સારી રીતે જાણુ છુ"

"બુજર્ગ મેહરબાન કિબ્લગાહ, મારો આપના વચન અને વર્ત્તનમાં પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે! માત્ર મારી બેગમની સભાળ રાખજો, તે બિચારીને કોઇ જાતની તકલીફ ન થવી જોઇએ." આલમખાને પોતાનો સપૂર્ણ વિશ્વાસ થોડા શબ્દોમા જ વ્યક્ત કરી બતાવ્યો.

"નાદિરાખાનમ તારી બેગમ છે અને શું મારી દુખ્તર નથી? દુખ્તરની આબરૂ ઇજ્જતની હિફાજત કરવી એ પિદરનો સર્વથી પ્રથમ ધર્મ છે એ વિશેની તારે જરા પણ ફિકર રાખવી નહિ ચાલો ત્યારે સલામ વાલેકુમ!" દૌલતખાને આશ્વાસન આપીને વિદાય થવાની સૂચના આપી દીધી

"ખુદાહાફિજ! વાલેકુમસ્સલામ!!" આલમખાને કહ્યુ

દૌલતખાન શાહીમહલ તરફ ચાલ્યો અને આલમખાન ગુલામ સલીમ સાથે જૂના જોબનાથના ખડિયેરો તરફ જવાને રવાના થઇ ગયો.

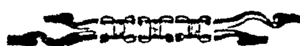
× × × × ×

આલમખાન જ્યારથી દૌલતખાન સાથે ગયો હતો ત્યારથી નાદિરા તેના આગમનની પ્રતીક્ષા કરતી અને ઘટિકા તથા પળની ગણના કરતી જાગતી જ પોતાના ઓરડામા બેસી રહી હતી એટલામા દૌલતખાનની આજ્ઞા પ્રમાણે સલીમે દિલ્લીના ઘોડેસ્વારોના આવવાના સમાચાર આપી સાદિક તથા યાસીનને મહલમાથી બહાર ન નીકળવાની સૂચના આપી દીધી અને યાસીને એ સર્વ સમાચાર પોતાની ખાતુનને સભળાવ્યા કારસ્થાનોના કેન્દ્રરૂપ દિલ્લી નગરમાં લાંબા સમય સુધી વસેલી અને તેથી કાઇક શકાશીલ સ્વભાવને વશ થયેલી નાદિરાના હૃદયમાં એ સમાચાર સાભળી કાંઇક જૂદા જ પ્રકારના તર્કવિતર્કોનો ઉદ્ભવ થવા માડ્યો. તે પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગી કે.–

"રાત્રિના સમયમા દૌલતખાન એમને પોતાની સાથે લઈ ગયા અને પાછ-ળથી તરત જ ઘોડેસ્વારો આવી લાગ્યા. એટલું જ નહિ, પણ તે સાથે એમને

મહલમાંથી બહાર ન નીકળવાની સૂબેદાર સાહબે સૂચના મોકલી દીધી. આ સર્વ પરિસ્થિતિ શું બતાવે છે વારુ? સૂબેદારની દગાબાજીનો તો આ અંજામ નહિ હોય ને? મારા ખાવિન્દને બારોબાર કયદ કરીને દિલ્હી મોકલી દેવાની અને મારાપર બીજી કોઈ જફા ગુજારવાની તો આ બધી બાજી નહિ રચાઈ હોય? અત્યારે એક પરવરદિગાર વિના મારો બીજો કોઈ પણ આધાર નથી! યા રબ્બુલ આલમીન! અમને આફતમાંથી બચાવનાર અને અમારી ઇજ્જત રાખનાર તુ જ એક રબ્બુલઇબાદ છે!"

તે આવી રીતે ખુદાની ઇબાદતમા મશગૂલ થયેલી હતી એવામા દૌલતખાન મહલના દરવાજાપર આવી પહોંચ્યો અને તેને જોતાં જ દિલ્હીના ફોજી જવાનો જ્યાં બેઠા હતા ત્યાથી ઊઠીને ઊભા થઈ ગયા અને કોર્નિશ્ કરી તેની આસપાસ ઊભા થઈ રહ્યા દૌલતખાને ગભીરતા અને કિંચિદ્ ગર્વની છટાથી તેમની સાથે નીચે પ્રમાણેના સભાષણનો આરભ કર્યો –

પ્રકરણ ૪ થું
દૌલતખાનની દિલાવરી

"સુલ્તાને દેહલીના ફોજી જવાનો, તમારો એકાએક પંજાબમાં આવવાનો અને તેમાં પણ વળી અડધી રાતના વખતે મારા મહલ પાસે આવી મારી મુલાકાતમાટે આટલી બધી ઉતાવળ બતાવવાનો શો હેતુ છે, તે જણાવો, કારણ કે, આ વખત મુલાકાતનો કે કામકાજનો નથી, એ તો તમો સારી રીતે જાણો જ છો આ તમારી ચાલ ખિલાફે તહજીબ છે અને તેથી જો આમ કરવાનો વાજિબ સબબ નહિ બતાવો, તો તમને આનો બુરો અંજામ જોવો પડશે" જમાનાના ખાધેલા સૂબેદાર દૌલતખાને શરૂઆતથી જ તે ઘોડેસ્વારોને ઊધડા લેવા માડ્યા

"આલીશાન સરદાર અને પંજાબના જીવિકાર સૂબેદાર સાહબ! અમે ખાસ સબબ વગર તો આપને તકલીફ આપવાને નથી જ આવ્યા. પાકે પાયે અમારા જાણવામાં આવ્યું છે કે, દિલ્લીમાથી છુપી રીતે તીર થયેલા સુલ્તાનના ભત્રીજા અને શાહી ગુનાહગાર આલમખાન, તેની બેગમ અને તેના બે ગુલામોને આપના મહલમા પનાહ મળી છે; જો તેમ જ હોય, તો તે શાહી ગુનાહગારને સુલ્તાનના ફર્માનની રૂયે અમારા હાથમા સોંપી દ્યો એટલે પછી અમે એક પળ વાર પણ અહીં થોભવા કે આપને તકલીફ આપવાના નથી" ઘોડેસ્વારોના અફસર ઇનાયતુલ્લાએ કાંઇક દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો

"આલમખાન અહીં તો નથી જ આવ્યો, પણ પંજાબ પ્રાંતમાં સુદ્ધાં પણ નથી આવ્યો, અને તમે કહો છો કે, તેને મારા મહલમા પનાહ મળી છે, એ સાંભળીને ખરેખર મને બહુ જ અજાયબી થાય છે!" દૌલતખાને તેમની વાતને હવામા ઊડાવી દેવાની કોશિશ કરી

"ત્યારે આજે સવારમાં અહીં શહરબહારની સરામાં જે મુસાફિરો ઉતર્યા હતા અને જેમને તમો સરદારે પછીથી ઇજ્જત અને હુરમત સાથે પાલખી તથા ઘોડા વગેરે મોકલી પોતાના મહલમા બોલાવી મગાવ્યા હતા, તે મુસાફિરો કોણ

હતા વારૂ? અમે પાકી ખબર મેળવ્યા વગર અહીં આવવાની તકલીફ વેઠીએ, એટલા બધા બેવકૂફ અને દીવાના તો નથી જ." ઇનાયતુલ્લા બોલ્યો

"આ જ તમને મળેલી પાકી ખબર કે? તમે એ ખબરને પાકી ખબર તરીકે માની લેવામા છેતરાયા છો અને તેથી જ અહીં આવી આટલી હદ્દ સૂધીની ગુસ્તાખી કરવાને તૈયાર થયા છો!" દૌલતખાને બીજીવાર વાતને ટાળી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

"પણ તે મુસાફિરો કોણ હતા, એ તો આપ જણાવતા જ નથી અને આડી વાતોમાં જ અમને ઉડાવ્યા કરો છો." ઇનાયતુલ્લાએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

"અમે થાકયા, ભૂખ્યા અને આખી રાતના ઉજાગરાથી ઘેરાયલા છીએ; અમને જરા પણ આરામ મળ્યો નથી અને આપ આમ ઉડાવ્યા કરો છો એ સારુ નથી!" ઐયાશખાને પોતાને અયશ કરવાનો વખત મળી ન શકેલો હોવાથી પોતાની છાતીમાનો બળાપો બહાર કાઢવા માંડ્યો

"તમે થાકયા, ભૂખ્યા કે ઉંઘતા જાગતા હો તેની સાથે મારે શા લેવા દેવા? તમે જેનો પગાર ખાઓ છો, તે સુલ્તાનના કામમાટે આવ્યા છો, કાંઈ મારાપર કે બીજા કોઈપર એહસાન કરવાને આવ્યા નથી પોતાની ઔકાતને અને લાયકાતને ભૂલી ન જાઓ, ગુસ્તાખાના કલામ ન કાઢો અને અદબ આદાબથી વાત કરો. વધારે ત્રણ પાચ કરશો, તો સજાને કાબિલ ગણાશો!" ઐયાશખાનની બેવકૂફીનો લાભ લઇને દૌલતખાન સામો તેમને જ ગળે બાઝી પડ્યો

ઈનાયતુલ્લા જાણી ગયો કે, દૌલતખાન એમ કાંઈ દાબ્યો દબાય તેમ નથી અને વધારે ત્રણ પાચ કરીશુ, તો ખરેખર તેનુ ભયકર પરિણામ જ ભોગવવું પડશે, એટલે વાયુ પ્રમાણે પીઠ ફેરવીને તે કહેવા લાગ્યો કે "રહમદિલ સરદાર સાહબ, અમો ગમે તેવા પણ નોકર હોવાથી અમારાથી કાંઈ પણ ગુસ્તાખી થઈ જાય, તો તેની આપ જેવા દિલાવર સરદારે તો મોઆફી જ આપવી જોઇએ અમો સુલ્તાને વક્તનુ ફર્માન હતુ તે આપને કહી સભળાવ્યુ; હવે એની તામીલ કરવી કે ન કરવી, એ આપની મરજીની વાત છે; કારણ કે, અત્યારે પ જાબમા હુકૂમત આપની છે આપ પ જાબના સુલ્તાને દેહલીના નીમેલા સૂબેદાર છતાં એક આઝાદ સુલ્તાન સમાન છો, એ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ, એટલે આપ જે જવાબ આપશો તે સાભળીને ચાલતા થઇશું અને તે જવાબ સુલ્તાન સાહબને સભળાવી દઇશું. અમે ચિઠ્ઠીના ચાકર હોવાથી અમારે વધારે ઉંડાણમાં શાને ઉતરવું જોઇએ!"

"આમ સીધી રીતે અને લાયકાતથી બોલો, તો તમારા સવાલનો વાજિબ જવાબ જરૂર આપવામા આવશે. તમે જે ચાર મુસાફિરોની વાત કરો છો તે તદ્દન નાપાયદાર છે, કારણ કે, મારા મહલમાં માત્ર ત્રણ મેહમાનોજ આવેલા છે" દૌલતખાને પણ વિવેકનો વિવેકથી જ સત્કાર કર્યો

"તે ત્રણ મહેમાનો કોણ છે?" ઇનાયતુલ્લાએ પૂછ્યુ

"નાદિરાખાનમ, ગુલામ સાદિક અને ખાજાસરા યાસીન!" દૌલતખાને જવાબ આપ્યો અને તે પણ વળી ત્રણે મેહમાનોના નામોના ઉચ્ચાર સાથે

"અને આલમખાન પોતે?" ઇનાયતુલ્લાએ અજાયબીથી પૂછ્યુ

"તે અહીં આવ્યો જ નથી!" દૌલતખાને બીજીવાર આલમખાનના આવવા વિશેનો સાફ ઇન્કાર કરી દીધો

"આવ્યો જ નથી!" ઇનાયતુલ્લાએ તે શબ્દોનો પ્રતિવાદ કર્યો

"ના, પોતાની બેગમને ગુલામ અને ખાનસરા સાથે અહીં પંજાબ તરફ મોકલીને તે પોતે બીજી દિશામા ચાલ્યો ગયો છે સારુ થયુ કે, તે પોતે અહીં ન આવ્યો, નહિ તો મારી હાલત સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી જ થઇ પડત; કારણ કે, તે મારો ભત્રીજો હોવાથી પનાહની ના પાડી શકાત નહિ અને તેને પનાહ આપવાથી દિલ્લીના નામદાર સુલ્તાનની મારાપર ખફગી થાત! નાદિરાખાનમને મેં બેખૌફ થઇને પનાહ આપી છે; કારણ કે, એ એક લાચાર ઔરત છે અને સુલ્તાનની દુશ્મની એ બેગુનાહ ઔરત સાથે નથી તેમ જ સાદિક અને યાસીન પણ કાંઇ સુલ્તાનના ગુનાહગાર નથી સાદિકના મોઢેથી એટલુ મારા જાણવામા આવ્યુ છે કે, આલમખાનનો ચિત્તોડના રાણા સંગ અથવા સંગ્રામસિંહના દરબારમાં અથવા તો બિહારના સૂબેદારના દરબારમાં પનાહ મેળવવામાટે જવાનો ઇરાદો હતો અને તેથી એ બે જગ્યાએ તપાસ કરશો, તો કોઇ પણ એક સ્થળે તેનો પત્તો મળી શકશે" દૌલતખાને જાણે પોતે બિલ્કુલ સાચે સાચી વાત જણાવતો હોયની! તે પ્રમાણે ત્રણ જણના આવવાની કબૂલાત આપી અને આલમખાનને ક્યાનો ક્યાય ગયેલો બતાવી દીધો

ઇનાયતુલ્લા વિમાસણમા પડી ગયો અને થોડીવાર પછી બોલ્યો કે સૂબેદાર સાહબ, અમને એ ચારે આસામીઓને પકડી લાવવાનો હુકમ મળેલો હોવાથી જો એ ત્રણ આસામીઓને આપ અમારા હાથમાં સોંપી દેશો, તો આલમખાનને, તે જમીનના કોઈ પણ પડદામા જઇને છુપાયો હશે તો ત્યાથી પણ, અમે શોધીને બહાર ખેંચી લાવીશુ આપ કદાચિત્ એ ત્રણ આસામીઓને ગુનાહગાર નહિ માનતા હો, પણ સુલ્તાને વક્ત માને છે અને તેથી સુલ્તાનના ફર્માનને માન આપવું એ આપનો ફર્જ છે!"

"બેગુનાહોને જાણી જોઇને આફતમાં નાખવા, એ ઇન્સાનીયતથી ખિલાફ છે, કુસૂરવારને સજા અને બેકુસૂરને પનાહ એ જ કાનૂને ઇન્સાનીયતનો હક્ક અને સાફ ઇન્સાફ છે!" દૌલતખાને માનવધર્મની મહત્તા દર્શાવી

"એમને પકડવામાટે ફર્માને સુલ્તાન છે!" ઈનાયતુલ્લા બોલ્યો

"એમને બચાવવામાટે ફર્માને સુબહાન છે!" દૌલતખાને કહ્યુ

"સુલ્તાન ખૂંખાર છે!" ઇનાયતુલ્લાએ ડર બતાવ્યો

"બેકસોનો ખુદા મદદગાર છે!" દૌલતખાને દૃઢ ઉત્તર આપ્યુ

"આનો અન્જામ સારો નથી!" ઇનાયતુલ્લાએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

"એ બોલવાનો હક તમારો નથી!" દૌલતખાને આંખોમાથી અંગાર વર્ષાવીને એ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું, અને કહ્યુ કે,–

"મેહમાન એ મારા ગરીબોપાસ માલોજર નથી,
એ બેકસોના હાથમાં પચકાં નથી ખંજર નથી
લાચાર એવાં ઝૂંપડું રહેવા નથી કે ઘર નથી,
સુલ્તાન સામો થાય એવો કોઈ તાલેવર નથી
આ જીવ જાતાં એમને તમ હાથમા ધરવા નથી,
આગાજ સારો હોય તો અન્જામની પરવા નથી!"

"આ જ આપનો છેલ્લો જવાબ છે ?" ઇનાયતુલ્લાએ ખાત્રી કરી લેવામાટે ખોંચીને સવાલ કર્યો

"જી હા, એ જ છેલ્લો જવાબ કે જેમાં આફેબતનો સવાલ છે !" દૌલતખાને પોતાના વચનમા દૃઢ રહીને કહ્યુ.

"ત્યારે અમે ચાલતા થઇએ ?" ઇનાયતુલ્લા બોલ્યો

"હા, જાઓ, પણ હુ સુલ્તાનપર એક રુક્કો લખી આપુ છુ તે લેતા જાઓ." એમ કહીને દૌલતખાન પોતાના ખાનગી ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો.

થોડીવારમાં જ દૌલતખાનની મોહોર સાથેનો એક રુક્કો લાવીને એક ગુલામે ઇનાયતુલ્લાના હાથમાં આપ્યો અને કહ્યુ કે, "આ રુક્કો દિલ્લીના નામદાર સુલ્તાનને હાથોહાથ આપવાનો છે, અને અમારા સૂબેદાર સાહબે કહેવડાવ્યું છે કે, જો તમારો અહી એક બે દિવસ રહેવાનો અને આરામ લેવાનો ઇરાદો હોય, તો ખુશીથી શાહી મેહમાંસરામાં રહો, ત્યાં ખાવાપીવા અને સૂવા બેસવાનો તમને બધો બદોબસ્ત કરી આપવામાં આવશે."

"આમ અમારો મુસાફિરખાનામા એક દિવસ રહેવાનો ઇરાદો હતો, પણ સૂબેદાર સાહબ જ્યારે આટલી મેહરબાની બતાવે છે તો ત્યાં જવાનું કાંઇ પણ કારણ નથી શાહી મેહમાંસરા ક્યા છે વારુ ?" ઇનાયતુલ્લાએ રુક્કાને પોતાની પાઘડીમા ખોસી એ પ્રમાણેનો વિચાર દર્શાવ્યો.

"ચાલો, આવો મારી પાછળ," એમ કહીને તે ગુલામ ચાલવા લાગ્યો અને શાહી ઘોડેસ્વારો ધીમી ચાલથી પોતાના ઘોડાને ચલાવતા તેની પાછળ પાછળ ચાલતા થયા તેઓ મેહમાસરામા પહોંચી ઘોડાને તબેલામાં બાંધી પોતાનાં કપડા ઉતારવા લાગ્યા, એટલામાં તો મસ્જિદના મીનારપરથી મુલ્લાની અજાન્ સાભળવામાં આવી અને તે પ્રભાતકાલિક નમાજની સૂચના હોવાથી તે સર્વ વજૂ* કરીને નમાજ અથવા ખુદાની બંદગીમા મશગૂલ થયા

* નમાજ પહેલા મુસલ્માનો જળવડે જે શરીરશુદ્ધિ કરે છે તેને વજૂ કહેવામા આવે છે એ વજૂનો વિધિ આ પ્રમાણેનો છે—પ્રથમ હાથના પહોંચા ધોઇને નમાજી મુસલ્માન મોઢામાં પાણી લઈ કોગળો કરી નાખે છે, ત્યાર પછી કપાળપર પાણી સીંચે છે, આખુ મોઢુ ધુએ છે અને સહુથી છેલ્લે પગને ધોઇ સાફ કરવામા આવે છે. એ વિધિ થઇ રહ્યા પછી નમાજ પઢી શકાય છે.

ઇસ્લામમાં આ વિધિ અતિશય અગત્યનો હોવાથી મોટાં મોટા શહેરોમાંની મોટી મોટી દરેક મસ્જિદમા અવશ્ય એક જળાશય આગણામા હોય છે જ અને તેના પાણીનો એ વજૂમાં ઉપયોગ થાય છે પરતુ સિંધમાનાં કેટલાક ગામોમાં એવા જળાશય વિનાની નાની નાની મસ્જિદો પણ મારા જોવામાં આવી છે અને ત્યા જળાશય ન હોવાથી માટીના ઘડા પાણીથી ભરીને તૈયાર રાખવામાં આવે છે કે જેથી મસ્જિદમા નમાજ પઢવા આવનારને વજૂ કરવામાં હરકત ન થાય નમાજ દરેક મુસલ્માને મસ્જિદમા જઇને જ પઢવી જોઇએ, એવું મજહબનુ સખ્ત ફર્માન ન હોવાથી ગમે તે સ્થળે નમાજ પઢી શકાય છે, પણ નમાજ પૂર્વે વજૂનો વિધિ તો કરવો જ જોઇએ અને તે એક લોટા પાણીથી ગમે ત્યાં કરી શકાય છે એટલામાટે જ મુસલ્માન મુસાફિરો જ્યારે પણ પ્રવાસમા નીકળે છે, ત્યારે પાણી

ઇબાદત કરી રહ્યા પછી ઈનાયતુલ્લાએ પોતાના સાથીઓને કહ્યુ કે "દોસ્તો, મને હજી એવો શક છે કે, આલમખાન અહીં આવેલો છે અને સૂબેદારે તેને કોઈ સલામત જગ્યામાં છુપાવી દીધો છે અહીં આરામ લેવાનુ કારણ બતાવી એક બે દિવસ રહી જવામા મારી એ મકસદ સમાયલી છે કે, બની શકે તો તેનો પત્તો મેળવવો, જો તે મળી આવે તો તેને પકડીને દિલ્લી તરફ લઈ જવો અને જો તે અહીં નથી જ એવી ખાત્રી થઈ જાય, તો પછી લાચારીએ ખાલી હાથે કોરાના કોરા રહીને ચાલ્યા જવું "

આલમખાન મળે કે ન મળે તેની સાથે આપણો કશો સબધ નથી, કારણ કે, તે પકડાશે, તો એ બહાદુરીનુ ઇનામ તમને મળશે, કાઈ અમને મળવાનું નથી, એ તો "બાગ લગાવે કલ્લૂજી ઔર ફલ ખાવે લલ્લૂજી !" એવો દુનિયાનો કાયદો જ થઈ ગયો છે પણ અહીં બે દિવસ સૂબેદાર સાહબના મેહમાન થઇને રહીશું તો માલપાણી પણ મળશે અને આરામ મળવાથી સફરની તકાન પણ ટળશે, એટલા પૂરતા આપણે આપ સાહબના અહીં બે દિવસ રહી જવાના ઇરાદા-ને ટેકા સાથે થાભલો પણ આપવાને તૈયાર છીએ !" ઐયારશખાને પોતાના અતર-નો ખરેખરો અભિમાય દર્શાવી દીધો

× × × ×

હવે આપણે આલમખાનને દૌલતખાને ગુલામ સલીમ સાથે જે ભોંયરામા મોકલ્યો હતો, ત્યાં જઇએ અને ત્યાંની પરિસ્થિતિનુ અવલોકન કરીએ. સલીમ આલમખાનને લઇને નદીના કિનારાપર આવી લાગ્યો અને એક નાની નૌકામા બેસી તે બન્ને સામા કિનારાપર પહોંચી ગયા ત્યાંથી લગભગ અડધા ગાઉ જેટલો પંથ કાપીને તેઓ જોબનાથના એક પુરાતન અવશેષમાં આવી પહોંચ્યા ચન્દ્રના પ્રકાશમાં એ અવશેષ કોઈ રાજમહાલયનો હોય, એવી તેના બાહ્ય આકાર અને કેટલાંક વિશિષ્ટ ચિહ્નોને જોઇને કલ્પના કરી શકાતી હતી સલીમની પાછળ આલમ-ખાને પણ તે અવશેષના અતર્ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો એક ભગ્ન આવાસના એક ખૂણામા એક નિસરણી દેખાઈ, તેપરથી તેઓ નીચે ઉતર્યા સો પગથિયાં ઉતરીને ભીંત વચ્ચે આવવાથી અટકી ઊભા અને સલીમે ભીંતના એક વિશિષ્ટ ભાગને દબાવતાં વચ્ચેની ભીંત એક બાજૂ હટી ગઈ, તેઓ આગળ વધ્યા અને ભીંત તેમની પાછળ આગળ હતી તેવા જ આકારમા પાછી પોતાના પૂર્વસ્થાનમા આવી ગઈ સલીમે ગંધકની દીવાસળી સળગાવીને પાસે જ એક દીપક હતો તે સળગાવ્યો અને તેના પ્રકાશનો વિસ્તાર થતાં આલમખાન જોઈ શક્યો કે તે નામની ગુહા હોવા છતા

માટે કોઈ પણ ધાતુ કે મૃત્તિકાનું એક પાત્ર અને 'મુસલ્લા' એ બે ચીજો તો પોતાની સાથે અવશ્ય રાખે જ છે 'મુસલ્લા' એટલે નમાજ વખતે જમીનપર પાથરીને તેપર બેસવા અને ઊભા રહેવા માટેનો જમીનપોશ ખાસ 'મુસલ્લા' ની ગયરહાજરીમાં કોઈ પણ સ્વચ્છ વસ્ત્રનો મુસલ્લા તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય છે હિન્દુઓના પૂજાસમયના 'આસનિયા' કરતા 'મુસલ્લા' ની લબાઇ પહોળાઈ કાંઇક વધારે હોય છે, કારણ કે, નમાજીને તેપર ગોઠવણમડીએ બેસી મસ્તકને ભૂમિપર નમાવીને સિજ્દો કરવો પડે છે.

સારા રાજમહાલયને પણ લજાવે એવી ત્યાં માનવનિવાસમાટેની યોગ્ય વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી એક ઓરડામાં બેસવામાટેના પાષાણનાં આસનો, સૂવામાટે પલંગ અને બીજી પણ શય્યા આદિ આવશ્યકીય વસ્તુઓ ઉત્તમ રચનાથી રાખેલી હતી તે ઓરડામા **આલમખાનને** નિદ્રા લેવાનું કહી **સલીમ** પોતે તે ઓરડાના દરવાજા પાસે પથારી પાથરીને સૂઈ ગયો **સલીમના** મસ્તિષ્કમાં પણ અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કનુ યુદ્ધ ચાલતુ હોવાથી **નાદિરાખાનસ** પ્રમાણે પ્રભાત થતા સૂધી નિદ્રાદેવીનો તેના નેત્રોમા પણ નિવાસ ન થયો તે ન જ થયો ગુહાભૂમિના ગહન ગર્ભમા અને ચારે તરફથી બધ હોવા છતાં **આલમખાન** જે ઓરડામાંની શય્યામા પડ્યો હતો, ત્યાં પવનની એવી તો સુખકર મદ મદ લહરી આવ્યા કરતી હતી કે તેના મનમાં જરા પણ અશાંતિ કિંવા શરીરમા ઉત્તાપ કે ગભરાટ જેવુ કશુ પણ પરિણામ થયુ નહિ માત્ર પોતાની મન્નૂરેનજર **નાદિરા** અત્યારે તેની પાસે હોત, તો એ ગુહામાનો નિવાસ બિહિશ્તે બરીં અથવા બાગે રિઝવાનના નિવાસ કરતા પણ તેને અત્યત આનદદાયક થઈ પડત!

પ્રભાત થતા ગાઢ અધકારના સ્થાનમાં મંદ મદ પ્રકાશનો ત્યા અધિકાર થવા લાગ્યો અને તેથી ભૂમિના ઉપરિભાગમાં સૂર્યના તેજસ્વિ કિરણોનો પાત થયેલો હોવો જોઇએ, એવી સહજ કલ્પના કરી શકાતી હતી **સલીમ** તો ક્યારનોય જાગ્યો હતો અને તેથી **આલમખાન** જેવો કુદરતી હાજતથી ફારિગ થઇ મોઢુ હાથ ધોઇને ઓરડામા બેઠો કે, **સલીમે** ગરમાગરમ કાવાનો એક મોટો પ્યાલો લાવીને તેની આગળ હાજર કરી દીધો **આલમખાને** પૂછ્યુ કે “આ કાવો તુ કયાથી લાવ્યો?”

“જી, હુજૂર, અહીં જ બનાવ્યો!” **સલીમે** જવાબ આપ્યો

“અહીં જ બનાવ્યો?” **આલમખાને** આશ્ચર્ય દર્શાવ્યુ

“જી હા, અહીં જરૂરત પડે ત્યારે કામ લાગે એટલામાટે પાચ માણસને લગભગ છ મહિના ચાલે એટલી ખાનપાનની બધી ચીજો, મરચુ મસાલો, ઘી, તેલ, બળતણ અને ચૂલો ચક્કી વગેરે સર્વ સાધનો ભરી રાખવામાં આવે છે હમણાં જ બાવર્ચીખાનામા જઇ હું ખાનુ પકાવીશ અને વખત થતાં આપને ગરમાગરમ ભોજન જમાડીશ!” **સલીમે** ખુલાસો કર્યો

“આવી જગ્યામા આવી અને આટલી બધી તૈયારી રાખવાનુ કાઇ કારણ?” **આલમખાને** બીજો સવાલ પૂછયો

“ગરીબપરવર, એ તો આપ જાણો જ છો કે, આ કાળ લડાઇ ભિડાઇ અને દગાફટકાનો છે, એટલે હુકૂમત ચલાવનારપર કયારે અને કયે વખતે કેવી નાગહાની આફત આવી પડશે, એનો આગળથી કશો પણ અદાજ કરી શકાતો નથી. અર્થાત્ જો એવો વખત આવી પડે અને દૂર ભાગી જવાની ગોઠવણ ન થઇ શકે, તો પોતાનો અમુક વખત સૂધી બચાવ કરવાને અમારા સૂબેદાર સાહબે આવાં કેટલાક છુપાં સ્થળો મુકર્રર કરી રાખ્યા છે અને તેમનો ભેદ માત્ર ચાર પાચ વફાદાર અને જાનિસાર ગુલામો વિના સૂબેદાર સાહબે બીજા કોઇને પણ જણાવ્યો નથી” **સલીમે** કારણનો સ્ફોટ કર્યો

“ત્યારે બેશક તુ પણ તે જાનિસાર ગુલામોમાનો જ એક છે, એમ મારે માનવું જ જોઇએ” **આલમખાને** કહ્યુ

"એ હુજૂરની કદ્રદાની છે, આ ગુલામને જાનિસાર નામથી સરફરાજ કર્યો છે, એ મારા કદ્રદાન આકાની મેહરબાની છે!" સલીમે ખાક સારી બતાવી.

આ વાતચીત કરતાં કરતાં આલમખાને કાવો પી લીધો અને ખાલી પ્યાલો ઉપાડી સલીમ બાવર્ચીખાનામા ગયો અને આલમખાન તે ગુહામાંના જરા પેલી તરફના ભાગમા આવેલા પાણીથી છલોછલ ભરેલા હોજમા સ્નાનમાટે ઊતર્યો એ પાણીનો હોજ નાનો, ચારે તરફથી પત્થરની પાળ બાંધેલો અને સુંદર હતો, તેમાં ઉપરના ઝરણામાથી પાણી આવતુ હતુ અને નહાયા પછી એક ખૂણામાનો દાટો કાઢી નાખતાં તે પાણી નીચેના ખાળકૂવામા નીકળી જતુ હતું સલીમે એ બધી ચીજો તેને સવારમા જ બતાવી દીધી હતી

તે સ્નાન કરી પોતાના ઓરડામાં આવી વસ્ત્ર પહેરીને પાછો વિચારમાં લીન થયો વિચારમા કેટલો સમય વીતી ગયો એનુ તેને જરા પણ ભાન ન-હોતુ જ્યારે સલીમ આવ્યો અને તેણે 'હુજૂર, ખાનુ તૈયાર છે!' એ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે જ વિચારનિદ્રાનો લોપ થતા તે શુદ્ધિમા આવ્યો તેને જમાડી, પોતે પણ જમી લઈને સલીમ આલમખાનને "બન્દાનવાજ, સૂબેદાર સાહબ હવે થોડા સમયમાં આવશે, એટલે તેમને લાવવામાટે હુ બહાર જાઉં છુ, આપ ગભરાશો નહિ, અહીં કોઈ પણ જાતનો ખૌફ નથી!" એ પ્રમાણેની આશ્વાસનમયી સૂચના આપીને બહાર જવામાટે ત્યાથી ચાલતો થઈ ગયો.

આલમખાનનો પોતાના કાકાના વચનમા સપૂર્ણ વિશ્વાસ હોવા છતાં પણ તેની અત્યારની કફોડી હાલતે તેને બળાત્કારે સંશયપિશાચના પાશમાં સપડાવી દીધો તેના વિશ્વાસવ્યાપ્ત હૃદયમાં પણ શકાપિશાચિનીએ સંચાર કરવા માડ્યો "અહીં દગાબાજીથી મને કયદ કરી છેવટે મારુ ખૂન કરી લાશને અહીં જ દફના-વીને આ ગારને જ મારી ગોર બનાવવામા આવે, તો મારી નાદિરાને મારા ઇન્તકાલની પણ ખબર પડી શકે ખરી કે? અરે તે બિચારીને પોતાના શૌહરની કબ્રપર ચાર આંસૂ ખેરવાનુ નસીબ પણ ન મળી શકે! પાકજાદ પરવરદિગાર, તું જ હવે છે આ બેકસોનાકિસનો બચાવનાર અને મદદગાર!! તારા વિના કોઈ બચાવનાર નથી, આ લાચારનો હવે તારા વિના બીજો કોઈ પણ આધાર નથી!!—

મઝધારથી કિશ્તી અમારી પાર તું કરનાર છે,
તૂફાનમાથી નાવ તારા નામથી તરનાર છે!

* * * * * *

ગુહામાંથી સલીમ જે વેળાયે નીકળીને બાહ્ય ભાગમા આવ્યો તે વેળાયે સૂર્યનારાયણનો રથ બરાબર આકાશના મધ્યભાગમા આવી પહોંચ્યો હતો અને શરદ્દતુના સૂર્યના તીવ્ર કિરણો શરીરપર પડીને શરીરમાં સોયની અણીના સ્પર્શ જેવી સંવેદના ઉપજાવતાં હતા આસપાસ દૃષ્ટિ કરતા કોઇ પણ મનુષ્ય તેના જોવામા ન આવ્યો અને સૂબેદારના આગમનમા અદ્યાપિ અવકાશ હોવાથી પુરાતન અવશેષોમા તે આમતેમ ભ્રમણ કરવા લાગ્યો એ ખડિયેરોમાંની પત્થરની જાડી દીવાલોના ગર્ભમાંથી આગળ એક બે વાર તેને જૂની પુરાણી કેટલીક સોના-મોહોરો મળી આવી હતી અને તેથી લોભ લાગતાં જ્યારે પણ ત્યાં આવવાનો અને ફરવાનો પ્રસગ મળતો ત્યારે તે પોતાના તે સમયને સોનામોહોરોના

શોધમાં જ વ્યતીત કરતો હતો. આજે પણ એ જ આશાથી તે અવશેષોની માપણી કરવા મંડી ગયો. ભટકતા ભટકતા એક પ્રહર જેટલો સમય વીજળીના ઝબકારાની પેઠે પસાર થઇ ગયો, પણ સોનામોહોરોનો ક્યાંય પત્તો મળી શક્યો નહિ. સોનામોહોરોની આશાએ માત્ર એટલી સગવડ તેને કરી આપી કે, આમ તેનો વખત કંટાળાભરેલો થઇ પડત, તે વખત જેની કલ્પના પણ ન કરી શકાય તેટલી ઝડપથી વીતી ગયો અને તૃતીય પ્રહરની સમાપ્તિ થતાં જ **દૌલતખાનની** સૂચનાનું સ્મરણ થવાથી **સલીમ** અવશેષોના જે વિભાગમા ભ્રમણ કરતો હતો ત્યાંથી ચાલી સૂબેદારના આવવાના માર્ગમા આવીને તેના આગમનની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો. નિયત સમયે **દૌલતખાન** આવી લાગ્યો અને **સલીમને** જોઇ સતોષ-દર્શક મુદ્રા અને ગભીર સ્વરથી કહ્યુ કે "**સલીમ,** સુલ્તાનના ઘોડેસ્વારો શાહી મેહમાંસરામા ઊતર્યા છે અને તેઓ બે દિવસ અહીં રહેવાના છે હુ મહલમાંથી અહી આવવા નીકળ્યો તે વેળાયે મને ખબર મળ્યા કે, તેમાના બે જવાનો સાદા પોશાક પહેરી બપોર થતા બહાર ચાલ્યા ગયા છે ને તેઓ હજી પાછા ફર્યા નથી તું અહીં જ ફર્યા કરજે, હુ ગારમાં જાઉં છુ અને આફ્તાબની મગરિબમાં જવાની વેળા થાય એટલે તું પણ ગારમાં ચાલ્યો આવજે, તારા આવ્યા પછી જ હુ ત્યાથી પાછો ફરીશ" આ પ્રમાણેની આજ્ઞા આપીને સૂબેદાર ગુહાના માર્ગમા આગળ વધી અદૃશ્ય થઇ ગયો.

*　　*　　*　　*　　*

દૌલતખાને ગુહામાં આવી **આલમખાનના** ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો, તે વેળાયે કેટલાક દિવસથી બિલ્કુલ આરામ ન મળેલો હોવાથી વિચાર કરતો કરતો **આલમ-ખાન** ગાઢ નિદ્રામાં પડી ગયો હતો અને તેથી **દૌલતખાન** તેના પલગ પાસે આવીને ઊભો રહ્યો, પણ તેને એનું કશુ પણ ભાન નહોતુ. દિવસના ત્રણ પ્રહર વીત્યા હતા, પણ ગુહા ભૂમિના ગર્ભમા હોવાથી ત્યા સંધ્યાકાળના અંત અને નિશાના પ્રથમારભ સમાન અધકાર પ્રસરેલો હતો, એટલે **દૌલતખાને** પ્રથમ દીપક પ્રકટાવ્યો અને ત્યારપછી **આલમખાનને** નિદ્રામાથી જાગ્રત કર્યો **આલમ-ખાન** મોઢું ધોઇને તેની પાસે બેઠો અને તેમની વચ્ચે નીચે પ્રમાણેના અગત્યના વાર્ત્તાલાપનો આરભ થયો.-

"**આલમખાન,** તારા પંજાબમાં આવવાની અહીં આવેલા ઘોડેસ્વારો પાછા દિલ્લી પહોંચતાની સાથે જ સુલ્તાનને ખબર પડી જશે, અત્યારે આ સિપાહી-ઓને તો કાંઇક નર્મી અને કાંઇક ગર્મીથી મેં દબાવી અને સમજાવી દીધા છે, તારા આવવાની વાત તો મેં કબૂલી જ નથી; માત્ર **નાદિરા** બેગમ બે ગુલામો સાથે આવ્યાં છે અને **આલમખાન** બિહાર અથવા ચિત્તોડના દરબારમાં પનાહ લેવાને ચાલ્યો ગયો છે, એવી જ મેં તેમને થાપ આપી છે. પણ હવે જો વધારે દિવસ પંજાબમાં તારુ રહેવું થાય, તો એ વાત છુપી રહી શકવાની નથી, એટલા-માટે જેમ બને તેમ ઉતાવળથી પંજાબને છોડી બીજા કોઈ નિર્ભય સ્થાનમાં જવા-માટેની તારે તૈયારી કરવી જ જોઇએ" **દૌલતખાને** સલાહ આપી

"જ્યારે પોતાના કાકા જ આ કમ્નસીબને પનાહ નથી આપી શકતા તો બીજો કોણ પનાહ આપશે ? પારકાને પચાતમાં પડવાનુ શું કારણ હોય ? હવે

તો રખડી રઝળીને બેગોરિકફન મરી જવાનું જ મારા નસીબમાં લખાયલું છે !" આલમખાન બહુ જ નિરાશ થઈ ગયો અને નિરાશાથી જ બોલ્યો.

"અત્યારે હું જાણું છે કે, ઈબ્રાહીમે પોતાના વખતને વિચારીને બધા અફ્ગાન સરદાર તથા જાગીરદારોને તેમની માગણી મુજબના હક્કો આપી તેમ જ બીજી રીતે પણ તેમને ખુશ રાખીને પોતાના પક્ષમા લઈ લીધા છે આખા હિન્દુસ્થાનમાં જો અંદરખાનેથી તેના કોઈ પણ દુશ્મન હોય તો તે આ પંજાબનો સૂબેદાર દૌલતખાન અને બિહારના જન્નતનશીન સૂબેદારનો સાહબજાદો બહાદુરખાન એ બે જ છે. મેવાડનો જગબહાદુર મહારાણો સંગ્રામસિંહ પણ ઇબ્રાહીમનો જાની દુશ્મન છે ખરો, પણ આપણે પણ મુસલ્માન હોવાથી તે આપણો મદદગાર થાય કે નહિ તેમાટે શક છે. એટલે કે, જો અત્યારે સુલ્તાન સાથે લડાઈ થાય તો એક તરફ સુલ્તાન અને બધા અફગાન સરદાર તથા જાગીરદારો અને એક તરફ હું અને બહાદુરખાન એવો રગ જામે એ લડાઇ પણ જગાડીએ, પણ સુલ્તાનની ફૌજ સાથે જો હુ અને બહાદુરખાન પોતાની ફૌજના જોરથી બરાબર ટક્કર ન ઝીલી શકીએ, તો ઉલ્ટા હાસીને લાયક થઇ જઇએ દિલ્લીના તાજો તખ્તનો ખરો હકદાર વારિસ તુ છે અને તેથી દિલ્લીના તખ્તપર તને બેઠેલો જોવાની મારી દિલી તમન્ના છે, પણ શુ કરીએ કે, અત્યારે આપણો કોઇ ઇલાજ નથી. જો આપણને કોઇની મોટી અને જોરાવર ફૌજની મદદ મળી શકે, તો જ આપણી મુરાદ અને મકસદો બર આવે !" દૌલતખાને પરિસ્થિતિનુ દર્શન કરાવીને નિરાશાનો જ રગ બતાવ્યો

"તેવી મદદ અત્યારે મળવી દુશ્વાર છે, દુશ્મનની તલ્વાર બેરહમ ખૂખાર છે અને મારી કઝા મને આશા ભર્યો જ આ દુનિયામાંથી અકાળે ખેંચી લઇ જવામાટે તૈયાર છે !" આલમખાને વિદીર્ણ હૃદયનું દર્શન કરાવ્યુ

દૌલતખાન મહા ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો અને કેટલીક વારની વિચારમગ્નતા પછી જાણે કોઈ ઉપાય સૂઝી આવ્યો હોય તે પ્રમાણે મુખમડળમાં કાઇક પ્રફુલ્લતાની છટા બતાવીને કહેવા લાગ્યો કે "આલમખાન, આશાનુ માત્ર એક સ્થાન છે, પણ જો તારાથી દૂરના દેશમા જવાનુ અને પ્રવાસના સકટો વેઠવાનું સાહસ કરી શકાય, તો !"

"જો આશાની સફળતાનો નિશ્ચય હોય, તો હું આકાશ કે પાતાળમાં જવાને પણ તૈયાર છુ, તો પછી દૂરના દેશ કે પ્રવાસનાં સકટોનો ભય વ્યર્થ છે" આલમખાને વીરતા અને નિર્ભયતાનો પરિચય કરાવ્યો.

"તુ એ જાણે છે કે, આજથી છ વર્ષ પહેલાં કાબુલના સુલ્તાન બાબરે હિન્દુસ્તાનપર પોતાની પહેલી ચઢાઈ કરી હતી ? તે વેળાયે પંજાબમા આવીને તેણે ઇબ્રાહીમને એવો સદેશો કહાવ્યો હતો કે, 'પંજાબ પ્રાંત તૈમૂરના વંશજોની માલિકીનો હોવાથી તે પ્રાંત અમને પાછો આપો અને નહિ તો અમારી સાથે લડવાને તૈયાર થાઓ !' પરતુ કેટલીક પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિના કારણથી તે ચીનાબ નદી સુધી આગળ વધીને પાછો કાબુલ તરફ ચાલ્યો ગયો હતો. એ જ વર્ષમાં તે પાછો હિન્દુસ્તાનમા બીજીવાર આવ્યો, પણ કાશ્ગરના રાજાએ બદખ્શાન પ્રાંતપર ચઢાઈ કરવાથી તે પ્રાતના બચાવમાટે બીજીવાર પણ અહીં કાઈ કર્યા વિના એમને એમ જ તેને કાબુલ તરફ પાછા વળવાની ફરજ પડી. પાછો બીજે વર્ષે તે સ્યાલ-

કોટ સૂધી આવીને એવા જ કોઈ કારણથી પાછો સ્વદેશમા ચાલ્યો ગયો. એ તેના છેલ્લા આગમનને પાચ વર્ષ થઈ ગયા છે, અત્યારે કાબુલમાં તેની સત્તા ઘણી જ સારી જામેલી છે, તેની ફૌજ જોરાવર છે અને હિન્દુસ્તાનપર પોતાનું નામનું વર્ચસ્વ રાખવાની તેની લાંબા વખતની મહત્ત્વાકાક્ષા હોવાથી જો તુ તેની પાસે જઇશ, તો તારો ત્યા સારો સત્કાર થશે અને જોઇતી મદદ પણ મળશે તે કાંઈ હિન્દુસ્તાનને પોતાનુ હમેશનું નિવાસસ્થાન બનાવી અહી રહેવાનો નથી એટલે ભવિષ્યના ભયનું પણ કાંઈ કારણ નથી" દૌલતખાને બાબર પાસે જવાનો આલમખાનને ઉપદેશ આપ્યો

"જ્યારે હિન્દુસ્તાનમાથી ક્યાયથી પણ કશી મદદ મળવાની આશા નથી જ રહી, એટલે લાચારીએ બાબર પાસે જવા વગર બીજો ઇલાજ નથી; નહિ તો ખરી રીતે પરદેશીને પોતાના દેશમા લાવી પોતાના ઘરના ભેદ બતાવી દેવા, એ વિશે મારો તો સદાસર્વદા વિરુદ્ધ અભિપ્રાય છે" આલમખાને કિંચિદ્ રાજનીતિનો ઇશારો કર્યો.

"અત્યારે તો વખતને માન આપવુ જ પડશે; પછીનો વિચાર પછીથી કરી લેવાશે" દૌલતખાને દબાણ કર્યું.

"તો ભલે ખુદામાં વિશ્વાસ અને તવક્કલપર આધાર રાખીને હું ત્યાં જવાને તૈયાર છુ." આલમખાને અનુમતિ દર્શાવી

"તો હજી, જ્યા સૂધી દિલ્લીના સિપાહી અહીં છે, ત્યાં સૂધી બે દિવસ તારે આ અંધેરી ગારમાં જ વીતાડવા પડશે, ત્યાર પછી હુ બાબરપર મારા નામનો એક રુક્કો લખી આપીશ, તારી સાથે બે વિશ્વાસપાત્ર માણસ પણ આપીશ અને તારા પ્રવાસની બીજી પણ જોઇતી તૈયારી કરી આપીશ. એ વિશે હવે તારે બેફ્કર રહેવું" દૌલતખાને કહ્યુ

"પણ મારી વસીલા વગરની બેગમ નાદિરાનું શું થશે? તે બિચારી ક્યાં અને કોની પનાહમા રહેશે?" આલમખાને બીજી ચિન્તા રજૂ કરી

"નાદિરા મારી દુખ્તર છે, તે વસીલા વગરની નથી, તેનુ સારું જ થશે, તે મારી પનાહમાં રહેશે. નાદિરાની તારે જરા પણ ચિતા ન રાખવી" દૌલતખાને આશ્વાસન આપ્યુ

"કિબ્લયે બરતર, જે આલમનો અને આલમના સુલ્તાનોનો પણ સુલ્તાન છે, જેનું આકાશ નક્ષત્રરૂપ હીરાથી ઝગમગી રહ્યુ છે, જેની જમીન જવાહિરાતથી ભરપૂર છે, જેનો ખજાનો ઇન્સાનના આરામમાટે ખુલ્લો છે, જેનો બનાવેલો આફતાબ દિવસે અને ચદ્ર તથા તારક રાત્રિના સમયમા આપણામાટે પ્રકાશે છે; જેનો સૂજેલો વાયુ આપણને શીતલતા આપી દરિયામાં આપણી કિશ્તીઓને ચલાવે છે, જેની સરજમીન ઠામ ઠામ મહાસાગરોથી ભરેલી છે, કે જેથી બિલ્લૂરી કચન સમાન વૃષ્ટિ વર્ષે છે અને જે અલ્લાહના દુનિયારૂપ આનન્દમય મકાનમા ઇન્સાન આમતેમ ફરીને આનન્દવિહાર કર્યા કરે છે, તે અલમલેકો* જો પોતાના

---

* કુરાન શરીફમા અલ્લાહના જે નવ્વાણુ નામો બદગીમાટે આપવામા આવ્યા છે, તેમાંનું એક નામ 'અલ-મલેકો' પણ છે 'અલ-મલેકો' એ નામનો અક્ષરાર્થ એવો છે કે, 'સુલ્તાનોનો સુલ્તાન!' એટલે કે, "તે સર્વ સુલ્તાનોના સુલ્તાનને 'અલ-મલેક' કહીને બોલાવો કે જે પયદા થયેલી ચીઝોનો સરજનહાર અને માલિકો મુખ્તાર છે!"

આ ગુલામપર મેહરની નજર કરી સારો વખત બતાવશે, તો આપના એહસાનોને હું ભૂલી જવાનો નથી! મારાથી બની શકશે તેટલી હુ આપની સેવા કરી છૂટીશ" **આલમખાને** ખુદાની મેહરબાની માગીને કર્ત્તવ્યનુ દર્શન કરાવ્યુ

"આમીન!" દૌલતખાને ઉદ્ગાર કાઢયો.

"ત્યારે હવે આ આપણો ઠરાવ નક્કી થઈ ગયો!" **આલમખાન** બોલ્યો.

"કોઈ પણ વાતને નક્કી થઈ ગયેલી માનવી એ શયતાનનુ કામ છે, કારણ કે, મૌલાની મરજી વગર કોઈ પણ કામ બની શકતુ નથી. આપણે અમુક પ્રકારનો વિચાર કરી રાખ્યો છે, પણ તેની સફળતા ખુદાયેપાકના હાથમાં છે!" દૌલતખાને કહ્યુ

આલમખાને તૌબા કરીને મનમાં ખુદાની ખરા દિલથી મોઆફી માગી અને કહ્યુ કે,—

"આપનાર સહુ વસ્તુનો, સાચો તે સુલ્તાન,
માલિકનો માલીક તે, તેનુ ધરવું ધ્યાન!"

એ જ વખતે **સલીમ** ઓરડામા આવ્યો અને કહ્યુ કે "બન્દાનવાજ, આપ ગારમા આવ્યા ત્યાર પછી કોઈ બે માણસ ખડિયેરોમાં આવી કાઇક ગુસપુસ કરતા આમ તેમ ફર્યા કરે છે, કારણ કે, મને તેમણે જોયો છે. હું તેમની નજર ચૂકાવીને અહી આવી પહોંચ્યો છુ"

'તારી પાસે હથિયાર છે?" દૌલતખાને પૂછયું

"એક તમચો છે અને એક કટાર છે" **સલીમે** જવાબ આપ્યો

"ચાલ ત્યારે મારી સાથે," એમ કહેતાની સાથે જ બુઢ્ઢો શેર ઊઠીને ઊભો થઈ ગયો.

"હુ પણ સાથે આવુ?" **આલમખાને** પૂછ્યુ

"નહિ, તારુ કામ નથી!" દૌલતખાન એ પ્રમાણે કહીને ચાલવા લાગ્યો

દૌલતખાન અને **સલીમ** ગારના દ્વારને ખોલી સીડીપર ચઢયા અને ઉપરથી નીચે પ્રમાણેનો વાર્ત્તાલાપ તેમને સંભળાયો,—

"દૌલતખાનનો ગુલામ આ જીનાપરથી ઊતરીને કયાંક ગયો!" એક વ્યક્તિએ કહ્યું

"પણ નીચે ઊતરીને હું જોઈ આવ્યો, પણ ત્યા તો ભીંત વગર બીજુ કાઈ પણ નથી" બીજી વ્યક્તિએ જણાવ્યું

"પેલા ગામડિયાના જણાવ્યા પ્રમાણે આ ખંડિયેરોમા કેટલાક છુપા ભોંયરા છે અને મારી ધારણા પ્રમાણે તે તેવા જ કોઈ ભોંયરામાં ઊતરી ગયો હશે." પ્રથમ વ્યક્તિએ વાદ કરવા માડ્યો

"પણ તેની સાથે આપણો શો સબધ?" બીજો પુરુષ બોલ્યો

"એ કે, કદાચિત્ **આલમખાનને** એવા કોઈ છુપા ભોંયરામાં છુપાવી રાખવામા આવ્યો હોય, તો પત્તો મળી જાય, કારણ કે, પોતાની બીબીને અહી મોકલી તે ચિત્તોડ કે બિહારના દરબારમા ગયો હોય, એવી મારી માન્યતા નથી" પ્રથમ પુરુષે પોતાના સશયનો પ્રકાશ કર્યો.

"ઠીક છે, ત્યારે આફતાબ તુલૂ થવાનો વખત થવા આવ્યો છે, માટે આવો

આપણે આટલામા છુપાઈ બેસીએ અને આ રસ્તેથી કોઈ બહાર નીકળે છે કે કેમ, એની તપાસ રાખીએ" બીજા પુરુષે એ વાત ગળે ઊતરવાથી સલાહ આપી.

એ વાર્તાલાપ કરનાર પુરુષો હજી તો ત્યાંથી બે ચાર ડગલાં પણ નહિ ભરી શક્યા હોય એટલામા તો ગુહામાથી છળગ મારીને બહાર નીકળતા મૃગરાજ પ્રમાણે દૌલતખાન અને સલીમ એકદમ બહાર નીકળી આવ્યા અને તે અજ્ઞાત પુરુષોનાં શરીરપર ધસી જઇને તેમને જમીનપર પછાડી તેમની છાતીપર ચઢી બેઠા. દૌલતખાને વનરાજ સિંહસમાન ગર્જના કરીને કહ્યુ કે.-"તમે કોણ છો અને આ વખતે આ ખડિયેરોમાં ચોરી છુપીથી શા માટે ફરો છો? તમે ચોર છો કે જાસૂસ છો?"

પોતાના મરણને પાસે આવેલું જોઇને તેમણે તે મરણના પંજામાથી છૂટવા માટે નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યુ કે-"મેહરબાન, અમે ચોર- પણ નથી અને જાસૂસ પણ નથી, અમે દિલ્લીથી આવેલી લશ્કરી ટુકડીમાના બે ઘોડેસ્વારો છીએ ફરતા ફરતા અમે અચાનક અહીં આવી લાગ્યા અને આ ખડિયેરોને જોઈ શહરમાં જવાની તૈયારીમાં હતા એટલામા આપે અમારાપર હમલો કરીને અમને પછાડી નાખ્યા"

"તમે દિલ્લીના ઘોડેસ્વાર છો એ ખરી વાત, પણ ફરવામાટે આવ્યા હો એ ખોટી વાત તમારી હમણાંની બધી વાતચીત મેં સાંભળી છે અને તેથી તમે જાસૂસગીરી કરવાને આવ્યા છો, એ નિર્વિવાદ છે. જાસૂસને મોતની સજા મળવી જ જોઇએ, એવો કાયદો હોવાથી ખુદાના નામને જબાનપર લાવો અને મરવાને તૈયાર થાઓ." એમ કહેતાંની સાથે જ દૌલતખાને એકને પોતાના ખંજરથી ખલાસ કરી નાખ્યો અને બીજાની છાતીમાં સલીમે પોતાની ગોળી ચલાવી દીધી.

બન્નેની લાશોને પાસેના એક અવાવરુ કૂવામાં નાખી દીધા પછી દૌલતખાને સલીમને કેટલીક સૂચનાઓ આપી નગરભણી જવાને પ્રયાણ કર્યું અને સલીમ પાછો આલમખાનની હિફાજતમાટે ભૂમ્યતર્ગત ગુહાગારમાં ચાલ્યો ગયો. આલમખાનને બહાર બનેલા બનાવનો તેણે સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને તે સાભળી માથાપર આવેલી આફત ટળી જવાથી આલમખાને ફરી એકવાર અત કરણપૂર્વક પોતાના પયદા કરનાર પરવરદિગારનો આભાર માન્યો.

એ રાતે ભોજન કરીને સૂતા પછી આલમખાનને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ; કારણ કે, કાબુલ જવાનો નિશ્ચય થવાથી તેના હૃદયમાથી ચિંતાનો કેટલોક ભાર હાલ તરત ઓછો થઈ ગયો હતો.

પ્રકરણ ૫ મું

કાબુલની સફર

ગત પ્રકરણમાં વર્ણવેલી ઘટનાને સાત દિવસ થઈ ગયા. દિલ્લીના ફોજી જવાનોએ પોતાના ગુમ થયેલા સાથીઓને શોધવાના ઘણા ફાંફા માર્યા, પણ જેઓ આ દુનિયામા જ નહોતા, તેઓ તેમને પાછા પૃથ્વીપટપર ક્યાથી અને કેમ કરીને મળી શકે વારુ? છેવટે કટાળી જઈ નિરાશ થઇને તેઓ દિલ્લી જવામાટે ભેડા

નગરને છેલ્લી સલામ કરી ગયા. દૌલતખાનના બે ત્રણ જાસૂસો તેમની હીલચાલની તપાસ રાખતા ઠેઠ તેઓ પંજાબની હદને ઓળંગી ગયા ત્યાં સૂધી તેમની પાછળ ને પાછળ રહ્યા. તેમણે જ્યારે તે ઘોડેસ્વારોના પંજાબમાંથી નીકળી જવાના સમાચાર આપ્યા, ત્યાર પછી છુપી રીતે દૌલતખાને રાત્રિના સમયમાં આલમખાનને મહુલમા બોલાવી મગાવ્યો અને તેના પ્રવાસમાટેની સર્વ તૈયારી કરી રાખી. બીજી રાત્રે આલમખાન કાબુલના શાહના દરબારમાં જવામાટે પોતાની જન્મભૂમિ હિન્દુસ્તાનને તથા પોતાની પ્રિયતમા પ્રાણેશ્વરી નાદિરાખાનમને છોડી જવાનો હતો

એક પ્રહર રાત્રિ વીતી હતી અને આજે મધ્યરાત્રિ થતાં જવાનું હોવાથી ભોજનની સમાપ્તિ કરી દૌલતખાને પોતામાટે તૈયાર કરાવેલો ખાસ પોશાક લાવવાની આલમખાને ખાજાસરા યાસીનને આજ્ઞા કરી દીધી પોતાના પ્રાણેશ્વરના વિયોગને નેત્રો સમક્ષ આવી ઊભેલો જોઇને પતિપરાયણા નાદિરાનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુનો અખંડ પ્રવાહ વહી નીકળ્યો પોતાની પ્રાણાધિક પ્રિયતમાની આવી અવસ્થાને જોઇને બહાદુર અને દિલાવર આલમખાન પણ પોતાના હૃદયના ઉભળકાને રોકી ન શકવાથી એકદમ રડી પડ્યો. પણ સ્ત્રી અને પુરુષના હૃદયની કોમળતા તથા સંવેદનામાં ભેદ એટલો જ કે, નાદિરાની રોદનપ્રવૃત્તિ લાબા વખત સૂધી ચાલૂ રહી અને આલમખાને બે ચાર પળમા આત્મસયમ કરીને આંખમાંના આંસૂ લૂછી નાખ્યા. તે પોતાની અર્ધાંગનાના હૃદયનું સાંત્વન કરતો કહેવા લાગ્યો કે,—

"જિગરપારા, આ અવસર રોવાનો અને હિમ્મત હારી જવાનો નહિ, પણ 'હિમ્મતે મર્દા તો મદદે ખુદા!' એ તત્વને હૃદયમાં સ્થાન આપી હિમત અને દિલાવરીથી 'ખુદાહાફિજ' કહી હસતે મોઢે મને વિદાયગીરી આપવાનો છે!"

"દિલબર, દુ ખમાં દુ ખીને દિલાસો દેવો એ જેટલી સહલ વાત છે, તેટલી દુ ખીના દિલમાં તે દિલાસાની અસર થવી સહલ નથી પાણીની માછલી પાણીમાંથી કાઢ્યા પછી દૂધમા રાખ્યા છતાં જીવી શકતી નથી, પતગનું જીવન કેવળ દીપકની શિખામા બળી મરવામાટે જ સૃજાયલું હોવાથી તે સૂર્યના પ્રકાશને દીપકના પ્રકાશની સરખામણીમા તુચ્છ માને છે, ચકોરને ચદ્રનો વિયોગ મહાવિઘાતક થઈ પડે છે, વસતકાળના વિયોગથી કોકિલા વાચાવિહીન થઈ જાય છે, ઘનનાદના વિયોગે મયૂરની અવસ્થા મૃતસમાન થાય છે, વર્ષાઋતુના વિયોગથી પપીહાની વાણીનો લય થાય છે, અને વગાડનારાના વિયોગથી સુસ્વર વીણા સર્વથા નિરુપયોગી થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે જે ઔરત પોતાના શૌહરને જ જાન અને દીનોઈમાન માનનારી હોય છે, તે ઔરતના પ્રાણ શૌહરના વિયોગથી પળ માત્રમાં જ પ્રયાણ કરી જાય છે, અને નહિ તો ઝૂરી ઝૂરીને તેના દુ ખમય જીવનનો અત થાય છે, એ શુ આપ નથી જાણતા કે? અર્થાત્ આપના વિયોગનુ મારા કોમળ હૃદયમા શું અને કેવું ભયંકર પરિણામ થશે, એની આપને કશી પણ કલ્પના છે ખરી કે? ના, નથી, કારણ કે, જો તેવી કલ્પના હોય, તો આપ આમ મને છોડી જવાને એકદમ કદાપિ તૈયાર થાઓ નહિ!" નાદિરાએ એક પાષાણને પણ પીગળાવી નાખે તેવાં કરુણોત્પાદક શબ્દોનો ધૂમ્માં ભરી ભરીને ઉચ્ચાર કર્યો.

આપણે આટલામા છુપાઈ બેસીએ અને આ રસ્તેથી કોઈ બહાર નીકળે છે કે કેમ, એની તપાસ રાખીએ." બીજા પુરુષે એ વાત ગળે ઊતરવાથી સલાહ આપી.

એ વાર્તાલાપ કરનાર પુરુષો હજી તો ત્યાંથી બે ચાર ડગલાં પણ નહિ ભરી શક્યા હોય એટલામા તો ગુહામાથી છળંગ મારીને બહાર નીકળતા મૃગરાજ પ્રમાણે દૌલતખાન અને સલીમ એકદમ બહાર નીકળી આવ્યા અને તે અજ્ઞાત પુરુષોનાં શરીરપર ધસી જઇને તેમને જમીનપર પછાડી તેમની છાતીપર ચઢી બેઠા. દૌલતખાને વનરાજ સિંહસમાન ગર્જના કરીને કહ્યુ કે-"તમે કોણ છો અને આ વખતે આ ખડિયેરોમાં ચોરી છુપીથી શા માટે ફરો છો? તમે ચોર છો કે જાસૂસ છો?"

પોતાના મરણને પાસે આવેલું જોઇને તેમણે તે મરણના પંજામાથી છૂટવા માટે નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યું કે -"મેહરબાન, અમે ચોર- પણ નથી અને જાસૂસ પણ નથી, અમે દિલ્લીથી આવેલી લશ્કરી ટુકડીમાના બે ઘોડેસ્વારો છીએ. ફરતા ફરતા અમે અચાનક અહીં આવી લાગ્યા અને આ ખડિયેરોને જોઈ શહરમાં જવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં આપે અમારાપર હમલો કરીને અમને પછાડી નાખ્યા"

"તમે દિલ્લીના ઘોડેસ્વાર છો એ ખરી વાત, પણ ફરવામાટે આવ્યા છો એ ખોટી વાત તમારી હમણાંની બધી વાતચીત મેં સાભળી છે અને તેથી તમે જાસૂસગીરી કરવાને આવ્યા છો, એ નિર્વિવાદ છે જાસૂસને મોતની સજા મળવી જ જોઇએ, એવો કાયદો હોવાથી ખુદાના નામને જબાનપર લાવો અને મરવાને તૈયાર થાઓ" એમ કહેતાની સાથે જ દૌલતખાને એકને પોતાના ખંજરથી ખલાસ કરી નાખ્યો અને બીજાની છાતીમા સલીમે પોતાની ગોળી ચલાવી દીધી

બન્નેની લાશોને પાસેના એક અવાવરૂ કૂવામાં નાખી દીધા પછી દૌલતખાને સલીમને કેટલીક સૂચનાઓ આપી નગરભણી જવાને પ્રયાણ કર્યું અને સલીમ પાછો આલમખાનની હિફાજતમાટે ભૂમ્યતર્ગત ગુહાગારમાં ચાલ્યો ગયો. આલમખાનને બહાર બનેલા બનાવનો તેણે સર્વ વૃત્તાત કહી સંભળાવ્યો અને તે સાભળી માથાપર આવેલી આફત ટળી જવાથી આલમખાને ફરી એકવાર અંત કરણપૂર્વક પોતાના પયદા કરનાર પરવરદિગારનો આભાર માન્યો.

એ રાતે ભોજન કરીને સૂતા પછી આલમખાનને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ, કારણ કે, કાબુલ જવાનો નિશ્ચય થવાથી તેના હૃદયમાથી ચિતાનો કેટલોક ભાર હાલ તરત ઓછો થઈ ગયો હતો.

પ્રકરણ ૫ મું

કાબુલની સફર

ગત પ્રકરણમા વર્ણવેલી ઘટનાને સાત દિવસ થઈ ગયા. દિલ્લીના ફોજી જવાનોએ પોતાના ગુમ થયેલા સાથીઓને શોધવાનાં ઘણાં ફાંફાં માર્યા, પણ જેઓ આ દુનિયામા જ નહોતા, તેઓ તેમને પાછા પૃથ્વીપટપર ક્યાથી અને કેમ કરીને મળી શકે વારુ? છેવટે કંટાળી જઈ નિરાશ થઇને તેઓ દિલ્લી જવામાટે ભેગા

નગરને છેલ્લી સલામ કરી ગયા. દૌલતખાનના બે ત્રણ જાસૂસો તેમની હીલચાલની તપાસ રાખતા ઠેઠ તેઓ પંજાબની હદને ઓળગી ગયા ત્યાં સુધી તેમની પાછળ ને પાછળ રહ્યા તેમણે જ્યારે તે ઘોડેસ્વારોના પંજાબમાંથી નીકળી જવાના સમાચાર આપ્યા, ત્યાર પછી છુપી રીતે દૌલતખાને રાત્રિના સમયમાં આલમખાનને મહલમાં બોલાવી મંગાવ્યો અને તેના પ્રવાસમાટેની સર્વ તૈયારી કરી રાખી બીજી રાત્રે આલમખાન કાબુલના શાહના દરબારમાં જવામાટે પોતાની જન્મભૂમિ હિન્દુસ્તાનને તથા પોતાની પ્રિયતમા પ્રાણેશ્વરી નાદિરાખાનમને છોડી જવાનો હતો

એક પ્રહર રાત્રિ વીતી હતી અને આજે મધ્યરાત્રિ થતાં જવાનું હોવાથી ભોજનની સમાપ્તિ કરી દૌલતખાને પોતામાટે તૈયાર કરાવેલો ખાસ પોશાક લાવવાની આલમખાને ખાનસરા યાસીનને આજ્ઞા કરી દીધી. પોતાના પ્રાણેશ્વરના વિયોગને નેત્રો સમક્ષ આવી ઊભેલો જોઇને પતિપરાયણા નાદિરાના નેત્રોમાંથી અશ્રુનો અખડ પ્રવાહ વહી નીકળ્યો પોતાની પ્રાણાધિક પ્રિયતમાની આવી અવસ્થાને જોઇને બહાદુર અને દિલાવર આલમખાન પણ પોતાના હૃદયના ઉભળકાને રોકી ન શકવાથી એકદમ રડી પડ્યો. પણ સ્ત્રી અને પુરુષના હૃદયની કોમળતા તથા સવેદનામા ભેદ એટલો જ કે, નાદિરાની રોદનપ્રવૃત્તિ લાબા વખત સૂધી ચાલૂ રહી અને આલમખાને બે ચાર પળમા આત્મસયમ કરીને આંખમાનાં આંસૂ લૂછી નાખ્યા. તે પોતાની અર્ધાંગનાના હૃદયનું સાત્વન કરતો કહેવા લાગ્યો કે,—

"જિગરપારા, આ અવસર રોવાનો અને હિમત હારી જવાનો નહિ, પણ 'હિમ્મતે મર્દાં તો મદદે ખુદા!' એ તત્ત્વને હૃદયમાં સ્થાન આપી હિંમત અને દિલાવરીથી 'ખુદાહાફિજ' કહી હસતે મોઢે મને વિદાયગીરી આપવાનો છે!"

"દિલબર, દુ ખમાં દુ ખીને દિલાસો દેવો એ જેટલી સહલ વાત છે, તેટલી દુ ખીના દિલમાં તે દિલાસાની અસર થવી સહલ નથી. પાણીની માછલી પાણીમાંથી કાઢ્યા પછી દૂધમા રાખ્યા છતાં જીવી શકતી નથી, પતગનું જીવન કેવળ દીપકની શિખામા બળી મરવામાટે જ સૃજાયલું હોવાથી તે સૂર્યના પ્રકાશને દીપકના પ્રકાશની સરખામણીમા તુચ્છ માને છે, ચકોરને ચંદ્રનો વિયોગ મહાવિઘાતક થઈ પડે છે; વસતકાળના વિયોગથી કોકિલા વાચાવિહીન થઈ જાય છે, ઘનનાદના વિયોગે મયૂરની અવસ્થા મૃતસમાન થાય છે, વર્ષાઋતુના વિયોગથી પપીહાની વાણીનો લય થાય છે, અને વગાડનારાના વિયોગથી સુસ્વર વીણા સર્વથા નિરુપયોગી થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે જે ઔરત પોતાના શૌહરને જ જાન અને દીનોઈમાન માનનારી હોય છે, તે ઔરતના પ્રાણ ગૌહરના વિયોગથી પળ માત્રમાંજ પ્રયાણ કરી જાય છે, અને નહિ તો ઝૂરી ઝૂરીને તેના દુ ખમય જીવનનો અત થાય છે, એ શુ આપ નથી જાણતા કે? અર્થાત્ આપના વિયોગનુ મારા કોમળ હૃદયમાં શું અને કેવું ભયકર પરિણામ થશે, એની આપને કશી પણ કલ્પના છે ખરી કે? ના, નથી; કારણ કે, જો તેવી કલ્પના હોય, તો આપ આમ મને છોડી જવાને એકદમ કદાપિ તૈયાર થાઓ નહિ!" નાદિરાએ એક પાષાણને પણ પીગળાવી નાખે તેવાં કરુણોત્પાદક શબ્દોનો ડૂસ્કાં ભરી ભરીને ઉચ્ચાર કર્યો.

"પણ દિલારા, કોઇનો પણ વખત હમેશા એક સરખો રહેતો નથી, આફ્તાબ ઊગે છે અને આથમી જાય છે, માહતાબની રોશની પંદર દિવસ વધે છે તો પંદર દિવસ ઓછી થાય છે, દિવસ અને રાત હમેશા આવે છે અને જાય છે, ઝાડ પાન પાનખર ઋતુમાં સુકાય છે અને વર્ષા ઋતુમાં લીલાં થયેલાં દેખાય છે અને તે જ પ્રમાણે સુખના કે દુ:ખના દિવસ પણ વીતી જાય છે. આજે આપણો દુ:ખનો કાળ છે, તે વીતી જશે અને કાલે પાછો સુખનો પ્રભાત થશે. આ વિયોગ તે કાંઈ હમેશનો વિયોગ નથી; થોડા વખતનો વિયોગ છે, એટલે ખુદાનું ચાહવું છે તો આપણી આશા પૂર્ણ થશે, આપણો ગયેલો વૈભવ આપણને પાછો મળશે અને સુખપૂર્વક આપણો સયોગ થવાનો સમય આવશે પ્રયત્ન કર્યા વિના અને દુઃખ ભોગવ્યા વિના આ દુનિયામાં કદાપિ સુખ મળી શકતુ નથી, એ શું તું નથી જાણતી? તુ દાના અને આકિલ હોવાથી તને આમ કરવું ઘટતુ નથી!" આલમખાને ભગ્નહૃદયા પ્રિયતમાને સમજાવવાનો યત્ન કરીને કહ્યુ

"ગયેલો વૈભવ પાછો મળશે એટલે એનો અર્થ એ જ કે, આપને આપની ધારણા પ્રમાણે જો પ્રયત્નની સફળતા થાય તો દિલ્લીની ગાદી અને હિન્દુસ્તાનની શહનશાહત મળશે, આપ હિન્દુસ્તાનના નેકબખ્ત સુલ્તાન થશો અને આપની આ કમતરીન ખાદિમા હિન્દુસ્તાનની સુલ્તાના થશે પણ હુ એમ પૂછવા માગુ છુ કે, ખરુ સુખ શું શાહનશાહ થવામા અને શહનશાહતને મેળવવામા જ સમાયલુ છે કે? સુખ વિશેનો મારો અભિપ્રાય એથી સર્વથા જૂદા પ્રકારનો છે. જગલમાના ઘાસપાંદડાના ઝૂપડાંમાં રહેનાર અને રાહેરાસ્તપર ચાલી ખુદાથી ડરી હર હાલતમા ખુશ રહી સતોષથી પોતાના કુંટુબ સાથે જિન્દગી બસર કરનાર ગરીબ મર્દ અને ઔરત,-રાત દિવસ પ્રપચના વિચારોમાં પરોવાયલા, દુશ્મનોના ડરથી આખી રાત નીરાતે ઊંઘી ન શકનારા, ખુદાના ફર્માનને પોતાના ફાયદામાટે અપમાન આપનારાં, હવસપરસ્તીને દીનોઇમાન માનનારાં અને માબાપ કે ભાઈ બહેનનાં ગળા રેંસી નાખવા સૂધીના ગુનાહને હસ્તે મુખે કરનારા બદ્‌ખસલત અને બદ્‌નસીબ સુલ્તાન તથા સુલ્તાના કરતાં, હજાર દરજ્જે વધારે સુખી છે, ખરા સુખનો આસ્વાદ માત્ર તેમના ભાગ્યમાં જ લખાયલો છે આ ફાની જહાનના ચદરોજ આરામ અને ચાર દિવસની હુકૂમતમાટે આટલી બધી જેહમતો અને પીડાઓ શામાટે ભોગવવી જોઇએ, તે હું સમજી શકતી નથી-

"જહાં ફાની અને ઇન્સાનની આ જિન્દગી ફાની;
ફનાને જાવેદાની માનવી, એ સખ્ત નાદાની
ગુનાહો લાખ લઈ સરપર કરી દિન ચાર સુલ્તાની;
મરીને દોજખે જવા, ખરી એ વાત મેં માની
ઉડાવી દીધિ વાયૂએ ઘણા શરાની રાખોને
બળ્યા લાખો ચિતામાં ને ગળી ગઈ કબ્ર લાખોને!"

નાદિરાના આ વિચારો સાભળીને આલમખાને આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે "નાદિરા, આજે આવા વિચારો અને મને મારા કર્ત્તવ્યથી ચળાવનારા ઉદ્દગારો તારા મુખમાંથી કેમ નીકળે છે, એના ભેદને હુ જાણી શકતો નથી. શુ તારા દિલમાં સુલ્તાના

થવાની તમન્ના નથી? મર્દ કરતા ઔરતને તો જાહોજલાલની વધારે તમન્ના હોય છે અને તારા આવા ફકીરાના ખિયાલો કેમ વારુ?"

"બધી ઔરતો કાંઈ જાહોજલાલને જ ચાહનારી હોતી નથી. ઔરતની ખરી જિન્દગાની, અને ઔરતનો ખરો જાહોજલાલ તે ફક્ત પોતાના શૌહરની સોહબત અને મહબ્બત છે! જો એ બે ચીજો દિલદાર ઔરતને બારિહકતાલાએ ઇનાયત કરી હોય, તો પછી ઔરત આ દુનિયામાંની બીજી કોઈ પણ ચીજની તમન્ના રાખતી નથી એટલામાટે જે જાહોજલાલના કારણથી શૌહરની સોહબત અને મહબ્બતના ભોગવટામાં ખતરો આવી પડે છે, તે જાહોજલાલને અને તે વિશેના વિચારને પાકદામન ઔરત ધિક્કારે છે, એટલુ જ નહિ પણ લાત મારે છે!" **નાદિરાએ** જરા જોશમાં આવીને જણાવ્યુ

"ત્યારે તારો શો અભિપ્રાય છે?" **આલમખાને** પૂછ્યું

"મારો એ જ અભિપ્રાય છે કે, શહનશાહત મેળવવાની આ બધી ખટપટાને છોડો, જેમાં રૂહાની આરામનો અંશ માત્ર પણ નથી તે શહનશાહતની પાછળ ન દોડો, હવસની ગર્દન મરોડો અને સંતોષમા પોતાના મનને જોડો હિન્દુસ્તાનમા જાનની અમાન ન હોય, તો **મક્કાશરીફ** ચાલો; આપણે ત્યા મેહનત કરી ગુજરાન કરીશું, છાશબાકળા ખાઇને પેટ ભરીશુ, ધર્મ આચરીશુ અને મરતાં સૂધી અમનચમનથી સાથે વસી હરીશુ ફરીશું અને જિન્દગી પૂરી થતાં તે પાક જગ્યામા મરીશુ તો જન્નતમુકામ થઇશુ! જો એમ ન કરવું હોય અને પોતાના ઇરાદામાં જ મુસ્તકીમ રહેવું હોય, તો મને પણ સાથે લેતા જાઓ; હુ આપથી એક પળ માત્ર પણ જૂદી થવા નથી ચાહતી!" **નાદિરાએ** પોતાનો અંતિમ અભિપ્રાય જણાવી દીધો

"ગુલબદન **નાદિરા**, કાબુલનો રસ્તો ઘણો જ ખરાબ છે; અનેક નદીનાળા અને પહાડ તથા ટેકરીઓને ઓળગીને જવાનુ છે, એટલે તારાથી આ સફરના સકટો ખમી શકાશે નહિ અને તેથી તારો સાથ મને મદદગાર થવાને બદલે સામો આફતને વધારનાર જ થઈ પડશે; કારણ કે, જો તને જરા પણ તકલીફ થશે, તો મારી છાતી ચીરાઈ જશે અહી આપણા મુરબ્બી **દૌલતખાન** તારી પોતાની દુખ્તર પ્રમાણે સભાળ રાખશે અને આપણા સાથીઓ **સાદિક** તથા **યાસીન** પણ તારી તહનાતમાં હાજર છે, એટલે તને કોઈ પણ જાતની અડચણ આવે તેમ નથી વખત વીતતો જાય છે, માટે મને હસી ખુશીથી રજા આપ!" **આલમખાને** **નાદિરાને** ચુબનસુખનો અનુભવ કરાવીને એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"હું અહીં આપની છાયા વિના એકલી રહેવા નથી માગતી એનુ એક બીજું પણ કારણ છે, અને તે એ કે, બાગબાનની હિફાજત વિના ગમે તેવો સારો બગીચો પણ કા તો સૂકાઈ જાય છે અને કા તો વગરમાલિકીના તે બાગને, તેમાં કેટલાક ચોર લુટારા પ્રવેશ કરીને, બગાડી નાખે છે અથવા તો બગાડવાની કોશિશ કરે છે જગલો હિફાજત વગરનાં રહી શકે છે, પણ મનોહર અને આકર્ષક ગુલશનોની હાલત તેથી તદ્દન જૂદા જ પ્રકારની છે, કારણ કે, જેનામાં જેટલી મનોહરતા અને આકર્ષકતા અધિક હોય છે, તેટલા જ પ્રમાણમાં હરામખોરોના હાથે તેની ભ્રષ્ટતા થવાનો પણ તેટલા જ પ્રમાણમા ભય રહ્યા કરે છે" **નાદિરાએ** માર્મિક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"એ નવો ભય વળી તારા દિલમાં ક્યાંથી આવી ભરાયો? તમો સર્વને કાકા દૌલતખાન અહીંથી લાહોર લઈ જશે અને ત્યાં પોતાની બેગમ, વહૂ અને બેટીઓ સાથે તને પણ પોતાના જનાનખાનાના એક ભાગમાં હિફાજત સાથે રાખશે ત્યાં કોઈ અજનવી શખ્સનુ આવવું જ દુશ્વાર છે, તો પછી તને ડર કોનો છે? વળી જેનો અલ્લાહ મદદગાર હોય છે, તેનો એક વાળ પણ કોઇથી વાંકો કરી શકાતો નથી, એ કાયદાને તુ કેમ ભૂલી જાય છે વારુ?" આલમખાને ભય ન રાખવાના કારણો દર્શાવ્યાં

"સૂબેદારના જનાનખાનામા કોઈ ગયર શખ્સ તો આવી શકે તેમ નથી, પણ તેમના પોતાના નૂરેનજર પિસરને તો જનાનખાનામા આવવાની મુમાનિયત નહિ હોય ને? હું બુજર્ગ દૌલતખાનના સાહબજાદા ગાજીખાનને સારી રીતે ઓળખુ છુ અને તેના અચમાલોથી સારી રીતે વાકિફ છું અને તેથી જ મને ભય થયા કરે છે કે, જો કાંઈ વિપરીત પરિણામ આવશે, તો પિસરના કારણથી પિદર સાથે પણ આપણી દુશ્મની થશે. શયતાનની શયતાનીયત બિચારા ફરિસ્તાને પણ નડશે!" નાદિરાએ ભયના સત્ય કારણનો સ્ફોટ કરી દીધો

"ગાજીખાનના વર્ત્તન વિશે મેં પણ એવી અફવાઓ સાંભળી છે એકવાર ત દિલ્લીમાં હતો તે વેળાયે એક અમીરની દુખ્તરની તેણે કાઇક એવી જ છેડ છાડ કરી હતી અને તેથી અચાનક તેને દિલ્લીનો ત્યાગ કરવો પડચો હતો, એવી એક વાત પણ મારા સાભળવામા આવી હતી, પણ એક ઘર તો ડાકણ પણ છોડે છે, એટલે મારા ધારવા પ્રમાણે પોતાની રિશ્તદારીમાં તે આવો પથરો નાખે તેમ નથી, પોતાના પિદરની હાજરીમા તેનાથી એવી બેઅદબી કરી શકાશે નહિ." આલમખાને નાદિરાના મતને ટેકો આપી નિર્ભયતાનું અન્ય કારણ બતાવ્યું

"બકરીને કસાઇના તાબામા સોંપીને અથવા ગાયને વાઘના પાંજરામાં પૂરીને તેની સલામતીની આશા રાખવી, એ મારી ધારણા પ્રમાણે તો નાદાની છે, કદાચિત્ તે મરી ન જાય, તો પણ ઘવાય તો ખરી જ પછી તો જેવું આપ સરતાજનું ફર્માન!" નાદિરાએ પોતાથી કરી શકાયો તેટલો વાદ કરીને છેવટે ઔરતજાતને સ્વાભાવિક થઈ પડેલી તાબેદારી બતાવીને પોતાનાં હથિયાર છોડી દીધાં.

"મેહરબાન બેગમ સાહબા, આપણા માલિકના આફતોથી ઘવાયલા અને ખવાયલા જિગરમાં હવે કોઈ નવી ફિકરના બીજને ન વાવો કુલ બનીઆદમના નિગાહબાન સુલ્તાનોના સુલ્તાન યજ્દાનપર ભરોંસો રાખો, કારણ કે, 'દુશ્મન્ અગર કવીસ્ત નિગહબાં કવીતરસ્ત!' દુશ્મન્ કદાચિત્ બલવાન્ હોય, પણ બચાવનાર અત્યત બલવાન્ છે, એ શુ આપે નથી સાભળ્યુ?" એમ કહીને યાસીને નીચેનાં વાક્યોનો ઉચ્ચાર કર્યો:—

"વો કિસ્કે હાથોંસે ભલા હો સક્તા હય ફિન્નાર,
જિસ્કા કે ઇસ જહાંમેં હય અલ્લાહ મદદગાર!"

"શાબાશ, મરહબા, આફરીન! ખુદામાંનો વિશ્વાસ અને દિલની હિમત તો આવાં જ હોવા જોઇએ. આ બહાદુર રાત અને દિવસ તારી પાસેનો પાસે જ રહેશે તો તને ઉચી આંખ કરીને જોવાની પણ કોઇની છાતી ચાલી શકે તેમ નથી!" આલમખાને યાસીનને શાબાશી આપીને પુન નાદિરાના હૃદયને શાંત કરનારા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"પણ આપ એકલા જાઓ છો કે?" **નાદિરાએ** પૂછ્યુ

"ના, મારી સાથે **દૌલતખાનના** બે માણસો આવવાના છે" ઉત્તર મળ્યુ

"તો મારી છેલ્લી અર્જ એ છે કે, રસ્તામાં કાંઈ અડચણ થાય અને દુશ્મનોની જાનપર બીમારી કે એવો જ બીજો કોઈ વબાલ આવી પડે, તો તરત ખબર કહાવજો અને જરૂરત હોય તો અમો બધાને ખિદમતમાટે બોલાવજો આપ પોતાના દિવસો દુ:ખમાં વીતાડો અને અમે અહીં આરામમાં જિન્દગી બસર કરતા રહીએ, એ મને તો જરા પણ ગમતું નથી, પણ આપ જોરાવરી કરીને જાઓ છો એટલે હુ વધારે શું બોલુ? અમો ઔરતોનુ હથિયાર રડવું એટલે જે માથાપર આવી પડશે તે સહીશુ અને રડીને બેસી રહીશુ!" એમ કહીને **નાદિરાએ આલમખાનના** ગળામા હાથ નાખી તેના ખભાપર પોતાનુ માથુ નાખી દીધુ

"દિલજાન, હવે જવામાં મને અકારણ વિલબ થાય છે, માટે રજા આપે તો હુ જાઉં, બુજર્ગ કિબ્લગાહ પણ મારી વાટ જોઈ રહ્યા હશે, કારણ કે, તેઓ મને વળાવવામાટે બે ચાર ગાઉ સૂધી મારી સાથે આવવાના છે" **આલમખાને** આગ્રહથી કહ્યુ

"ભલે સિધારો અને ફતહયાબ થઇને પાછા વહેલા પધારો! પણ વ્હાલા આ ગરીબ **નાદિરાને** વિસારશો નહિ અને કામ વગર ક્યાંય વધારે દિવસ રોકાશો નહિ, કારણ કે, આપના આવતા સૂધી મારો સમય દિવસો ગણવામાં જ વીતવાનો છે!" **નાદિરાએ** લાચારીથી રજા આપીને કહ્યુ

"ત્યારે પ્યારી દિલારા, સલામ!" **આલમખાને** છેલ્લું ચુંબન કરીને કહ્યું.

"સરતાજ મારા, સલામ! ખુદા હાફિજ!" **નાદિરા** બોલી

આલમખાને પ્રયાણ કર્યું, **યાસીન** તેને વળાવવામાટે જતો હતો, પણ દરવાજામા તેને અટકાવીને **આલમખાને** કહ્યુ કે. "**યાસીન**, તુ અહીં બેગમની ખિદમતમાજ હાજર રહે, મારી સાથે આવવાની અગત્ય નથી મારી ગયરહાજરીમા પળવાર પણ એને વીલી મૂકીશ નહિ અને બરાબર સભાળજે"

"ઇન્શાઅલ્લા! આલીજનાબ, બેફિકર રહો અને ફતહ કરો!" **યાસીને** વિશ્વાસ બધાવ્યો

યાસીન ઓરડાના ઉંબરાપર જ ઊભો હતો, **આલમખાન** ગમગીનીમાં ગર્કાબ થઇને ચાલ્યો ગયો અને બીજી તરફથી ઓરડામા કોઇના પડવાનો ધબાકો **યાસીનના** કાનોમા આવીને અથડાયો **યાસીને** ઓરડામા જઇને જોયુ, તો **નાદિરા** ગશ ખાઈ જમીનપર પછડાઇને બિલ્કુલ બેહોશ થઇને પડી હતી બાંદીઓને બોલાવી ગુલાબજળ છાંટી તેને હોશમા લાવવાનો **યાસીને** પ્રયત્ન કર્યો અને કેટલીકવાર સૂધી એ કોશિશમા નાસીપાસી મળ્યા પછી છેવટે **નાદિરા** કાઇક હોશમા આવી, પણ તેના દિમાગમાં એક જાતની ખૌફનાક અસર થઈ ગયેલી હોવાથી તે અડધી બેહોશીની હાલતમા ન સમજી શકાય તેવા ઉદ્ગારો કાઢતી બડબડાટ કરવા લાગી. **યાસીનના** મનમા ભય થયો કે "**આલમખાનની** જુદાઇમાં બેગમ ક્યાંક દીવાની ન થઈ જાય!" તે બેગમને શાત કરવાના પોતાથી બનતા ઉપચારો કરવા મડી ગયો

ડેરા નગરની જે દિશામાં કાબુલના માર્ગનો આરંભ થતો હતો તે દિશાની સીમાપર ત્રણ સુસજ્જિત અશ્વો ચાલવામાટે ઉતાવળ કરતા હોયની તેવી રીતે હણહણતા ઉભા હતા ત્યા એક વિશાળ વૃક્ષતળે પ્રવાસીઓને બેસવામાટે એક મોટો ગોળ ઓટલો બાંધેલો હતો તે ઓટલાપર દૌલતખાન બેઠો હતો અને બીજા બે પ્રવાસમાટેની તૈયારીવાળા જવાંમર્દો તેની સામા ઊભા હતા તેઓ ધીમા સ્વરથી પોતાના માલિક સાથે પ્રવાસ વિશેની વાતચીત કરી રહ્યા હતા એટલામા આલમખાન અને સાદિક ત્યાં આવી લાગ્યા આલમખાનને જોતા જ દૌલતખાને ઓટલાપરથી ઊઠી એક રુક્કો તેના હાથમા આપીને કહ્યુ કે: "આલમખાન, આ રુક્કો સુલ્તાન બાબરને આપજે અને પછી તેની સાથે તારે જેવા કોલકરાર કરવા હોય તે કરજે. આ બે મારા કાબિલે ઇતબાર અને જાંનિસાર સિપાહીબચ્ચા તારી સાથે આવે છે, એઓ કાબુલના રસ્તાના પૂરા જાણકાર હોવાથી સહીસલામત તને ત્યાં પહોંચાડશે, ત્યાં પણ જ્યાં સુધી તારી ઇચ્છા હશે ત્યાં સુધી તારી સાથે રહેશે અને જો આપણી ધારણા પ્રમાણેની વ્યવસ્થા ત્યા નહિ થાય, તો તને અહીં પાછો સહીસલામત લાવી મૂકશે પણ અરે, હજી મારો ઘોડો લઇને સલીમ કેમ ન આવ્યો વારુ?"

"ગુલામ હાજર છે, બન્દાપરવર!". સલીમે દૂરથીજ જવાબ આપ્યો અને નિમેષમાત્રમા ઘોડાને લઇને દૌલતખાનની સામો આવી ઊભો રહ્યો

"કેમ વાર લાગી?" દૌલતખાને પૂછ્યું

"ખજાનચીને કૂંચી જડતી નહોતી, તેથી જરાક વાર થઈ!" સલીમે વિલબનું કારણ બતાવ્યુ

"વારુ, પણ પછી મારા કહેવા પ્રમાણેની રકમ લાવ્યો?" દૌલતખાને આતુરતાથી પૂછ્યુ

"જી હા, આ થેલીમા તે તૈયાર છે;" એમ કહીને સલીમે એક નાની થેલી પોતાના અન્નદાતાના હાથમાં આપી દીધી

તે લઇને દૌલતખાન આલમખાનને સંબોધી કહેવા લાગ્યો કે "આલમખાન, તારે દૂરની સફર કરવાની છે એટલે રસ્તામાં ડગલે ને પગલે પૈસાની જરૂરત તો પડવાની જ, એટલામાટે આ એકસો સોનામોહોરની થેલી છે તે તારી પાસે રાખી લે. વધારે રકમ એટલામાટે નથી મગાવી કે રસ્તામાં લુટાશ વગેરેનો ડર હોવાથી જો તમો લૂટાઓ તો બધા પૈસા ચાલ્યા જાય! છતા જો કાબુલમાં સહીસલામત પહોંચ્યા પછી જરૂરત હોય તો સુલ્તાન બાબર તને જોઇતા નાણાં આપશે; કારણ કે, મારા રુક્કામા મેં એ વિશેનો ઇશારો કરેલો છે."

"આપ બુજર્ગ મારામાટે આટલી બધી ચિન્તા રાખો છો, એમાટે હું આપનો નેહાયત એહસાનમદ છુ, પણ મેં સો સોનામોહોર મારી સાથે રાખી છે અને તેથી આ સોનામોહોરની મને અગત્ય નથી નાદિરા પાસે પણ પૈસા તો છે જ, છતાં જો નાદિરાને, સાદિકને કે યાસીનને કોઇ વાર જોઇએ તો તે માગે તેટલા પૈસા આપજો." આલમખાને ઊપકાર સાથે સોનામોહોરોને અસ્વીકાર કર્યો

"અહીની તારે કાંઈ પણ ફિકર રાખવાની કે ભલામણ આપવાની તકલીફ લેવી જ નહિ" દૌલતખાને વાતને ટુકી કરી નાખી.

"પણ કિબ્લગાહ, મારે છેલ્લો એક સવાલ પૂછવાનો છે અને તે એ કે, જો મારી ગેરહાજરીમાં ઇબ્રાહીમ તમારી પાસેથી **નાદિરા** અને મારા બે ગુલામોની રુક્કો લખીને માગણી કરશે, તો આપ શું કરશો?" **આલમખાને** પૂછ્યું

"પંજાબની હુકૂમત મારા હાથમાથી જશે, મારુ સર તનથી જૂદું થશે અને હજારો માણસોના લોહી જમીનપર રેડાશે, તો જ **નાદિરા** અને તારા બે ગુલામો સુલ્તાને દેહલીના કબ્જામા જશે" **દૌલતખાને** ઓજસ્વિતાથી કહ્યુ.

"ખુદા આપની ઇજ્જતને જાળવો!" **આલમખાન** એમ કહેતાંની સાથે જ પોતાના અશ્વની પીઠપર ચઢી બેઠો

દૌલતખાન અને **આલમખાન** સાથે જનારા બે સિપાહીઓ પણ પોત-પોતાના ઘોડાપર સ્વાર થઈ ગયા તેઓ ત્યાથી કાબુલના રસ્તાપર ચાલ્યા અને **સાદિક** તથા **સલીમ** તે મુસાફિરોને સલામ કરી શહેર તરફ પાછા વળી ગયા. લગભગ ત્રણ ચાર ગાઉસૂધી સાથે જઈ **આલમખાનને** બીજી પણ કેટલીક અગત્યની સૂચનાઓ આપીને **દૌલતખાન** એક પ્રહર દિવસ ચઢતા પાછો ભેડામાંના પોતાના મહલમા આવી લાગ્યો. **નાદિરા** હજી બરાબર હોશમા આવી નહોતી. તેની ખૌફનાક હાલતને જોઇને **દૌલતખાન** ગભરાઈ ગયો

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

બાબરનો પરિચય

હવે એ પ્રવાસીઓને તેમના માર્ગક્રમણમા રાખીને તેમ જ **નાદિરાને** તેના સરક્ષકોની સારવારમાં રહેવા દઇને જે સુલ્તાન **બાબર** આપણી નવલકથાનો મુખ્ય નાયક છે, તે બહાદુર સુલ્તાન **બાબરનો** ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી અમો- અમારા પાઠક તથા પાઠિકાઓને કેટલોક પરિચય કરાવીશુ તો તે અયોગ્ય કિંવા અસ્થાનીય તો નહિ જ થાય,- અસ્તુ.

જહીરુદ્દીન **મહમદ** અથવા **બાબર** તે **તયમૂરલગનો** છઠ્ઠો વંશજ હતો **બાબરનો** પિતામહ **અબૂ સઇદ મીરજા તયમૂરે** જીતેલા વિશાળ રાજ્યનો માલિક હતો. એ **અબૂ સઇદના** બધા મળીને અગિયાર પુત્ર હતા અને તે સર્વેએ પોતાના પિતાના મરણ પછી રાજ્ય **સરખા** ભાગે વ્હેંચી લીધુ હતુ. **અબૂ સઇદનો** ચોથો પુત્ર **ઉમરશેખ મીરજા** તે **બાબરનો** જન્મદાતા પિતા. ઉમરશેખને પ્રથમ કાબુલનું રાજ્ય મળ્યુ હતું, પરતુ તે તેના હાથમાથી જતુ રહ્યુ અને પછી **શીરદરિયા** નદીના ઉદ્ગમ પાસેનો ફરગાના પ્રાત તેના તાબામાં આવ્યો ઝગતાઈ નામનો **ચંગેજખાનનો** એક પુત્ર હતો, અને તે નામ પછીથી તુર્કોના એક ફ્રકાને પ્રાપ્ત થયુ **મહમૂદખાન** નામનો એ ઝગતાઇનો એક વશજ હતો અને તેની હમ્શીરા-બહેન **ઉમરશેખને** આપવામાં આવી હતી એ કારણથી **બાબર** માતૃપક્ષે **ચંગેજખાનનો** અને પિતૃપક્ષે **તયમૂરલગનો** વશજ હતો. તે સમયમા ફરગાના પ્રાતની કવિ અને વિદ્વજ્જનોના ભંડાર તરીકે ખ્યાતિ હતી અર્થાત્ ઉમરશેખ **મીરજા** પોતે વિદ્વાન્ હોવા સાથે કવિજનોનો આશ્રયદાતા અને મહત્ત્વાકાંક્ષી પુરુષ હતો તેમ જ તે ઉદાર, શૂરવીર અને ન્યાયદક્ષ

પણ હતો એમ બાબરે જ પોતાના આત્મવૃત્તમાં લખેલું છે બાબરનો જન્મ ઇ સ ૧૪૮૩ ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૪ મી તારીખે થયો હતો.

ઇ સ ૧૪૦૫ માં તયમૂરલગનો સ્વર્ગવાસ થયો, તે વેળાયે તેનું રાજ્ય વિશાળ હતું; પણ તેની વ્યવસ્થાપૂર્વક મેળવણી થયેલી નહોતી, એથી તયમૂરનો સ્વર્ગવાસ થતાંની સાથે જ તત્કાળ તેના કકડા થઈ ગયા. મધ્ય એશિયામાંનો ઑક્સસ્ ઉર્ફે અમૂદરિયા અને જકઝાર્ટસ્ ઉર્ફે શીરદરિયા એ બે નદીઓની વચ્ચેનો પ્રદેશ તેના વંશજોના હાથમા હતો તયમૂરનો વંશવિસ્તાર વિશાળ હોઇને પ્રત્યેક વંશજના અધિકારમા એક કે બીજો કાર્યભાર તો હોવાનો જ, એવી સ્થિતિ હતી બાબરનો કાકો સુલ્તાન અહમદ મીરજા સમરકંદમાં રાજ્ય કરતો હતો પૂર્વમા હિસાર નામક સ્થાનમાં તેના બીજા કાકા મહમૂદની સત્તા હતી ત્રીજા કાકા ઉલ્રુગબેગના અધિકારમાં કાબુલ અને ગજની એ બે પ્રાંતો હતા' અને બાબરનો પિતા ઉમરશેખ મીરજા ફરગાના પ્રાંતનો સત્તાધીશ સ્વામી હતો એ પ્રાંત ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શીરદરિયા નામક નદીના ઉદ્ગમ પાસે હોઇને અત્યારે ખોકંદના નામથી ઓળખાય છે એ પ્રાંતની રાજધાની અંદિજાન શહર હોઇને આકસી નામનુ એક બીજું મજબૂત શહર પણ એ પ્રાંતમા હતું બાબરના પિતા ઉમરશેખ મીરજાનો ઈ૰ સ૰ ૧૪૯૪ ના જૂન મહિનાની ૯ મી તારીખે પર્વતપરથી અચાનક નીચે ધસી પડવાથી સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો 'ઈ૰ સ૰ ૧૪૯૪ ના જૂન માસમા મને ફરગાના પ્રાંતનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયુ,' એ બાબરના આત્મચરિત્રમાનું પ્રથમ વાક્ય છે

ઉપર્યુક્ત તયમૂરના વંશજોના રાજ્યની પેલી તરફ પૂર્વ અને ઉત્તરે, ચંગેજખાનના મુગલ વંશજો લૂટફાટના પોતાના આનુવંશિક વ્યવસાયને ચલાવ્યા કરતા હતા. તેમનામાં યૂનસખાન નામનો એક પ્રસિદ્ધ પુરુષ હતો બાબરના દાદા સુલ્તાન અબૂ સઇદ મીરજાએ યૂનસખાનને પૂર્વે કેટલીક સહાયતા આપેલી હોવાથી તેણે પોતાની ત્રણ દીકરીઓ અબૂ સઇદ મીરજાના ત્રણ દીકરાને આપી હતી અને તેમાની કુતલકનિગાર ખાનમ તે બાબરની જન્મદાત્રી માતા હતી. યૂનસખાનની બીબી ઇસાનદૌલત બેગમ કે જે બાબરની નાની થતી હતી તે પછીથી બહુધા બાબર પાસે જ રહેતી હતી. જ્યારે બાબરનો જન્મ થયો ત્યારે સીત્તેર વર્ષના વયનો વૃદ્ધ યૂનસખાન ખાસ અંદિજાનમા આવ્યો હતો, કારણ કે, બાબરના નામકરણનો સમારભ થવાનો હતો. તેનું 'જહીરૂદ્દીન મહમદ' એવુ અરબી નામ રાખવામા આવ્યુ પરતુ એ પરકીય ભાષાના નામનો યૂનસખાનથી યથાર્થ ઉચ્ચાર કરી શકાતો ન હોવાથી તેણે જહીરૂદ્દીન મહમદને બદલે તેને 'બાબર'* નામથી બોલાવવા માડ્યો અને ત્યાર પછી તે

---

* અંગ્રેજી ભાષામા અત્યાર સૂધીમાં મુસલ્માન રાજ્ય કર્તાઓના જેટલા ઇતિહાસો છપાયા છે, તે સર્વમા 'બાબર' (Babar) નામ જ આપવામાં આવ્યુ છે, પણ જેમ બગાળાના નવ્વાબ સિરાજુદ્દૌલાને અંગ્રેજ ઇતિહાસલેખકોએ સુરાજુદ્દૌલાના નામથી ઓળખાવ્યો છે અને સુરાજ જેવો કોઈ અરબી કે ફારસી શબ્દ ન હોવાથી તે પ્રમાદ હોવાનું 'પ્લાસીનું યુદ્ધ' નામક 'ગુજરાતી'ની ૧૯૦૫ ની ભેટની પ્રસ્તાવનામા મેં સિદ્ધ કરી બતાવેલું છે, તે જ પ્રમાણે આ શબ્દમાં પણ

એ 'બાબર' નામથી જ પ્રકાશમાં આવ્યો બાબરને બાલ્યાવસ્થામાં જ યોગ્ય વિદ્યાભ્યાસનો લાભ મળેલો હોવો જોઇએ, કારણ કે, તેના પિતાના પરલોકવાસી થયા પછી જે આપત્તિઓનું વાદળ તેના માથાપર તૂટી પડ્યુ હતુ તેને જોતાં પછીથી તેને વિદ્યાભ્યાસમાટેનો અવકાશ મળવાની લેશ માત્ર પણ શકયતા દેખાતી નથી. બાલ્યાવસ્થામાંનુ એ શિક્ષણ તેને તેની પોતાની માતા અને માતામહી પાસેથી જ મળ્યુ હતું એ બન્ને અબળાઓના અગમાં મુગલોના કેટલાક મૂળ ગુણો અવિચળ હતા અને અનેક સકટો આવ્યા છતા પણ એ અબળાઓએ તેને કદાપિ છોડ્યો નહોતો. તેની માતામહીની યોગ્યતા અલૌકિક હતી તેના વિશે બાબર લખે છે કે "તેના જેવી પ્રજ્ઞા અને બુદ્ધિનો બીજા કોઇમા પણ નિવાસ હોય, એ અશકય છે, તે મહાધોરણી હોઇને આગળ જતા શુ બનવાનું છે તે અનુમાનથી જાણી લેતી હતી તેના કહેવાથી જ મેં અનેક મહત્કૃત્યોને હાથમા લીધાં હતાં. એક વાર તેને અને તેના શૌહરને શત્રુઓએ પકડી લીધા અને શૌહરના જીવતાં જ તે બિચારીને સ્ત્રી તરીકે એક બીજા સરદારને સોંપી દેવામા આવી પ્રથમ તો તે કાંઈ પણ બોલી નહિ, પણ જ્યારે તે સરદાર શૌહર તરીકેનો હક ભોગવવામાટે તેની પાસે આવ્યો ત્યારે તેણે દરવાજા બધ કરીને

કાઇક ગોટાળો થયેલો હોવો જોઇએ એવો મારો અભિપ્રાય છે, કારણ કે, ફારસી ભાષામા 'બબર' શબ્દ મળી આવે છે અને તેનો અર્થ 'સિંહ' થાય છે, 'બાબર' જેવો કોઈ અરબી કે ફારસી શબ્દ છે જ નહિ, હિન્દુસ્તાની શબ્દકોષમાં એક 'બાબર' શબ્દ છે, પણ તેનો અર્થ એક જાતની મીઠાઇને બતાવનારો હોવાથી અને ચૂનસખાન હિન્દુસ્તાની ભાષાથી બેખબર હોવાથી એ અર્થને સૂચવનારું નામ તેને અપાયુ હોય એમ સભવતુ નથી બબર એટલે સિંહ નામ સંભવે છે. અસ્તુ મારો પોતાનો આવો અભિપ્રાય છતાં પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તા Vincent A Smith પોતાના 'Akbar, The Great Mogul' નામક ગ્રન્થના ૯ મા પૃષ્ઠના એક ટિપ્પણમા એ 'બાબર' નામના સબંધમાં એવું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે કે: "Babur or Babur, not Babar as usually written, is a Turki name, having no connexion with the Arabic *Babur*, a lion," (ખરો શબ્દ 'બાબુર' અથવા 'બાબૂર' છે, જેમ સાધારણતઃ લખાય છે તેમ 'બાબર' જેવો કોઈ શબ્દ છે જ નહિ તેમ જ એ 'બાબુર' અથવા 'બાબૂર' શબ્દ તુર્કી ભાષાનો છે અને અરબી ભાષાના 'સિંહ'ના અર્થને દર્શાવનારા 'બબર' શબ્દ સાથે તેનો કોઈ પણ પ્રકારનો સબધ નથી) પરતુ આ માન્યતા જો સત્ય હોય, તો પણ મૂળ તુર્કી શબ્દના સ્વરૂપમાં પણ વિકૃતિ તો અવશ્ય થયેલી છે, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ તુર્કી ભાષામા 'બાબુર' અથવા 'બાબૂર' શબ્દનો અર્થ શો થાય છે એ દર્શાવવામા આવ્યુ નથી અને તેટલામાટે 'બબર'માથી જ 'બાબર' સ્વરૂપ થયુ હોય એ તે શબ્દના અર્થને જોતાં વિશેષ સભવનીય જણાય છે 'બાબર' નામ બહુ જ વિખ્યાત થઈ લોકોની જીભે ચઢી ગયેલુ હોવાથી હવે એ નામમા કાઇથી શુદ્ધિ કે સુધારણા કરી શકાય તેમ નથી અને તેટલામાટે પ્રસ્તુત પુસ્તકમા પણ એ 'બાબર' નામ જ અવિચળ રાખવામાં આવ્યુ છે, એ નવીનતાથી જણાવવાની આવશ્યકતા નથી ગ્રન્થકર્તા

પોતાની તહેનાતમાની બાંદીઓના હાથે તેની છાતીમાં છરો ભોકાવીને તેની જિંદગીનો અંત આણી દીધો. આ ઘટનાથી તેમના શત્રુ શેખ જમાલના મનમાં અત્યંત કોપ આવવાથી ઇસાનદૌલત બેગમે જવાબ આપ્યો કે 'હું યૂનસખાનની બૈરી હોવા છતાં જમાલે મને બીજા મર્દના હાથમા સોંપી દીધી અને તેથી મેં તેને મરાવી નાખ્યો, હવે જો જમાલની મરજી હોય તો તે ભલે મારુ ગળુ કપાવી નાખે, મને તેની પરવા નથી.' આ રોકડો જવાબ સાભળીને જમાલે તેને તેના શૌહર પાસે પહોંચાડી દીધી." આ ઘટના તે બેગમની પ્રખર તેજસ્વિતાને વ્યક્ત કરી બતાવે છે એ દૃઢ નિશ્ચયવતી દેવી જ બાબરને પ્રત્યેક સકટની વેળાયે અત્યત મદદગાર અને સહાયિકા થઈ પડી હતી

ઇ સ ૧૪૯૪ ના જૂન મહિનામા માત્ર અગિયાર વર્ષની સુકુમાર અવસ્થામા અંદિજાનના કિલ્લામા રાજ્યનો ભાર બાબરના શિરપર આવી પડ્યો ઉમરશેખના મરણના સમાચાર સાભળતા જ ચારે તરફથી તેના શત્રુઓ અંદિજાનપર ચઢી આવ્યા અને તેમનામા સમરકદનો સુલ્તાન તેનો કાકો અહમદ મુખ્ય હતો અંદિજાન તરફ આવતાં વચ્ચે એક નાનકડી નદી આવે છે, તે નદીપરના પૂલપર થઇને અહમદના જગીઓ આવતા હતા એટલામા પૂલ તૂટી પડવાથી તેમાંના કેટલાક જગીઓ ત્યાના ત્યાં જ અંદિજાનમા પહોંચવાને બદલે સીધા સ્વર્ગમાં પહાંચી ગયા આ ઘટનાને અપશકુન માનીને અહમદ મીરજા પાછો ચાલ્યો ગયો તેના પાછા ફરવાનુ બીજુ કારણ એ પણ હતુ કે એ જ સ્થળે ચાર વર્ષ પહેલા બાબરના વાલિદે અહમદની ફોજનો પરાજય કર્યો હતો અને એ અરસામા જ એક પ્રકારના એક ભયંકર રોગનો ઉદ્ભવ થતાં અહમદના અનેક માણસો અને ઘોડા મરી ગયા હતા. આ કારણથી બાબર સાથે સલાહ કરીને અહમદ પાછો વળ્યો અને તેથી તે વખત પૂરતો બાબરનો બચાવ થઇ ગયો. તથાપિ બાબરના મનમા સમરકદમાના તયમૂરના સિંહાસનપર બેસવાની પ્રબળ ઇચ્છા રમી રહી હતી અને એક સરખી રીતે પચીસ વર્ષ પર્યન્ત તે પોતાની એ ઇચ્છાને વળગી રહ્યો હતો સમરકદ રાજધાની ત્રણ વાર તેના હાથમા આવી અને ત્રણે વાર પાછી હાથમાથી આવીને નીકળી ગઈ, એટલે એથી ઉદ્વિગ્ન થઇને અતે તેણે પોતાનો મોર્ચો હિન્દુસ્તાન તરફ ફેરવ્યો એ પચીસ વર્ષના કાલાવધિમાના યુદ્ધપ્રસગો અને નાનાવિધ સકટોથી તેને જે અમૂલ્ય શિક્ષણ અને અનુભવની પ્રાપ્તિ થઇ, તેના યોગે હિન્દુસ્તાનમાની નવીન શાહનશાહતને મેળવવાની યોગ્યતાનો તેના અગમા આવિર્ભાવ થયો, એમ જ કહેવુ જોઇએ

ઇ સ ૧૪૯૪ થી ૧૫૧૯ પર્યન્તની મધ્ય એશિયામાની બાબરની ઝટાપટીઓ કોઇ કલ્પિત કાદબરી-નવલકથા-ને પણ દૂર બેસાડી દે, તેવા પ્રકારની છે સમરકદ, બુખારા અને બલ્ખ એ નગરો સિકદર બાદશાહના સમયથી પ્રસિદ્ધિમા આવેલા હતાં અને હજારો વર્ષની ઘડભાજમાથી પસાર થતાં સપન્ન અને સુદર થયેલા હતા ત્યાં અનેક વિદ્યા અને કળાઓનો ઉત્કર્ષ થયો હતો અમૂદરિયા અને શીરદરિયા એ બે નદીઓના મધ્યમાનો પ્રાત અત્યત ફળદ્રૂપ અને રમણીય છે; અને ઉપર તેમના ઉદગમ પાસે ફરગાના પ્રાત આવેલો હોવાથી તેને એક ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્યાનની ઉપમા આપવામા આવે તો તે યોગ્ય જ કહેવાશે.

બાબર કહે છે કે 'દરાખ, દાડમ અને ખરબૂજા ઇત્યાદિ ફળો જેવાં અંદિજાન અને આકસીમા થાય છે, તેવા અન્યત્ર ક્યાંય પણ થતાં નથી।' તેના આત્મચરિત્રમા આકસીના ખરબૂજાનુ વર્ણન તો પળે પળે અને સ્થળે સ્થળે મળી આવે છે. બાબરે પોતાના રિશ્તેદારોનાં અને તાત્કાલિક અનેક અન્ય પુરુષોના વર્ણનો પોતાના આત્મચરિત્રમા આપેલા છે. તેના કેટલાક રિશ્તેદારો અને સ્નેહિજનો અષ્ટો પ્રહર તેના ભજનમા નિમગ્ન રહેનારા હતા બાલ્યાવસ્થાથી જ બીજાના ચિત્તને પોતા તરફ આકર્ષવાની કળા બાબરે બહુ જ નિપુણતાથી સાધી લીધી હતી છતા પણ કેટલીકવાર બહુ જ કટાકટીના વખતમા એ અત્યત વિશ્વાસપાત્ર લોકો પણ બાબરને છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા અને એવા પ્રસગ એક બે વાર નહિ, પણ અનેક વાર બાબરને જોવા પડ્યા હતા. કેટલીક વાર એવા બનાવો બનતા હતા કે, બાબર સર્વ પ્રકારે નિરાશ અને હતાશ બનીને બેસી રહેતો હતો અને સર્વ સગીઓ તેને છોડીને ગમે ત્યા ચાલ્યા જતા હતા. આમ છતા પણ તે હિંમત હારી ગયો નહોતો 'મારો ભાગ્યોદય અવશ્ય થવાનો જ છે' એ તેની આત્મશ્રદ્ધા અથવા આત્મનિષ્ઠા અત પર્યન્ત દૃઢ અને અવિચલ હતી અને એ અચલ આત્મનિષ્ઠાના યોગે જ પછીથી તે પોતાની ભાવિ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી શક્યો

સમરકદમા અહમદ મીરજા રાજ્ય કરતો હતો, તે મરણ પામ્યો અને તે રાજ્ય બાબરના બીજા કાકા મહમૂદ મીરજાના હાથમા ગયુ પરંતુ ઇ સ ૧૪૯૫ મા તેનો પણ સ્વર્ગવાસ થઈ જવાથી અનેક સરદારો સમરકદપર ચઢી ગયા તે સાથે બાબરે પણ પોતાના ભાગ્યને અજમાવ્યુ ઇ સ. ૧૪૯૭ ના નવેમ્બર મહિનામાં સમરકદ તેના હાથમા આવ્યું. તયમૂરની રાજધાનીમા તેનો રાજ્યાભિષેક થયો અને તેથી ત્યા તે સર્વ પ્રકારની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાના ઉદ્યોગમા લાગ્યો. એ વેળાયે તેણે પોતાના સરદારો અને સૈનિકોને સમરકદ શહરમા લૂટ કરવા દીધી નહોતી અને તેથી નારાજ થઇને તે બધા એક પછી એક કરીને બાબરને છોડીને ચાલ્યા ગયા અધૂરામા પૂરુ વળી તે પોતે બહુ જ બીમાર થઇ ગયો અને તે એટલે સુધી કે ચાર દિવસ સુધી તો તેની વાચા પણ બધ હતી આ સમાચાર અંદિજાનમા પહોચતા ત્યા શત્રુઓ ચઢી આવ્યા, એટલે ઉપરાસાપરી ત્યાથી 'અંદિજાનના બચાવમાટે જલ્દી આવો' એવા આશયના પત્રો આવવાથી બીમારીમાથી ઊઠતાની સાથે જ બાબર સમરકદને છોડી અંદિજાનના બચાવમાટે દોડી ગયો. બાબરે સમરકદને પીઠ દેખાડી એટલે પાછળથી તેના પિત્રાઇ ભાઇ સુલ્તાન અલીએ સમરકદને પોતાના કબ્જામા લઇ લીધુ અને બીજી તરફ તેના ભાઇ જહાગીર મીરજાએ વિશ્વાસઘાત કરી લશ્કરને પોતાના પક્ષમા લઇને અંદિજાનપર પોતાનો કબ્જો કરી લીધો સમરકદની સત્તા દૃઢતાથી તેના હાથમાં આવી નહોતી, તોપણ વડિલોપાર્જિત ફરગાના પ્રાતપર તેનો વિશેષ પ્રેમ હોવાથી તે પોતાના ભાઇની ખોડ ભૂલાવવાને એકદમ આગળ વધ્યો. માર્ગમા તેને એવા સમાચાર મળ્યા કે "બાબર મરી ગયો છે એવી અફવા ફેલાવીને જહાગીર મીરજાએ ફરગાના પ્રાતનો અધિકાર મેળવ્યો હતો।" સારાંશ કે, સમરકદના સુલ્તાન થવાની મહત્વાકાંક્ષામા અંદિજાનનો અધિકાર પણ ચાલ્યો ગયો અને

બાબરને વનવાસનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો **સમરકંદમાં** તેણે માત્ર ત્રણ મહિનાનો જ વખત વીતાવ્યો હતો. સારા સારા સર્વ સરદારો તેને ત્યાગી ગયા અને તેથી તેની પાસે માત્ર દોઢસોથી બસો જ માણસો રહ્યા કે જેઓ લડાઇમાં અને સંકટમાં ટકાવ કરી શકે એ પ્રસંગ વિશે તેણે પોતાના આત્મચરિત્રમાં લખેલું છે કે 'હવે મારું ધૈર્ય ડગમગવા લાગ્યું, ચારે દિશામાં કેવળ નિરાશા અને નિરાશા જ દેખાવા લાગી અને હું એકસરખો રડવા લાગ્યો!' **ખોકંદમાં** તેની માતા અને નાની તેને આવી મળ્યા અને તેથી નવીન ઉત્સાહ આવતાં તે ત્યાર પછીના ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થયો. જંગલમાંથી નવા લોકોનાં ટોળાં તેની મદદે આવી લાગ્યાં અને ત્યાર પછી થોડા વખતમાં જ ઇ સ. ૧૪૯૯ માં **આકસી** અને **અંદિજાન** એ બન્ને શહેરો પાછાં તેના હાથમાં આવ્યાં એટલામાં વળી પાછો યુદ્ધ-પ્રસંગ આરંભાતાં પોતાના ભાઈ **જહાંગીરને** **આકસી** આપી દેવાની **બાબરને** ફરજ પડી. આ બનાવ ઇ. સ ૧૫૦૦ માં બન્યો અને એ પ્રસંગે બન્ને ભાઈ-ઓનો મૈત્રીસંબંધ થયો એ વેળાયે, બન્નેયે મળીને **સમરકંદ** જીતવું અને પછી **ફરગાના** પ્રાંત જહાંગીરને આપવો, એવો કરાર તેમની વચ્ચે થયો હતો. એથી **સમરકંદને** જીતી લેવાને **બાબર** ઉત્કંઠાથી ઊછળી રહ્યો હતો અને એટલામાં ત્યાંથી તેવું જ આમંત્રણ પણ આવી પહોંચ્યું. ઇ સ. ૧૫૦૦ ના જૂન મહિનામાં **બાબર** પાછો **સમરકંદપર** ચઢી જવાને નીકળ્યો અને એક દિવસે રાત્રિના સમયે અના-યાસ તેનો શહેરમાં પ્રવેશ થયો. લોકોમાં સર્વત્ર આનંદનો વિસ્તાર થઇ ગયો. તેની માતા અને નાની તેને આવી મળ્યાં **બાબરને** હજી ઘણો બંદોબસ્ત કરવાનો હતો. ઉજબક **મુગલોનો** સરદાર **મહંમદ** **શાયબાનીખાન** **સમરકંદને** ઓઇયાં કરવાને ટાંપી બેઠો હતો. તે **ચંગેજખાનના** પૌત્ર **શાયબાનનો** વંશજ હોવાથી તેણે પોતાની ઇચ્છાથી જ પોતાનું નામ **શાયબાનીખાન** રાખ્યું હતું તેની સાથે લડાઇ થતાં **બાબરનો** પાછો પરાજય થયો, તેના બધા માણસો ભાગી ગયા અને માત્ર દશ કે પંદર માણસો સાથે અશ્વો સહિત **કોહિક** નદી તરીને તે પાછો **સમરકંદમાં** આવી પહોંચ્યો. **શાયબાનીએ** તેને ઘેરી લીધો અને તેના ઘેરામાંથી એક દિવસ પોતાની માતા તથા નાની સાથે રાત્રિના અંધકારમાં જીવ લઇને **બાબર** પલાયન કરી ગયો તે નિશામાં પોતાની થયેલી ભયંકર સ્થિતિનું **બાબરે** પોતાના આત્મચરિત્રમાં મનોવેધક વર્ણન આપેલું છે કેટલાક દિવસ સુધી તે પર્વત પ્રદેશમાં ભટક્યા કરતો હતો, એવામાં એક અતિશય વૃદ્ધ અબળા તેને મળી તે અબળાએ **તયમૂરલંગની** સ્વારીઓની વાતો પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં સાંભળી હતી, તે **બાબરને** સંભળાવીને તેના મનમાં **હિન્દુસ્તાનપર** ચઢી જવાની એક નવીન આશાને જાગ્રત કરી દીધી. ત્યાર પછી તે **તાશ્કંદમાં** જઇને કેટલાક દિવસ સુધી પોતાના મામાના આશ્રયમાં રહ્યો. **શાયબાનીખાને** પોતાના રાજ્યના વિસ્તારને પાછળથી બહુ જ વધારી દીધું અને **તાશ્કંદને** પણ પોતાના કબ્જામાં લઈ લીધું એટલે ઈ સ ૧૫૦૩ માં **આકસી** સ્થળે પરાભવ પામીને **બાબર** પોતાના બંધુ સાથે ભાગીને **કાબુલમાં** આવી લાગ્યો

'આવી અનિશ્ચિત અવસ્થાથી હું બહુ જ કંટાળી ગયો. નહિ ઘર કે નહિ બાર, એવી સ્થિતિમાં જીવવું શામાટે' હું મારા મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે,

આવી દુર્દશા અને વિપત્તિમા દિવસો ગાળવા કરતા કોઈ એકાંત સ્થળમાં જઇને શાંત થઈ બેસી રહેવું તે વધારે સારું છે! ત્યાં મને કોઈ ઓળખશે પણ નહિ અને કોઈ કાંઈ પૂછશે પણ નહિ. આવા અપમાનને સહી લોકોને મોઢુ દેખાડવા કરતાં જ્યાં માનવપ્રાણીના દર્શનનો સભવજ ન હોય, તેવા કોઈ સ્થાનમાં જ પલાયન કરી જવું જોઇએ. એક વાર મનમા ચીન તરફ નીકળી જવાનો વિચાર આવતો હતો; કારણ કે, બાલ્યકાળથી જ ચીન દેશને જોવાની મારી પ્રબળ ઇચ્છા હતી; પણ તે વેળાયે હુ રાજા હોવાથી રાજ્યને છોડીને કેવી રીતે જવાય અને તેની વ્યવસ્થા કોને સોંપી શકાય, આવા વિચારથી મારી તે ઇચ્છાને હુ પૂરી કરી શકયો નહોતો, પણ હવે રાજ્ય ચાલ્યુ ગયુ હતું અને માતાના નિર્વાહ તથા નિવાસની વ્યવસ્થા પણ થઈ ગઈ હતી, એટલે જ્યા ઇચ્છા થાય ત્યા ચાલ્યા જવામાં હવે કશી પણ બાધા આવે તેમ નહોતુ ।' આ પ્રમાણેનો બાબરે પોતાના આત્મચરિત્રમાં ઉલ્લેખ કરેલો છે

કાબુલમાં બાબરનો કાકો ઉલૂગબેગ રાજ્ય કરતો હતો, તે ઈ. સ ૧૫૦૧ માં મરણશરણ થઈ ગયો તેના મરણ પછી રાજ્યની સત્તા તેના અલ્પવયસ્ક પુત્રના હાથમાં આવવાથી તેનો વજીર સર્વ અધિકાર દબાવી બેઠો હતો. તે વજીર પ્રજામા અપ્રિય થઈ પડવાથી માર્યો ગયો આ ગડબડાધ્યાયનો લાભ લઈ એ સમયમાં બાબરે કાબુલમાં પોતાની સત્તા સ્થાપી દીધી અને ત્યાર પછી અલ્પ કાળમા જ ઇ. સ ૧૫૦૪ મા કંદહાર શહર પણ તેણે લઈ લીધું. સમરકંદથી કાબુલ અને કાબુલથી દિલ્લી, એવો પૂર્વાપરનો માર્ગ ચાલતો આવ્યો હતો બાબરે ઘણા માણસો એકઠાં કર્યાં ઈ સ. ૧૫૦૪ ના ઑકટોબર મહિનામાં કાબુલનો પ્રદેશ તેના હાથમા આવ્યો અને ત્યા નવીન બગીચા વગેરે બનાવીને તેણે પોતાના હમેશના વસવાટની વ્યવસ્થા કરી એ બગીચાઓમા ઘણાંક નવાં ફળોના બીજ પણ તેણે વાવ્યા. એ સમયમા કાબુલની ઉપજ લગભગ પાચ લાખ રૂપિયાની હતી સુષ્ટિસૌન્દર્યના સંબધથી જોતા કાબુલ પ્રાત બહુ જ સુદર હતો, તથાપિ ત્યા ધાન્યસામગ્રીનો તો સદા દુષ્કાળ જ રહેતો હતો એટલા-માટે ગમે ત્યાં પણ હાથ મારી બહારથી સપત્તિને ખેંચી લાવ્યા વિના છૂટકો જ નહોતો. એથી સ્વાભાવિક જ તેની દૃષ્ટિ હિન્દુસ્તાનપર પડી, તેણે સિધુ નદી પર્યન્ત એક ચઢાઈ કરી અને ચાર મહિનામાં ગજનીને કબ્જે કરી તે ઇ સ ૧૫૦૫ ના જાન્યુઆરીથી મે સૂધીની ગયરહાજરી પછી પાછો કાબુલમા આવી પહોંચ્યો એ જ સમયમાં તેની માતા તથા નાની બન્નેનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો કાબુલમા બાબરની સત્તા સારી જામી ગઈ, છતા સમરકદને પોતાના તાબામા લેવાની તેની ઇચ્છા ઠંડી પડી નહોતી પુન એક વાર તેવા પ્રયત્નનો વિચાર કરીને તે હિરાત તરફ ગયો. હિરાત પ્રાંત તે સમયમા સમૃદ્ધ અને વિદ્યાકળામા અગ્રેસર હતો. ત્યાંના તે સમયના અનેક વિદ્વાન્ અને નામાંકિત પુરુષોના નામોની સૂચિ બાબરે પોતાના આત્મચરિત્રમા આપેલી છે. હિરાતમા તેના પિત્રાઈ ભાઇઓ હતા, તેમના સહવાસમા તેણે વીસ દિવસ આનદ અને મોજમજાહમા વીતાવ્યા એવી રીતે તે પ્રાંતની માહિતી મેળવીને અને સૈન્ય આદિની વ્યવસ્થા કરીને બાબર પાછો કાબુલમાં આવ્યો એટલામા શાયબાનીખાને હિરાત કબ્જે કર્યાના

સમાચાર આવી પહોંચ્યા અર્થાત્ હવે તયમૂરના વિશાળ વંશમાંનો માત્ર એકલો **બાબર** જ રાજપદપર બાકી રહ્યો હતો અને તેનો પણ કદાચિત્ **શાયબાનીખાન** સત્વર જ અંત કરી નાખશે, એવો સર્વના મનમાં ભય થવા લાગ્યો હતો આ કારણથી **બાબર** પોતાના રાજ્યને મજબૂત કરવાના ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થયો એ જ સમયમાં મદ્યપાનના વ્યસનનો તેનામાં પ્રવેશ થતાં તે વિલાસપ્રિય પણ થવા લાગ્યો. ઇ. સ. ૧૫૦૮ થી ૧૫૧૧ પર્યન્તના કાળનાં પોતાના કાર્યોનો **બાબર**ના આત્મચરિત્રમાં ઉલ્લેખ નથી એટલે એ કાલાવધિમાં તેને કેવા અને કયા પ્રસંગોમાંથી પસાર થવું પડ્યુ હતુ, એ આપણાથી સપ્રમાણ કહી શકાય તેમ નથી તથાપિ ઇ સ ૧૫૧૦ મા તેણે એકદમ **સમરકંદ**પર ચઢાઈ કરી અને તે પૂર્વે જ ઇરાનના શાહ **ઇસ્માઇલ સૂફી** સાથેના રણસંગ્રામમાં **શાયબાનીખાન** માર્યો ગયો હતો તેના ઉજબગ સરદારો **બાબર** સાથે લડવાને આવ્યા, પણ તેમનો તેણે પરાજય કરી નાખ્યો અને ઇ સ ૧૫૧૧ ના ઑક્ટોબર માસમાં શાહ **ઇસ્માઇલ સૂફી**ની સહાયતાથી ત્રીજી વાર **સમરકંદ**નું તખ્ત પાછું મેળવવાના ભાગ્યને તે પ્રાપ્ત કરી શક્યો એ વિજય મળતાં જ એકદમ તે સમસ્ત મધ્ય **એશિયા**નો બાદશાહ બની ગયો. તેણે **કાબુલ**નું રાજ્ય બિરાદર **નાસિર**ને આપ્યું અને પોતે **સમરકંદ**માં જ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો પરંતુ તેનો આ વિજય લાંબા વખત સુધી ટક્યો નહિ ઇરાનના શાહને ખુશ કરવામાટે **બાબરે શિયા*** મજહબનો સ્વીકાર કર્યો અને તેથી સુન્ની મજહબના તેના સાથીઓને માઠું લાગવાથી તેઓ તેને છોડીને ચાલ્યા ગયા પાછો ઉજબગ લોકોએ તેનો પરાજય કર્યો અને તેથી **સમરકંદ**નો તેને ત્યાગ કરવો પડ્યો કેટલાક કાળ પર્યન્ત પાછો તે જંગલ અને પહાડોમાં ભટકતો રહ્યો અને ઇ સ ૧૫૧૪ મા **કાબુલ**મા આવ્યો, તે પાછો ત્યાંથી ચાલ્યો જ નહિ ઉજબગ **મુગલો**એ **સમરકંદ**નું રાજ્ય લીધું, **બાબર તુર્ક** હતો અને તે **મુગલો**નો અત્યંત દ્વેષ્ટા હતો

વીસ વર્ષથી **કાબુલ**મા **બાબર**ની સત્તા હતી અને તેટલા સમયમા ઘણીકવાર **હિન્દુસ્તાન** વિશેનો લોભ તેના મનમા જાગ્રત થયો હતો એનું બીજું કારણ એ પણ હતુ કે, પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને પૂર્ણ કરવામાટેનો ઉત્તર અને પશ્ચિમ

---

* જેવી રીતે ક્રિશ્ચિયાનિટીમાં રોમન કૅથૉલિક અને પ્રૉટેસ્ટંટ એ બે મુખ્ય પંથ છે તેવી જ રીતે મુસલ્માની મજહબમા પણ **સુન્ની** અને **શિયા** એ બે પંથો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એમનામા મુખ્ય ભેદ માત્ર એટલો જ છે કે, **સુન્ની** પંથનાં લોકો **પંજતને પાકે** એટલે કે, **પયગંબર મહમ્મદ, અલી, ફાતિમા હસન** અને **હુસેન**ને સમાન પૂજ્યભાવથી માને છે અને **શિયા** પંથના લોકોની પંચાયતન વિષયક પૂજ્યભાવનામાં કેટલોક ભેદ છે **સુન્ની**ઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે **અલી મહમદ પયગંબર** પછીના ચોથા **ખલીફ** હતા, પણ **શિયા** પંથવાળા **અલી**ને **મહમદ પયગંબર** પછીના ખલીફ માને છે અને બીજા ત્રણ ખલીફોને ખલીફ તરીકે સ્વીકારતા જ નથી એ કારણથી **સુન્ની** અને **શિયા** વચ્ચે કેટલોક ધર્મવિષયક ઝગડો ચાલ્યા કરે છે; અને તેનાં કેટલાક અયોગ્ય પરિણામો થયેલા પણ ઇતિહાસમાં લખાયલા છે **અલી મહમદ પયગંબર** સાહેબના શારીરિક સંબંધથી દામાદ—જમાઇ—થતા હતા.

દિશામા તેના માટે એક પણ માર્ગ રહ્યો નહોતો એટલામાટે તયમૂર પ્રમાણે રાજ્યવૃદ્ધિકાર તરીકેની કીર્ત્તિ મેળવવી હોય, તો હિન્દુસ્તાન દેશ જ જીતી લેવો જોઇએ, એવો તેનો દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો હતો લોદી સુલ્તાનની હુકૂમતવાળા હિન્દુસ્તાનની રાજ્યવ્યવસ્થામાં કાઇ પણ દમ રહ્યો નહોતો અને સર્વત્ર કારસ્થાનોની પ્રબળતા હોવાથી દિલ્લીના સાર્વભૌમની સત્તા પ્રત્યક્ષ દિલ્લી નગરની બ્હારના ભાગમાં માત્ર નામની જ બાકી રહી હતી, એટલે 'જો ધારીશું તો આવો ધનસપન્ન દેશ સહજ આપણા હાથમા આવી શકશે' એમ જો બાબરને ભાસ્યુ હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવુ કાઇ પણ નથી જો વાસ્તવિક કહીએ તો પોતાના એ ઉદ્દેશને પાર પાડવામા બાબર જેવા ચતુર અને શૂર પુરુષે આટલો બધો વિલબ થવા દીધો, એ જ આશ્ચર્યકારક છે ઇ સ ૧૫૧૯ મા તેણે હિન્દુસ્તાનપર ચઢાઇ કરી અને કેટલીક લૂટફાટ કરીને તે પાછો કાબુલમા ચાલ્યો ગયો એ પછીના પાચ વર્ષમા તેણે બીજી ત્રણ ચઢાઇઓ કરી, પણ એક કે બીજા કારણથી હિન્દુસ્તાનમા તેના ચરણો સ્થિર થયા નહિ તેમ જ હિન્દુસ્તાનમાં સ્થિર થવાનો અદ્યાપિ તેનો મનોભાવ પણ નહોતો આગળની ચારે ચઢાઇઓમા તે પજાબ કરતા આગળ વધ્યો નહોતો એટલે પુન એક વાર હિન્દુસ્તાનપર ચઢાઇ કરી ઠેઠ દિલ્લી સૂધી આગળ વધવાની તેના મનમા બહુ ઇચ્છા થયા કરતી હતી એટલામા યોગાયોગ એવો બન્યો કે, પોતાની મેળે જ હિન્દુસ્તાનપર ચઢી જવાનો પ્રસગ તેને પ્રાપ્ત થયો અને એ પ્રસગે કાબુલના બાદશાહને આખા હિન્દુસ્તાન દેશનો બાદશાહ બનાવી દીધો.

બાબરનો લગ્નસબધ સમરકન્દના સુલ્તાન અહમદની દુખ્તર મહામ સાથે કરવામા આવ્યો હતો અને તે ઉપરાત તેના જનાનખાનામા તુર્ક તથા મુગલ જાતિની બીજી પણ કેટલીક બેગમો હતી તેમાની મુગલ ઔરતો સકટમાં સહાયતા આપનારી અને તુર્ક જાતિની ઔરતો બહુધા સુખની જ સાથી હતી તેનો પુત્ર હુમાયૂન અત્યારે સત્તર કે અઢાર વર્ષનો અને જવાંમર્દ હતો.

પ્રકરણ ૭ સું

દરોગાની દુખ્તર

મજિલ દર મજિલ મુકામ કરતા અને પાછા પ્રવાસમાં આગળ વધતા આલમખાન અને તેના બે સાથીઓ જે સ્થળે પંજાબ અને કાબુલના રાજ્યોની સીમાનો સગમ થતો હતો તે સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યા સૂર્ય નારાયણના અસ્તાચલગમનમા અલ્પ અવકાશ હોવાથી દૂરથી કાબુલના પાર્વતીય પ્રદેશના સ્વરૂપની પૂર્વસૂચના આપતા હિમાચ્છાદિત પર્વતપર સન્ધ્યાકાલિક સૂર્યકિરણોનો પાત થતા એક પ્રકારની વિલક્ષણ અને અવર્ણનીય શોભા દૂરથી દૃષ્ટિગોચર થતી હતી જેમ જેમ નિશાનો સમય સમીપ આવતો જતો હતો, તેમ તેમ શીતલતાનું બળ વધારે અને વધારે થતું જતુ હતુ પજાબમાં પણ જ્યા શીતકાલમા નિશાપ્રવાસ અશક્ય હતો, ત્યા આવા હિમસ્થાનમા રાત્રિના સમયમા પ્રવાસની ચેષ્ટા કરવી, એ તો સાહસ જ કહી શકાય પ્રભાતથી મધ્યાહ્ન સમય પર્યન્ત માર્ગમા પણ

હિમપાત થયેલો હોવાથી જાણે પૃથ્વીપર પીંજેલા રૂના સ્તરો ચઢાવી દીધા હોયની ! એવો જ ભાસ થયા કરતો હતો અને થોડી વારમાં કદાચિત્ બર્ફ વધારે પ્રમાણમાં પડવા માંડે, એવો રંગ પણ વાતાવરણમાં સ્પષ્ટ દેખાતો હતો આલમખાનના બે સાથીઓ અનીસ અને દબીર કાબુલમાં અનેક વાર આવી ગયેલા હોવાથી ત્યાંના પ્રદેશ તથા વાતાવરણના બહુ જ સારા જ્ઞાતા હતા એટલે અનીસે એ સ્થળે આવી પહોંચતાંની સાથે જ કહ્યું કે: “હવે ઘોડાને આગળ વધતા અટકાવો અને અહીં જ મુકામ કરવામાટે ઉતરી પડો ”

“આપણે કઈ મંજિલગાહમાં ઉતરીશું?” દબીરે લગામ ખેંચીને ઘોડાને થોભાવવાનો યત્ન કરતાં પૂછ્યું

“અહીં આપણા સૂબેદારની મન્જિલગાહ પણ છે અને કાબુલના સુલ્તાનની મન્જિલગાહ પણ છે, એટલે જ્યાં આપણા આલીજનાબ સરદારસાહબની મરજી હોય ત્યાં મુકામ કરીએ આપણા પંજાબના મન્જિલખાના કરતાં કાબુલના મન્જિલખાનાનો બુજર્ગ દરોગો બહુ જ નેક અને ભલો માણસ છે, એટલે જો ત્યાં ઉતરીશું તો આપણને સારો આરામ મળશે અને આપણી બધી સગવડો સારી રીતે જળવાશે.” અનીસે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો

“ચાલો ત્યારે ત્યાં જ મુકામ કરીએ; કારણ કે, મન્જિલગાહ પંજાબના સૂબેદારની હોય કે કાબુલના સુલ્તાનની હોય, એનો અત્યારે આપણે વધારે વિચાર કરવાનો નથી; આપણને તો જ્યાં વધારે આરામ અને સગવડ મળે ત્યાં જ ઉતરવાનું છે.” આલમખાને અનીસના અભિપ્રાયને પુષ્ટિ આપી

“આ ડાબા હાથપર દેખાય છે તે જ કાબુલના સુલ્તાનની મન્જિલગાહ; વધો આગળ !” દબીરે એમ કહીને રાજમાર્ગમાંથી ડાબા હાથ ભણી પોતાના ઘોડાને વાળ્યો અને તેનું અનુકરણ કરીને આલમખાન તથા અનીસે પણ પોતાના અશ્વોને તે દિશામા ચલાવ્યા

પ્રસ્તુત નવલકથામાં જે કાળની ઐતિહાસિક ઘટનાઓનું શાબ્દિક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે, તે ઐતિહાસિક કાળમાં પ્રવાસનાં આજના જેવા રેલ્વે આદિ સાધનો ન હોવાથી તેમ જ માર્ગો પણ આજના જેવા સરળ ન હોવાથી બહુધા ઘોડા, બળદ અને ઊંટ આદિનો જ વાહન તરીકે ઉપયોગ કરવામા આવતો હતો અને સ્ત્રીઓમાટે બહુ બહુ તો બેલગાડી, ઊંટપરના કજાવા અને પાલખી આદિ સાધનો વપરાતાં હતાં પ્રવાસીઓની સગવડમાટે લાંબા પ્રવાસના માર્ગોમા દશ દશ કે બાર બાર ગાઉને અંતરે એટલે કે જ્યાં એક મન્જિલ-એક દિવસની મુસાફરી પૂરી થવાનો સભવ હોય, ત્યાં આસપાસના પ્રદેશની પરિસ્થિતિ પ્રમાણેના મુસાફિરખાનાં રાખવામા આવતાં હતા એ મુસાફિરખાનાં મન્જિલગાહ અથવા તો મન્જિલખાનાના નામથી ઓળખાતા હતાં. મુસાફિરોની આવજાવના પ્રમાણમા એ મન્જિલગાહોમાં બે અથવા વધારે માણસો બદોબસ્તમાટે રહેતા હતા, તેઓ વ્યાજબી પૈસા લઇને મુસાફિરોને ખાવાપીવાની તથા સૂવાબેસવાની સગવડ કરી આપતા હતા અને પાચ પૈસા રળવાની આશાથી તેમની બીજી પણ કેટલીક સારી બરદાશ્ત કરતા હતા. એ મન્જિલગાહમા રાજ્યકર્ત્તાના અધિકારીઓમાટે અમુક સખ્યામાં ઘોડા અને અમુક સખ્યામાં બળદની ગાડીઓ વગેરે સાધનો

તૈયાર રાખવામાં આવતાં હતાં અને ભાડાનાં વાહનો પણ ત્યાં તૈયાર રહેતા હતાં કે જેથી આગળની મન્જિલપરથી આવેલાં વાહનો પાછાં વળીને જ્યાથી આવ્યાં હોય ત્યાંના મુસાફિરોને લઈ જાય અને ત્યાંનાં વાહનો આગળ જનારા મુસાફિરોને લઈને પ્રવાસમા આગળ વધી જાય અધિકારીઓમાટેનાં વાહનો સરકારી ખર્ચથી રખાતા હતાં અને તેમની સભાળની મેહનતનો દરોગા અને તેના હાથ તળેના માણસોને માસિક પગારના રૂપે બદલો મળતો હતો આ મન્જિલગાહોની વ્યવસ્થાથી મુસાફિરોને બહુ જ સગવડ થઈ ગઈ હતી, એટલે તેઓ વગર અડચણે ગમે ત્યા પ્રવાસ કરી શકતા હતા.

મન્જિલખાનાનો દરોજો પોતાના હાથ નીચેના માણસોનો તો અફસર કહેવાતો હતો, પણ જ્યારે કેટલાક તુન્દખૂ અને મગરૂર સરકારી અફસરો આવતા હતા તે વેળાયે બિચારા દરોગાની હાલત એક કૂતરા કરતાં પણ ખરાબ થઈ જતી હતી. તેઓ મનમાન્યાં ભોજનોનો આસ્વાદ લેવાને તૈયાર, પણ પૈસા આપવાનો વખત થાય એટલે ખીસામા હાથ નાખ્યા વગર જ ત્યાથી ફરાર, જો ભાગ્ય યોગે સરકારી ઘોડા કોઈ બીજા અધિકારીઓ લઈ ગયા હોય, તો તે વિલબમાટે તેઓ દરોગાને ગણવાના જવાબદાર અને ગાળોનો કરનાના ભયકર ગોળીબાર, પણ ઘોડા તૈયાર હોય છતા અફસરો બબ્બે દિવસની છાવણી નાખીને પડ્યા રહે, તો તે માટે કોઈ ન પૂછનાર કે ન ગાછનાર! ઘણીક વાર એમ પણ બને કે, સરકારી વાહનો તૈયાર ન હોય, તો અધિકારી સાહબના હુકમથી ભાડાનાં વાહનો વેઠે પકડાય, સરકારી કાયદા પ્રમાણે તેમને મળનારો બદલો અધિકારીના ખજાનામાં જાય અને બિચારા મુસાફિરો મન્જિલખાનામા જ જ્યા સૂધી બીજા વાહનોની સગવડ થાય ત્યાં સૂધી વા ખાતા રહી જાય! એમાં વળી ખૂબી તો એ કે, વેઠે પકડીને બીજા વાહનો લાવી આપવાનુ કામ પણ બિચારા દરોગાને જ સોંપાય, એટલે તે એક તો વાહનોના માલિકોનો દુશ્મન થાય અને હુકમનો અમલ ન કરે તો અધિકારી સાહબની ફરિયાદ સરકારમાં પેશ થતાં બિચારાની નોકરી ઊખડી જાય! ગરજ એક મહા ભૂડી ચીજ છે અને ગરીબો હમેશા ગરજૂ હોવાથી તે બિચારાઓને માથે ઘણીક વાર 'વખત આવે વાકો તો કૂતરાને કહેવો કાકો!' એ કહેવત પ્રમાણે વર્ત્તવાનો વાકો પ્રસગ આવી પડે છે. એ મન્જિલગાહોના દરોગાઓની પણ આવી જ અવસ્થા હતી છતાં પેટ ભરવાની ફિકર દમ બાંધીને પાછળ પડેલી હોવાથી આવી હાલતમાં પણ વખત પ્રમાણે નરમી ગરમીથી વર્ત્તીને તેઓ પોતાના આયુષ્યના દિવસો, જેટલા દિવસ ગયા એટલી પીડા ઓછી થઈ, એમ ધારીને વીતાડ્યા કરતા હતા.

આપણા ત્રણે મુસાફિરો કાબુલના સુલ્તાનની મન્જિલગાહના દરવાજામા આવી પહોંચ્યા અને દરવાજામા એક પીરમર્દ ઊભેલો તેમના જોવામાં આવ્યો. સખ્ત ઠડીના દિવસો અને હિમપાત થતો હોવા છતાં તે બિચારાના શરીરપર સાદા કપડાં જ જોવામાં આવતા હતા તેનાં કપડાં જો કે ગરમ હતાં, પણ કેટલેક ઠેકાણે તે ફાટી ગયેલાં અને કેટલેક સ્થળે થીગડા મારેલા હતાં અર્થાત્ કપડામા તો શીતલતાને હટાવવાની શક્તિ નહોતી, પણ તે પીરમર્દના શરીરમાં અદ્યાપિ શીતલતા સાથેના યુદ્ધમાં ટકી રહેવાની સપૂર્ણ શક્તિ હોય, એમ તેના કદાવર

અને બળવાન્ શરીરને જોવાથી અનુમાન કરી શકાતું હતું. એમને આવેલા જોતાંજ તે આગળ વધી આવ્યો અને કહ્યું કે: "ખુશ આયન્દ!"

"કેમ, જમાલુદ્દીન, તબીયત ખુશ?" અનીસે ખૈર આફીયત પૂછી

"અલ્લાહની મેહરબાની!" જમાલુદ્દીને જવાબ આપ્યો અને મુસાફિરો જેવા ઘોડાપરથી ઉતર્યા કે તરત પોતાના એક માણસને બોલાવીને કહ્યું કે. "કૈયૂમ, આ અસ્પોને અસ્તબલમા લઈ જા અને ઘાસ દાણો આપી માલિશ કર!"

મુસાફિરોએ મન્જિલગાહના દરવાજમા પ્રવેશ કર્યો એ મન્જિલગાહ તે પત્થરનું બાધેલુ એક સાધારણ આકાર અને સાધારણ વિસ્તારનુ મકાન હતુ મકાનનો અદરનો ભાગ છ ઓરડામા વિભક્ત થયેલો હતો, તેમાના ચાર ઓરડા મુસાફિરોમાટે અને બે ઓરડા દરોગાના વપરાશમાટેના હતા. બે હારમા ત્રણ ઓરડા અને વચ્ચે ચાલવાનો માર્ગ હતો અને દરવાજા બન્ને બાજૂએ હતા આસપાસના વિશાળ આંગણામા એક ખૂણે ઘોડા વગેરે માટે તબેલો અને બીજા ખૂણામા બાવર્ચીખાનું, એ પ્રમાણેની જૂદી વ્યવસ્થા કરેલી હતી. મકાનનો ઉપરનો માળ સારા સામાનથી સજાવીને કોઇવાર જો સુલ્તાન પોતે આવે અથવા તો બીજો કોઈ રાજ પુરૂષ મેહમાન તરીકે આવી લાગે તો તેના વપરાશમાટે જ રાખવામા આવ્યો હતો, અને તેપર જવાની સીડી પણ બહારના ભાગમા જૂદીજ રખાયલી હતી. સાધારણ અધિકારી કે પ્રવાસીઓને ઉપરનો ભાગ રહેવામાટે કે ઉતરવામાટે આપવામા આવતો નહોતો અનીસ અને દબીરે આલમખાનને હિન્દુસ્તાનના શાહી ખાન્દાનના એક નબીરા તરીકે ઓળખાવવાથી જમાલુદ્દીને તેના ઉતારામાટે ઉપરનો માળ ઉઘાડી આપ્યો

ઉપરના માળપર બે ઓરડા હતા, તેમાથી આગળનો ઓરડો બેઠકનો અને પાછળનો ઓરડો સૂવામાટેનો હતો આગળના ભાગમાં ખુલ્લી અગાશી પણ હતી; પરતુ તેનો ઉપયોગ માત્ર ઉનાળાની મૌસમમા જ કરી શકાતો હતો; શિયાળાની મૌસમમા ત્યા હિમપાત થતો હોવાથી એનો કશો પણ ઉપયોગ થઇ શકતો નહોતો. ત્યાં ગાલીચા, ગાદી, સિરાના, ચારપાઈ, તાંબા પીતળના કેટલાક ખાસ વાસણો, હુક્કા અને એવા જ અન્ય સાધનો તૈયાર હોવાથી આલીખાન્દાન મુસાફિરોને ત્યા સાધારણ સર્વ પ્રકારનો આરામ મળી શકતો હતો અનીસ અને દબીર નીચેના એક ઓરડામા ગયા અને આલમખાન જઇફ દરોગા જમાલુદ્દીન સાથે ઉપરના માળપર ગયો તરત તેણે લશ્કરી પોશાક ઉતારીને સાદો પોશાક પહેરી લીધો એટલે જમાલુદ્દીને તેને અદબઆદાબથી પૂછ્યુ કે "ગરીબ પરવર, હવે આ ખાદિમને શુ ફર્માન છે?"

"કાવો મળી શકશે ખરો કે?" આલમખાને પૂછ્યુ

"કાવો પણ મળી શકશે અને શરાબે અર્ગવાની પણ હરતરહની મળી શકશે, જે ચીજની તમન્ના હોય તે ફર્માબરદાર લાવીને હાજર કરે!" આલમખાનના એક સવાલના જમાલુદ્દીને બે જવાબ આપ્યા

"મુસલ્માન હોવા છતા કુરાનશરીફના ફર્માનથી ખિલાફ્ ચાલી દીનમા હરામ ગણેલી ખાનાખરાબ શરાબ પણ આપ રાખો છો કે?" આલમખાને આશ્ચર્ય દર્શાવીને પૂછ્યું

"મારી ખાસ૬ વર્ષની અવસ્થામાં મેં એક વાર પણ શરાબનોશી કરી નથી અને ખુદા પાકની મેહરબાની હશે તો મરતા સુધી હું શરાબનોશી કરવાનો પણ નથી પણ આલીજનાબ, બધા મુસલ્માનો આપના જેવા અને મારા જેવા દીને ઇસ્લામના ફર્મોન મુજબ ચાલનારા અને કુરાનશરીફની આજ્ઞા પાળનારા હોતા નથી ઘણાક એવા અમીર અને શરીફ મુસાફિરો આવે છે કે, શરાબના શીશાના શીશા ગટગટાવી જાય છે અને તે વખતનો તેમનો દેખાવ જાણે તેઓ પાણી પીતા હોયની ! તેવો જ દેખાય છે. કેટલાક અમલદારોની સગવડમાટે આ હરામ ચીજ પણ મારે રાખવી પડે છે, અને તે ગુનાહની હુ ઘણીક વાર તૌબા કરીને રહીમ પાસેથી મોઆફી પણ માગુ છુ" જમાલુદ્દીને શરાબ રાખવાનુ કારણ બતાવ્યુ

"કાબુલના અમલદારો બાદાનૌશીના એટલા બધા પાબન્દ બની ગયા છે, એ તો આજેજ મારા જાણવામા આવ્યુ !" આલમખાને ઉદ્ગાર કાઢયો

"એનુ કારણ એ છે કે, અમારા કાબુલના સુલ્તાને વક્ત આલીજાહ બાબર પોતે શરાબના ખાસ પરસ્તાર છે અને તેથી તેમના અમલદારો પણ બાદાનૌશીના ગુલામ થાય, તો તેમા નવાઇ જેવું કાઇ પણ નથી સુલ્તાને વક્તની સારી કે નઠારી આદત અથવા ખસ્લતની અસર તેના અમલદારો અને તેની રૈયાયામા પણ થાય છે, એ કદીમી કાયદો છે અમારા સુલ્તાનની બીજી બધી ખસ્લતો ફરિશ્તા જેવી છે, પણ ફકત આ બાદાનૌશીની પાબન્દી છે, એટલી જ નઠારી ખસ્લત છે પણ ઇન્સાન એક કે બીજી રીતે અયબદાર તો હોય છેજ, એટલે ગીબત કરવાનુ કાઇ કારણ નથી બેઅયબ તો ફકત રબ્બે પાક છે કે જે ખલ્કને રહમનજરથી જોઇને ચલાવી રહ્યો છે !" જમાલુદ્દીને પામર મનુષ્યની ન્યૂનતાનુ વિવેચન કરી સભળાવ્યું.

"ખરેખર ઇન્સાન ગુનાહગાર છે અને ખાલિકે જુલ્જલાલ ગુનાહની મોઆફી બખ્શનાર છે !" આલમખાને તેના મતને પુષ્ટિ આપી

"ત્યારે હુ હુન્નૂરમાટે કાવો તૈયાર કરીને લાવુ છુ," એમ કહીને જમાલુદ્દીન ત્યાથી ચાલ્યો અને આલમખાન પોતાના ભાવિ કાર્યક્રમ વિશેના વિચારમા નિમગ્ન થયો.

થોડો જ વખત એવી રીતે વીત્યો હશે, એટલામા જમાલુદ્દીન કાવાદાનીમાં કાવો લઇને આવી પહોંચ્યો પણ અત્યારે તે હવે એકલો નહોતો, કિંતુ તેની સાથે એક અબળા પણ હતી કાબુલના રિવાજ પ્રમાણે તેણે ગળીના રગથી રગેલાં પાયજામો અને ગોઠણ સુધી લબાતો ચોલો એ બે વસ્ત્રો પેહેરેલાં હતા અને તેનો મુખપ્રદેશ મસ્તકપરના બુર્કાથી ઢકાયલો હતો તેના ચરણોના પન્જ માત્ર દેખાતા હોવાથી તેના શરીરનો રગ ગોરો હોવો જોઇએ, એવી કલ્પના કરી શકાતી હતી અને વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત હોવા છતા શરીરતું ઘાટીલાપણું અને શરીરની સુદૃઢતા સ્પષ્ટ જણાઈ આવતા હતા આલમખાન એ વખતે તકિયાને અઢેલી પગ લાબા કરી હથેળીપર માથુ ટેકવીને પડ્યો હતો આલમખાને આશ્ચર્યચકિત દૃષ્ટિથી તે અબળા ભણી જોવા માડ્યુ. જમાલુદ્દીને કાવાની પ્યાલી ભરીને તે અબળાને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે "ગુલદામ, હજરત કાવો પી લે એટલામા હુક્કો તૈયાર કરી લાવ જોઇએ" ગુલદામ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે હુક્કો ઉપાડીને નીચે ચાલતી થઈ ગઈ

"પીરમર્દ, આ નાજનીન્ કોણ છે વારુ?" આલમખાને કાવાનો એક ઘૂટડો ભરી તે ગરમ હોવાથી પ્યાલીને જમીન પર રાખીને સવાલ કર્યો.

"હજરત સલામત, એ આ ગુલામની લખ્તેજિગર દુખ્તર છે!" જમાલુદ્દીને અદબથી જવાબ આપ્યો.

"એની ઉમ્ર કેટલા સાલની છે?" આલમખાને પૂછ્યું.

"બાવીસથી ત્રેવીસ સાલની." જમાલુદ્દીને જણાવ્યુ.

"આવી જવાન અને સિન્ને બલૂગતને પહોચેલી દુખ્તરને આવા બિયાબાન-માં પોતાની સાથે રાખો છો, એનુ કારણ શુ છે વારુ? આલમખાને કાવાની એક પ્યાલીને ખાલી કરીને પૂછ્યુ.

"કારણ કે, એની શાદી હજી કરવામા આવી નથી, એટલે એને મારા વગર બીજા કોઇનો સહારો નથી અને એની માદર એને નાનપણમાં મૂકીને જન્નતનશીન થયેલી હોવાથી આ ખાદિમને એ દુખ્તર વગર બીજા કોઇનો સહારો નથી, એટલે હુ એને મારી આંખો આગળથી દૂર કરતો નથી અને એ પણ મારાથી દૂર થવા ચહાતી નથી" જમાલુદ્દીને કારણનો પ્રકાશ કરી બતાવ્યો

આલમખાને કાવાની બીજી પ્યાલી પીવાની શરૂઆત કરી, સૂર્યનો અસ્ત થતા અધકારના પ્રસારનો આરંભ થવાથી જમાલુદ્દીને ચિરાગ સળગાવ્યો અને એટલામા ગુલદામ પણ હુક્કો તૈયાર કરીને આવી પહોંચી હુક્કો આલમખાન જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી બે હાથના અતરપર રાખી તેના નેહચાને ગાદીપર મૂકી પાછી તે દરવાજા ભણી જવા લાગી એટલામાં જમાલુદ્દીને તેને પાછી બોલાવીને કહ્યુ કે "બેટા ગુલદામ, આ દેહલીના શાહી ખાન્દાનના નબીરા આગળ બુર્કા-પોશ થઇને આવવાની કાઇ પણ જરૂરત નથી જા અને બખ્તરને ખાનું જલ્દી તૈયાર કરવાની તાકીદ આપીને પાછી આવ!"

ગુલદામ પાછી આવી ત્યારે તેનું મુખમડળ ખુલ્લુ હતું અને તે જોતાં તેના ગુલદામ નામની સાર્થકતાનો આલમખાનને તત્કાળ પરિચય થઇ ગયો. તેની શ્વેત રંગની ચામડીમાંના રક્તની મદ લાલાશવાળા ગાલ ગુલાબના રંગને પણ શર્માવતા હતા, તેના નેત્રો હરિણના નેત્રોની ચપળતાને લજાવતાં હતાં અને તેના કાળા કેશ નાગને પણ નીચુ જોવડાવતા હતા, તો પછી કટિ વિભાગ કેસરીને કૂપાવે, એ તો સ્વાભાવિક જ હતુ ગરીબોના ઝૂપડામા પણ આવી હસીન ઓરતો જન્મે છે અને રાકને ત્યાં પણ કોઇ વાર રત્ન મળી આવે છે, એ ઈશ્વરની અગમ્ય લીલાનો આજે આલમખાનને સાક્ષાત્કાર થયો અને તે એ બાળાના અલૌકિક લાવ-ણ્યને જોઇને કેટલીકવાર સૂધી તો મુગ્ધ તથા દિગ્મૂઢ જ બની ગયો તે સમયમાં કોઈ પણ મુસલ્માન કુમારિકા અથવા તો જોજા (વિવાહિતા સ્ત્રી) કોઈ ગયરમર્દ આગળ બુર્કાને કાઢી નાખી ખુલ્લા મોઢાથી આવે, તો તે એક બહુ જ એતેબાર અને ઇજ્જતીની નિશાની મનાતી હોવાથી આલમખાન પોતાને મળેલા એ માન-માટે કૃતજ્ઞતા દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો કે—

"પીરમર્દ જમાલુદ્દીન, તમોએ પોતાની દુખ્તરને મારી આગળ બેનકાબ આવવાની પરવાનગી આપી તેમાટે હુ તમારો બહુ જ એહસાનમંદ છુ અને બાનો, તમે પોતાના પિદરના એ ફરમાનને જરા પણ આનાકાની વગર માથે ચઢાવી

મને માન આપ્યું એમાટે તમારો પણ હું જેટલો એહસાન માનું તેટલો ઓછો જ છે ખાતિરજમા રાખજો કે મારા તરફથી તમારા એ એતેબારનો ભંગ થવાનો નથી અને તેનો ગવાહ પાક પરવરદિગાર છે !"

"આ આલ્ફાજ હજરત સલામતની શરાફતને બતાવી આપે છે, એટલે વધારે શહાદતની કાંઇ પણ જરૂરત નથી !" ગુલદામે પ્રથમ વાર પોતાના મધુર કંઠનો એ શબ્દોદ્વારા પરિચય કરાવ્યો. આલમખાનને તે સાભળી બુલબુલના બોલવાનો ભાસ થવા લાગ્યો.

"બાનો, આ વળી તમારો બીજો એહસાન થયો !" બોલવામાટેનો બીજો કોઈ વિષય ન સૂઝવાથી આલમખાને બીજી વાર પણ ઉપકાર જ માન્યો.

"મઆજઅલ્લા ! આટલા બધા એહસાનોનો ખજાનો અમે રાખીશું કયા, એની જ હવે તો મને ફિકર થયા કરે છે ! આ બિયાબાન હોવાથી જો એ ખજાનાને ખુલ્લી જગ્યામા રાખીએ તો તો ડાકૂઓ આવીને લૂટી જાય, માટે એને કયાક પણ જમીનમાં સંભાળથી દાટી રાખવો પડશે કે જેથી કોઇ વાર આફતના વખતમા કામ આવે !" ગુલંદામે વિનોદમય પરંતુ મા મક ઉદ્ગાર કાઢ્યા.

"ગુલદામ, કેટલાક લોકો જેમ કોઇના ગમે તેવા અને ગમે તેટલા એહસાનો થયેલા હોય, છતા તેનો બદલો ફકત મોઢાના અલ્ફાજથી જ વાળે છે અને તેની બીજી કશી પણ કદ્ર કરતા નથી, તેમનામાનો આ આલમખાન નથી, એ વિશે ખાત્રી રાખજો આ ખુદાનો બન્દો એહસાનફરામોશ ન હોવાથી પોતાથી બની શકતી તમારી કદ્ર જરૂર કરવાનો જ" આલમખાને આશ્વાસન આપ્યુ

"મેં ઇનામ મેળવવાની કે એવી જ બીજી કોઇ આશા રાખી છે, એવો જો મારા બોલવાનો અર્થ હુજૂર સમજ્યા હોય, તો મારે લાચારીથી જણાવવુ પડે છે કે હુજૂરની એમ માની લેવામાં ભૂલ થયેલી છે. અમો ગરીબ છીએ, પણ જીશાન છીએ, પૈસાદાર ન હોવા છતાં આલીખાન્દાન છીએ અમારા એહસાનનો બદલો ઇનામ નથી; કારણ કે, શુ ખોટી લાલચ અહલે ઇસ્લામને માટે હરામ નથી ?" ગુલંદામે યોગ્ય વિવેકદર્શક શબ્દોમા તેના ભ્રમનો નિરાસ કરી નાખ્યો.

"ત્યારે તમો એહસાનનો શો બદલો મેળવવા માગો છો ?" આલમખાને મન્દ હાસ્ય કરીને પૂછ્યુ

"તે અત્યારે આ ખાદિમા જણાવી શકતી નથી, કનીજ જ્યારે એમાટેનો લાયક વક્ત આવશે, ત્યારે એ બદલો પોતાની જબાનથી જ માગી બતાવશે." ગુલંદામે પુન માર્મિક ઉત્તર આપ્યુ

"હજરત સલામત, મારી ગુલદામ બાવીસ કે ત્રેવીસ વર્ષની ઉમ્રની જવાન હોવા છતાં હમેશા બિયાબાનમાં વસેલી હોવાથી દુનિયાદારીના કાયદાથી અજાન છે અને તેથી ઘણીક વાર દિલમા જે આવે તે, આગળ પાછળનો ખિયાલ કર્યા વગર, મોઢેથી બકી નાખે છે, માટે એના બોલવા તરફ જરા પણ જોશો નહિ અને દિલમા માઠુ લગાડશો નહિ" તજરૂબાકાર જમાલુદ્દીને આલમખાનને ઉદ્દેશીને કહ્યુ

"ફિકર ન કરો; મારા દિલમા માઠુ લાગ્યુ નથી અને લાગવાનું પણ નથી.

આવી એક ભોળીભાળી અને સીધી સાદી નાદાન હસીના સાથે આ બિયાબાનમાં ગુફ્તગૂ કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો, તેમાટે હું મને પોતાને બખ્તાવર માનું છું ખુદા એને આબાદ રાખે, એની બલાઓને દૂર કરી એના જિગરને હમેશા શાદ રાખે! એ આવી ને આવી બે ફિકરીમાં જ રહે, એટલું જ હું ખુદા પાસેથી માગું છું!" આલમખાને શુદ્ધ ભાવથી જવાબ આપ્યો

"વારુ ત્યારે હું જરા જઈને જોઈ આવું કે ખાનું તૈયાર થવામાં હજી કેટલીક વાર છે, અને ગુલદામ, તું પણ અખ્તરની મદદગારીમાં ઊભી રહે કે જેથી જલ્દી જમવાની તૈયારી થઇ જાય" એમ કહીને જમાલુદ્દીન ત્યાથી નીચે જવાને ઊઠયો અને ગુલદામ પાછળ હોવાથી જતા જતા દરવાજાપરથી તેણે મોઢાને ફેરવીને પાછી એક વાર દીવાનખાનામાં નજર નાખી અને ત્યાર પછી વીજળીના ઝબકારાની પેઠે તે આલમખાનની નજર આગળથી અદૃશ્ય થઇ ગઈ

ઘણીક વાર એવા બનાવો પણ બને છે કે અચાનક અમુક અજ્ઞાત સ્ત્રી પુરુષનું દૃષ્ટિમીલન થઈ જાય છે અને આગળનો લેશ માત્ર પણ પરિચય ન હોવા છતાં તેમનાં હૃદયોનું પરસ્પર આકર્ષણ થવા માંડે છે કેટલીક વાર એ આકર્ષણ જેમ વિકારમય અને સહેતુક હોય છે તેમ જ કેટલીક વાર એ આકર્ષણ નિર્વિકાર અને નિર્હેતુક પણ હોય છે, એવો માનસશાસ્ત્રવેત્તાઓનો અભિપ્રાય છે આલમખાન અને ગુલદામના હૃદયો એક બીજા તરફ આકર્ષાયાં તો હતાં જ, પણ તે વિકારયુક્ત હતાં કે વિશુદ્ધ ભાવમય હતાં, એનો નિર્ણય આ ક્ષણે જ આપણાથી કરી શકાય તેમ નથી આલમખાનને ગુલદામનો આ વિયોગ બહુધા અસહ્ય જ ભાસવા લાગ્યો, થોડા વખતને માટે નાદિરાનું પણ તેના હૃદયમાંથી વિસ્મરણ થઈ ગયું અસ્તુ

ઉપરના ભાગમાં જેવી રીતે એ શાહી મેહમાનની સરભરા જમાલુદ્દીન અને તેની હસીન દુખ્તરે કરી હતી, તેવી જ અનીસ અને દબીરની સરભરા જમાલુદ્દીનના મદદગાર અખ્તરે કરી હતી, અર્થાત્ તેઓ પણ કાવાને ઇન્સાફ આપી થાક ઊતારતા અને હુક્કો ગડગડાવતા નીચેના ઓરડામાંની શતરંજીપર લાંબા થઇને પડ્યા હતા માત્ર ગુલદામ જેવી કોઈ નાજનીન સાથે ખુશગુફ્તાર કરવાનો પ્રસંગ તેમને મળી શક્યો નહોતો એ તો 'છોટાના નસીબ છોટા અને મોટાના નસીબ પણ મોટા' હોય છે, એમ જે કહેવામાં આવે છે તે કાંઈ ખોટું તો નથી જ નોકર અને માલિક એ બે શબ્દોમાં જેટલો ભેદ રહેલો છે, તેટલો જ ભેદ તેમના ભાગ્ય અને સત્કારમાં પણ રહેલો હોય, એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે

આલમખાને લગભગ અડધા પ્રહર જેટલો વખત તનહાઇમાં વીતાવ્યો અને ત્યાર પછી પુનઃ એક વાર તેને ગુલદામના દર્શનનો લાભ મળ્યો દરવાજામાથી ઓરડામાં આવતી ગુલદામ જાણે વાદળામાથી ચન્દ્ર બહાર આવતો હોયની! તેવી તેને દેખાવા લાગી. તેણે દસ્તરખાન બિછાવ્યું અને અખ્તરે આવીને નાન, બિરિયાની, કોરમા, કોફતા અને બે તરકારી ઇત્યાદિ ખાદ્ય પદાર્થોથી ભરેલો થાળ લાવીને તેપર મૂકી દીધો તે પાછો નીચે અનીસ અને દબીરને જમાડવામાટે ચાલ્યો ગયો અને ગુલદામ આલમખાનની સેવામાં હાજર રહેવામાટે ત્યાં જ હાથ જોડીને ઊભી રહી.

"આનો, તમે ક્યારે જમશો?" આલમખાને પૂછ્યું.

"મેહમાનોના જમ્યા પછી જ મેજબાનોથી જમી શકાય છે" ગુલંદામે આખોને નીચી ઢાળીને જવાબ આપ્યો

"આ કાયદાની વાત હોવાથી મારાથી તમને અહી જમવા બેસવાનો આગ્રહ કરી શકાય તેમ નથી હ, પણ તમારા બુજર્ગ પિદર કયા છે ?" આલમખાને બીજી વાત છેડીને બોલવાના વ્યવસાયને આગળ લંબાવવાની કોશિશ કરી.

"તેઓ પાસે આવેલી પંજાબના સૂબેદારની મજિલગાહમા કાંઈ કામમાટે ગયા છે તે અડધી રાતે આવશે આપની સરભરાનુ કામ તેમણે આપની આ કનીજને સોંપ્યુ છે, માટે જે હુકમ હોય તે આ ખાદિમાને ફર્માવશો" ગુલંદામે જવાબ આપ્યો

આલમખાને જમાલુદ્દીન હાલ તરત આવવાનો નથી એ જાણીને મનમા જ અલ્લાહનો આભાર માન્યો અને પછી ગુલદામને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે "ત્યારે હવે બન્દાને જમવાની ઇજાજત છે ?"

"એક હકીર ખાદિમાની વળી ઇજાજત તે શાની? હજરત સલામત, આપ આ નાદાન ઔરતની મશ્કરી તો નથી કરતા ને ?" ગુલદામ બોલી

"અજી વાહ, આ શું બોલ્યા? તમારી તે વળી મશ્કરી થાય! એ તો ગમે તે હોય, પણ જમવાની વેળાયે પાસે બેઠેલા ઇન્સાનની ઇજાજત લેવી જોઇએ એવો એક કાયદો છે" આલમખાને સભ્યતાથી જવાબ આપ્યો

"ત્યારે કરો બિસ્મિલ્લાહ!" ગુલંદામે ઇજાજત આપી

આલમખાને 'બિસ્મિલ્લાહ' કહીને ખાનાને ઇન્સાફ આપવાની શરૂઆત કરી દીધી

"શાહી મહલોમા તો આપે અનેક ઉમ્દા અને લજીજ ગિજાઓ ખાધી હશે, એટલે મને લાગે છે કે આજનુ ખાનુ આપને ભાગ્યે જ પસદ આવશે" ગુલદામે પાણીનો લોટો અને ખાલી પ્યાલો આલમખાન આગળ મૂકીને કહ્યુ

"વાહ જનાબ, એ શુ બોલ્યા! મને તો કયારની એ જ અજાયબી થયા કરે છે કે આવા બિયાબાનમાં પણ આવી આવી નેઅમતો મળી શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ રાધનાર પણ રાધવાની એટલી બધી કળા જાણે છે કે જે હુનર બેગમોને પણ હાસિલ થઇ શકયો નથી મારા ધારવા મુજબ આ હુનર તમારો જ હોવો જોઇએ" આલમખાને ખાનાના વખાણ કર્યા

એનુ શાબ્દિક ઉત્તર ન આપતા માત્ર મદહાસ્યથી જ ગુલદામે મૂક ઉત્તર આપ્યુ આલમખાન જમી રહ્યો એટલે પાસે ચિલમચી અને પાણી તૈયાર હતા અને ગુલદામ પણ તૈયાર હતી તેણે તરત આલમખાનના હાથ ગરમ પાણીથી ધોવડાવ્યા અને હાથ લૂછવામાટે હાથલૂછણુ પણ હાજર કરી દીધુ. ગુલદામે અખ્તરને બોલાવ્યો અને તે આવીને વાસણ લઈ ગયો આલમખાન પાછો તકિયાને અઢેલીને હુકો પીવા લાગ્યો.

ગુલદામે વખતને આવેલો જોઇને મળેલા એકાત પ્રસગનો લાભ લેવાના ઉદ્દેશથી કહ્યુ કે "હજરત સલામત, હવે હુ જે ઇનામની માગણી કરુ તે ઇનામ હુજૂર મને આપશો ખરા કે ?"

"બિલા ઉજ્ર !" આલમખાને તત્કાળ જવાબ આપ્યો.

આલમખાને જોશમા ને જોશમા એ જવાબ તો આપી દીધો, પણ તે ક્ષણે જ તેના મનમાં એક પ્રકારના સકોચમય વિચારનો ઉદ્ભવ થયો; તે પોતાનાં મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે: 'કદાચિત્ એ નાજનીન્ નાણાની મોટી રકમ માગશે, તો અત્યારે તે હું કેવી રીતે આપી શકીશ ? અને જો તે નહિ અપાય, તો મારો કૉલ ખોટો ઠરશે ! તેમજ જો એ મારી મહબ્બતની માગણી કરે, તો શુ નાદિરાના મારામાંના વિશ્વાસનો ઘાત કરીને મારે આ હસીનાની ઇચ્છાને આધીન થવું ? કોણ જાણે એ શું માગશે અને શુ નહિ ! યા પરવરદિગાર, તુ ઇજ્જત બચાવજે અને શર્મ રાખજે ! કોઈ પણ રીતે મારા મોઢામાંથી નીકળેલો બોલ ખોટો તો ન જ થવો જોઇએ.'

તે આવા પ્રકારના વિચારમાં પડ્યો હતો એટલામાં ગુલદામે કહ્યું કે: "ત્યારે પ્રથમ આપને હુ કેટલાક સવાલો પૂછવા માગું છુ તે સવાલોના સાચા જવાબો આપવાની મેહરબાની કરશો ?"

"ખુશીથી પૂછો." આલમખાને ગભીરતાથી કહ્યું

"આપ દેહલીના શાહી ખાન્દાનના નબીરા છો અને આપનું ઇસ્મે મુબારિક આલમખાન છે, એટલી બીના મારા જાણવામા આવી છે; પણ આપ અત્યારે કાબુલ જવામાટે કયાથી તશરીફ લાવો છો તે જણાવશો કે ? કારણ કે, જે અનીસ અને દબીર નામના બે સિપાહ આપની સાથે છે, તેઓ અહીં આગળ આવી ગયેલા હોવાથી તેમને હુ સારી રીતે ઓળખું છુ, તેઓ પંજાબના સૂબેદાર દૌલતખાનના નમકખાર તાબેદાર છે અને તેથી જ મારે આપને આ સવાલ પૂછવો પડે છે" ગુલદામે સવાલ પૂછીને તે પૂછવાનુ કારણ પણ વિસ્તારથી જણાવી દીધુ.

"પંજાબના સૂબેદાર દૌલતખાન મારા ચચા થાય છે અને અત્યારે હું પંજાબમાથી જ આવેલો હોવાથી તેમના સિપાહો મારી સાથે છે. દેહલીના અત્યારના સુલ્તાન સાથે કેટલાક હકકોની બાબતમા મારી તકરાર ચાલતી હોવાથી એક જૂદા જ મતલબથી હુ કાબુલ જવા નીકળ્યો છુ" આલમખાને કેટલોક વિચાર કર્યા પછી એ પ્રમાણેનો જવાબ આપ્યો.

"આપ શા મતલબથી જાઓ છો અને શા મતલબથી નહિ તે હું જાણવા માગતી નથી, કારણ કે, એની સાથે મારો કશો પણ સબંધ નથી. મારે જે જાણવાનુ છે તે ફકત એટલુ જ કે, આપ ત્યાથી પાછા પંજાબ તરફ જવાને ક્યારે વળવાના છો ?" ગુલદામે પોતાના મતલબનો સવાલ પૂછ્યો.

"એ વિશે અત્યારે નક્કી મારાથી કાઇ પણ કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે, ત્યાંથી મારા વળવાનો બધો આધાર, હું મારા કામમા કેટલો ફાવું છુ અને કાબુલના સુલ્તાન પાસેથી મારી માગણીનો શો જવાબ મળે છે, એપર જ રહેલો છે છતા પણ મારાથી જેટલી ઉતાવળ કરી શકાશે તેટલી ઉતાવળથી મારો ત્યાંથી પાછા ફરવાનો વિચાર છે." આલમખાને હુક્કાથી કટાળી નળીને જમીનપર મૂકતા ખરેખરો જવાબ આપ્યો.

"આપ વહેલા આવો કે મોડા તશરીફ લાવો, એની કશી ચિંતા નથી,

પરંતુ જ્યારે પણ આપ ત્યાંથી પાછા ફરો, ત્યારે આવીને આ મજિલગાહમા જ ઉતરવાની તકલીફ લેશો ?" ગુલંદામે કહ્યુ.

"બાખુશી !" જવાબ મળ્યો

"અને તે વખતે હુ જે કાંઈ પણ માગણી પેશ કરુ, તેને કબૂલ મન્જૂર રાખશો ? મારા એક કામમા મારા ગમગુસાર મદદગાર થશો ?" ગુલંદામ સવાલો-ની જાળને વધારે અને વધારે ગુંચવાડાભરેલી કરતી ગઈ

"હુ તમારી કોઈ પણ માગણીને કબૂલ મન્જૂર રાખીશ અને તમારા દરકામમા તમારો ગમગુસાર મદદગાર થઈશ ! પણ તે તમારી માગણી અને તમારું કામ શુ છે તે હરકત ન હોય તો અત્યારેજ જણાવશો ?" આલમખાને આતુરતા દર્શાવી

"આપ જ્યારે પજાબ તરફ જવાને પાછા વળશો તે વેળાયે મારો આપ સાથે પંજાબમા આવવાનો અને પંજાબની રાજધાની લાહોરમા એક મકાન લઇને રહેવાનો વિચાર છે; અને ત્યા આપની કેટલીક મદદની મને દરકાર છે!" ગુલંદામે પોતાની માગણીના કેટલાક અશનો સ્ફોટ કર્યો.

"તમે અહીંથી ચાલ્યા જશો, તો તમારા બુજર્ગ પિદરની સંભાળ કોણ રાખશે?" આલમખાને એક સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો

"જે પરવરદિગાર આલમની સભાળ રાખે છે, તે મારા બુજર્ગ પિદરની પણ સભાળ રાખશે પણ હા, સારું થયુ કે, આપે આ સવાલ મને પૂછયો, જો મારા માટે આપના જિગરમા કાંઈ પણ સારી લાગણી હોય, તો મારો આ ઇરાદો મારા મેહરબાન પિદરને જણાવશો નહિ" ગુલદામે વળી ભેદમા વૃદ્ધિ કરી

"ત્યારે શુ તમો પોતાના પિદરની પરવાનગી વગર છુપી રીતે જ લાહોર જવા માગો છો?" આલમખાને આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

"જે એક ખૌફનાક ભૂલ મારા હાથે અત્યાર પહેલાં થઈ છે તેમાટે પણ મેં મારા પિદરની પરવાનગી લીધી નહોતી અને હવે તે ભૂલને સુધારવામાટે પણ પિદરની પરવાનગી લેવાની અગત્ય હું નથી જોતી. મારી એ ભૂલનો અજામ એ થશે કે, યા તો મારા નસીબનો સિતારો ચમકશે અને યા તો બે ગુનાહગારો એક સાથે મરીને આ ફાની દુનિયામાંથી જન્નત કે પછી દોજખમા જવાને સફર કરી જશે !" ગુલદામે હવે ભેદમાં કાંઇક ભયકરતાનો પરિચય કરાવવા માંડ્યો.

આ વેળાયે ખુબસૂરત ગુલદામની આંખોમાં વ્યાપેલી ગુસ્સાની નિશાની તરીકેની લાલાશ દીપકના મદ પ્રકાશમા પણ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી અને તેથી તેના જિગરમા જરૂર કોઈ પણ જાતનો કારી ઘા લાગેલો હોવો જોઇએ, એવી કલ્પના કરી શકાતી હતી એક ઔરતના જિગરમાં થયેલા જખમનુ કોઈ વાર મહા ભયકર અને પ્રાણહારક પરિણામ થાય છે, એ રહસ્યને આલમખાન સારી રીતે જાણતો હોવાથી તેના જખ્મી જિગરને વધારે જખ્મી કરનાર સવાલો પૂછવાનુ તેણે વ્યાજબી ધાર્યું નહિ તેણે માત્ર એટલો જ સવાલ પૂછયો કે "તે બે ગુનાહગારો કોણ છે અને તમારા હાથે એવી તે શી ભયંકર ભૂલ થઈ છે કે જે ભૂલને સુધારવામાટે આટલા બધા સાહસ અને જોખમમાં ઉતરવાની હદપર તમે આવી ગયાં છો ? જો એ ભેદ મને જણાવશો, તો એ ભૂલને સુધારવાનો

હુ કોઈ જોખમ વગરનો રસ્તો અત્યારે અથવા તો વિચાર કર્યા પછી તમને બતાવી શકીશ !"

"એ ભૂલને સુધારવાનો જોખમ વગરનો કોઈ પણ રસ્તો મળવાનો જ નથી મારા હાથે જે ભૂલ થયેલી છે તેમા મારી અને મારા ખાન્દાનની ઇજ્જતનો સવાલ સમાયલો હોવાથી અત્યારે તે ભૂલને હુ આપ આગળ રોશન કરી શકતી નથી અને તેમાટે દિલગીર છુ એક ગુનાહગાર હુ પોતે જ છુ અને બીજા ગુનાહગારને આપ ઓળખો છો, છતાં અફસોસ કે મારા મતલબને બર લાવવા માટે અત્યારે હું તે મૂજી શયતાનના નામનો આપની હુજૂરમાં ઉચ્ચાર કરતો અચકાઉં છુ ! હુ તેનું નામ તો અત્યારે નહિ જ જણાવુ !" ગુલદામે રહસ્ય પરપરાને જાળવીને પોતાના દિલમાના દબાયલા ઉભરાને બહાર કાઢવા માડ્યા

"ત્યારે છેવટે તમારા કામનું નામ ?" આલમખાને ઉલટો સવાલ કર્યો

"આ જિન્દગીમાટે હમેશાનો આરામ અથવા તો ઇન્તકામ !" ગુલદામે થોડા શબ્દોમા જ કાર્યના રહસ્યને વ્યક્ત કરી દીધું

"બસ, ગુલદામ, તારા હૃદયનો કેટલોક આશય મારા જાણવામા આવી ગયો છે, પણ હવે તને વધારે સવાલ પૂછીને તારા જિગરના દાગને તાજો કરવાની મારી મરજી નથી હુ હરહાલમા તારો મદદગાર રહીશ અને તને સુખી બનાવવાની મારાથી બનતી કોશિશ કરીશ; પછી તો જેવી મૌલાની મરજી અને જેવું તારુ નસીબ !" આલમખાને અન્તિમ આશ્વાસન આપ્યુ.

"મરહબા; આમીન !" ગુલદામે ઉદ્ગાર કાઢયો અને પૂછ્યુ કે "પણ આપ ફકત થોડી વારની આ ઓળખાણથી મારા વિશે આટલી બધી લાગણી બતાવવાને તૈયાર થયા છો તે શા ફાયદાની આશાથી ? કારણ કે, આ કગાલ ઔરત પાસે આપના એ એહસાનના બદલામાં આપી શકાય એવી એક પણ ચીજ નથી, એટલુ જ નહિ, પણ આપના જેવા શાહી મેહમાનની આગળ કેવી રીતે બોલવુ એટલી પણ તમીજ નથી !" ગુલદામે એક પ્રકારના અત્યત ગહન આશયથી આ સવાલ રજૂ કર્યો

આલમખાને જો કે 'તારા હૃદયનો કેટલોક આશય મારા જાણવામાં આવી ગયો છે,' એવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા, પણ ખરી રીતે ગુલદામના આશયનો અશ માત્ર પણ તેના જાણવામાં આવી શકયો નહોતો અને તેથી એક બાલિકા નાજનીનના આ સવાલથી તે પશોપેશમા પડી ગયો અને આ સવાલનો શો જવાબ આપવો એ વિશેના તાત્કાલિક નિર્ણયપર આવી શકયો નહિ. તેને ચુપ રહેલો જોઇને અધીરી ગુલદામે પાછો સવાલ કર્યો કે —

"કેમ હજરત સલામત, એટલી બધી તે તશવીશમા પડી ગયા છો કે કનીજના સવાલનો જવાબ નથી આપતા ? જેના વિશે આટલો બધો ખિયાલ કરવો પડે, એટલો બધો મારો સવાલ પેચદાર તો નથી જ; તો પછી જવાબમા દેરી શામાટે ?"

"બાનો, તમે કહો છો કે, મારા એહસાનના બદલામા આપી શકાય એવી એક પણ ચીજ તમારી પાસે નથી, અને મારુ દિલ મને એમ કહ્યા કરે છે કે બની આદમ આવા અલ્ફાજ મોઢામાંથી કાઢી શકે જ નહિ; કારણ કે, પરવર

દિગારે કંગાલમાં કંગાલ આદમજાદને પણ કોઈને કોઈ પણ એક એવી ચીજ તો જરૂર આપેલી હોય છે કે જો ચાહે તો તે ચીજ તે પોતાના મોહસિનને ગમે તે વેળાયે આપી શકે છે!" આલમખાને પણ હવે ઊંડાણમાં ઊતરવા માંડ્યુ.

"ખરી વાત છે, પણ ..... ."

ગુલદામના મુખમાથી આટલા શબ્દો જ નીકળી શકયા. તે આગળ બોલવા જતી હતી, પણ એટલામા તેનો પિતા જમાલુદ્દીન પંજાબના સૂબેદારની મજ્લિસગાહમાથી પાછો આવી પહોંચ્યો અને આવીને તત્કાળ આલમખાનની સેવામાં હાજર થયો તેણે આવીને કહ્યુ કે "હજરત સલામત, અડધી રાત થવા આવી છે, આપના સાથીઓ સૂઈ ગયા છે અને હવે આપ પણ આરામ ફર્માવો તો સારું, કારણ કે આવતી કાલે આપને પાછા સફરમાં આગળ વધવાનુ છે અને કાબુલ પહોચતા સૂધી અહીંના જેવો આરામ ભાગ્યે જ મળી શકશે!"

"મેં અત્યારે તો કદાચિત્ એક ઊંઘ કરી પણ લીધી હોત, પણ ગુલદામે કહ્યુ કે, આપ પાસેની મજ્લિસગાહમા ગયા છો એટલે અમે વાતો કરતાં તમારા આવવાની વાટ જોઇને બેસી રહ્યા છીએ હવે હુ પણ આરામ ફર્માવુ છુ અને તમો પણ જઇને આરામ કરો" આલમખાને જાણે તેના માટે જ તે પોતે જાગતો બેસી રહ્યો હોયની! એવો ભાવ દર્શાવ્યો.

"ત્યારે તો આપના આરામમાં મેં જ ખલલ પહોચાડયો! સરકાર, હુ મારી ગુસ્તાખીની મોઆફી ચાહુ છુ" જમાલુદ્દીને વિવેક દર્શાવ્યો અને ત્યાર પછી કહ્યુ કે "આલીજનાબ, આપ અંદરના પલગપર પોઢી જાઓ, ગુલદામ આ ઓરડામાં સૂશે અને આપનો ગુલામ બહાર છજામાં જીના પાસે પડી રહેશે જો રાતે કોઈ ચીજની જરૂરત હોય અથવા કાઈ પણ કામ પડે, તો ગુલદામને અથવા તો આપના આ ગુલામને જગાડજો, આપને કોઈ જાતની તકલીફ ન થાય એટલામાટે નીચેની નિગેહબાનીનું કામ બીજા બે ત્રણ માણસોને સોપીને અમોએ અહીં આપની પાસે જ રહેવાનો બદોબસ્ત કરેલો છે અને તે કારણથી જ ગુલદામ અહીં બેસી રહી છે પણ એ નાદાન છોકરીએ આપને વાતોમા વળગાડી રાખ્યા અને તેથી આપના આરામમા ખલલ થઈ ગયો છોકરી છે ગરીબ અને ભોળી પણ વાતૂડી એવી છે કે વાતોમા આખી રાત વીતી જાય તો પણ એ વાતો કરતી ન ધરાય"

"એની વાતોથી ઉલટો મારો વકત ખુશીમાં ગયો અને તેથી હુ તો એ ભોળી બાળાનો એહસાન જ માનું છુ પીરમર્દ, એમાટે ગુલદામને જરા પણ ઠપકો આપશો નહિ" આલમખાને ગુલદામની વિકાલત કરી

સર્વ પોતપોતાના સ્થળે નિદ્રાદેવીની ઉપાસનામાટે શય્યાગામી થયા દરોગા જમાલુદ્દીન તો આખા દિવસનો થાકયો પાકયો હોવાથી અને પ્રભાતમાં પુન વહેલા જાગવાનું હોવાથી સર્વ ચિંતાઓને વિસારીને નિદ્રાવશ થઇ ગયો, પણ આલમખાનને પલગપર અને ગુલદામને બેઠકમાની પોતાની શય્યામાં લેશ માત્ર પણ નિદ્રા આવી નહિ આલમખાન ગુલદામના અતિમ અપૂર્ણ રહી ગયેલા ઉત્તર વિશેના વિચારમા નિમગ્ન થયો હતો અને ગુલદામ એ વિશેનો વિચાર કર્યા કરતી હતી કે 'કંગાલમા કંગાલ ઇન્સાન પાસે પણ આપવા લાયક એક ચીજ હોય છે, એ ખરી વાત છે; એ ચીજ તે દિલ અથવા મહબ્બત

છે, તો શું એ સરદાર **આલમખાન** મારી મહબ્બતને મેળવવાની આશાથી મારાપર એહસાન કરવાને તૈયાર થયો હશે? પણ અફસોસ કે તેની એ આશા પણ પૂરી થઇ શકે તેમ નથી; ઓ ખુદા! અત્યારે જો એ ફરિશ્તાસૂરત અને ફરિશ્તાસીરત જવામર્દને આપવામાટે મારુ દિલ અથવા મારી મહબ્બત મારી પાસે હોત, તો કેવુ સારુ થાત! હાય, આગળ પાછળનો વિચાર કર્યા વગર અને ખરાખોટાની કસોટી કર્યા વગર ઉતાવળથી મેં મારી દિલી મહબ્બતના ખજાનાને એક રહજનના હાથમાં આપી દીધો અને તેથી જ આજે જલીલ અને રુસવા થવાનો, પિદરના સાયાને છોડી જવાનો તેમ જ મહબ્બતનો બદલો બળાત્કારે મહબ્બતથી અથવા તો ઇન્તકામથી મેળવવાનો—ખૂનપર આમાદા થવાનો વકત આવી લાગ્યો! યા ગફૂરુર્રહીમ, આ ગુનાહગારની આબરુ હવે તારા હાથમા છે!!' ગરીબ ગુલદામની આંખોમાથી આસુની ધારા વહેવા લાગી અને લગભગ કુક્કુટધ્વનિની વેળા થતાં રડતી રડતી જ તે બિચારી નિદ્રાવશ થઇ ગઈ. **આલમખાનની** આખો પણ ઉપ.કાળ પૂર્વે મીચાઈ નહોતી

* * * * *

પ્રભાતમાં જ્યારે **આલમખાન** નિદ્રામાથી જાગ્રત થયો, તે વેળાયે ગુલદામ બે ઓરડાની વચ્ચેના દરવાજામાં ઉભી હતી, સૂર્યનો ઉદય ઘણી વારથી થયેલો હોય એમ જણાતુ હતુ, પણ હિમપાતના યોગે સૂર્યના તીવ્ર પ્રકાશનો વિસ્તાર ત્યા થયો નહોતો. છતાં દિવસના નૈસર્ગિક પ્રકાશમાં ગુલદામના લાવણ્યનું તે પરિપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરી શકયો અને અત્યારે રાત્રિ કરતાં પણ તે નવ યૌવના નારીના લાવણ્યમાં તેને અધિક અલૌકિકતાનો સાક્ષાત્કાર થવા માંડ્યો ઊઠતાની સાથે જ ગુલદામને જોઇ તેણે એક નિ શ્વાસ નાખ્યો અને પછી તે યુવતિના હાથમાથી લોટો લઈ હાથ મોઢું ધોઇને તે ખુદાની બંદગીમા લીન થયો બંદગીનું કામ પૂરુ થતા તેણે જોયુ તો કાવો અને નાશ્તો તૈયાર હતા તેનો ગુલદામ સાથે વાર્ત્તાલાપ કરવાનો મનોભાવ હતો, પણ **જમાલુદ્દીનના** આવી પહોચવાથી 'કબાબમા હડ્ડી' જેવો પ્રકાર થયો અને તે 'બિસ્મિલ્લાહ' કહીને નાશ્તાને ઇન્સાફ આપવામાટે દસ્તરખાનપર બેસી ગયો **અનીસ** અને **દબીર**, તે જ્યારે નાશ્તો કરીને ઊઠચો તે વેળાયે સજ્જિત અશ્વોની લગામો હાથમા પકડીને, સફરમાટે તૈયાર થઇને ઊભા હતા એટલે હવે **આલમખાનથી** કોઇ પણ રીતે ત્યા વધારે વાર ખોટી થવાય તેમ હતુ જ નહિ તે પણ પાછો પોતાના લશ્કરી પોશાકમાં તૈયાર થયો અને **જમાલુદ્દીનના** હાથમા ત્રણ સોનામોહોર આપીને કહેવા લાગ્યો કે "પીરમર્દ, અત્યારે દિલગીર છુ મારી લાયકાત મુજબનુ મોટુ ઇનામ હુ તમને આપી શકતો નથી, પણ એટલુ યાદ રાખજો કે, પરવરદિગાર મારી તમન્ના પૂરી કરશે અને મારા કામમાં મને કામયાબી મળશે, તે વેળાયે હુ તમોને જરૂર યાદ કરીશ અને સારી રીતે નવાજીશ. તમોએ મારી અને મારા સાથીઓની જે મેહમાનદારી કરી છે અને આવા બિયાબાનમાં પણ બની શકે તેટલી સગવડ જાળવી છે, એમાટે ફરી એક વાર હુ તમારો ખાલિસ દિલથી એહસાન માનુ છુ!"

"બન્દાપરવર, આપના જેવા હાતમદિલ સરદારોની બની શકે તેટલી

સારી સરભરા કરવી, એ અમારો ફર્જ છે આ ત્રણ મોહોર અમારી મેહનત સાથે સરખાવતાં બહુ જ વધારે બદલો છે અને તેથી અમે એને ત્રણ હજાર સોનામોહોર માનીએ છીએ અહીં ઇનામ આપનારા અને મગરૂર સરદારો તો ઘણાય આવ્યા છે અને હવે પછી પણ આવશે, પણ આપના જેવો શીરીંજબાન અને લતીફ તબીયતનો સરદાર અત્યાર સુધીમા આ મજિલગાહમા આવ્યો નથી અને હવે પછી પણ કોઈ આવશે કે કેમ, એની શંકા જ છે. આપની લિયાકત અને લતાફતને હુ કે ગુલદામ કદી પણ ભૂલવાનાં નથી પાછા વળો ત્યારે આ ગુલામને જ મેજબાન થવાનો અવસર આપશો, સિધાવો અને કામયાબ થઇને જલ્દ પાછા ફરો" જમાલુદ્દીને વિવેકસહિત સતોષ અને સદ્‌ભાવનો પરિચય કરાવ્યો

"આમીન !" આલમખાને ઉદ્‌ગાર કાઢયો.

જમાલુદ્દીન "ત્યારે હું આપના અશ્વને અસ્તબલમાથી બહાર લાવુ છુ," એમ કહીને નીચે ચાલ્યો ગયો, અને તેથી ગુલદામ સાથે બે વાતો કરી લેવાનો આલમખાનને અલ્પ સમય મળી ગયો. તેણે કહ્યુ કે "અજીજ ગુલદામ, તારે કોઈ પણ જાતની ચિતા રાખવી નહિ, વળતી વેળાયે હું બે દિવસ અહીં રહીશ, તે વેળાયે આપણે પેટભરીને વાતો કરીશુ અને જો પંજાબ તરફ આવવાનો તારો મુસ્તકીમ ઇરાદો હશે તો હું તને પંજાબમા પહોચાડી દઇશ, એટલુ જ નહિ, પણ ત્યાં તું અમીરાના દમામથી રહી શકે, એવો ઇન્તજામ પણ કરી આપીશ. માટે અત્યારે હવે ખુદા હાફિજ !"

"ખુદા હાફિજ ! મારા મેહરબાન અજીજ, ખુદા હાફિજ !" ગુલદામે એમ કહીને તેનાં નેત્રોમા એક પ્રકારનો વિલક્ષણ ભાવદર્શક દૃષ્ટિપાત કર્યો

આલમખાન નીચે આવ્યો અને જમાલુદ્દીનના હાથમાથી પોતાના અશ્વની લગામ લઇને અશ્વની પીઠપર ચઢી બેઠો અનીસ અને દબીર પણ ઘોડાપર સવાર થઇ ગયા એટલામાં બાવર્ચીખાનામાથી દોડતી ગુલદામ આવી લાગી અને એક નાની પોટલી આલમખાનને આપીને કહેવા લાગી કે "હવે પછી આવનારી મજિલગાહમા જોઇએ તેવી સગવડ ન હોવાથી થોડાક નાન અને સૂકા કબ્બાબ આપના માટે મેં સવારમાં તૈયાર કરી રાખ્યા હતા તે આમા છે રસ્તામા કામ લાગશે."

"મહેજ નવાજિશ !" આલમખાને ઉપકાર માન્યો અને ભાતાની તે પોટલી દબીરના હાથમાં આપી દીધી

"સલામવાલેકુમ !" ત્રણે મુસાફિરોએ સફરની તૈયારીને સૂચવનાર શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો

"વાલેકુમસ્સલામ !" આલમખાન તરફથી જવાબ મળ્યો

મુસાફિરોએ ઘોડાને એડીઓ મારીને ચલાવી દીધા તેઓ જ્યા સૂધી દેખાતા હતા ત્યા સૂધી ગુલદામ તે દિશામા નજર દોડાવતી ઉભી હતી, પણ છેવટે જ્યારે તેઓ દેખાતા બધ થયા ત્યારે તે બિચારી પણ નિરાશ થઇને મજિલગાહમાના પોતાના ઓરડામા ચાલી ગઈ, કારણ કે, તેના દિલનો આરામ ચોર્યો ગયો હતો

પ્રકરણ ૮ મું

આલમખાનના પ્રયત્નની સફળતા

કાબુલના શાહ **બાબરને** હરિયાળી, ઝાડપાન અને બગીચા આદિનો બહુ જ શોખ હોવાથી તેમ જ સૃષ્ટિસૌન્દર્યની સમીક્ષાનો અત્યંત નાદ હોવાથી કાબુલના નાના પ્રકારનાં પુષ્પવૃક્ષ, ફલવૃક્ષ તથા સુશોભિત વૃક્ષોથી ઉભરાઇ જતા તથા સૃષ્ટિસૌન્દર્યથી અતિશય સુસંપન્ન પ્રદેશો તેના ક્ષુબ્ધ મનને નિરંતર રંજિત કર્યા કરતા હતા **બાબરમા** આવા સૃષ્ટિવૈભવના અવલોકનથી સંતોષ પામવાની શક્તિનો આટલી સીમા પર્યન્ત નિવાસ હતો, એ તેની એક વિશિષ્ટતા જ કહી શકાય **બાબરે** પોતાના મનોરંજનમાટે કાબુલમાં અનેક સ્થળે બગીચા કરાવ્યા હતા, પરંતુ કાબુલ નગરના બાહ્ય ભાગમાં એક સુંદર ટેકરીપર તેણે જે એક ખાસ બાગ બનાવરાવ્યો હતો તેના જેવો સુંદર બાગ તે સમયમા અન્યત્ર કયાય પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો નહોતો એ બાગ ઇ સ ૧૫૦૮ મા બનાવવામા આવ્યો હતો અને તેને **‘બાગે વફા’** એટલે કે ‘વફાદારીનો બગીચો’ એવું ઉત્કૃષ્ટ નામ આપવામા આવ્યું હતું કિલ્લા અને શાહીમહેલની વચ્ચે વહન કરતી નદીના ઉપરના ભાગમા એ બાગ શોભી રહેલો હતો એ સ્થાનમા હિન્દુસ્તાનનાં કેટલાક વૃક્ષોને પણ લાવીને રોપવામા આવ્યા હતાં અને તે વૃક્ષો ત્યાંની ભૂમિમા પોષાઇને ઉત્તમ સ્વરૂપમા ઊગી નીકળ્યા હતાં એ બાગમાં એક ઉંચી નાની ટેકરી આવેલી હતી અને તેમાથી સ્વચ્છ જળનો એક ઝરો વહેતો હોવાથી તે ઝરાનું પાણી બાગમાના ઝાડોને અનાયાસ મળ્યા કરતુ હતુ અને તેથી બાગને જે સૌન્દર્યની પ્રાપ્તિ થતી હતી તે તો વળી વધારામાં જ બાગમાં નારંગી તથા દાડમનાં અસંખ્ય વૃક્ષો હતા અને જ્યારે નારંગીઓ પાકીને પીળી થઇ જતી હતી તે વેળાયે ત્યાં સ્વર્ગીય દૃશ્યનો જ આનન્દ પ્રાપ્ત થતો હતો વળી એ બાગમા જે એક વિશિષ્ટતા હતી તે એ કે શરદૃઋતુમા કાબુલમા પ્રખર શીતલતા રહેતી હોવા છતાં એ બાગમાનુ વાતાવરણ તો સમશીતોષ્ણ જ રહેતુ હતું અને તેથી શરત્કાલમા તો વળી એ બાગ અત્યંત આનન્દદાયક થઇ પડતો હતો. એ બાગની ચારે તરફ પત્થરની કિલ્લાની દીવાલ જેવી પાકી દીવાલ ચણી લેવામાં આવી હતી અને એક વિશાળ પ્રવેશદ્વાર રાખવામા આવ્યુ હતુ બાગની સંભાળની બહુ જ ઉત્તમ વ્યવસ્થા રખાયલી હતી અત્યારે આપણે એ **‘બાગે વફા’** માં જ **આલમખાન** તથા તેના બે સાથીઓ સાથે બાદશાહ **બાબરના** દર્શનનો લાભ મેળવવાનો છે

મધ્યાન્હકાળ વીતી ગયો હતો અને તેથી સૂર્યનારાયણના પાશ્ચાત્ય પ્રવાસનુ મંગળાચરણ થઈ ચૂકયુ હતુ નદીના જળપ્રવાહનો મન્જુલ કલકલ નાદ શ્રવણોને એક પ્રકારની મધુરતાનો અનુભવ કરાવતો હતો, નાનાવિધ પુષ્પોના આલ્હાદક સૌગન્ધ્યથી મગજમા એક પ્રકારની નવી તરાવટ આવતી હતી અને સમશીતોષ્ણ વાયુની મંદ લહરી શરત્કાળમા કંપ ઉપજાવવાને બદલે આનંદને જ ઉપજાવતી હતી. આવા સમયમા કાબુલનો જમાનાંનો ખાધેલો, તજરૂબાકાર, દીર્ઘકાય, કૃશતનુ અને પ્રભાવશીલ શાહ **બાબર** **‘બાગેવફા’**ના

મધ્યભાગમા ઊભા કરેલા એક મખમલી શામિયાનામા તુર્કી ગાલીચાપર ગોઠવેલી એક ઊચી મખમલી મસ્નદપર પોતાના કેટલાક મોતેબર મુસાહિબો, સરદારો અને શાહજાદા હુમાયૂનવડે ઘેરાયલો શરાબનોશી કરતો બેઠો હતો, કારણ કે, બાદશાહ બાબરને મદ્યપાનનો દોષ પિશાચ પ્રમાણે વળગી ગયો હતો. બાલ્યાવસ્થામા તે અત્યત લજ્જાળુ હતો, પરતુ અધિકાર હસ્તમા આવ્યા પછી તે મદિરાનો ભક્ત થઈ ગયો હતો અને તેથી દોસ્તો તથા મુસાહિબોના સમુદાયને એકત્ર કરીને તે મદિરાપાન કર્યા કરતો હતો હિન્દુસ્તાનપર ચઢાઇઓ કર્યા પછી તો તેના મદિરાપાનની માત્રા એટલી બધી વધી ગઇ હતી કે તે એક પક્કો દારૂડિયો બની ગયો હતો, એમ કહેતા લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ થાય તેમ નથી ક્યાક કોઇ એક સુદર દૃશ્ય દેખાય, ખેતરો સારી રીતે પાક્યાના સમાચાર સભળાય કે એવુ જ બીજુ કોઇ યત્કિંચિત્ કારણ ઉભુ થાય એટલે બાબરશાહની છાવણીમા બાદાખારીનો જલ્સો આખો દિવસ જામેલો સમજી લેવો પ્રભાત હોય, મધ્યાહ્ન હોય કે રાત્રિનો સમય હોય; પરતુ મદિરાપાનમાટે કોઈ પણ સમયનો બાબરના શબ્દકોષમા નિષેધ લખાયલો જ નહોતો મદિરા ઉપરાત તે વિજયાનુ પણ સેવન કરતો હતો, પરતુ કાબુલમા જ્યારે તે શિકારે નીકળતો ત્યારે તો મદ્યપ્રાશનનો અવધિ જ થતો હતો છતા પણ એટલુ તો કહેવું જ જોઇએ કે, મદિરાસેવનના કારણથી તેણે પોતાના હિતની હાનિ કરી હોય અથવા તો બીજા કોઇને બળાત્કાર કરીને દારૂ પીવાની ફરજ પાડી હોય, એવો બનાવ કદાપિ બન્યો નહોતો તે મદિરા પીતો હતો, પણ મદિરાને પચાવી શકતો હતો.

મસ્નદની ડાબી બાજૂએ થોડા અતરપર એક વિશાળ મેજપર ચાદીના એક મોટા થાળમાં શરાબની ભરેલી મોટી ચાર સુરાહીઓ અને સોનાના પદરથી વીસ પ્યાલા પડેલા હતા તાતારદેશવાસિની ચાર નવયૌવના બાદીઓ નાજો અદાજથી વારાફરતી સાકી થઇને શરાબના પ્યાલા ભરીભરી અહલેમેહફિલન આપ્યા કરતી હતી અને બાબર તથા તેના મુસાહિબો તે શરાબ તથા નાજનીન સાકીની વારવાર તારીફ કર્યા કરતા હતા શરાબની છઠ્ઠી પ્યાલીને મુખદ્વારા ઉદરમા સ્થાન આપતા બાબરે શરાબની તારીફમા જણાવ્યુ કે –

"જો પાક પરવરદિગારે આ શરાબ જેવી અજીબ અને નાયાબ ચીજને ઇન્સાનમાટે આ દુનિયામા પયદા ન કરી હોત, તો ઇન્સાન ગમગીનીના દરિયામા જ ડૂબેલો રહેત અને તેની જિન્દગી વબાલ થઇ જાત અય હાજરીને દરબાર, યારોના યાર! કોઇએ ખરુ જ કહ્યુ છે કે,

'રુસ્તમો બહમન બનાતી હય શરાબ,
રજ ઔર ગમસે છુડાતી હય શરાબ,
અયશો નશાત ચાહિયે હર્દમ હજાર હો,
દુનિયા કે રજો ગમ હોં ન બૌકે નસૂર હો,
સર્મસ્તિયોંકા જલ્સેમેં આલમ જુરૂર હો;
બેહોશિયોંકા બજમમેં રગો વુફૂર હો,
મેહફ્લિમેં શોરે કુલ્કુલે મીનાઓ મુલ હુવા,
લા સાકિયા શરાબ કે તૌબાકા કુલ હુવા!'"

રહ્યો હું પોતે, અર્થાત્ દેહલીનાં તાજોતખ્ત સાથે મારી પૂરેપૂરી નિસ્બત હોવાથી જો આપની ફતહયાબી પછી દેહલીની બાદશાહત મને ન મળે, તો આપની સાથે મારી દુશ્મની થવાનો સભવ માની શકાય, પરંતુ મારી હાલત એવી નથી કે મારાથી આપની સાથે લેશ માત્ર પણ દુશ્મની કરી શકાય, કારણ કે, તેમ કરવાથી મારુ જીવવું પણ દુશ્વાર થઈ જાય, એ તો ખુલ્લું જ છે. વળી આપ હિન્દુસ્તાનમા આવીને કાયમમુકામ થશો અને દેહલીનાં તખ્તોતાજને પચાવી પડશો, એવો મારા દિલમાં જરા પણ શક નથી, છતા પણ ધારો કે આપની એવી જ ઇચ્છા થાય, તો આપ મને આપના મુબારક હાથથી જે કાંઈ પણ રાજી થઇને આપશો તેટલાથી જ હુ સતોષ માનીશ; આપનો વફાદાર દોસ્ત થઇને રહીશ અને જ્યાં આપનો પસીનો પડશે ત્યા હુ મારું લોહી રેડી બતાવીશ. હિન્દુસ્તાનના શહનશાહ આપ થશો, તો પણ અત્યાર કરતાં તો મારી હાલત સારી જ રહેશે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે અને એટલામાટે જ મારા મદદગાર તરીકે હિન્દુસ્તાનમાં ચાલવામાટેનો હુ આપને આટલો બધો આગ્રહ કરી રહ્યો છુ."

અત્યાર સૂધી બાબરના મનમા હિન્દુસ્તાનમાં જ શાશ્વત નિવાસ કરવાનો કિંવા 'શહનશાહે હિન્દોસ્તા' થવાનો લેશ માત્ર પણ વિચાર નહોતો અને ઉપર્યુક્ત શકા તેણે કેવળ આલમખાનના હૃદયની પરીક્ષા લેવામાટે જ દર્શાવી હતી, પરંતુ વાસ્તવિકતાથી ઇશ્વરે જ તેના હૃદયમાં ગુપ્ત પ્રેરણા કરીને તેના મુખથી એ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો હતો, કારણ કે, તેનો હિન્દુસ્તાનમાં જ દૃઢ નિવાસ થવાનો હતો અને હિન્દુસ્તાનમા 'મુગલિયા શહનશાહત'ની સ્થાપનાનું માન તેને જ મળવાનુ હતું તેની આ એક પૂર્વ સૂચના હતી, પરતુ જેમ એ ઘટનાથી આલમખાન અજ્ઞ હતો તેમ જ બાબરે પણ અજાણ્યો હતો અને તેથી આલમખાનના ઉપર્યુક્ત ઉદ્ગારોને સાભળીને બાબર પ્રસન્નતાદર્શક અને હાસ્યમંડિત મુખમુદ્રા તથા ગંભીર સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે "દોસ્ત આલમખાન, આપ મને આટલો બધો મોતેબર માનો છો અને મારામાં આપનો આટલી હદ સૂધી ભરોસો છે, તો હુ પણ કારણ વિના કદાપિ હક્તલફી કરનાર નથી અને આપની સલ્તનતને હુ મારી પોતાની કરનાર નથી, માત્ર હિન્દુસ્તાનનો હાકિમ મારો માતહત અને જેરદસ્ત રહે એ જ મારી તમન્ના છે અને આપને આ મદદ આપવાથી જો મારી એ તમન્ના પૂરી થાય, તો બસ છે"

"હિન્દુસ્તાનનો હાકિમ થવા પછી પણ આપનો આ ખાકસાર ખાદિમ આલમખાન હમેશા આપનો માતહત અને જેરદસ્ત થઇ રહેવાને તૈયાર છે, કારણ કે, એથી મારી સલ્તનત બેખૌફ રહેશે અને મારી આબરૂમા પણ વધારો જ થશે." આલમખાને બાબરના પ્રસ્તાવનો તત્કાળ હસતા મુખથી સ્વીકાર કરી લીધો

"જો રિયાસતે હિન્દુસ્તાન આપના તાબામા આવે, તો લડાઇનો બધો ખર્ચ તમારે જ આપવો પડશે અને લૂટફાટમાં મળેલા માલોજરપર અમારો જ હક રહેશે, એ શર્ત આપને કુબૂલ છે?" બાબરે એક નવી શર્ત સભળાવી.

"આ ઇન્સાફની વાત છે અને મને તે બસરોચશ્મ કુબૂલ મંજૂર છે." આલમખાને એ શર્તનો પણ આનન્દથી સ્વીકાર કરી લીધો

"બહુ સારુ; ત્યારે હાલ તરત હુ આપને વીસ હજાર સિપાહોની કેળવાયલી ફોજ આપુ છુ અને મારા ચાર હોશિયાર અફસરજંગોને પણ આપની સાથે મોકલું છું પ્રથમ આપ દૌલતખાનની સલાહથી પંજાબને તાબે કરી લેજો અને ત્યાર પછી દૌલતખાનની ફોજને પણ સાથે લઇને ઇબ્રાહીમ લોદી સાથે લડવા-માટે દેહલીની દિશામા આગળ વધજો. મારા અફસરજગો અને મારા ફોજી જવાનો આપના દરેક હુકમની મારા પોતાના હુકમ પ્રમાણેજ તામીલ કરશે અને થોડો ઘણો ખજાનો પણ રસ્તાના ખર્ચમાટે આપની સાથે રવાના કરવામાં આવશે હિન્દુસ્તાનમાં પહોચ્યા પછી જો જરૂરત પડે, તો પયગામ મોકલીને મને બોલાવજો અને નહિ તો ફતહયાબ થવા પછી મને મળવામાટે આપ પોતે જ પાછા એક વાર કાબુલમા આવજો આપની સાથે આવનારી ફોજ ચાર દિવ-સમાં તૈયાર થઇ જશે" બાબરે આલમખાનને મદદ આપવાનો પોતાનો નિશ્ચય દર્શાવી દીધો

"પાકપરવરદિગાર મારી આ કોશિશમા મને કામયાબી બખ્શે અને આપ આલીજાહના આ એહસાનનો બદલો વાળી આપવાનો મઓકો આ ફિદવીને જલ્દ આપે, એજ મારી એકમાત્ર તમન્ના છે" આલમખાને કૃતજ્ઞતાને યોગ્ય શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી બતાવી

"આમીન!" કહીને બાબરે તાતારી બાદીને કહ્યુ કે "કમરપારા, જામે શરાબ લાવ અને ગીતાર સાથે કોઇ દિલ્ચસ્પ ગજલ ગાઇને મારા તથા મારા આ ઉીશાન મેહમાનના દિલને બે ઘડી બહલાવ"

"બસરોચશ્મ, આલમપનાહ!" એમ કહીને કમરપારાએ શીરાજમા બનેલી અંગૂરી શરાબનો લગભગ અડધા શેરનો જામ ભરીને બાબરના હાથમાં આપ્યો અને ત્યાર પછી ગીતારના તારને મેળવીને પોતાના બુલબુલ જેવા કઠથી હાવ-ભાવો સહિત તુર્કી ભાષામા રચાયલુ એક પ્રેમસગીત તે ગાવા લાગી કે જેનો આશય આ પ્રમાણેનો હતો—

ગજલ

"ગરીબોંકા ભી કોઈ આસરા હોતા તો ક્યા હોતા,
બુતે કાફિર હમારાભી, ખુદા હોતા તો ક્યા હોતા—ગરીબોંકા
કોઇ લજ્જત નહીં હય્ ફિર ભી દુનિયા જાન દેતી હય્,
ખુદાવન્દા, મહબ્બતમેં, મજા હોતા તો ક્યા હોતા—ગરીબોંકા
જબ ઇતની બેવફાઇપર ઉસે દિલ પ્યાર કરતા હય્,
તો, યારબ, વો સિતમગર બાવફા હોતા તો ક્યા હોતા—ગરીબોંકા
સુના હય્ હમ્ને વો જિક્રે વફાયે ગયર કરતે થે,
જો મયઁ ભી બીચમેં કુછ બોલ ઉઠા હોતા તો ક્યા હોતા"—ગરીબોંકા

સગીતની સમાપ્તિ થતાં "મરહબા, આફરીન અને વાહવાહ"ના શ્રોતા-ઓના મુખમાથી એકત્ર ઉદ્ગારો નીકળવા લાગ્યા અને "બાગેવફા"માં તેનો પ્રતિધ્વનિ થતો પણ સંભળાયો હાતમદિલ અને સખીમર્દ શાહ બાબરે પોતાની પાસે જ બેઠેલા ખજાન્ચીને કમરપારાને એક સો સોના મોહોરો બખ્શીશ

"એક વાર મારા ચહેરાને હુઝૂરે જોયો છે; પણ કોઇ કારણથી હુઝૂર આ ચહેરાને ભૂલી ગયા છે. પણ ફિકર નહિ; આપની યાદ્દાસ્ત હમણાં જ તાજી થશે અને થોડી વારમા જ આપ મને ઓળખી શકશો" એમ કહીને તે નૌજવાને પૂછ્યું કે: "પરંતુ અત્યારે અહીં કોઇ ગયર શખ્સ આવે તેમ તો નથીને? કારણ કે, મારે આપને એક બહુ જ ખાનગી બાબત જણાવવાની છે જો આપની ના-ન હોય તો, દરવાજાને અંદરથી બંધ કરી લઉં"

"ખાખુશી દરવાજાને અંદરથી બંધ કરી લે, મારી એમાટે જરા પણ ના નથી, પણ એ સાથે યાદ રાખજે કે જો કાઇ દગોફટકો રમીશ, તો અત્યારે અને આ સ્થાનમાં જ તારી જિન્દગીનો ખાતમો થઇ જશે" આલમખાને દરવાજાને બંધ કરવાની અનુમતિ સાથે તે આગતુક યુવકને સાવધ રહેવાની સૂચના પણ આપી દીધી.

તે નૌજવાને દરવાજાને બંધ કરીને અંદરથી સાકળ વાસી લીધી, દીવેટપર મોગરો જામી ગયો હતો તેને ખેરવી નાખીને દીપકના પ્રકાશને કાંઇક વિશેષ તીવ્ર કર્યો અને ત્યાર પછી શરદીથી પોતાના શરીરને રક્ષવામાટે ઊંટના વાળના ગરમ કપડાનો ગળાથી પગની ઘૂંટીઓ સૂધી લંબાયલો જે ઢીલો ઝબ્બો તેણે પહેર્યો હતો તેને ચપળતાથી ઊતારી નાખ્યો અને માથાપરના મોટા દુપટ્ટાને પણ ઊતારીને દૂર ફેંકી દીધો તેના શરીર તથા મસ્તકપરથી ઝબ્બો તથા દુપટ્ટો દૂર થતાં જ એક નૌજવાન મર્દ નહિ, પણ આલમની હસીના એક નૌજવાન નાજનીન્ પોતાનાં નેત્રો સમક્ષ ઊભેલી આલમખાનના જોવામા આવી, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ આલમખાને હવે તેના ચહેરાને પણ સારી રીતે ઓળખી લીધો તે થોડી વાર તો આશ્ચર્યચકિત થવાથી કાઇ બોલી શકયો નહિ, પરંતુ ચિત્તવૃત્તિ કાંઇક સ્થિર થતાં તે એ દુનિયાની હૂરને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે—

"કમરપારા, તને મર્દોના પોશાકમા જોતા જ મારા દિલમા શક પયદા થયો હતો કે મર્દમાં આવું હુસ્ન અને આવી નજાકત હોઇ શકે જ નહિ; પરતુ ખુદાની કુદરતનો પાર ન હોવાથી મેં એ વિશે કાંઈ પણ બોલવાનુ વ્યાજબી ધાર્યું નહોતું તારા ચહેરાને મેં એક વાર જોયો હતો અને તે પણ આજે જ જોયો હતો, પણ તારા મર્દોના પોશાકના કારણથી હુ તે ચહેરાને ઓળખી શકયો નહોતો, એ તારું કહેવું રાસ્ત છે હવે તારા આ જનાના પોશાકને જોતાં જ મારી યાદ્દાસ્ત તાજી થઇ છે અને બાદશાહ બાબરની તાતારી બાંદી તરીકે હુ તને બરાબર ઓળખી શકયો છુ પણ કમરપારા, મારી સાથે તારી વધારે કાંઇ પણ ઓળખાણ ન હોવા છતાં આવી ઘોર અંધારી રાતે અને આવી સખ્ત શરદીમા આમ વેશ બદલી અહીં મારી પાસે આવવાનુ સાહસ તેં શા કારણથી કર્યું છે, એ મારી સમજમા આવી શકતુ નથી તું મારા કયા દોસ્તની દોસ્ત છે? મારા દોસ્તની દોસ્ત છે કે મારા કોઇ દોસ્તની માશૂકા છે?"

"હુ જેની દોસ્ત છુ, તે આપની પણ દોસ્ત છે અને તે પણ મારી હમ્જાત ઔરત હોવાથી ઔરતની માશૂકા ઔરત થાય, એ કદાપિ સભવે જ નહિ, સારાંશ કે, હુ આપના કોઇ મર્દ દોસ્તની માશૂકા નથી, પણ આપની એક ઔરત દોસ્તની બહેનપણી છુ" આ જવાબ આપીને કમરપારાએ આલમખાનને આશ્ચર્યજનક વિચારમાં નાખી દીધો.

"કોઇ ઔરત અને તે મારી દોસ્ત?" આલમખાને અજાયબી બતાવીને પૂછયું
"ત્યારે કાબુલના સુલ્તાનેવક્તની મન્જિલગાહના બુજર્ગ દરોગા જમાલુદ્દી-નની નૌજવાન તથા હુસ્નઆરા દુખ્તર ગુલદામ તમારી દોસ્ત નથી કે શુ? તેને અહીંથી પાછા ફરતાં મન્જિલગાહમા બે દિવસ રહેવાતું અને તેની એક તમન્નાને પૂરી કરવાનું આપ બન્દાપરવરે વચન નથી આપ્યુ કે શું?" કમરપારાએ તેને તેના ગુલદામ સાથે થયેલા પરિચયનું સ્મરણ કરાવ્યુ.

"બેશક; ગુલદામ મારી દોસ્ત છે અને તેને મેં અહીંથી પાછા ફરતાં મન્જિલગાહમા બે દિવસ રહેવાતું તથા તેની એક દિલી ખાહિશને પૂરી કરવાનું વચન પણ આપેલુ છે અને તે વચનના પાલનમાટે જ મેં અહીંથી બામદાદ-માં જ સફર કરી જવાનો બદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે પણ એ સાથે એટલું પણ તારે જરૂર સમજી રાખવાનું છે કે ગુલદામ સાથે મારી પાક મહબ્બત છે અને તે મહબ્બત છેવટ સૂધી પાક જ રહેવાની છે કોઈ ગદા મતલબતથી મેં તેની સાથે દોસ્તી કરેલી નથી." આ પ્રમાણેનો ખુલાસો કરીને આલમ-ખાને પૂછયું કે "પરતુ ગુલદામ સાથેની મારી દોસ્તીની અને તેને મેં આપેલા કઓલની બીના તારા જાણવામા કયાથી અને કેમ કરીને આવી શકી વારુ?"

એ સવાલનો જવાબ આપતી કમરપારા ગભીરતાથી બોલવા લાગી કે. "બન્દાનવાજ, આપને હુ હમણા જ કહી ચૂકી છુ કે ગુલદામની હુ એક બહેન-પણી છુ અને તે સાથે વિશેષતાથી ભાર આપીને મારે જણાવવુ જોઇએ કે અમો સાધારણ બહેનપણીઓ નથી, કિન્તુ બે સગી બહેનો કરતા પણ વધારે અને એકબીજા માટે મરી મીટનારી બહેનપણીઓ હોવાથી અમો એકબીજાનાં ભેદ તથા સુખદુ ખનાં કારણોને સારી રીતે જાણીએ છીએ આપ સાથે થયેલી તેની મુલા-કાતનો અને આપના કઓલનો અહવાલ એક રૂક્કો લખીને તેણે મને જણાવ્યો છે તેમ જ આપને મળવાનું ફર્માવ્યું છે તેટલામાટે જ અત્યારે સાહસ કરીને મારે આપની પાસે આવવું પડ્યુ છે અને આપના આરામમાં ખલલ પહોંચાડવો પડ્યો છે"

"તારી બહેનપણીએ મને મળવામાટેની સૂચના શા કારણથી લખી મોકલી છે? મને અહીંથી નીકળ્યા પહેલાં તારે કોઈ ખાસ બાબત જણાવવાની છે? જો તેમ હોય, તો ખુશીથી તે બાબત જણાવી દે" આલમખાને મુદ્દાની વાતપર આવવાની કમરપારાને સૂચના આપી

"ગુલદામનું મને એવું ફર્માન છે કે બની શકે ત્યાં સૂધી મારે પણ આપની સાથે જ હિન્દુસ્તાનમાં જવામાટે કાબુલમાથી નીકળવું, કારણ કે, જે કાર્યની સિદ્ધિમાટે ગુલદામ પંજાબમા જઇને રહેવાના મુસ્તકીમ ઇરાદાપર આવી લાગી છે, તે કાર્યની સિદ્ધિમાટેની કોશિશોમા તેને મારી મદદની ખાસ જરૂરત છે, તેમ જ આજે એક એવો બીજો પણ ખાસ સબબ પયદા થયો છે કે જેણે મને આપની સાથે હિન્દુસ્તાનમાં આવવામાટે વળી વધારે મજબૂર કરી નાખી છે. મારો આપની સાથે બામદાદમાં જ અહીંથી સફર કરવાનો નિશ્ચય છે અને એ વાર્ત્તા આપને જણાવવામાટે જ હુ અત્યારે અહીં આવી છુ, કારણ કે હુ ઔરતજાત હોવાથી એકલી સફર કરવાની મારી મર્જી નથી જો કે સફર તો હુ મર્દોના વેશમા જ કરવાની છુ અને તેના કેટલાક સબળ કારણો પણ છે"

કમરપારાએ ગુલંદામના ફર્માન સાથે પોતાના હિન્દુસ્તાનમાં આવવાના એક ગુપ્ત કારણનો પણ સ્ફોટ કરી બતાવ્યો.

"પરંતુ સુલ્તાન બાબર તારા જેવી પોતાની એક ખાસ માહરુ બાંદીને આવી રીતે અચાનક ચાલ્યા જવાની રજા આપે, એ મને તો ગયરમુમ્કિન દેખાય છે અને તેમની રજા વગર તેમની તારા જેવી બાંદીને પોતાની સાથે લઈ જતા મારું દિલ અચકાય છે; કારણ કે, અત્યારે સુલ્તાન બાબરના એહસાનના ભાર નીચે હુ દબાયલો છું અને તેમની મદદથી જ મારે મારી ગયેલી સલ્તનતને પાછી મેળવવાની છે એહસાનફરામોશ થવું એ ઇન્સાનિયત નથી." આલમખાને કેટલીક વાર સુધી વિચાર કર્યા પછી તેને પોતાની સાથે લઈ જવાના સબંધમાં એક મજબૂત વાંધો બતાવ્યો.

"આ બાબતનો આપ જરા પણ ખૌફ રાખશો નહિ. કારણ કે, સુલ્તાન સલામત પાસેથી આપના ગયા પછી 'બાગે વફા'માં જ મેં અમુક કારણ બતાવીને બામદાદમાં અહીંથી સફર કરી જવામાટેની રજા મેળવી લીધી છે અને સુલ્તાને મને ખર્ચે સોના મોહોરો આપીને કેટલાંક હથિયાર તથા ઘોડાનો પણ મારા માટે બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો છે તાતાર દેશની ઔરત કદાપિ બેવફા થઈ નથી અને થવાની પણ નથી. મારી વફાદારી આઇન્દા આપના જોવા તથા જાણવામાં આવશે અને ત્યારે જ આપ મારી વફાદારીની કદ્ર કરી શકશો." કમરપારાએ આલમખાનના વાંધાને સાફ મારી દીધો.

"સુલ્તાન બાબરે તારા જેવી એક પરીપયકર, નૌજવાન, ખુશમિજાજ, તાલીમયાફ્તા અને મિલનસાર તબીયતની નાજનીનને એકદમ પોતાથી દૂર થવામાટેની રજા આપી દીધી છે, એ સાંભળીને મને તો અજાયબી જ થયા કરે છે જો તું મારી બાંદી હોત, તો હુ તને આવી રીતે એકદમ કદાપિ પોતાથી દૂર થવાની રજા આપી શકત નહિ" આલમખાને આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

કમરપારા એનો ખુલાસો કરતી કહેવા લાગી કે "આલા હજરત, આપના બોલવાનો અને આપની અજાયબીનો મતલબ મારી સમજમાં આવી ગયો છે પરતુ એક નમકહલાલ અને જાંનિસાર બાંદી તરીકે મારે આપને જણાવવું જોઈએ કે અમારા સુલ્તાન સલામત શરાબ તથા કબાબના તેમ જ નાચ તથા ગાનાના શૌકીન છે ખરા; પણ પોતાની પરણેતર બેગમો અને નિકાહની બીબીઓ વિના બીજી હસીના ઔરતોની નાજાઇજ મહબ્બતના એટલે કે જનાકારીના મુશ્તાક નથી પોતાની બાંદીઓને તેમ જ પારકી ઔરતોને તેમણે બદનજરથી કદાપિ જોઇ નથી અને તેથી જ તેમણે આ નાચીજ બાંદીને તત્કાળ પોતાથી દૂર થવામાટેની રજા આપી દીધી છે. આપ કદાચિત્ આશકમિજાજ હો અને આપથી મારા જેવી બાંદીને આવી રીતે રજા આપવાની ઉદારતા ન બતાવી શકાય, તો તે એક જૂદી વાત છે. પરંતુ કોઈ બાંદીનું એવું નસીબ ક્યાંથી કે તેને દૂર થવામાટેની રજા જ ન મળી શકે એટલી હદ સુધી તે આપ જેવા પોતાના આલીખાન્દાન, કદ્રદાન અને મેહરબાન આકાના દિલમાં પોતાની જગ્યા કરી લે ?"

કમરપારાની આ ભેદભરેલી અને કાંઇક ગંભીર આશયને સૂચવનારી તાના-જનીને સાંભળીને આલમખાનના મનમાં કાંઇક વિચાર પણ થયો અને આનંદ

પણ થયો; છતાં રાત વધારે વીતેલી હોવાથી અને બામદાદમાં વહેલા ઊઠીને સફર કરવાની હોવાથી હવે એ વિનોદને અત્યારે આટલેથી જ અટકાવી દેવાના ઉદ્દેશથી તેણે કમરપારાને પૂછ્યું કેઃ "કમરપારા, ત્યારે અત્યારે મર્દાના પોશાકમાં તું અહીં જ સૂઈ રહેવાની છે કે બામદાદમાં જ્યારે અમો અહીંથી નીકળવાને તૈયાર થઇએ તે વેળાએ અમારી સાથે આવી મળવાની છે?"

"હું અત્યારે મર્દાના પોશાકમાં અહીં સૂવાની પણ નથી અને બામદાદમાં પણ નીકળતી વેળાએ આપની સાથે આવી મળવાની નથી; કારણ કે કાબુલના ઘણા લોકો મને જાણતા હોવાથી જો મર્દાના પોશાકમાં પણ મારો ચહેરો ઓળખાઈ જાય, તો મારો રાજ ફાશ થાય અને લોકોને મારી ચર્ચાનો એક નવો મુદ્દો મળે, એ જોવાની મારી ઇચ્છા નથી. મારો અહીંથી બામદાદ પહેલાં જ નીકળી જવાનો ઇરાદો છે અને તેથી હું આપને કાબુલથી પાંચ ગાઉના ફાસલા પર મળીશ. પરંતુ આપના કદમોમાં મારી ખાસ એક અર્જ છે અને તે એ કે આપના સાથીઓ અનીસ તથા હબીબને તેમ જ આપની સાથે આવનારા શાહી સિપાહીઓને પણ હું ઔરત છું અને સુલ્તાન બાબરની તાતારી બાંદી કમરપારા છું, એ ભેદ જણાવશો નહિ; કારણ કે, એથી મારી હાનિનો સંભવ છે."

"તારી ખાહિશ મુજબ તારા આ ભેદને જાણનાર તું અને હું જ રહીશું અને મારી જબાનથી હું તારો ભેદ કોઇને પણ જણાવીશ નહિ; એટલે એ વિશે તું બેફિકર રહેજે." આલમખાને તેની ઇચ્છા અનુસાર વર્તવાનું અભિવચન આપ્યું.

કમરપારાએ આલમખાનનો એહસાન માનીને પોતાના પૂઠળ સુધી લંબાયેલા કેશકલાપને અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો કૃષ્ણકેશકલાપરૂપ નાગને લપેટીને દુપટ્ટામાં સંતાડી દીધા અને જે જામાને ઉતારી નાખ્યો હતો તે જામાને પોતાના જનાના પોશાકની ઉપર પહેરી લઇને પુનઃ પુરુષનો કૃત્રિમ અવતાર ધારી લીધો. વેશપરિવર્તનના કાર્યની સમાપ્તિ થતાં તે આલમખાનને બંદગી કરીને ત્યાંથી ચાલતી થઈ ગઈ અને તેના જવા પછી આલમખાન શયનમંદિરમાં આવી શય્યામાં પડીને કમરપારા વિશે નાનાપ્રકારના તર્કવિતર્ક કરતો મનોગત કહેવા લાગ્યો કેઃ—

"અફગાન નાજનીન્ ગુલંદામ અને સુલ્તાન બાબરની આ તાતારી બાંદી કમરપારા એકબીજાની બહેનપણીઓ ક્યારે અને કઇ રીતે થઇ હશે? ગુલંદામે ખાસ ખત લખીને કમરપારાને મારી સાથે જ કાબુલમાંથી નીકળવાની સૂચના શા કારણથી આપી હશે? ત્યારપછી કમરપારાને મારી સાથે જ હિન્દુસ્તાનમાં આવવામાટે મજબૂર કરનારો બીજો ખાસ સબબ શો પયદા થયો હશે? પોતાના જનાના પોશાકમાં રહેવાને બદલે કમરપારાએ મર્દાના પોશાકમાં મુસાફરી કરવાનું શા કારણથી પસંદ કર્યું હશે? વળી એ મર્દાના પોશાકના ભેદને ગુપ્ત રાખવાનું શું કારણ હશે અને મને આશકમિજાજ કહીને મારી સાથે તાનાબાજી કરવામાં કમરપારા જેવી ચાલાક નાજનીનનો શો મતલબ હશે? એ સઘળા એવા સવાલો છે કે જેમના ખુલાસાવાર જવાબ આપવાની દિમાગમાં તાકત હોય એમ જણાતું નથી." અને એ સર્વ પ્રશ્નોનું સમાધાનકારક કોઈ પણ અનુમાન ન કરી શકવાથી "હશે; જે કંઈ હશે તે વખતના જવા સાથે અને એકત્ર વસવાથી ધીમે ધીમે પોતાની મેળે જ ખુલ્લું થઈ જશે એટલે અત્યારે જ એ બાબ-

તેની ફિકરથી દિમાગને વધારે તકલીફ આપવાની જરૂરત નથી," એવા પ્રકારના વિચારપર આવીને તે નિદ્રાને આધીન થઈ ગયો

બામદાદમાં અનીસ તથા દબીર તેને જગાડવામાટે આવ્યા ત્યારે તે મોડો સૂતેલો હોવાથી ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યો હતો, તો પણ તેમણે તેને જગાડ્યો અને કહ્યું કે "બામદાદનો સમય થઈ ચૂક્યો છે અને સામાને સફર તૈયાર છે, આપના ઘોડાને પણ પલાણ માંડીને તૈયાર રાખવામાં આવ્યો છે અને અમો તથા સુલ્તાનના સિપાહીઓ પણ તૈયાર છીએ; માત્ર આપની તૈયારીની જ વાર છે"

આલમખાને ઉતાવળથી નિત્યકર્મ આટોપી લીધાં અને નમાજ પઢી લઇને પોતાના પોશાક તથા હથિયારોને ધારણ કરીને તે નીચે આવી લાગ્યો. શાહી મેહમાંસરાના દરોગાને ઇનામ તરીકે પાચ સોના મોહોરો આપીને તે અશ્વારૂઢ થયો અને તેણે પોતાના ઘોડાને ચલાવતાંની સાથે જ તેના અનુયાયિજનોએ પણ તેની પાછળ પોતાના અશ્વોને ચલાવવા માડ્યા તેઓ થોડીવારમા જ કાબુલ શહરને ત્યાગીને પંજાબની દિશામા પ્રવાસ કરવા લાગ્યા. કાબુલને છોડ્યા પછી પહાડી ખડબચડા રસ્તામાં ઘોડા ધીમા અને સભાળી સભાળીને ચાલતા હોવાથી, પાંચ ગાઉનો પંથ કાપતા તેમનો લગભગ એક પ્રહર જેટલો સમય વીતી ગયો પાચ ગાઉના ફાસલાપર મર્દાના પોશાકમા ઘોડેસવાર કમરપારા તેને મળવાની હોવાથી આલમખાન પોતાની સાથેના સિપાહીઓને "આપણે કેટલો રસ્તો કાપી આવ્યા છીએ?" એમ વારવાર પૂછ્યા કરતો હતો સૂર્યોદયને પણ લગભગ અર્ધ પ્રહર થઈ ગયો હતો અને તેઓ પાચને બદલે સાત ગાઉનો પંથ કાપી આવ્યા. છતાં પણ કમરપારા આલમખાનના જોવામા ન આવી અને તેથી તેના મનમાં કમરપારા વિશે બીજી કેટલીક વિલક્ષણ શકાઓ થવા લાગી. તેણે પોતાના મનને પૂછ્યુ. "કમરપારા ક્યા ગઈ હશે ભલા?"

પ્રકરણ ૯ મું
દાવપેચની બાજી

રાત્રિના સમયમા એક અન્ય સાધારણ મન્જિલગાહમા ખાનપાન તથા આરામ લઇને બીજા દિવસના ઉષ કાળમાં તે મંજિલગાહમાંથી રવાના થઈ આલમખાન તથા તેના સાથીઓ હવેનો માર્ગ સપાટ જમીનપરનો અને સારો હોવાથી, એક પ્રહર જેટલો દિવસ ચઢતા તો જમાલુદ્દીન જે મન્જિલગાહનો દરોગો હતો તે મન્જિલગાહના દરવાજાપર આવી લાગ્યા દરવાજામા એક બીજો માણસ ઊભો હતો અને તે મન્જિલગાહનો જ માણસ હતો એટલે આલમખાને તેને કહ્યુ કે "બુજર્ગ દરોગા જમાલુદ્દીનને બોલાવ અને તેમની દુખ્તર ગુલંદામને અમારા ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત કરવામાટેની ખબર આપી દે."

પરંતુ આલમખાનનો એ હુકમ સાભળતાંજ તે માણસનો ચહેરો ઉતરી ગયો અને તેણે નમ્રતાથી કહ્યુ કે. "ગરીબપરવર, બુજર્ગ દરોગા જમાલુદ્દીનને ગઈ કાલથી સરસામ-સન્નિપાત-જેવુ થઈ ગયુ છે, તેઓ હોશમા નથી અને પાગલ પ્રમાણે ગમે તેમ બકયા કરે છે એટલે તેમને અમોએ એક કોટડીમાં પૂરી

રાખેલા હોવાથી તેઓ આપની મુલાકાત લઈ શકે તેમ નથી, તેમ જ ગુલદામનો આજે બે દિવસથી ક્યાંય પત્તો નથી એટલે જો આપનો હુકમ હોય તો આપના ખાવાપીવાનો જોઈતો બન્દોબસ્ત કરી આપવાને અમો તૈયાર છીએ, કારણ કે, આપ હમણા આઠ દિવસની વાતપર જ અહીં આવ્યા હતા એટલે આપને અમો સારી રીતે ઓળખીએ છીએ અને આપની હાતમદિલી તથા મુલાયમતથી પણ અમો આગાહ છીએ."

"જમાલુદ્દીનની આવી હાલત છે અને ગુલદામ ગયરહાજિર છે?" આલમખાને અન્તયબી બતાવીને પૂછ્યુ

"બે દિવસની વાતપર અચાનક ગુલદામ ક્યાક ગાયબ થઈ જવાથી જ જમાલુદ્દીનની આવી ખૌફનાક હાલત થઈ પડી છે જો ગુલદામ હાજિર હોત, તો બ્યદ્દ જમાલુદ્દીનની આવી હાલત કદાપિ થાત જ નહિ" તે માણસે આમ કહીને એક નિશ્વાસ પણ નાખ્યો અને પોતાના આભ્યતર શોકને માર્મિકતાથી વ્યક્ત કરી બતાવ્યો.

કમરપારા પોતાના વચન પ્રમાણે માર્ગમા ન મળવાથી અને અહીં બે દિવસથી ગુલદામ ગુમ થયેલી હતી એવા સમાચાર સાભળવાથી તેમ જ ગુલદામ તથા કમરપારાના પરસ્પર ગાઢ સબધનો ભેદ કમરપારાના મુખથી બે દિવસ પૂર્વે પોતાના જાણવામાં આવેલો હોવાથી આલમખાનના મનમા હવે બીજા જ પ્રકારની શકાઓ થવા લાગી અને તે બન્ને બહેનપણીઓ ક્યાક સાથે જ નીકળી ગયેલી હોવી જોઈએ, એવો તેને ભાસ થવા લાગ્યો. પરતુ અત્યારે જ એ વિષયની વિશેષ ચર્ચા ચલાવવાનો પ્રસગ ન હોવાથી મજ્લિસગાહના તે બીજા દરોગા અખ્તરને તેણે કહ્યું કે. "વારુ, હાલ તરત અમારા ઊતરવાનો અને અમારામાટે ખાવાપીવાનો બદોબસ્ત કરી નાખો, તુ તારા કામથી ફારિગ થઈને ઉપર મારી પાસે આવ અને જે કાઈ બન્યુ હોય તે શાતિથી મને કહી સભળાવ, એટલે પછી આ બાબતનો આપણે વધારે વિચાર કરીશુ અને જમાલુદ્દીનના દુખને દૂર કરવાનો ઉપાય શોધી કાઢીશું"

ઘોડાને અસ્તબલમા લઈ જવામા આવ્યા, આલમખાનને ઉપરના ઓરડામા અને તેના સાથીઓને નીચેના ભાગમા ઊતરવાની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવી અને બાવરચીને ખાનું તૈયાર કરવાનો હુકમ પણ અપાઈ ગયો આ સર્વ વ્યવસ્થા [illegible] લીધા પછી અખ્તર આલમખાન પાસે ઉપર આવ્યો.

[illegible] ગાદીપર હુક્કો પીતો આડો પડ્યો હતો અને અખ્તર [illegible] બેસી ગયો આલમખાને અખ્તરને ગભીરતાથી

[illegible] મનાયબીભરેલો બનાવ એકદમ કેવી રીતે બની ગયો [illegible] હતુ, એનો અહવાલ મને કહી સભળાવ"

[illegible] આપની મેહમાન્દારી થોડા વખત પહેલા જ કરેલી [illegible] તથા સીરતથી સારી રીતે વાકિફ છો, એટલે [illegible] અને તેના ગુણોની તારીફ કરવાની વધારે [illegible] ગુલદામ એક કેવી ભોળી અને ભલી છોકરી

તેની ફિકરથી દિમાગને વધારે તકલીફ આપવાની જરૂરત નથી," એવા પ્રકારના વિચારપર આવીને તે નિદ્રાને આધીન થઈ ગયો.

બામદાદમાં અનીસ તથા દબીર તેને જગાડવામાટે આવ્યા ત્યારે તે મોડો સૂતેલો હોવાથી ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યો હતો, તો પણ તેમણે તેને જગાડ્યો અને કહ્યું કે "બામદાદનો સમય થઈ ચૂકયો છે અને સામાને સફર તૈયાર છે, આપના ઘોડાને પણ પલાણ માડીને તૈયાર રાખવામાં આવ્યો છે અને અમો તથા સુલ્તાનના સિપાહીઓ પણ તૈયાર છીએ; માત્ર આપની તૈયારીની જ વાર છે"

આલમખાને ઉતાવળથી નિત્યકર્મ આટોપી લીધા અને નમાજ પઢી લઇને પોતાના પોશાક તથા હથિયારોને ધારણ કરીને તે નીચે આવી લાગ્યો. શાહી મેહમાંસરાના દરોગાને ઇનામ તરીકે પાચ સોના મોહોરો આપીને તે અશ્વારૂઢ થયો અને તેણે પોતાના ઘોડાને ચલાવતાની સાથે જ તેના અનુયાયિજનોએ પણ તેની પાછળ પોતાના અશ્વોને ચલાવવા માડ્યા તેઓ થોડીવારમા જ કાબુલ શહરને ત્યાગીને પંજાબની દિશામા પ્રવાસ કરવા લાગ્યા. કાબુલને છોડ્યા પછી પહાડી ખડબચડા રસ્તામા ઘોડા ધીમા અને સભાળી સભાળીને ચાલતા હોવાથી, પાચ ગાઉનો પથ કાપતા તેમનો લગભગ એક પ્રહર જેટલો સમય વીતી ગયો પાંચ ગાઉના ફાસલાપર મર્દાના પોશાકમા ઘોડેસવાર કમરપારા તેને મળવાની હોવાથી આલમખાન પોતાની સાથેના સિપાહીઓને "આપણે કેટલો રસ્તો કાપી આવ્યા છીએ?" એમ વારવાર પૂછ્યા કરતો હતો. સૂર્યોદયને પણ લગભગ અર્ધ પ્રહર થઈ ગયો હતો અને તેઓ પાચને બદલે સાત ગાઉનો પથ કાપી આવ્યા છતાં પણ કમરપારા આલમખાનના જોવામા ન આવી અને તેથી તેના મનમા કમરપારા વિશે બીજી કેટલીક વિલક્ષણ શકાઓ થવા લાગી તેણે પોતાના મનને પૂછ્યું "કમરપારા કયા ગઈ હશે ભલા?"

પ્રકરણ ૯ મું
દાવપેચની બાજી

રાત્રિના સમયમા એક અન્ય સાધારણ મજિલગાહમા ખાનપાન તથા આરામ લઇને બીજા દિવસના ઉષ કાળમા તે મજિલગાહમાથી રવાના થઈ આલમખાન તથા તેના સાથીઓ. હવેનો માર્ગ સપાટ જમીનપરનો અને સારો હોવાથી, એક પ્રહર જેટલો દિવસ ચઢતા તો જમાલુદ્દીન જે મજિલગાહનો દરોગો હતો તે મજિલગાહના દરવાજાપર આવી લાગ્યા દરવાજામા એક બીજો માણસ ઊભો હતો અને તે મજિલગાહનો જ માણસ હતો એટલે આલમખાને તેને કહ્યું કે. "બુજર્ગ દરોગા જમાલુદ્દીનને બોલાવ અને તેમની દુખ્તર ગુલદામને અમારા ખાવાપીવાનો બદોબસ્ત કરવામાટેની ખબર આપી દે."

પરતુ આલમખાનનો એ હુકમ સાભળતાંજ તે માણસનો ચહેરો ઉતરી ગયો અને તેણે નમ્રતાથી કહ્યું કે "ગરીબપરવર, બુજર્ગ દરોગા જમાલુદ્દીનને ગઈ કાલથી સરસામ–સન્નિપાત–જેવુ થઈ ગયુ છે, તેઓ હોશમા નથી અને પાગલ પ્રમાણે ગમે તેમ બકયા કરે છે એટલે તેમને અમોએ એક કોટડીમાં પૂરી

રાખેલા હોવાથી તેઓ આપની મુલાકાત લઈ શકે તેમ નથી, તેમ જ ગુલદામનો આજે બે દિવસથી ક્યાય પત્તો નથી એટલે જો આપનો હુકમ હોય તો આપના ખાવાપીવાનો જોઇતો બંદોબસ્ત કરી આપવાને અમો તૈયાર છીએ, કારણ કે, આપ હમણા આઠ દિવસની વાતપર જ અહીં આવ્યા હતા એટલે આપને અમો સારી રીતે ઓળખીએ છીએ અને આપની હાતમદિલી તથા મુલાયમતથી પણ અમો આગાહ છીએ."

"જમાલુદ્દીનની આવી હાલત છે અને ગુલદામ ગયરહાજિર છે?" આલમખાને અન્તયબી બતાવીને પૂછ્યુ

"બે દિવસની વાતપર અચાનક ગુલદામ ક્યાક ગાયબ થઈ જવાથી જ જમાલુદ્દીનની આવી ખૌફનાક હાલત થઈ પડી છે. જો ગુલદામ હાજિર હોત, તો જઇફ જમાલુદ્દીનની આવી હાલત કદાપિ થાત જ નહિ" તે માણસે આમ કહીને એક નિશ્વાસ પણ નાખ્યો અને પોતાના આભ્યતર શોકને માર્મિકતાથી વ્યક્ત કરી બતાવ્યો.

કમરપારા પોતાના વચન પ્રમાણે માર્ગમા ન મળવાથી અને અહી બે દિવસથી ગુલદામ ગુમ થયેલી હતી એવા સમાચાર સાભળવાથી તેમ જ ગુલદામ તથા કમરપારાના પરસ્પર ગાઢ સબધનો ભેદ કમરપારાના મુખથી બે દિવસ પૂર્વે પોતાના જાણવામા આવેલો હોવાથી આલમખાનના મનમા હવે બીજા જ પ્રકારની શકાઓ થવા લાગી અને તે બન્ને બહેનપણીઓ ક્યાક સાથે જ નીકળી ગયેલી હોવી જોઇએ, એવો તેને ભાસ થવા લાગ્યો પરતુ અત્યારે જ એ વિષયની વિશેષ ચર્ચા ચલાવવાનો પ્રસગ ન હોવાથી મન્જિલગાહના તે બીજા દરોગા અખ્તરને તેણે કહ્યુ કે "વારુ, હાલ તરત અમારા ઊતરવાનો અને અમારામાટે ખાવાપીવાનો બદોબસ્ત કરી નાખો, તુ તારા કામથી ફારિગ થઇને ઉપર મારી પાસે આવ અને જે કાઈ બન્યુ હોય તે શાતિથી મને કહી સભળાવ, એટલે પછી આ બાબતનો આપણે વધારે વિચાર કરીશુ અને જમાલુદ્દીનના દુ ખને દૂર કરવાનો ઉપાય શોધી કાઢીશું"

ઘોડાને અસ્તબલમા લઈ જવામા આવ્યા, આલમખાનને ઉપરના ઓરડામાં અને તેના સાથીઓને નીચેના ભાગમા ઊતરવાની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવી અને બાવરચીને ખાનુ તૈયાર કરવાનો હુકમ પણ અપાઈ ગયો. આ સર્વ વ્યવસ્થા કરી લીધા પછી અખ્તર આલમખાન પાસે ઉપર આવ્યો. આલમખાન વસ્ત્ર બદલીને ગાદીપર હુક્કો પીતો આડો પડ્યો હતો અને અખ્તર તેને નમન કરીને સામો બેસી ગયો. આલમખાને અખ્તરને ગભીરતાથી પૂછ્યુ કે –

"અખ્તર, આ બધો અજાયબીભરેલો બનાવ એકદમ કેવી રીતે બની ગયો અને આમ બનવાનુ કારણ શુ હતુ, એનો અહવાલ મને કહી સભળાવ"

"બન્દાપરવર, ગુલદામે આપની મેહમાન્દારી થોડા વખત પહેલા જ કરેલી હોવાથી આપ ગુલદામની સૂરત તથા સીરતથી સારી રીતે વાકિફ છો, એટલે તેની વધારે ઓળખાણ આપવાની અને તેના ગુણોની તારીફ કરવાની વધારે જરૂરત તો છે જ નહિ. આહ, ગુલદામ એક કેવી ભોળી અને ભલી છોકરી

બેજા ખયાલ છે. જો તે પોતાની મરજીથી જ અહીંથી ચાલી ગઈ હશે, તો જરૂર પંજાબમા જ ગઈ હશે, કારણ કે, તેણે મારી આગળ મારી સાથે પંજાબમા ચાલવાની પોતાની ખાહિશ બતાવી હતી અને પંજાબમાં જવામાટેનુ તેની પાસે એક પ્રબળ કારણ પણ હતું, એમ હુ અનુમાનથી કહી શકુ છુ આ કારણથી મારી તમને એવી સલાહ છે કે હાલ શાંત થઈને બેસી રહો, મને પંજાબમાં પહોચી જવા દ્યો અને ત્યાં ગુલદામની તપાસ કરી લેવા દ્યો જો ગુલંદામ ત્યા હશે, તો હુ પયગામ મોકલીશ અને તમને ત્યા બોલાવી લઇશ. મારી જબાનમાં એતબાર રાખો અને ગુલદામને તે જ્યાં પણ હોય ત્યાં રક્ષવા અને આરામમાં રાખવામાટેની ખુદાતાલાને અર્જ કરતા રહો"

"ત્યારે આપ મારી ગુલદામની ખબર કેટલાક દિવસમાં મોકલશો ? આપના પયગામબર અથવા નામાબરની મારે કેટલાક દિવસ સૂધી વાટ જોવી?" જમાલુદ્દીને આતુરતાથી પૂછ્યું

"હું વધારેમાં વધારે ત્રણ મહિનામા તો ગુલદામ પંજાબમાં છે કે નથી, એટલી ખબર જરૂર મોકલીશ અને જો તે પંજાબમા હશે તો તે ક્યાં છે, કેવી હાલતમા છે અને પંજાબમાં નાસી આવવાનું તેને શુ કારણ છે, એ વિશેનો અહવાલ પણ ખતમા લખી જણાવીશ" આલમખાને કહુ

અચાનક અખ્તર પાછો ત્યા આવી લાગ્યો અને તેણે એક બધ પરબીડિયુ જમાલુદ્દીનના હાથમાં આપીને કહ્યુ કે "હમણાં જ એક હસીન નૌજવાન ઘોડેસવાર નીચે આવ્યો હતો અને તે આ બધ લિફાફો આપને આપવામાટે મને આપીને તરત પાછો ચાલ્યો ગયો હતો તેના કહેવા મુજબ આ લિફાફામા ગુલદામનો કાગળ છે મેં તેને થોડીવાર રોકવાની ઘણી કોશિશ કરી; પણ તે એકનો બે ન થયો અને ઘોડાને દોડાવીને તીરની પેઠે ફરાર થઈ ગયો."

જમાલુદ્દીને લિફાફાને ફાડીને તેમાનો કાગળ કાઢ્યો તેમાં આટલા જ શબ્દો લખેલા હતા "કિબ્લગાહ, મારી બેવકૂફીથી મેં મારા હાથે જ મારી બકારત-કૌમાર-ને લગાડેલા દાગને ધોઈ નાખવામાટે આપના કદમોથી હું દૂર થઈ છુ, હુ જિન્દા છુ અને જે મર્દે મારી બકારાતને દાગ લગાડ્યો છે તે મર્દની જો હુ હકદાર બીબી થઈ શકીશ તો પાછી આપની કદમબોસીમાટે આપની ખિદમતમા હાજિર થઇશ જો મારી તે ઉમ્મીદ બર નહિ આવે, તો હુ આપને મારી કાળી સૂરત બતાવવાની નથી આ કારણથી અત્યારે હુ જિન્દા હોવા છતાં આપે મને મરેલી જ માની લેવાની છે મને દિલથી ભૂલી જજો અને મારી તપાસની તકલીફ લેશો નહિ આપની ગુનાહગાર દુખ્તર ગુલદામ"

આ કાગળ વાચતા જ જમાલુદ્દીનની આંખોમાથી શ્રાવણ ભાદ્રપદની વૃષ્ટિ સમાન આસૂઓની ધારા વહી નીકળી, અશ્રુના વહનથી દુખનો ભાર કાંઇક ઓછો થતા તેણે તે કાગળ આલમખાનને વાંચવામાટે આપ્યો. આલમખાન પણ એ કાગળ વાચીને શોકમગ્ન થઈ ગયો અને તત્કાળ કાંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ અખ્તરને આલમખાને ગભીર સ્વરથી પૂછ્યુ કે—

"જે ઘોડેસવાર આવ્યો હતો, તેણે માથાપર એક મોટો દુપટ્ટો બાધ્યો હતો અને શરીરપર ઊટના વાળનો એક લાબો ઝબ્બો પહેર્યો હતો કે કેમ ?"

"હા, તેનો પોશાક કાંઇક એવો જ હતો અને તે સાથે કમ્મરે તલ્વાર હતી અને એક બન્દૂક પણ તેની પાસે હતી તે નૌજવાન કોઈ ફોજી સિપાહી જેવો જ દેખાતો હતો અને હદથી જિયાદા ખુબસૂરત હતો" અખ્તરે કહ્યુ

આલમખાનનો નિશ્ચય થઈ ગયો કે 'તે નૌજવાન પુરુષ વેષધારિણી કમરપારા જ હોવી જોઇએ અને અત્યારે જ કમરપારા અહી આવી ગઈ છે એટલે એથી સાફ જણાઈ આવે છે કે ગુલદામ પણ ક્યાક નજદીકમા જ હશે અને તેણે જ કમરપારા માર્ફત આ ખત અહી રવાના કર્યો હશે' પરતુ આ ભેદ જમાલુદ્દીનને ન જણાવતા તેણે જમાલુદ્દીનને કહ્યુ કે "પીરમર્દ, આપે પોતાની દુખ્તર નેકઅખ્તરને તે શબાબ–યૌવન–મા આવી જતા વખતસર ન પરણાવી તેનો જ આ અન્જામ છે અને તેથી હવે તમારે હાલ તરત ચુપકિદી અખ્તિયાર કરીને જ બેસી રહેવાનું છે અત્યારે હવે જો તમો તેનો પીછો પકડશો, તો તે બિચારી શર્મની મારી લાચારીથી ખુદકુશી કરી નાખશે જો તેની ઉમ્મીદ બર આવશે, તો તે જરૂર તેના કઓલ મુજબ તમારી પાસે કદમબોસીમાટે આવશે અને નહિ તો તે જીવતાં જીવત તો તમને પોતાનું કલંકિત મુખ નહિ જ બતાવે."

"હુ અત્યારે તો હવે મારી દુખ્તરનો પીછો પકડીને તેના મૌતનો બાઇસ નહિ જ થાઉં, પણ જે બદમાશે મારી દુખ્તરની પાકીજગીને દાગ લગાડ્યો છે, તે બદમાશ જો તેને પોતાની હકદાર બીબી તરીકે કબૂલ રાખીને તેના દાગને નહિ મટાડે, તો તે બદમાશ શયતાનખસ્લત ઇન્સાનની જાતનો દુશ્મન થઇને હુ તેને મારી આ છુરીથી હલાલ કરીશ, મારી દુખ્તરને પણ મારી નાખીશ અને ત્યાર પછી હુ પોતે પણ ખુદકુશી કરીને આ સિતમગર દુનિયાને હમેશનેમાટે છોડી જઇશ મેહરબાન આલમખાન, હવે આપે મારી સાથે ફકત એક જ ભલાઈ કરવાની છે અને તે એ કે મારી ગુલદામનો તે બેવફા આશક કોણ છે, તે કેવી ખસ્લતનો છે, તેનું ખાન્દાન કેવુ છે અને તે ક્યાનો બાશિન્દો છે, એટલી ખબર તપાસ કરીને ગમે તે જોખમે પણ મને પહોચાડજો અને તે પણ ત્રણ મહિનાની અંદર હુ નોકરીનુ રાજીનામુ આપીને ત્રણ મહિનાની અદર જ પજાબમા આવવાને તૈયાર રહીશ અને હરવક્ત આપના કાસિદની વાટ જોતો રહીશ" જમાલુદ્દીને શાંત થઇને આ પ્રમાણેના વિચાર દર્શાવ્યા

"આ સઘળી ખબર તમારી ખાહિશ મુજબ હુ જરૂર તપાસ કરીને કાસિદ માર્ફત કહાવીશ અને ગુલદામની ઉમ્મીદને બર લાવવાની પણ, મને જો તે મળશે, તો, મારાથી બની શકતી કોશિશ કરી બતાવીશ" આલમખાને એ પ્રમાણેનુ વચન આપીને જમાલુદ્દીનને શાત કરી દીધો

આ પ્રમાણેનું આશ્વાસન મળવાથી હૃદયમા પોતાની અત્યન્ત પ્રિય પુત્રી ગુલદામના મુખદર્શનની આશાનો ઉદ્ભવ થતાં તે આશાના યોગે જમાલુદ્દીનના જડ થયેલા શરીરમા એક પ્રકારના નવીન ચેતન અથવા નવજીવનનો આવિર્ભાવ થયો અને તેથી તે આલમખાન તથા તેના સાથીઓના ખાનપાન આદિની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરાવવામાટે નીચે ચાલ્યો ગયો તેના જવા પછી હુક્કાનો દમ ખેંચતો આલમખાન પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે. "કમરપારા અને

ગુલદામ સાથે જ હોવી જોઇએ અને અહીંથી નીકળ્યા પછી રાસ્તામા જરૂર તેઓ મારી સાથે આવી મળવાની જ. પણ ગુલદામના દામનને બગાડીને પછી તેનાથી કિનારો કરી જનાર નાપાક ઇન્સાન કોણ હશે વારુ ? આ ભેદ ગુલદામ સાથે મુલાકાત થયા વિના જાણવામાં આવી શકે તેમ નથી અને તેટલામાટે અત્યારે એનો વિચાર બેકાર છે."

ખાનપાનની તૈયારીમાં લગભગ એક પ્રહર જેટલો સમય વીતી ગયો; દ્વિતીય પ્રહરનો અન્ત થવા આવ્યો હતો તે વેળાયે એક નફર **આલમખાન**-માટે ભોજનનો થાળ પીરસીને ઉપર લઈ આવ્યો. ખાધા વિના ચાલે તેમ તો હતુ જ નહિ, એટલે **આલમખાન** જમવા તો બેઠો; પરંતુ ગુલદામની હાજરીમાં ભોજનમા તેને જે સ્વાદ આવ્યો હતો તે સ્વાદનો આજના ભોજનમા સર્વથા અભાવ જ દેખાવા લાગ્યો. આ દોષ ભોજનનો નહોતો કિન્તુ તે પોતાની ભાવનાનો જ હતો અને એ રહસ્યને તે પોતે પણ સારી રીતે જાણતો હતો. ઉતાવળથી ભોજનના કાર્યથી નિવૃત્ત થઇ મજિલગાહના નોકરોને તેમની લાયકાત મુજબ ઇનામ આપીને તથા ભોજનની કીમતના પૈસા ચૂકવીને **આલમ**-ખાને નોકરોને ઘોડા પલાણીને તૈયાર કરવાનો અને પોતાના સાથીઓને સફર-માટે તૈયાર થવાનો હુકમ ફરમાવી દીધો તૃતીય પ્રહરનો થોડોક સમય ગયો ત્યા તો સફરની તૈયારી થઈ ગઈ અને **આલમખાન** જમાલુદ્દીનને વળી પણ આશ્વાસન આપીને પોતાના સાથીઓ સહિત પજાબની દિશામા આગળ વધવા-માટે ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

ત્યારે શુ માર્ગમા ગુલદામ તથા કુમરપારા સાથે **આલમખાન**નો મેળાપ થયો ? નહિ; **આલમખાન** જમાલુદ્દીન પાસેથી રવાના થઇને પજાબની અથવા તો પોતાના કાકા **દૌલતખાન**ના સૂબાની સરહદમા આવી લાગ્યો ત્યા સૂધી માર્ગમા કયાય પણ તે બન્ને હસીનાઓ તેને મળી નહિ અને તેથી અન્તે નિરાશ થઇને હાલ તરત તેણે તેમના સાક્ષાત્કારની આશાનો ત્યાગ કરી દીધો.

પજાબની સીમામાં પ્રવેશ કર્યા પછી માર્ગમાં જ તેને સમાચાર મળી ગયા કે 'સૂબેદાર **દૌલતખાન** **લાહોર**મા જ છે' અને તેથી તેની '**દૌલતખાન** અત્યારે **લાહોર**મા હશે કે નહિ હોય ?' એ શકાનો અંત આવી ગયો તે જે વેળાયે નિર્વિઘ્ન **લાહોર**મા આવી પહોચ્યો અને પોતાના કાકા **દૌલતખાન**ને મળ્યો તે વેળાયે **દૌલતખાને** તેનો પ્રથમ પ્રમાણે જ બહુ સારો સત્કાર કર્યો અને તેને **બાબર**ની મદદ મળતા તેના પ્રયત્નની સફળતાની વાર્તા સાંભળીને તે તેને મુબારકબાદ પણ આપવા લાગ્યો. પરતુ જ્યારે **આલમખાને** **બાબર** સાથેની મુલાકાત દરમ્યાન **બાબર** સાથે થયેલા વાર્તાલાપનો વૃત્તાત સભળાવતા **બાબર**ના 'હિન્દુસ્તાનમાં ખુદાતાલાની મેહરબાનીથી મયદાને જગમાં ફતહ થાય અને દેહલીનાં તાજોતખ્ત મારા હાથમા આવી જતાં મારી હિન્દુસ્તાન-મા જ રહેવાની મરજી થઈ જાય, તો તે વખતે તમારી દોસ્તી દુશ્મનીના રૂપમાં ફેરવાઈ જશે અને આપણા વચ્ચે એક નવી બેદિલી તથા નાઇત્તેફાકી પયદા થઈ જશે. આ કારણથી તમારા મદદગાર તરીકે હિન્દુસ્તાનમાં આવતા મારુ દિલ કાઈક અચકાય છે;' એ ઉદ્‌ગારોનો પુનરુચ્ચાર કરીને એના ઉત્તરમા પોતે ઉચ્ચારેલા

શબ્દોનો પણ પુનરુચ્ચાર કરી સંભળાવ્યો એટલે દૌલતખાનના મુખમંડળમાં એક પ્રકારની ચિંતાજન્ય કાલિમાયુક્ત ગભીરતાની છટા આવી ગઈ અને તે વિચારના ગહન સમુદ્રમાં નિમજ્જિત થઈ ગયો દૌલતખાનના મુખમંડળમાં થયેલા આવા પરિવર્તનને તથા તજ્જન્ય મૌનાવલંબનને જોઈને બાબરના એ ઉદ્ગારોનું દૌલતખાનના દિલમાં જરૂર કાંઈ પણ નઠારું પરિણામ થયેલું હોવું જોઇએ, એમ આલમખાન અનુમાનથી જાણી શક્યો, પરતુ દૌલતખાને મૌનનું અવલંબન કરેલું હોવાથી એ વિશે તે પોતે જ આગળ વધીને કાંઈ બોલવાની હિમ્મત કરી શક્યો નહિ તે પોતે પણ એક પ્રકારના વિચારમાં નિમગ્ન થઈ ગયો.

"કેટલીક વાર એવા બનાવો પણ બને છે કે અમુક પ્રસગે મુખમાંથી નિષ્કપટભાવથી અને સહજ નીકળી ગયેલા ઉદ્ગારો પણ સત્ય સિદ્ધ થાય છે અને જે ઘટનાનું સ્વપ્ન પણ ન હોય તે ઘટના પ્રત્યક્ષ બનેલી દેખાય છે" અંતે મૌનનો ભંગ કરીને દૌલતખાને પોતાના વિચારો દર્શાવવા માડ્યા "સુલ્તાન બાબરના આ ઉદ્ગારો મારા મનમાં ભય ઉપજાવે છે, કારણ કે, જો તે હમેશને માટે હિન્દુસ્તાનની સલ્તનતનો કબ્જો કરી લેશે, હિન્દુસ્તાનમાં જ કાયમ-મુકામ થશે અને દેહલીનાં તાજોતખ્તનો માલિક બની જશે, તો હિન્દુસ્તાનના બાદશાહ થવાની તારી તમન્ના પણ પૂરી નહિ થાય અને પંજાબમાં અત્યારે મારી જે સ્વતત્ર સત્તા છે તેનો પણ અત આવી જતા આપણી હાલત 'ધોબીનો કૂતરો નહિ ઘરનો કે નહિ ઘાટનો' જેવી જ થઈ પડશે; બકરી કાઢતાં ઊંટ ઘરમાં પેસી જશે અને ગાયનું દૂધ દોહીને કૂતરાને પાયા જેવું થઈ પડશે બાબર પોતાની રાજી ખુશીથી તને જે કાંઈ પણ આપે તેટલાથી જ સતુષ્ટ થવાનુ વચન આપવામાં તેં મોટી ભૂલ કરી છે, પરતુ અત્યારે હવે એ ભૂલને સુધારવાનો સમય નથી એટલે એ વિશેની અનુશોચના વ્યર્થ છે અત્યારે બાબર પોતે ફોજ સાથે આવવાનો નથી, એ પણ એક રીતે સારું જ થયુ છે, જોઇએ છીએ કે ઇબ્રાહીમ લોદી સાથેની આ લડાઇમાં શો અન્જામ આવે છે અને કિસ્મત કેવો રંગ બતાવે છે જો લડાઇમાં તારી જીત થશે અને દેહલીની શાહનશાહત તારા હાથમાં આવી જશે, તો તો પછી બાબરથી ડરવાનું કાંઈ પણ કારણ રહેશે નહિ, કારણ કે, ત્યાર પછી જો બાબર હિન્દુસ્તાનમાં આવશે, તો આપણે તેની સાથે પણ ટક્કર ઝીલી શકીશું ખયર, એવો કાંઈ બનાવ બનશે ત્યારે જોઈ લેવાશે અને જેવો પવન હશે તેવી પીઠ આપી શકાશે અત્યારે તો હવે મહલમાં જા, તારી બેગમને મળ અને આરામ લઇને સફરના થાકને ઉતારી નાખ"

આલમખાન દૌલતખાન પાસેથી ઉઠીને મહલમાં જવાને ઉભો થતો હતો એટલામાં દરબાને આવીને સૂબેદાર સાહબને મુજરો કરીને ખબર આપી કે: "આપણો એક જાસૂસ આવ્યો છે અને તે અત્યારે જ હુજૂરેવાલાની મુલાકાત તથા કદમબોસીનો ઉમેદવાર થઇને ફર્માનની રાહ જોતો દરવાજાપર ઉભો છે, તો બન્દાપરવરનું શું ફર્માન છે?"

"તેને એકદમ અહીં હાજિર થવાનુ ફર્માન સભળાવ" દૌલતખાને ગભીરતાથી કહ્યું.

દરબાન ચાલ્યો ગયો અને થોડીવારમાં જ જાસૂસ આવીને સૂબેદાર સાહે-

અને સલામ કરી માથું નમાવીને ઊભો રહ્યો. દૌલતખાને તેને પૂછ્યું કે "શા નવીન સમાચાર છે? જે સમાચાર લાવ્યો હોય તે જલ્દ કરી સંભળાવ"

"અન્નદાતાર," રસ્તામાં ક્યાંય પણ મુકામ કર્યા વગર અને ખાધાપીધા વગર દિલ્લીથી નીકળેલો હું સીધો અહીં લાહોરમાં આવીને જ ઘોડાની પીઠપરથી નીચે ઉતર્યો છું. દર ઠેકાણે તો મારે ઘોડા બદલવા પડ્યા છે. સમાચાર કે છે કે આલમખાન ઉર્ફે અલાઉદ્દીનને આપે પનાહ આપી છે, તેને ક્યાંક નસાડી દીધો છે અને તેની બીબી તથા તેના મુસાહિબો લાહોરમાં જ છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેની બીબીને શાહી સિપાહીઓના હાથમાં સોંપી ન દેવાની આપે જે હિંમત બતાવી છે તેથી આપને બાગી-બળવાખોર અથવા રાજદ્રોહી માની લઇને ઇબ્રાહીમ લોદીએ આપની સૂબેદારીને છીનવી લેવામાટે અને આપને કયદ કરીને દિલ્હી લઇ જવામાટે પન્દર હજારની ફોજ સાથે એક સિપાહસાલારને આ તરફ રવાના થવાનો હુકમ ફરમાવી દીધો છે. તે ફોજ ત્યાંથી રવાના થઇ ચૂકી હશે અને હું ધારું છું કે બે ચાર દિવસમાં જ અહીં આવી લાગશે એટલામાટે જે કાંઇ પણ બંદોબસ્ત કરવાનો હોય તે કરી લેવાનો છે; તલ્વારનો જવાબ તલ્વારથી જ દેવાનો છે" જાસૂસે બે ચાર દિવસમાં આવનાર એક નવીન ભયના સમાચાર સંભળાવ્યા.

સ્વતંત્ર સત્તા મને પાછી મળશે જ, એમાં કાંઈ સવાલ જેવું છે જ નહિ એટલે આ એક કાંકરે બે પક્ષીઓ માર્યા જેવું થશે અને તારી ભલાઈમાટે મારાથી દહિ તથા દૂધ બનેમાં હાથ રાખી શકાશે બોલ ત્યારે આ પ્રમાણે વર્ત્તવામા તને કાંઈ વાંધો છે?" દૌલતખાને જેની આલમખાનને ખાબમાં પણ કલ્પના નહોતી એવા પ્રકારનો એક પ્રસ્તાવ તેની આગળ રજૂ કરીને આ પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"જો બાબરની ફોજ વહેલી આવી લાગે અને ઇબ્રાહીમની ફોજ એક દિવસ પછી આવે, તો તો આ પ્રમાણેની વ્યવસ્થા કરી શકાય તેમ છે અને એમાં મારામાટે નુકસાન જેવું કાંઈ પણ નથી. પરતુ જો ઇબ્રાહીમની ફોજ એક દિવસ વહેલી આવી લાગે, તો પછી શું કરવુ?" આલમખાને યોગ્ય શકા દર્શાવી

"જો ઇબ્રાહીમની ફોજ એક દિવસ વહેલી આવી લાગશે, તો મારી ફોજ એટલી તાકતવર તો છે જ કે તે મુખાલિફ ફોજને બે દિવસ તો લાહોરમા દાખલ નહિ થવા દે અને તેટલા સમયમા તો બાબરની ફોજ જરૂર આવી લાગશે" દૌલતખાને મુશ્કિલને સહલ કરવાની તદબીર બતાવી

"જો આપની ફોજ એટલી તાકતવર હોય, તો પછી કોઈ પણ જાતની ફિકર રાખવાનો કાંઈ પણ સબબ નથી આ એક બાબતનો તો જાણે નિકાલ થઈ ગયો, પણ હવે એનાથી પણ વધારે વજનદાર એક બીજી બાબતનો આપણે વિચાર કરવાનો છે અને તે બાબત એ છે કે અહીં લડાઇનો રંગ જામવાનો હોવાથી મારી બીબીને અહીં લાહોરમા રાખવી, એ મને સલામતીભરેલુ દેખાતું નથી, કારણ કે, ખુદા ન ખાસ્તા આપણા પક્ષની હાર જ થઈ જાય, તો મારી બીબીની દુશ્મનોના હાથથી બેઇજ્જતી અને બેહુર્મતી થાય, એ જોવાને હું રાજી નથી આ કારણથી નાદિરાને કોઈ એવી બેખૌફ જગ્યામા પહોંચાડવાની જુરૂરત છે કે જ્યા તેની ઇજ્જત જળવાય, તે બેખૌફોખતર રહી શકે અને દુશ્મનોને તેનો ગંધ પણ ન આવે." આલમખાને નાદિરા વિશેની પોતાની ચિન્તાને વ્યક્ત કરી બતાવી.

"હુ લાહોરને છોડી ગયા પછી ખુફિયા તોરથી મારા કબીલા સાથે ભેડા નગરના તે જ ખડિયેરમાં રહેવા માગુ છુ કે જે ખડિયેરમાં મેં તને છુપાવ્યો હતો. જે તહખાનું તારા જોવામાં આવ્યુ હતુ તે તો આખા તહખાનાનો એક હિસ્સો જ હતો, આખું તહખાનુ તો એટલું મોટુ અને બધી જાતની સગવડોથી ભરેલુ છે કે તેમા સોથી દોઢ સો માણસોના રહેવાની સગવડ તો સહજ થઈ શકે છે. હુ તારી બીબી નાદિરાને અને તારા જાનિસાર ગુલામ સાદિક તથા ખાજાસરા યાસીનને તે તહખાનામા મારી સાથે લઈ જઇશ અને બહુ જ સારી હિફાજતથી તેમને રાખીશ મારા જાસૂસો બહાર સર્વત્ર ફરતા રહેશે અને આ સઘળી ધમાચકડી ખલાસ થઈ જવાના સમાચાર જ્યારે તેઓ આવીને મને સભળાવશે ત્યારે પછી જો ધાસ્તી જેવું નહિ હોય, તો અમો સર્વ તારી પાસે આવીશુ અને તારી બીબીને તારા હાથમા સોંપી દઇશું તારી બીબી મારી દુખ્તર સમાન હોવાથી તેનામાટે તારે વધારે કાંઈ પણ ફિકર રાખવાની નથી"

બને સલામ કરી માથુ નમાવીને ઊભો રહ્યો દૌલતખાને તેને પૂછ્યુ કે "શા નવીન સમાચાર છે? જે સમાચાર લાવ્યો હોય તે જલ્દ કહી સંભળાવ"

"બન્દાનવાજ," રાસ્તામા કયાય પણ મુકામ કર્યા વગર અને ખાધાપીધા વગર દેહલીથી નીકળેલો હુ સીધો અહીં લાહોરમાં આવીને જ ઘોડાની પીઠપરથી નીચે ઉતર્યો છુ પંદર ઠેકાણે તો મારે ઘોડા બદલવા પડ્યા છે. સમાચાર એ છે કે આલમખાન ઉર્ફે અલાઉદ્દીનને આપે પનાહ આપી છે, તેને કયાક નસાડી દીધો છે અને તેની બીબી તથા તેના મુસાહિબો લાહોરમા જ છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેની બીબીને શાહી સિપાહીઓના હાથમાં સોપી ન દેવાની આપે જે હિમત બતાવી છે તેથી આપને બાગી–બળવાખોર અથવા રાજદ્રોહી માની લઇને ઇબ્રાહીમ લોદીએ આપની સૂબેદારીને છીનવી લેવામાટે અને આપને કયદ કરીને દેહલી લઈ જવામાટે પન્દર હજારની ફાૈજ સાથે એક સિપાહસાલારને આ તરફ રવાના થવાનો હુકમ ફરમાવી દીધો છે તે ફાૈજ ત્યાથી રવાના થઈ ચૂકી હશે અને હુ ધારુ છુ કે બે ચાર દિવસમાં જ અહીં આવી લાગશે એટલામાટે જે કાઈ પણ બદોબસ્ત કરવાનો હોય તે કરી લેવાનો છે, તલ્વારનો જવાબ તલ્વારથી જ દેવાનો છે" જાસૂસે બે ચાર દિવસમા આવનારા એક નવીન ભયના સમાચાર સભળાવ્યા.

"બહુ સારુ; તુ જઇને હવે આરામ કર; જે બદોબસ્ત કરવાનો હશે તે કરી લેવાશે" દાૈલતખાને જાસૂસના મુખથી સમાચાર સાંભળી લઇને તેને આરામ લેવામાટે ચાલ્યા જવાની પરવાનગી આપી દીધી

"આ તો અત્યારે જ લડાઇની નોબત આવી લાગી" આલમખાને જાસૂસના જવા પછી પોતાના કાકાને ઉદ્દેશીને કહ્યુ.

"પરવરદિગાર જે કાંઈ પણ કરે છે તે સારાને માટે જ કરે છે, તારા કહેવા મુજબ સુલ્તાન બાબરની ફાૈજ ત્રણ દિવસમા આવી લાગવાનો સંભવ છે અને ઇબ્રાહીમની ફાૈજને પણ અહીં પહોંચતાં ત્રણ ચાર દિવસ તો થવાના જ એટલે ઇબ્રાહીમ સાથેની તારી ચાર દિવસ પછી થનારી લડાઇની ચાર દિવસ પહેલા જ શરૂઆત થઈ જાય, તો તેથી શું નુકસાન છે? પણ અત્યારે હવે આપણે અહીં દાવપેચની એક બાજી રમવાની છે અને તે એવી રીતે કે બાબરની ફાૈજ આવતા જ તારે લાહોરનો કબ્જો લઈ લેવો અને પોતાને સુલ્તાન બાબરના નીમેલા પંજાબના સૂબેદાર તરીકે જાહેર કરી દેવો. હું અહીંથી થોડા વખતને માટે અન્યત્ર પલાયન કરી જઇશ એટલે આ દેખાવ કરવામાં કશો પણ વાંધો આવશે નહિ. મારા સિપાહસાલારોને હુ પટ્ટી પઢાવી રાખીશ એટલે તેઓ તારા તાબેફર્માન થઈ રહેશે અને તેઓ તારા તાબેદાર થતા મારી ફાૈજ પણ તારી ફર્માબર્દાર થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે આ દાવપેચ રમવામા મારો એવો મતલબ સમાયલો છે કે 'ખુદા ન ખાસ્તા ઇબ્રાહીમ સાથેની લડાઇમાં તારી હાર થઈ જાય, તો 'તારી સાથે મારો કશો પણ સબધ નહોતો અને તેનો સુબૂત એ છે કે મારી સૂબેદારીને પણ તેં છીનવી લીધી હતી' એમ કહી પાછો હુ પંજાબનો સૂબેદાર થઈ શકીશ અને હું સૂબેદાર હોઇશ તો વળી પાછી તને મારા ગરીબખાનામા પનાહ મળી શકશે, તેમ જ જો તારી જીત થશે, તો તો મારી

સ્વતંત્ર સત્તા મને પાછી મળશે જ, એમાં કાંઈ સવાલ જેવું છે જ નહિ એટલે આ એક કાંકરે બે પક્ષીઓ માર્યા જેવું થશે અને તારી ભલાઈમાટે મારાથી દહિં તથા દૂધ બંનેમા હાથ રાખી શકાશે બોલ ત્યારે આ પ્રમાણે વર્ત્તવામા તને કાંઈ વાંધો છે?" દૌલતખાને જેની આલમખાનને ખાણમાં પણ કલ્પના નહોતી એવા પ્રકારનો એક પ્રસ્તાવ તેની આગળ રજૂ કરીને આ પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"જો બાબરની ફૌજ વહેલી આવી લાગે અને ઇબ્રાહીમની ફૌજ એક દિવસ પછી આવે, તો તો આ પ્રમાણેની વ્યવસ્થા કરી શકાય તેમ છે અને એમાં મારામાટે નુકસાન જેવુ કાંઈ પણ નથી. પરતુ જો ઇબ્રાહીમની ફૌજ એક દિવસ વહેલી આવી લાગે, તો પછી શું કરવું?" આલમખાને યોગ્ય શકા દર્શાવી

"જો ઇબ્રાહીમની ફૌજ એક દિવસ વહેલી આવી લાગશે, તો મારી ફૌજ એટલી તાકતવર તો છે જ કે તે મુખાલિફ ફૌજને બે દિવસ તો લાહોરમા દાખલ નહિ થવા દે અને તેટલા સમયમા તો બાબરની ફૌજ જરૂર આવી લાગશે" દૌલતખાને મુશ્કિલને સહલ કરવાની તદબીર બતાવી

"જો આપની ફૌજ એટલી તાકતવર હોય, તો પછી કોઈ પણ જાતની ફિકર રાખવાનો કાંઈ પણ સબબ નથી આ એક બાબતનો તો જાણે નિકાલ થઈ ગયો, પણ હવે એનાથી પણ વધારે વજનદાર એક બીજી બાબતનો આપણે વિચાર કરવાનો છે અને તે બાબત એ છે કે અહીં લડાઇનો રંગ જામવાનો હોવાથી મારી બીબીને અહીં લાહોરમા રાખવી, એ મને સલામતીભરેલુ દેખાતું નથી; કારણ કે, ખુદા ન ખાસ્તા આપણા પક્ષની હાર જ થઈ જાય, તો મારી બીબીની દુશ્મનોના હાથથી બેઇજ્જતી અને બેહુર્મતી થાય, એ જોવાને હુ રાજી નથી. આ કારણથી નાદિરાને કોઈ એવી બેખૌફ જગ્યામા પહોંચાડવાની જરૂરત છે કે જ્યા તેની ઇજ્જત જળવાય, તે બેખૌફોખતર રહી શકે અને દુશ્મનોને તેનો ગંધ પણ ન આવે." આલમખાને નાદિરા વિશેની પોતાની ચિન્તાને વ્યક્ત કરી બતાવી

"હુ લાહોરને છોડી ગયા પછી ખુફિયા તૌરથી મારા કબીલા સાથે ભેડા નગરના તે જ ખડિયેરમાં રહેવા માગુ છુ કે જે ખડિયેરમાં મેં તને છુપાવ્યો હતો જે તહખાનુ તારા જોવામાં આવ્યુ હતુ તે તો આખા તહખાનાનો એક હિસ્સો જ હતો, આખુ તહખાનું તો એટલુ મોટુ અને બધી જાતની સગવડોથી ભરેલુ છે કે તેમા સોથી દોઢ સો માણસોના રહેવાની સગવડ તો સહજ થઈ શકે છે. હુ તારી બીબી નાદિરાને અને તારા જાનિસાર ગુલામ સાદિક તથા ખાનસરા યાસીનને તે તહખાનામા મારી સાથે લઈ જઇશ અને બહુ જ સારી હિફાજતથી તેમને રાખીશ મારા જાસૂસો બહાર સર્વત્ર ફરતા રહેશે અને આ સઘળી ધમાચકડી ખલાસ થઈ જવાના સમાચાર જ્યારે તેઓ આવીને મને સભળાવશે ત્યારે પછી જો ધાસ્તી જેવું નહિ હોય, તો અમો સર્વ તારી પાસે આવીશુ અને તારી બીબીને તારા હાથમા સોંપી દઇશું તારી બીબી મારી દુખ્તર સમાન હોવાથી તેનામાટે તારે વધારે કાંઈ પણ ફિકર રાખવાની નથી"

દૌલતખાને આલમખાનની નાદિરા વિષયક ચિન્તાને પણ તેની સુરક્ષિતતાનો આ માર્ગ બતાવીને દૂર કરી દીધી.

"વારૂ ત્યારે આ સર્વ નવીન બંદોબસ્તના સમાચાર સભળાવવામાટે તેમ જ નાદિરાને આપની સાથે, આપ કહો ત્યારે, તે ખંડિયેરમાંના તહખાનામાં આવવા માટેની આજ્ઞા આપવાને હુ હવે જનાનખાનામાં જાઉં છુ. મગરિબની નમાજ-પછી હુ આપને વળી પાછો મળીશ." એમ કહીને આલમખાન જનાનખાનામા જવામાટે રવાના થયો.

દૌલતખાન ગહન વિચારસમુદ્રમા નિમજ્જિત થતો ત્યાં જ બેસી રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૦

નાદિરાપર નવી આફત

ગત પ્રકરણમા વર્ણવાયલી ઘટનાને આજે એક પક્ષ અથવા પખવાડિયા જેટલો સમય વીતી ગયો હતો. આલમખાનના પ્રબળ ભાગ્યના યોગે ઇબ્રાહીમની ફોજને લાહોરમા પહોંચતા ત્રણ દિવસનો માર્ગમાં વિલંબ થવાથી સુલ્તાન બાબરની ફોજ લાહોરમા એક દિવસ વહેલી આવી પહોંચી હતી, દૌલતખાન પોતાના કબીલા અને નાદિરાખાનમ આદિને લઇને ભેડાનગરનાં ખંડિયેરોમાં ગુપ્ત નિવાસ કરવાને ચાલ્યો ગયો હતો, આલમખાને સુલ્તાન બાબરના નીમેલા પંજાબના સૂબેદાર તરીકે પોતાને જાહેર કરી દીધો હતો અને ઇબ્રાહીમ લોદીની ફોજ આલમખાનની ફોજ ઘણી જ મોટી હોવાનુ સાભળીને અને પંજાબના મામલાને બદલાઇ ગયેલો જોઇને 'જાન બચી લાખોં પાયે' એ સૂત્રનો જપ કરતી લડવાનું સાહસ કર્યા વિના જ પાછી દેહલીની દિશામાં પલાયન કરી ગઇ હતી ઇબ્રાહીમની ફોજ ફરાર થઇ ગયા પછી લગભગ છથી સાત દિવસનો સમય કાઇક આરામમાં અને કાઇક ફોજની બહુ જ સારી તૈયારી કરવામાં વીતાડીને આઠમે દિવસે ફોજના અમુક ભાગને પંજાબની વ્યવસ્થામાટે રાખી ફોજના મોટા ભાગને પોતાની સાથે લઇને ઇબ્રાહીમ સાથે યુદ્ધ કરવાને આલમખાન દેહલીની દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયો હતો બાબરના બે સિપાહસાલારોને પણ તે પંજાબમાં રાખતો ગયો હતો. તેણે જે એક બીજી બુદ્ધિમત્તા બતાવી હતી તે એ કે દૌલતખાનની ફોજને પોતાની સાથે જ લઇને બાબરની અમુક ફોજને પંજાબમા રાખી હતી કે જેથી પંજાબની વ્યવસ્થામાં તેની ગયરહાજરીમાં કાંઇ પણ ગોટાળો ન થઈ શકે, કારણ કે, 'દૌલતખાનનો પુત્ર ગાઝીખાન એક બહુ જ નાલાયક અને વિશ્વાસઘાતક મનુષ્ય હોવાથી કદાચિત્ તે તેના પોતાના પિતાની ઇચ્છાથી પણ વિરુદ્ધ વર્ત્તીને કાંઈ આડુ અવળુ કરી બેસે તો" એવો તેના મનમાં ભય હતો અને તેથી જ તેને આ પ્રમાણેનો પ્રબંધ કરવો પડ્યો હતો સારાંશ કે, આલમખાનને પણ પંજાબ છોડી ગયાને આઠેક દિવસનો સમય વીતી ગયો હતો અત્યારે આપણે એક વિશિષ્ટ ઘટનાના નિરીક્ષણમાટે પુનરપિ ભેડાનગરના પુરાતન અવશેષોના પ્રદેશમા પ્રયાણ કરવાનું છે

આજે શુક્લપક્ષની ત્રયોદશી હોવાથી ચન્દ્રિકાનો વિશ્વમા સર્વત્ર વિસ્તાર

થયેલો હતો અને તેથી વિશ્વ જો કે બહુધા પ્રકાશિત હતું, તથાપિ પંજાબના પ્રદેશોમાં કેટલીક વાર અચાનક માવઠાં થતાં હોવાથી આકાશ મેઘાચ્છન્ન રહ્યા કરે છે, એ ત્યાંના વાતાવરણની એક વિશિષ્ટતા છે આજે પણ સમસ્ત દિવસ આકાશ મેઘાચ્છાદિત રહેલું હતુ અને રાત્રિના સમયમા પણ આકાશની તેવી જ સ્થિતિ રહેવાથી ચંદ્રમા વારવાર મેઘોવડે આચ્છાદિત થઇ જતો હતો એટલે શુકલપક્ષની ત્રયોદશીની નિશામાં ચંદ્રનો જેટલો શુભ્ર તથા સ્વચ્છ પ્રકાશ પડવો જોઇએ તેટલો શુભ્ર તથા સ્વચ્છ પ્રકાશ પૃથ્વીતલપર પડી શકતો નહોતો અને તેથી આજના ચંદ્રનો પ્રકાશ અંધકારમિશ્રિત હોવાથી અંધુક હતો એમ કહેવામા કશો પણ પ્રત્યવાય નથી ભેડાનગરના એ અવશેષોની ભૂમિમા તેમ જ તેની આસપાસ વિસ્તરેલા વનવિભાગમા નિર્જનતા તો વ્યાપેલી જ હતી અને તેમા વળી આ મધ્યનિશાનો પ્રશાંત સમય હતો એટલે ત્યાંની નિસ્તબ્ધતાએ જો ભયંકર સ્વરૂપ ધાર્યું હોય, તો તેમા આશ્ચર્ય જેવુ શુ હોઇ શકે વારુ? માત્ર શૃગાલોના ભયોત્પાદક ધ્વનિ, દૂરનાં ક્ષેત્રોમાંના શ્વાનોના ધ્વનિ તથા નદીના જલપ્રવાહના ધ્વનિથી જ એ ભીષણ શાંતિનો ભંગ થતો હતો, અન્યથા ત્યાં કોઇ પણ મનુષ્યનો ધ્વનિ સભળાય એ તો સર્વથા અશક્ય જ હતું છતાં જેવી રીતે કોઈ વાર અશકય ઘટના પણ શકય થઈ જાય છે તેવી રીતે મધ્યનિશાના નિર્ગમનને થોડોક સમય થઇ ગયા પછી ઉક્ત ખડિયેરોની ભૂમિના એક વિશિષ્ટ સ્થાનમાં અચાનક ત્રણ મનુષ્ય વ્યક્તિઓ જાણે ભૂમિના ગર્ભમાથી જ બહાર નીકળી આવી હોયની તેવી રીતે ઇતસ્તત વિચરતી અને પરસ્પર વાર્ત્તાલાપ કરતી દૃષ્ટિગોચર થવા લાગી એ ત્રણે પુરુષ વ્યક્તિઓ હતી અને તેમણે ગળાથી પગ સુધી લબાયલા કાળા રંગના ઝબ્બા પહેરેલા હોવાથી, માથાપર કાળા દુપટ્ટા બાધેલા હોવાથી અને પોતાના ચહેરાને કાળા બૂકાનામાં છુપાવેલા હોવાથી તેમનાં રૂપરંગ અને સત્ય વેશ આદિ જોવામા આવી શકતાં નહોતાં છતા પણ તેમના વાર્ત્તાલાપથી તેમનામાનો એક પુરુષ સરદાર હતો અને બે પુરુષો તેના ફર્માબર્દાર ગુલામ હતા, એવી કલ્પના સ્પષ્ટતાથી કરી શકાતી હતી અતે તેમણે એક સ્થાનમા ઊભા રહીને આ પ્રમાણેનો વાર્ત્તાલાપ કરવા માડ્યો —

"ત્યારે શુ, ગરીબપરવર, આપ તે નાજનીનને જન્નતની હૂર માનો છો? ખુબ્સૂરતીમાં ફરહાદની શીરીં કરતાં પણ મશહૂર માનો છો?" એક ગુલામે પોતાના સરદારને સબોધીને આ પ્રમાણે પૂછ્યુ

એના જવાબમાં તે સરદારે એક નિશ્વાસ નાખીને જણાવ્યું કે "હું જે નાજનીનના હુસ્નનો પરસ્તાર થયો છુ તે હુસ્નની દેવીને શીરીં સાથે સરખાવતાં તેના હુસ્નની તૌહીન થાય છે, શીરીં તો તેની એક મામૂલી બાંદીના ખિતાબને જ લાયક દેખાય છે –

'હય નજર કાતિલકી અપને હાથકી તહરીરપર;
ખુદ મુસવ્વિર ભી મિટા જાતા હય ઇસ તસ્વીરપર,
સમન્દે નાજ઼ યે ખોલે હુવે વો બાલ ફિરતે હયેં;
બચે કબ તાયરે દિલ જબ હવામેં જાલ ફિરતે હયેં!'"

"તો શુ આપની તે દિલરુબા અત્યારના આવા ખૌફનાક વક્તમા અને આ

ખૌફનાક જગહમાં આપને આવી મળવાની છે?" બીજા ગુલામે શંકાદર્શક ભાવથી પૂછ્યું

"મેં તેને રાત્રિના સમયમા આ જગ્યામા ત્રણ ચાર વાર હરતી ફરતી જોઈ છે અને તેથી મને લાગે છે કે મારી આશા આજે આ જગ્યામાં જ ફળવાની છે પણ તમોને હુ એટલામાટે જ સાથે લાવ્યો છુ કે જો તે રક્ષકૂર સીધી રીતે સમજાવ્યાથી મારી માગણીને મંજૂર ન કરે, તો મારો તેનાપર જબર્દસ્તી કરવાનો વિચાર છે અને જો તેવો મોકો આવી પડે તો મને તમારી મદદની સખ્ત દરકાર છે." તે સરદારે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

"પોતાના આકાને કોઈ પણ જાતની મદદ આપવાને આ નમકખાર ગુલામો દિલોજાનથી તૈયાર છે." બન્ને ગુલામો એકત્ર સ્વરથી બોલ્યા

એ જ સમયે કોઈ નવયૌવના નારીના વીણાવિનિન્દિત કંઠમાંથી નીકળેલા નિમ્ન ઉદ્ગારો તે સરદાર તથા તેના બન્ને ગુલામોના શ્રવણપથમાં આવીને અથડાયા.–

"ફિદા હુ જિસ્તરહ ઉસ ગુલપે તુઝપરભી ફિદા હોતી,
જો તુઝમેં ઉસ્કી રંગત, ઉસ્કી બૂ, ઉસ્કી અદા હોતી!"

આ ઉદ્ગારો સાંભળતા જ તે સરદારે પોતાના ગુલામોને અત્યંત મંદ સ્વરથી આજ્ઞા આપી કે "તમો અહીં આ પડી ગયેલી દીવાલની પાછળ સંતાઇને ઊભા રહો, હુ એ ચાંદના ટુકડાની પાસે જાઉં છુ, જો હુ બોલાવું તો તરત દોડી આવજો અને મારો જે હુકમ મળે તેની તામીલ તરત કરી બતાવજો."

ગુલામો પોતાના સરદારના હુકમ મુજબ એક પડી ગયેલી દીવાલની પાછળ સંતાઇને ઊભા અને સરદાર જ્યાથી ઉક્ત ઉદ્ગારો તેના સાંભળવામાં આવ્યા હતા તે સ્થાનપ્રતિ જવાને આગળ વધ્યો તે પચાસથી સાઠ કદમ ચાલ્યો હશે એટલામા તો એક હસીના નાજનીન્ પોતાના કોમળ હસ્તમા એક પુષ્પ લઇને ઇતસ્તત વિચરતી તેના જોવામાં આવી જે રમણીને મળવાની આશાથી તે અત્યારે એ સ્થાનમાં આવ્યો હતો તે રમણી એ જ હોવાથી પુલકિત હૃદયથી તે આગળ વધ્યો અને તે સુંદરીને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે —

"ફકત યે ફૂલહી ક્યા મુસ્તહક હય મેહરબાનીકા?,
ઇધરભી એક ઉચટતી સી નજર, સદકા જવાનીકા!"

અચાનક એક પરપુરુષને પોતા સમક્ષ આવી ઊભેલો જોઇને અને તેના મુખમાથી આવા ઉદ્ગારો સાંભળીને જો તે એકલી અટૂલી રમણી આવા નિર્જન સ્થાનમાં ગભરાઈ જાય, તો તે સ્વાભાવિક જ હતું અર્થાત્ તે ગભરાઈ ગઈ અને પોતાના મુખચન્દ્રને બુર્કારૂપ મેઘથી આચ્છન્ન કરીને મર્યાદાપૂર્વક તેણે પૂછ્યુ કે "સાહબ, આપ કોણ છો? અને મારી પાસેથી શું ચાહો છો?"

"હુ તમારી જબાને મુબારિકથી ફકત એટલું જ સાંભળવા માગું છુ કે આ ફૂલ વધારે દિલફરેબ છે કે આ? આ ફૂલ વધારે સુર્ખ અને સુફેદ છે કે આ? આની પાખડીઓને જોઇને તબીયત લલચાય છે કે આ પાખડીઓને જોઇને મન લોભાય છે? અને આને છાતી સાથે ચાંપવાની ખાહિશ થાય છે કે આને?

"જમીસે તાબફલક લાલાજાર કિસ્સે હય?
બહાર કિસ્સે હય ક્યફે બહાર કિસ્સે હય?"

"સાહબ, આપ આ શુ બોલો છો ? આપ હોશમા છો કે નથી ?" તે રમણીએ તિરસ્કારવ્યજક સ્વરથી આ સવાલ રજૂ કર્યો

એના જવાબમા તે હવસનો ગુલામ બનેલો સરદાર એક આહેસર્દ ભરીને કહેવા લાગ્યો કે –

"રહમ કરતી હય કહી યે નરગિસે મય નોશ ભી,
એક નજરમેં દિલ ભી છીના સાથ દિલકે હોશ ભી,
રાહ ચલતોંપર યે નાવક અફગની અચ્છી નહીં,
કહ દો ઇન આંખોસે અયસી રહજની અચ્છી નહીં !"

"બસ કરો આપ ગમે તે હો, છતા હુ આપને કહુ છુ કે આપની જબાનને રોકી લ્યો; કારણ કે, એક ગયરતદાર અને શરીફ ઔરત એક ગયરમર્દના મોઢામાથી નીકળતા આવા અલ્ફાજ સાભળવાનુ ગવારા ન કરી શકે, એ સ્વાભાવિક છે જો આપ શરીફજાદા હશો અને પોતાની માદર, હમ્શીરા કે બીબીની શરાફતનો ખયાલ કરશો, તો આ બાબત ખયાલે શરીફમા બરાબર ઊતરી જશે" તે રમણીએ કાઇક કઠોરતા તથા અવિકારને દર્શાવનારા ભાવ તથા સ્વરથી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

પરતુ કામદેવના બાણથી વીંધાયલા તે સરદારના હૃદયમાં એ ઉપદેશાત્મક શબ્દોનુ કાંઈ પણ પરિણામ ન થયુ અને તેથી તે સરદાર કોઈ એક પાગલ મનુષ્ય પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો કે.–

"મસ્તે મયે નિશાત ભી હય બાગ બાગ ભી,
આંખેં ભી શાદકામ હુઇ ઔર દિમાગ ભી,
મિન્નત પઝીરે હુસ્ને ખુદાદાદ કીજિયે;
યે હોંઠ રહ ગયે હયેં ઇન્હેં શાદ કીજિયે !"

આ ઉદ્ગારો કાઢતાની સાથે તે સરદારે તે રમણીને પોતાના બાહુપાશમાં સપડાવીને તેના અધરામૃતપાનથી પોતાના ઓષ્ઠોને તૃપ્ત કરી લેવાના ઉદ્દેશથી પોતાના હસ્તથી તે રમણીની નાજુક કલાઈ પકડી લીધી

"છોડી દે, છોડી દે, ઓ બેરહમ મૂજી શયતાન ! મારી નાજુક કલાઇને છોડી દે ! !" તે રમણીએ હવે તે સરદારને તુ તાથી બોલાવવાનો આરભ કરીને તેના હાથમાંથી પોતાની કલાઇને છોડવી લેવામાટેનો બળપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા માડ્યો.

"**નાદિરા**, જેને તુ શયતાન કહે છે તે **ગાઝીખાન** છે, હવે મારા અરમાનને પૂરો કરવામાં જ તારી જાનની અમાન છે·–

"સર્ફ કર દે જોર જિતના ભી પરો બાજૂમેં હય,
છુટ ચુકા વો સયદ જો સૈયાદકે કાબૂમેં હય !"

ત્યારે શુ એ સરદાર **દૌલતખાન**નો પુત્ર **ગાઝીખાન** હતો અને એ રમણી **આલમખાન**ની બેગમ **નાદિરા** ખાનમ હતી ? હા, એમ જ હતુ **લાહોર**માના પોતાના મહાલયમાં બે ત્રણ વાર **નાદિરા**ના ચન્દ્રમુખ તથા અપ્સરાતુલ્ય સૌન્દર્યને જોવાનો **ગાઝીખાન**ને અચાનક પ્રસગ મળી ગયો હતો અને તે સમયથી જ તે **નાદિરા**માં મુગ્ધ થઈ ગયો હતો, પરન્તુ **લાહોર**માનો પોતાના મહાલયમાનો જે ભાગ **નાદિરા**ના નિવાસમાટે અપાયલો હતો ત્યા **યાસીન**નો રાતદિવસ ખડો

પહેરો રહેતો હોવાથી તેમ જ જો તે બળાત્કારનો પ્રયત્ન કરે તો જનાનખાનામાં હોહા થવાનો સંભવ હોવાથી તેનાથી પોતાની એ મલિન ભાવનાને વ્યવહારમા યોજવાતું સાહસ કરી શકાયું નહોતું. ત્યાર પછી દૌલતખાન ભેંડાના ભૂસ્યતર્ગત નિવાસાલયમાં કુટુંબ સહિત રહેવાને આવ્યો હતો અને નાદિરાને પણ સાથે લાવ્યો હતો. ભૂગર્ભમાના એ ગુપ્ત નિવાસસ્થાનમાં નાદિરાને જે બે ઓરડા આપ વામા આવ્યા હતા તેમાના એક ઓરડામાથી ઉપર આવવામાટેનો એક ગુપ્ત માર્ગ હતો અને તેથી ભૂગર્ભમાના આખા દિવસના અખંડ નિવાસથી કંટાળેલી નાદિરા મધ્યરાત્રિ પછી ઉપર આવતી હતી અને બાહ્ય સૃષ્ટિનુ તથા આકાશ અને ચન્દ્ર આદિનું અવલોકન કરી કિચિત્ મનોરજન થતા પાછી ભૂગર્ભમાંના પોતાના કક્ષમા ચાલી જતી હતી અને શાતિથી નિદ્રાને આધીન થતી હતી. ગાઝીખાન રંડીબાજી, શરાબખોરી, જુગાર અને એવા જ બીજા બધા અપયશોથી ભરેલો હોવાથી સાંઝ પડતાં જ બહાર નીકળી જતો હતો અને પોતાના બદમાશ ગુલામો સાથે ગામમા રખડી રઝળીને અડધી રાતે કે ઘણીક વાર બામદાદમા પાછો ત્યાં આવતો હતો આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી બે ત્રણ વાર નાદિરાને તેણે બહાર નીકળેલી જોઈ હતી અને તે રોજ બહાર નીકળે છે એ વિશેનો નિશ્ચય કરી લીધા પછી આજે શરાબ વધારે ન પીતાં હોશમાં રહીને નાદિરાના સતીત્વને નષ્ટ કરવામાટેનો તેણે આ પ્રયત્ન આદર્યો હતો ગાઝીખા-નના દુશ્ચરિત્રોની કથા દેહલીમાં પણ નાદિરાના સાંભળવામા આવી હતી અને તેથી તેણે પોતાના પતિ આલમખાન સમક્ષ દૌલતખાનના જનાનખાનામા રહેવા-માટે અનિચ્છા પણ દર્શાવી હતી, એ તો પાઠક તથા પાઠિકાઓના સ્મરણમાં હોવું જ જોઇએ. પરન્તુ નાદિરાને દૌલતખાનની પનાહમાં રાખી જવા વિના આલમખાનનો છૂટકો જ નહોતો અને અને નાદિરાની ભીતિ સત્ય સિદ્ધ થવાનો દુ ખકારક પ્રસગ આવી લાગ્યો.

ગાઝીખાનનું નામ સાંભળતા નાદિરાના કોપનો અવધિ થયો, તેનો ક્રોધાગ્નિ ચરણથી મસ્તક પર્યન્ત પહોંચી ગયો નાદિરા એક ખજર તો અષ્ટૌપ્રહર પોતાની કમરમાં રાખતી જ હતી એટલે તેનો જે જમણો હાથ છૂટો હતો તે જમણા હાથથી વીજળીના વેગે પોતાના ખજરને કમરમાથી કાઢી લઇને તેનો ગાઝીખા-નના જમણા કાંડાપર તેણે વાર કરી દીધો, કાંડુ ચીરાઈ જતા ગાઝીખાને નાદિરાની કલાઈ તો છોડી દીધી; પણ તે સાથે પોતાના ગુલામોને બોલાવીને નાદિરાને પકડીને ચત્તીપાટ જમીનપર નાખી દેવાનો હુકમ ફર્માવી દીધો અને તે પોતે તેના હાથમાના ખજરને છીનવી લેવામાટે આગળ વધ્યો. નાદિરા તેના હાથમાથી પોતાની કલાઇને છોડવીને પચીસ કદમ દૂર થઇ ગઇ હતી એટલે જ્યારે તેણે ગુલામોને તેમ જ ગાઝીખાનને પોતા તરફ આવતા જોયા ત્યારે તે ભીષણ સ્વરથી કહેવા લાગી કે.-

"ખબરદાર, શયતાનો ! જો આગળ વધ્યા છો તો એકને તો હુ જરૂર જહન્નમવાસિલ કરી નાખીશ અને ત્યાર પછી આ ખજરને મારી પોતાની છાતીમા ભોંકીને હુ મરી જઇશ, પણ મારી [અસ્મતને તો દાગ નહિ લાગવા દઉં તે નહિ જ લાગવા દઉં!"

"તુ મરી જાય તો તે એક જૂદી વાત છે, પણ તારી અસ્મતને દાગ

લગાડ્યા વિના હુ તને છવતી તો મારા હાયમાંથી છટકી જવા દેવાનો નથી તે નથી જ!" ગાઝીખાને પણ તેવી જ દૃઢતાથી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

"અરે કોઇ દોડો, આવો, આ કમબખત કમીનો એક શરીફ ઔરતની ઇજ્જતપર હુમ્લો કરે છે, કોઇ બચાવો!" નાદિરાએ બીજો કોઇ ઉપાય ન રહે- વાથી આવી રીતે બૂમો પાડવાની શરૂઆત કરી દીધી

"આ શહેર નથી, બિયાબાન છે; તારી બૂમો બેકાર છે; આજે તારામાટે બેઇજ્જતી અને બાબદાદમા કબ્રસ્તાન છે!" ગાઝીખાને ગર્જના કરીને કહ્યુ

"બિયાબાનમાં પણ બેકસો નાચારની ઇમ્દાદમાટે પાક પરવરદિગાર નેક ઇન્સાનને મોકલી આપે છે અને તેનો આ છવતો જાગતો સુબૂત છે" આ પ્રમા- ણેના શબ્દોને ઉચ્ચારતા બે હથિયારબધ નૌજવાન સિપાહીઓ પાસેના એક ખંડિયેરમાથી અચાનક બહાર નીકળી આવ્યા અને તેમાના એક જવાંમર્દે નાદિરા તથા તે ગુલામોના મધ્યમાં ઊભા રહી પોતાની ચમકતી તલ્વારને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી તેમને અધિકારદર્શક સ્વરથી કહ્યુ કે: "ખબરદાર, બદમાશ પાજીઓ! હવે એક કદમ પણ આગળ વધ્યા છો, તો આ તીખીધારવાળી તલ્વાર તમારી છાતીમાં ઉતરી જશે અને આ જમીનને તમારા લોહીથી તરબોળ કરી નાખશે."

"અને પાજીઓના સરદાર શયતાનખસ્લત ગાઝીખાન, આ પાકઅસ્મત ઔરતમાટે જબાનથી જો એક પણ ખરાબ લફ્જ ઉચ્ચારીશ તો આ બંદૂકની ગોળી તારા જિગરથી પાર થઈ જશે અને તારી લાશ બેગોર કફન રહીને જંગલી જાનવરોની ગિજા થશે!" બીજા જવાંમર્દે ગાઝીખાનને સબોધીને ભીપણતાનો ભાસ કરાવ્યો

આ પ્રસગનો લાભ લઇને નાદિરા કદાચિત્ ગુપ્ત માર્ગમાં થઇને પોતાના ભૂગર્ભમાંના કક્ષમાં ચાલી જાત, પણ તે પચીસથી ત્રીસ કદમ દૂર ખસી ગઇ હતી અને ગુપ્ત માર્ગના મુખપર ગાઝીખાન ઊભેલો હતો એટલે ત્યા જ નિશ્ચલ રહેવા વિના બીજો કોઇ માર્ગ ન હોવાથી તે ત્યાં જ જે કાંઈ પણ થાય તે જોતી ઊભી રહી

તે બીજા જવામર્દના એ શબ્દો સાંભળીને ગાઝીખાન જોશમાં જ બોલ્યો કે "તું કોણ છે, બદતમીજ, બદજબાન! પંજાબના સૂબેદારના નૂરેનજરને ડરા- વવાની હિંમત કરનાર હયવાન!"

"હુ છુ તારાપર લાનત વર્ષાવનારી જબાન; તને અને તારા સાથીઓને સજા આપનાર દસ્તે સુબહાન!!" આ પ્રમાણેનો જવાબ આપીને તે બીજો જવામર્દ ગાઝીખાન તથા તેના સાથીઓપર લાનત વર્ષાવતો કહેવા લાગ્યો કે.-

"પાજી હો તુમ કે પાસે શરાફત નહીં તુમ્હેં,
તલ્વાર બાધનેકી ભી ગયરત નહીં તુમ્હેં,
હો દમ તો આવ સાથ મેરે હમનવર્દ હો;
ઔરતસે જંગ? કૌન કહેગા કે મર્દ હો?"

"તો શું તમે મારા જેવા એક શરીફ અને શાહી ખાન્દાનના નબીરા સાથે મુકાબલો કરવાને આવ્યા છો?" ગાઝીખાને પૂછ્યુ.

"તુ અને શરીફ? આવી કમીની હરકતોનો કરનાર અને પાછો શરાફતનો

દાવો રાખનાર? તારુ દિલ, તારા ખયાલાત અને તારી આદત વગયરા તારી દરેક ચીજ જલીલ છે, તો પછી તારા શરીફ હોવાની શી દલીલ છે?" તે બીજા જવાંમર્દે દાંતતોડ જવાબ સંભળાવ્યો

કેટલીકવારથી ચુપકિદીને અખ્તિયાર કરીને ઊભો રહેલો પહેલો જવામર્દ પોતાના સાથીના કથનને ટેકો આપતો હવે ચુપકિદીને તોડીને કહેવા લાગ્યો કે.-

"કહી એનજ હોતે હયૅ જહાંમેં ઇન કરીનોંકે?,
જો આદત હય રજીલોંકી જો લચ્છન હયૅ કમીનોંકે?;
શરીફ હય વોહી જિસ્કે કૌલ અચ્છે હોં અમલ અચ્છે,
દરખ્ત અચ્છા વહી કહલાયગા જિસ્કે હોં ફલ અચ્છે!"

"બસ, ખામોશ, શાયદ તમોને પોતાની જાન દરકાર નથી! તમો દૌલત-ખાનના સાહબજાદાના ગુરૂર, ગુસ્સા તથા હયબતનાક ઇન્તકામથી ખબરદાર નથી" ગાજીખાને હવે આત્મશ્લાઘાત્મક ભય દર્શાવવા માંડ્યો

"જલીલ ગુલામ, તું તારા ફરિશ્તાખસ્લત કિબ્લેગાહ દૌલતખાનના નામને શામાટે બદનામ કરે છે? એ તો આઇન્દા તારા જોવામાં આવશે કે અમારો ગુરૂર, ગુસ્સો અને હયબતનાક ઇન્તકામ કેવો ખૌફનાક અંજામ કરે છે!" બીજા જવાંમર્દે રોડાનો જવાબ પત્થરથી જ આપ્યો.

ગાજીખાન હવે પોતાના ગુસ્સાને બર્દાશ્ત ન કરી શકયો અને તેથી પોતાના ગુલામોને કહેવા લાગ્યો કે "બસ, આ બદકિસ્મત નૌજવાનો પોતાની બદ-જબાનીથી મૌતના ફતવાપર મુહર કરી ચૂક્યા છે એટલામાટે વધો આગળ અને એમનાં સરોને ધડથી જૂદાં કરી નાખો!"

પોતાના માલિકના હુકમને માથાપર ચઢાવીને બન્ને ગુલામો તે બે જવા-મર્દોનાં શરીરોપર તેમને કત્લ કરવામાટે ધસી ગયા, પરંતુ તેમને ધસી આવતા જોઇને એક જવાંમર્દે બન્દૂકની એક ગોળીથી એકની છાતી વીંધી નાખી અને બીજા ગુલામપર સામો ધસારો કરીને બીજા જવામર્દે તેને નિમેષમાત્રમાં જહન્નમ-વાસિલ કરી દીધો ગાજીખાન આવી પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિ થવાથી પલાયનની તૈયારી કરતો હતો એટલામા નાદિરાએ તેના શરીરપર ખંજરનો છૂટો ઘા કર્યો, તે તીવ્રધાર ખંજર ગાજીખાનના પગમાં ભોંકાઇ જવાથી તે તત્કાળ પલાયન કરી શકયો નહિ અને તેટલામાં તે બન્ને જવાંમર્દોએ તેનીજ પાઘડી ઊતારીને તે પાઘડીવતી તેને મજબૂત બાંધી લીધો આ સર્વ કાર્યની સમાપ્તિ થઈ ગયા પછી પહેલો જવાંમર્દ નાદિરાને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે.-

"પાકદામન હમ્શીરા નાદિરા, હવે આપનો શો ઇરાદો છે? મારી તો એવી જ રાય છે કે હવે દૌલતખાનના દૌલતખાનામાં આપ એક ઘડીભર પણ રહો એ આપના માટે મુનાસિબ નથી, કારણ કે, અહીં રહેશો, તો કદાચિત્ આપના સરપર બીજી પણ કોઇ આવી જ આફત આવી પડશે, એવો મારા મનમાં ભય રહ્યા કરે છે જો અમારી સાથે આવવાને આપ તૈયાર હો, તો અમો આપને અમારી સાથે લઇ જવાને અને આપની અસ્મતની આપના માદર-જાદ ભાઇઓની પેઠે હિફાજત કરવાને તૈયાર છીએ પછી તો જેવી આપની ઇચ્છા."

એના ઉત્તરમાં નાદિરા એ બે જવાંમર્દોનો એહસાન માનતી કહેવા લાગી

કે: "અઝીઝ બિરાદરો, આજે મારી અસ્મત બચાવીને આપ લોકોએ મને જે નવી જિન્દગી બખ્શી છે, તે એહસાનનો બદલો તો મારાથી વાળી શકાય તેમ છેજ નહિ, કારણ કે, અત્યારે અમારી હાલત સારી નથી અને તેટલામાટે અત્યારે હુ એ એહસાનના બદલામાં ફકત સાચા દિલથી એટલી દુઆ જ આપું છુ કે ખુદાયે પાક આપનું બન્ને જહાનમાં ભલુ કરો અને આપની બધી સારી ઉમ્મીદો બર લાવો! હવે રહી આ જગ્યાને છોડી જવાની વાત એટલે એના સબધમા મારે જણાવવું જોઇએ કે દૌલતખાનના દૌલતખાનામાં રહેવાની મારી મરજી ન હોવા છતાં મારા અઝીઝ શૌહર મને અહીં રાખી ગયા છે અને તેનો છેવટ આપ લોકોએ જોયો તે નતીજો આવ્યો છે એટલામાટે મારી પોતાની પણ આ સ્થાનમાથી ચાલ્યા જવાની જ ઇચ્છા છે, તો પણ કદાચિત્ મારા આ સાહસથી મારા ખાવિન્દનો મારાપર કોપ ઊતરશે તો? એવો મારા મનમા ભય રહ્યા કરે છે અને તેથી આ સાહસ કરતા મારુ મન અચકાય છે વળી આપ કોણ છો અને કોણ નહિ, એ હુ જાણતી નથી અને કોઇ ગયર નૌજવાન સાથે એક પર્દાનશીન અને શરીફા નૌજવાન ઔરત આમ ચાલી જાય તો દુનિયા એનો બીજોજ અર્થ કરી લે અને મારા ખાવિન્દના દિલમા કાંઇ શક પયદા થઇ જાય, તો મારે જહર ખાઇને મરવુ પડે, એનો પણ મારા મનમાં વિચાર થયા કરે છે. છતાં પણ હુ મારા કમરામાં જઇને મારા ખાનસરાને તેમ જ મારા ખાવિન્દના એક બુજર્ગ ગુલામને અહીં બોલાવી લાવું છુ, તેઓ આજના આ બનાવનો એહવાલ સાંભળીને પોતાની શી રાય આપે છે તે આપણે જોઇએ અને ત્યાર પછી કોઇ પણ જાતના મુસ્તકીમ ઇરાદાપર આવીએ" આમ કહીને ગુપ્ત માર્ગમાંથી નાદિરા ભૂગર્ભમાના પોતાના કક્ષમાં ચાલી ગઇ

"આલમખાન પોતે જેવો નેકસીરત અને ફરિશ્તાખસ્લત શૌહર છે તેવી જ તેની બેગમ આ નાદિરાખાનમ પણ એક નેકસીરત અને ફરિશ્તાખસ્લત પાકદામન ઔરત છે નાદિરા સોનાની વીંટી છે અને આલમખાન તે વીંટીમાં જડાયલો કીમતી હીરો છે. પરવરદિગાર એ જોડીને તાબકયામત આબાદ અને શાદમાન રાખો!" બીજા જવાંમર્દે પોતાના સાથી પહેલા જવામર્દને ઉદ્દેશીને આલમ-ખાન તથા નાદિરા વિશે આ પ્રમાણેના પ્રશસાદર્શક ઉદ્ગારો કાઢયા

"ઔરત જાતની ગીબત કરનારાએ આ નાદિરા ખાનમને જોઇને એક જાતનો સબક શીખવાનો છે કે,

'જબ્તકી તાકત ભી ખો દેતી હય ઔર ઔસાન ભી,
આ ગઇ જબ જિદ તો યે આઁધી ભી હય તૂફાન ભી,
જોશ મેં આગે બઢી ઔરત તો ફિર રુકતી નહીં,
અસ્મત બચાનેકે લિયે દેતી હય ઔરત જાન ભી!'

બીજા જવાંમર્દના ઉદ્ગારોને પુષ્ટિ આપતાં પહેલા જવાંમર્દે નાદિરાના સદ્ગુણોને વિશેષ મહત્ત્વ આપ્યુ. તે બે જવામર્દોનો આ પ્રમાણેનો વાર્તાલાપ ચાલતો હતો એટલામા સાદિક તથા યાસીનને લઇને નાદિરા પાછી ઉપર ભૂમિ-તલપર આવી લાગી. નાદિરાએ સાદિક તથા યાસીનને આજની [illegible]

સક્ષિપ્ત વૃત્તાંત સંભળાવી દીધો હતો એટલે તેમણે પ્રથમ તો બંધાયલા અને ઘવાયલા ગાજીખાનને તથા તેના મરી ગયેલા બે ગુલામોને જોઈ લીધા, પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી લીધો અને ત્યાર પછી પરસ્પર કાંઇક ગુપ્ત વિચારણા પણ કરી લીધી એ પછી જમાતાનો તજરૂબાકાર સાદિક યાસીનદ્વારા ગાજીખાનને તહખાનામા પહોંચડાવ્યા પછી તે બે જવામર્દોને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે.–

"અમારા મેહરબાન મોહસિનો, આપની સૂરત તથા સીરત દેખાડી આપે છે કે આપ શરીફ માદર પિદરના ફર્જન્દ છો અને તેથી આપના સુખનમાં એતબાર રાખતાં અમો ઠગાઇએ તેમ નથી. અમો અત્યારે જ આપની સાથે અહીંથી રવાના થઇ જવાને તૈયાર છીએ; પરતુ અહીંથી અમને સાથે લઇને આપનો કઇ દિશામાં અને કયા સ્થાનમા જવાનો વિચાર છે એ જો અમને જણાવશો તો આપનો વળી અમારાપર એક બીજો એહસાન થશે."

"અમો કઇ દિશામાં અને કયાં જવાના છીએ એનો અમોએ કશો પણ નિશ્ચય કર્યો નથી, કારણ કે અત્યારે જો આ બનાવ ન બન્યો હોત, તો અમારો હજી કેટલાક દિવસ સૂધી ભેડા નગરમા જ રહેવાનો ઇરાદો હતો જો આપનો અમારામા વિશ્વાસ હોય, તો અમારી સાથે ચાલો; અત્યારે સવાલ જવાબમાં વખત ન વીતાડો અને અકારણ વિલબ ન કરો આપણે જ્યા પહેલો મુકામ કરીશું ત્યાં કઈ દિશામાં અને કયા સ્થાનમા જવાનું છે એ વિશેનો નિશ્ચય કરી લઇશું." બીજા જવાંમર્દે જવાબ આપ્યો.

"આપના ઇસ્મે મુબારિક શુ છે?" સાદિકે તેમનાં નામો પૂછ્યાં.

"ખાદિમનું નામ ચાંદખાન છે" પહેલા જવામર્દે પોતાનું નામ જણાવ્યું.

"અને આ ફિદવીને લોકો નજીરૂદ્દીનના નામથી ઓળખે છે." બીજા જવાંમર્દે પણ પોતાના નામનો સ્ફોટ કર્યો

હવે આપણે પણ એ બે જવામર્દોને અનુક્રમે ચાંદખાન તથા નજીરૂદ્દીનના નામથી જ ઓળખીશુ એ નામોને સાભળી લીધા પછી સાદિકે નાદિરાખાનમને સંબોધીને કહ્યુ કે. "બેગમ સાહબા, આપ પોતાના કમરામા જાઓ અને ત્યાં આપણે અહીથી શામાટે ચાલ્યા જવુ પડ્યુ છે એ વિશેનો એહવાલ એક કાગળમાં લખીને કમરામાં એવી જગ્યાએ રાખો કે તે તરત કોઇના પણ જોવામાં આવી શકે અને ત્યાર પછી જે મર્દાના પોશાક પહેરીને આપ પંજાબમાં આવ્યાં હતા તે મર્દાના પોશાક પહેરીને પાછા અહીં આવો, કારણ કે. આ જનાના પોશાકમાં આવા વખતમા સફરમા નીકળવું એ આપના માટે સલામતી ભરેલુ નથી."

"મારો પોતાનો પણ એ જ વિચાર હતો અને તે હુ આપને જણાવવાની જ હતી એટલામા તો આપે જ આ વિચાર જણાવી દીધો છે એટલે એથી મારા વિચારને જોર મળ્યું છે. હુ જાઉ છુ" આમ કહીને નાદિરા પાછી પોતાના કમરામાં ચાલી ગઈ.

નાદિરાના જવા પછી સાદિકે યાસીનને હુકમ ફર્માવ્યો કે: "યાસીન, તું પેલા પંડિત આત્માનન્દને ઘેર જા અને તેના બુતખાનાના આગણામાં આપણા ત્રણ ઘોડા બાધેલા છે તેમને સામાન નાખી તૈયાર કરી નદીના સામા કિનારાપર તૈયાર રાખ, અમો ત્યાં આવી લાગીએ છીએ."

"બુજર્ગના હુકમની તામીલમા જરા પણ કુસૂર થવાનો નથી." આમ કહીને યાસીન તત્કાળ ત્યાથી ચાલતો થઈ ગયો.

જેના મદિરના આંગણામાં આલમખાનના ઘોડાઓને ગુપ્ત રીતે રાખવામાં આવ્યા હતા તે આત્માનન્દ પડિત તેજ હતો કે જેના સતી સ્ત્રી માયાદેવીના સતીત્વની રક્ષામાટે દૌલતખાને ભેડાનગરના કોટવાલના બદમાશ સાહબજાદા જાફરખાનનો ઘાત કર્યો હતો અને પોતાની ન્યાયશીલતાનો અદ્ભુત પરિચય કરાવ્યો હતો; તે આત્માનન્દ પડિત અત્યારે દૌલતખાનને બહુ જ ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતો અને તેની પત્ની માયાદેવી પણ દૌલતખાન તથા તેના પરિવારની ઉચિત સેવા કરવાને નિરતર તત્પર રહ્યા કરતી હતી દૌલતખાને શાહી અસ્તબલમા ઘોડા રાખવાને બદલે આત્માનંદના શિવાલયના આગણામા ઘોડા રાખવાની વ્યવસ્થા એટલામાટે કરી હતી કે જો ઇબ્રાહીમના જાસૂસો ભેડા નગરમા આવે, તો પણ દૌલતખાન એટલામા જ ક્યાક હોવાનો તેમને પત્તો ન મળી શકે

નાદિરા જેમ બને તેમ ઉતાવળથી પત્રલેખન તથા વેષપરિવર્તનના કાર્યની સમાપ્તિ કરીને પોતાના જનાનાં વસ્ત્રો તથા અલકારો ઇત્યાદિને એક સાદા રૂમાલમા બાધી લઈ મર્દાના પોશાકમા સજ્જ થઇને આવી પહોંચી અને તેને મર્દાના પોશાકમાં પોતાની આખો આગળ ઊભેલી જોઇને જાણે એક પહલવાં નૌજવાન મર્દ પોતા સમક્ષ ઊભો હોયની ! એવો જ ચાંદખાન તથા નજીરુદ્દીનને ભાસ થવા લાગ્યો અને તેઓ પરસ્પર દૃષ્ટિસમેલન કરીને એક પ્રકારનુ વિશિષ્ટ ભાવદર્શક સ્મિત કરવા લાગ્યા તેમના એ સ્મિતમાં જે વિશિષ્ટ ભાવ સમાયલો હતો તે અન્ય કોઇના જાણવામા આવી શક્યો નહિ એ પછી વિશેષ કાંઈ પણ વાર્તાલાપ ન કરતાં ચાંદખાન, નજીરુદ્દીન, નાદિરાખાનમ અને સાદિક નદીની દિશામાં ચાલવા લાગ્યાં નદીના તીરપ્રાતમા આવ્યા પછી ત્યાં એક લઘુ નૌકા તીરપ્રાતમાંના એક વૃક્ષના થડ સાથે બાધેલી પડી હતી તેમા બેસીને પોતે જ નૌકાને ચલાવીને સામા તીરે પહોંચી આવ્યા અને ત્યાં નૌકાના દોરડાને પાછો તેમણે એક વૃક્ષના થડ સાથે એટલામાટે બાંધી દીધો કે નૌકા જળના પ્રવાહમાં આગળ વહી ન જાય અને પાછી બીજા મનુષ્યોના ઉપયોગમાં આવી શકે તેઓ સામા તીરપ્રાતમાં તો પહોંચી આવ્યા, પરતુ યાસીન અશ્વોને લઇને અદ્યાપિ આવેલો ન હોવાથી તેની વાટ જોઇને કેટલીક વાર સૂધી ત્યા જ તેમને તિષ્ઠતુ કરીને બેસી રહેવું પડ્યું

બહુધા ઉષ:કાળનો સમય થવા આવ્યો તે વેળાયે યાસીન અને આત્માનન્દ પંડિતનો એક અનુચર ત્રણ અશ્વોને લઇને ત્યા આવી લાગ્યા, નાદિરા, સાદિક અને યાસીન પોતપોતાના અશ્વપર બેસી ગયાં અને ચાંદખાન તથા નજીરુદ્દીન તેમની સાથે પગે ચાલતા જ આગળ વધવા લાગ્યા, કારણ કે, તેમના અશ્વો મુસાફિરખાનામા બાધેલા હતા અને તેઓ જે માર્ગમા જવાના હતા તે માર્ગમા જ મુસાફિરખાનુ આવતુ હોવાથી તેમણે ત્યાથી જ અશ્વારૂઢ થવાનો વિચાર કરી રાખ્યો હતો મુસાફિરખાનું આવતા ચાંદખાન તથા નજીરુદ્દીને પણ પોતાના અશ્વોને પલાણીને અશ્વારોહણ કર્યું અને ત્યાર પછી એ પાચ પ્રવાસીઓ

ભેડાનગરની સીમામાંથી બહાર નીકળીને એક વિશિષ્ટ દિશામાં અશ્વોને શીઘ્ર ગતિથી ચલાવતા આગળ વધવા લાગ્યાં.

અહીં પાઠક તથા પાઠિકાઓ, એ ચાંદખાન તથા નજીરૂદ્દીન કોણ હતા? ક્યાંના નિવાસી હતા? મધ્ય નિશાના સમયમાં પુરાતન ભેડાનગરનાં ખડિયેરોમાં શા કારણથી આવ્યા હતા? નાદિરા પ્રતિ આટલી અનુકંપા દર્શાવવાનું તેમને શું કારણ હતું? ગાજીખાનના ગુલામોને જાનથી મારી નાખવા છતાં મૂળ અત્યાચારી ગાજીખાનને પોતાને જીવતો છોડી દેવાની ઉદારતા તેમણે શા કારણથી દર્શાવી હતી? માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેઓ નાદિરાને આલમખાનની બેગમ તરીકે સારી રીતે ઓળખતા હતા એટલે તેઓ આલમખાનના પરિચિત હોવા જોઇએ છતાં પણ નાદિરાને કે સાદિકને તેમણે પોતાનો કશો પણ વિશેષ પરિચય આપ્યો નહોતો તે શામાટે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અવશ્ય ઉપસ્થિત કરે તેમ છે, કારણ કે, એ પ્રશ્નો તેમના હૃદયમાં સ્વાભાવિક જ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે, એટલું જ નહિ, પણ વિપરીત પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં કદાચિત્ તેમને કોઇ ઇબ્રાહીમના જાસૂસો અને આલમખાનના દુશ્મન માની લે, તો તે પણ સંભવનીય છે; છતા આ સર્વ પ્રશ્નોનાં ઉત્તરો અત્યારે જ અમારાથી આપી શકાય તેમ નથી; સમય આવતાં એ સર્વ ભેદપરંપરાનો પોતાની મેળે જ પ્રકાશ થઇ જશે એટલા-માટે અત્યારે તો એ પ્રવાસીઓ જ્યાં જવાનાં હોય ત્યાં એમને જવા દઇને આપણે આલમખાનની સ્થિતિનું અવલોકન કરવામાટે દિલ્લીની દિશામાં પ્રયાણ કરીશું.

પ્રકરણ ૧૧ મું
સાત દિવસની સુલ્તાની

આલમખાન પોતાની ફોજને લઇને રોજ એક એક મજિલ જેટલો રસ્તો કાપીને દિલ્લીની દિશામાં જેમ જેમ આગળ વધતો રહ્યો તેમ તેમ ઇબ્રાહીમની નાસી ગયેલી ફોજના સિપાહોનાં મોઢાંથી 'આલમખાન દિલ્લીપર ચઢાઈ કરવા-માટે મોટી ફોજ સાથે આગળ વધતો આવે છે' એવા સમાચાર સાંભળીને જેમ-નાપર ઇબ્રાહીમ લોદીએ કેટલાક અત્યાચારો કર્યા હતા તેમ જ જેઓ ઇબ્રાહીમ લોદીથી કેટલાંક અન્ય કારણવશાત્ વિરુદ્ધતા ધરાવતા હતા તેવા કેટલાક સાધારણ લોકો, અમીરો અને સરદારો પોતાના નોકરો તથા પોતાના પક્ષના બીજા મનુષ્યો સહિત આવીને આલમખાનના પક્ષમાં મળવા લાગ્યા અને તેથી દિવસાનુદિવસ આલમખાનની સેના વધારે અને વધારે વિશાળ થતી ગઈ જે દિવસે તે દિલ્હીની નજદીકમાં પહોંચ્યો તે દિવસે તેના સૈન્યની વૃદ્ધિ થતાં થતાં તેના અશ્વારોહી સૈનિકોની સંખ્યા ચાળીસ હજારપર પહોંચી ગઇ હતી અને તેથી આલમખાનને પોતાના ભાગ્યરૂપ આકાશમાં પોતાના વિજયની રેખા સ્પષ્ટ આકારમા દેખાવા લાગી હતી એ વેળાયે ઇબ્રાહીમ લોદી પોતે આગ્રામાં હતો અને તેના આગ્રામાં હોવાના સમાચાર આલમખાનને મળી ચૂકેલા હોવાથી પ્રથમ દિલ્લીપર કબ્જો કરી લેવો અને ત્યાર પછી જો ઇબ્રાહીમ પોતાની ફોજ લઇને લડવામાટે આવે, તો તેનો દિલ્હીના તખ્તનશીન સુલ્તાન તરીકે જ બહાદુરીથી મુકાબલો કરવો,

એવો **આલમખાનનો** મનોભાવ હતો પરંતુ **દિલ્હીને** તત્કાળ હસ્તગત કિંવા અધિકૃત કરી લેવામાટેની તેની એ ધારણા ફળીભૂત ન થઈ; કારણ કે, દિલ્હીની રક્ષામાટે જે સૈન્યાધિકારીને રાખવામાં આવ્યો હતો તેને પણ **આલમખાનના** આવવા વિશેના સમાચાર દૂતોદ્વારા મળી ગયેલા હોવાથી તેણે ઇબ્રાહીમ **લોદીને** જલ્દી ફોજ સાથે આવી પહોંચવાનો પયગામ મોકલીને દુર્ગના દ્વારોને વસાવી દીધાં હતાં અને તેનુ કારણ એ હતું કે **આલમખાનની** જંગી ફોજ સાથે મુકાબલો કરી શકે તેટલી ફોજ હાલ તરત તેની પાસે નહોતી **દિલ્હીનો** કિલ્લો ઘણો જ મજબૂત હોવાથી અને કિલ્લાના દરવાજા બંધ હોવાથી **આલમખાને** નિરૂપાય થઇને પોતાની ફોજને દિલ્હીને ચારે તરફથી ઘેરી લેવાનો અને **દિલ્હીના** લોકોના બાહ્ય જગત્ સાથેના સંબંધને બિલ્કુલ અટકાવી દેવાનો સખ્ત હુકમ ફર્માવીને ઇબ્રાહીમ લોદીના દિલ્હીમાંના સિપાહસાલારને, તીર સાથે બાંધેલા એક રુક્કાને કિલ્લાની દીવાલપર ફેંકીને, ચોખ્ખી ચેતવણી આપી દીધી કે 'જો ત્રણ દિવસમા તમારી રાજીખુશીથી તમો કિલ્લાના દરવાજા ઉઘાડીને દિલ્હીનો કબ્જો મને નહિ સોંપો, તો પછી હું કિલ્લાને તોડીને અંદર પેસવાની કોશિશ કરીશ. જો રાજીખુશીથી શરણાગત થશો તો તમને કશી પણ ઇજા પહોંચાડવામાં આવશે નહિ અને તમારો જે ઓહદો છે તે પણ કાયમ રહેશે, પરંતુ જો અમને તકલીફ આપશો, તો પછી મારી ખૂંખાર તલ્વાર છે અને તમારાં સર છે, એ તમારે કદાપિ ભૂલી જવાનુ નથી. જો જાન પ્યારી હોય, તો મારા ફર્માનને તાબે થાઓ અને મરી જવાની જ મરજી હોય, તો મારા મુખાલિફ થાઓ!' આ રુક્કો ફેંક્યા પછી **આલમખાનના** ફર્માનથી દિલ્લીથી થોડા જ અંતરપર એક મોટા મયદાનમાં તંબૂઓ ઊભા કરીને છાવણી અથવા તો વસ્ત્રનગરીના નિર્માણની તૈયારીઓ ચાલવા લાગી અને સંધ્યાકાળ થતાં સૂધી તો છાવણી તૈયાર થઇ જતાં **આલમખાન** પોતાના શાહી તબૂમાં આવી પહોંચ્યો પ્રભાતથી સધ્યાકાળ પર્યન્તનો સમય તેણે એક કામચલાઉ તબૂમાં જ વીતાવ્યો હતો. પ્રવાસમા કેટલાક દિવસ પર્યન્ત સતત પરિશ્રમ થવાથી અને સપૂર્ણ વિશ્રાંતિ ક્યાંય પણ ન મળેલી હોવાથી **આલમખાન** રાત્રિભોજન કરી હુક્કાના બેચાર દમ ખેંચીને શય્યામાં પડ્યો અને અલ્પ સમયમાં જ ગાઢ નિદ્રાને આધીન થઈ ગયો.

મધ્યનિશાનો સમય વીતી ગયો હતો અને રાત્રિના તૃતીય પ્રહરની સમાપ્તિમાં વિશેષ વિલંબ નહોતો એવામાં છાવણીમા અચાનક રણદુંદુભિનો નિદ્રાધીન જનોને જાગ્રત થવાની સૂચના આપનારો નાદ થવા લાગ્યો અને તેથી **આલમખાન** તેમ જ બીજા તબૂઓમા સૂતેલા અમીરો તથા સરદારોની નિદ્રાનો ભંગ થઈ ગયો **આલમખાને** જાગ્રત થઇને પોતાની શય્યા પાસે જાગતા ઊભેલા પોતાના બે અંગરક્ષકોને પૂછ્યુ કે "બેદાર થવાની આ સૂચના શા કારણથી અને કોના ફર્માનથી અપાય છે?"

"જહાંપનાહ, એક જાસૂસ એવી ખબર લાવ્યો છે કે ઇબ્રાહીમ લોદી પોતાની ફોજ સાથે અહીંથી ત્રણ ગાઉપર આવી લાગ્યો છે અને તેથી તેની સાથે લડવામાટેની તૈયારી બહુ જ ઉતાવળથી કરી લેવાની અગત્ય છે, કારણ કે, નહિ તો તે અચાનક આવીને આપણી ફોજપર તૂટી પડશે, તો આપણે આફતમાં

આવી પડીશુ સિપાહસાલારને આ ખબર મળતાં તેમણે જ ફોજને જગાડવામાટે રણદુંદુભિનો નાદ કરાવ્યો છે" અંગરક્ષકે ઉત્તર આપ્યું.

"કોણ ઇબ્રાહીમ ? લોદી ખાન્દાનનો કમીનો આદૂ ! અને મારી સાથે લડાઇની જુસ્તજૂ ?" આલમખાને સિંહ સમાન ગર્જના કરીને આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યો અને ત્યાર પછી તે આગળ વધીને કહેવા લાગ્યો કે "મારી આ જંગી ફોજના મુકાબલામા ઊભી રહી શકે એટલી ઇબ્રાહીમની ફોજમા તાકત છે ? તે નાદાન એ જાણતો નથી કે જેની સાથે આજે તેનો મુકાબલો થવાનો છે તે ફોજે કયામત છે ! આજના મયદાને જગમાં :-

'ગિરેગી તલ્વાર બર્ક બન કર, શરાર નિકલેંગે પત્થરોંસે;
ગજ્ મકે ગર્જેંગે સરપે બાદલ, તો ખૂન બર્સેગા ખંજરોંસે;
ચલેંગે તીરો તુફગ મિલકર, તો જહર ટપકેગા નશ્તરોંસે,
બગૂલે શકલે બલા બનેંગે, કજા ગુજર જાયેગી સરોંસે;
મિટાકે છોડૂગા દુશ્મનોંકો, જલાકે છોડૂગા અખગરોંસે!'

લાવો, મારું બખ્તર, મારા હથિયાર અને મારો લશ્કરી પોશાક લાવો અને સિપાહસાલારને જલ્દ લશ્કરને તૈયાર કરવાનું ફર્માન સભળાવો"

ઉષ કાળ સૂધીમાં કૂચની સઘળી તૈયારીઓ થઈ ગઈ અને ઇબ્રાહીમ લોદીની ફોજ પંદર કે સોળ હજારથી વધારે ન હોવાથી વીસ હજાર જેટલી ફોજને દિલ્લીના ઘેરામાટે કાયમ રાખીને માત્ર વીસ હજાર જેટલી ફોજ સાથે જ આલમખાન જાહોજલાલીથી ડંકો વગડાવીને ઇબ્રાહીમ તથા તેની ફોજને શિકસ્ત આપવામાટે પોતાની છાવણીમાંથી રવાના થઈ ગયો.

પોતાની છાવણીથી બે ગાઉના અતરપર તેનો અને તેની ફોજનો ઇબ્રાહીમ લોદી તથા તેની ફોજ સાથે ભેટો થઇ ગયો આલમખાનના સૈનિકો અત્યંત ઉત્સાહમાં આવી ગયેલા હોવાથી તેમણે ઇબ્રાહીમના સૈનિકોપર આરંભમાં જ એવું તો બળપૂર્વક આક્રમણ કર્યું કે એ પ્રથમ આક્રમણથી જ ઇબ્રાહીમના સૈનિકો ભયભીત તથા હતોત્સાહ થઇ ગયા અને તેથી તેઓ જીવપર ખેલીને લડવાને બદલે જીવને બચાવવામાટેના નાના પ્રકારના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. કેટલાક સૈનિકો પલાયનનો આશ્રય લેવા લાગ્યા અને કેટલાક સૈનિકો ઘાયલ થવાનો ઢોંગ કરીને આડી અવળી જગ્યાઓમાં જઇને પડી રહ્યા આવી રીતે પોતાની ફોજને વિસ્ખલિત તથા ભયભીત થયેલી જોઇને ઇબ્રાહીમ પણ હિંમત હારી ગયો અને એક પ્રહર યુદ્ધ ચાલ્યુ ન ચાલ્યું એટલામા તો તે પોતાના કેટલાક વિશ્વાસપાત્ર સૈનિકોને લઇને રણભૂમિમાંથી પલાયન કરી ગયો. આ યુદ્ધમાં આલમખાનનો વિજય થયો.

નામ માત્રના પરિશ્રમથી મળેલા આ વિજયથી આલમખાન એટલો બધો હર્ષોન્મત્ત થઈ ગયો કે પલાયન કરી ગયેલા શત્રુની પૂઠે પડવાને બદલે અને તેને પકડવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેણે પોતાની ફોજને દિલ્હીની દિશામા પાછી વળવાનો અને દિલ્હી પર હલ્લો કરીને દિલ્હીને કબ્જે કરી લેવાનો હુકમ ફર્માવી દીધો. સન્ધ્યાકાળ થવામા હજી તો કેટલોક અવકાશ હતો તેટલામા તો આલમખાન અને તેના સૈનિકો પાછા પોતાની છાવણીમા આવી પહોંચ્યા તે

રાત્રિ તેમણે વિશ્રાંતિમા વીતાડી અને બીજા દિવસના પ્રભાતમા દિલ્લીના દુર્ગને તોડવાનો અને તેમા બળાત્કારે પ્રવેશવાના ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાનો આરભ કરી દીધો ઇબ્રાહીમ લોદીના દિલ્લીમાના સિપાહસાલારને એક ગુપ્તચરદ્વારા ઇબ્રાહીમના પરાજય તથા પલાયનના સમાચાર મળી ગયેલા હોવાથી તે પોતાના કેટલાક વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્યોને સાથે લઇને રાત્રિના સમયમાં જ એક ગુપ્ત માર્ગમાં થઇને પલાયન કરી ગયો હતો એટલે દિલ્લીના લોકોએ, સિપાહસાલારના પલાયનની વાર્તા તેમના જાણવામાં આવતાં જ, શાંતિદર્શક શ્વેતપતાકા દુર્ગના ઉપરિભાગમા ચઢાવી દીધી અને દુર્ગનાં દ્વારોને ઊઘાડી નાખ્યાં. આલમખાને વિજયના ગર્વ સહિત દિલ્લી નગરીમા પ્રવેશ કર્યો અને 'અલાઉદ્દીન લોદી' નામથી પોતાની હિન્દુસ્તાનના સુલ્તાન તરીકે દિલ્લીમાં આણ વર્ત્તાવી દીધી. સાઝે ચાર વાગ્યાના શુમારે દીવાને આમ (શાહીમહલમાંના એક વિશાળ કક્ષ)માં એક દરબાર ભરવામાં આવ્યો અને ત્યાં તખ્તપર વિરાજીને આલમખાને અમીરો, સરદારો તથા નાગરિકો આદિને ગર્વપૂર્વક જણાવ્યુ કે —

"કરીમે કારસાજની મેહરબાનીથી મયદાને જગમા ફતહ મારા હિસ્સામા આવી છે અને તે છતા મારે મારી ફોજનો વધારે ભોગ આપવો પડયો નથી, એ કાંઈ જેવી તેવી બખ્તાવરી તો ન જ કહી શકાય દિલ્લીનો કબ્જો મારા હાથમાં આવી ગયો છે એટલે હિન્દોસ્તાન હવે મારુ છે અને આજથી આ હિન્દોસ્તાનનો સુલતાન, શહનશાહ અથવા બાદશાહ જે કાંઈ પણ કહો તે હું જ છુ. હુ જ આ તાજોતખ્તનો હકદાર હતો અને તે હક આજે મને મળી ચૂકયો છે. દુશ્મન જો કે અત્યારે ભાગી ગયો છે, પણ અહીંનો બદોબસ્ત કર્યા પછી તેને પકડવાનો અને ત્યાર પછી લાયક સજા આપવાનો હું પ્રયત્ન કરનાર છુ, દુશ્મનને મારીને જ ચાત થનાર છું! મારી સાથે જે કોઈ પણ જાહિર અથવા બાતિન બગાવત કરશે તે કાબિલેદાર ગણાશે એ કોઇએ પણ કદાપિ ભૂલી જવાનું નથી."

એ પછી શાહી ખજાનામાંથી કેટલાક અમીરો તથા સરદારોને તેમની સેવાના બદલામાં ઇનામો અપાયાં, કેટલાકોને નવા ઓહદા તથા પોશાકો અપાયા અને તવાયફોના નાચગાના સાથે એ ખુશહાલીના દરબારનો મગરિબની નમાજ વખતે અંત લાવવામાં આવ્યો. એ જ દિવસે એક ઘોડેસવાર કાસિદને આલમખાને એક રુકકો આપીને દૌલતખાન પાસે જવાને રવાના કરી દીધો અને તે રુક્કામાં જણાવ્યું કે. 'હું પરવરદિગારની મેહરબાનીથી હિન્દોસ્તાનનો બાદશાહ થઈ ચૂકયો છું અને ઇબ્રાહીમ મયદાને જગમાથી ભેડિયા પેઠે ભાગી ગયો છે મારી બેગમ તથા મારા સુસાહિબો સાદિક તેમ જ યાસીનને ઘટના બંદોબસ્ત સાથે દિલ્લી મોકલી આપશો અને બની શકે તો આપ પોતે પણ આવી જશો' આ વિજયના સમાચાર તેણે પંજાબમાં મૂકેલા બાબરના સિપાહસાલારપર પણ મોકલી આપ્યા અને તેને એ સમાચાર બાબરપર મોકલી આપવાનું પણ જણાવ્યું આલમખાને આવી રીતે ઇબ્રાહીમના પલાયનથી અને દિલ્લી પોતાના અધિકારમાં આવી જવાથી પોતાને હિન્દુસ્તાનનો બાદશાહ માની તો લીધો, પણ તેને અદ્યાપિ આ સસારમાં થતા આઘાત તથા પ્રત્યાઘાતોનો અધિક અનુભવ ન

હોવાથી શહનશાહતને મેળવ્યા પછી તેને પોતાના હાથમાં ટકાવી રાખતા અને હુકૂમતને ચલાવતાં કેવી અને કેટલી મુસીબત વેઠવી પડે છે, એનો લેશ માત્ર પણ વિચાર નહોતો. આવતી કાલે ગમે તેમ થાય તે એક જૂદી વાત છે છતાં એટલી વાત તો ખરી કે આજે તો તે પોતાને હિન્દોસ્તાનના બાદશાહના નામથી ઓળખાવવાના ભાગ્યને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકયો હતો હવે આપણે ઇબ્રાહીમ લોદીની હીલચાલનું અવલોકન કરીશું

* * * * *

ઇબ્રાહીમ લોદી રણભૂમિમાથી પલાયન કરીને બહુ દૂર ચાલ્યો ગયો ન હોતો; કિન્તુ દશ કે બાર ગાઉ પાછો હટીને પોતાની ફોજને પાછી એકત્ર અને વ્યવસ્થિત કરતો અને પોતાના સૈનિકોના ઉત્સાહને વધારતો એક સુરક્ષિત સ્થાનમા છાવણી નાખીને પડયો હતો. તેના જાસૂસો માર્ફત આલમખાનની દિલ્લીમાંની હીલચાલના તેમ જ તેની ફોજ વગેરેના સમાચાર તેને વારંવાર મળ્યા કરતા હતા જે પ્રકારના સમાચાર તેને મળતા હતા તે સમાચારોને સાંભળતાં પોતાના હસ્તથી આલમખાનનો પરાજય તેને બહુ જ નિકટમાં દેખાયા કરતો હતો

એક દિવસ ઇબ્રાહીમ લોદીએ પોતાની ફોજના અફસરો તથા સિપાહોને એકઠા કરીને કહ્યુ કે "મારા જંગબહાદુર સિપાહસાલારો અને જંગી જવાનો, આલમખાનની ફોજે આપણાપર એકાએક હલ્લો કરવાથી અને તેની ફોજની સખ્યા મોટી હોવાથી તમો ગભરાઈ ગયા હતા અને તે ગભરાટથી જ મયદાને જંગમાં આપણી શિકસ્ત થતાં આપણા સરપર પાછા પગલાં કરવાની ફરજ આવી પડી હતી જો થોડી વાર તમોએ હિંમતથી તેમની સામે ટકાવ કર્યો હોત અને તેમનાપર તમો ધસી ગયા હોત, તો આલમખાનની ફોજમાં આવીને એકઠા થયેલા યુદ્ધકળાથી સર્વથા અજ્ઞાન ઘાંચી, મોચી, તેલી અને તબોલીઓ તરત દુમ દબાવીને ભાગી ગયા હોત અને બાકીના સિપાહો કોઇ પણ રીતે તમારી સામે ટકાવ કરી ન શકવાથી કાં તો નાસી ગયા હોત અને કા તો તમારી તલ્વારોથી કપાઇ ગયા હોત એટલે શિકસ્ત તેના હિસ્સામાં જાત અને જીત આપણા હિસ્સામા આવત, એ નક્કી હતુ ખયર, જે થવાનું હતું તે થઇ ગયુ છે અને તેથી હવે પછી આપણે શુ કરવું એ જ વિચારવાનું આપણામાટે બાકી રહ્યુ છે. દિલ્લીના જે સમાચારો મને મળ્યા છે અને મળતા જાય છે તેથી સાફ જણાઇ આવે છે કે આલમખાન દિલ્લીમાં પોતાનો અધિકાર થવાથી એટલો બધો ફૂલી ગયો છે કે આસપાસની દુનિયામા શુ થાય છે અને શુ નહિ, એનું પણ તેને ભાન રહ્યુ નથી. મેં તેની એ ગફલતનો ફાયદો લઈ લેવાનો નિશ્ચય કરેલો છે અને નવી રીતે હલ્લો કરવાની તરકીબ તથા હિકમત પણ શોધી કાઢી છે મારી તે તરકીબ તથા હિકમત મારા સિપાહસાલારોને જણાવીને બે ત્રણ દિવસમાં જ દિલ્લીપર હલ્લો કરવાની અને મારા જાની દુશ્મન આલમખાનની જિન્દગીનો ખાતમો કરી નાખવાની મારી ઇચ્છા છે આવતી કાલે તમારા સિપાહસાલારો તમને જે કાંઈ પણ હુકમ ફર્માવે તેની તમારે એક પળ માત્રના પણ વિલબ વિના તામીલ કરવાની છે. દિલ્લી પાછી આપણા કબજામાં આવતાં અને દુશ્મનનું સર ધડથી જૂદું થતાં હું તમો સર્વને સીમોજરના તોડા આપીશ, તમારી ઇજ્જત કરીશ અને તમારી

તરફીનો હર્દમ ખયાલ રાખતો રહીશ. બોલો ત્યારે તમો મારા ફાયદામાટે જીવનું જોખમ વેઠીને પણ લડવાને અને મારા ખાધેલા નમકને હલાલ કરી બતાવવાને તૈયાર છો ખરા કે નહિ?"

"અમો સર્વ જાનપર ખેલીને લડવામાટે, અમારી નમકહલાલીને બતાવવામાટે અને અમારી બહાદુરીપર લાગેલા દાગને ધોઈ નાખવામાટે એક પગે તૈયાર છીએ!" સિપાહોએ ગર્જના કરીને અનુમતિ દર્શાવી દીધી

તે જ દિવસે ઇબ્રાહીમ લોદીએ પોતાના સિપાહસાલારો તથા અન્ય અફસરો સાથે જે કેટલીક ખાનગી સલાહમસ્લહત કરવાની હતી તે કરી લીધી અને ફોજી જવાનોને જે હુકમો સભળાવવાના હતા તે પણ જણાવી દીધા સિપાહસાલારો તથા અફસરોએ તે હુકમો ફોજી જવાનોને સભળાવ્યા અને તેના પરિણામે તે દિવસના સધ્યાકાળે જ ઇબ્રાહીમ લોદીના જંગી જવાનો અથવા સૈનિકો પાંચ પાચ, દશ દશ, પદર પદર અને વીસ વીસના સમુદાયમા વિભક્ત થઇને ત્યાંથી ચાલતા થઈ ગયા, ઇબ્રાહીમ લોદી પણ પોતાના થોડાક અગત માણસોને સાથે લઇને ચાલ્યો ગયો અને છાવણી પણ ત્યાંથી ઉપડી ગઈ. ઇબ્રાહીમ અને તેના સૈનિકો કયાં અદૃશ્ય થઈ ગયા, એની કોઇને કશી પણ ખબર ન પડી.

* * * * *

દિલ્હી અલાઉદ્દીન લોદી અથવા આલમખાનના અધિકારમા આવી ગયાને આજે સાતમો દિવસ હતો મધ્યરાત્રિનો સમય વિશ્વમાં વર્તમાન હતો, દિલ્હી નગરના નિવાસી જનો ગાઢ નિદ્રાને આધીન થયેલાં હતા, સંસારમાં અધકાર મહારાજનું નિરકુશ સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતુ અને તેથી સૃષ્ટિમા અંધકારજન્ય તથા નિશાજન્ય ભીષણ શાતિ પ્રસરેલી દેખાતી હતી એટલામા મધ્યરાત્રિના સમયને દર્શાવનારા કોટવાલના થાણામાં બારના ટકોરા થયા અને તે સાથે જ નગરના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાં 'અલ્લાહો અકબર' તથા 'મારો મારો' અને 'કાપો કાપો'ના પોકારો સંભળાવા લાગ્યા, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તલ્વારો તથા ખંજરોથી કપાતા અને વીંધાતા મનુષ્યોના મરણસમયના ચીત્કારોએ ભીષણ શાંતિનો એટલી સીમાપર્યન્ત ભંગ કરી નાખ્યો કે સર્વ નાગરિકો તથા નાગરિકાઓની નિદ્રાનો પણ ભગ થઇ ગયો અને ગૃહનાં ગવાક્ષોમાંથી દિલ્હીના માર્ગોમાં જે ભીષણ દૃશ્યો તેમના જોવામા આવ્યાં તેમને જોઇને તેઓ ભયભીત તથા ગર્ભગલિત થઈ ગયાં. કેટલાક મનુષ્યોની લાશો લોહીમા તરબોળ થયેલી રસ્તામાં રખડતી પડી હતી, કેટલાક મનુષ્યોનાં મસ્તકો શરીરથી ભિન્ન થઇને ધૂળમાં રગદોળાતાં હતાં અને કેટલાક ધડો રસ્તામાં આમ તેમ ઠોકરે ઠેલાતાં હતાં. અત્યાચારના ભોગ થયેલાઓની જ્યારે આવી અવસ્થા હતી ત્યારે જે લોકો અત્યાચાર કરનારા હતા તેઓ હાથમાં નાગી તલ્વારો તથા કટારો લઇ સાક્ષાત્ યમરાજનું સ્વરૂપ ધારીને 'મારો મારો'ના પોકારો કરતા ચારે તરફ દોડધામ કરી રહ્યા હતા અને નગરવાસિજનોને ચેતવણી આપતા જતા હતા કે "રૈયતે પોતાનાં ઘરોમાંથી બહાર ન નીકળવું, નહિ તો તેમના જીવનના જોખમદાર કે જવાબદાર અમો નથી, કારણ કે, સૂકા સાથે લીલુ પણ ઘણીક વાર બળી જાય છે તેવી જ રીતે

હોવાથી શહનશાહતને મેળવ્યા પછી તેને પોતાના હાથમાં ટકાવી રાખતાં અને હુકૂમતને ચલાવતાં કેવી અને કેટલી મુસીબત વેઠવી પડે છે, એનો લેશ માત્ર પણ વિચાર નહોતો. આવતી કાલે ગમે તેમ થાય તે એક જૂદી વાત છે, છતાં એટલી વાત તો ખરી કે આજે તો તે પોતાને હિન્દોસ્તાનના બાદશાહના નામથી ઓળખાવવાના ભાગ્યને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકયો હતો હવે આપણે ઇબ્રાહીમ લોદીની હીલચાલનું અવલોકન કરીશું

* * * * *

ઇબ્રાહીમ લોદી રણભૂમિમાથી પલાયન કરીને બહુ દૂર ચાલ્યો ગયો નહોતો; કિન્તુ દશ કે બાર ગાઉ પાછો હટીને પોતાની ફૌજને પાછી એકત્ર અને વ્યવસ્થિત કરતો અને પોતાના સૈનિકોના ઉત્સાહને વધારતો એક સુરક્ષિત સ્થાનમાં છાવણી નાખીને પડયો હતો તેના જાસૂસો માર્ફત આલમખાનની દિલ્લીમાંની હીલચાલના તેમ જ તેની ફૌજ વગેરેના સમાચાર તેને વારંવાર મળ્યા કરતા હતા જે પ્રકારના સમાચાર તેને મળતા હતા તે સમાચારોને સાંભળતાં પોતાના હસ્તથી આલમખાનનો પરાજય તેને બહુ જ નિકટમાં દેખાયા કરતો હતો.

એક દિવસ ઇબ્રાહીમ લોદીએ પોતાની ફૌજના અફસરો તથા સિપાહોને એકઠા કરીને કહ્યુ કે: "મારા જગબહાદુર સિપાહસાલારો અને જંગી જવાનો, આલમખાનની ફૌજે આપણાપર એકાએક હલ્લો કરવાથી અને તેની ફૌજની સખ્યા મોટી હોવાથી તમો ગભરાઈ ગયા હતા અને તે ગભરાટથી જ મયદાને જંગમાં આપણી શિકસ્ત થતાં આપણા સરપર પાછા પગલાં કરવાની ફરજ આવી પડી હતી જો થોડી વાર તમોએ હિમતથી તેમની સામે ટકાવ કર્યો હોત અને તેમનાપર તમો ધસી ગયા હોત, તો આલમખાનની ફૌજમા આવીને એકઠા થયેલા યુદ્ધકળાથી સર્વથા અજ્ઞાન ઘાંચી, મોચી, તેલી અને તબોલીઓ તરત દુમ દબાવીને ભાગી ગયા હોત અને બાકીના સિપાહો કોઇ પણ રીતે તમારી સામે ટકાવ કરી ન શકવાથી કાં તો નાસી ગયા હોત અને કા તો તમારી તલ્વારોથી કપાઇ ગયા હોત એટલે શિકસ્ત તેના હિસ્સામાં જાત અને જીત આપણા હિસ્સામાં આવત, એ નક્કી હતુ. ખયર, જે થવાનું હતું તે થઇ ગયુ છે અને તેથી હવે પછી આપણે શુ કરવું એ જ વિચારવાનુ આપણામાટે બાકી રહ્યું છે. દિલ્લીના જે સમાચારો મને મળ્યા છે અને મળતા જાય છે તેથી સાફ જણાઇ આવે છે કે આલમખાન દિલ્લીમા પોતાનો અધિકાર થવાથી એટલો બધો ફૂલી ગયો છે કે આસપાસની દુનિયામા શું થાય છે અને શુ નહિ, એનુ પણ તેને ભાન રહ્યુ નથી. મેં તેની એ ગફલતનો ફાયદો લઈ લેવાનો નિશ્ચય કરેલો છે અને નવી રીતે હલ્લો કરવાની તરકીબ તથા હિકમત પણ શોધી કાઢી છે મારી તે તરકીબ તથા હિકમત મારા સિપાહસાલારોને જણાવીને બે ત્રણ દિવસમા જ દિલ્લીપર હલ્લો કરવાની અને મારા જાની દુશ્મન આલમખાનની જિન્દગીનો ખાતમો કરી નાખવાની મારી ઇચ્છા છે આવતી કાલે તમારા સિપાહસાલારો તમને જે કાંઈ પણ હુકમ ફર્માવે તેની તમારે એક પળ માત્રના પણ વિલબ વિના તામીલ કરવાની છે. દિલ્લી પાછી આપણા કબજામાં આવતાં અને દુશ્મનનું સર ધડથી જૂદું થતાં હું તમો સર્વને સીમોજરના તોડા આપીશ, તમારી ઇજ્જત કરીશ અને તમારી

તરફીનો હર્દમ ખયાલ રાખતો રહીશ બોલો ત્યારે તમો મારા ફાયદામાટે જીવનુ જોખમ વેઠીને પણ લડવાને અને મારા ખાધેલા નમકને હલાલ કરી બતાવવાને તૈયાર છો ખરા કે નહિ ?"

"અમો સર્વ જાનપર ખેલીને લડવામાટે, અમારી નમકહલાલીને બતાવવામાટે અને અમારી બહાદુરીપર લાગેલા દાગને ધોઈ નાખવામાટે એક પગે તૈયાર છીએ !" સિપાહોએ ગર્જના કરીને અનુમતિ દર્શાવી દીધી

તે જ દિવસે ઇબ્રાહીમ લોદીએ પોતાના સિપાહસાલારો તથા અન્ય અફસરો સાથે જે કેટલીક ખાનગી સલાહમસ્લહત કરવાની હતી તે કરી લીધી અને ફોજી જવાનોને જે હુકમો સંભળાવવાના હતા તે પણ જણાવી દીધા સિપાહસાલારો તથા અફસરોએ તે હુકમો ફોજી જવાનોને સંભળાવ્યા અને તેના પરિણામે તે દિવસના સંધ્યાકાળે જ ઇબ્રાહીમ લોદીના જંગી જવાનો અથવા સૈનિકો પાંચ પાચ, દશ દશ, પદર પંદર અને વીસ વીસના સમુદાયમાં વિભક્ત થઇને ત્યાંથી ચાલતા થઈ ગયા, ઇબ્રાહીમ લોદી પણ પોતાના થોડાક અંગત માણસોને સાથે લઇને ચાલ્યો ગયો અને છાવણી પણ ત્યાંથી ઉપડી ગઈ. ઇબ્રાહીમ અને તેના સૈનિકો ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયા, એની કોઇને કશી પણ ખબર ન પડી

* * * * *

દિલ્હી અલાઉદ્દીન લોદી અથવા આલમખાનના અધિકારમા આવી ગયાને આજે સાતમો દિવસ હતો મધ્યરાત્રિનો સમય વિશ્વમાં વર્તમાન હતો, દિલ્હી નગરનાં નિવાસી જનો ગાઢ નિદ્રાને આધીન થયેલાં હતાં, સંસારમાં અંધકાર મહારાજનું નિરકુશ સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતુ અને તેથી સૃષ્ટિમા અંધકારજન્ય તથા નિશાજન્ય ભીષણ શાંતિ પ્રસરેલી દેખાતી હતી. એટલામા મધ્યરાત્રિના સમયને દર્શાવનારા કોટવાલના થાણામાં બારના ટકોરા થયા અને તે સાથે જ નગરના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાં 'અલ્લાહો અકબર' તથા 'મારો મારો' અને 'કાપો કાપો'ના પોકારો સંભળાવા લાગ્યા, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ તલ્વારો તથા ખંજરોથી કપાતા અને વીંધાતા મનુષ્યોના મરણસમયના ચીત્કારોએ ભીષણ શાંતિનો એટલી સીમાપર્યન્ત ભગ કરી નાખ્યો કે સર્વ નાગરિકો તથા નાગરિકાઓની નિદ્રાનો પણ ભંગ થઇ ગયો અને ગૃહનાં ગવાક્ષોમાંથી દિલ્હીના માર્ગોમાં જે ભીષણ દૃશ્યો તેમના જોવામા આવ્યાં તેમને જોઇને તેઓ ભયભીત તથા ગર્ભગલિત થઈ ગયાં. કેટલાક મનુષ્યોની લાશો લોહીમા તરબોળ થયેલી રસ્તામાં રખડતી પડી હતી, કેટલાક મનુષ્યોનાં મસ્તકો શરીરથી ભિન્ન થઇને ધૂળમાં રગદોળાતાં હતાં અને કેટલાક ધડો રસ્તામાં આમ તેમ ઠોકરે ઠેલાતાં હતાં. અત્યાચારના ભોગ થયેલાઓની જ્યારે આવી અવસ્થા હતી ત્યારે જે લોકો અત્યાચાર કરનારા હતા તેઓ હાથમાં નાગી તલ્વારો તથા કટારો લઇ સાક્ષાત્ યમરાજનું સ્વરૂપ ધારીને 'મારો મારો'ના પોકારો કરતા ચારે તરફ દોડધામ કરી રહ્યા હતા અને નગરવાસિજનોને ચેતવણી આપતા જતા હતા કે "રૈયતે પોતાનાં ઘરોમાંથી બહાર ન નીકળવું, નહિ તો તેમનાં જીવનના જોખમદાર કે જવાબદાર અમો નથી; કારણ કે, સૂકા સાથે લીલું પણ ઘણીક વાર બળી જાય છે તેવી જ રીતે

આ અંધકારમાં અમારા દુશ્મનોના બદલામાં જો તેઓ પણ હણાઈ જાય તો તે સ્વાભાવિક છે. અમો આલમખાન અથવા તો દિલ્હીના નવા સુલ્તાન અલાઉદ્દીન લોદીના પક્ષના લોકોને જ ચૂટી ચૂટીને મારવા માગીએ છીએ !" ઇત્યાદિ દુર્ગનાં દ્વારોને પણ ઉઘાડી નાખવામા આવ્યા, દ્વારપાલો મરાયા અને રાત્રિના તૃતીય પ્રહરનો અત થતાંમા તો ઇબ્રાહીમ લોદી પોતે પોતાની ફોજ સાથે દિલ્હીના ચાદનીચોકમાથી શાહી મહલની દિશામાં આગળ વધતો લોકોના જોવામા આવ્યો. બે દિવસ પૂર્વે તો દિલ્હીના લોકોએ બજારોમાં એવી ચર્ચા ચાલતી સાંભળી હતી કે ઇબ્રાહીમ લોદી ક્યાક ભાગી ગયો હતો, તેના સિપાહસાલારોએ તેને ત્યાગી દીધો હતો અને તેના સૈનિકો પણ વિખરાઈ ગયા હતા; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ આગલે દિવસે જ નવા સુલ્તાને ઇબ્રાહીમને પકડી લાવવામાટે હજાર હજાર સિપાહોની દશ ટુકડીઓને જૂદી જૂદી દિશાઓ અને જૂદાં જૂદા સ્થાનોમાં મોકલી દીધી હતી એ ઘટનાને લોકો પોતાની દૃષ્ટિથી જોઈ ચૂકયા હતા એટલે અચાનક આવા હત્યાકાંડને તેમ જ ઇબ્રાહીમને જોઇને તેઓ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને આ રહસ્યમયી ઘટના કિંવા ચમત્કૃતિ કેવી રીતે બની હશે, એની તેઓ લેશ માત્ર પણ કલ્પના કરી શકયા નહિ. હવે નવીન સુલ્તાનની શી દશા થાય છે તે જોવા તથા જાણવામાટે લોકોનાં મન આતુર થયાં, કારણ કે, 'ક્રૂર ઈબ્રાહીમ લોદી અવશ્ય અલાઉદ્દીનનો નિર્દયતાથી સહાર કરી નાખશે,' એવી તેમની દૃઢ માન્યતા હતી અને તેમની એ માન્યતા સર્વથા સત્ય હતી; કારણ કે, અત્યારે ઇબ્રાહીમ લોદી શાહી મહલમા સૂતેલા આલમખાન અથવા અલાઉદ્દીનના પ્રાણની આહુતિ લેવામાટે જ શાહીમહલની દિશામાં આગળ વધી રહ્યો હતો

*

જે વેળાયે દિલ્લી નગરમાં ઉપરિનિર્દિષ્ટ મહાભયાનક માનવહત્યાકાંડ ચાલી રહ્યો હતો અને ઇબ્રાહીમ લોદીના પ્રવેશમાટે દિલ્હીના દ્વારો ઉઘાડી નાખવામાં આવ્યાં હતા તે વેળાયે આલમખાન અથવા અલાઉદ્દીન સુલ્તાન શાહી મહલમાના ખ્વાબગાહમાં મખમલની શય્યામા નિશ્ચિન્તતાથી મધુર નિદ્રાનો આસ્વાદ લેતો પડ્યો હતો તેને વીજનવતી વાયુ ઢોળતી બાંદીઓ પણ સુલ્તાનને ગાઢ નિદ્રામા પડેલો જોઇને નીચે ગાલીચાપર તકિયાને અઢેલીને નિદ્રાધીન થઈ ગઈ હતી અને ખ્વાબગાહના દરવાજાપર બે ખ્વાજસરાઓ પ્રહરી તરીકેના પોતાના કર્ત્તવ્યને બજાવતા જાગતા બેઠા હતા ખ્વાબગાહમા સૌગંધ્યપૂર્ણ કીમતી અતરનો દીપક મદ મદ બળતો હતો અને તેના સૌગંધ્ય તથા પ્રકાશનો ખ્વાબગાહમાં મદ મદ વિસ્તાર થઈ રહ્યો હતો. એવામા અચાનક ખ્વાબગાહની દીવાલમાંનો એક પત્થર અદૃશ્ય થઇ ગયો, ત્યાં દ્વારનો આકાર દૃષ્ટિગોચર થયો અને તે દ્વારમાથી એક કૃષ્ણવસ્ત્રધારિણી વ્યક્તિએ બહુ જ મદતાપૂર્વક ખ્વાબગાહમાં પ્રવેશ કર્યો. એ ગુપ્ત આગંતુકા વ્યક્તિએ સફેદ કપડાનો ઢીલો પાયજામા, ગળાથી પગની ઘૂટીઓ સૂધી લબાયલો કાળા રગનો ઝબ્બો અને માથાપર કાળા રંગનો દુપટ્ટો એ પ્રમાણેનાં વસ્ત્રોથી પોતાના શરીરને આચ્છાદિત કર્યું હતું અને મોઢાની આસપાસ કાળા રંગનું બોકાનું કમીને બાધેલુ હોવાથી માત્ર તેનું નાક,

ગાલોનો થોડોક ભાગ અને ઝીણી ઝીણી મૂછો વિના મુખમંડળનો વિશેષ ભાગ જોવામાં આવી શકતો નહોતો.

એ આગતુકા વ્યક્તિએ પ્રથમ ખાબગાહમા સર્વત્ર દૃષ્ટિપાત કર્યો અને પર્યંકશય્યામાં આલમખાનને તેમ જ ગાલીચાપર બે બાંદીઓને નિદ્રાધીન અવસ્થામાં જોઇને કેટલીક વાર સૂધી વિચારમગ્ન રહ્યા પછી બાંદીઓને જગાડીને કહ્યું કે: "તમો આ બાજૂના દીવાનખાનામાં જઇને સૂઈ જાઓ; જહાંપનાહને જ્યારે તમારી જરૂરત પડશે ત્યારે હું તમને બોલાવીશ" બાંદીઓનાં નેત્રો નિદ્રાથી ઘેરાયલા હોવાથી તેઓ વધારે પૂછગાછ કર્યા વિના જ અંદરના ભાગમાં પડતા બીજા દીવાનખાનામાં ચાલી ગઈ અને તેમના ગયા પછી આગંતુકા વ્યક્તિએ ખાબગાહના સર્વ દ્વારોને અંદરથી સાંકળો ચઢાવી મજબૂત વાસી લઇને આલમખાનને તેનાં ચરણોને ધૂણાવીને જાગ્રત કરી દીધો.

"કેમ બાદીઓ મને શામાટે કાચી ઉંઘમાથી જગાડ્યો?" આલમખાને મદ પ્રકાશમા તે વ્યક્તિને બાંદી ધારી લઇને જાગ્રત થતા આંખો ચોળીને આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

"આલમપરવર, હોશિયાર થાઓ, ખાબે ગફ્લતથી બેદાર થાઓ અને જિન્દગીને બચાવવાનો સામાન કરો; કારણ કે, આપની જિન્દગી અત્યારે ખોફમાં છે હું આપના બાદી નથી, પણ આપનો એક દોસ્ત છુ અને આપને બચાવવામાટે મારી જાનપર ખેલીને એક ખુફિયા રસ્તેથી અત્યારે આપના આ ખાબગાહમાં આવ્યો છું" તે અજ્ઞાત આગતુકે ગભીર સ્વરથી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"મારી જિન્દગી ખૌફમાં છે અને તું મને બચાવવામાટે આવ્યો છે? તું કહેવા શું માગે છે તે હુ સમજી શકતો નથી. તું મારી મસ્ખરી કરીને મારી દિલેરીનો ઇમ્તેહાન લેવા તો નથી આવ્યો? જો તેમ જ હોય, તો જેણે પોતાના બાજૂના જોરથી હિન્દોસ્તાનની બાદશાહી મેળવી છે તે જ હું આલમખાન છું અને હિન્દોસ્તાનનો સુલ્તાન છું, એ બરાબર યાદ રાખજે." આલમખાને આગતુકને ન ઓળખવાથી અને તેના કથનના આશયને તત્કાળ ન સમજી શકવાથી બિભીષિકાદર્શક વચનો ઉચ્ચાર્યા

"ગુસ્તાખી મોઆફ, ગરીબપરવર, આપ હિન્દોસ્તાનના સાત દિવસના સુલ્તાન હતા, પણ અત્યારે આપની સુલ્તાની પૂરી થઈ છે અને આગળ આપ જેવી રીતે એક વાર અહીંથી પોતાની બેગમ તથા પોતાના બે મુસાહિબોને લઇને એક ગુનાહગાર પ્રમાણે પલાયન કરી ગયા હતા તેવી જ રીતે આજે પણ પલાયન કરવાનો અને વળી પાછા આવારાવતન થવાનો પ્રસગ આપનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહ્યો છે તૈયાર થાઓ, વિલબ કરશો તો જાનપર આવી બનશે અને જાલિમ બેરહમ ઇબ્રાહીમ અહીં આવીને આપના સરને ધડથી જૂદું કરી નાખશે અથવા તો અત્યારે આપને જિન્દાનમા રાખી આવતી કાલે સવારમાં ચાંદનીચોકમાં જલ્લાદોના હાથથી આપને કત્લ કરાવીને આપના સરને શહરના દરવાજાપર લટકાવશે" તે અજ્ઞાત પુરૂષે બહુ જ કઠિન શબ્દોમાં જે ચેતવણી આપવાની હતી તે આપી દીધી.

"હું હજી પણ તારા કહેવાનો બરાબર મતલબ સમજી શકતો નથી" આલમખાને કાંઇક ચિન્તાગ્રસ્ત અને કાંઇક કોપવશ થઇને કહ્યું

"મારા કહેવાનો મતલબ એ જ છે કે કોઈ પણ રીતે ઇબ્રાહીમ લોદીના લશ્કરનો દિલ્હીમાં પ્રવેશ થયો છે; તે લશ્કરે આપના પક્ષના લોકોની નિર્દયતાથી હત્યા કરવા માંડી છે; આપ અહીં નીરાંતે સૂઈ રહ્યા છો, પણ દિલ્હીના માર્ગોમાં હજારો લાશો પડેલી છે, લોહીની નદીઓ વહેવા માંડી છે; કિલ્લાના દરવાજા ઉઘડી ગયા છે અને ઇબ્રાહીમ લોદી પોતે પણ દિલ્લીમા આવી લાગ્યો છે. અચાનક આ બધું કેમ બનવા પામ્યુ છે એ વિશે વધારે હુ કાંઈ પણ જાણતો નથી, પરંતુ એટલું જાણું છુ કે જે વખત જાય છે તેમાં ઇબ્રાહીમ અહીં આવી લાગશે અને જો આપ તેના હાથમાં સપડાઈ જશો તો પછી તે આપને કોઈ પણ રીતે જીવતા છોડે તેમ નથી આ કારણથી અત્યારે હવે નાસી છૂટયા વિના બીજો કોઈ ઉપાય જ નથી." આગતુકે પોતાના કથનના આશયને સ્પષ્ટતાથી સમજાવી દીધો

"આટલી સીમા પર્યન્ત ગંભીર ઘટના થવા છતાં શુ શાહી મહલના કોઈ પણ માણસને એ બાબતની ખબર નહિ પડી હોય? અને જો એ બાબતની ખબર પડી હોય, તો કોઇએ પણ મને એ વિશેની ચેતવણી કેમ નથી આપી? હુ હમણાં જ તપાસ કરુ છું, પણ મારી બાંદીઓ ક્યાં છે અને આ બધા દરવાજા અંદરથી કોણે બધ કરી દીધા છે?" આલમખાને એકદમ ઉસ્કેરાઈ જઇને ગર્જના સહિત આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

"બંદાનવાજ, આપની બાંદીઓને મેં જ બાજૂના દીવાનખાનામાં વિદાય કરી દીધી છે અને આ ખાબગાહના બધા દરવાજાને મેંજ અદરથી વાસી લીધા છે, કારણ કે, આ શાહી મહલમાં હજી ઘણાંક માણસો એવા છે કે જેઓ અદરખાનેથી ઇબ્રાહીમના પક્ષનાં હોવાનો સંભવ છે અને તેટલામાટે આ ખાબગાહમાંથી બહાર નીકળવું પણ અત્યારે આપના માટે સલામતીભરેલું નથી, એવી મારી માન્યતા છે. આપની આ બાદીઓમા પણ મારો એતેબાર નથી અને તેટલામાટે જ મેં તેમને દૂર કરી દીધી છે."

"પણ મારામાટે આટલી બધી હમ્દર્દી અને જાનિસારી બતાવનાર તુ કોણ છે અને આ શાહીમહલના ખુફિયા રસ્તાનો ભેદ તારા જાણવામાં કેવી રીતે આવી શકયો છે, એ હુ જાણવા માગુ છું; કારણ કે, તું પણ ઇબ્રાહીમના પક્ષનો માણસ નહિ હોય અને મને ભૂલાવામાં નાખી ઇબ્રાહીમ પાસે લઈ જવામાટે નહિ આવ્યો હોય, એની શી ખાત્રી?" આલમખાને હવે શકા દર્શાવવા માડી.

તે આગતુક આલમખાનની એ શકાનું નિરસન કરતો ગભીર વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે. "દેહલીનાં તાજેતખ્તના ખરા હકદાર આલમખાન, ઇબ્રાહીમ જેવી રીતે પોતાના કામોમાં એક જ શયતાન છે, તેવી જ રીતે આ આપનો ગુલામ એક હકપસન્દ ઇન્સાન છે, મારી જિન્દગીનું જોખમ વેઠીને પણ આપની કીમતી જિન્દગી બચાવવી એ જ મારુ ધ્યાન છે, કારણ કે, મારો એક જ ઇમાન છે, એક જ પિદર છે અને એક જ સુબહાન છે. જો મારા તુખ્મમાં ફેર હશે, તો જ હુ આપ સાથે બેઇમાની કરીશ. આનાથી વધારે અત્યારે હુ બીજી કશી પણ ખાત્રી આપી શકતો નથી. મારી જાંનિસારીને તથા ઇમાનદારીને આ આગળ જતાં જોઈ શકશો."

"તું મને ક્યાં લઈ જવા માગે છે?" આલમખાને સમયને લંબાવવાના ઉદ્દેશથી પૂછ્યું

આગંતુક તેના એ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપવા જતો હતો એટલામા ખાજાસરાઓએ ખાબગાહના દરવાજા ખખડાવવા માંડ્યા અને પોકાર કરીને કહેવા માંડ્યુ કે "જહાંપનાહ, જાગો; દુશ્મનો દિલ્લીમાં આવી પહોંચ્યા છે અને ઇબ્રાહીમ લોદી શાહીમહલના સદર દરવાજાને તોડીને અહીં આવવાની કોશિશ કરી રહ્યો છે."

આલમખાને ખાજાસરાઓને શાંત થવાનું કહી દીધું અને આગંતુકનાં વચનો હવે તેને સત્ય ભાસવા લાગ્યાં તેણે પલાયન વિના અને એ આગતુકના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને તેની સહાયતા વિના જીવનરક્ષાનો બીજો માર્ગ ન જોઇને વિનીતભાવથી કહેવા માંડ્યુ કે: "મારા ખયરખાહ અને અજીજ દોસ્ત, હુ તારા વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને તારી સાથે તું જ્યાં પણ લઈ જાય ત્યાં આવવાને તૈયાર છુ."

"મહજ એહસાન!" એ પ્રમાણે ઉપકાર માનીને તે આગંતુકે કહ્યું કે: "ત્યારે બદાનવાજ, આપ સાધારણ વસ્ત્રો ધારી લ્યો અને હથિયારો તેમ જ કાંઇક જવાહિરાત સાથે લઈ લ્યો, હુ અને મારા સાથીઓ આપને સહીસલામત પાછા પંજાબમાં પહોંચાડવા માગીએ છીએ આ દીવાલમાના ગુપ્ત માર્ગનુ મુખ જે સ્થાનમા નીકળે છે ત્યા મારા તે સાથીઓ સુસજ્જિત અશ્વો સહિત આપણી વાટ જોતા ઉભા હશે એટલે ત્યાં પહોચ્યા પછી આપણા પ્રવાસના આરંભમાં પળ માત્રનો પણ વિલંબ થવાનો નથી. આ ગુપ્ત માર્ગનો ભેદ ઇબ્રાહીમ પોતે પણ નથી જાણતો અને તેથી તત્કાળ તેનાથી આપણો પીછો પકડી શકાય તેમ ન હોવાથી હાલ તરત તો આપણે બેખૌફ છીએ"

"પાક પરવરદિગાર આપણો મદદગાર થાઓ અને આપણને આફતોથી બચાવો!" આલમખાને આવી રીતે ખુદાની મદદ માગીને સાધારણ વસ્ત્રો તથા હથિયારો ધારી લીધાં અને આગતુક સાથે જવાને તે તૈયાર થઈ ગયો

અજ્ઞાત આગંતુકે આલમખાનને દીવાલમાના ગુપ્ત માર્ગમા ઊભા રહેવાનું કહીને ખાબગાહના દરવાજાની સાંકળો ધીમેથી ખોલી નાખી અને ત્યારપછી પોતે પણ ગુપ્ત માર્ગમા પ્રવેશ કરીને દ્વારરૂપ પાષાણને પાછો તેના સ્થાનમાં બેસાડી દીધો તેઓ બન્ને ખાબગાહમાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયા અને તેમના પલાયનની એ ઘટના ખાજાસરાઓ તથા બાંદીઓના જાણવામાં પણ ન આવી શકી

* * * * *

આલમખાન તથા તે અજ્ઞાત આગતુકને ખાબગાહમાંથી અદૃશ્ય થયાને બે ઘટિકા જેટલો સમય થયો ન થયો એટલામાં તો ઇબ્રાહીમ લોદી ખાબગાહના દરવાજાને લાત મારી દરવાજાને ઊઘાડીને ખાબગાહમાં આવી લાગ્યો, પરતુ ત્યાં આલમખાનને ન જોઇને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. તેના ક્રોધની જ્વાળા ચરણથી મસ્તક પર્યન્ત પહોંચી ગઈ અને તેણે ખાજાસરાઓને પોતા સમક્ષ પકડી મંગાવીને કહેવા માંડ્યુ કે "કેમ રે બદમાશો, તમો તો કહેતા હતા કે તમારો સાત દિવસનો નવો સુલ્તાન ખાબગાહમાં છે અને તેણે થોડી વાર પહેલાં જ તમારી સાથે વાતચીત પણ કરી હતી અને અહીં તો તમારા તે સુલ્તાન

સાહબનો પત્તો પણ નથી અને નશાન પણ નથી, તો તે ક્યાં છુપાયો છે તે બતાવો; નહિ તો તેની તો જે હાલત થવાની હશે તે થશે, પણ જલ્લાદોની તલ્વારોથી તમારી ગર્દનો કપાઈ જશે!"

પરન્તુ ખાનસરાઓ કાંઈ પણ જાણતા હોય તો બતાવે ને? અર્થાત્ તેમની પાસેથી કાંઈ પણ સંતોષકારક ઉત્તર ન મળવાથી ઇબ્રાહીમે કોપના આવેગમાં તે ખાનસરાઓને કત્લ કરાવી નાખ્યા, ત્યારપછી બાંદીઓની પણ એવી જ દુર્દશા થઈ અને આખા શાહીમહલના ખૂણેખૂણામાં આલમખાનને શોધવા છતાં સૂર્યોદય થતાં સૂધીમાં પણ જ્યારે તેનો કયાંય પણ પત્તો ન જ મળી શકયો એટલે 'અવશ્ય તે ક્યાંક પલાયન કરી ગયેલો હોવો જોઇએ' એમ ધારીને ઇબ્રાહીમ લોદીએ તેને જીવતો પકડી લાવવામાટે અથવા તો તેને મારીને તેનું મસ્તક લઈ આવવામાટે ઘોડેસવાર સિપાહોની કેટલીક જૂદી જૂદી ટુકડીઓને જૂદી જૂદી દિશામાં રવાના કરી દીધી અને દિલ્લીમાં પાછી પોતાના નામની આણ વર્ત્તાવી દીધી.

હવે ઇબ્રાહીમ લોદીએ પોતાના હસ્તમાંથી નીકળી ગયેલા દિલ્લીના અધિકારને કેવી યુક્તિપ્રયુક્તિથી અલ્પ પ્રયાસમાં જ પાછો મેળવી લીધો હતો એ રહસ્યને જાણવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીશું ઇબ્રાહીમની ફોજ તેની છાવણીમાંથી દશ દશ, પંદર પંદર અને વીસ વીસ સૈનિકોના સમુદાયમાં વિભક્ત થઇને ચાલતી થઈ ગઈ હતી અને ઇબ્રાહીમ લોદી પોતે પણ થોડાક અંગત માણસોને સાથે લઇને ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો હતો એ તો આપણે અત્યાર પૂર્વે જ જાણી ચૂકયા છીએ. અર્થાત્ ઇબ્રાહીમ લોદીએ પોતાના સિપાહસાલારો સાથે મંત્રણા કરીને પોતાના સિપાહોને એવી આજ્ઞા અપાવી હતી કે 'તમારે દશ દશ, પંદર પંદર અને વીસ વીસના સમુદાયથી સૌદાગર, મુસાફિર અને એવા જ બીજા વેશોમાં દિલ્લીમાં દાખલ થઈ જવું અને આજથી ચોથા દિવસની રાતે કોટવાલીમાં મધ્યરાત્રિને સૂચવનારા બારના ડકા વાગે તે વેળાયે આલમખાનના ફોજી સિપાહો તેમ જ તેના પક્ષના બીજા લોકોની કત્લેઆમની શરુઆત કરી દેવી; અમો એ જ વેળાયે દિલ્લી બહારની છાવણીમાં તેની જે ફોજ પડેલી છે તેનાપર ટૂટી પડીશુ અને રાત્રિના તૃતીય પ્રહરનો અંત થશે તે વેળાયે દિલ્લીના મોટા દરવાજાપર આવી લાગીશું એટલે તે વેળાયે દ્વારપાલોને કત્લ કરીને દરવાજાને ખોલી નાખજો અને અમારા આવ્યા પછી અમારા હુકમની તામીલ કરવાને તૈયાર રહેજો. આલમખાનને તે જ્યા હશે ત્યાથી શોધીને હુ મારી પોતાની તલ્વારથી જ હલાલ કરીશ।' ઇબ્રાહીમ લોદીના ચાલાક સિપાહોએ પોતાના માલિકના ફર્માનને બરાબર પાળી બતાવ્યુ હતું અને તેથી જ ઇબ્રાહીમ લોદી દિલ્લીના અધિકારને પાછો મેળવી શકયો હતો. આલમખાને આગલે દિવસે ઇબ્રાહીમ લોદીને પકડવામાટે લગભગ દશ હજાર સૈનિકોને ભિન્ન ભિન્ન દિશામા વિદાય કરી દીધેલા હોવાથી તેની છાવણીમાં સારા યુદ્ધવિદ્યાનિપુણ સૈનિકોની સખ્યા બહુ જ થોડી હતી અને તેમનાપર ઇબ્રાહીમ લોદીએ રાત્રિના અધકારમાં અચાનક આક્રમણ કરવાથી તેમનામાના કેટલાક મરી ગયા અને કેટલાકો ગભરાઇને પલાયન કરી ગયા તેમ જ નગરમાં પણ અચાનક કાપાકાપી ચાલવાથી આલમખાનના પક્ષમાં

આવી મળેલા યુદ્ધવિદ્યાથી સર્વથા અજ્ઞાન લોકોમાંના કેટલાક રેંસાઈ ગયા અને કેટલાકો જીવ બચાવવામાટે સતાઈ રહ્યા કે જેઓ બીજે દિવસે પ્રસંગ મળતાં જ દિલ્લીમાંથી છ પાંચ અગિયાર ગણી ગયા. ઇબ્રાહીમ લોદીની માત્ર આલમખાનને પોતાની તલ્વારથી હલાલ કરવાની ઇચ્છા વિના અન્ય સર્વ ધારણાઓ પાર પડી ગઈ અને તેથી તે પોતાની બુદ્ધિને અન્તઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. આલમખાનના પક્ષમા જઈ મળેલા અમીરો અને સરદારોમાંના જેટલા અમીરો તથા સરદારો ઇબ્રાહીમના હાથમાં આવી ગયા તેમનો તેણે અત્યન્ત ક્રૂરતા તથા નિર્દયતાપૂર્વક વધ કરાવી નાખ્યો અને તેમની લાશોને જંગલી જાનવરોની ગિજા બનાવવામાટે જંગલમા ફેંકાવી દીધી ભારતના સામ્રાજ્યગગનમા પુન: એક વાર ઇબ્રાહીમનો ભાગ્યરવિ પૂર્ણપ્રકાશસહિત ચમકવા લાગ્યો.

* * * * *

તે અજ્ઞાત આગન્તુકે ગુપ્ત માર્ગમા એક ચિરાગ રાખ્યો હતો તે હાથમાં લઈ લીધો અને આલમખાનને પોતાની પાછળ ચાલવાનું કહીને તે પોતે આગળ ચાલવા લાગ્યો. ભૂમિના ગર્ભમાં ઉપરના શાહીમહલ જેવા જ પત્થરના ફર્શબંધી રસ્તા કરેલા હતા અને વચ્ચે વચ્ચે કેટલાક વિશાળ ઓરડા પણ આવતા હતા કે જે ઓરડા ભોગવિલાસની સામગ્રીઓથી ભરપૂર દેખાતા હતા તેઓ એ ભૂમિગર્ભમાંના માર્ગમાં ચાલતા ચાલતા લગભગ એક ગાઉ જેટલો પથ કાપીને યમુના નદીના તીરપ્રાંતમાના એક સર્વથા એકાંતિક અને જનશૂન્ય માર્ગમાં આવીને બહાર નીકળ્યા; પરંતુ ત્યાં તે આગંતુકના બીજા બે સાથીઓ જ તેમની પ્રતીક્ષા કરતા ઊભેલા તેમના જેવામાં આવ્યા, અશ્વો દૃષ્ટિગોચર ન થયા. અશ્વોને ન જોઇને તે અજ્ઞાત પુરુષે પોતાના સાથીઓને પૂછ્યુ કે. "કેમ, આપણા ઘોડા ક્યાં છે? બામદાદનો સમય થઈ ગયેલો હોવાથી આપણાથી ઘોડા વિના દૂર પહોચી શકાય તેમ નથી. ઘોડા વગર તો આપણે કદાચિત્ કોઈ બીજી નવી આફતમાં આવી પડીશું"

"અમારી એવી માન્યતા છે કે જે જહાપનાહ એમના આ વેશમાં જ આપણી સાથે હશે અને બામદાદનો વખત થઈ ગયેલો હોવાથી જે આપણે ઘોડેસવાર થઇને અહીંથી રવાના થઇશું, તો ઇબ્રાહીમ લોદીના સિપાહો હુલ્લડવાલાની ગિરફ્તારીમાટે નીકળી ચૂકેલા હોવાથી આપણે રસ્તામાં જ ક્યાંક પકડાઈ જઇશું અને બલાએ નાગહાનીમાં આવી પડીશું આ કારણથી અમોએ આપણા ઘોડાને ચાર મોતેબર મુસાહિબોના કબ્જામાં સોંપીને અહીંથી દશ ગાઉપરના એક ગામ તરફ મોકલી આપ્યા છે અને તે મુસાહિબોને તે ગામના પાદરમાંના તળાવને કિનારે આવતી કાલના પ્રભાત પર્યન્ત આપણી વાટ જોઇને બેસી રહેવાનું કહ્યું છે અમો ફકીરોની આ ત્રણ કફનીઓ લઈ આવ્યા છીએ અને તે એટલામાટે કે ફકીરાના હાલતમાં જે આપણે ચાલ્યા જઇશું, તો આપણા વિશે કોઇના મનમાં કશી પણ શકા આવશે નહિ અને સાઝ સુધીમાં તો દશ ગાઉનો ફાસલો આપણે ખુશીથી કાપી જઇશું. ત્યાથી પછી ઘોડેસવાર થઇને પંજાબની હદમા પહોચતા આપણને વિશેષ વિલબ થવાનો નથી, પણ જે ખુદા

આપણાપર કોઈ નવી આફત ન આવવા દે તો." આગંતુકના બે સાથીઓમાંના એક સાથીએ પોતાનો આ પ્રમાણેનો ભિન્ન અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

તેનો અભિપ્રાય તે આગંતુક તથા **આલમખાન** ઉભયને યોગ્ય લાગવાથી તેમણે ફકીરાના લિબાસ પહેરી લીધો અને **લાલ શાહ**બાજના કલંદર નામના ફકીરોના સ્વરૂપમાં 'મસ્તકલંદર અલ્લાહી અલ્લાહ !' નો ધ્વનિ કરતા અરૂણોદયમાં થોડો જ વિલંબ હતો તે વેળાયે તેઓ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા **આલમખાન**ના ઉદ્ધારક આગંતુક તેમ જ તેના બે સાથીઓએ પોતાનાં મુખમડળોને એવાં તો વિલક્ષણ બનાવી દીધાં હતાં કે તેમના સ્વરો પરિચિત હોવાનો કેટલીક વાર ભાસ થવા છતાં પણ **આલમખાન** તેમને ઓળખી શકતો નહોતો કિંવા તેણે તેમને ક્યારે અને ક્યા સ્થાનમાં જોયા હતા એવું તેને સ્મરણ થવું નહોતું માર્ગમાં તેમને ત્રણેક વાર ઇબ્રાહીમ **લોદી**ના સિપાહોની ટુકડીઓ મળી અને તેમની પાસેથી એ બનાવટી ફકીરોએ અથવા મસ્તકલંદરોએ ખયરાત પણ લીધી, છતા તે સિપાહો-માંના એક પણ સિપાહ બચ્ચાએ કલંદરના વેશમા **આલમખાન**ને ઓળખ્યો નહિ અને તેથી **આલમખાન**ના હૃદયમાંનો ભય બહુ અંશે જતો રહ્યો

ભાગ્યનો કેવો પ્રબળ પ્રભાવ અને કાળની કેવી કુટિલા ગતિ કે **આલમખા**નને તેણે અલ્પ પ્રયાસથી દિલ્હીનો સુલ્તાન પણ બનાવી દીધો અને પાછો અલ્પ સમયમાં જ રસ્તામાંનો રખડતો ફકીર અથવા ભીખારી પણ કરી બતાવ્યો એક દિવસ પૂર્વે તેણે પોતે બાદશાહ તરીકે ઇબ્રાહીમને પકડી લાવવામાટે પોતાના ફોજી જવાનોને કર્રોફરથી રવાના કર્યા હતા અને આજે ઇબ્રાહીમ **લોદી**ના સિપાહોના હાથમાં સપડાઈ જવાના ભયથી તેનું હૃદય કંપાયમાન થતુ હતું. તેઓ લગભગ નવ ગાઉ જેટલો પથ, માર્ગમાં કેટલેક સ્થળે વિશ્રાંતિ લેવા છતાં, ત્રણ પ્રહરમાં કાપી આવ્યા અને હવે ઇચ્છિત સ્થાનમાં પહોંચવામાટે માત્ર એક ગાઉ જેટલો જ પંથ કાપવાનો હતો એટલામાં સો સવાસો ઘોડેસવાર જંગી જવાનો અત્યત વેગથી પોતાના અશ્વોને દોડાવતા દિલ્હીની દિશામાંથી આવતા તેમના જોવામાં આવ્યા અને તેમના અશ્વોના એટલા બધા વેગને જોઇને હૃદયમાં ભયનો સંચાર થવાથી તેઓ ગભરાઈ ગયા તેઓ જંગલમાં ક્યાંક છુપાઇ જવાનો હજી તો વિચાર કરતા હતા એટલામાં તો તે ઘોડેસવારો તેમની પાસે આવી પહોચ્યા અને તેમને ચારે તરફથી ઘેરી લઇને તે ઘોડેસવારોના અફસરોએ ભીષણતાથી કહ્યુ કે. "તમો સુલ્તાને વકતના ગુનાહગાર છો અને અમારા કયદી છો !"

પ્રકરણ ૧૨ મું

ગુલંદામ અને ગાજીખાન

" જ્યારે તે પહેલીવાર મારા જોવામાં આવ્યો અને અમારી ચાર આંખો થઈ તે વેળાયે તેના લાંબા, પહોળા તથા ગઠીલા બદનને જોઇને, તેના વિશાળ મસ્તકને નિહાળીને, તેની તિર્છી નજરને ભાળીને અને તેના રોબીલા તથા શાનદાર રાને અવલોકીને હુ મારા હોશને ખોઈ બેઠી હતી, તેના હુસ્નની પરસ્તાર

થઈ હતી અને તેનાપર દિલોજાનથી નિસાર થઈ હતી! ખરેખર તે એક ખુબ્સૂરત અને બહાદુર જવાન હોવા છતાં અને હું તેનાપર કુરબાન હોવા છતાં; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ મારા જોબન તથા હુસ્નના 'મહબ્બત' નામના ચમનમાં ત્રણ દિવસ સુધી યથેચ્છ વિહાર કરવા છતા મારાથી દૂર થયા પછી તેણે મારા આ લાસાની હુસ્નને ચાહની નિગાહથી જોવાની અને માશૂકાના ફિરાકમાં રોવાની ઉદારતા બતાવી નથી, મારી આ ઉભરાતી જવાનીની વીજળીએ તેને બરાબર બેહોશ નથી બનાવ્યો અને તેથી તે બેવફા આશક મને તથા મારી મહબ્બતને બિલ્કુલ ભૂલી ગયો છે, બીજી હસીનાઓના હુસ્નમા દિનરાત ડૂલી ગયો છે! યા ખુદા, તારી આ દુનિયામાં આવા બેદિલ અને બેવફા મર્દો પણ હોય છે ખરા કે?"

જે દિવસે સાયંકાળ પૂર્વે ગત પ્રકરણના અંતમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે ફકીરાના લિબાસમાં **આલમખાન** તેના ત્રણ મદદગારો સહિત પલાયન કરતાં માર્ગમાં અચાનક ભટકતા સૈનિકોના હાથમા સપડાઈ ગયો હતો તે જ દિવસની રાત્રિનો એક પ્રહર વીત્યા પછી જે તળાવના કિનારાપર **આલમખાન** અને તેના ત્રણ મદદગારો તેમના અશ્વોને સભાળીને તેમની વાટ જોતા બેઠેલા ચાર મુસાહિબોને મળવાના હતા તે જ તળાવના એક નિર્જન તીરપ્રાંતમા આકાશમાં ઉગેલા બદર—ચતુર્દશીના ચન્દ્ર—નાં શીતલ કિરણોથી પ્રકાશિત થયેલા મનોહર વનવિભાગમાં વારંવાર એક વિશિષ્ટ દિશામાં દૃષ્ટિપાત કરતી અને કોઈ મનુષ્યના આવવાની વાટ જોતી એક હુસ્નઆરા અને રશ્કેકમર નાજનીનના મુખમાંથી ઉપર્યુક્ત ઉદ્ગારો નીકળ્યા હતા. એ ઉદ્ગારો કાઢીને આતુરતાથી વળી પાછો તેણે અમુક દિશામાં દૃષ્ટિપાત કર્યો, પરતુ કોઈ પણ મનુષ્ય આવતુ તેને ન દેખાયું અને તેથી તે વળી પણ આત્મગત કહેવા લાગી કેઃ—

"આજે અચાનક તે બેવફા આશક આ ગામમાં આવ્યો છે અને તે મારા જોવામાં આવતાં એક રુક્કો લખીને અત્યારે મને આ સ્થાનમાં આવીને મળવામાટેનો પયગામ મેં તેને કહાવ્યો છે. તેણે આવવાની કુબૂલત આપેલી હોવા છતાં તે હજી કેમ ન આવ્યો? શું પોતાના આ કઓલને પણ તેણે આગળના કઓલ પ્રમાણે હવામાં ઉડાવ્યો? જો આજે પણ પોતાના કઓલને નિભાવવામાં તે બેરવાઈ બતાવશે, તો તેનો નતીજો એ જ આવશે કે—

'કસમ કીનેકે કીનેકી તેરે હુકમેં બુરા હોગા;
તેરી રાહમેં હમારા હર કદમ દસ્તે કજા હોગા!'"

પરતુ આ શબ્દો હજી તો તે નાજનીનના મુખમાંથી ભાગ્યે જ નીકળી રહ્યા હશે એટલામાં તો તેની સામેની દિશામાંથી ઉતાવળા પગલે ચાલ્યા આવતા એક પુરુષનો આકાર તેના જોવામાં આવ્યો અને તેને જોતાં જ તે યુવતીએ પોતાના મુખમડળને બુર્કાવડે ઢાંકી લીધું. તે પુરુષે નિકટમા આવીને તે નાજનીનને અદબથી પૂછ્યુ કે "બાનો, આ જગ્યામાં અત્યારે આવી મળવાનો પયગામ આપે જ મને કહાવ્યો હતો? આપને ઓળખવામાં હુ ભૂલ તો નથી કરતો?"

"નહિ; આપ ભૂલ નથી કરતા, એ પયગામ આ ખાદિમાએ જ આપને કહાવ્યો હતો અને મારા પયગામને કુબૂલ રાખી આપ મને મળવામાટે અત્યારે

આ જગ્યાપર આવ્યા છો એમાટે આ નાચીજ કનીજ આપ નામદારનો હજાર જાનથી એહસાન માને છે" તે નાજનીને સભ્યતા તથા વિવેકનું દર્શન કરાવ્યું.

તે બુર્કાપોશ નાજનીનના કંઠસ્વરને સાંભળતા જ તે તરુણ પુરુષ કાંઈક વિચારમાં પડી ગયો અને ત્યાર પછી અચકાતો અચકાતો કહેવા લાગ્યો કે "બાનો, આપનો કંઠસ્વર મને પરિચિત દેખાય છે, છતાં હું ધારું છું તે જ ઔરત આપ ન હો, તો પણ તે ઔરતના કંઠસ્વર સાથે આપનો કંઠસ્વર એટલો બધો મળતો આવે છે કે કોઈ પણ ભૂલ ખાઈ જાય અને આપને તે જ ઔરત ધારી લે, એ સ્વાભાવિક જ છે"

"તે ઔરત કોણ છે નેક અખ્તર?" તે ઔરતે પૂછ્યું

"ગુલરુખ્સાર ગુલદામ, કાબુલના એક મજિલગાહના દરોગા જમાલુદ્દીનની નૌજવાન, હસીના અને રશ્કેહૂર દુખ્તર!" તે તરુણે તે ઔરતનાં નામ તથા રૂપ આદિનો પરિચય કરાવ્યો.

"હા, ગાજીખાન, હું તે જ દરોગાની દુખ્તર ગુલંદામ છું, પરતુ તમારા કહેવા પ્રમાણે હું નૌજવાન, હસીના અને રશ્કેહૂર હોઉં, એમ માનવાની મારું દિલ મને ના પાડે છે, કારણ કે, જો હું એવી રશ્કેહૂર હોત, તો તમારા દિલથી દૂર ન થાત અને તમારી નજરોમાંથી ઉતરી ન જાત!" ગુલંદામે કાંઇક ઉપાલંભના સ્વરૂપમાં આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

"કોણ કહે છે કે તુ મારા દિલથી દૂર થઈ છે અને કોણ કહે છે કે તું મારી નજરોમાંથી ઊતરી ગઈ છે? મારા દિલની તુ જ માલિક છે, તુ જ મુખ્તાર છે, હું તારો તાબેદાર છું અને તું મારી સરદાર છે! હું સોગદ લઇને કહું છુ કે, 'ભૂલે ખુદાકો ગર મુસલ્માં, દિલરુબા! ભૂલું તુઝે!!" ગાજીખાને પ્રેમનો અતિશય આડમ્બર બતાવીને આ ઉદ્ગારો કાઢયા અને તે સાથે એકાંતિક્તાનો લાભ લઇને તેને બાહુપાશમાં બદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો.

પરંતુ ગુલદામે તેનાથી ચાર કદમ દૂર હટીને અને તેના બાહુને પોતાના શરીરથી દૂર રાખીને અધિકારપૂર્ણ પ્રભાવદર્શક સ્વરથી કહ્યુ કે "ગાજીખાન, સાવધાન! જે દિવસે હુ તારી ચીકણી વાતોથી ફિસલી ગઈ હતી અને અવિચારથી મારી પવિત્રતાને મેં પ્રસન્નતાપૂર્વક તારા હાથમાં સોપી દીધી હતી; તે સમયે હુ તારી શયતાનિયતથી અજાણ હતી, પણ હવે હું તને અને તારા કાળા દિલને બરાબર જાણી ચૂકી છું અને તેથી જો કે તારાપર મને તિરસ્કાર થઈ ગયો છે છતાં પણ મારી પવિત્રતાનો પ્રથમ તારા નાપાક હસ્તથી નાશ થયેલો હોવાથી જો સુધારી શકાય તો મારી ભૂલને સુધારવામાટે અને તને રાહેરાસ્તપર લાવવામાટે જ હું મારા બુજર્ગ પિદર તથા મારા વતનને છોડીને હિન્દોસ્તાનમાં ભાગી આવી છુ પંજાબમાં કેટલાક દિવસ રહીને મેં તારી હયવાનિયત તથા શયતાનિયતના કેટલાક નમૂના મારી આ બે આંખોથી જોયા છે પંજાબમા જ તારી સાથે મુલાકાત કરી તારી સાથેના હિસાબનો છેવટનો નિકાલ કરી નાખવાની મારી ઇચ્છા હતી, પણ ત્યા પ્રસંગ ન મળી શકયો અને એક જરૂરી કામમાટે, અહીં આવવાનું થવાથી લડાઇની આગ બુઝાઈ જાય અને સર્વત્ર શાંતિ થઈ જાય ત્યાં સુધી મારા કાર્યને મેં મુલ્તવી રાખવાનો વિચાર કર્યો હતો; પણ તેવામા

આજે અચાનક આ ગામમાં મેં તને જોયો અને તું આવતી કાલ સુધી અહીં રહેવાનો હોવાથી આજે જ આ બાબતનો ફયસલો કરી નાખવાનો મારો નિશ્ચય થતાં મેં તને અહીં આવવામાટેનો સદેશો કહાવ્યો હતો હવે હુ તને ગંભીરતાથી પૂછવા માગુ છુ કે મારી શી વ્યવસ્થા કરવાનો તારો વિચાર છે? મારી સાથે શાદી કરીને મારો શૌહર થવાને તુ તૈયાર છે કે મને એક બાજરી બેસવાના અવતારમા રાખવાનો જ તારો નિર્ધાર છે?"

"શાદીના ઉમંગનુ તૂફાન વળી તારા હૃદયસમુદ્રમાં અચાનક અત્યારે કયાંથી ઊઠી આવ્યુ?" ગાઝીખાને તેની વાતને મસ્ખરીમાં ટાળી દેવાનો યત્ન કર્યો

પરતુ ગુલદામ આગળ પ્રમાણે જ ગભીર રહીને કહેવા લાગી કે "ખરેખર મારા હૃદયસમુદ્રમા આ શાદીના ઉમગનુ તૂફાન જ ઊઠી આવ્યુ છે અને એ તૂફાનને સમ તથા વિચારોના નિર્બળ બન્ધથી રોકી શકાય તેમ છે જ નહિ. તેમ જ વળી એ તૂફાનને રોકવાની જરૂરત પણ શી છે વારુ? મહુબ્બતની મોટી લહરીઓ ભલે આવીને મને તાણી જાય અને મને ડુબાવી દે, તેની મને પરવા નથી કાંઇક વિશેષતામા જ મારી દિલચસ્પી છે અને જે રસ્તામા કોઈ ન જઈ શકતુ હોય તે રસ્તામા બેધડક ચાલ્યા જવામા જ મારુ અભિમાન છે. આજની તારી 'હા' અથવા 'ના'પર જ આપણી જિન્દગી અને મૌતના ફયસલાનો આધાર છે; આજે આપણો મામલો આ પાર છે કે પેલે પાર છે!!

"હુ બિલ્કુલ સમજી શકતો નથી કે તુ કહેવા શુ માગે છે?" ગાઝીખાને શો જવાબ આપવો તે ન સૂઝવાથી ગમે તેમ ટાલ્લો મારી દીધો.

"હું કહેવા એ માગુ છુ કે જ્યારે તેં મારા બાગે મહુબ્બતમાના ગુલને તોડીને સૂંઘવામાટે મારી અસ્મતપર દાગ લગાવ્યો હતો તે વેળાયે તેં પોતાને એક નાકદ્ખુદા-કુવારા-નૌજવાન તરીકે ઓળખાવ્યો હતો, થોડા વખતમાં મારી સાથે શાદી કરીને મને પોતાની બેગમના ઓહદાથી સર્ફરાજ કરવાનો લોભ બતાવ્યો હતો અને તે લોભમા લપટાઇને જ મે તને મારા ગુલ્જારે અસ્મતનો બાગબા બનાવ્યો હતો, પણ પોતાના શયતાની હવસને પૂરો કરી લીધા પછી તુ ગયો તે પાછો મને મળવામાટે પણ ન આવ્યો, છેવટે હારીને હું પંજાબમાં આવી અને તારા વિશે તપાસ ચલાવી તો લોકોએ તને બે બીબીઓના શૌહર હોવા ઉપરાત એક શરાબી, રડીબાજ, ઐયાશ અને બદમાશ નૌજવાન તરીકે ઓળખાવ્યો! ખયર, તુ ગમે તેવો બદમાશ હોય છતાં પણ તારા હાથથી મારી અસ્મતપર દાગ લાગેલો હોવાથી હું તારી સાથે શાદી કરીને તારી હકદાર બીબી થવાને તૈયાર છુ, છતા હવે તુ બેઇમાની કરીશ, તો જાણી રાખજે કે આજથી હું તારી દુશ્મને ખૂંખાર છુ, તારામાટે મલકુલ મૌત છુ અને તારા ખૂનની તલબગાર છું!"

"ગુલંદામ, જો તારી મર્જી હોય, તો હું ખુફિયા તોરથી તને મારી એક રખાયત તરીકે રાખવાને તૈયાર છુ અને તે પણ એક મેહરબાનીથી, નહિ કે તારાથી ડરી જઇને અને તારાથી દબાઇને! બાકી તારી સાથે મારાથી શાદી તો કરી શકાય તેમ છે જ નહિ, કારણ કે, તુ એક મામૂલી અને કગાલ દરોગાની દુખ્તર છે અને હું ગમે તેવો પણ એક શાહી ખાન્દાનમાં પયદા થયેલો શાહજાદો છું એટલે કમતરીન સાથે બેહતરીનની શાદી નામુમ્કિન છે!" ગાઝીખાને શાદીની વાતનો બિલકુલ ઇન્કાર કરી દીધો."

પોતામાટે કગાલની દુખ્તર અને કમ્તરીન જેવાં વિશેષણો ગાઝીખાનના મુખમાંથી બહાર નીકળેલા સાંભળીને ગુલદામની નસોમાં ફરતું અફગાન ખૂન એકદમ તપી આવ્યુ, તેનાં અરણોની જ્વાળા મસ્તક પર્યન્ત પહોચી ગઈ અને તે સિંહી સમાન ભીષણ ગર્જના કરતી કહેવા લાગી કે. "એ નાલાયક કમીના કમજાત, કગાલ તો તુ છે કે શરાફત નામક દૌલતનું અને ઇમાન નામક જવાહિરનું તારા ખજાનામાં નામો નિશાન પણ નથી અને કમ્તરીનથી પણ કમ્તરીન પણ તુ જ છે, કારણ કે, શરાબખોરી, હરામખોરી, જનાબિલ્જબ્ર અને એવા જ બીજા અઝીમ ગુનાહોમાં તારો હમ્શરીક શયતાન પણ નથી! હુ એક મામૂલી અને કંગાલ દરોગાની દુખ્તર હોવા છતાં શરીફાના ખસ્લતોવડે મામૂર હોવાથ મારો ખજાનો આકેબતમાં કામ આવનારી દૌલતથી ભરપૂર છે અને તુ શાહજાદે હોવા છતાં બદમાશ હોવાથી ખુદાની મેહરબાનીનો ખજાનો તારાથી લાખો કોસ દૂર છે! તુ કમ્તરીન છે અને હુ બેહતરીન છું, તુ કમ્જાત છે અને હુ જાતે શરી છુ એટલે એક શરીફ ઔરતની એક કમ્જાત મર્દ સાથે શાદી થાય, એ નામુ મ્કિન જ કહેવાય હું તને મારી સાથે શાદી કરવાને પણ લાયક નથી માનતી તો પછી હું તારી રખાયત તરીકે રહું અને મારા શરીફ માદર પિદરની ઇજ્જત બર્બાદ કરું, એ તો બની જ કેમ શકે? હુ તારાપર અને તારી મેહરબાનીપ લાનત વર્ષાવું છું અને તે સાથે ચેતાવું છુ કે મારી અસ્મતના ખજાનાને દગા બાજીથી લૂટવાના ગુનાહની સજા ભોગવવાને તૈયાર રહેજે, હવે થોડા જ વખતમ મૌતની ગિજા થવાને તૈયાર રહેજે!

"એક નાજુક ઔરતજાત અને તે આ શેરદિલ જવાંમર્દને ગીદડભપકીઓથ ડરાવનારી? મને તો રહમ આવે છે આ પાગલો જેવી હાલત જોઇને તારી!" ગાઝીખાને ગુલદામની ચેતવણીને મજાકમાં ઉડાવી દેતાં હસીને આ શબ્દોને ઉચ્ચાર કર્યો

"નાદાન ગાઝીખાન, મહબ્બતના વિષયમાં ઔરતજાત મોમ કરતાં પણ વધારે નર્મ હોય છે, પરતુ જ્યારે ઔરત જાતની મહબ્બત નફરત તથા કીનાન રૂપમાં બદલાય છે ત્યારે તેનું મોમ કરતા પણ નર્મ દિલ ફૌલાદ કરતા પણ સખ્ત થઈ જાય છે તુ ઔરત જાતની નજાકતને જાણે છે; પણ તેની સખ્તી જાણતો નથી; ઔરત જાતની કમ્જોરીને જાણે છે, પણ ઔરત જાતની સરજોરી જાણતો નથી; પરતુ હવે એ બધો ભેદ જલ્દી જ તારા જાણવામા આવી જવાને છે, કારણ કે, તું પણ ઔરતજાતની કીનાખોરીનો થોડા વખતમા જ શિકા થવાનો છે!" ગુલદામે નારીજાતિના ધિક્કારની ભયકરતાનુ દર્શન કરાવ્યું.

"આ તારુ ખોટું ગુમાન છે, તારી ખોટી પચાત છે, કારણ કે, મર્દ તે મ અને ઔરતજાત તે છેવટે ઔરતની જ જાત છે પાણી ભલે ગમે તેવું અને ગમે તેટલું ઉકળેલું હોય છતાં તેમાંથી જ્વાળા નીકળતી નથી તેવી જ રીતે ઔર ગમે તેવી અને ગમે તેટલી કીનાખોર થઈ જાય છતા તે મર્દની કશી પણ તબાહી કરી શકતી નથી!" ગાઝીખાને નારીજાતિની શક્તિહીનતાનુ પ્રતિ પાદન કરી સંભળાવ્યું.

"એ બેવકૂફ, ઔરતજાતને આટલી બધી કમ્તાકત માની લેવામા તાર

ભયાનક ભૂલ થાય છે, કારણ કે, નાગના જહર કરતાં નાગિનીનું જહર બહુ જ કાતિલ અને તત્કાળ જીવ લેનારુ મનાય છે।

'કટારી જાત ઔરતની જિગરની ચીરનારી છે,
તથા તલ્વાર પણ ઔરત છતાયે રેંસનારી છે
ગણો બદૂક ઔરત પણ બદનને વીંધનારી છે,
ગણાતી તોપ ઔરત દુર્ગને તે ભેદનારી છે,
અરે જે શક્તિએ નરજાતિની સત્તા વધારી છે,
જગત્માં શક્તિ પણ તે જાતિની તો મૂળ નારી છે!"

આ શબ્દો ઉચ્ચારતાં ગુલંદામનાં નેત્રોમાંથી અગ્નિના કણો વર્ષી રહ્યા હતા અને તેનું મુખમંડળ એવું તો તપ્ત અગ્નિસમાન રક્તવર્ણ થઈ ગયું કે તેના એ ઉગ્ર સ્વરૂપને ચદ્રના પ્રકાશમા સ્પષ્ટ જોઇને ગાઝીખાન મર્દ હોવા છતાં અને નિમેષ પૂર્વે જ તેના મુખથી નારીજાતિની શક્તિહીનતાને દર્શાવનારા ઉદ્ગારો નીકળેલા હોવા છતાં પણ તેના હૃદયમાં એક પ્રકારના અજ્ઞેય ભયનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો અને તેથી તે અવાક્ તથા સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

તેને આવી રીતે ગભરાયલો જોઇને ગુલંદામ વધારે જોશમા આવી તીવ્ર ઉપાલંભના રૂપમાં કહેવા લાગી કે: "કેમ મર્દ મર્દાન્, શાહજાદા સાહબ આલી ખાન્દાન, આટલામા જ હેબતાઈ કેમ ગયા, લેવાઈ કેમ ગયા અને બેહોશો બેજૂબાન કેમ થયા? હજી તો આ આગાજ છે અને ઐયામે અજામ તો હવે પછી નજર આવવાનો છે। તે રાતને યાદ કર કે જે રાતે ભેડા નગરનાં ખણ્ડીયેરોમા અસ્મત્પનાહ નાહિરાખાનમપર તુ જબરદસ્તી કરવાને તૈયાર થયો હતો અને હવસનો શિકાર થયો હતો; પરંતુ બે નૌજવાન અજનવી મર્દબચ્ચાની તલ્વારથી તારા બે બદકાર સાથીઓ માર્યા જવા છતાં તે અજનવી મર્દોની રહમદિલીથી તુ મોતના પંજામાથી છટકીને બચી ગયો હતો. તે દિવસે તારી શાહજાદગી અને મર્દાનગી કયા ખૂણામા છુપાયલી હતી, કઈ જગ્યામા જઇને લપાયલી હતી? તે વખતે નામર્દાઈ બતાવનારા નામર્દ હેચકારા, મર્દાનગીનો દમ ભરતાં શર્માતો નથી? પોતે જનખો હોવા છતાં ઔરતજાતને ધિક્કારતાં લજાતો નથી?"

"ગુલદામ, ગુલદામ! હવે તારી બદલગામ જબાનને જરા થામ, નહિ તો તારો કિસ્સો જોતજોતાંમાં થઈ જશે તમામ અને કીનો લેવાને બદલે હમણાં જ કબ્રમાં કરવો પડશે હમેશાનો આરામ!" ગાઝીખાને છેડાઇને આ પ્રમાણેનો ડર બતાવ્યો અને તેને વધારે ડરાવવાના હેતુથી તેણે ત્યારપછી પોતાની તલ્વારને પણ મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી લીધી તે વળી પાછો તેને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે: "તે રાતે અચાનક મારાપર હુમલો કરવામા આવ્યો હતો અને તેથી જ હુ ગભરાઈ ગયો હતો, જો મને તલ્વારથી તલ્વારનો જવાબ આપવાનો મોકો અપાયો હોત, તો હુ મારી મર્દાનગી બરાબર બતાવી આપત. હજી પણ જો તે બદમાશો કોઈ વાર મારા હાથમા આવશે, તો આ ગાઝીખાન ઇન્તકામની આગને તેમને મુલ્કે અદમમાં રવાના કરીને જ બુઝાવશે!"

"ગાઝીખાન, ગુલામે અઝલ! જો તારા બાજૂઓમાં તાકત હોય અને તારી છાતીમા હિમ્મત હોય, તો આતિશે ઇન્તકામને તારા તે દુશ્મનને મુલ્કે અદમમાં રવાના કરીને અત્યારે જ બુઝાવી લે; કારણ કે, જો મૌકો હાથમાથી ચાલ્યો જશે અને દુશ્મન છટકી જશે, તો પછી તારા દિલની તમન્ના દિલમાં જ રહી જશે અત્યારે તે બે દુશ્મનોમાંનો તારો એક દુશ્મન તારી આંખો આગળ મૌજૂદ છે અને તે આ ગુલદામ પોતે જ છે!" આ શબ્દો ઉચ્ચારતાંની સાથે ગુલદામે પણ પોતાની કમરે લટકતી તલ્વારને મ્યાનમાથી બહાર કાઢી લીધી અને તલ્વારનો જવાબ તલ્વારથી વાળવામાટે તે તૈયાર થઇને ગાઝીખાન સમક્ષ ઊભી રહી.

"પણ તેઓ મર્દ હતા અને તુ ઔરત છે." ગાઝીખાને ગુલદામના કથનમા અવિશ્વાસ દર્શાવ્યો.

"અને તારી બીજી દુશ્મન હું છુ, અમો મર્દ નહોતા, પણ મર્દોના લિબાસમાં ઔરતો જ હતી; તારા પીલતન મદદગારો ઔરતોના હાથે જ મરાયા હતા અને તુ પોતે પણ નાજુકબદન, નાજુકતબીયત અને કમ્જોર ઔરતોના હાથથી જ ઘવાયો હતો તથા બંધાયો હતો ઔરતોના હાથથી તારી આટલી બધી તૌહીન તથા બેઇજ્જતી થવા છતાં પણ તું શર્મથી ચુલ્લૂભર પાણીમાં ડૂબીને મરી નથી જતો એ જ અજાયબી છે!" ગાઝીખાન તથા ગુલદામની તકરારને છેવટની અણીપર આવેલી જોઇને બાબરની તાતારી બાદી કમરપારા થોડા જ અંતરપર એક મોટા ઝાડની આડમા છુપાઇને ઊભી હતી ત્યાંથી સિંહી પ્રમાણે છલાગ મારીને નીકળી આવી અને આ શબ્દો ઉચ્ચારતાની સાથે તેણે પણ પોતાની તલ્વારને મ્યાનમાથી બહાર ખેંચી લીધી.

"મને અહીં આવી મોડી રાતે માણસ વગરની જગ્યામાં બોલાવીને અને મારી તનહાઇનો ફાયદો લઇને વિશ્વાસઘાતથી તમોએ મને મારી નાખવાનો ઘાટ ઘડ્યો હોય એમ સાફ દેખાઈ આવે છે, છતા પણ તમો બે ઔરતોથી આ એકલો મર્દ ગાંજ્યો જાય તેમ નથી અને તેટલામાટે જો જાન અઝીઝ હોય તો અહીંથી ભાગી જાઓ; કારણ કે ઔરતજાતપર હથિયાર ઉપાડવું એ દિલેર મર્દની શાનથી ખિલાફ છે અને તેથી હુ હજી પણ તમારા રહમ ફર્માવું છું" મનમાં અતિશય ગભરાટ હોવા છતાં પણ ગાઝીખાને બળાત્કારે છાતીમા હિમ્મત ભરીને આવી રીતે તેમને ડરવાવાનો યત્ન કરી જોયો

પરતુ ગુલદામ તથા કમરપારા જેવી વીરતાની સજીવન પ્રતિમા સમાન અને તુચ્છ જીવનની લેશ માત્ર પણ આકાક્ષા ન રાખનારી વીર યુવતીઓ તેની એ કૃત્રિમ બિભીષિકાથી ભયભીત થાય, એ અશક્ય હતું અને તેથી ગુલદામે વીરતાદર્શક સ્વરથી કહ્યુ કે: "અમો તને વિશ્વાસઘાતથી મારવાનાં નથી, પણ તારી સાથે તલ્વારબાજી કરીને જ તારી જિન્દગીનો ખાતમો કરવાનાં છીએ. હું એકલી જ તારી સાથે તલ્વારથી લડીશ, કાં તો તને મારી નાખીશ અને કાં તો તારી તલ્વારથી કપાઇને શહીદેનાઝ થઇશ"

"અને જો ગુલદામ તારી તલ્વારથી કપાઇને શહીદ થશે, તો પછી મારી તલ્વારના બે હાથ હુ પણ તને બતાવીશ; કાં તો મારી જિન્દગી ખપાવીશ અને કાં તો તને દોજખની રાહનો મુસાફિર બનાવીશ." કમરપારાએ કહ્યુ.

"અમને ઔરતો નહિ, પણ મર્દ માની લે અને તારી તલ્વારને અમારા પર ઉઠાવ, બાયલાપણાને ઢાંકવામાટે ખોટાં બહાનાં ન બતાવ!" ગુલંદામે ગાઝીખાનને ઉસ્કેરવાના ઉદ્દેશથી આ પ્રમાણેના વચનબાણનું સંધાન કર્યું

"ઔરતપણું અને મર્દાનગી કમજોરી તથા સરજોરીપર મુનહસર હોવાથી મયદાનમા આવ અને અમારી કમજોરીપર તારી સરજોરીને આજમાવ ને જો કે મયદાને જગમાં મર્દ સાબિત કોણ થાય છે, તુ કે અમો?" કમરપારાએ આ શબ્દોથી ગુલદામનાં વચનનું અનુસધાન કર્યું

"ત્યારે ગુલદામ, તુ સીધી રીતે નથી જ માનવાની?" ગાઝીએ પૂછ્યુ.

"વિફરેલી વાઘણ હવે શિકારને પંજામાથી નથી જ છોડવાની!" ગુલદામે છેલ્લો જવાબ આપી દીધો

"ત્યારે મારી તલ્વાર તૈયાર છે!" ગાઝીખાને તલ્વારને ઊંચી ઉપાડીને કહ્યુ

"મારી તલ્વાર પણ મ્યાનથી બહાર છે!" ગુલંદામ બોલી

ગાઝીખાન તત્કાળ પોતાની તલ્વારને ઊંચી ઉપાડી ગુલંદામના શરીરપર ધસી ગયો, પણ તેના વારને ચુકાવીને ગુલદામે તેના શરીરપર પોતાની તલ્વારનો એવો તો બળપૂર્વક વાર કર્યો કે તે તલ્વાર તેના ખભામાં ત્રણ આંગળ જેટલી ઊંડી ઉતરી ગઈ અને વાર જમણા ખભામાં થયેલો હોવાથી વાર થતાંની સાથે જ ગાઝીખાનની તલ્વાર હાથમાંથી છૂટીને જમીનપર પડી ગઈ જખ્મમાંથી અતોનાત લોહી વહેવાથી ગાઝીખાનને તમ્મર આવવા લાગ્યા અને થોડી વારમાં જ તે ધરાશાયી થઈ ગયો ગુલદામ એક પગ અને તલ્વારની અણીને તેની છાતીપર રાખીને કહેવા લાગી કે —

"તારી મર્દાનગીના જોહરને બતાવી ચૂક્યો? તારી મર્દાના તાકતને આજમાવી ચૂક્યો? માગી લે, માગી લે, મોઆફીના બખ્શનાર પરવરદિગાર પાસેથી તારા ગુનાહોની મોઆફી માગી લે, કારણ કે, આ તલ્વારની અણી તારી છાતીમાં ઉતરતાં જ તારી કજા થશે અને મોઆફી નહિ માગે તો રાહે અજલમાં ગુનાહોનો બોજ તને બહુ ભારી લાગશે! ઔરતજાતની તાકત અને કરામત હવે તારા જોવામા આવી?"

"રહમ, ગુલદામ, રહમ!" જીવન તથા મરણના મધ્યમાં આવી પડેલા અને સર્વ પ્રકારે નિરુપાય થયેલા ગાઝીખાને દયાની યાચના કરવા માડી "હું ન હોતો જાણતો કે અફગાન જાતિની ઔરતો આવી બહાદુર, પોતાના કૌલમાં મુસ્તકીમ અને દિલશેર હોય છે આજે મને એનો તજરુબો મળી ચૂક્યો છે અને ઔરતજાતમાટે મારા દિલમાં માનની એક અજબ લાગણી પયદા થઈ ગઈ છે જો તુ અત્યારે મને મારી જાન બખ્શવાની ઉદારતા બતાવે, તો હુ તારી સાથે શાદી કરવાને અને તને મારી બેગમના ખિતાબથી સરફરાજ કરવાને તૈયાર છુ. અત્યારે મારી જિન્દગી તારા હાથમા છે; મારી દે કે તારી દે એ તારા અખ્તિયારની વાત છે!"

"હવસના ગુલામ અને નાપાક કૂતરા, હું તારી ચાલબાજીઓને સારી રીતે જાણુ છુ તુ મૌતના દરવાજાપર આવીને ઊભો છે તેથી જ આવી મીઠી મીઠી

સ્તાનના સુલ્તાન તરીકે આપના નામની આણ પણ વર્ત્તી ગઈ છે આ સમાચાર સાંભળીને અમારી ખુશીનો પાર રહ્યો નહોતો અને અમો દિલ્લીમાં આવીને આપને મળવામાટે બહુ જ આતુર થઈ રહ્યા હતાં; પરંતુ નાદિરા બેગમ હામિલા-સગર્ભા-હોવાથી રસ્તામાં અચાનક તેમની તબીયત બગડી આવી અને તેથી અહીંથી દિલ્લી વધારે દૂર ન હોવા છતાં પણ તેમને આરામ લેવા દેવામાટે અને તેમની સારવારમાટે અમારે આ ગામમાં જ રોકાઈ રહેવું પડ્યુ હતું આ ગામમા અમારા આગમનને આજે છ દિવસ થઈ ગયા છે હવે નાદિરાખાનમની તબીયત સારી થયેલી હોવાથી આવતી કાલે અમારો અહીંથી દિલ્લી જવામાટે નીકળવાનો વિચાર હતો, પણ એટલામાં આજે સાંઝે મગરિબની નમાજની વેળાયે કેટલાક મુસાફિરોની જબાનથી એવી વાત સાંભળવામાં આવી કે ગઈ કાલે રાતે ઇબ્રાહીમ લોદીએ રાતના સમયમાં અચાનક છાપો મારીને દિલ્લીનો કબ્જો પાછો મેળવ્યો છે, નવીન સુલ્તાન અલાઉદ્દીન એટલે કે આપ પોતે ખાબગાહમાંથી કોઈ ગુપ્ત માર્ગમાં થઇને પલાયન કરી ગયા છો અને સુલ્તાન ઇબ્રાહીમના ફોજ જવાનો આપને પકડવામાટે ચારે દિશામા રવાના થઈ ચૂકયા છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ ફકીરના લિબાસમાં આપ અને આપના ત્રણ મદદગારો આજે સાંઝ પહેલાં અહીંથી એક ગાઉપર દુશ્મનોના હાથમાં સપડાઈ પણ ગયા છો અને આપને દિલ્લી લઈ જવામાં આવ્યા છે, એવા ખબર પણ અમને મળ્યા હતા અને તે સાંભળીને અમારી હાલત જીવતાં મુઆ જેવી જ થઈ ગઈ હતી આ વાર્ત્તા સાંભળવાથી કદાચિત્ નાદિરાખાનમની તબીયતમાં પાછો બગાડો થઈ જશે એવા ભયથી અમોએ આ વાર્ત્તા તેમને સંભળાવી જ નથી ત્યારે હવે અમોએ સાંભળેલી બે વાતોમાંથી ખરી વાત કઈ અને ખોટી વાત કઈ, કારણ કે, આપને અચાનક અત્યારે અહીં આવેલા જોઇને એ બન્ને વાતો ખોટી હોય એમ જણાય છે, કેમકે, જો આપ દિલ્લીના સુલ્તાન હો, તો પણ અત્યારે આ સ્થાનમાં આપનું આગમન સંભવતું નથી અને જો આપ દુશ્મનોના હાથમાં સપડાઈ ગયા હો, તો પણ અત્યારે આપનું આ સ્થાનમાંનું આગમન સ્વાભાવિક જ અસંભવનીય છે, એટલામાટે હુ જાણવા માગુ છુ કે આમાંનુ ખરુ શું છે અને ખોટું શુ છે?"

"મારા વિશે જે બે જૂદી જૂદી અને એક બીજાથી વિરુદ્ધ વાર્ત્તાઓ તમારા સાંભળવામાં આવી છે તે બન્ને વાર્ત્તાઓ સત્ય છે," આલમખાને ગુલદામના પ્રશ્નનું ઉત્તર આપતાં શાંતિથી કહેવા માંડ્યુ "કારણ કે, હુ દિલ્લીનો સુલ્તાન થયો હતો, ઇબ્રાહીમ મયદાને જગમાંથી ફરાર થઈ ગયો હતો અને સાત દિવસ સુધી દિલ્લીનો અધિકાર તથા હિન્દોસ્તાનની સુલ્તાની મારા હાથમા હતા, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ મેં ઇબ્રાહીમને પકડી લાવવામાટે મારી ફોજને કેટલાક વિભાગોમા વિભક્ત કરીને તે વિભાગોને સર્વત્ર રવાના પણ કરી દીધા હતા; એટલામા ગઈ કાલે રાતે મારા બન્દોબસ્તની કોતાહથી કહો, મારા અનુભવની ન્યૂનતાથી કહો કે પછી મારી બદ્કિસ્મતીથી કહો, પણ ઇબ્રાહીમના મારાપર હલ્લો કરવાના દાવપેચો મારા જાણવામાં ન આવી શકયા, તેના માણસો છૂપા વેશમાં દિલ્લીમાં દાખલ થઈ ગયા હતા તેમણે અડધી રાતે કત્લેઆમ

ચલાવી દીધી અને કિલ્લાના દરવાજા ખોલી નાખ્યા એટલે ઇબ્રાહીમે પણ દિલ્હીમાં પ્રવેશ કર્યો મને મારી નાખવાનો ઇબ્રાહીમનો મુસ્તકીમ ઇરાદો હતો; પણ મારા કાકા દોલતખાનનો આ પાજી ગાઝીખાનથી નાનો બીજો સાહબજાદો દિલાવરખાન કોઈ કારણવશાત્ કાલે જ દિલ્હીમા આવ્યો હતો તે એક ગુપ્ત માર્ગનો જ્ઞાતા હોવાથી તે ગુપ્ત માર્ગમાં થઇને ખાબગાહમાં હુ જ્યાં સૂતો હતો ત્યાં આવી લાગ્યો અને તે ગુપ્ત માર્ગમાથી મને પોતાની સાથે ભગાડી ગયો અમો પકડાઈ જવાના ભયથી ફકીરના વેશમાં ત્યાંથી નીકળ્યા અને આજે સાંઝ પહેલા સોથી સવાસો ઘોડેસવારોએ અમને પકડ્યા પણ ખરા; પણ એ ઘોડેસવારોના હાથમાં અમો સપડાયા એ અમારી ખુશકિસ્મતી જ હતી, કારણ કે, એ સિપાહો ઇબ્રાહીમના નહોતા, કિન્તુ ઇબ્રાહીમને પકડવામાટે મેં જે સિપાહોને રવાના કર્યા હતા તેમાંના જ એ સિપાહો હતા અને એ ભેદ જ્યારે મારા જાણવામાં આવ્યો ત્યારે મેં તેમને પૂછ્યુ કે ‘તમો કોને પકડીને કોની આગળ લઈ જાઓ છો?’ એના ઉત્તરમાં તે સિપાહોના અફસરે જણાવ્યું કે ‘અમો ગુનાહગાર ઇબ્રાહીમ લોદીને પકડીને અમારા સુલ્તાન અલાઉદ્દીન અથવા તો આલમખાન અજીમુશ્શાન આગળ લઈ જઇએ છીએ’ મેં તેમને મારો પરિચય આપ્યો અને દિલ્લીમાં જે ઘટના થઈ હતી તેનો વૃત્તાંત કહી સભળાવ્યો એટલે તે અફસરે મારી મોઆફી માગીને મારા કદમોમાં પોતાનું સર ઝુકાવ્યુ. તે અફસરને કોઇએ એવી ખબર આપી હતી કે ઇબ્રાહીમ લોદી ફકીરના વેશમાં ફર્યા કરે છે અને તેથી તે અફસરે સઘળા ફકીરોને પકડવાનો સપાટો ચલાવ્યો હતો એટલે અમો પણ તેના સપાટામા આવી ગયા હતા. મારા એક હજાર ફોજી જવાનોએ આજે અડધી રાત પછી આ તળાવના કિનારાપર એકત્ર થવાનો ઠરાવ કરેલો હોવાથી અમો આ સ્થાનમાં આવ્યા અને ગામથી થોડા અંતરપર એક વાડીમાથી શાકભાજી તથા ફળો લઇને પાછો ફરેલો સાદિક અચાનક મને મળી ગયો હુ તેની સાથે ગામમાંના તમારા ઊતારામાં ગયો અને ત્યાં સાદિક તથા નાદિરાના મુખથી તમો બન્નેની દિલાવરી, બહાદુરી તથા અમારાપર થયેલા તમારા એહસાનોની હકીકત સાંભળીને તમારા તે એહસાનોના ભારથી દબાઈ જવા લાગ્યો તમો બન્ને ગયરહાજિર હોવાથી અને તમો અડધી રાત પહેલાં ઘેર આવવાના નથી એમ નાદિરાએ જણાવ્યાથી ગુસ્લ, આરામ અને પેટની પૂજા આદિ કાર્યોમાં મેં રાત્રિનો એક પ્રહર જેટલો સમય વીતાડયો અને ત્યાર પછી કુદરતી જ ફરવાની ઇચ્છા થઈ આવવાથી હુ સાદિક તથા બીજા પાચ સિપાહોને સાથે લઇને ફરતો ફરતો થોડીવાર પહેલાં આ સ્થાનથી થોડા અતરપર આવી પહોંચ્યો અને ગાઝીખાન તથા તમારા વચ્ચે ચાલતી તકરારનો કેટલોક ભાગ મારા સાંભળવામાં આવ્યો, છતા એ પાજી ગાઝીખાન જ છે, એ હું જાણી શકયો નહોતો. કદાચિત્ તમો કોઈ નવી આફતમાં આવી પડો, તો તમારો બચાવ કરી શકાય એટલામાટે જ અમો પેલી ઝાડીમાં છુપાઇને ઊભા રહ્યા હતા અને તકરારને છેવટની અણીપર આવેલી જોઈને હુ તમારી પાસે દોડી આવ્યો હતો ગુલંદામની અસ્મતના ખજાનાને લૂટનાર અને મારી બેગમપર બુરી નજર નાખી અમાનતમા ખિયાનતની કોશિશ કરનાર ગુનાહગાર ગાઝીખાન આપણા

હાથમાં સપડાયો છે એ બહુ જ સારું થયું છે દિલાવરખાન અને ગાઝીખાન બન્ને એક જ માદર અને એક જ પિદરના ફર્જન્દ હોવા છતાં એ બન્નેમા જમીન અને આસમાન જેટલો ફર્ક દેખાય છે, ખુદાની કુદરતને કોણ જાણી શકે તેમ છે? કારણ કે, જે જમીનમાંથી આંબા ઊગે છે તે જ જમીનમાથી બાવળ પણ પયદા થાય છે! કદાચિત્ એ મોઢુ જોયાનો ફેર પણ હોઈ શકે! અસ્તુ અત્યારે જ મારા ફોજી જવાનો આવી લાગશે અને આપણી સાથે એક હજાર કરતાં વધારે ફોજ હોવાથી પંજાબમાં સહીસલામત પહોંચી જવામા કાંઈ પણ બાધા આવે તેમ નથી પંજાબમાં પૂરતી વ્યવસ્થા કરી લીધા પછી ઇબ્રાહીમ સાથે બીજીવાર લડાઈ કરવી પડશે અને ત્યારે જ મારાથી કાયમમુકામ સુલ્તાન થઈ શકશે. આપણે બામદાદમા જ અહીથી રવાના થવાનું છે અને તેટલામાટે ઘેર ચાલીને તમારે જે કાંઈ પણ તૈયારી કરવાની હોય તે કરી લ્યો."

"અમો તો જ્યારે કહો ત્યારે કૂચ કરવાને તૈયાર જ છીએ; મુસાફિરોને તે સફરની તૈયારી કરતાં શી વાર લાગવાની હતી વારુ?" કમરપારાએ કહ્યુ

"ત્યારે કદમ ઉઠાવો અને ચાલવા માંડો;" ગુલંદામે ચાલવાની સૂચના આપી "કારણ કે, હવે મધ્યરાત્રિમાં વધારે વિલંબ નથી"

"હા, ચાલો," એમ કહીને આલમખાન ચાલવા લાગ્યો અને તેની સાથે ગુલંદામ, કમરપારા તથા સાદિકે પણ ચાલવા માંડયું. ચાલતાં ચાલતાં આલમખાને કમરપારાને પૂછ્યું કે. "કમરપારા, કાબુલની શાહી મેહમાંસરામાં રાતના વક્તમાં મર્દાના લિબાસમાં તું આવીને મને મળી હતી અને મારી સાથે હિન્દોસ્તાનમા આવવાની તૈયારી બતાવીને કાબુલથી ચાર કે પાંચ ગાઉપર અમારી સાથે મળીને આગળ વધવાનો તેં વાઅદો કર્યો હતો, છતાં રસ્તામા તું અમને ક્યાંય પણ ન મળી તેનું શું કારણ હતુ વારુ? માત્ર એટલું જ નહિ, પણ ગુલદામ પણ એના વચન પ્રમાણે મન્જિલગાહમાં મને મળી નહોતી, એ આગળથી જ ક્યાક સટકી ગઈ હતી અને તેથી એના બુઝર્ગ પિદર જમાલુદ્દીનની બુરી હાલત થઈ હતી જો કે પંજાબમાં આવ્યા પછી આ લડાઇ વગેરેના બદોબસ્તના કામમાં પડવાથી મને તમારી તપાસ કરવાની ફુરસદ મળી શકી નહોતી છતાં તે દિવસ પછી એવો એક પણ દિવસ નથી ગયો કે જે દિવસે મને તમારી યાદ ન થઈ હોય અને તમારી ચિન્તાએ મારા મનને થોડા વખતને માટે પણ ન ઘેરી લીધુ હોય! ફુરસદ મળતા જ હું તમારી તપાસ કરવાનો હતો, પણ એટલામાં તો આજે અચાનક આપણો વિચિત્ર સંયોગોમાં મેળાપ થઈ ગયો અને તેથી જો તમારી હકીકત સાંભળવામાટે મારુ મન અધીરું થયુ હોય તો તે સ્વાભાવિક જ છે. ત્યારે તમારી તે હકીકત સભળાવશો? કારણ કે, એથી આ કામ પણ પૂરું થશે અને વાતોમાં ને વાતોમા લગભગ પોણા ગાઉનો પંથ પણ જોત-જોતાંમાં કપાઈ જશે"

"હુ મારી અને ગુલંદામની હકીકત ઘેર ગયા પછી નીરાતે આપ સાહેબને સંભળાવવાની હતી, પરંતુ અમારુ તે દાસ્તાન અત્યારે જ સાંભળવાની આપની આટલી બધી તીવ્ર ઇચ્છા છે તો હું તે દાસ્તાન અત્યારે જ આપને સંભળાવું છુ" એમ કહીને મદગતિથી ચાલતી કમરપારાએ પોતાના તથા ગુલંદામના વૃત્તાતને નીચે પ્રમાણે વર્ણવવાનો આરભ કર્યો.—

પ્રકરણ ૧૩ મું

દાસ્તાને કમરપાશ

“બન્દાપરવર, હું જે રાતે આપને કાબુલની શાહી મેહમાસરામાં મર્દાના લિબાસમાં મળી હતી તેજ રાતે શાહી મહલમાંના મારા કમરામા ગયા પછી મારી બાજૂના કમરામાં રહેતી એક બીજી બાદીના કહેવાથી મારા જાણવામાં આવ્યું કે જો હુ વધારે વાર ત્યાં રહીશ તો સુલ્તાન બાબર મને આપેલી રજાને પાછી ખેંચી લેશે અને મને રોકી રાખશે, કારણ કે, મારા નાચ અને ગાના વિના શરાબખોરીના વક્તમાં તેમને ચેન પડે તેમ હતું જ નહિ, પરતુ મારો કોઈ પણ રીતે ત્યા રોકાઈ રહેવાનો વિચાર ન હોવાથી તે બાંદીને ‘હું પાછી મહલમાં આવી જ નથી’ એમ સુલ્તાનને કહેવાનું કહીને તેમજ બીજા જે જે મુસાહિબો, ખાનસરા તથા બાદીઓએ મને પાછી આવેલી જોઈ હતી તેમને એ પ્રમાણે જ સમજાવીને હુ રાતોરાત શાહી મહલમાથી બહાર નીકળી ગઈ અને મારી એક ઓળખીતી બુઢિયાના ઘરમા બામદાદ સૂધીનો વખત વીતાડીને બામદાદમાં મર્દાના લિબાસમાં કાબુલમાથી હુ રવાના થઈ ગઈ હું પાચ કે છ ગાઉના પલ્લા-પર આપ નામદારના ઇન્તજારમા ઊભી રહેવાની હતી, પણ એટલામાં ઘોડેસવાર ગુલદામ મર્દાના પોશાકમાં ત્યા આવી લાગી અને તેણે મને કહ્યુ કે ‘હુ મારા પિદરને કાઇ પણ ન જણાવતા છુપી રીતે મન્જિલગાહમાંથી આ મર્દાના પોશા-કમા નીકળી આવી છુ હું પ્રથમ તારી પાસે આવી તને સાથે લઇને આલમ-ખાન સાથે હિન્દોસ્તાનની સફર કરવાની હતી; પણ હવે મારા દિલમા એવો શક આવે છે કે જો આલમખાન જેવો એક નેક અને પાક મર્દ હુ ઘરમાંથી ચોરી છુપીથી નાસી આવી છુ એ વાત જાણશે તો મને અનેક રીતે સમજાવીને પાછી મારા પિદર પાસે લઇ જશે અથવા તો લઈ જવાની કોશિશ કરશે એટલામાટે આલમખાન લાહોરમાં પહોચે તે પહેલાં જ આપણે લાહોરમા પહોચી જઇશુ અને જો ત્યા જ આલમખાનને મળીશું, તો પછી તેઓ આપણને ત્યાંથી પાછા ફેરવશે નહિ અને આપણે જે મતલબમાટે ત્યાં જઇએ છીએ તે આપણો મત-લબ આલમખાનની મદદથી પૂરો થશે અને આપણી દિલી મુરાદ બર આવશે’ ગુલદામનો આ શક મને પણ ખરો દેખાયો અને તેથી હુ પણ તેના ઇરાદાને મળતી થઇ ગઈ અમોએ લાહોરની દિશામા અમારા અસ્પોને ચલાવવા માડ્યા; પણ કેટલાક અતરપર ગયા પછી ગુલદામના મનમાં પોતાના બુજર્ગ અને અજીજ પિદરમાટેની ફિક્ર થવા લાગી છેવટે તેણે પોતાના પલાયનની વાર્ત્તા તેને જણાવી દેવાનું વ્યાજબી ધારીને તેના નામનો એક રુક્કો લખી આપ્યો અને તે રુક્કો તેના વાલિદને પહોંચાડવાનું કામ મને સોંપવામા આવ્યુ. ગુલદામ લાહોરના રસ્તામાં આગળ વધી અને હુ તે રુક્કો પહોચાડવા માટે મન્જિલગાહની દિશામા ચાલવા લાગી ગુલદામને રસ્તામાં અમુક જગ્યાએ ખોટી થવાની અને મારી વાટ જોવાની સૂચના મેં આપી મૂકી હતી......”

“તુ જે વેળાયે રુક્કો આપવામાટે મંજિલગાહના દરવાજાપર આવી હતી તે વેળાયે હુ ઉપરના ઓરડામાં જ હતો, પણ માણસ તે રુક્કો લઇને મારી

સાથે ગુલંદામના ગયબ થવા વિશેની વાતચીત કરતા બેઠેલા બુજર્ગ જમાલુદ્દીન પાસે આવ્યો અને અમોએ રુક્કો વાંચ્યા પછી નીચે તપાસ કરી લ્યા તો તું પણ ગાયબ થઈ ગઈ હતી ઉપર રુક્કો લાવનાર માણસે તારું એક હસીન નૌજવાન તરીકે બયાન કરવાથી અને તારા લિબાસની તેણે જે નિશાનીઓ આપી તેથી એ રુક્કો લાવનાર કદાચિત્ તુ જ હોઇશ એવો મારા મનમાં શક આવ્યો હતો, પણ મારા એ શકને મેં જાહિર થવા દીધો નહોતો અને પીરમર્દ જમાલુદ્દીનને તસલ્લી આપીને તેજ દિવસે બપોર પછી હું મારા મુસાહિબો સાથે ત્યાંથી રવાના થયો હતો. ગુલદામના પિદરની તે દિવસની હાલતને જોતાં અત્યાર સૂધી તે હયાત હશે કે કેમ એનો પણ મને શક રહ્યા કરે છે." આલમખાને વચ્ચે જ પોતાની હકીકતને રજૂ કરી દીધી

"મારા પિદરની મારામાં એટલી બધી મહબ્બત હતી કે મને એક ઘડીભરને માટે પણ તેઓ પોતાની નજરથી દૂર કરતા નહોતા અને મને હર્દમ ખુશ રાખવાની પોતાથી બની શકતી કોશિશ કર્યા કરતા હતા તેમનો પિસર ગણો કે તેમની દુખ્તર ગણો, જે ગણો તે હુંજ હોવાથી, હું તેમની અધાલકડી હતી, અને તેથી જો મારા ગમમા તેમની એવી હાલત થઈ હોય તો તેમાં ગયરમુમ્કિન જેવું કાઇ પણ નથી. તેમનાથી દૂર થતાં મારું જિગર પણ ચીરાઈ જતું હતુ અને હજી પણ ચીરાય છે; છતા મારા જિગરમાં બેવફા આશક પાસેથી બેવફાઇનો બદલો લેવાની આરજૂ એટલી બધી વધી ગઈ હતી અને કીનાની આગ એટલી બધી ભડકી ઊઠી હતી કે તેણે તે મહબ્બતે પિદરીને ભૂલાવી દીધી અને હું પત્થરની છાતી કરી મારા બુજર્ગ પિદરને ખુદાની પનાહમાં છોડીને ઘરમાંથી ચાલતી થઈ ગઈ. હવે તો જો જીવતાં હોઉશું તો પિદર અને દુખ્તર મળીશુ, નહિ તો પછી રોજે કયામત વિના અમારા મેળાપનો બીજો કોઈ પણ દિવસ મારા જોવામાં આવી શકતો નથી" ગુલદામે પોતાની સ્થિતિનું શાબ્દિક ચિત્ર આલેખી બતાવ્યું અને અતિમ શબ્દો ઉચ્ચારતાં તેના કઠનો અવરોધ થવા સાથે તેનાં નેત્રોમાથી અશ્રુની અનવરત ધારા પણ વહી નીકળી

"ગુલંદામ, હવે બબસ આમ ગમગીન ન થા અને ગમને ભૂલી જા લાહોર પહોંચતાની સાથેજ એક પયગામબરને મોકલીને તારા પિદરને, જો ખુદાની મેહેરબાનીથી તે હયાત હશે તો, લાહોરમાં બોલાવીશ અને તમો બાપબેટીનો મેળાપ કરાવી આપીશ; માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ તને બીજી જે કાઈ પણ મદદ જોઇશે તે હું આપીશ ખુદા ન ખાસ્તા તારા પિદરનો ઇન્તકાલ થયો હોય, તો તું મને તારો મોટો ભાઈ માની લેજે અને મારી પનાહમા જ રહેજે. તારો અને કુમરપારાનો મારા પર એક જ એવો તો ભારી એહસાન થયો છે કે જો હુ મારા ચામડાના જોડા સીવડાવીને તમારા પગોમાં પહેરાવું તો પણ તે એહસાનનો બરાબર બદલો વાળ્યો ન કહેવાય, તો પછી તારી એક હમ્શીરા તરીકે હિફાજત કરવી એ તો એક મામૂલી બદલો જ કહી શકાય તેમ છે" આલમખાને ગમગીન ગુલદામને અંતઃકરણપૂર્વક આશ્વાસન આપીને તેના બળતા હૃદયને શાંત કરવાનો યત્ન કર્યો

"એક નાચીજ ઔરતની આ વધારે પડતી અને બેજા તારીફ થાયે છે,

અમોએ ઇન્સાનિયતથી વધારે કાંઇ પણ કર્યું નથી; કારણ કે, પાકદામન ઔરતની અસ્મતને બચાવતા જાનની કુરબાની આપવી પડે તો પણ આપવી એ પાક દીને ઇસ્લામનુ ફર્માન હોવાથી નાદિરાખાનમની અસ્મતને બચાવતાં અમોએ અમારા ફર્જથી વધારે શુ કર્યું છે કે જેને આપ એહસાનનુ આટલું મોટુ રૂપ આપો છો ?" ગુલદામે પોતાના ઉપકારને કેવળ મનુષ્યના એક કર્તવ્ય તરીકે ઓળખાવીને પોતાની કુલીનતાનો પરિચય કરાવ્યો

"આલા હજરત, ત્યારે હવે હુ મારા દાસ્તાનને આગળ લબાવું ?" કમરપારાએ આ આડી વાતોને ટુકાવવાના ઉદ્દેશથી પૂછ્યુ.

"બાખુશી, કારણ કે, આ તકરાર આગળ વધશે તો આ તકરારમાં જ રસ્તો પૂરો થઇ જશે અને જે મુદ્દાની વાત છે તે એમની એમ જ રહી જશે." આલમખાને આમ કહીને કમરપાગને તેના દાસ્તાનમાં આગળ વધવાની આજ્ઞા આપી દીધી

કમરપારાએ પોતાના દાસ્તાનમાં આગળ વધતા કહેવા માંડ્યુ કે "હુ અમારા સુલ્તાન બાબરશાહ સાથે આગળ બે વાર હિન્દોસ્તાનમાં પંજાબ સુધી આવી ગયેલી હોવાથી કાબુલથી પંજાબ સૂધીના રસ્તાની હુ સારી જાણકાર હતી અને તેથી મન્જિલગાહમા રુકકો પહોંચાડ્યા પછી ત્રણ ગાઉપરના એક સ્થાનમા ગુલદામને આવી મળી. ત્યાંથી અમો બન્નેએ રસ્તામાં ક્યાય પણ જરૂરત કરતાં વધારે ન રોકાતાં ચાલવા માંડ્યું અને લાંબી સફર કરીને એક દિવસે બપોર પછી અમો લાહોરની હદમાં આવી પહોંચ્યાં અમો મર્દાના લિબાસમાં જ અફગાન સિપાહી તરીકે એક મુસાફિરખાનામા ઉતર્યા અને મારી પાસે પૈસાની કમી ન હોવાથી મુસાફિરખાનાના દરોગાએ પૈસાની લાલચથી અમને બે સારા ઓરડા કાઢી આપ્યા અને અમારા અસ્પોને અસ્તબલમાં બાંધવાનો તેમજ અમારી બીજી ખાતિર બર્દાશ્તનો પણ સારો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો અમો જે દિવસે લાહોરમાં પહોંચ્યા તે દિવસ અને તે દિવસની રાત આરામ લેવામાં વીતાડીને અમોએ બીજા દિવસથી, જે દિવસે આપ લાહોરમાં આવ્યા હતા તે દિવસથી, ગાજીખાન કેવા ખવાસનો, કેવી ખસ્લતોવાળો અને કેવી ચાલચલગતવાળો આદમી હતો એ જાણી લેવામાટે શહરના જૂદા જૂદા ભાગોમાં ફરીને તેના વિશે લોકોનાં મોઢામાંથી નિકળતા ઉદ્દગારો સાભળ્યા અને તે ઉદ્દગારો સાભળીને અમારો નિશ્ચય થઈ ગયો કે ગાજીખાન એક સયદેહવસ, બન્દયે શયતાન, કમ્જર્ફ, કમ્જાત, હરામખોર, શરાબી, પોતાના કઓલપર સાબિત ન રહેનારો, દગાબાજ અને પાજી ઇન્સાન હતો અને એવા એક સઘળી રીતે નાલાયક મર્દના ઇશ્કમા ફસાયલી હોવાથી ગુલદામ પશેમાની કરતી રોવા લાગી અને બોર બોર જેવડાં આસૂ વર્ષાવવા લાગી. દૌલતખાનની જ્યા જઇએ ત્યાં તારીફ જ સંભળાતી હતી અને ગાજીખાનના નામપર દુનિયા લાનત વર્ષાવતી જ દેખાતી હતી ! આવી હાલતમાં પણ 'જે મર્દના હાથથી મારા કુંવારાપણાનો ભગ થયો છે, તે જ મર્દ સાથે મારી શાદી થઈ જાય તો વધારે સારું છે, કારણ કે, હવે બીજા મર્દની બીબી થવાની મારી ઇચ્છા નથી જો હુ ગાજીખાનની બીબી થઇશ તો તેને સુધારીશ અને રાહે રાસ્તપર લાવીશ !' આવા મુસ્તકીમ ઇરાદાપર આવીને ગુલદામે ગાજીખાનને

મળવાની કોશિશ કરી જોઈ, પણ તે વેળાયે કેટલીક રાજકીય ધમાલ ચાલી રહેલી હોવાથી અને આપ દિલ્લીની દિશામાં જવામાટેની તૈયારીમાં તેમ જ દૌલતખાન પોતાના કબીલાને લઈને ભેડા શહેરનાં ખડીયેરોમાં જવાની તૈયારીમાં હોવાથી ગાજીખાન પણ કેટલાંક અગત્યનાં કામોમાં રોકાયલો હતો, તેને બિલ્કુલ ફુરસદ નહોતી અને ત્યાર પછી તે તેના વાલિદ સાથે ભેડા તરફ ચાલ્યો ગયો એટલે તેની સાથે મુલાકાત કરીને ચાર વાતો કરી લેવાનો મૌકો અમને મળી શક્યો નહિ. ગુલંદામનું મુખ્ય કામ ગાજીખાનને મળવાનું હોવાથી ગાજીખાનની પાછળ અમો પણ બીજે દિવસે ભેડા તરફ જવાને રવાના થઈ ગયાં ભેડામા પણ અમોએ એક મુસાફિરખાનામાં અમારો પડાવ કર્યો અને ત્યાં પણ પૈસાની મદદથી અમને લાહોરમાંના મુસાફિરખાના જેવી જ બધી સગવડ મળી ગઈ ભેડામાં અમોએ દશ દિવસ સુધી સવારથી સાંઝ સુધી જૂદા જૂદા મહલ્લા, રસ્તા, ગલી અને શેરીઓમાં ચક્કર લગાવ્યા; કારણ કે, ગાજીખાન તેના પિદર સાથે પ્રાચીન ભેડાનાં ખંડીયેરો નીચેના ભોંયરામાંના મકાનમાં વસતો હતો અને તેમનો એ ગુપ્ત નિવાસ હોવાથી તે દિવસના સમયમાં નગરમા આવતો ન હોતો, એ બાબત અમારા જાણવામાં આવી શકી નહોતી અતે અમોએ રાત્રિના સમયમાં કલાલખાનામાં અને તવાયફોનાં ઘરોમાં તેમ જ જુગારીઓના અડ્ડાઓમા ભટકીને તેને પકડી પાડવાનો ધંધો આદર્યો, કારણ કે, દોજખના કીડા દોજખમા જ મળી શકે છે, એ અમો સારી રીતે જાણતાં હતાં અમારી બે રાતો તો નકામી ગઈ; પણ ત્રીજી રાતે અમો એક તવાયફને રાતે બારેક વાગ્યાના શુમારે ગાતી સાંભળીને તેના ઘરમાં ચાલ્યાં ગયાં અને ત્યા ગાજીખાન છુપા વેશમા પોતાના ચાર પાચ બદમાશ દોસ્તો અને બે મુસાહિબો સાથે શરાબનોશી કરતો અને તવાયફના સગીતને સાંભળતો બેઠો હતો ગાજીખાન અને તેના દોસ્તો વચ્ચે વચ્ચે તે તવાયફની એવી તો નાગી મસ્ખરીઓ કરતા હતા અને એવા બેશર્મીભરેલા અલ્ફાજ બોલતા હતા કે શરીફ ઔરતથી ત્યા એક પળ માત્ર પણ બેસી શકાય તેમ નહોતુ, પરતુ અમો મર્દાના લિબાસમા હોવાથી અમારા વેશને બરાબર ભજવી બતાવવામાટે શર્મને છોડી ત્યા બેઠા અને તવાયફનું સગીત સાંભળવા લાગ્યાં ગાજીખાન ખુફિયા વેશમાં હોવા છતાં ગુલંદામે તેને તરત ઓળખી લીધો હતો, પરતુ મર્દાના લિબાસમાં ગુલદામ તેનાથી એક હાથના ફાસલાપર બેઠેલી હતી છતાં તે ગુલંદામને ઓળખી શક્યો નહોતો અને તેનુ કારણ એ હતું કે વેશ બદલવાના હુનરમાં હુ અજીબ ચાલાક હોવાથી અમારો વેશ અમોએ એવો તો સજાવ્યો હતો કે અમોને કોઈ પણ માણસ ઔરતજાત તરીકે ઓળખી શકે તેમ હતુ જ નહિ, તો પછી ગાજીખાન જેવો શરાબખોર મર્દ તો અમારી ખરી જાતને ક્યાંથી અને કેમ કરીને જ ઓળખી શકે? હુ પોતે સારી ગાનારી હોવાથી તે તવાયફના હુનરની જ્યાં કરવી જોઇએ ત્યાં 'વાહવાહ' અને 'સુબહાન અલ્લાહ' આદિ અલ્ફાજથી તારીફ કર્યા કરતી હતી તેમ જ અમો બન્ને જણી વારો આવતાં રુપિયા પણ આપ્યા કરતી હતી એટલે તવાયફનું ધ્યાન સ્વાભાવિક જ અમારા તરફ વધારે ખેંચાવા લાગ્યું; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તે તવાયફ ગાવાના હુનરમા ...દ હોવા સાથે કમ્સિન, હસીના અને જિગરના દર્દવાળી એટલે કે મહુબ્બતની

ભૂખી હોવાથી તેના નાજો અદાજને જોતાં મને તે મહબ્બતની નિગાહથી જોવા લાગી હોય એમ પણ કેટલીકવાર પછી મને ભાસવા લાગ્યુ ત્રણ પ્રહર જેટલી રાત્રિ વીતી ગઈ તે વેળાયે ગાજીખાન શરાબના નશામાં એવો તો ચકચૂર થઈ ગયો કે તેને દીનો દુનિયાનુ જરા પણ ભાન ન રહ્યુ અને તેના દોસ્તો તથા મુસાહિબો બામદાદના વક્તને પાસે આવેલો જોઇને તેને ઉપાડીને ત્યાંથી લઈ ગયા અમો પણ ઊઠયાં અને તવાયફે બેસવામાટેનો અમને બહુ જ આગ્રહ કર્યો તો પણ બીજે દિવસે તેની પાસે આવવાનો તેને કબોલ આપીને ગાજીખાન, તેના દોસ્તો તથા તેના મુસાહિબોની પાછળ પાછળ તેઓ અમને જોઈ ન શકે તેવી રીતે ચોરી અને ચુપકીદીથી ચાલવા લાગ્યાં તેઓ નદીતીરે આવી હોડીમા બેસીને પેલે પાર પહોંચી ગયા, એટલે અમારે આ કિનારાપરજ અટકી રહેવુ પડ્યુ, કારણ કે, જો અમો પણ હોડીમાં બેસીએ અને તેમના જોવામાં આવીએ, તો કદાચિત્ અમને દુશ્મનના જાસૂસ માનીને તેઓ અમારી જાન લેવાને પણ તૈયાર થઈ જાય એ મુમ્કિન હોવાથી અમારો જાનપર ખેલવાનો ઇરાદો ન થયો અમોએ ગાજીખાનના નદીને પેલે પાર જવાના ભેદને જાણવાનું કામ બીજી રાતપર મુલ્તવી રાખ્યુ અને પાછાં મુસાફિરખાનામાં પહોંચીને અમો નિદ્રાધીન થઈ ગયાં ...."

"અને બીજે દિવસે તે ભેદને તમો કેવી રીતે જાણી શકયાં?" આલમખાને વચ્ચે જ પોતાની આતુરતાને દર્શાવતાં આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછયો

"તે ભેદને જાણવા પહેલા બીજો એક બનાવ વચ્ચે બની ગયો તે પણ ઘણો જ રમૂજી અને જાણવા જેવો બનાવ હતો" ગુલંદામે આ શબ્દોના ઉચ્ચારથી કમરપારાને અમુક વિશિષ્ટ ઘટનાનું સ્મરણ કરાવ્યુ

"ત્યારે તો તે રમૂજી બનાવની હકીકત પણ મારે સાંભળવી જ જોઇએ" આલમખાને અધિક ઉત્કઠા દર્શાવી

"આ ગુલદામ તો આવી ને આવી ચીબાવલી જ રહી ગઈ! કોણ જાણે એને અક્કલ કયારે આવશે! સીધી વાત ચાલતી હતી તેમાં વચ્ચે અમસ્તો પત્થર નાખી દીધો'" કમરપારાએ તે રમૂજી બનાવના બયાનને ઉડાવી દેવાના ઇરાદાથી કહેવા માડ્યુ "જે વાતમાં કાંઈ માલ જેવું ન હોય તે વાતમા વખત વીતાડવાની શી જુરૂરત છે?"

"એ વાતમા કાંઈ માલ જ નથી કે? બિચારી બુલ્બુલજાનને નીસાસા નખાવ્યા અને તેને મળવાનો વાયદો આપીને ગુપચુપ ભેડામાથી પોબારા ગણી ગયા, એ તમારી વાતમા તો કાંઈ માલ જ નહિ કે?" ગુલદામે આલમખાનના મનમા અધિક ઉત્કંઠાને ઉપજાવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યુ

"ભલે એ વાતમા માલ ન હોય તો પણ એ વાતને સાંભળવાની મારી ખાહિશ છે અને તેથી, કમરપારા, તારે એ વાત મને સભળાવવી જ પડશે" આલમખાને કમરપારાને તે વાત કહી સભળાવવામાટેનો આગ્રહ કર્યો

"જો હુજૂરેવાલાની એવી જ ખાહિશ હોય તો આ બન્દી તાબયે ફર્માન છે" કમરપારાએ એવી રીતે આલમખાનના આગ્રહને માન આપીને તે ઘટનાને વર્ણવતાં કહેવા માડ્યુ કે "પેલી તવાયફ કે જેનું નામ બુલ્બુલજાન હતું તે મને

પહેલી જ મુલાકાતમાં મહબ્બતની નિગાહથી જોવા લાગી હતી એ તો મેં આપને જણાવ્યુ જ છે; પરતુ તેના દિલમાં ઇશ્કની ખૌફનાક આગ ભડકી ઊઠી હશે, એવી તે વેળાયે મને કલ્પના માત્ર પણ નહોતી. અમો મુસાફિર છીએ અને મોટા મુસાફિરખાનામાં ઉતર્યા છીએ એમ અમોએ તેને જણાવ્યુ હતું અને તેથી તે બીજે દિવસે બપોર પછી મુસાફિરખાનામા આવીને મને એકાતમાં બોલાવી કહેવા લાગી કે –'અજીજ મેહમાન અને મારા ગુલિસ્તાને અરમાન, હુ જો કે તવાયફ છુ અને તવાયફોની મહબ્બત બાજારમા વેચાતી મીઠાઈ જેવી જ હોય છે, છતાં જ્યારથી મેં આપના આ ખુબસૂરત ચહેરાને જોયો છે ત્યારથી હુ આપપર દિલોજાનથી આશક થઈ છુ અને આપની મહબ્બતને હાસિલ કરવા માટે તથા ઉમ્મીદે વસ્લ પૂરી કરવામાટે જ અત્યારે આપની પાસે આવી છુ. હુ આપના પૈસા કે ટકાની તલબકાર નથી, પરતુ ફકત આપના વસ્લની જ તલબગાર છુ, તો મારી તે તમન્ના પૂરી થશે ખરી કે નહિ? જો આપ મારી સાથે નિકાહ કરીને મને પોતાની બીબી કરી લેવાના ખાસ્તગાર હો, તો હું મારા માલોજર સાથે આપની બીબી થવાને અને તવાયફના આ હકીર પેશાને હમેશને માટે તલાક આપી દેવાને પણ તૈયાર છુ!' બુલ્બુલજાનની આ માગણીને સાભળીને હુ તો બાધી જ બની ગઈ અને હવે એને શો જવાબ આપવો એની તશવીશમાં પડી ગઈ જો હુ મર્દ હોત તો તો તેની એ માગણીને મન્જૂર રાખીને તે જ વખતે એક હસીના બીબીનો શૌહર અને સાથે માલદાર પણ બની જાત, પણ અફસોસ કે હુ પોતે પણ તેના જેવી જ એક ઔરત હતી અને તેથી તેની મુરાદને બર લાવવાની તાકત મારામાં નહોતી! હુ કદાચિત્ મારો ભેદ તેને જણાવી દેત, પણ તે વેળાયે અમારા ભેદને જણાવી દેવાથી અમારાપર કોઈ નવી આફત આવી પડવાનો સભવ હતો અને તેથી છેવટ મેં તેને વળતે દિવસે તેની પાસે જવાનો કઓલ આપી, તેની સાથે મહબ્બતની ચાર વાતો કરી, તેની સાથે નિકાહ કરીને તેને મારી બીબી બનાવવાનો લોભ બતાવીને જેમ તેમ વિદાય કરી દીધી આ આપને જણાવ્યો તે અમારો રમૂજી અને જાણવા જેવો બનાવ. હવે આપ જ કહો કે આ વાતમા શો માલ બળ્યો છે?"

"આ વાતમાં બીજો કાંઈ માલ ન હોય, તો પણ મર્દાના લિબાસમાં તને ચાલાક તવાયફ પણ ઓળખી શકી નહોતી એટલો બધો તારો વેશ બેમાલુમ હતો, એટલો માલ તો એ વાતમાં છે જ. ખયર, ત્યારે હવે તારી મુદ્દાની વાતને આગળ ચલાવ" આલમખાને કહ્યું.

"મુદ્દાની વાત એ કે બીજા દિવસની રાત્રે રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીત્યા પછી હું અને ગુલદામ નદીકિનારે જઇને હોડીમાં બેસી પેલે પાર ચાલ્યાં ગયા અને સામા કિનારાના ઘાટની નજદીકમાં ગાજીખાનના આવવાની વાટ જોતાં બેસી રહ્યાં. લગભગ અડધી રાતના સમયથી કાંઇક પહેલા ગાજીખાન પોતાના બે મુસાહિબો સાથે હોડીમાં બેસીને આવ્યો અને ઘાટપર ઉતર્યો. આજે તેની સાથે તેના બીજા દોસ્તો નહોતા તેમ જ તે બેહોશ પણ નહોતો એટલે એથી જણાતુ હતું કે તે રાતે તેણે શરાબનોશી કરી નહોતી અમો બન્ને તે ત્રણ બદમાશોની પાછળ કેટલાક અતરપર ચાલવા લાગ્યા અને રાત્રિની નિ સ્તબ્ધતામાં તેમની બ્ચે ચાલતી ગુફતગૂને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા તેમની વાતચીતથી અમારા

જાણવામા આવી ગયુ કે આપ નામદારનાં પાકદામન બીબી નાદિરાખાનમ પણ દૌલતખાનના કબીલા સાથે તે ખડીયેરોની નીચેના તહખાનામાં રહેતાં હતા, તેમનાપર પાજી ગાજીખાનની બદનિગાહ હોવાથી અને તેઓ રાત્રિના શાંત સમયમાં ઉપરનાં ખડીયેરોમા દિલને બહલાવવામાટે કોઈ કોઈ વાર આવતા હોવાથી આજે ગાજીખાને રાજીખુશીથી કે પછી જબરદસ્તીથી તેમની અસ્મતને ખરાબ કરવાનો કસ્દ કરી લીધો હતો અને તેટલામાટે જ એ વેળાયે તે શરાબ પીધા વિના જ ત્યાં આવ્યો હતો ત્યાર પછી ત્યાં જે બનાવ બન્યો અને તેના પરિણામે ગાજીખાન ઘવાયો, બધાયો, તેના બે સાથીઓ મરાયા અને આપનાં બેગમ સાહબા તથા આપના બે નોકરોએ અમારી સાથે ત્યાથી પલાયન કર્યું એ સર્વ કથા સાદિકના મુખથી આપ નામદારના જાણવામાં આવી ચૂકી છે એટલે તેને બેવડાવવાની અગત્ય નથી" કમરપારાએ આમ કહીને પોતાના દાસ્તાનને ખતમ કરી નાખ્યુ

"પરન્તુ અહીં આવ્યા પછી તમો બન્ને મર્દાના લિબાસમા જ રહ્યા હતા કે અત્યારની પેઠે જનાના લિબાસમા?" આલમખાને એક બારીક સવાલ ગભીરતાથી પૂછ્યો

"જો કે અહીં આવ્યા પછી મેં અને ગુલદામે નાદિરાખાનમને અમારો ભેદ જણાવી દીધો હતો અને તેમની તબીયતમા બગાડો થવાથી ઘરની અદર તેમને તો અમોએ જનાના લિબાસમા જ રાખ્યા હતા, છતાં અમો પોતે તો સલામતીમાટે મર્દાના લિબાસમા જ રહ્યા હતા અમોએ કમીના ગાજીખાનને ઔરતજાતની કીનાખોરી તથા દિલાવરીની પહચાન કરાવવામાટે આજે પહેલી જ વાર ઘેરથી અહીં આવતી વેળાયે અમારો આ જનાના લિબાસ પહેર્યો છે કે જેને અમો અહીંથી ઘેર જતાની સાથે જ બદલી નાખવાના છીએ." આ પ્રમાણેનો જવાબ આપીને કમરપારાએ નારીજાતિની વીરતાને વિશેષ રૂપમાં દર્શાવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું કે, "આલા હજરત, અમોએ બે વખત ગાજીખાન જેવા એક નામર્દ અને હેત્યકારા મર્દને શિકસ્ત આપીને જે દિલાવરી અને બહાદુરી બતાવી છે, તેને અમો પોતે તો દિલાવરી કે બહાદુરી માનતાં જ નથી; કારણ કે ખરી દિલાવરી અને બહાદુરીનો જૌહર તો મયદાને જગમા મૌતની સાથે લડાઈ કરીને જ બતાવી શકાય છે ખુદા ન ખાસ્તા જો આગળ ઉપર લડાઇનો મૌકો આવશે તો આ કમરપારા અને ગુલદામને આપની બાજૂમાં રહી જાનપર ખેલીને દુશ્મનોનાં સરોને ધડથી જૂદા કરતા જોઈ આપ નામદાર મુતાજ્જિબ થઈ જશો અને નાજુકબદન તથા નાજુકતબીયત કહેવાતી તાતારી અને અફ્ગાન ઔરતો કેવી દિલેર, દિલશેર, બહાદુર તથા દિલાવર હોય છે એ પોતાની નિગાહથી જોઈ શકશો!"

"મારા દિલમાં તમારી દિલેરી, બહાદુરી તથા શેરદિલીમાટે જરા પણ શક નથી અને તમારા જેવી દિલાવર ઔરતો અચાનક મારી મદદગાર અને દોસ્તે જાનિસાર થઈ છે એમાટે હુ મને પોતાને બખ્તાવાર અને જીકિસ્મત માનુ છુ" એવી રીતે કમરપારા તથા ગુલદામની તારીફ કરીને આલમખાને હવે બીજી બાબત તરફ ઢળીને કમરપારાને પૂછ્યુ કે "એ તો ઠીક, પા

ખાન આ ગામમાં શા કારણથી આવ્યો હતો અને અહીંથી તે ક્યા જવાનો હતો એ બાબત તારા કે ગુલદામના જાણવામાં આવી શકી છે ખરી કે?"

"ગાઝીખાનને બાજારમા ગુલદામે જ જોયો હતો, તેને અહીં બોલાવવાનો ઘાટ પણ એણે જ ઘડયો હતો અને અહી આવ્યા પછી 'ગાઝીખાનને તેની સાથેની તકરારનો છેવટનો ફ્યસલો કરી નાખવામાટે મેં એકલો જ અહી બોલાવ્યો છે એટલામાટે તું દૂર સતાઇને ઊભી રહેજે અને જરૂરત પડે તો મારી મદદગાર થવાને દોડી આવજે!' આવી સૂચના મને ગુલદામે આપી ત્યારે જ ગાઝીખાનના આ ગામમાં આવ્યાની વાત મારા જાણવામાં આવી એટલે તે શા કારણથી અહીં આવ્યો હતો અને અહીંથી તે ક્યાં જવાનો હતો એ વિશે હું પોતે વધારે કાંઈ પણ જાણતી નથી" કમરપારાએ એ વિષયમા પોતાની સંપૂર્ણ અજ્ઞતા દર્શાવી

"ત્યારે તો ગુલદામ, તને આ બાબતની કાંઈ પણ વધારે ખબર હોવી જોઇએ" આલમખાને ગુલદામને તે બાબત જણાવવાનો ઇશારો કર્યો.

"હજરત સલામત, હુ આજે સવારમાં મારા મર્દાના લિબાસમાં બાજારમા ફરવામાટે અને અત્યારનો વક્ત લડાઇભિડાઇનો હોવાથી ગામમાં જો કોઈ નવી ખબર આવી હોય તો તે સાંભળીને જાણી લેવામાટે નીકળી હતી તે વેળાયે અચાનક ગાઝીખાન એક દુકાનમાં બેઠેલો અને દુકાનદાર સાથે કાંઈ ખાનગી ગુફતગૂ કરતો મારા જોવામાં આવ્યો અને તેને જોતાં જ તેની સાથે એકાંતમાં મળીને મારા મુકદ્દરનો આ કે તે ફયસલો કરી નાખવામાટેનો જોશ મારા જિગરમાં ઉછળી આવ્યો આવો ઇરાદો થવાથી હુ બાજારમાં ચક્કર લગાવતી રહી અને જ્યારે તે દુકાનદાર સાથેની વાતચીતથી ફારેગ થઇને દુકાનપરથી ઊઠયો ત્યારે તેના રહેઠાણને જોઈ લેવામાટે હુ તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી તે ગામના સીમાડાપર આવેલા એક મુસાફિરખાનામાં ગયો અને ત્યાર પછી તપાસ કરતાં મારા જાણવામાં આવ્યુ કે તે પોતાના પાંચ મુસાહિબોને સાથે લઇને પંજાબમાથી આવ્યો હતો અને આવતી કાલે દિલ્લી જવામાટે રવાના થવાનો હતો, પણ કોઈ અગત્યના કામમાટે રોકાણ થવાથી તેણે દિલ્લી જવાનુ પરમ દિવસપર મુલ્તવી રાખ્યુ હતું આ ખબર મેળવીને હુ ઘેર ચાલી ગઈ અને મેં આ પ્રમાણેનો એક રુક્કો લખી નાખ્યો. "મારા મનગમતા માશૂક ગાઝીખાન, આજે આપને અચાનક રસ્તામાંથી જતા જોઇને આ નાદાન દિલમાં આપના ઇશ્કની આગ ભડકી ઊઠી છે અને તે આગને બુઝાવવામાટેનો વિસાલે યાર વિના બીજો ઇલાજ છે જ નહિ હુ એક મુસાફિરા છું અને બે ચાર દિવસમા દિલ્લી જવાની છુ, મારી સાથે મારા બીજા ખેશો અકારિબ–સગાંવ્હાલાં–હોવાથી મારાથી આપને જેમ મારા ઊતારામાં બોલાવી શકાય તેમ નથી તેમ જ આપ મુસાફિરખાનામાં ઊતરેલા હોવાથી આ પર્દાનશીન નાજનીનથી આપની પાસે મુસાફિરખાનામા પણ આવી શકાય તેમ નથી અને તેટલામાટે રાત્રિનો એક પ્રહર વીતી ગયા પછી આપ જો ગામબહારના તળાવના ઉજ્જડ કિનારાપર ...ની પાસે આવવાની મેહરબાની કરશો, તો ત્યાં આપણી મુલાકાત થશે ...પણી દિલી તમન્ના પૂરી થઈ જશે આવો તો આપ એકલા જ આવજો;

બીજા કોઇને સાથે લાવશો નહિ. જો આપ આવવાના હો તો રુક્કો લાવનાર છોકરાને 'મન્જૂર છે' એટલા લફ્જ કહેજો એટલે હુ જે સમજવાનું છે તે સમજી જઇશ અને વક્તપર તળાવના કિનારાપર આપનો ઇન્તજાર કરતી ઊભી રહીશ શકિમ આપની - પરસ્તારે હુસ્ન કમ્તરીન્ કનીજ શરીફા ।" અમો જે ગરીબ મુસલ્માનના ઘરમાં ઉતર્યા છીએ તે મુસલ્માનના પદરેક વર્ષની ઉમ્રના એક બાહોશ છોકરાને એ રુક્કો આપીને મેં ગાજીખાન પાસે મોકલ્યો હવસનો ગુલામ ગાજીખાન આ રુક્કો મળતાં જ આવવાની હા પાડશે એવી મારી ખાત્રી હતી અને તે છોકરો પાછો મારી પાસે આવ્યો ને તેના મોઢાથી ગાજીખાનના 'મંન્જૂર છે' એ લફ્જો મેં સાંભળ્યા એટલે મારી તે ખાત્રી ખરી જ હતી એમ સાબિત થઈ ગયુ એ પછી અમારાં જનાના વસ્ત્રોને સાથે લઇને હુ અને કમરપાશા સાઝ થવા પહેલાં જ મોડાં આવવાનું કહીને અને સાદિક તથા યાસીનને નાદિરાખાનમને સંભાળવાની ભલામણ આપીને ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયાં અને કેટલીક ખાનગી મસ્લહત કરી રાત્રિનો અધકાર છવાયા પછી અમારા મર્દાના લિબાસોને ઉતારી જનાના લિબાસોને બદનપર ધારીને આ મુકરર કરેલી જગ્યામાં આવી પહોચ્યાં બરાબર વક્તપર ગાજીખાન પણ આવી લાગ્યો અને તેણે ઔરતજાતની તૌહીન કરવાથી તેની સાથેની મારી તકરારનો જે અન્જામ થયો તે આપના જોવા તથા જાણવામા આવી ચૂકેલો છે એટલે તેના દુબારા બયાનની જારૂરત છે જ નહિ; સારાંશ કે, ગાજીખાને આ ગામમાં શા કારણથી મુકામ કર્યો હતો અને દિલ્લી જવામાં તેનો શો મતલબ સમાયલો હતો, એ બાબતમાં તો હું પોતે પણ કમરપાશા જેવી અને કમરપાશા જેટલી જ અજાણી છુ" ગુલદામે તે પોતે જે કાંઈ જાણતી હતી અને જેટલી ઘટના સાથે તેનો પોતાનો સબધ હતો તેટલી ઘટનાની કથા આલમખાનને સવિસ્તર સંભળાવી દીધી

"ગાજીખાન એક તો પયદા થયો છે ત્યારથી જ બદચલન અને બદમાશ છે; બીજું તેણે મારી ગયરહાજરીમા મારી બેગમના બાગેઅસ્મતને વીરાન કરવાની કોશિશ કરી હતી અને નાદિરાએ ત્યાથી તમારી સાથે રવાના થતી વેળાયે તેની એ બદકારીની વાત તેના પિદરને જણાવવામાટે એક રુક્કો લખીને તહખાનામાંના પોતાના કમરામા મૂક્યો હતો અને ત્રીજુ ઇબ્રાહીમ લોદી સાથે તે તેના પિદરની મરજીથી ખિલાફ ખુફિયા તૌરથી કાઇક દોસ્તીનો હક રાખતો હતો એમ પણ મારા સાભળવામાં આવ્યુ છે એટલે એ સઘળા કારણોના પરસ્પર સબધનો વિચાર કરતાં તે પોતાના પિદરની મજૂરી વગર, છુપી રીતે અને મારી વિરુદ્ધ કોઈ ખૌફનાક ખટપટ જગાવવાના ઇરાદાથી જ પંજાબને છોડી દિલ્લી જવામાટે નીકળેલો હોવો જોઇએ, એવી મારી માન્યતા છે" આલમખાને પોતાના અનુમાનને દર્શાવ્યુ અને ત્યારપછી કહ્યુ કે "ફિકર નહિ, મારનારના હાથ બે હોય છે અને બચાવનાર પરવરદિગારના હાથ હજાર છે, અત્યારે ગાજીખાન આપણા કબ્જામાં છે અને તેના મુસાહિબો અહી બનેલા અત્યારના બનાવથી બેખબર છે એટલે ગામમાં પહોંચતાંની સાથે જ હુ તેમને પણ મુકૈયદ કરાવીશ અને કઢાવી શકાશે તો તેમના મોઢાંથી બધી હકીકત કઢાવીશ કદાચિત્ દિલાવરખાન પણ આ બાબતપર કાંઇક રોશની નાખી શકશે, કારણ કે,

હવે મારા મનમાં એવો શક પણ આવ્યા કરે છે કે દિલાવરખાન પણ આજીને વખતે દિલ્લીમા આવી પહોંચ્યો હતો તેમાં પણ કોઈ એક ભેદ રહેલો હોવો જોઇએ. ગાજીખાન તથા દિલાવરખાનનો તેઓ બિરાદર હોવા છતાં એક બીજા સાથે બિલકુલ બનાવ નથી અને એ કારણને બીજા કારણો સાથે મેળવતા અલા રેના ઇત્તેફાકોમા મારો એ શક વધારે અને વધારે મજબૂત થતો જાય છે”

આલમખાન, કમરપારા અને ગુલંદામનો પરસ્પર આટલો વાર્ત્તાલાપ જે વેળાયે ચાલી રહ્યો તે વેળાયે તેઓ ગામના પાદરમા આવી પહોચ્યાં અને ત્યાં પહોંચ્યા પછી કમરપારાએ આલમખાનને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે “હજરત સલામત, આપ અને સાદિક ધીમે ધીમે આગળ ચાલો, અમો અમારા લિબાસોને બદલીને થોડીવારમાં જ આવીએ છીએ; કારણ કે, આ ગામના લોકો મને તથા ગુલંદામને નૌજવાનો તરીકે જ ઓળખતા હોવાથી આ જનાના લિબાસમાં ગામમાં પેસીને અમારા ભેદને અત્યારે જ ખુલ્લો કરી નાખવો એ જેમ અમારા માટે સારુ નથી તેમ જ આપના માટે પણ સારુ નથી”

“ત્યારે તમારા મર્દાના લિબાસમા મારે તમોને કયા નામોથી ઓળખવી ?” આલમખાને ગોટાળો ન થાય એટલા માટે સુદાનો સવાલ પૂછયો

“મર્દાના લિબાસમાં કમરપારાનુ નામ ચાંદખાન છે અને ગુલદામનું ઇસ્મે મુબારિક નજીરુદ્દીન છે, ગરીબ પરવર !” સાદિકે આલમખાનના સવાલનો જવાબ આપી દીધો

“કાબુલમાં તો, કમરપારા, મર્દાના લિબાસમાં તેં તારું નામ કમરુદ્દીન રાખ્યું હતુ, કેમ ખરુ કે નહિ ?” આલમખાને કહ્યું

“હા, ત્યા મેં મારુ નામ કમરુદ્દીન રાખ્યુ હતું, પણ અહીં ચાંદખાન રાખ્યું છે, કમર અને ચાદ એ બે એક જ અર્થને દર્શાવનારા શબ્દો છે” કમરપારાએ ખુલાસો કર્યો

આલમખાન અને સાદિક ધીમે ધીમે ચાલતા થયા અને કમરપારા તથા ગુલંદામ એક ઝાડની નીચે ઊભી રહીને આસપાસ કોઇ પણ માણસ ન હોવાની ખાત્રી કરી લીધા પછી તે ઝાડના થડની પોલાણમાં જતી વખતે છુપાવી રાખેલા મર્દાના પોશાકોને કાઢીને જનાના વસ્ત્રોને ઉતારી તે મર્દાના લિબાસોને ધારણ કરવા લાગી તેઓ લિબાસને બદલવાના કામથી ફારેગ થઈ જનાના વસ્ત્રોને એક રૂમાલમાં પોટલીના આકારમા બાંધીને ગામના ઝાપાભણી જવાને ચાલતી થવાની તૈયારીમા હતી એટલામાં પાચ હથિયારબધ સિપાહો તેમના રસ્તાને રોકીને તેમની સામા ઊભેલા તેમના જોવામા આવ્યા અને તેમને જોતાં જ તેઓ ભયભીત તથા આશ્ચર્યચકિત થઇને ત્યાની ત્યા જ પાષાણપ્રતિમા સમાન સ્થિર ભાવથી ઊભી રહી ગઈ એ સિપાહો કોના હતા અને કયાથી આવ્યા હતા એની કમરપારા તથા ગુલંદામથી કશી પણ કલ્પના તત્કાળ કરી શકાઈ નહિ

છેવટ ગુલદામે છાતીને મજબૂત કરીને હિમ્મતથી તે સિપાહોને પૂછ્યુ કે, “તમો કોણ છો અને અમારા રસ્તાને રોકીને શામાટે ઊભા છો ?”

“અમો કોણ છીએ અને કોણ નહિ એ ભેદ પછીથી તમારા જાણવામાં આવશે અને અમો તમારા રસ્તાને રોકીને એટલામાટે ઊભા છીએ કે અમારે

તમો બન્ને બદમાશ ઔરતોને પકડીને અમારા આકા પાસે દિલ્હી લઈ જવાની છે." તે સિપાહોમાંના અફસર જેવા દેખાતા પાંત્રીસેક વર્ષના વયના એક સિપાહે ચમકાવનારો જવાબ આપ્યો.

તે સિપાહના આ જવાબથી ગુલંદામ તથા કમરપારાના ભેદને તે સિપાહો સારી રીતે જાણતા હોવા જોઇએ એમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવ્યુ અને પોતાના ભેદને આવી રીતે પ્રકાશિત થયેલો જોઇને કમરપારાએ પોતાની તલ્વારને મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢીને ગર્જનાના સ્વરૂપમાં કહ્યુ કે "અમો ઔરતો હોવા છતાં અમને મામૂલી ઔરતો માનશો નહિ અને બહુ વિચાર કરીને અમારાપર હાથ નાખજો; નહિ તો લેવાના દેવા થઇ પડશે અને તમારામાંથી બે ત્રણ બદમાશો તો અમારી તલ્વારોથી પલકારામા જ જહન્નમવાસિલ થઈ જશે."

"બહાદુરો, આ પરીપયકર ચુડેલો એવી તો બદમાશ છે કે સીધી રીતે તાબે થાય તેમ નથી અને એટલામાટે જબરદસ્તી કર્યા વિના આપણો છૂટકો જ નથી વધો આગળ અને એમને બાંધીને કરી લ્યો મુકૈયદ ને લાતો મારતા લઈ ચાલો જ્યાં આપણા ઘોડા તૈયાર છે ત્યાં." તે અફસરે કમરપારાના શબ્દોના ઉત્તરમાં કાઇ પણ ન બોલતાં તત્કાળ પોતાના સાથીઓ અથવા તો સિપાહીઓને આ પ્રમાણે હુકમ ફર્માવી દીધો

"જેવો ઇર્શાદ!" કહીને તે સિપાહીઓ ગુલંદામ તથા કમરપારાને પકડવામાટે આગળ વધ્યા અને તે બન્ને નાજનીનોએ પોતાની તલ્વારોથી તેમને રોકવાનો અને જીવ જતાં સૂધી લડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

પરતુ હજી તો તે સિપાહીઓ ચાર ડગલાં જ આગળ વધ્યા હતા એવામાં એક મહાચમત્કારિક દૃશ્ય ગુલદામ, કમરપારા તથા તે સિપાહીઓના જોવામાં આવ્યુ અને તેના યોગે તેઓ સર્વ જ્યાં હતાં ત્યાં જ આશ્ચર્ય તથા ભયથી સ્તભિત થઇને ઊભા રહી ગયાં તે ચમત્કારિક દૃશ્ય એ હતુ કે અચાનક ત્યાં લગભગ દશ વાર જેટલી ભૂમિમાં સૂર્યના પ્રકાશ સમાન તીવ્ર પ્રકાશનો વિસ્તાર થઈ ગયો હતો અને તે પ્રકાશના મધ્યમાં જેણે ગળાથી પગ સૂધી લંબાયલો સુફૈદ કપડાનો 'આબા' ધારણ કરેલો હતો અને મસ્તકપર પણ સુફૈદ દુપટ્ટો બાધેલો હતો, જેની શુભ્ર દાઢી નાભિ પર્યન્ત લબાયલી હતી અને જેના મુખમંડળમાં એક પ્રકારની ચમત્કારિક જ્યોતિ પ્રસરેલી હતી, એવા પ્રકારની એક ફિરિશ્તા જેવી પુરુષમૂર્ત્તિ તે સર્વના જોવામા આવી અને થોડીવારમા જ તે પુરુષે તે સિપાહીઓને સબોધીને અત્યત ગભીર વાણી તથા ગંભીર ભાવથી કહ્યુ કે –

"પૈસાની લાલચથી ફિરઔનના ગુલામ બનેલા ગુમરાહ ઇન્સાનો! તમારી તલ્વારોને મ્યાન કરો અને તમારા શયતાનજાદા આકા પાસે ચાલ્યા જાઓ જો આ પાકદામન ગુલંદામ અને એની સંગિની કમરપારાને પકડવામાટે અને એમનાપર જુલ્મ ગુજારવામાટે એક ડગલુ પણ આગળ વધશો, તો ખુદાના કહરથી અને આ બુજર્ગની બદદુઆથી આ પળે જ તમારાં જાન અને કાલિબ જૂદાં થશે અને જ્યાં તમો જીવતા ઉભા છો ત્યા તમારી લાશો પડેલી દેખાશે. મારાં સુખન ખરાં છે કે ખોટાં એ એટલાથી જ તમારા જાણવામાં આવી જશે કે આ ઔરતોપર તમો તલ્વારો ઉપાડવાને ગમે તેટલા મથશો તો પણ તમારા

પડી ગઈ છુ અને આ ઘટનાના રહસ્યની હું તારા કરતા વધારે ચાલાક તથા તજરૂબાકાર હોવા છતાં મારાથી પણ કશીયે કલ્પના કરી શકાતી નથી. વળી તારા પિદરે જ્યારે એમ કહ્યુ કે 'ગુલંદામ, મંજિલગાહમાંથી તારા જવા પછી મને બારે હકતાલાની મેહરબાનીથી એક એવી અજીબ તાકત મળી ગઈ છે કે હું મારી મરજીમાં આવે ત્યારે ગમે તે જગ્યામાં જઈ શકું છુ અને હજારો ગાઉના ફાસલાને એક પલકારામાં જ કાપી નાખુ છું મને આવી તાકત મળેલી હોવાથી તારાપર જ્યારે પણ કોઈ આફત આવશે ત્યારે તે આફતમાંથી તને બચાવવામાટે હુ ગમે ત્યાં હાજિર થઇશ, પણ તે એવી શરતે કે તારા હાથથી કોઈ પણ નાપાક અને હરામ કામ ન થવું જોઇએ !' ત્યારે તો હું અજાયબીના સમન્દરમાં ગર્ક થઈ જવા લાગી હતી શુ ખાકી પુતલાના નામથી ઓળખાતા અને આ દુનિયાના ગાફિલ મુસાફિર ગણાતા ઇન્સાનને આવી તાકત પણ હાસિલ થઈ શકતી હશે ?" કમરપારાએ પોતાનો સશય દર્શાવ્યો

ગુલદામે કહ્યુ કે "બહેન, આજની આ અજીબો ગરીબ વારિદાતને જોઇને મારી તો એવી જ દૃઢ માન્યતા થઈ ગઈ છે કે ખુદાની કુદરતને ખુદા વિના બીજુ કોઈ પણ જાણી શકતું નથી અને ખુદાની ખુદાઇમાં એવી કોઈપણ ચીજ અથવા વારિદાત નથી કે જેને આપણે કમઅક્કલ ઇન્સાનો બિલકુલ નાશુદની–અસંભવનીય–ના નામથી ઓળખી શકીએ 'ખુદાકી બાતેં ખુદા હી જાને !' એ ઉલ્માનો કઓલ મને તો, બહેન, આજે અક્ષરેઅક્ષર ખરો જણાય છે."

"ત્યારે આપણે હવે ચાલીશુ ?" કમરપારાએ કહ્યુ

"હા, ચાલો, કારણ કે, હવે બેસબબ વક્ત જાયા થાય છે અને આપણે હજી **આલમખાનને ગાજીખાનના** પલાયનના સમાચાર આપીને તેને પકડાવી મંગાવવાનો બદોબસ્ત કરાવવાનો છે" ગુલંદામે ચાલ્યા જવાની વિશેષ અગત્ય દર્શાવી

ગુલંદામ તથા કમરપારા જે વેળાયે તેમના પોતાના ઊતારામાં આવી લાગી તે વેળાયે જે સિપાહીઓના હાથમાથી **ગાજીખાન** છટકી ગયો હતો તે સિપાહીઓ **આલમખાનને** તેના છટકવાની વાત સભળાવતા ઊભા હતા એટલે ગુલંદામ તથા કમરપારાએ '**ગાજીખાન** દિલ્લી જવાને રવાના થયો છે તેમજ તેના બદમાશ મુસાહિબો પણ હમણાં જ તેની પાછળ રવાના થયા છે એટલે જો આપણા સિપાહીઓ આ પળે જ મારતે ઘોડે અહીંથી રવાના થશે તો જરૂર તેમને પકડી પાડશે' એ પ્રમાણેની સૂચના **આલમખાનને** આપી દીધી **આલમખાનના** ફોજી જવાનો આવી લાગ્યા હતા એટલે એક સો સિપાહીઓની ઘોડેસવાર ટુકડીને તેણે **ગાજીખાનને** પકડીને **લાહોર** લઈ આવવાના હુકમ સાથે દિલ્લીની દિશામા રવાના કરી દીધી. **જમાલુદ્દીનના** ચમત્કારિક દર્શનનો વૃત્તાત સાંભળીને **આલમખાન** પણ ચકિત થઈ ગયો અને એ ઘટનાના રહસ્યને જાણી ન શકયો બામદાદમાં સફરની તૈયારીઓ થઈ જતા **આલમખાન** પોતાની એક હજાર ઘોડેસવાર સિપાહોની ફોજ સાથે **નાદિરા, ગુલંદામ, કમરપારા, સાદિક** તથા **યાસીન** આદિ આત્મીય જનોને લઇને **લાહોર** જવાને રવાના થઈ ગયો. પરતુ **ચંબમા** તેની ગયરહાજરીમાં મામલો કેવો બદલાઈ ગયો હતો એની તેને જરા પણ ખબર ન હોતી

પ્રકરણ ૧૪ મું
સિંહાવલોકન

આલમખાન સાત દિવસની સુલ્તાની ભોગવીને દુર્ભાગ્યના પ્રાબલ્યથી પાછો **બાબર**ની આપેલી સેનાના એક વિભાગ સાથે પાછો એક સાધારણ સૂબેદારના અધિકારથી જ પંજાબમાં જવાને નીકળી ચૂકેલો હોવાથી **આલમખાન** લાહોરમાંથી ફોજ સાથે દિલ્લી જવાને ઉપડી ગયો હતો અને પછીથી **ગાજીખાન**ના અત્યાચારથી બચવામાટે **નાદિરાખાનમ** તથા **સાદિક** અને **યાસીન** પુરુષવેષધારિણી **ગુલંદામ** તથા **કમરપારા** સાથે ભેડાના પ્રાચીન અવશેષોમાંના ગુપ્ત નિવાસસ્થાનમાંથી પ્રયાણ કરી ગયા હતા, ત્યાર પછી પંજાબમાં બનેલી કેટલીક ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી મહત્ત્વની ઘટનાઓ તથા તે ઘટનાઓના યોગે પંજાબમાં **આલમખાન**માટે ફેરવાઇ ગયેલી પરિસ્થિતિનુ આપણે સિંહાવલોકન કરીશુ, તો તે અનુચિત તો નહિ જ થાય, કારણ કે, આપણી કથાના અનુસધાનમાટે એ સિંહાવલોકન આવશ્યકીય છે.

આલમખાનના કાકા અને પંજાબના સૂબેદાર વૃદ્ધ **દૌલતખાન** તથા તેના સદ્ગુણોનો પરિચય કરાવતા એ તો પૂર્વે જણાવેલુ જ છે કે 'તેનામા જો એક અતિશય રાજ્યતૃષ્ણા અથવા તો રાજ્યલોભ નામક દુર્ગુણને બાદ કરીએ તો, અન્ય સર્વ સદ્ગુણો રહેલા હતા, પરતુ એ રાજ્યતૃષ્ણા અથવા રાજ્યલોભ નામક એક જ દુર્ગુણ એવો અને એટલો તો પ્રબળ હતો કે તેનામા સમય આવતાં **દૌલતખાન**ના અન્ય સર્વ સદ્ગુણોને નામશેષ કરી નાખવાનું સપૂર્ણ સામર્થ્ય રહેલું હતું' **આલમખાન**ને તેણે આશ્રય આપ્યો હતો, પોતા તરફની ભલામણ સાથે **સુલ્તાન બાબર** પાસે મોકલ્યો હતો અને ત્યાર પછી **બાબર**ની મદદ લઇને **આલમખાન** **લાહોર**મા આવતાં સૂબેદારી તેને સોંપીને પોતે **ભેડા**ના અવશેષોમાંના ભૂગર્ભમા નિવાસ કરી રહ્યો હતો ઇત્યાદિ તેની સર્વ કૃતિઓમાં તેની કુટિલ રાજનીતિના અશો એક કે બીજા સ્વરૂપમા રહેલા જ હતા અને તેની એ કુટિલરાજનીતિનો હવે કેટલાક કારણોથી સ્ફોટ પણ થવા માડ્યો હતો **ગાજીખાન** સદ્ગુણોના વિષયમાં તેના પિતાથી સર્વથા વિપરીત સ્વભાવનો હતો છતા રાજનૈતિકતા અને રાજ્યતૃષ્ણાના વિષયમા તો પુત્ર અને પિતાની સમાનવ્યસનશીલ જેવી જ સ્થિતિ હતી અને તેથી જ્યાં રાજનૈતિક ષડ્યત્ર તથા રાજ્યલોભનો વિષય આવીને ઊભો રહેતો હતો ત્યાં તો **દૌલતખાન** અને **ગાજીખાન**ની અન્ય વિષયોમા ભિન્નતા હોવા છતા પણ એ વિષયમાં એકતા થઈ જતી હતી અને એ વેળાયે તેઓ પરસ્પર વિરોધને સર્વથા ભૂલી જતા હતા

"ઇબ્રાહીમ લોદી તેના પોતાના સરદારો, રાજકર્મચારીઓ તેમ જ પ્રજાજનોના સમુદાયમા સર્વથા અપ્રિય હોવાથી તેના શાસનકાળમાં અમો એક સર્વથા સ્વતત્ર રાજ્ય સમાન પંજાબ પ્રાતના રાજ્યશકટને યથેચ્છ ચલાવી શકીએ છીએ, તે અમારી સ્વતત્ર રાજસત્તા હિન્દોસ્તાનમાં **આલમખાન** જેવા સદાચારી અને લોકપ્રિય સુલ્તાનની સુલ્તાની થવા પછી અથવા તો **બાબર** જેવા એક અત્યત બુદ્ધિમાન્, અનુભવી અને ન્યાયપરાયણ બાદશાહની હુકૂમત થયા પછી આવા

સ્વરૂપમા ટકી શકશે કે નહિ, એ એક શંકાસ્પદ વિષય છે અને જો અમારી સ્વતંત્ર રાજસત્તા પંજાબમાં ન ટકી શકે તો પછી **આલમખાનને** આશ્રય આપીને અમોએ અમારા પગમા અમારા પોતાના હાથે જ કુહાડો માર્યો છે, એમ જ કહી શકાય" આવા વિચારો જ્યારથી **દૌલતખાને આલમખાનને** આશ્રય આપીને **કાબુલ** મોકલવાની વાર્ત્તા **ગાઝીખાનના** જાણવામાં આવી હતી ત્યારથી જ તેના મનમાં ઘોળાયા કરતા હતા, છતાં તેણે કેટલાક સમય પર્યન્ત પોતાના એ વિચારો પોતાના પિતા **દૌલતખાનને** દર્શાવ્યા નહોતા અને એ મહત્ત્વના રાજનૈતિક વિષયનો ઊહાપોહ કર્યો નહોતો તેનુ કારણ એ હતું કે જ્યારથી **આલમખાનની** બેગમ **નાદિરાખાનમને** તેણે જોઈ હતી ત્યારથી તેના સૌન્દર્યના ઉપભોગમાટે તે અત્યંત આતુર તથા અધીર બની ગયો હતો અને તેના મનમાં એવી આશાનો ઉદય થયો હતો કે, "જો **નાદિરાખાનમ** મારી માશૂકા થઈ જશે અને મારામાં તેની મહુબ્બત બંધાઈ જશે, તો **આલમખાન હિન્દોસ્તાનનો** સુલ્તાન થશે, તો પણ **નાદિરાની** ભલામણથી તે અમારી સ્વતંત્ર રાજસત્તામાં હાથ નાખશે નહિ, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ જો **નાદિરા** મારી મહુબ્બતમાં બહુ જ સારી રીતે લપટાઈ જશે, તો **નાદિરા** સાથે છુપી ગોઠવણ કરી **આલમખાનનું** કાટલું કઢાવી નાખીને હુ પોતે જ એક દિવસ **હિન્દોસ્તાનનો** સુલ્તાન થઈ જઇશ અને **નાદિરા** મારી બહુજ પ્યારી સુલ્તાના અથવા બેગમના નામથી ઓળખાશે જો આમ થાય તો તો પછી મારા સદ્‌ભાગ્યની પરિસીમા થયેલી જ કહી શકાય!" પરતુ **લાહોરમાં નાદિરા** સાથે વાર્ત્તાલાપ કરવાનો અવસર પણ તેને ન મળી શક્યો અને ભેડાના અવશેષોમાં **નાદિરાને** અવિચાર તથા સાહસથી ભ્રષ્ટ કરવાના પ્રયત્નમાં તેનો સપૂર્ણ પરાજય થયો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેના બે સાથીઓ હણાયા, તે પોતે ઘવાયો અને **નાદિરા** તેના પોતાના ખિદમતગારો સહિત ત્યાથી કોઇના પણ જાણવામાં ન આવી શકે તેવી રીતે આબાદ છટકી ગઈ એટલે હવે "જો **આલમખાન હિન્દોસ્તાનનો** સુલ્તાન થાય; તો મારા પિદરમાટે નહિ, પરતુ મારા પોતામાટે તો બહુ જ ભયાનક પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ જાય, એમાં લેશ માત્ર પણ સશય નથી અને એટલામાટે મારા પિદરને ગમે તેમ કરીને પણ **આલમખાનનો** દુશ્મન બનાવી દેવો જોઇએ, કારણ કે, એમ કર્યા વિના મારા જીવનની નિર્ભયતા અશક્ય છે અને મારા પિદરના મરણ પછી **પંજાબની** સૂબેદારી મારા હાથમાં આવે એ આશા આકાશકુસુમ સમાન છે જ્યા જીવનની આશા જ ન હોય, ત્યાં સૂબેદારીની આશા તો ક્યાથી જ રાખી શકાય!" આવા પ્રકારની વિચારપરપરાનો તેના પાપિષ્ઠ મનમાં આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. અહીં વચ્ચે જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે ભેડાના ભૂમિગર્ભમાંના પોતાના કક્ષમા **નાદિરાએ** ત્યાથી પ્રયાણ કરતી વેળાયે **દૌલતખાનના** નામનો જે રુક્કો લખીને રાખ્યો હતો તે **ગાઝીખાન** સાથે ગુપ્ત પ્રેમસંબધ ધરાવતી એક બાંદીના હાથમાં આવતાં તે રુક્કો તેણે **ગાઝીખાનને** આપી દીધો હતો અને **ગાઝીખાને** તે રુક્કાને બાળી નાખવાથી **ગાઝીખાને નાદિરાખાનમપર** કરવા ધારેલા અત્યાચારની વાર્ત્તા **દૌલતખાનના** જાણવામાં આવી શકી નહોતી આ કારણથી પ્રભાતમાં જ્યારે **ગાઝીખાનના** ઘવાયાની અને તેના બે સાથીઓના ખૂનની વાર્ત્તા

દૌલતખાનના સાંભળવામાં આવી તેમ જ નાદિરા અને તેના બે ખિદમતગારોના અચાનક અદૃશ્ય થવાની કથા બાદીઓએ આવીને તેને સંભળાવી એટલે તરત તે ગાઝીખાન પાસે ગયો અને આ સર્વ ઘટનાઓ કેમ બનવા પામી હતી એ વિશે તેને પ્રશ્ન કરતાં તેના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગાઝીખાને જણાવ્યું કે:-

"કિબ્લગાહ, આલમખાનને આપણા ઘરમાં પનાહ આપવામાં, તેને બાબરશાહ પાસે મોકલવામાં અને ત્યાર પછી પંજાબની સૂબેદારી તેને આપીને પોતે આ તહખાનામાં આવીને રહેવામાં આપે એક એવી ભયંકર ભૂલ કરી છે કે જે ભૂલમાટે કદાચિત્ આપને જિન્દગીની છેલ્લી ઘડી સૂધીનો વખત પશેમાનીમાં જ વીતાડવો પડશે એમ જ મને જણાય છે આપણા મનમાં નિરંકુશ રાજસત્તાનો જે લોભ વસી રહ્યો છે તે લોભ બીજાના મનમાં નહિ વસી રહ્યો હોય, એમ માની લેવામાં આપ સજ્જડ થાપ ખાઈ ગયા છો અને આલમખાનને આપે ભલો, ભોળો અને શરીફ ધારી લઇને પોતાના હાથથી જ પોતાની ગર્દનપર છુરી ચલાવવા જેવો ઘાટ ઘડી બતાવ્યો છે, એમ મારે આજે દિલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે આલમખાન કેવો કપટી અને આસ્તીનનો સાંપ છે એ ભેદ એટલાથીજ આપના જાણવામા આવી શકશે કે લાહોરથી દિલ્લી જવા માટે નીકળવા પૂર્વે જ તેણે આપના અને આપના કુટુમ્બના સર્વનાશની વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી અને તેના પરિણામે જ ગત રાત્રે મારા બે સાથીઓ મરાયા હતા અને મને પરવરદિગારે જ મોતના પંજામાંથી બચાવ્યો હતો. બનાવ એવો બન્યો કે ગત રાત્રે મને ઊંઘ ન આવવાથી હું મારા બે સાથીઓને સાથે લઇને આ તહખાનામાથી ઉપરના ભાગમાં ખંડીયેરની આસપાસ ખુલ્લી હવામાં ફરવા માટે ગયો હતો એવામાં અચાનક એક ઔરત કોઈ બે મર્દો સાથે ધીમા સ્વરથી વાતચીત કરતી ઊભેલી મારા અને મારા સાથીઓના જોવામા આવી અમારા મનમા શક પયદા થવાથી અમો ધીમા પગલાંથી તે ઔરત અને મર્દોની નજદીકમા ગયા અને એક દીવાલની આડમા છુપાઇને તેમની વાતચીતને સાંભળવા લાગ્યા તેમની વાતચીત સાભળતાં અમને જણાયું કે તે ઔરત નાદિરા હતી અને બે મર્દોમાનો એક મર્દ આલમખાનનો બુઢ્ઢો મુસાહિબ હતો અને બીજો કોઈ અજાણ્યો શખ્સ હતો. તેમની વાતચીતથી અમો જાણી શક્યા કે તેમના બે ચાર બીજા માણસો થોડીવારમા આવવાના હતા અને તેઓ આપણા તહખાનાને દારૂગોળાથી ઉડાવી દેવાની ગોઠવણ કરીને એટલે કે તહખાનાને જ આપણી કબ્ર બનાવવાની વ્યવસ્થા કરીને નાદિરા તથા તેના બે મુસાહિબોને લઇને દિલ્લી તરફ રવાના થઈ જવાના હતા થોડીવારમાં આલમખાનના ખાજાસરા યાસીન સાથે એક બીજો અજનવી જવાન આવી લાગ્યો અને નદીને સામે પાર ઘોડા તૈયાર હોવાનું જણાવી તેણે યાસીનને કાંઇક આપીને કહ્યું કે 'આ ગોળા ત્રણ છે એટલે એ ત્રણ ગોળાને તહખાનામાં એવી જગ્યાએ મૂકી આવ કે જ્યા કાઇક ગર્મી રહ્યા કરતી હોય; કારણ કે, ગર્મીમાં અડધા પહોર જેટલા સમયમા એ ગોળા ફાટશે અને આખા તહખાનાનો તેમજ તહખાનામા જે મનુષ્યો હશે તે સર્વનો નાશ કરી નાખશે તું તરત પાછો આવતો રહેજે, કારણ કે, આપણે અત્યારે જ અહીથી આપણા આકા આલમખાનના હુકમ મુજબ દિલ્લીની દિશામા રવાના થવાનું છે' આપણા

સર્વનાશના અને આવા અણીના પ્રસંગને જોઇને હું તથા મારા સાથીઓ પ્રથમ તો યાસીનના શરીરપર ધસી ગયા અને તેના હાથમાંથી તે ગોળાને લઇને બળ-પૂર્વક એટલા દૂર ફેંકી દીધા કે તે પાછા તેમને મળી શકે જ નહિ, પરંતુ અમોએ તે ગોળા ફેંકી દીધા એટલામાં પેલા બે અજનવી જવાનો અમારા શરીરપર ધસી આવ્યા અને તેઓ બહુ જ બળવાન્ હોવાથી મારા બે સાથીઓ તેમની તલ્વારથી માર્યા ગયા; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ હું ઘવાઇને જમીનપર પડી ગયો એટલે તેમણે મને પણ મરી ગયેલો માની લીધો અને તેથી જ હું જીવતો રહી શકયો છુ મારા પર આલમખાનના બુઢ્ઢા મુસાહિબે પણ તલ્વારનો વાર કર્યો હતો, પરંતુ તેનો તે વાર હુ પડી જવાથી ખાલી ગયો હતો આ ઘટના બની ગયા પછી અને આપણા સર્વનાશમાટેનો તેમનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયા પછી ભયથી કે પછી બીજા કોઇ કારણથી તે બે અજનવી શખ્સોના કહેવાથી નાદિરા અને આલમખાનના બન્ને ગુલામો તેમની સાથે અહીથી ચાલ્યા ગયા અને તેમના જવા પછી હુ જ્યાં પડ્યો હતો ત્યાંથી ઊઠીને લગડાતો લંગડાતો મારા આ કમરામાં આવીને પડ્યો અને બાંદીઓને ઉપરના ભાગમાં દેખરેખ રાખવામાટે બે ખાજાસરાઓને મોકલી દેવાનુ કહી દીધુ ભયનુ તાત્કાલિક નિવારણ થઇ ગયેલુ હોવાથી મેં આપને જગાડવાનું યોગ્ય ન ધાર્યું અને તેથી મારા જખ્મપર પાટો બધાવીને હું પણ નિદ્રાને આધીન થયો. આપને શું લાગે છે કે આ ઘટનો શાનુ પરિણામ હોવું જોઇએ, કારણ કે, આપ મારા પિદર છો અને તેથી મારા અનુ-ભવ કરતાં આપનો અનુભવ બહુ જ વધારે હોય એ સ્વાભાવિક જ છે"

"આલમખાનની બેગમ અને આલમખાનના મુસાહિબ તથા ખાજાસરાના પલાયન કરી જવાથી તો સાફ સાફ એમ જ જણાય છે કે જરૂર તેમના દિલમા કાઇ પણ બદી હોવી જોઇએ અને તેમા આલમખાનનો પણ હાથ હોવો જ જોઇએ, કારણ કે, નહિ તો તેમને અહીંથી ફરાર થઇ જવાનું કાઇ પણ કારણ નહોતું" દૌલતખાન પણ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી આલમખાનનો વિરોધી થવા લાગ્યો અને આગળ વધીને કહેવા લાગ્યો કે "ગાજીખાન, તારું કહેવું બરાબર છે, આલમખાનને પનાહ આપવામાં, તેને સુલ્તાન બાબર પાસે મોકલવામાં અને છેવટ પજાબની સૂબેદારી મેં જે ધારણાથી તેના હાથમાં સોંપી દીધી છે તે ધાર-ણામાં મારી ભયકર ભૂલ થયેલી છે. પંજાબ જેવા એક ફળદ્રૂપ પ્રાંતનો અધિકાર તેની સુલ્તાનીના વક્તમાં સ્વતત્રતાપૂર્વક મારા હાથમા રહે એ તેનાથી જોઈ કે સાંખી ન શકાય એ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે, આપણે ઇન્સાન છીએ અને તે કાંઈ ફિરિશ્તો નથી. ખયર, જે ભૂલ થવાની હતી તે થઈ ગઈ છે; પણ હવે મારે મારી ભૂલને વખતસર સુધારી લેવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે હજી આપણી ફોજ અને આપણા ફોજી અફસરો આપણા હાથમાં છે એટલે પંજાબની સૂબેદારી તો હુ આજે જ પાછી મેળવી શકુ તેમ છે હજી તો આલમખાન હિન્દોસ્તાનનો સુલ્તાન થવાનો છે અને સુલ્તાન થવા પહેલા જ તેણે આપણી આવી છેડ કરી છે તો પછી સુલ્તાન થવા પછી આપણી સાથે તે કેવાક સુલૂકથી વર્તશે એ ચોખ્ખુ જણાઈ આવે છે અર્થાત્ તે હજી સુલ્તાન થયો નથી અને તેની હુકૂમત જામી નથી તે પહેલાં જ પંજાબમાં તે પગ ન મૂકી શકે એવી હાલત પયદા કરી

દેવી એ જ વધારે સારું છે એથી બે લાભ થવાનો સંભવ છે જો ઇબ્રાહીમ સાથેના જંગમાં તેની હાર થશે, તો આપણે ઇબ્રાહીમને ખુશ રાખી શકીશું અને જો જંગમાં તેની જીત થશે તો ઇબ્રાહીમને મદદ આપીને પાછો તેની સામો કરી દઇશું એટલે પંજાબમાની આપણી સૂબેદારીને કશી પણ બાધા થઈ શકશે નહિ. હું ચાર કે પાચ દિવસમાં લાહોર જઇશ અને આપણી ફોજ સારી હોવાથી સુલ્તાન બાબરની ફોજને હાંકી કાઢીને સૂબેદાર તરીકેના અધિકારને પાછો મારા હાથમાં લઇશ. તું સારો થાય એટલે દિલ્લી જવાને રવાના થઈ જજે, ત્યા ઇબ્રાહીમ લોદીને મળજે અને તેની સાથે રહીને આલમખાનના સર્વનાશમાટેનો તારાથી બની શકે તેટલો પ્રચંડ ઉદ્યોગ કરતો રહેજે”

આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય થતા દૌલતખાને લાહોર જવામાટેની તેયારી કરવા માંડી અને પોતાના કેટલાક વિશ્વાસપાત્ર અધિકારીઓને પોતા પાસે બોલાવીને મંત્રણા કરવામાં તેનો ત્રણ કે ચાર દિવસનો સમય વીતી ગયો એ ચાર દિવસમા તેને આલમખાનના વિજયના અને દિલ્લીપ્રવેશના સમાચાર મળી ગયા અને એ સમાચાર જો કે તેના શોકને વધારનારા જ હતા, છતા પણ એ સમાચારને પોતાના લાભની સિદ્ધિમાટે યોજવાનો તેણે પોતાના મનમાં ઘાટ ઘડી લીધો અને તદનુસાર લાહોરમા પહોંચીને સુલ્તાન બાબરના જે ફોજી અફસરો હતા તેમને જણાવી દીધું કે “પરવરદિગારની મેહરબાનીથી આલમખાન સુલ્તાન અલાઉદ્દીન નામથી દેહલીનો સુલ્તાન થઈ ચૂકયો છે એટલે હવે મારા ઓહદાને હું પાછો સભાળી લેવામા કોઇ પણ જાતનું જોખમ જોતો નથી; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ આગ્રાથી ફરાર થયેલો ઇબ્રાહીમ લોદી કદાચિત્ પંજાબમાં આવીને કોઇ નવી ખટપટ ન જગાવે એટલામાટે પંજાબમાં મારા અમલની અને મારી દેખરેખની ખાસ અગત્ય છે આગળ પણ એક વાર ઇબ્રાહીમ મારાપર ચઢી આવ્યો હતો, પણ બેજવાડામાથી જ તેની છાવણીમાં ખટપટ જગાવીને મેં તેને પાછો દિલ્હીની દિશામાં ભગાવી દીધો હતો અત્યારે જો તે મારા હાથમાં આવશે, તો તેને હું જીવતો રહેવા દેવાનો નથી’ સુલ્તાન બાબરના અફસરો તેણે આલમખાન સાથે કરેલી ભલાઇને જાણતા હોવાથી તેના આ ભાષણથી ભોળવાઈ ગયા અને સૂબેદાર તરીકેનો અધિકાર પાછો તેના હાથમાં સોંપીને તેની આજ્ઞાથી પોતાની ફોજ સાથે આલમખાનના મદદગાર થવામાટે દિલ્હી જવાને રવાના થઈ ગયા બાબરની ફોજ અને તે ફોજના અફસરોને દિલ્હી મોકલવામાં પણ દૌલતખાનનો એક વિઘાતક ઉદ્દેશ સમાયલો હતો અને તે એ કે ઇબ્રાહીમ લોદીએ સાત દિવસના સુલ્તાન અલાઉદ્દીન અથવા આલમખાનના લશ્કરપર અડધી રાતે હલ્લો કરીને દિલ્હીનો કબ્જો પાછો મેળવી લીધો હતો અને આલમખાન શાહી મહેલમાથી ક્યાંક ગુમ થઈ ગયો હતો એ સમાચાર એ દિવસે પ્રભાતમાં જ તેને મળી ચૂકયા હતા અને તેથી એક જાસૂસને તેણે તત્કાળ ઇબ્રાહીમ લોદીપરનો એવા આશયનો રુક્કો આપીને રવાના કરી દીધો હતો કે “બાબરનું જે લશ્કર અહીં બાકી હતું તેને થાપ આપીને મેં દિલ્હી તરફ રવાના કર્યું છે તો ત્યા એવી ગોઠવણ કરી રાખજો કે એ લશ્કરનો નાશ થઈ જાય અને બાબરનો એક પણ સિપાહી જીવતો બચીને પાછો કાબુલમા ન પહોંચી શકે. આલમખાન

કદાચિત્ પાછો બાબર પાસે જવાને પંજાબમાંથી પસાર થશે, તો હું તેને પકડી લેવાની કોશિશ કરીશ અને જો તે મારા હાથમાં આવશે તો આપની જનાબમા પેશ કરી દઇશ." દૌલતખાન માત્ર આટલું જ કરીને બેસી ન રહ્યો, કિન્તુ તેણે પોતાના કેટલાક ચાલાક અને ચપલતાપુર્ન જાસૂસનું કામ કરનારા સિપાહીઓને એવા હુકમ સાથે દિલ્લીના જૂદા જૂદા રસ્તાઓ તરફ રવાના કરી દીધા કે "જો આલમખાન રસ્તામાં ક્યાય પણ તમને મળી જાય, તો બને ત્યાં સુધી તેને જીવતો પકડી લેજો અને તે પકડાય એટલે દિલ્લી લઇ જઇને તેને સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદી આગળ રજૂ કરી દેજો, પરંતુ જો તેને તમારાથી ન પકડી શકાય અને તેની સાથે વધારે માણસો હોય, તો કા તો છુપી રીતે તેને મારી નાખીને તેનું માથુ સુલ્તાન સમક્ષ લઈ જજો અને કા તો તેના નિવાસસ્થાનની સુલ્તાનને બરાબર ખબર આપીને ફોજની મદદથી તેને પકડી લેવાનો બંદોબસ્ત કરાવી દેજો"

ગાજીખાન પ્રાચીન ભેડાના ગુપ્ત નિવાસસ્થાનમાંથી જ દિલ્લી જવાને પોતાના પાંચ સાથીઓ અથવા જાગી જવાનો સાથે રવાના થયેલો હોવાથી ઇબ્રાહીમ લોદીના પરાજયના સમાચાર તેણે સાભળ્યા હતા, પણ તેણે દિલ્લીનો કબ્જો પાછો મેળવ્યો હતો અને આલમખાન દિલ્લીમાથી ભાગી ગયો હતો એ સમાચાર તેના સાભળવામાં આવી શક્યા ન હોતા, એટલે ગત પ્રકરણમા વર્ણવાયલી ઘટના જે ગામમાં બની હતી તે ગામમા આવ્યા પછી ઠેઠ સંધ્યા સમયે એ સમાચાર તેના સાંભળવામા આવ્યા હતા અને તેથી એક પ્રકારે તેના આનન્દનો અવધિ થયો હતો પરંતુ અચાનક તે ગુલદામ તથા કમરપારાના પન્જામાં સપડાયો અને તેનો એક જખ્મ રૂઝાયો હશે કે નહિ એટલામાં તો ગુલદામની તલ્વારથી બીજી વાર ઘાયલ થઇને તેને ત્યાંથી જીવ લઇને દિલ્લી તરફ નાસવુ પડ્યુ એ ઘટના ગત પ્રકરણમાં વર્ણવાયલી હોવાથી એના પુનર્વિવેચનની આવશ્યકતા નથી સારાંશ કે, આલમખાન જે આશાથી પંજાબમા જવામાટે નીકળ્યો હતો તે આશાની વિફળતાને જ નિપજાવનારી સર્વથા પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિ તેનામાટે પંજાબમા ઊભી થઈ ગઈ હતી એ રહસ્યથી આલમખાન સર્વથા અજ્ઞ હતો

ગાજીખાન ઇબ્રાહીમ લોદી પાસે પહોંચવાને દિલ્લીની દિશામાં પલાયન કરી ગયો હતો અને તેને પકડવામાટે પોતાના કેટલાક ફોજી જવાનોને રવાના કરીને આલમખાન પોતે નાદિરા, ગુલદામ, કમરપારા, સાદિક તથા યાસીન તેમજ પોતાની ફોજના એક હજાર સિપાહીઓ સહિત સુરક્ષિત અવસ્થામા પંજાબમા જવાને પ્રયાણ કરી ગયો હતો એ વૃત્તાન્ત તો ગત પ્રકરણના અંતમાં આપણા જાણવામા આવી ચૂક્યો છે એટલે ત્યાર પછીની કેટલીક ઘટનાઓનું આપણે હવે સક્ષપમાં અવલોકન કરી લેવાનુ છે

ગુલદામ તથા કમરપારાને જણાવ્યા પ્રમાણે જમાલુદ્દીન અથવા ગુલદામના પિતાએ ગાજીખાનને તેના માર્ગમા આગળ વધતો અટકાવવાની વ્યવસ્થા ન કરી હોય કિંવા આલમખાનના સિપાહીઓનો કાંઈ પ્રમાદ થયો હોય કે પછી ગાજીખાનના ભાગ્યની પ્રબળતા તેની સહાયિકા થઈ હોય, ગમે તેમ થયુ હોય, પણ પરિણામ એ થયુ કે ગાજીખાન આલમખાનના સિપાહીઓના હાથમા ન સપડાતા સહીસલામત દિલ્લીમા ઇબ્રાહીમ લોદી પાસે પહોંચી ગયો અને ત્યા

જયના સમાચાર મોકલીને પંજાબમા આગ્રહપૂર્વક બોલાવવાનો અને તેના આવ્યા પછી તેમજ નાદિરાનો પ્રસૂતિકાળ વીતી ગયા પછી યુદ્ધના પાવકને પ્રજ્વળાવવાનો નિશ્ચય કરીને પંજાબનિવાસને જ વિશેષ મહત્ત્વ આપ્યુ હતુ; કારણ કે, "જો પંજાબમા ઇબ્રાહીમ લોદી મારાપર લશ્કર લઇને ચઢી આવશે, તો દૌલતખાનની તથા મારી ફૌજ પંજાબમાંથી તો તેને તથા તેની ફૌજને જરૂર મારી હઠાવશે," એવી તેની દૃઢ માન્યતા હતી પરતુ તેના પ્રવાસની ચોથા દિવસની રાત્રિયે જ એક એવી ઘટના બની ગઈ કે જે ઘટનાના યોગે દૌલતખાનની કુટિલતા અને પંજાબમા તેના પોતામાટે ફેરવાઇ ગયેલી પરિસ્થિતિનો સમસ્ત ભેદ તેના જાણવામા આવી ગયો અને તેની આશાના દુર્ગપર તેથી જાણે વજ્રપાત થયો હોયની ! એવો જ તેને ભાસ થવા લાગ્યો તે શોકવર્ધિની ઘટના આ પ્રમાણે બની હતી –

ચોથા દિવસની મધ્યરાત્રિની વેળા થઈ હતી, આલમખાન પોતાની લશ્કરી છાવણીના મધ્યભાગમાના પોતાના શાહી તબૂમાં પોતાની શય્યામા નિદ્રાવશ થયેલો હતો અને તેની શય્યાથી થોડા અતરપર પ્રજ્વલિત દીપકનો મંદ પ્રકાશ તબૂમાં વિસ્તરેલો હતો આ તબૂમા તે એકલો જ સૂતેલો હતો; કારણ કે, નાદિરાખાનમ ગર્ભવતી હોવાથી તેના શયનમાટેની વ્યવસ્થા એક બીજા જૂદા તબૂમાં જ કરાયલી હતી મધ્યરાત્રિની વેળા થયેલી હોવાથી બહુધા સમસ્ત સૈનિકો નિદ્રાવશ થયેલા હોય એમ શિબિરમાં વ્યાપેલી નિસ્તબ્ધતા તથા ભીષણ શાતિના યોગે તત્કાળ જાણી શકાતું હતુ અને જો વચ્ચે વચ્ચે પ્રહરીઓના સાવધતાસૂચક ધ્વનિથી એ નિસ્તબ્ધતા તથા શાંતિનો કિંચિત્ ભગ ન થતો હોત તો દૂરથી આવતા કોઈ મનુષ્યને એ સ્થાનમા કોઈ લશ્કર છાવણી નાખીને પડ્યુ હશે એવો ભાસ માત્ર પણ ભાગ્યે જ થઈ શકત; કારણ કે, રાત કાંઇક અજવાળી હોવાથી છાવણીમાં દીપકો પણ વિશેષ સખ્યામાં પ્રકટાવવામાં આવ્યા નહોતા નાદિરાખાનમ તથા આલમખાનના તબૂઓની આસપાસ જો કે ચાર ચાર પ્રહરીઓ તેમની રક્ષામાટે સાવધ રહીને ફર્યા કરતા હતા છતાં પણ મધ્યરાત્રિ વીત્યા પછી એક વિલક્ષણ અને ભયાનક ઘટના બનવાનો રગ દેખાવા લાગ્યો શુકલપક્ષની અષ્ટમી કિવા નવમીની નિશા હોવાથી મધ્યરાત્રિ પછી અલ્પ સમયમા જ આકાશમડળમા ચંદ્રમાનો અસ્ત થવાથી જે સ્થાનમા ચદ્રનો શીતલ પ્રકાશ વિસ્તરેલો હતો તે સ્થાનમા અધકારનો અધિકાર થવા લાગ્યો હતો અને તે અધકારને પોતાનો પરમસહાયક માનીને સૈનિકોના કેટલાક અંતરપર આવેલા તબૂઓમાંના એક તબૂમાથી કોઈના જાણવામાં ન આવી શકે તેવી રીતે બહાર નીકળીને કોઇ બે ઔરત જેવી દેખાતી અજ્ઞાત વ્યક્તિઓ અત્યત મદ સ્વરથી પરસ્પર કાંઇક વાર્ત્તાલાપ કરતી આલમખાનના તબૂ તરફ આગળ વધતી દૃષ્ટિગોચર થવા લાગી અચાનક એક વૃક્ષ તળે પહોચીને તે બન્ને વ્યક્તિઓ ઊભી રહી ગઈ અને એક વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિને સબોધીને ધીમા સ્વરથી કહેવા લાગી કે –

"અહા, થોડી વારમા જ કેટલો બધો ફેરફાર ! જે રાત ચાદની રોશનીથી થોડીવાર પહેલાં હસતી અને ચમકતી દેખાતી હતી તે જ રાત અધકારના

સમંદરમાં ડૂબવાથી જાણે રોતી હોયની! એવો જ ભાસ થાય છે. યા અલ્લાહ! રાત કેવી અંધેરી છે, જાણે કયામતની કેરી છે! આજની આ પાછલી રાત આશકોમાટે શબે ફિરાક અથવા તો શબેદયજૂર છે કે જેની આગળ જુલ્માતની તારીકી પણ કાફૂર છે!"

"નહિ, નહિ, સુલયમાન, એમ જ બોલ કે આજની રાત આલમખાનની કબ્રની રાત છે, આજની રાત તે એક આસમાની બલાની વારિદાત છે આ તે રાત છે કે જેમા જંગલી દરિંદા પોતાના મસ્કનમા ગોશાનશીન છે, આ તે રાત છે કે જેમા અયશપસન્દ લોકો ગોશયે રાહતના મકીન છે! આ રાત આશકોને ખૂનેનાહકપર આમાદા કરનારી છે, આ રાત જનાકારોના ગુનાહના શૌકને જ્યાદા કરનારી છે! આ રાત ગુનાહગારોના ગુનાહોના નામા જેવી કાળી છે અને તેથી જ આ રાત ચાંદના ચમકતા ચહેરાપર અંધારાની કાળી ચાદર ઓઢાડતી ચાલી છે! આ રાતના ડરથી આસમાનના ઉપેરી સિતારા પોતાના મુખમંડળોને છુપાવે છે અને આ રાતના ખૌફથી કાતિબે આમાલના દિલમાં થરથરાટીની આંધી ચઢી આવે છે! અત્યારે છાવણીમાના બધા સિપાહો ખાબમા છે, પણ આપણે એક ખૌફનાક કામ કરવાનુ હોવાથી આપણા આત્માઓ અજાબમા છે!" બીજી વ્યક્તિએ પ્રથમ વ્યક્તિને પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા

"પરતુ, હુસ્ના, ક્યાંક એવું ન થાય કે આ જનાના લિબાસમાં નીકળેલો સુલયમાન શિકારી થવાને બદલે શિકાર થઈ જાય, આલમખાનની જાન લેવા જતા આપણી પોતાની જાનની કુરબાની અપાય!" સ્ત્રીવેષધારી સુલયમાને પોતાની સગિની હુસ્નાને સબોધીને આવા ભયદર્શક ઉદ્ગારો કાઢ્યા

તેમના આ વાર્તાલાપથી તે બે વ્યક્તિઓમાની એક વ્યક્તિ ખરેખરી સ્ત્રી હતી અને બીજી વસ્તુત પુરુષ હોવા છતાં સ્ત્રીવેષધારિણી વ્યક્તિ હતી તેમ જ તેઓ આલમખાનની હત્યામાટે જ અત્યારે આલમખાનના તબૂ તરફ જવાને નીકળી હતી એટલુ તો સ્પષ્ટતાથી આપણા જાણવામા આવી શકે તેમ છે એટલે હવે તેમના હવે પછીના કાર્યક્રમનુ જ આપણે અવલોકન કરવાનુ છે

પોતાના સગી સુલયમાનના ઉપર્યુક્ત ભયદર્શક ઉદ્ગારો સાંભળીને હુસ્ના મદ પરતુ ઉપાલભાત્મક ભાવથી તેને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે "સુલયમાન, તુ મર્દ હોવા છતા અણીને વખતે તારા મોઢામાથી આવા અલ્ફાજ નીકળતા સાંભળીને મને અજાયબી થાય છે નામર્દ ન થા; મારા મોઢાને શુ તાકી રહ્યો છે! મારા સવાલનો જવાબ આપ બોલ, તારા દિલમા હિમ્મત છે ખરી કે નહિ?"

"બેશક છે, પરતુ આ સવાલથી કાંઈ મતલબ?" સુલયમાને જવાબ આપીને સવાલ પૂછ્યો

"ખામોશ, અને તારી પાસે ખજર છે કે નહિ?" હુસ્નાએ તેના સવાલનો જવાબ ન આપતાં બીજો સવાલ રજૂ કર્યો

"હા છે." સુલયમાને કહ્યુ

"તારી પાસે ખંજર છે એ તો હુ પણ જાણુ છુ, પણ હુ એ પૂછવા માગુ છુ કે એ ખજર ફક્ત લોકોને દેખાડવામાટે જ તેં પોતાની પાસે રાખ્યુ છે કે એની પાસેથી કાંઈ કામ લેવામાટે?" હુસ્નાએ આડો સવાલ પૂછ્યો.

"આ ખંજર દુશ્મનના ખૂનનો તલબગાર છે!" સુલયમાને જોશમા આવીને કહ્યું

"તો આપણા આકાના દુશ્મન આલમખાનનું ખૂન તારા ખૂનના તલબગાર ખંજરમાટે તૈયાર છે!" હુસ્ના બોલી, અને ત્યાર પછી તે તેના ઉત્સાહને વધારતી કહેવા લાગી કે "ગભરાતો નહિ, સુલયમાન, ગભરાતો નહિ, કારણ કે, હુ જો કે ઔરતજાત છુ; છતાં આવાં કામોને પાર પાડવામાં હું જિન્દા કરામાત છુ હુ તારા ગમની અંધારી રાતને શબેવસ્લ બનાવીશ અને ઉમ્મીદના ચાંદને તેમાં ચમકાવીને રોશનીને ફેલાવીશ હુ જીવતી છુ ત્યાંસૂધી તારે મલકુલ મૌતથી પણ ડરવાનું નથી અને ડરી-જઇને જરા પણ પાછુ પગલું ભરવાનુ નથી સુલયમાન, યાદ રાખજે કે તુ મારો આશક છે; મારી મહબ્બત અને મારા વસ્લનો તલબગાર છે અને મને પોતાની બીબી બનાવવાનો ઉમ્મીદવાર છે, પણ આજના કામના અંજામમાં તું જરા પણ નામર્દાઈ બતાવીશ, તો મારી નિગાહમાંથી ઊતરી જઇશ અને હુ તારી માશૂકા થવાને બદલે તારા માથાપર લાનતનો વર્ષાદ વર્ષાવીશ, કારણ કે, ઔરતજાત મર્દને પસન્દ કરનારી હોય છે, હીજડાને પસન્દ કરનારી નથી હોતી! એ તારે કદાપિ ભૂલી જવાનુ નથી અને હેચકારા થવાનું નથી!"

"બસ, હુસ્ના, બસ કર અને જબાનના ખંજરને હવે આ આશકના સીનાપર ન ચલાવ તારા વસ્લને મેળવવામાટે હુ જહન્નમમાં જવાને પણ તૈયાર છુ; હું તારા હુકમનો ગુલામ છુ, તારો બન્દો તાબેદાર છુ!"

"શાબાશ, મર્હબા, આફરીન!" હુસ્નાએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો

હુસ્ના અને સુલયમાન આલમખાનના તંબૂ તરફ આગળ વધ્યાં અને જમીનપર લાંબા પડી પશુ પ્રમાણે ચાલી પ્રહરીઓની નજર ચૂકાવીને આલમખાનના તંબૂમાં દાખલ થઈ ગયાં

આલમખાન ગાઢ નિદ્રામા પડેલો હોવાથી પોતાના પ્રાણહારક શત્રુઓના પોતાના તંબૂમા થયેલા પ્રવેશની ઘટના તેના જાણવામાં આવી શકી નહિ. હુસ્નાએ મદ બળતા દીપકને વધારે મદ કરી નાખ્યો અને અધુક પ્રકાશમાં આલમખાનની શય્યા તરફ સુલયમાન સહિત આગળ વધીને તેણે સુલયમાનને કહ્યુ કે "ખબરદાર, હોશિયાર, ખંજરનો એક જ વાર અને દુશ્મન ફિન્નાર! દુશ્મન ખાબે ગફલતમાં પડેલો છે ત્યા સૂધીમાં એનું કામ તમામ થવુ જોઇએ; કારણ કે, ખુદા ન ખાસ્તા એ અચાનક બેદાર થશે, તો એની અજલ આપણી ગર્દનોપર ચઢી જશે!"

"આ ખંજરે ખૂંખાર દુશ્મનની છાતીમાં પેસવાને તૈયાર છે" સુલયમાને ખંજરને બહાર કાઢીને એ પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા અને તે સાથે ખંજરને આલમખાનની છાતીમાં ઊતારી દેવાને તે તૈયાર થઇ ગયો. પરન્તુ અચાનક "મારનારના હાથ બે છે અને બચાવનાર પરવરદિગારના હાથ હજાર છે!" એ પ્રમાણેના શબ્દો તેના તથા હુસ્નાના શ્રવણોમા આવીને અથડાયા, તે ઉભય પાપિજનો ભયથી કિંચિત્ પાછળ હટી ગયાં અને તે ક્ષણે જ તમંચામાંથી છૂટેલી એક ગોળીએ સ્ત્રીવેપધારી સુલયમાનની છાતીમા પ્રવેશ કરીને તેને ભૂમિપર ચત્તોપાટ પછાડી નાખ્યો આવી ફેરવાયલી પરિસ્થિતિને જોઇને હુસ્ના ત્યાંથી

જીવ બચાવવામાટે નાસી જવાને તૈયાર થઇ, પરંતુ તે જેવી બે ડગલાં આગળ વધી કે તત્કાળ તેને પુરુષવેષધારિણી હુમરપાગએ પોતાના સશક્ત બાહુપાશમાં બદ્ધ કરી લીધી અને આલમખાનના દુપટ્ટાથી બાંધીને ભૂમિપર નાખી દીધી આ ઘટનાના યોગે કેટલોક કોલાહલ થતાં આલમખાન પણ જાગી ઉઠચો અને પહેરીઓ પણ ત્યાં દોડી આવ્યા હુસ્ના તથા સુલયમાનના કાળા કારસ્તાનનો ભેદ ખુલ્લો થઈ જતાં આલમખાન પાસેથી અભયવચન મેળવ્યા પછી હુસ્નાએ જે વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો તે આ પ્રમાણેનો હતો –

"હું પંજાબના સૂબેદાર દૌલતખાનના જનાનખાનાની એક બાંદી છું અને દૌલતખાનના સાહબજાદા ગાઝીખાનની એક છુપી માશૂકા છું દૌલતખાન તથા ગાઝીખાનનો, ભેંદામાંથી નાદિરાખાનમ તથા આપ નામદારના બે ફિદવીઓના પલાયન કરી ગયા પછી, આપમાં અવિશ્વાસ બંધાયાથી દૌલતખાને ગાઝીખાનને ઈબ્રાહીમ લોદી પાસે મોકલીને પોતે લાહોર જઈ પંજાબની સૂબેદારી પાછી પોતાના હાથમાં લઈ લીધી છે અને આપ નામદારને મારી નાખવામાટે પોતાના કેટલાક વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્યોને આપનો જ્યાં પત્તો મળે ત્યાં જવામાટે રવાના કરી દીધા છે હું પણ મોટી ઇનામની અને ગાઝીખાનની બીબી થવાની આશાથી આપને મારી નાખવાનું બીડું ઝડપીને અહીં આવી હતી અને મારા વિસાલના તલબગાર આ સુલયમાનને મહબ્બતની લાલચમાં લપટાવીને મારી સાથે લાવી હતી આપની છાવણીમાં લાહોરથી આવેલા આપના લશ્કરમાં દૌલતખાનના કેટલાક નફરો મૌજૂદ હોવાથી અમો છાવણીમાં પ્રવેશ કરી શક્યાં હતાં અને આશ્રય મેળવી શક્યાં હતાં. મધ્યરાત્રિ પછી સુલયમાનને હું જનાના લિબાસમાં અહીં એટલામાટે લાવી હતી કે કદાચિત્ અમો કોઇના જોવામાં આવી જઇએ, તો પણ નાદિરાખાનમની બાંદીઓ તરીકે પોતાને ઓળખાવીને અમારાથી મોતના પંજામાંથી છટકી શકાય અને તે અમારાપર કોઇની નજર ન પડે, તો અમારું કામ નિર્વિઘ્ન પાર પડી જાય. અમારો દાવ આપના તંબૂમાં દાખલ થતા સુધી તો ફાવી ગયો, પણ આ હસીન નૌજવાનના જણાવ્યા પ્રમાણે મારનારના બે હાથ અને બચાવનાર પરવરદિગારના હાથ હજાર હોવાથી પરવરદિગારે આપના બચાવનાર આ નૌજવાન ફિરિશ્તાને આગીની જેમ જ આપના બચાવમાટે મોકલી આપ્યો, એના તમંચાની ગોળીથી મારો આ સાથી મરાયો અને હું પોતે પણ પકડાઈ ગઈ હવે આપ નામદારનાં ચરણોમાં મારી એ જ પ્રાર્થના છે કે આપ દૌલતખાનના વચનમાં કે વર્તનમાં લેશ માત્ર પણ વિશ્વાસ રાખશો નહિ, હાલ તરત લાહોરમાં જશો નહિ અને હિન્દોસ્તાનની સુલ્તાનીને મેળવવામાટે જે કાંઇ પણ કોશિશ કરો તે કેવળ પોતાના બળપર આધાર રાખીને તેમ જ બરાબર સાવચેતી રાખીને જ કરજો હું આપનો જીવ લેવાને આવી હતી છતાં આપ નામદારે મારા ગુનાહે અઝીમની મોઆફી આપીને મને મારી જાન બક્ષી છે એ એટલે એ એહસાનના બદલામાં આપ નામદારને ખરી સલાહ આપવી એ હું મારો ફર્જ સમજું છું"

આ પ્રમાણે કહીને હુસ્નાએ ગાઝીખાનના પ્રયાણ અને તેના યોગે પંજાબમાં આલમખાનમાટે ઉત્પન્ન થઈ ગયેલી પરિસ્થિતિનો જે વૃત્તાન્ત પ્રસ્તુત પ્રકરણના

પ્રારંભમાં આપવામા આવ્યો છે તે સમસ્ત વૃત્તાન્ત પણ આલમખાનને કહી સંભળાવ્યો; કારણ કે, હુસ્ના પોતે ગાઝીખાનની માશૂકા હોવાથી ગાઝીખાનના પોતાના મુખથી જ એ સર્વ ગુપ્ત છળપ્રપચોની વાર્ત્તા તેના જાણવામા આવી હતી અને તેથી જેને હુસ્ના ન જાણતી હોય, એવી દૌલતખાન તથા ગાઝીખાનની કોઇ પણ છુપી મસ્લહત હતી જ નહિ. અહીં એ પણ જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે આ હુસ્ના તે જ બાદી હતી કે નાદિરાએ દૌલતખાનના નામનો લખેલો રુક્કો જેના હાથમાં આવ્યો હતો અને તે રુક્કો દૌલતખાનને ન આપતાં જેણે ગાઝીખાનને આપવાથી ગાઝીખાને નાદિરાપર કરેલા અથવા કરવા ધારેલા અત્યાચાર કિવા બળાત્કારની વાર્ત્તા દૌલતખાનના જાણવામા આવી શકી નહોતી અને જેના પરિણામે ગાઝીખાનનો પ્રપચ ફાવી જતાં દૌલતખાન આલમખાનનો જાની દુશ્મન થઈ ગયો હતો

આલમખાને પોતાના વચન અનુસાર અત્યન્ત ઉદારતા દર્શાવીને પાપીયસી હુસ્નાને પ્રાણદાન આપીને તેની જ્યાં જવાની ઇચ્છા હોય ત્યાં જવામાટેની આજ્ઞા આપી દીધી અને હુસ્ના વારવાર આલમખાનનો ઉપકાર માનતી અને તેના શિરપર આશીર્વાદોની વૃષ્ટિ વર્ષાવતી ત્યાથી રવાના થઈ ગઈ. સુલયમાનના શબને પ્રહરીઓ ત્યાંથી ઉપાડી ગયા અને પ્રભાતમાં પોતાની છાવણીમા દૌલતખાનના પક્ષના જેટલા પણ શક પડતા માણસો મળી આવ્યા તે સર્વને એકત્ર કરીને આલમખાને જલ્લાદોની તલ્વારોના વારથી એક સમયાવચ્છેદે એટલામાટે મરાવી નાખ્યા કે ભવિષ્યમાં દૌલતખાનના બીજા માણસો તેમના શિરચ્છેદની વાર્ત્તા સાભળીને તેની છાવણીમાં અથવા તો તેનો જે નગર કે ગ્રામમાં મુકામ હોય તે નગર કે ગ્રામમાં આવતાં વિચાર કરે અને તેથી ભવિષ્યમાં શત્રુપક્ષના છળપ્રપંચની ભીતિ તથા ચિન્તા સ્વાભાવિક જ ઓછી થઈ જાય આ એક નવીન કાર્યમાં રોકાણ થવાથી પ્રભાતમા છાવણી ઉઠાવીને આલમખાનથી પ્રવાસમાં આગળ વધી શકાયું નહિ તેમ જ એ દિવસે ત્યાંથી છાવણી ન ઉઠાવવાનું બીજું કારણ એ પણ હતુ કે પ્રથમ આલમખાનનો લાહોર જવાનો વિચાર હતો, પણ ત્યાંની પરિસ્થિતિનુ પરિવર્ત્તન થયેલુ હોવાથી અને ત્યાં જવામાં વિશેષ ભીતિ રહેલી હોવાથી હવે ક્યા સ્થાનમાં જવુ અને ઇબ્રાહીમ લોદી સાથેના ભાવિયુદ્ધની કેવા પ્રકારે તૈયારી કરવી એ વિશેનો નિશ્ચય કરી લેવાની તેનામાટે અનિવાર્ય આવશ્યકતા હતી આ કારણથી આલમખાને સુલ્તાન બાબરની ફૌજના ચાર મોટા સિપાહસાલારો અથવા ફૌજી અફસરોને પોતાના તંબૂમા બોલાવ્યા અને મધ્યાહ્નભોજનનો સમય થતા સૂધી તેમની સાથે જે કાંઈ પણ મત્રણા કરવાની હતી તે કરી લીધી ત્યારપછી મધ્યાહ્નભોજ નો સમય થતાં અને ચાસીને આવીને દસ્તરખાનપર પધારવાની સૂચના આપતાં આલમખાન સિપાહસાલારોને વિદાય કરીને જમવામાટે નાદિરાના તબૂમાં ચાલ્યો ગયો

નાદિરાના તંબૂમાં નાદિરા, ગુલદામ તથા કમરપારા સાથે એક જ દસ્તરખાનપર બેસીને ભોજનને ન્યાય આપ્યા પછી પરવરદિગારનો ઉપકાર માની સાદિક તથા ચાસીનને જમવા જવાની રજા આપીને આલમખાન પોતાની બેગમ નાદિરાખાનમ તેમજ કમરપારા તથા ગુલદામને સબોધીને પંજાબમાંની

પોતામાટે સર્વથા બદલાયલી પરિસ્થિતિનો વૃત્તાંત સભળાવ્યા પછી કહેવા લાગ્યો કે "હવે દૌલતખાનના વચન તથા વર્ત્તનમાં વિશ્વાસ રાખવામાં અને લાહોર જવામા આપણી સલામતી ન હોવાથી અને અત્યારે કેટલાક સમયનેમાટે આપણને કોઇ બહુ જ સુદૃઢ તથા સુરક્ષિત સ્થાનની આવશ્યકતા હોવાથી સુલ્તાન બાબરના ફૌજી અફસરો સાથે મસ્લહત કરીને હુ એવા નિશ્ચયપર આવ્યો છુ કે આપણે અહીંથી સિયાલકોટ જવુ અને ત્યાં આપણો કબ્જો કરી લઇને અનુકૂલ સમય આવતાં સૂધી ત્યાં જ રહેવું, એ જ આપણામાટે વધારે સલામતી ભરેલુ છે, કારણ કે, સિયાલકોટનો કિલ્લો ઘણો જ મજબૂત હોવાથી અને કિલ્લાના અંદરના ભાગમાં પણ પાણીની વિપુલતા હોવાથી જો ધાન્યના ભડાર ભરી રાખી કિલ્લાને બધ કરીને અદરથી લડીએ, તો પણ બાહ્યભાગમાના શત્રુઓને આપણે બે વર્ષ હંફાવી શકીએ, એવી ત્યાંની પરિસ્થિતિ છે અહીંની સમસ્ત પરિસ્થિતિના સમાચાર આપવામાટે આજે જ એક રુકકો લખીને ચાર સિપાહોને કાબુલમાં સુલ્તાન બાબર પાસે મોકલવાની મે વ્યવસ્થા કરી રાખી છે અને તે પ્રમાણે તેઓ આજે સાંઝ સૂધીમા જ અહીથી કાબુલ જવાને રવાના થઇ જશે ઇબ્રાહીમ લોદીસાથેના હવે પછીના જંગનો આધાર સુલ્તાન બાબરની નવીન વ્યવસ્થાપર રહેલો હોવાથી જ્યાં સૂધી સુલ્તાન બાબરનો જવાબ નહિ આવે, ત્યાં સૂધી સિયાલકોટમા આપણે શાતિમા આપણા દિવસો વીતાડવાના છે, પરતુ જો તે પૂર્વે ઇબ્રાહીમ લોદી અથવા દૌલતખાન કિંવા તેઓ બન્ને મળીને આપણી છેડતી કરશે, તો કિલ્લામાં રહીને તેમને હફાવી શકાય એટલી ફૌજ તો ખુદાના ફજલથી આપણી પાસે છે અને જે ફૌજી જવાનો આપણાથી છૂટા પડી ગયા છે તેઓ પણ થોડા વખતમા સિયાલકોટમાં આપણી સાથે આવી મળશે એટલે પછી ચિન્તા કિંવા ભીતિનુ વિશેષ કારણ રહેશે નહિ આપણે અહીંથી આવતી કાલે છાવણી ઉપાડીને બામદાદમા જ સિયાલકોટ જવામાટે રવાના થઇશું અને લગભગ પદર દિવસ જેટલા સમયમા ત્યા જઈ પહોચીશું ખુદા આપણો મદદગાર થાઓ અને આપણી સઘળી મુરાદો તથા તમન્નાઓ બર આવો।"

આલમખાનની વાર્ત્તાને શાતિથી સાંભળી લીધા પછી કમરપાશાએ આલમખાનને અનુલક્ષીને ગભીરતાથી કહેવા માંડ્યુ કે "ગરીબપરવર, હવે ઇબ્રાહીમ લોદીસાથેની બીજી વારની લડાઈમાટે તેમ જ દૌલતખાન તથા ગાજીખાનને શિકસ્ત આપવામાટે હિન્દોસ્તાનમા સુલ્તાન બાબરની પોતાની હાજરીની જ વધારે જરૂરત છે અને તેટલામાટે જો રુક્કામાં સુલ્તાન બાબરને પોતાને જ અહી બોલાવવામાટેનુ દબાણ કરવામાં આવે અને તેમાટેના વાજિબ સબબો બતાવવામાં આવે તો તેથી મારી ધારણા પ્રમાણે વધારે ફાયદો થવાનો સભવ છે, કારણ કે, આપ દિલેર, દિલશેર, સૂરમા અને કવી છો ખરા, પરતુ દુનિયાના દાવપેચોથી તેમ જ તજરુબાથી અજાણ છો અને તેટલામાટે આપ નામદારના મદદગાર તરીકે સુલ્તાન બાબર જેવા જમાનાના તજરુબાકાર અને હોશિયાર લડવૈયાની નેહાયત જરૂરત છે, એ હુ બીજી વાર પણ કહુ છુ તે ધ્યાનમા રાખશો જો આપ નામદારની ઇચ્છા હોય, તો ચાર સિપાહો સાથે હુ અને ગુલદામ પણ કાબુલ જઇએ અને ગમે તેમ કરીને સુલ્તાન બાબરશાહને વળી પાછા એક વાર આ હિન્દોસ્તાનમા લઇ આવીએ"

"મારી પોતાની પણ છેલ્લા બે દિવસથી કાબુલ જવાની ખાહિશ થયા કરે છે; કારણ કે, મારા મનમાં એવો શક પયદા થઈ ગયો છે કે મારા પિદર જન્નતનશીન થઈ ગયા છે અને થોડા દિવસ પહેલાં તેઓ મારા તથા કમર પારાના જોવામા આવ્યા હતા તે તેઓ પોતે નહોતા, પણ તેમની પાક રુહ હતી, એવી મારા દિલમાં છુપી બસારત થયા કરે છે અને મારો એ શક મંજિલગાહમાં પહોચ્યા વગર અને ત્યાથી મારા પિદરના સમાચાર મેળવ્યા વગર કદાપિ નાબૂદ થઈ શકે તેમ નથી. કાબુલ જવાનુ એક આ કારણ છે અને બીજુ કારણ સુલ્તાન બાબરશાહને હિન્દોસ્તાનમા લાવવાનું આવી મળ્યુ છે એટલે કમરપારા સાથે હશે તો મારી સફર સહલ થઈ જશે અને કમરપારાને પણ મારો સંગાથ મળશે એટલામાટે મને પણ જો કમરપારા સાથે જવાની આજ્ઞા આપશો, તો આપ નામદારનો મારાપર મોટો ઉપકાર થશે." ગુલદામે પણ અમુક એક વિશિષ્ઠ કારણથી કમરપારા સાથે કાબુલ તરફ જવામાટેની ઇચ્છા દર્શાવી

કમરપારા તથા ગુલદામના આ પ્રસ્તાવનુ આલમખાન કાંઈ પણ ઉત્તર આપે તે પૂર્વે તેમના એ પ્રસ્તાવને સાંભળતાં જ નાદિરા પોતાના અભિપ્રાયને દર્શાવતી કહેવા લાગી કે "હમ્શીરા કમરપારા અને બહન ગુલદામ, તમો ઔરતજાત હોવા છતા મારા ભાઇઓની ગરજ સારીને તમોએ મારી મોઘી અસ્મતને જીવતુ જોખમ વેડીને બચાવી છે અને ગઈ રાતે મારા સરતાજ ખાવિન્દની જાન બચાવીને મારા સોહાગને કાયમ રાખી મને એહસાનના બોજથી એવી તો દબાવી દીધી છે કે આ એહસાનોનો બદલો મારાથી આ જિન્દગીમાં તો વાળી શકાય તેમ છેજ નહિ હવે આ જિન્દગીમા હુ તમારાથી છૂટી થવા નથી માગતી અને તેથી કાબુલ જવામાટે તમને રજા આપવાની મારી મારા સરતાજને ચોખ્ખી ના છે તમો અમારી પાસે હશો, તો ગમે તેવી આફતના વક્તમાં પણ અમને તમારો સહારો મળ્યા કરશે અને અમારા દિવસો રમતાં રમતા વીતી જશે સુલ્તાન બાબરશાહ પોતે જ હિન્દોસ્તાનમા આવે એમ મારા ખાવિન્દ રુક્કામા દબાણ કરીને લખશે અને ગુલદામ, તારા પિદરના સમાચાર ફોજી સિપાહો લેતા આવશે એટલે તે સમાચાર સાંભળીને તારા પિદરના ઇન્તકાલ વિશેનો તારો શક પણ નાબૂદ થઈ જશે એટલે આ કામોમાટે ખાસ તમારે જ કાબુલમા જવાની જરૂરત નથી મારી ખાહિશ આવી છે છતાં તમો જબર્દસ્તીથી જાઓ તો પછી મારાથી તમને અટકાવી શકાય તેમ નથી"

કમરપારા તથા ગુલદામથી નાદિરાના પ્રેમ તથા આગ્રહનો તિરસ્કાર કરી શકાયો નહિ અને તેથી તેમણે કાબુલ જવામાટેના પોતાના વિચારને માંડી વાળ્યો તે જ દિવસે આલમખાને સુલ્તાન બાબરશાહના નામનો એક રુક્કો લખી તેમાં પોતાના જયપરાજય તથા દૌલતખાન અને ગાજીખાનની નીચતાનો સવિસ્તર વૃત્તાંત જણાવીને તેમા તેને પોતાને હિન્દોસ્તાનમાં આવવામાટે આગ્રહ કરી તે રુક્કાને બંધ કરી ચાર સિપાહોને તે રુક્કો બાબરને હાથોહાથ પહોંચાડવામાટે રવાના કરી દીધા અને તેમની સાથે બીજા બે સિપાહોને મંજિલગાહના દરોગા જમાલુદ્દીનના સમાચાર લાવવામાટે મોકલ્યા કે જેઓ

મન્જિલગાહ સૂધી જઈનેજ પાછા ફરવાના હતા. આ કાર્યથી મુક્ત થયા પછી પોતાના લશ્કરના કેટલાક ભાગને આગળ દશ ગાઉના ફાસલાપર છાવણી નાખવા-માટે રવાના કરીને રાત્રિનો સમય આલમખાને પૂરતો બંદોબસ્ત રખાવીને વિશ્રાંતિમા વીતાવ્યો અને બામદાદમા ત્યાંથી છાવણી ઉઠાવીને તે પોતાનાં આત્મીય જનો તેમજ બાકીના સૈન્યવિભાગ સહિત પ્રવાસમાં આગળ વધ્યો. આલમખાન સિયાલકોટ જવાનો હોવાથી જો અહીં સિયાલકોટનો અમો અમારા પાઠક તથા પાઠિકાઓને કિંચિત્ પરિચય કરાવીશું તો તે અપ્રાસંગિક તો નહિ જ કહેવાય

સિયાલકોટ નગર દિલ્લીથી લગભગ ૨૦૦ ગાઉના અંતરપર અને લાહોરથી ઉત્તર દિશામા લગભગ ૪૫ ગાઉના અંતરપર આવેલુ છે એ નગર પાંડુરાજાના પુત્ર નકુલ તથા સહદેવના મામા રાજા શલ્યે વસાવ્યુ હતુ અને તેથી મહાભારતમા એ નગરનુ અને એ નગરના રાજાનુ નામ વર્ણવાયલુ છે શલ્ય અથવા શાલ્ય રાજાની રાજધાની અત્યારના ઝંગ નામક જિલ્લામાં ગુજરાંવાલા જિલ્લાની સીમાના નિકટમાં હતી અને તેનુ નામ સાકલા હતું, એ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ પણ કેટલાક ઇતિહાસોમા મળી આવે છે ઇસ્વી સન્ ૬૫ અથવા ૭૦ માં રાજા વિક્રમાદિત્યના પુત્ર શાલવાને એ નગરની સુધારણા કરી હતી શાલવાનનુ બીજુ નામ રસાલૂ પણ હતુ અને રસાલૂની રાજધાની સિયાલકોટ નગરી હતી અદ્યાપિ પંજાબ પ્રાંતના પ્રત્યેક વિભાગના લોકો રસાલૂ વિષયક અનેક દંતકથાઓ કહ્યા કરે છે રાજા હુદીએ રસાલૂનો પરાજય કર્યો હતો અને રસાલૂના મૃત્યુ પછી હુદી સિયાલકોટનો રાજા થયો હતો હુદી પછી સિયાલકોટનુ રાજ્ય ૩૦૦ વર્ષ પર્યન્ત લૂટફાટ તથા દુષ્કાળ આદિથી ઉજ્જડવત્ થઇ ગયુ હતુ. ઇસ્વીસનની સાતમી શતાબ્દિમા જંબૂના રાજપૂતોએ સિયાલકોટ નગર અને તદન્તર્ગત સમસ્ત પ્રદેશપર પોતાનો અધિકાર કરી લીધો હતો, મુગલોના રાજત્વકાળમાં તે દેશ લાહોરના સૂબાના એક ભાગ તરીકે હતો અને સિયાલકોટ એક સદર સ્થાન હતું એ પછી કેટલાક સ્વામીઓના હસ્તમા ગયા પછી ઇ સ ૧૮૧૦ મા લાહોરના મહારાજા રણજિતસિંહે સંપૂર્ણ સિયાલકોટ જિલ્લાને પોતાના અધિકારમા કરી લીધો હતો અને ઇ સ ૧૮૪૯ મા ત્યા અંગ્રેજોનો અધિકાર થયો હતો કે જે અદ્યાપિ વર્ત્તમાન છે

આપણી નવલકથામાં વર્ણવાયલી ઘટનાઓના સમયમા સિયાલકોટની આસપાસ લગભગ દોઢ ગાઉ જેટલા ઘેરાવાનો પત્થરનો બાંધેલો રાજા શાલવાન અથવા રસાલૂનો બંધાવેલો એક બહુ જ મજબૂત કિલ્લો હતો અને તે દુર્ગ બહુધા અજેય મનાતો હતો, કારણ કે, કિલ્લાની દીવાલો ઘણી જ જાડી હતી, કિલ્લામાં કૂવાઓની સારી સંખ્યા હોવાથી પાણીના દુષ્કાળનો ભય હતો જ નહિ, ધાન્ય ભરી રાખવામાટે ભૂગર્ભમા અત્યંત વિશાળ ભંડારોની યોજના કરાયલી હતી અને કિલ્લાની આસપાસ એક ઘણી જ પહોળી તથા બહુ જ ઊંડી ખાઈ કરેલી હતી અને તેમાં સદા સર્વદા પાણી ભરેલુ રહેતું હતું એટલે શત્રુ ગમે તેવો અને ગમે તેટલો પ્રબળ હોય તો પણ તે સમયમાં એ કિલ્લાપર તેનાથી અચાનક આક્રમણ કરી શકાય તેમ હતુ જ નહિ

કિલ્લામાં આવજાવ કરવામાટે ચાર દિશામા ચાર મોટા દરવાજા રખાયલા હતા અને ખાઇપરના લાકડાના મજબૂત પૂલ ઉપર થઇને તે દરવાજામા પ્રવેશ કરી શકાતો હતો એ લાકડાના પૂલ એવા પ્રકારના બનાવેલા હતા કે જ્યારે આવશ્યકતા હોય ત્યારે કિલ્લાની દીવાલોમાથી તેમની સાથે જોડેલી સાકળોને યંત્રદ્વારા ખેંચતાં પૂલ ઉપર ઉપડી આવતા હતા અને એવી રીતે પૂલ ઉચકાઇ જતા બહાર જવા આવવાનો માર્ગ સર્વથા બધ થઇ જતો હતો નગરમા ધનાઢ્ય વ્યાપારીઓની સખ્યા સારી હોવાથી અને વ્યાપાર તથા ઉદ્યોગમાં પણ એ નગર આગળ વધેલુ હોવાથી નગરની સમૃદ્ધિ પણ અન્ય નગરો કરતાં વિશેષ પરિમાણમાં હતી અને એ સર્વ કારણોથી એ નગરને તે સમયમાં પણ લાહોર જેટલું જ મહત્ત્વ અપાતુ હતુ આલમખાન લાહોરમાં વધારે રહ્યો નહોતો, પરતુ સિયાલકોટમા પૂર્વે કોઇ કારણવશાત્ એક વર્ષ જેટલો સમય વીતાડી આવ્યો હતો અને તેથી સિયાલકોટની સુરક્ષિતતા તથા ઉત્તમતાને તે બરાબર જાણતો હોવાથી અત્યારના કટાકટીના સમયમા સિયાલકોટને જ પોતાનુ નિવાસસ્થાન બનાવવાનો તેણે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો હતો *

અસ્તુ ઉપર્યુક્ત સ્થાનને ત્યાગ્યા પછી આલમખાન કોઈ દિવસ આઠ ગાઉ, કોઈ દિવસ દશ ગાઉ તો કોઈ દિવસ બાર ગાઉની મજિલ મારતો બરાબર ઓગણીસમે દિવસે સિયાલકોટની સીમામા આવી લાગ્યો સિયાલકોટમાંના દૌલતખાનના પ્રતિનિધિને આલમખાન તથા દૌલતખાન વચ્ચે ઉદ્ભવેલા વૈરભાવના સમાચાર મળી ગયેલા હોવાથી પ્રથમ તો તેણે આલમખાનને સિયાલકોટમા આવતો અટકાવવાના પોતાથી બની શકતા સર્વ પ્રયત્નો કરી જોયા અને પોતાનો સપૂર્ણ વિરોધ દર્શાવ્યો, પરંતુ આલમખાન પોતાના સૈન્ય સહિત નગરમાં પેસી આવેલો હોવાથી અને તેના સૈન્ય સાથે બાથ ભીડવા જેટલી શક્તિ પોતામા ન હોવાથી દૌલતખાનનો પ્રતિનિધિ છેવટે પોતાના પક્ષના મનુષ્યોને લઇને સિયાલકોટમાથી લાહોર જવામાટે ચાલ્યો ગયો અને સિયાલ-

---

* ઇ. સ ૧૮૫૭ ના બળવાના સમયમા સિયાલકોટ છાવણીની દેશી સેના બળવાખોર થઇ હતી અને તે સેનાના સૈનિકોએ યૂરોપીયન અધિકારીઓને મારી નાખ્યા હતા, દફતરને બાળી નાખ્યું હતુ, ખજાનો લૂટી લીધો હતો અને કયદીઓને છોડી મૂકયા હતા. થોડા દિવસ તેઓ આખા જિલ્લાના માલિક બની બેઠા હતા, પરતુ ત્યાર પછી સત્વર જ અંગ્રેજોએ તેમને નસાડીને ત્યાં પાછો પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો હતો એ બળવાના સમયમાં કેટલાક અંગ્રેજોએ શાલવાનના કિલ્લામાં આશ્રય લીધો હતો, પરતુ ત્યાર પછી કિલ્લાને તોડી નાખવામા આવ્યો હતો. કિલ્લાનું અત્યારે અસ્તિત્વ ન હોવા છતા સિયાલકોટ નગરના મધ્ય ભાગમા પુરાણા કિલ્લાની એક નિશાની ઊભેલી છે કે જેને અદ્યાપિ લોકો શાલવાનના કિલ્લાના નામથી ઓળખે છે એવી બીજી નિશાનીઓ નગરના બાહ્યભાગમા પણ વિસ્તરેલી દેખાય છે અર્થાત્ ઇ સ ૧૮૫૭ સૂધી એ કિલ્લો સારી સ્થિતિમા હતો, તો પછી આપણી નવલકથાના સમયમાં એ કિલ્લો ઘણી જ સારી અને સુદૃઢ સ્થિતિમા હોય એ તો સર્વથા સ્વાભાવિક જ છે, કારણ કે, આપણી નવલકથાનો સમય ઇ સ ૧૮૫૭ થી લગભગ ૩૨૫ વર્ષ પૂર્વનો છે

કોટમા **આલમખાને** પોતાના સપૂર્ણ અધિકારની સ્થાપના કરી દીધી **આલમખાનની** આ ધૃષ્ટતાના સમાચાર **દૌલતખાનને** મળતા ક્રોધથી તે લાલ પીળો થઈ ગયો અને તેણે **આલમખાનપર** ચઢાઈ કરીને તેને મારી નાખવાના અથવા તો નસાડી મૂકવાના બે મહિનામા બે વાર પ્રચણ્ડ પ્રયત્નો કર્યા; પરતુ તેના એ પ્રયત્નો નિષ્ફળ થવાથી **આલમખાન સિયાલકોટમા** આનન્દપૂર્વક પોતાના દિવસો વીતાડવા લાગ્યો ત્યારપછી દિલ્લીથી પાછા ફરેલા **ગાજીખાને** પણ **આલમખાનને સિયાલકોટના** કિલ્લામાથી બહાર કાઢીને તેની તથા તેની આત્મીય વ્યક્તિઓની પાયમાલી કરી નાખવામાટેના પોતાના પ્રયત્નોમા કશી પણ કચાશ રાખી નહિ, પરતુ **આલમખાનપર** અને **નાદિરાખાનમપર** પરમેશ્વરની સમ્પૂર્ણ કૃપા હોવાથી અને કિલ્લામાં અન્નસામગ્રી બે વર્ષ સૂધી ચાલે તેટલી ભરેલી હોવાથી **ગાજીખાનના** પ્રયત્નો પણ વ્યર્થ થયા અને **આલમખાન, નાદિરા, ગુલંદામ** તથા **કમરપારા** આદિ તેની પ્રતિપક્ષિણી વ્યક્તિઓનુ તેનાથી કાંઈ પણ અનિષ્ટ કરી શકાયું નહિ આવી રીતે કેટલાક મહિના વીતી ગયા અને **સફર** મહિનાની લગભગ દશમી કે બારમી તારીખે **પંજાબમાં** સર્વત્ર એવા સમાચાર વાયુ પ્રમાણે વિસ્તરી ગયા કે "સુલ્તાન **બાબર સફર** મહિનાની પહેલી તારીખે **કાબુલથી** પોતાની જબરી ફોજ સાથે હિન્દોસ્તાનપર પાચમી વારની ચઢાઈ કરવામાટે નીકળી ચૂક્યો છે અને તે થોડા વખતમા જ **પંજાબની** સરહદમા આવી પહોંચશે" **પજાબના** લોકોને **ભારતવર્ષના** ભાવિગગનમા એક પ્રચણ્ડ યુદ્ધના મેઘોનુ દર્શન થવા લાગ્યું અને તેથી કેટલાક લોકો અશાત પણ થઈ ગયા

હવે **પંજાબમા** સુલ્તાન **બાબરના** આગમનના જે સમાચાર આવ્યા હતા તે સત્ય હતા કે અસત્ય હતા અને જો તે સમાચાર સત્ય હોય તો **બાબરના** આગમનની ઘટના કેવી રીતે અને શા કારણથી બની હતી એ વિષયનું હવે આપણે અવલોકન કરવાનું છે; કારણ કે, **કાબુલમાથી બાબરના** સસૈન્ય પ્રયાણની ઘટના તો સર્વથા સત્ય જ હતી

* * * * *

આલમખાન અથવા **અલાઉદ્દીનનો** રુક્કો લઇને આવેલા પોતાના ફોજી સિપાહોનાં મોઢાથી તેમ જ રુક્કાના વાચનથી **આલમખાનના** દિલ્લીની સાત દિવસની સુલ્તાની ભોગવ્યા પછી અચાનક થયેલા પરાજયની તેમ જ **દૌલતખાનની** બેવફાઈ તથા દગાબાજીના સમાચાર સાંભળી તથા જાણીને અત્યારસૂધી મદિરાપાન, ગાનતાન તથા ઉદ્યાનવિહાર આદિ વિલાસોમાં લચીપચી રહેલો સુલ્તાન **બાબર** ગફલતના ખાબમાથી એકદમ બેદાર થયો અને તે ક્ષણે જ હિન્દોસ્તાનપર પાંચમી વાર ચઢાઈ કરવાના નિશ્ચયપર આવી લાગ્યો. જો તેનો સર્વથી વિશેષ કોઈ પણ મનુષ્યપર કોપ થયો હોય, તો તે **દૌલતખાન** અને તેના સાહબજાદા **ગાજીખાનપરનો** જ કોપ હતો; કારણ કે, તેની **હિન્દોસ્તાનપરની** ચોથી વારની છેલ્લી ચઢાઇના સમયમા **દૌલતખાન** તથા **ઇબ્રાહીમ લોદીના** પરસ્પર વિગ્રહના પ્રસગે તેણે **દૌલતખાનને** એટલી બધી સહાયતા આપી હતી કે તેની સહાયતાના પરિણામે જ **દૌલતખાન પંજાબની** સ્વતત્ર બાદશાહી જેવી સૂબેદારીને ભોગવવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શકયો હતો અને

ઇબ્રાહીમ લોદીના અત્યાચારોથી મુક્ત થઈ શકયો હતો; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ આલમખાનને બાબર પાસે મોકલનાર પણ તે જ હતો અને હવે તે આલમખાનનો પાકો વિરોધી થઈ ગયો હતો એ કારણથી ઇબ્રાહીમ લોદી કરતા પણ દૌલતખાન તથા ગાઝીખાનને શિકસ્ત આપવામાટે તેનુ મન વિશેષ અધીર બની જાય તો તે સ્વાભાવિક જ હતું અધૂરામાં પૂરું પોતાના સિપાહોના મુખથી તેણે એવી વાર્ત્તા પણ સાંભળી કે "દૌલતખાન આજકાલ એટલો બધો મગરૂર થઈ ગયો છે કે સુલ્તાન સલામતના મુકાબલામાં ઊભા રહેવામાટે તે ડાબી બાજૂ અને જમણી બાજુ બે તલ્વારો બાધવા લાગ્યો છે અને એકને બદલે કમ્મરે બે તલ્વારો લટકાવીને લોકોને તે પોતાની બમણી તાકતનો ભાસ કરાવતો અને ગમે તેમ બકતો ફર્યા કરે છે" આ વાર્ત્તાના શ્રવણથી બળતા અગ્નિની જ્વાળામા ધૃત હોમાયુ અને સુલ્તાન બાબરે પોતાના અફસરજંગને બોલાવીને જેમ બને તેમ ઊતાવળથી ફોજને તૈયાર કરીને હિન્દોસ્તાનપર પાચમી વારની ચઢાઈમાટેની તૈયારીઓ કરવાનો હુકમ ફર્માવી દીધો. ચાર પાચ દિવસમા ફોજ તૈયાર થતાં અને કાબુલની વ્યવસ્થાનુ કાર્ય સમાપ્ત થતા હિજરી સન ૯૩૨ ના સફર મહિનાની ૧લી તારીખ અને શુક્રવારને દિવસે (સવત્ ૧૫૮૨ના માર્ગશીર્ષ માસની પૂર્ણિમા અથવા ઇ સ ૧૫૨૫ ના નવેમ્બર માસની ૧૭ મી તારીખે) સુલ્તાન બાબર પોતાની ફોજને તથા પ્રવાસમાં પોતાના મનોરજનમાટે કેટલાક શાયરો–કવિઓ–ને પણ સાથે લઇને હિન્દોસ્તાનમાં આવવામાટે કાબુલમાંથી નીકળી ચૂકયો

સુલ્તાન બાબર પ્રવાસમાં પણ મદિરાપાનના વિલાસમાં, શાયરોસાથેના વાણીવિનોદમાં અને ગેંડાના શિકાર આદિમાં બહુ સમય વીતાડતો હોવાથી તેનાથી પોતાની ધારણા કરતા બહુ જ અલ્પ માર્ગ કાપી શકાતો હતો અને તેથી હજી તો તે કાબુલથી પંજાબ સૂધીના માર્ગના તૃતીય ભાગને પણ ભાગ્યે જ કાપી આવ્યો હશે એટલામાં તો આવતા જતા બીજા મુસાફિરોના મુખથી બાબરની હિન્દોસ્તાન તરફની કૂચના સમાચાર પંજાબમાં સર્વત્ર વિસ્તરી ગયા અને તે સમાચાર સાભળીને દૌલતખાન તથા ગાઝીખાન સાવધાન થયા તેમ જ આલમખાનના હૃદયમા આશા તથા ઉત્સાહનો નવીનતાથી આવિર્ભાવ થયો. માર્ગમાં એક બે વાર બાબરની પ્રકૃતિ પણ બગડી અને તેથી પણ કૂચમાં કેટલોક વિલબ થયો બાબર કાબુલમાંથી નીકળ્યો તે વેળાએ તેનો શાહજાદો હુમાયૂન બદખ્શાનમાં હતો અને તેને બાબરે પોતા સાથે તેની ફોજને લઇને આવી મળવામાટેનો સદેશો કહાવી દીધો હતો એટલે ડિસેમ્બર મહિનાની ત્રીજી તારીખે તે પણ પોતાની ફોજ સાથે આવીને માર્ગમા જ બાબરને મળી ગયો અને તેથી બાબરના સૈન્યબળની વિશેષ વૃદ્ધિ થઈ ડિસેંબરની સોળમી તારીખે સિન્ધુનદને ઓળગીને સિયાલકોટના ડુગરોની ધારપર થઇને તે આગળ વધ્યો અને તે સમયનો શીયાળો અતિશય ભયંકર હોવાથી તળાવો તથા ઝરણાંના પાણી જામી ગયેલા હોવા છતાં પણ બાબરની ફોજ એક નિમેષ માત્રને માટે પણ આગળ વધતી અટકી નહિ. અતે સુલ્તાન બાબર નિર્વિઘ્ન સિયાલકોટમા આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં ફોજને છાવણી નાખવાનો હુકમ આપીને તે પોતે આલમખાનનો મેહમાન થઇને મેહમાનદારીના ઉપભોગને ભોગવવા લાગ્યો. હવે પછી

બાબરે હિન્દોસ્તાનમાં આવીને શા ચમત્કારો કરી બતાવ્યા હતા તે આપણે જોવાનું છે

પ્રકરણ ૧૫ મું
બાબરની બુદ્ધિમત્તા

એક દિવસ અને એક રાત્રિ સપૂર્ણ વિશ્રાંતિમાં વીતાવ્યા પછી બીજા દિવસના પ્રભાતમાં બાબર સિયાલકોટમાંના આલમખાનના મહાલયમાંના બેઠકખાનામાં આલમખાન, હુમાયૂન તથા પોતાના બે અફસરજાગો સાથે કાવાને ઇન્સાફ આપતો આનન્દમાં બેઠો હતો અને કદાચિત્ તે મદિરાની માગણી કરે તો તત્કાળ આપી શકાય એટલામાટે બે બાદીઓ મદિરાની સુરાહી તથા જામને એક મેજપર તૈયાર રાખીને હુકમની વાટ જોતી ઊભી હતી તેવામાં આલમખાનના હાથમાં આવી ગયેલી સુલ્તાની પાછી તરતજ તેના હાથમાંથી સરી અથવા નીકળી જવા વિશેની વાત નીકળી એટલે તે પ્રસંગે બાબર ગંભીરતાથી પોતાના વિચારોને દર્શાવતો આલમખાનને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે -

"સારા કાયદા અને સારી ફોજ એ કોઈ પણ રાજા અથવા સુલ્તાનના રાજ્યના મજબૂત પાયા ગણાય છે જે રાજા અથવા બાદશાહની ફોજ સારી નથી હોતી તેના કાયદા પણ સારા નથી હોતા અને જેની ફોજ સારી હોય છે તેના કાયદા પણ સારા હોય છે અત્યારે કાયદાના વિવેચનનો પ્રસગ ન હોવાથી હુ કેવળ ફોજનુંજ વિવેચન કરવા માગુ છુ, કારણ કે, તમારી શિકસ્ત કેવળ તમારી ભાડૂતી ફોજના કારણથીજ થયેલી છે કોઇ પણ રાજા અથવા બાદશાહને પ્રસગ અનુસાર ઉપયોગમાં આવી શકે તેવી ફોજ ચાર પ્રકારની હોય છે અને તે આ પ્રમાણે-પોતાની ફોજ, ભાડૂતી ફોજ, મદદગાર ફોજ અને મિશ્ર સેના. એમાંથી પોતાની ફોજ એટલે શું એ તો સર્વ કોઈ જાણે છે, અર્થાત્ પોતે પગાર આપી કવાયદ વગેરે શીખવીને જે ફોજને હમેશા પોતાના ઉપયોગમાટે તૈયાર રાખવામા આવે છે તે પોતાની ફોજ કહેવાય છે, જે વેળાએ યુદ્ધનો પ્રસગ આવી પડે તે વેળાએ બીજા કોઇ રાજા કે બાદશાહના સૈનિકોને તે સમય પૂરતો પગાર આપીને લાવવામાં આવે છે અથવા તો કોઇ કારણથી સામા પક્ષના ગમે તેવા લોકો સૈનિક તરીકે આપણી ફોજમાં આવી ભળાય છે તે ફોજ ભાડૂતી કહેવાય છે, પોતાના મિત્ર રાજા અથવા સરદાર પાસેથી પ્રસગ પૂરતી કુમક અથવા મદદ માગીને જે ફોજ લવાય છે તે ફોજ મદદગાર ફોજના નામથી ઓળખાય છે અને ઉપર્યુક્ત જે કોઇ પણ બે પ્રકારની ફોજો એકત્ર થયેલી હોય છે તે મિશ્ર સેના કહેવાય છે આ ચાર પ્રકારની ફોજમાંની બીજા પ્રકારની એટલે કે ભાડૂતી ફોજ નિરુપયોગી હોવા સાથે બાધા કરનારી પણ હોય છે, એ ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખવાનું છે અને તેથી જે કોઈ પણ હાકિમ આવા પ્રકારની ભાડૂતી ફોજપરજ આધાર રાખીને બેસી રહે છે તે હાકિમની હુકૂમત કદાપિ નિર્ભય રહી શકતી નથી, કારણ કે, એવા પ્રકારની સેનામાંના મનુષ્યો મહત્વાકાંક્ષી હોય છે, કવાયદ વગેરે સારી રીતે શીખેલા નથી હોતા અને તેમનામાં

વધારે ઉપદ્રવ કરનાર થઇ પડે છે અને તે આપણા પોતાપર જ ક્યારે અને કઇ ઘડીએ ઉલટી પડશે એનો કશો પણ નિયમ હોતો જ નથી, કારણ કે, તે ફોજના લોકો એકતાના સૂત્રથી બંધાયલા હોય છે અને તેમનાપર અધિકાર બીજાનો હોય છે. ભાડૂતી ફોજની હાલત એવી હોતી નથી એટલે કે ફતેહ મળ્યા પછી તેમના હાથથી કોઇ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થતા ઘણો વખત લાગે છે; કારણ કે, તેમનામા એકતાનો અભાવ હોય છે અને તેઓ પોતે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના હોઇને કેવળ પૈસાપર નજર રાખીને જ જંગના મયદાનમાં આવેલા હોય છે, અર્થાત્ તેમનાપર આપણા એક અફસરને આપણે નીમી દઇએ એટલે પછી ઉપદ્રવ મચાવવાની તાકત બહુધા તેમનામાં રહેતી નથી. ભાડૂતી સૈનિકો બીકણ અને આળસૂ હોવાથી જ તેટલા પૂરતું તેમના હાથથી નુકસાન થાય છે, પરતુ મદદગાર ફોજમાના જંગીઓ ચાલાક તથા બહાદુર હોવાથી તેમની ચાલાકી તથા બહાદરી જ આપણામાટે નુકસાન કરનારી થઇ પડે છે આ કારણોથી અત્યાર સુધીમાં જે જે વિચારશીલ તથા બુદ્ધિમાન્ રાજાઓ, સુલ્તાનો તથા બાદશાહો થઇ ગયા છે તેમણે આ બન્ને પ્રકારના સૈન્યોનો પોતાના લાભમાટે કદાપિ ઉપયોગ કર્યો નથી, કિન્તુ તેમણે સદાસર્વદા પોતાના સૈન્યબળપર જ આધાર રાખેલો છે, કારણ કે, બીજાના બળથી મેળવેલો જય તે જય નથી અને તેથી બીજાની સહાયતાથી જય મેળવવા કરતા પોતાના સૈન્યના બળથી પરાજય મેળવવો એ જ વધારે સારુ છે, એ તત્ત્વને તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા"

સહાયક સૈન્ય વિશે બાબરના આવા અભિપ્રાયને જાણીને તેનો શાહજાદો હુમાયૂન પોતાના પિતાને અનુલક્ષીને કહેવા લાગ્યો કે "કિબ્લગાહ, મદદગાર ફોજ આવી રીતે જો નુકસાન કરનારી જ હોય, તો તો **આલમખાને** આપ નામદારને આપણી ફોજ સાથે પોતાની મદદે બોલાવ્યા છે, એ એમની મોટી ભૂલ થયેલી છે એમ જ કહી શકાય"

"બેશક, મને પોતાની મદદે બોલાવવામા **આલમખાનની** ભૂલ જ થયેલી છે, કારણ કે, ઇબ્રાહીમ લોદી સાથેની લઢાઇમાં આપણો વિજય થયા પછી જો આપણે **આલમખાનને** ઉડાવી દઇએ અને આપણે પોતે જ **હિન્દોસ્તાનનાં** તાજો તખ્તના માલિકો મુખ્તાર બની બેસીએ તો **આલમખાનથી** જરાપણ ચૂ કે ચા કરી શકાય તેમ નથી, એ તો કોઇ પણ કહી શકે તેમ છે ગરજ કે, આવી હાલતમા આવી પડવું એ જ એક જાતનું નુકસાન છે. પરતુ મારો હજી **હિન્દોસ્તાનનાં** તાજોતખ્તને પચાવી જવાનો વિચાર નથી અને તેટલામાટે **આલમખાનને** મારાથી ડરવાનુ કશુ પણ કારણ છે જ નહિ" બાબરે ખરેખરી બાબત જણાવી દીધી.

"આપ નામદાર સુલ્તાનની આ ફિદવી તરફની આવી લાગણીને જોઇને જો આ ફિદવી પોતાને બખ્તાવર માને તો તેમા નવાઈ જેવું કાંઈ પણ નથી દુનિયામા દરેક નિયમનો જેમ એક અપવાદ હોય છે તેવી રીતે મદદગાર હાકિમ અને તેની ફોજ નુકસાન કરનાર હોવા છતાં આપ નામદાર અને આપની ફોજ મારામાટે ફાયદો કરનાર હોવાથી અપવાદરૂપ છો અને એમાટે હુ આપ નામદારને ધન્યવાદ આપુ છુ" **આલમખાને** સમયસૂચકતાથી **બાબરને** ઉદ્દેશીને

પ્રશંસાત્મક ઉદ્ગારો કાઢ્યા અને ત્યાર પછી પૂછ્યું કે: "જ્યારે આપ નામદારે ત્રણ જાતના સૈન્યોનું વિવેચન કરી સંભળાવ્યું છે તો હવે મિશ્ર સૈન્યની ભયંકરતાને પણ દર્શાવશો કે કેમ?"

એના ઉત્તરમાં બાબર કહેવા લાગ્યો કે "જે ફોજમાં કેટલાક સિપાહીઓ પોતાની જાતિના તેમ જ પોતાના દેશના હોય છે તેમ જ કેટલાક સિપાહીઓ બીજી જાતિ તથા બીજા દેશમાથી પગારદાર તરીકે લવાયલા હોય છે તે સૈન્ય મિશ્ર સૈન્યના નામથી ઓળખાય છે હવે મદદે બોલાવેલી બીજા હાકિમની ફોજ અને પરકીય પગારદાર ફોજ એ બન્ને કરતાં આ મિશ્ર સૈન્ય જો કે સારુ હોય છે; છતા પણ પોતાની જાતિના અને પોતાના દેશના સૈન્ય કરતાં આ મિશ્ર સૈન્ય બહુ જ નઠારુ છે, એમા તો કોઇ પણ પ્રકારનો સશય છે જ નહિ અને એનાં પણ ઇતિહાસમાં અનેક ઉદાહરણો નોધાઈ ગયાં છે મારા કથનનું તાત્પર્ય એ જ છે કે પોતાનું સૈન્ય જ્યા સૂધી સુવ્યવસ્થિત ન હોય ત્યા સૂધી કોઇ પણ હાકિમ અથવા સુલ્તાન નિર્ભય રહી શકતો નથી અને એટલામાટે જ વિચારશીલ તથા બુદ્ધિમાન્ લોકો પરાપૂર્વથી એમ કહેતા આવ્યા છે કે હાથમાં સત્તા હોવા છતા તે સત્તાનો પાયો પરકીય સૈન્યનો બનેલો હોય એના જેવી બીજી કોઇ પણ અસ્થિર તથા શોચનીય ઘટના હોવાનો સભવ છે જ નહિ પોતાની પ્રજા અને પારકી પ્રજા વચ્ચે જે ભેદ રહેલો હોય છે તે ભેદના કારણથી પરકીય પગારદાર સૈન્ય અને મદદગાર સૈન્ય એ બન્ને સૈન્યો સર્વથા હાનિકારક છે હવે પોતાના સૈન્યને પણ કેવા પ્રકારનુ શિક્ષણ આપવાની આવશ્યકતા હોય છે અને તેને કેવા નિયમમાં રાખવાની અગત્ય હોય છે, એ પણ વિચારણીય વિષય છે, પરતુ અત્યારે સમયનો અભાવ હોવાથી એ વિષયની ચર્ચાને કોઈ બીજા સમયપર મુલ્તવી રાખીને હુ અત્યારે બીજા કેટલાંક અગત્યના કાર્યોની વ્યવસ્થા કરવા ઇચ્છુ છુ" આવી રીતે ચાર પ્રકારના સૈન્યોનુ સમયાનુસાર યથાયોગ્ય વિવેચન કરીને પોતાની બુદ્ધિમત્તાનો પરિચય કરાવ્યા પછી બાબરે આલમખાનને ગભીરતાથી પૂછ્યું કે "આવી ચર્ચાઓ અવકાશના સમયમાં થતી રહેશે, અત્યારે આવી ચર્ચાઓમાં સમય વીતાડવાની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે, અત્યારે તો હું પોતે ખુસૂસન્ જે કામમાટે ચાલી ચલાવીને કાબુલથી હિન્દોસ્તાનમા આવ્યો છું તે કામને અન્જામ સૂધી પહોંચાડવાની જ જરૂરત છે અને તેથી હુ તમને પૂછવા માગુ છુ કે અત્યારે અહીંનો મામલો કેવા પ્રકારનો છે અને પ્રથમ આપણે શુ શું કરવાનું છે?"

"જહાપનાહ, આપણા જાસૂસો અત્યાર સૂધીમાં જે ખબરો લાવ્યા છે તે ખબરોના આધારે મારા જાણવામા આવી શક્યું છે કે દૌલતખાન અને તેનો સાહબજાદો ગાજીખાન તેમની ચાળીસ હજારની ફોજ સાથે લાહોર પાસે રાવી નદીના કિનારાપર છાવણી નાખીને પડ્યા છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ દૌલતખાન તો આજકાલ કમ્મરે બે તલ્વારો લટકાવીને આપ નામદારને જેર કરવામાટેની એવી ડીંગો હાકયા કરે છે કે હવે તો તેનો એ ગુરૂર અમારાથી જરા પણ જોઈ શકાતો નથી આ કારણથી પ્રથમ તો દૌલતખાન તથા ગાજીખાનના તકબ્બુરને તોડવાની મારા વિચાર પ્રમાણે ખાસ જરૂરત છે; પછી તો જેવો

આપ મુરબ્બીનો વિચાર.” આલમખાને અતિશય વિનીત ભાવથી પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો

“કુલાનોરનો સૂબેદાર મહમદઅલી અને વસૂલાતખાતાનો અધિકારી ખાજા હુસેન પોતાની ફોજ સાથે આપણને આવી મળ્યા છે એટલે મગરૂર દૌલતખાન તથા તેના સાહબજાદા ગાજીખાનના તકબ્બુરને તોડવાના કામમા જરા પણ વિલબ થવાનો નથી હું આજેજ અહીથી કૂચ કરવા માગુ છુ અને તમને પણ મારી સાથે આવવામાટે તૈયાર થવાની અત્યારથીજ સૂચના આપી મૂકુ છુ” બાબરે દૌલતખાન તથા ગાજીખાનપર તેજ દિવસે ચઢી જવામાટેનો પોતાનો દૃઢ વિચાર દર્શાવી દીધો

બાબરની આજ્ઞાથી મધ્યાન્હ પછી સેના પ્રયાણમાટે તૈયાર થઈ ગઈ અને સિયાલકોટના રક્ષણમાટે કેટલાક સૈન્યને રાખીને બાકીના સૈન્ય સહિત બાબર તથા આલમખાન લાહોર તરફ જવાને પ્રયાણ કરી ગયા.

* * * * *

બાબર જ્યારે આલમખાન તથા પોતાના સૈન્ય સહિત લાહોર પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં તેને એવા સમાચાર મળ્યા કે ‘આપ નામદારના પંજાબમાં આવવાના સમાચાર મળતાંની સાથેજ દૌલતખાન અહીથી મલોતના કિલ્લામા નાસી ગયો છે અને ગાજીખાન તેની સાથે છે કે ક્યાંક અન્યત્ર પલાયન કરી ગયો છે એની અમને બરાબર ખબર નથી’ આ સમાચાર સાભળીને બાદશાહે એટલે કે બાબરે પોતાના અમીરો તથા અફસરોને બોલાવીને એવી આજ્ઞા આપી દીધી કે. “તમો અહીંથી એકદમ જાઓ અને દૌલતખાન તથા ગાજીખાનને કયદ કરી લ્યો, પરતુ ધારો કે તમારાથી કિલ્લામાં ન પહોંચી શકાય અને દુશ્મનો કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરી લે, તો તમો કિલ્લાને ઘેરી લેજો અને એવો સખ્ત જાપતો રાખજો કે કિલ્લામાંથી કોઈ આદમજાદ તો શું પણ કોઇ દરિન્દો કે પરિન્દો પણ બહાર નીકળી ન શકે, ખાસ કરીને દૌલતખાન તથા ગાજીખાન તો ફરાર નજ થવા જોઇએ હુ પણ તમારી પાછળ એક કે બે દિવસમાંજ ત્યાં આવી પહોંચીશ”

આવી રીતે પોતાના અમીરો તથા અફસરોને ફોજ સાથે રવાના કર્યા પછી બીજે દિવસે બાબર પોતે પણ વાહન ગામ પાસે નદી ઊતરીને બે મંજિલો કરી મલોતના કિલ્લા પાસે જઈ પહોંચ્યો કિલ્લાથી અડધા ગાઉના અંતરપર તેણે છાવણી નખાવી અને પ્રથમથીજ ઘેરાયલા કિલ્લામાંના લોકોને ધમકાવવા, લાલચમા નાખવા તથા આશ્વાસન આપવામાટે કિલ્લામા બે ત્રણ માણસોને મોકલી દીધા, તેમજ કિલ્લાને ચારે તરફથી તપાસીને જ્યાં આવશ્યકતા હતી ત્યાં મોરચા પણ લગાવી દીધા. કિલ્લામાંના લોકો બાબરની લઢાઇમાટેની તૈયારીને જોઇને એટલા બધા ગભરાઈ ગયા અને દૌલતખાન પણ એટલો બધો ભયભીત તથા ગર્ભગલિત થઇ ગયો કે તેણે પોતાના એક પ્રતિનિધિને મોકલીને બાબરને એમ કહેવડાવ્યુ કે “ગાજીખાન તો અમો સઘળાને ત્યાગીને ક્યાંક પહાડોમા ચાલ્યો ગયો છે અને હવે જો અમારા ગુનાહોની અમોને મોઆફી આપવામાં

આવે અને અમોને જાનની અમાન મળી જાય, તો અમો ગુલામ તરીકે હુજૂરે વાલાના કદમોમા હાજિર થઇને કિલ્લો સોંપી દેવામાટે તૈયાર છીએ "

દૌલતખાનનો આ સદેશો સાંભળીને બાબરે પોતાના દરબારના એક અમીર **ખાજા મીરન**ને એવો હુકમ ફર્માવ્યો કે "તમો દૌલતખાન પાસે જાઓ અને તેને કહો કે જે બે તલ્વારોને તે મને મારી નાખવામાટે પોતાની કમ્મરે લટકાવતો હતો તે બન્ને તલ્વારોને પોતાના ગળાની આસપાસ બાધીને જો મારી પાસે આવશે તો તેના ગુનાહોની તેને મોઆફી મળશે અને તેની જાત પણ તેને બખ્શવામાં આવશે"

ખાજા મીરને બાબરનો એ સદેશો કિલ્લામાં જઇને દૌલતખાનને સંભળાવ્યો અને ગભરાયલા દૌલતખાને **બાબર**ની એ આજ્ઞાનો તત્કાળ સ્વીકાર કરી લીધો અર્થાત્ દૌલતખાન પોતાની બન્ને તલ્વારોને પોતાના ગળાની આસપાસ બાધીને **ખાજા મીરન** સાથે **બાબર**ની છાવણીમા આવ્યો, પરતુ ત્યા આવ્યા પછી ગોઠણમંડીયે ગુલામ પ્રમાણે બેસવામાટે જરાક આનાકાની કરવા લાગ્યો એટલે **બાબરે** પોતાના ગુલામોને હુકમ ફર્માવ્યો કે "આના પગોને ખેંચીને ગોઠણમડીયે બેસાડી દ્યો" ગુલામોએ તેને બળાત્કારે ગોઠણમડીયે બેસાડી દીધો એટલે પછી **બાબર** તેને સબોધીને તિરસ્કારવ્યજક ભાવથી કહેવા લાગ્યો કે "દૌલતખાન, એકવાર મેં તને 'પિદર' કહીને બોલાવ્યો હતો, તારી ઇચ્છા કરતાં પણ મે તારી વધારે ઇજ્જત અને તાજીમ કરી હતી, તારા પુત્રોને **મલ્લખાન**ના દરવાનની ધૂળ ચાટવાથી બચાવ્યા હતા, તારા ખિદમતગારોને તથા તારી ઔરતોને ઇબ્રાહીમ **લોદી**ની કયદથી છોડવ્યા હતા, **તાતારખાની** માલિકીની ત્રણ કરોડની જાગીર તારા હાથમા સોંપી હતી અને **આલમખાન**ને પણ મેં તારી ભલામણથી જ મદદ આપી હતી, તો હવે કહી દે કે મેં એવું તે તારુ શું બગાડ્યુ હતુ કે જેથી મારી સાથે લડવામાટે તારે પોતાની કમ્મરે એકને બદલે બબ્બે તલ્વારો બાંધવી પડી, તું લશ્કર લઇને મારાપર તૂટી પડવાને તૈયાર થયો અને આટલો બધો ફતૂર જગાવી દીધો? આના કરતા વધારે એહસાનફરામોશી અને નમકહરામી બીજી કઈ હોઈ શકે તેમ છે? બોલ, બોલ, તારી જબાનને ખોલ અને કાંઈક તો જવાબ આપ"

દૌલતખાન લજ્જાથી અર્ધમૃત જેવો થઈ ગયો અને નીચી દૃષ્ટિથી કપતો કંપતો કહેવા લાગ્યો કે "ગરીબપરવર અને રહમદિલ સુલ્તાન, આપે મારા પર ઘણા ઘણા એહસાનો કરેલા છે છતાં હુ એહસાનફરામોશ તેમજ નમકહરામ થયો છુ અને તેટલામાટે આપ નામદાર આગળ અત્યારે જબાનને ખોલતા પણ હુ શર્માઉં છુ, ગયરતથી મરી જાઉં છુ, એટલામાટે મારાપર રહમ કરો, મને મારા ગુનાહોની મોઆફી આપો અને વધારે શર્મિન્દો ન કરો હુ માનુ છુ કે હવે મારી જિન્દગીના દિવસો પૂરા થવા આવ્યા છે, કારણ કે, જો એમ ન હોત તો આપ જેવા એક મોહસિન અને મેહરબાન જબર્દસ્ત સુલ્તાન સાથે દુશ્મની કરવાની અને જેને એકવાર મેં મારા ઘરમા પનાહ આપી હતી તે મારા ભત્રીજા **આલમખાન** સાથે દગાબાજી કરવાની કુબુદ્ધિ મને કદાપિ સૂઝત જ નહિ હવે મારી બુજર્ગીપર રહમ કરો અને મને મારી ભૂલને સુધારવાનો મૌકો આપો એટલી જ મારી આપ નામદારના કદમ મુબારિકમા અર્જ છે."

મૂલ્યવાન્ અને સૌગન્ધપૂર્ણ જીવનશોણિત છે કે જે યુગોના યુગો પર્યન્ત સૂકાતુ નથી અને અન્ય જનોના જીવનરક્તની અભિસરણક્રિયાને નિયમમા રાખ્યા કરે છે અને એટલામાટે જે કોઈપણ મનુષ્ય અવિચારથી કિવા દ્વેષ ભાવથી એક ઉત્તમ ગ્રથનો નાશ કરે છે, તે એક ઉત્તમ મનુષ્યનો જ વધ કરી નાખે છે, એમજ સમજવાનું છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ મનુષ્યના વધથી તો કેવળ એક બુદ્ધિમાન્ પ્રાણીનો જ નાશ થાય છે; પરંતુ ઉત્તમ પુસ્તકના નાશથી તો સાક્ષાત્ બુદ્ધિ કિવા વિચારશક્તિનો જ વધ થઈ જાય છે, એટલી મનુષ્ય કરતા પુસ્તકની અધિક ઉત્તમતા છે હવે ઉત્તમ પુસ્તક કોને માનવું એમ જો મને પૂછવામા આવે તો એના ઉત્તરમા હું જણાવીશ કે જે પુસ્તકને ઉઘાડતી વેળાયે આપણે જે કાંઈપણ બૌદ્ધિક લાભ મેળવવાની આશા રાખી હોય, તે લાભ આપણને જે પુસ્તકને બધ કરતી વેળાયે ન્યૂન કે વિશેષ પરિમાણમા મળી ગયેલો જણાય, તે પુસ્તકને ઉત્તમ માનવામા કોઈપણ પ્રકારનો પ્રમાદ આપણે નથી કરતા એમ નિશ્ચયપૂર્વક માની લેવાનુ છે. મારા આ કથનથી કોઈએ એમ સમજવાનું નથી કે જ્યા ઉત્તમ હોય ત્યા અધમ પુસ્તકો પણ હોવાં જ જોઇયે, કારણકે, ઉત્તમ વિદ્વાનોનાં રચેલા પુસ્તકો અધમ હોતાં જ નથી અને જો વાચનારમાં ઉત્તમતાને આકર્ષવાની બૌદ્ધિક શક્તિ રહેલી હોય, તો તે વાંચનાર પોતાના શત્રુના રચેલા ગ્રથમાંથી પણ ઉત્તમ સારને મેળવી શકે છે સરસ્વતીના સજીવન પ્રતિનિધિસ્વરૂપ અથવા તો જ્ઞાનના ભંડારરૂપ ગ્રંથોની આવી મહત્તાને ન જાણીને અનેક વાર અનેક વિજયિની જાતિઓએ તેમ જ વિજેતા રાજાઓ કે બાદશાહોએ પોતાના ધર્મથી ભિન્નધર્મના અનુયાયી અને જીતાયલા લોકોના અમૂલ્ય જ્ઞાનભંડારરૂપ ગ્રન્થાલયોનો અવિચાર તથા દ્વેષભાવથી નાશ કરી નાખ્યો છે અને અદ્યાપિ કેટલાક મૂઢ જનો એવા ગ્રન્થાલયોનાં નાશના કાર્યમાં અગ્રેસર થતા દેખાય છે એ અત્યત શોચનીય છે. હુમાયૂન, તું હવે પછી સુલ્તાન અથવા શાહનશાહ થવાનો છે અને તેટલામાટે હુ તને એક નસીહત આપી મૂકું છું કે કોઈ પણ ઉત્તમ ગ્રંથાલય, પછી તે તારા કોઈ પ્રતિસ્પર્ધીનો હોય, વિજાતીયનો હોય કે વિધર્મીયનો હોય, તો પણ તેનો અવિચારથી કદાપિ નાશ કરીશ નહિ, કિન્તુ તેની રક્ષા કરીને તેનો જેટલા પરિમાણમા કરી શકાય તેટલો સદુપયોગ જ કરજે અને તેમાંથી મેળવી શકાય તેટલા લાભને મેળવવાનો જ પ્રયત્ન કર્યા કરજે. પરતુ એ સાથે આ તત્ત્વને પણ લક્ષમાં રાખી લેજે કે રાજા અથવા બાદશાહને જેટલુ પણ જ્ઞાન હોય તેટલું અલ્પ જ છે, કારણ કે, રાજા અથવા બાદશાહની જેમ મહત્તા વિશેષ હોય છે તેમ જ તેને સાર્વદેશીય જ્ઞાનની પણ તેટલી જ વિશેષ આવશ્યકતા હોય છે અને તેટલામાટે આ વિશ્વમા જે જે વિદ્યાઓ ઉપલબ્ધ હોય તે સર્વ વિદ્યાઓનુ જ્ઞાન મેળવી લેવુ અને પોતાના અવકાશના અથવા નિરુપયોગી સમયને મનોરંજનાર્થે ગાનતાન કે કવિતાવિલાસમા વીતાડવો, એ યોગ્ય છે, તથાપિ નિરંતર રાજા અથવા બાદશાહ પુસ્તકોના વાંચનમા જ નિમગ્ન રહ્યા કરે, યુદ્ધના વ્યવસાયમા લક્ષ ન આપતા કેવળ પુસ્તકોની વ્યવસ્થામાજ તલ્લીનતા રાખતો રહે અને પુસ્તકો

ના પૂઠા સારાં બધાવવામા મનને પરોવીને પ્રજાના દુ ખરૂપ જખ્મોપર સુખરૂપ પાટા બાધવાના કર્ત્તવ્યને સર્વથા ભૂલી જાય એ કોઇ પણ પ્રકારે યોગ્ય ન કહી શકાય સારાશ કે, પુસ્તકોમાથી મેળવેલા જ્ઞાનને વ્યવહારમા યોજી બતાવવાને રાજા અથવા બાદશાહ આપાદમસ્તક બધાયલો છે, એ તારે કદાપિ ભૂલી જવાનું નથી. આ પુસ્તકાલયમાંનાં થોડાક પુસ્તકો કામરાનમાટે પણ તું મોકલી આપજે."

હુમાયૂને પોતાના પૂજ્ય પિતાના આ ઉપદેશને મસ્તકપર ચઢાવીને પુસ્તકોનો સ્વીકાર કરી લીધો અને બાબરના પુસ્તકોની મહત્તાવિષયક આ ભાષણનુ આલમખાન તથા બીજા કેટલાક અફસરોના મનમા એવું તો ઉત્તમ પરિણામ થયું કે તેઓ સર્વ બાદશાહ બાબરની બુદ્ધિમત્તા તથા વિદ્યાપ્રિયતાની સહસ્ર મુખથી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અસ્તુ ગાજીખાન કદાચિત્ કિલ્લામા હશે એવી ધારણાથી બાબરે તે દિવસની રાત્રિ કિલ્લામાંના એક મહાલયમા જ વીતાડી અને ગાજીખાનનો સારી રીતે શોધ કરાવ્યો, પરતુ ગાજીખાન કિલ્લામાં ક્યાંય પણ મળી શક્યો નહિ, કારણ કે, તે તો પોતાના પિતા, નાના ભાઇ તેમ જ પોતાની માતા તથા નાની બહેનને કિલ્લામાં જ છોડી થોડાક માણસોને પોતાની સાથે લઇને પહાડોમાં ભાગી ગયો હતો. બાબરે પોતાના વચન પ્રમાણે દૌલતખાનને તેના બીબી અને બચ્ચા સાથે કિલ્લામાથી નીકળી જવા દીધો અને રસ્તામાં ક્યાય પણ તેને કોઈ જાતની હરકત ન થાય એટલામાટે તેની જાગીર સુધી તેને પહોચાડવામાટે પોતાના પાચ સિપાહીઓને પણ તેની સાથે મોકલી દીધા આગલે દિવસે તોફાનપર ચઢેલા સિપાહીઓને જો બાબરે દાબી ન દીધા હોત, તો તેમના હાથથી દૌલતખાન અને તેના કુટુબની કેવી તથા કેટલી દુર્દશા થવાનો સભવ હતો, એ અનુમાનથી જાણી શકાય તેમ હોવાથી દૌલતખાન તથા તેના કુટુબની પ્રતિષ્ઠાની દયાલુ બાદશાહ બાબરે જ રક્ષા કરી હતી એમ કહેવામાં લેશમાત્ર પણ અતિશયોક્તિ થવાનો સંભવ નથી

બુધવારને દિવસે મલોતના કિલ્લાની સભાળનુ કામ મુહમ્મદ અલી-જગને સોંપીને અને તેની તહનાતમાં અઢીસો પઠાણોને તેમ જ કેટલાક હજારા લોકોને રાખીને બાદશાહ બાબર જે પહાડમા ગાજીખાન જઈ ભરાયો હતો તે પહાડ તરફ જવાને સેનાસહિત પ્રયાણ કરી ગયો ખ્વાજા કલાન ગજનીન કો કેટલાક ઊંટોપર મદિરાના માટલા લાદીને કિલ્લાથી એક ગાઉપરની એક ઉંચી ટેકરીપર બાબરની વાટ જોતો બેઠો હતો એટલે બાદશાહ બાબરે ત્યાં પહોંચતાંની સાથે જ એક મેહફિલ કરી દીધી અને તે મેહફિલમાં શરાબનો એવો તો દોર ચાલ્યો કે ન પૂછો વાત ત્યાથી કૂચ કરીને બાબર પહાડોમાના જે કોટલા નામના કિલ્લામાં ગાજીખાન ભરાઈ બેઠો હતો તે કોટલાપર ચઢી ગયો અને ત્યાં દિવસના સમયમા એક યુદ્ધ થયું, પરતુ તે યુદ્ધમા પરાજિત થવાથી કિલ્લામાના લોકો રાત્રિના સમયમા કિલ્લાને ખાલી કરીને પલાયન કરી ગયા અને ગાજીખાન પોતે પણ દિલ્લીની દિશામા ભાગી ગયો. બીજે દિવસે એ કિલ્લામાં પણ બાબરે પોતાનુ થાણુ બેસાડી દીધું અને પહાડોમાંના બીજા કિલ્લા હસ્તગત કરી લીધા. પંજાબમાં બીજી પણ જે કેટલીક વ્યવસ્થા કરવાની થોડા દિવસમા કરી લીધા પછી બાબર પાછો સિયાલકોટમાં

અને ત્યાં બે દિવસ જેટલો સમય વિશ્રાંતિ તથા મદિરાપાન આદિ આનંદોપભોગમાં વીતાડીને તેણે એક મોટો દરબાર ભર્યો અને તે દરબારમાં પોતાના ફૌજી અફસરોને સંબોધીને તે ગંભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે,—

"મારા મદદગાર અને ગમગુસાર સૂરમાઓ, પંજાબમાં જે કાંઈ પણ બંદોબસ્ત કરવાનો હતો તે આપણે અત્યાર સુધીમાં કરી ચૂક્યા છીએ અને તેથી પંજાબના સંબંધમાં ફિક્ર રાખવા જેવું કાંઈ પણ કામ બાકી રહ્યું નથી. અહીં સિયાલકોટમાં આપણે બે દિવસ આસાઇશમાં પણ વીતાવ્યા છે અને તેથી આપણાં જનોતનમાં જે નવી તાજગી આવવી જોઇએ તે પણ આવી ગઈ છે એટલે હવે આપણે દેહલી તરફ જવામાટેની આજે જ તૈયારી કરીને આવતી કાલે બામદાદમાં જ અહીંથી કૂચ કરવાની છે, કારણ કે, આપણે જે ખાસ કામમાટે હિન્દોસ્તાનમાં આવ્યા છીએ તે કામ એ છે કે હિન્દોસ્તાનના અત્યારના જાલિમ, નાતરસ અને સરમસ્ત મગરૂર સુલ્તાન ઈબ્રાહીમ લોદી સાથે લડવું, તેને શિકસ્ત આપવી, જો તે હાથમાં આવે તો તેની જાનનો ખાતમો કરી નાખવો અને હિન્દોસ્તાનના તખ્તપર ખરા હકદાર આલમખાન અથવા અલાઉદ્દીનને બેસાડી આપણી મેહનતનો બદલો મેળવીને પાછા કાબુલ ચાલ્યા જવું. આપણી તાકત, આપણી હિમ્મત અને આપણા ખરા જૌહરને બતાવી આપવાનો મૌકો તો આપણને એ હવે પછીના જંગમાં જ મળવાનો છે, કારણ કે, મારા સાંભળવા પ્રમાણે ઈબ્રાહીમ લોદીના હાજિર લશ્કરનો તખમીનો લગભગ એક લાખનો છે અને તેના અમીરોના હાથીઓની સંખ્યા કરીબન્ એક હજારની છે; ઇબ્રાહીમના હાથમાં નક્દ ખજાનો પણ સારો છે તેમ જ હિન્દોસ્તાનમાં એક એવો દસ્તૂર છે કે આવા વખતે જો જરૂર હોય તો પૈસા આપીને મયાદી નોકરોને પણ રાખી લેવામાં આવે છે કે જે નોકરો 'સિબંદી'ના નામથી ઓળખાય છે એટલે જો ઇબ્રાહીમ ધારશે તો બીજું એક લાખનું સિબંદી લશ્કર પણ ભેગું કરી શકશે; છતા પણ મારી મનોદેવતા મને કહી રહી છે કે 'ડરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી, કારણ કે, આ જંગમાં ફતહ તારા નસીબમાં જ લખાયલી છે,' અને એટલા માટે હું મારા ઇરાદાપર મુસ્તકીમ છું, બેફિક્ર છું તમો પણ વહમ કે ફિક્રને તમારા દિલમાં જગહ ન આપશો, કારણ કે, ખુદાએ આપણી તકદીરમાં પ્રથમથીજ જે કાંઈ પણ લખી રાખેલું હોય છે તેને કોઈ પણ મટાડી શકતું નથી અને તેથી વહમ અને ફિક્રને દિલમાં જગહ આપવી બેજા છે. પરવરદિગારપર ભરોસો રાખો અને જે કામમાટે અહીં આવ્યા છો તે કામને બહાદુરીથી પૂરૂં કરી બતાવો, એમાં જ તમારી અને મારી ઇજ્જત છે!"

બાબરના આ ઉત્સાહજનક અને ઉત્તેજક ભાષણથી તેના દિલેર અફસરજંગો અતિશય ઉત્સાહમાં આવી ગયા અને તેમણે છાતી ઠોકીને બહાદુરીથી જણાવી દીધું કે "દુશ્મનની ફૌજ લાખની હોય કે બે લાખની હોય; પરંતુ અમો અને અમારા સિપાહીઓ જાનપર ખેલીને લડીશું અને પરવરદિગારની મેહરબાનીથી મયદાને જંગમાં ફતહોજફર મેળવીને આપ નામદારની ઇજ્જત સાથે અમારી ઇજ્જતને પણ વધારીશું. ખુદા મેહરબાન છે તો આપ ગરીબપરવરના આ નમકખાર ખાદિમો હમેશને માટે મહુલત્રાત છે!"

"શાબાશ, મરહબા, આફરીન ! અગર મારી ફોજના સરદારો અને સિપાહીઓ આટલી હદસૂધી જાનિસાર છે, તો એથી સાફ જણાઈ આવે છે કે પરવરદિગાર પણ મારો મદદગાર છે ! !" બાબરે બમણો ઉત્સાહ બતાવ્યો.

તે જ દિવસે કૂચમાટેની તૈયારીઓ થઈ ગઈ અને બાબરે તે દિવસની રાત્રિનો અર્ધ સમય મદિરાપાન તથા નૃત્યગાનના ઉપભોગમાં વીતાવ્યો આલમખાન બાબર સાથે જવાનો હોવાથી સિયાલકોટમા તેણે પોતાની બેગમ નાદિરાખાનમને રાખી જવાની અને તેને પોતાની ગયરહાજરીમાં કોઈ પણ પ્રકારની પીડા ન ભોગવવી પડે એમાટેની પૂર્ણ વ્યવસ્થા કરી આપી અહીં એ પણ જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે ગુલંદામના પિતાના સમાચાર મેળવવામાટે આલમખાને જે સિપાહીઓને મોકલ્યા હતા તેઓ ગુલંદામના પિતાના મરણના સમાચાર લઈ આવ્યા હતા એટલે એ કારણથી ગુલંદામ તથા કમરપારાનાં મન ઉદ્વિગ્ન તો થયા જ હતા અને ત્યારપછી બાબરનું આગમન થતાં કેટલાંક કારણોથી તેમની બાબરની દૃષ્ટિયે પડવાની ઇચ્છા ન હોવાથી જે દિવસે બાબર સિયાલકોટમા આવ્યો તેજ દિવસે તે બન્ને યુવતીઓ સિયાલકોટમાથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી અને તેથી નાદિરાખાનમ બહુજ શોકાતુર રહ્યા કરતી હતી, કારણ કે, નાદિરા ગુલદામ તથા કમરપારાને પોતાની સગી બહેનો કરતાં પણ વધારે ચહાતી હતી ગુલદામ તથા કમરપારાની હાજરી ન હોવાથી આલમખાન સાદિક તથા યાસીનને નાદિરાની રક્ષાનુ કાર્ય સોંપીને બીજે દિવસે પ્રભાતમા બાદશાહ બાબર સાથે શાહી ઠાઠમાઠથી દિલ્લીનગરની દિશામા પ્રયાણ કરી ગયો હવે બાબરને સૈન્ય સહિત માર્ગમા ચાલતો રાખીને આપણે કેટલીક અન્ય ઘટનાઓનું અવલોકન કરીશું

પ્રકરણ ૧૬ મું

ઇબ્રાહીમ અને ગાઝીખાન

પંજાબમાથી પલાયન કરી ગયેલો ગાઝીખાન દિવસ અને રાત્રિનો અખડ પ્રવાસ કરીને દશ કે અગિયાર દિવસના અવધિમા જ દિલ્લી જઈ પહોંચ્યો હતો અને તેણે સુલ્તાન બાબરે પંજાબમાં મચાવેલી ધમાચકડીના તેમ જ સમસ્ત પંજાબને હસ્તગત કરી લીધાના સમાચાર ઇબ્રાહીમ લોદીને સંભળાવીને તે સાથે એમ પણ જણાવી દીધું હતુ કે "આલમપનાહ, હવે સુલ્તાન બાબર પંજાબમાથી જ પાછો કાબુલ ચાલ્યો જાય તેમ નથી, કિન્તુ પંજાબમાં બરાબર બદોબસ્ત કરીને ત્યાં પોતાની હકૂમતને જમાવી દીધા પછી તરત જ તે દિલ્લીપર ચઢી આવશે, એમાં જરા જેટલો પણ શક નથી, કારણ કે, આલમખાનને તે હિન્દોસ્તાનનો સુલ્તાન બનાવવાનુ વચન આપી ચૂક્યો છે અને તેથી તે પોતાના વચનને પાળી બતાવ્યા વિના કદાપિ જપીને બેસવાનો નથી આ કારણથી હવે આપણે પણ આપણી તૈયારીઓમાં અત્યારથી જ લાગવું જોઇએ, નહિ તો પછી બહુ મોડુ થઈ જશે તો આગ લાગ્યા પછી કૂવો ખોદવાના પ્રયત્ન પ્રમાણે આપણા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડશે, આપણી ફોજ મોટી હોવા છતાં દુશ્મન આપ-

ણાપર ફાવી જશે અને આપણામાટે દુશ્મન પાસેથી પ્રાણની ભિક્ષા માગવાનો કે પછી શત્રુના શસ્ત્રથી કૂતરાના મોતે મરી જવાનો પ્રસગ આવી લાગશે પછી તો જેવો આપ નામદારનો વિચાર."

"બાબરની ફોજ કેટલીક મોટી છે વારુ?" ઇબ્રાહીમ લોદીએ કેટલોક સમય વિચારમા વીતાવ્યા પછી આ પ્રમાણેનો સવાલ પૂછ્યો

"બાબરની આખી ફોજ તો ચાળીસ હજારની સભળાય છે, પણ પંજાબના બદોબસ્તમાટે અડધી ફોજ તો રાખવી જ પડશે, એટલે અહીં તે વીસ હજાર કરતાં વધારે જંગીઓને લાવી શકે તેમ નથી, એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે, છતા એમાં થોડો ઘણો ફેર પડે તો તે એક જૂદી વાત છે.' ગાઝીખાને વિચાર કરીને ઇબ્રાહીમના સવાલનો જવાબ આપ્યો.

ગાઝીખાનના આ જવાબને સાભળીને ઉચ્છૃખલ ઇબ્રાહીમ ખડખડ હસી પડ્યો અને અટ્ટહાસ કરતો કહેવા લાગ્યો કે: "ગાઝીખાન, અત્યાર સુધી હુ તમને કાંઇક અકલમન્દ, ઝીશઊર અને આકિલ માનતો હતો, પરતુ તમારા આજના ઉદ્ગારોથી તો તમારામાં અકલનો છાંટો પણ નથી એમ જ દેખાઈ આવે છે અરે, બાબર ભલે પોતાની આખી ફોજને લઈ આવે, તો પણ તેના ફોજી જવાનોની સખ્યા તો આખી ચાળીસ હજારની છે કે વધારે? તેની ચાળીસ હજારની ફોજ મારા એક લાખ સિપાહીઓના લશ્કર સામે અને હજારથી બારસેં હાથીઓના ટોળા સામે કેટલીક વાર ટકી શકશે, એનો તમોએ કયાસ નથી કર્યો એ ઘણી જ અફસોસની વાત છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ એ એક લાખના લશ્કર ઉપરાત જો જુરૂરત આવી પડે તો ચાર દિવસમાં એક લાખનું બીજુ 'સિબદી' લશ્કર પણ હુ તૈયાર કરી શકુ તેમ છે એટલે બાબરડુ બિચારુ અહીં આવીને કતેમારી કરી જાય, એવી કલ્પના માત્રને પણ મસ્તિષ્કમા ઉત્પન્ન થવા દેવી એ સરાસર નાદાની છે, હિમાકત છે અને બેવકૂફી છે જો બાબર આકિલો આલિમ તથા દાનિશ્મદ ઇન્સાન હશે, તો તો અહીં આવવાનો વિચાર જ નહિ કરે, છતાં જો તે બેવકૂફ હશે અને અહીં આવી લાગશે, તો જે હાલ સાત દિવસના સુલ્તાન આલમખાનના થયા હતા તે જ હાલ તેના પણ થશે, બલ્કે એમ જ કહો કે થોડા વખત પછી પંજાબમાથી તેને હાંકી કાઢવામાટે પંજાબમાં જવાની આપણી જેહમત તેના અહીં આવવાથી ટળી જશે અને તે મારી તલ્વારથી જહન્નમવાસિલ થઇને હિન્દોસ્તાનની જમીનમાં જ દટાશે હુ કોણ? ઇબ્રાહીમ લોદી! બાબર અને તે મારી સાથે હમ્સરીનો દમ ભરનાર? એક ભેડિયો અને તે શેર સાથે લડાઇની જુસ્તજૂ કરનાર? આમ થયુ નથી અને થવાનુ પણ નથી ગાઝીખાન, જ્યારે વખત આવશે ત્યારે જોઈ લેવાશે એટલે તમારે અત્યારે કોઈ પણ જાતની ફિકર રાખવાની નથી આ દેહલીના સુલ્તાનની પનાહમા તમો બેખૌફ છો, તો ખાઓ, પીઓ અને અમનચમન કરો, થોડા દિવસમા પંજાબની સૂબેદારી પણ તમને મળી જશે અને આલમખાન તથા તેનો મદદગાર બાબર મારા હાથથી નેસ્તોનાબૂદ થશે! આ મારા અલ્ફાજ જોઇએ તો લખી રાખજો"

ઇબ્રાહીમ લોદીના આવા ગર્વ તથા અહકારથી ભરેલા પરતુ મૂર્ખતાને દર્શાવનારા ઉદ્ગારો સાંભળીને ગાઝીખાન તે વેળાયે તો કાઈ પણ ન બોલ્યો,

પરતુ પોતાના મનમાં ઈબ્રાહીમની મૂર્ખતા તથા અદૂરદર્શિતામાટે તેનાપર ધિક્કાર વર્ષાવવા લાગ્યો. એક વાર ઇબ્રાહીમને ત્યાગીને ચાલ્યા જવાનો પણ તેનો વિચાર થયો; પરંતુ તેનામાટે સર્વત્ર એવી તો ભયાનક પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ હતી કે ઇબ્રાહીમના આંગણા વિના તેને અન્યત્ર ક્યાંય પણ આશ્રય મળવાનો સભવ ન હોતો અને તેથી નિરુપાય થઇને ઇબ્રાહીમની ગર્વિષ્ઠતા તથા મૂર્ખતાને સહન કરી તે ત્યા જ શાતિથી બેસી રહ્યો અને પોતાના જીવનનું જે કાંઈ પણ પરિણામ થવાનુ હોય તેની આતુરતાથી પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો. બીજા પણ દશબાર દિવસ વીત્યા એટલામાં તો ગાઝીખાનના તેમ જ ઈબ્રાહીમ લોદીના જાસૂસો દિલ્લીમાં આવીને 'સુલ્તાન બાબર પંજાબમાથી ઘણા વખતથી આ તરફ આવવામાટે પોતાની ફોજ સાથે નીકળી ચૂક્યો છે અને તેથી તે જે વખત જાય છે તેમાં તે અહીં આવી પહોંચવાની વકી હોવાથી હવે આપણે પણ લડાઇની તૈયારીઓ બહુ જ જલ્દી કરી લેવી જોઇએ, નહિ તો દુશ્મન આપણાપર ગાલિબ થઈ જશે' એવા પ્રકારના સમાચારો સભળાવવા લાગ્યા જ્યારે આવા કટાકટીના સમાચારો નિત્ય આવવા લાગ્યા ત્યારે જ ઇબ્રાહીમ લોદીની આંખ ઉઘડી અને એક ખાસ દરબાર ભરીને પોતાના સરદારો તથા અમીરોને લડાઇની તૈયારીમાટેનો હુકમ આપતો તે કહેવા લાગ્યો કે –

"મારા વફાદાર સરદારો અને જાનિસાર અમીરો, બાગી આલમખાનને અહીંથી ભગાડી દીધા પછી આપણી એવી માન્યતા હતી કે હવે લડાઇનો મોકો નહિ જ આવે અને આલમખાન તથા તેના કબીલાનો થોડા વક્તમાં નાશ કરી નાખીશું એટલે તેમની જિન્દગીના ખાતમા સાથે તેમની બગાવતનો પણ અત આવી જશે; પરતુ આલમખાન સહીસલામત પંજાબમાં પહોંચી ગયો અને તેને પકડવામાટેના તેમ જ મારી નાખવામાટેના દૌલતખાન તથા ગાઝીખાનના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ થવાથી બાબરને તેણે પોતાની મદદે બોલાવ્યો અને તેથી વળી પાછો અત્યારે આપણામાટે યુદ્ધનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે, કારણ કે, પંજાબમા પોતાની હુકૂમતને મજબૂત કરીને કાબુલનો સુલ્તાન બાબર દેહલીપર ચઢાઈ કરવામાટે અને આપણને શિકસ્ત આપવામાટે પંજાબમાથી અહીં આવવાને રવાના થઈ ચૂક્યો છે જો કે સાભળવા પ્રમાણે ગનીમનુ લશ્કર બહુ મોટુ નથી; તો પણ મારી ગયરહાજરીમાં જેવી રીતે આલમખાને દેહલીનો કબ્જો લઈ લીધો હતો અને સાત દિવસ સૂધી તે હિન્દોસ્તાનનો સુલ્તાન બની બેઠો હતો, તેવી રીતે આપણે ગફલતમાં રહીએ અને બાબર અચાનક આપણાપર તૂટી પડીને ફાવી જાય એટલામાટે આપણે પણ લડાઇની પૂરી તૈયારીઓ કરી રાખવી એ આપણામાટે વધારે સલામતીભરેલુ છે. મારો તો એવો જ ઇરાદો છે કે આ વખતની લડાઇમા દુશ્મનોની એવી તો કત્લેઆમ કરવી કે આલમખાન અને બાબર તો શુ પણ તેમનો એક સિપાહી પણ જીવતો ન રહેવો જોઇએ અને બાબરના મોતની ખબર લઇને તેમનો એક પણ માણસ જીવતો જાગતો કાબુલમા ન પહોંચવો જોઇએ. આ લડાઇમાં દુશ્મનોને જેર કર્યા પછી કાબુલપર ચઢાઈ કરવાની પણ મારી તમન્ના છે અને જો જાન સલામત છે તો મારી એ તમન્ના પણ હુ તમને પૂરી કરી બતાવીશ. ખયર;

મારા અફસરજંગો, તમોને મારુ એ ફર્માન છે કે આજથી એક હફ્તામાં લડાઈમાટે આપણા તમામ લશ્કરને તૈયાર કરી લ્યો અને જ્યારે મારો હુકમ મળે ત્યારે લશ્કર કૂચ કરવાની તૈયારીમા હોય એવો બંદોબસ્ત કરી દ્યો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ આપણા શાહી ફીલખાનાના જેટલા હાથીઓ હોય તે ઉપરાંત અમીરોના હાથીઓને પણ લાવીને લડાઇમાં લઈ જવામાટે શણગારી તૈયાર રાખો કે બાબર પણ હિન્દોસ્તાનના લોદી સુલ્તાનના કર્રોફર તથા જાહો-જલાલને જોઈ શકે અને આવા એક જોરાવર સુલ્તાન સાથે બાથ ભીડવાની પોતાની ભૂલમાટે જિન્દગીની છેલ્લી ઘડી સૂધી પશેમાન થતો રહે ! મારી એવી ઇચ્છા છે કે બાબરને તેના લશ્કર સાથે દહેલી સૂધી પહોંચવા જ ન દેવો; કિન્તુ અહીંથી આપણે સામા જઇને રસ્તામા જ તે જ્યા મળી જાય ત્યા તેની સાથે મુકાબલો કરવો અને જ્યાં જંગ થાય ત્યાંની જમીનને જ તેમના કબ્રસ્તાનના રૂપમા ફેરવી નાખવી અહીંથી કૂચ કરી જવામાં મારો એક બીજો પણ મતલબ સમાયલો છે અને તે એ કે રસ્તામા બાબર તથા તેના લશ્કરનો ખાતમો કરીને પંજાબને નવેસરથી સર કરી લેવામાટે અને પંજાબની સૂબેદારી મારા આ ખયરખાહ રિશ્તેદાર ગાઝીખાનને આપવામાટે આપણે પંજાબમાં પણ જવાનું છે એટલે આ કામ એક કાંકરાથી બે પક્ષીઓને મારવા જેવું છે એ તમો સહજમાં જાણી શકો તેમ હોવાથી એ વિષયના વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. આ લડાઇમા સઘળા અમીરોએ પણ હાજરી આપવાની છે અને એ સૂચના સંભળાવી દેવામાટે જ મેં આજના આ દરબારમાં આવવાની અમીરોને પણ તકલીફ આપેલી છે."

સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીના આ ફર્માનને માથાપર ચટાવીને તેના ફોજી અફસરોએ જણાવ્યુ કે: "અમો અત્યારથી જ લશ્કરને તૈયાર કરવાના કામમા લાગી જઇશું અને ગેતીપનાહના ફર્માન મુજબ એક હફ્તામા કૂચની તૈયારી કરી લઇશું; પરતુ તે પહેલાં ફોજને ચઢી ગયેલો પગાર આપવો પડશે; કારણ કે, વખતસર પગાર ન મળવાથી ફોજમાં કેટલીક બેદિલી ફેલાયલી હોવાથી પગાર આપીને એ બેદિલીને દૂર કરવાની સર્વથી પ્રથમ આવશ્યકતા છે, એ ગરીબ-પરવરને નવેસરથી જણાવવાની જરૂરત હોય એવી અમારી માન્યતા નથી"

"ખજાન્ચી, આજે જ ફોજને તેનો આજ સૂધીનો ચઢી ગયેલો પગાર આપી દેવાનો બદોબસ્ત કરો" ગરજે કૂતરાને પણ કાકા કહીને બોલાવવો પડે છે એ નિયમ પ્રમાણે લશ્કરને પગાર આપવામા હમેશા બેદરકાર રહેનારા સુલ્તાન ઇબ્રાહીમે લશ્કરની ગરજ પડવાથી તત્કાળ પગાર ચૂકવી આપવાનો ખજાન્ચીને હુકમ ફર્માવી દીધો

અમીરોએ પણ રણક્ષેત્રમા ઉપસ્થિત થવામાટેની સુલ્તાનને જો કે ના તો ન જ પાડી અને ઔપચારિક શુભ ભાવનાઓ દર્શાવવામા પણ ન્યૂનતા થવા ન દીધી, તથાપિ તેમના ઉદ્દગારોમા અંતઃકરણનો જે ઉત્સાહ હોવો જોઇએ અને તેમના મુખમડળો આવા પ્રસગે હર્ષોત્ફુલ્લ દેખાવા જોઇએ તેમાંનુ કશું પણ જોવામાં આવતું ન હોતુ અને તેથી તેમના ઉદ્દગારો મન વિનાના હતા એમ સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકતું હતું. પોતાના ગૃહની આ વિપરીત પરિસ્થિતિ બુદ્ધિ-

હીન અને અવિચારી ઇબ્રાહીમના જાણવામા ન આવી શકી; પરંતુ ગાઝીખાન સત્ય પરિસ્થિતિને સારી રીતે જાણી ગયો, કારણ કે, તે પોતે બુદ્ધિમાન અને પ્રપંચપરાયણ પુરુષ હોવાથી આવી પરિસ્થિતિઓને જાણી લેવાની તેની બુદ્ધિમાં સ્વાભાવિક શક્તિ રહેલી હતી. આવી પરિસ્થિતિને જોઇને તેના મનમાં અનેક પ્રકારની કુશંકાઓ થવા લાગી, પરતુ પોતાની એ કુશંકાઓને દર્શાવવાનો આ પ્રસગ ન હોવાથી તેમજ એ કુશંકાઓને વ્યક્ત કરવાથી તાત્કાલિક લાભની આશા પણ ન હોવાથી તે એ વિશે કાંઈ પણ ન બોલતાં મૌનનુ અવલબન કરીને બેસી રહ્યો અને અમીરોના હૃદયગત ભાવોને જાણવામાટે તેમના મુખમંડળોમાં થતા પરિવર્ત્તનોનું સૂક્ષ્મ તથા એકાગ્ર દૃષ્ટિથી ધ્યાનપૂર્વક અવલોકન કરવા લાગ્યો.

દરબાર બરખાસ્ત થયા પછી જ્યારે ઇબ્રાહીમ લોદી અને ગાઝીખાન શાહીમહલના એક ખાનગી કમરામા આવ્યા અને તેમના વચ્ચે લડાઈ વિશેની ખાનગી મસ્લહત થવા લાગી એટલે ચાલાક ગાઝીખાને એ પ્રસગનો લઈ શકાય તેટલો વિશેષ લાભ લઈ લેવાના આશયથી ઇબ્રાહીમને ઉદ્દેશીને શાતિ તથા ગભીરતાથી કહેવા માડ્યુ કે "આલમપનાહ, મારું નામ ગાઝીખાન છે અને મારા એ નામની સાર્થકતા કરી બતાવવામાટે મેં આ નજીકમાં થનારી લડાઈમાં કાં તો દુશ્મનોને જેર કરીને મુજફ્ફર—વિજયી થવાનો અને કા તો શહીદ થઇને મયદાને જગમાં જીવ આપવાનો મારા મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો છે અને તેટલામાટે આપ આલાહજ્રતના કદમોમા મારી એ જ અર્જ છે કે આ જગમાં આપણા લશ્કરના એક મોટા ભાગની સરદારી આ ખાદિમને આપો અને પછી જોઈ લ્યો કે આ ફિદવી મયદાને જગમા પોતાની સિપાહગિરીનું કેવું જોહર બતાવે છે અને આલમપનાહની ફતહનો કેવો ડકો વગડાવે છે ! જો આલમખાનના આલમેશબાબને ખાનાખરાબ કરી તે સરમસ્તના સરને મારા ભાલાની અણીપર ચઢાવીને આપ નામદારના કદમોમાં ન પછાડુ અને મગરૂર બાબરને પણ મારી તલ્વારનું પાણી બરાબર ન દેખાડુ, તો મારુ ગાઝીખાન નામ ખોટું સમજવાનું છે તેમ જ હું મર્દ નથી પણ મુખન્નસ છુ એમ જ માની લેવાનુ છે જો સુલ્તાન બાબર સાથેના આ જંગમા મને મારી દિલેરી તથા બહાદરીને બતાવવાનો અને મારી તલ્વારને બર્ક પ્રમાણે ચમકાવવાનો મૌકો ન મળે, તો એને હુ મારી તૌહીન માનું છુ અને પશેમાનીના એક બાઇસ તરીકે પ્રમાણું છું, કારણ કે, આ જંગમાં લોદી ખાન્દાનની હુરમત તેમ જ ઇજ્જતનો સવાલ સમાયલો છે અને આ ખાદિમની નસોમાં પણ લોદી ખાન્દાનનુ લોહી વહેતું હોવાથી જોશેઇન્તકામથી મારા દિલનો દરિયો ઉભરાયલો છે"

"ગાઝીખાન ! ગારા જાનિસાર અજીજ રિશ્તેદાર ! તમારી આ લાગણી અને આવી દિલેરીને જોઇને હુ આજે તમારા પર ઘણો જ ખુશ થયો છુ. જેવી રીતે તમો મયદાને જગમા પોતાની તલ્વારના જોહરને ચમકાવવામાટે તલપી રહ્યા છો તેવી જ રીતે મને પણ વફાદાર અને જાનિસાર સિપાહસાલારની સખ્ત જરૂરત છે અને તેટલામાટે હું બાખુશી અત્યારે જ મારા અડધા લશ્કરની સરદારી તમને આપું છું અને તે અડધા લશ્કરની પાંચ પાચ હજારની ટુકડીઓના જે સરદારો છે તે સરદારોના સરદાર તરીકે તમારી નીમણુક કરું છું હું મારો

આ હુકમ આવતી કાલે જ લશ્કરને સભળાવીશ અને તમારામાટે બીજો પણ જે કાંઈ ઇન્તજામ કરવાનો હશે તે કરી આપીશ આ લડાઇમાં આપણે જ ફતહયાબ થઇશુ એ બાબત નક્કી હોવાથી લડાઇનો છેડો આવી ગયા પછી પંજાબની સૂબેદારી અને તે સાથે પંજાબની આઝાદ હુકૂમત તમારી છે, એમ જ તમારે સમજી લેવાનું છે, કારણ કે, તમારાપર મારી મોટાઈ તો ફક્ત નામને ખાતર જ રહેવાની છે. પણ મારી એટલી શર્ત તમારે કુબૂલવી પડશે કે તમારો ભાઈ દિલાવરખાન અત્યારે આલમખાનનો મદદગાર થયો છે અને બાબરનો ખયરખાહ બની ગયો છે તેનો પણ આલમખાન સાથે તમારા હાથથી ખાતમો થવો જોઇએ; ભાઇની મહબ્બતનો હિસ્સો તમારા જિગરમાથી બિલ્કુલ નીકળી જવો જોઇએ, કારણ કે, દેહલીના શાહી મહલમાથી સાત દિવસના સુલ્તાન અલાઉદ્દીન અથવા આલમખાનને નસાડનાર દિલાવરખાન હતો એ વાર્ત્તા પાકે પાયે મારા જાણવામા આવી છે અને તેની એ બેવફાઇએ તેના વિશે મારા જિગરમાં કીનાની આગને પુરજોશમાં સળગાવી છે!" ઇબ્રાહીમ લોદીએ ગાઝીખાનના પ્રસ્તાવને સ્વીકારીને પોતાના એક નવા પ્રસ્તાવને તેની આગળ રજૂ કરી દીધો

ગાઝીખાનના હૃદયમા ભ્રાતૃપ્રેમનો અંશ માત્ર પણ ન હોવાથી અને કદાચિત્ તેવા પ્રેમનો અલ્પસ્વલ્પ અંશ તેના હૃદયમાં હોય તો પણ રાજલોભની પૂર્ત્તિના સમયમા તે પ્રેમને મહત્ત્વ આપવા જેટલી ઉદારતાનો તેના મનમા સ્વાભાવિક જ અભાવ હોવાથી ઈબ્રાહીમના પ્રસ્તાવને આનન્દથી અંગીકારતો તે પુલકિત વદનથી કહેવા લાગ્યો કે "ગેતીપનાહ, દિલાવર સાથે મારો પહેલાંથી જ એટલો બધો અણુબનાવ છે કે હુ તેને મારા ભાઈ તરીકે માનવાને બદલે મારા જાની દુશ્મન તરીકે જ માનતો આવ્યો છુ અને તેમા પણ જ્યારથી આલમખાનને દેહલીના શાહી મહલમાથી ભગાડનાર અને આપ નામદારના કહરથી બચાવનાર દિલાવર હતો એ વાર્ત્તા મારા જાણવામાં આવી છે ત્યારથી તો હું તેનાપર આગ ભભૂકા જેવો થઈ રહ્યો છુ આપ નામદાર કહો કે ન કહો; પણ નાલાયક અને નાદાન દિલાવર મારી નજરે ચડે એટલી જ વાર છે; તલ્વારની ધાર અને દોજખનો ગાર તેના માટે તૈયાર છે! આવા મોકાપર ભાઇની સગાઇનો ખિયાલ રાખવો તે મોટામા મોટી ભૂલ છે, જો ભાઇના ખૂનથી ગુનાહ થતો હોય, તો તે ગુનાહ પણ મને કુબૂલ છે!"

"તમારા જેવા બિરાદર મારા ગમગુસાર મદદગાર છે એટલે એથી સાફ દેખાઈ આવે છે કે આપણી જીત છે અને દુશ્મનોની હાર છે!" ઇબ્રાહીમ લોદીએ મદાંધતાથી આ પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

મહત્ત્વાકાંક્ષા, સ્વાર્થાન્ધતા અને રાજ્યલોભ મનુષ્યના હસ્તથી શુ દુષ્કર્મ નથી કરાવતાં વારુ? મહત્ત્વાકાક્ષા એક મહાભયાનક પિશાચિકા છે, સ્વાર્થાન્ધતા ડાકિની છે અને રાજ્યલોભ પ્રચડ પિશાચ છે એટલે એ ત્રિપુટીના મોહજાળમાં જે કોઈ પણ બુદ્ધિહીન મનુષ્ય ફસાઈ જાય છે તે મનુષ્યની વિવેકબુદ્ધિનો વિનાશ થતા તે અધોગતિની ગર્ત્તામાં ઊડો અને ઊડો ઊતરતો જાય છે અને તે એટલે સૂધી કે પછી તેના ઉદ્ધારનો લેશ માત્ર પણ સભવ રહેતો નથી. મનુષ્યના હૃદયમાં કોઈ પણ વસ્તુના લોભરૂપ અગ્નિની જ્વાળા જ્યારે અત્યન્ત

પ્રબળ થાય છે ત્યારે તે જ્વાળા ધર્મ, નીતિ તથા બંધુભાવને તત્કાળ પ્રજાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે અને એ તત્ત્વ ગાઝીખાનની લોભવશતાથી સહજ પાઠક તથા પાઠિકાઓના જાણવામા આવી શકે તેમ છે એટલે અહીં એ વિષયના વિશેષ વિવરણની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે, એ વિષયને સિદ્ધ કરી બતાવનારાં બીજા પણ અનંત ઉદાહરણો સર્વ કાળ તથા સર્વ દેશોના ઇતિહાસમાં વર્તમાન છે

અસ્તુ ઇબ્રાહીમ લોદીએ બીજે દિવસે ગાઝીખાનને પોતાના વીસ હજાર સિપાહીઓની ફોજ તથા તે ફોજના ચાર અફસરોના ઉપરી સરદાર અથવા સિપાહસાલાર તરીકે જાહેર કરી દીધો અને દરબાર ભરી તેને સિપાહસાલારનો પોશાક પહેરાવીને ચાલતા આવેલા કાયદા મુજબ તલ્વાર પણ બંધાવી દીધી. સિપાહસાલારનો ઓહદો મળતાની સાથે જ ગાઝીખાન તનતોડ મેહનત કરીને લડાઇની તૈયારીઓ કરાવવા લાગ્યો

દિલ્લી નગરમાં એ પછી દરરોજ બાહ્ય ભાગમાંના ઇબ્રાહીમ લોદીના સૈનિકો બાદશાહનો હુકમ જેમ જેમ તેમને મળતો ગયો તેમ તેમ આવીને એકત્ર થવા લાગ્યા, દિલ્લીના તેમ જ બીજા નગરોના શસ્ત્રનિર્માતા કુશળ લોહકારો દિવસ તથા રાત્રિનો અવિશ્રાન્ત પરિશ્રમ કરીને બાદશાહની આજ્ઞાથી તલ્વાર, તુફંગ, નેજા, ભાલા, બર્છી અને તીર આદિ શસ્ત્રાસ્ત્રોને તૈયાર કરવાના કાર્યમા લાગી ગયા; લશ્કરના મોદીઓ ખોરાકીના સાધનો મોટા જથ્થામા એકત્ર કરવા લાગ્યા, કેટલાક શાયરો મયદાને જગમાં સિપાહો તથા સરદારોના મનોને વીરરસના રગથી રગવામાટે વીરરસની ઉત્તેજક તથા ઉત્સાહવર્ધક કવિતાઓ રચવામાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયા, મોચીઓના માથાપર ઘોડાના જીન તથા પાણી ભરવાની પખાલો તેમ જ જોડા વગેરે તૈયાર કરવાના કામનો એટલો બધો બોજો આવી પડ્યો કે જેની સીમાજ ન હોતી તેમ જ લશ્કરી પોશાકો થોડા વખતમા વધારે સખ્યામા તૈયાર કરવાના હોવાથી દરજીઓને પણ જમવા કે ઊંઘવાનો અવકાશ ભાગ્યે જ મળી શકતો હતો સારાશ કે, યુદ્ધના પ્રસગમાં અનેક વસ્તુઓની આવશ્યકતા અનિવાર્ય હોવાથી દિલ્લી નગરીએ સજીવન ઉદ્યોગનો અવતાર ધારી લીધો હતો અને પ્રવૃત્તિની પ્રબળતાએ હાલ તરત થોડા વખતને માટે નિવૃત્તિને દેશવટો આપી દીધો હતો, કારણ કે, એવો કોઈ પણ વ્યવસાયી વર્ગ ન હોતો કે જેના શિરપર અમુક કાર્યનો ભાર ન આવી પડ્યો હોય અને એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તો એ હતુ કે નૃત્ય તથા સગીતના તેમ જ અનીતિના વ્યવસાયથી નિર્વાહ કરનારી નર્ત્તકી ગાયિકાઓ તેમ જ વેશ્યાઓને પણ એ સમયમા વિશ્રામનો સમય મળી શકતો ન હોતો અને તેનું કારણ એ હતુ કે જે લોકો લડાઇમા જવાના હતા તે લોકો 'કદાચિત્ લડાઇમાં આપણો અંત થઈ જશે તો ? એટલામાટે અત્યારે જે કાંઈ પણ મોજમજા માણી લઇશુ તે જ આપણા બાપની છે !' એમ ધારીને ચઢી ગયેલા પગારો મળી ગયેલા હોવાથી માણી શકાય તેટલી મોજ મજા માણી લેવામાં અકરાંતિયા થઈ ગયા હતા; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ સિપાહીઓના મનોરજનમાટે રણભૂમિમાં પણ કેટલીક ગણિકાઓ તથા વેશ્યાઓને સાથે લઈ જવાનો બાદશાહ તરફથી ખાસ બંદોબસ્ત કરવામા આવ્યો હતો તેમ જ બાદશાહે પોતાની તવાયફોને પણ સાથે લેવાની

વ્યવસ્થા કરી હતી; એ નવેસરથી કહેવાની કે લખવાની બહુ જ અલ્પ આવશ્યકતા છે

દિલ્લીમા આવી રીતે ધામધૂમથી લડાઇની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી અને એ તૈયારીઓમાં સમય જળના પ્રબળ પ્રવાહ પ્રમાણે વીતતાં ઇબ્રાહીમ લોદીના સસૈન્ય પ્રયાણનો સમય વધારે અને વધારે નિકટમાં આવતો જતો હતો. જ્યારે ઇબ્રાહીમ લોદીના સમરભૂમિપ્રયાણમાં ચાર કે પાંચ દિવસનો અવકાશ રહ્યો તે વેળાયે ગાજીખાનના એક જાસૂસે આવીને ગાજીખાનને એવા સમાચાર સંભળાવ્યા કે "પંજાબમા આપ નામદારના કિબ્લગાહ દૌલતખાન સાહબ જન્નતનશીન થયા છે અને જિન્દગીની છેલ્લી ઘડીયે તેઓ નામદાર આપને આલમખાન સાથેની દુશ્મનીને છોડી દેવામાટેની તથા સુલ્તાન બાબર સાથે મળીને કામ કરવામાટેની નસીહત આપતા ગયા છે તેમ જ આલમખાન તથા સુલ્તાન બાબર પોતાની ફૌજ સાથે ઉતાવળથી આ તરફ આવવાને આગળ વધતા આવે છે અને અત્યારે કદાચિત્ તેઓ પંજાબની સરહદને છોડીને પાણી-પતના મયદાનમાં પહોંચવાની તૈયારીમાં હશે, એમ હુ ધારું છુ" જાસૂસના મોઢામાથી આ ખબર સાંભળીને ગાજીખાન કાંઈક વિચાર તથા ચિન્તામા પડી ગયો અને જાસૂસને તેણે ચાલ્યા જવાનો હુકમ ફર્માવી દીધો ગાજીખાનથી હવે તેના પોતાના જન્નતશીન પિદરની નસીહત મુજબ વર્ત્તી શકાય તેમ ન હોવાથી બાબર પાણીપત સૂધી આગળ વધી આવ્યાની વાર્ત્તા તેણે ઇબ્રાહીમ લોદીને જણાવી દીધી અને તે સાથે પ્રયાણમાટેની તૈયારીઓ પણ વધારે વેગથી કરાવવા માંડી કે જેથી હવે પછી પ્રયાણમાં કારણ વિના કોઈ પણ પ્રકારનો વિલબ ન થાય; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ ઇબ્રાહીમની ફૌજ ઘણી જ મોટી હોવાથી પચીસ હજાર સૈનિકોને તેણે બીજે જ દિવસે દિલ્લીમાંથી રવાના કરી દીધા; ત્રીજે દિવસે પચીસ હજાર સૈનિકોનો બીજો સમુદાય રવાના થયો, ચોથે દિવસે તેટલો જ સૈનિકસમુદાય દિલ્લીમાથી ગાજીખાન સાથે નીકળ્યો અને પાંચમે દિવસે પચીસ હજાર અશ્વારોહી સૈનિકો સહિત ઇબ્રાહીમ લોદીએ પોતે પણ દિલ્લી નગરમાંથી બાબર તથા તેની ફૌજ જ્યાં પણ મળી જાય ત્યા જ તેમની સાથે મુકાબલામાં ઊભા રહેવામાટે ધામધૂમથી પ્રયાણ કર્યું બાદશાહ તથા તેના જંગી જવાનોના ગયા પછી અને દિલ્લીમાની ધામધૂમનો અન્ત આવી ગયા પછી દિલ્લીમાં શાતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયુ અને લોકોને એટલે કે નાગરિકોને વિશ્રાતિના ઉપભોગનો અવકાશ મળી ગયો હવે આપણે પાણીપતની યુદ્ધભૂમિમા પ્રયાણ કરીને ત્યાના ભીષણ દૃશ્યનું અવલોકન કરીશું

પ્રકરણ ૧૭ મું

પાણીપતનું યુદ્ધ અને લોદીવંશનો વિનાશ !

ગત પ્રકરણમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે ઇબ્રાહીમ લોદી અને ગાજીખાન જે વેળાયે અથવા જે દિવસે પોતાની પ્રચડ તથા વિશાળ સેનાને લઇને સુલ્તાન બાબરનો માર્ગમા જ પરાજય કરવાના ઉદ્દેશથી દિલ્લીમાથી પ્રયાણ કરી ચૂક્યા હતા તે

દિવસથી બે દિવસ પૂર્વેજ આપણી પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક કથાનો નાયક કાબુલનો સુલ્તાન બાબર પોતાના સૈન્યસહિત ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં જે ભૂમિ પ્રાચીન કાળથી 'નરરક્તપિપાસુ ભૂમિ'ના નામથી વિખ્યાત થયેલી છે, કારણ કે, ભાર્ગવ પરશુરામે એકવીસ વાર ક્ષત્રિયોનો સહાર કરીને તેમના શોણિતથી જે ભૂમિમા પાચ હૃદોની સ્થાપના કરી હતી એટલે કે ક્ષત્રિયોના રક્તથી પાંચ તળાવો ભરી દીધા હતાં અને જે ભૂમિમાં કૌરવ તથા પાંડવોના મહાભારત તથા વિશ્વવિખ્યાત ભયાનક સગ્રામયજ્ઞની અસખ્ય નરશોણિતના સિચનથી પૂર્ણાહુતિ થઈ હતી, તે સરસ્વતી તથા દૃષદ્વતી નદીઓના મધ્યભાગમાંની* કુરુક્ષેત્ર નામક વિખ્યાત રણભૂમિની અત્યત નિકટવર્ત્તિની તથા સહવાસિની હોવાથી જે ભૂમિ નરરુધિરના પાનમાટે તલસી રહી હતી તે પાણીપત નામક ભૂમિમા આવી પહોંચ્યો હતો અને ત્યા જ તેણે પોતાના સૈન્યશિબિરને સ્થિર કરી દીધું હતું, કારણ કે, ઇબ્રાહીમની યુદ્ધમાટેની તૈયારીઓના સમાચાર તેને પોતાના ગુપ્તચરોદ્વારા મળી ચૂકયા હતા, માત્ર એટલુજ નહિ, પણ ત્યાં આવ્યા પછી ત્રીજે દિવસે 'ઇબ્રાહીમ લોદી તેની પોતાની પ્રચડ સેનાસહિત દિલ્લીમાથી પ્રયાણ કરી ચૂકયો છે અને પાણીપતની દિશામા ચાલ્યો આવે છે,' એ સમાચાર પણ તેને મળી ગયા હતા

પાણીપતને ઉપર કુરુક્ષેત્રની નિકટવર્ત્તિની તથા સહવાસિની ભૂમિ તરીકે એટલામાટે ઓળખાવવામાં આવ્યુ છે કે અત્યારના કર્નાલ જિલ્લાનો ઉત્તરીય વિશાળ ભૂમિભાગ કુરુક્ષેત્રમાં આવી ગયેલો છે, પરતુ પાણીપત કર્નાલથી દક્ષિણ દિશામાં ૨૧ માઇલના અતરપર આવેલું હોવાથી તેનો સમાવેશ કુરુક્ષેત્રમાં થઈ શકતો નથી, તથાપિ એ ભૂમિ કુરુક્ષેત્રથી વિશેષ દૂરના અતરપર ન હોવાથી કુરુક્ષેત્રની નિકટવર્ત્તિની તથા સહવાસિની ભૂમિ તરીકે તેને ઓળખવામા આવે તો તેમા વિસગતતા થવાનો સભવ નથી મનુષ્યને તેમજ અન્ય પ્રાણીઓને પણ જેમ સગનો રગ લાગી જાય છે અને સગનો દોષ દેવને દાનવ તેમજ સગનો ગુણ દાનવને દેવ બનાવી દેવાની શક્તિ ધરાવનારો હોય છે તેવી જ રીતે જો કુરુક્ષેત્રની રુધિરપિપાસાનો રગ પાણીપતની ભૂમિને પણ લાગી ગયો હોય તો તેમાં અસ્વાભાવિકતા જેવુ કાંઈ પણ નથી. પાણીપતની રુધિરપિપાસુતાનું એક બીજુ કારણ પણ કલ્પી શકાય છે અને તે એ કે 'મહાભારત'ના ઉદ્યોગપર્વના ૩૧ મા અધ્યાયમાની કથા અનુસાર રાજા યુધિષ્ઠિરે દુર્યોધનને એમ કહ્યુ હતુ કે 'જો અમને અર્ધ રાજ્ય આપવાની તમારી ઇચ્છા ન જ હોય, તો અમને અરિસ્થલ, વૃકસ્થલ, માકદી, વારણાવત અને એક ગામ તમારી ઇચ્છાનુસાર મળીને કેવળ પાચ ગામ જ આપો એટલે એટલાથી જ અમો સતોષ માની

* જે સ્થાનમાં પાંડવ તથા કૌરવોનું મહાભારત યુદ્ધ થયુ હતું તે સ્થાનનું નામ કુરુક્ષેત્ર શા કારણથી પડ્યું છે એનો 'મહાભારત'ના આદિપર્વના ૯૪ મા અધ્યાયમાં એવો ઉલ્લેખ કરાયલો છે કે, 'પુરુવશીય રાજા ભરતના મરણ પશ્ચાત્ છઠ્ઠી પેઢીએ રાજા સંવરણનો પુત્ર રાજા કુરુ થયો હતો અને તેણે એ સ્થાનમા પ્રચડ તપસ્યા કરેલી હોવાથી એ કુરુજાંગલ નામક સ્થાન કુરુક્ષેત્ર નામથી વિખ્યાત થયુ હતું

લઇશું ' અર્થાત્ એ પાચ ગ્રામોમાંનું એક ગ્રામ પાણીપત હતું, એવી અનેક વિદ્વા-નોની માન્યતા છે અને તેમની એ માન્યતા જો સત્ય હોય, તો એ પાંચ ગ્રામો દુર્યોધને પાંડવોને ન આપવાથી જે મહાભયાનક યુદ્ધયજ્ઞ આરંભાયો હતો તે પાંચ ગ્રામોમાંનું એક ગ્રામ પાણીપત હોવાથી પાણીપતની ભૂમિમાં રુધિરપાનની તૃષ્ણા તે સમયથી જ સમાયલી હતી અને અત્યારે હવે તેની તે તૃષ્ણાના ગમનનો સમય આવી લાગ્યો હતો. આથી એટલું તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે સ્થાનેશ્વર તથા ઇન્દ્રપ્રસ્થ (દિલ્હી)ના મધ્યભાગમાં વિસ્તરેલી ભૂમિ પ્રાચીન સમયથી જ ભારતવર્ષની સમરભૂમિ અથવા રણભૂમિ છે અને તેથી હવે પછીના ભવિષ્ય કાળમાં પણ જો એ ભૂમિમાં કોઈવાર પ્રચંડ યુદ્ધ યજ્ઞનો આરંભ થઈ જાય અને તેમાં પુનઃ લક્ષાવધિ વીર પુરુષોનાં શરીરોનું બલિદાન અપાઈ જાય, તો તે ઘટના પણ શક્ય જ કહી શકાય તેમ છે. પરમાત્મા પુનઃ એવો પ્રસંગ ભારતવર્ષને ન બતાવે '

અત્યારે પાણીપત નગરની ચારે તરફ કિલ્લાની જે જૂની દીવાલ અને તેમાં જે પંદર દરવાજા કાયમ છે તે દીવાલ અને તે દરવાજા આપણી નવલકથાના કાળમાં ઘણી જ સારી હાલતમાં હતા અને તેથી યુદ્ધની તે સમયની પદ્ધતિ પ્રમાણે યુદ્ધના પ્રસંગમાટે બહુ જ ઉપયુક્ત માની શકાય તેવું જ એ સ્થાન હતું, કારણ કે, પાણીપત નગરમાં અન્નની સામગ્રી વિપુલ પરિમાણમાં મળી શકે તેમ હતું, પાણીની પણ જ્યાં જુઓ ત્યાં વિપુલતા હતી અને નગરના બાહ્ય ભાગમાં છાવણી નાખવામાટેની તેમ જ યુદ્ધમાટેની પણ એવી તો સગવડ હતી કે જેવી સગવડ અન્યત્ર ભાગ્યે જ જોઈ શકાતી હતી. અન્નની સામગ્રી પાણીપતમાં નિરંતર વિપુલ પરિમાણમાં મળી શકતી હતી તેનું કારણ એ હતું કે તે સમયમાં પાણીપત વ્યાપારનું એક મુખ્ય સ્થાન હતું અને એ કારણથી જ તેનું નામ પાણિપતિ રાખવામાં આવ્યું હતું પાણિ એટલે બજાર અને પતિ એટલે માલિક અર્થાત્ બજારોનો માલિક તે પાણિપતિ, અર્થાત્ એથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે પાણિપતિનું વિકૃત સ્વરૂપ પાણીપત થયેલું હોવું જોઇએ અને પાણીપતની વ્યાપારવિષયક મહત્તા મહાભારતના સમયથી પણ પૂર્વની હોવી જોઇએ અત્યારના સમયમાં પણ પાણીપત નગર પોતાની એ પ્રાચીન મહત્તાને કેટલેક અંશે જાળવી રહ્યું છે અને તેથી અમારા ઉપર્યુક્ત અનુમાનને વળી વિશેષ પુષ્ટિ મળી શકે છે * અસ્તુ.

---

* કર્નાલથી ૨૧ માઇલ અને અંબાલા જંક્શનથી ૬૮ માઇલ દક્ષિણમાં તથા દિલ્હીથી ૫૫ માઇલ ઉત્તરમાં પાણીપતનું રેલ્વે સ્ટેશન આવેલું છે એ પંજાબના કર્નાલ જિલ્લામાં તહસીલનું સદર સ્થાન તથા જિલ્લાનો મુખ્ય કસબો છે કે જે ઇ સ ૧૮૫૪ સુધી પાણીપત જિલ્લાનું સદર સ્થાન હતું પાણીપત નગરની મનુષ્યવસતી લગભગ ત્રીસથી બત્રીસ હજારની છે અને ત્યાં સાધારણ સબ ડિવિઝનની ઑફિસો તથા કચેરીઓ ઉપરાંત એક મોટું મુસાફરિખાનું, પોલિસ સ્ટેશન તથા સ્કૂલ ઇત્યાદિ પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પાણીપતમાં દેશી કાપડ, કમ્બલ (ધાબળા) અને ત્રાંબાના વાસણ આદિનો ઉદ્યોગ અદ્યાપિ સારા

સુલ્તાન બાબર સવત્ ૧૫૮૩ ના વૈશાખ માસની શુક્લા પ્રતિપદાના અથવા તો ઇ. સ ૧૫૨૬ ના એપ્રિલ માસની ૧૨ મી તારીખના દિવસે પાણીપતની ભૂમિમા આવી પહોંચ્યો હતો અને ત્યાં આવતાંની સાથે જ નગર તથા આસપાસની ભૂમિની તપાસ કર્યા પછી બીજે જ દિવસે, એ સ્થાનમા રહીને શત્રુ સાથે યુદ્ધ કેવી રીતે કરવુ અને રણભૂમિમાં વિજયને કેવી રીતે મેળવવો, એમાટેની પોતાના મનમાં તેણે સર્વ કલ્પનાઓ કરી લીધી હતી જે દિવસે ઇબ્રાહીમ લોદી તથા ગાજીખાનના દિલ્લીમાથી નીકળીને પાણીપતની દિશામાં આગળ વધવાના સમાચાર બાબરને મળ્યા તે દિવસની સમસ્ત રાત્રિ બાબરે શત્રુસૈન્યપર કેવા પ્રકારે અને કેવી દક્ષતાથી આક્રમણ કરવું એ વિશેના વિચારમાં જ વીતાડી દીધી, કારણ કે, બાબર જન્મથી જ એક મહાચતુર તથા દીર્ઘદર્શી સેનાનાયક હોવાથી કોઈ એક ધન્વંતરિતુલ્ય કુશળ વૈદ્ય પ્રમાણે પોતાના સૈનિકોની નાડીની ગતિનુ એટલી સીમાપર્યન્ત સપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવતો હતો કે જે જ્ઞાનના યોગે સૈનિકોની નાડીની ગતિ કેવા સયોગોમાં અને ક્યારે મદ પડી જાય છે તેમ જ યુદ્ધજ્વરથી તેમની નાડીની ગતિ અત્યંત તીવ્ર થતાં તે તીવ્રતાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય છે એ રહસ્યનો તે સપૂર્ણ જ્ઞાતા થઈ ગયો હતો આ કારણથી તેણે શત્રુસૈન્યપર આક્રમણ કરવામાટેની પદ્ધતિનો પોતાના મનમા સમસ્ત રાત્રિનુ જાગરણ કરીને દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો અને ત્યાર પછી, પ્રભાતમાં નાસ્તાને ઇન્સાફ આપ્યા પછી તરત જ પોતાના નિશ્ચયને વ્યવહારમા યોજવાના કાર્યનો આરભ કરી દીધો બાબરની આજ્ઞા અનુસાર તેના અનુચરોએ પાણીપત નગર અને મહાલયની જમણી બાજૂએ તોપોની સાતસો ગાડીઓને સાકળને બદલે ચામડાના વણેલા દોરડાવડે હારબધ બાંધીને [illegible] રખાવી દીધી અને તેની આગળના ભાગમા રેતીના કોથળા ભરાવીને તે [illegible] છાતી લગીની ઊચાઇની કિલ્લા જેવી એક કામચલાઉ દીવાલ ઊભી કરાવી [illegible] નગરની ડાબી બાજૂએ ખાઇઓ ખોદાવવામાં આવી અને તે [illegible] તીરદાજીમાટે એટલી જગ્યા છોડી દેવામાં આવી કે જેમાં એક [illegible] પચાસ મનુષ્યો આવી જાય અને સમાઈ જાય આ સર્વ [illegible] પછી બાબરે પોતાના પૂર્વજોની પદ્ધતિને અનુસરીને પોતાના [illegible] તથા અનુભવી સરદારોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને [illegible] તે તેમને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે –

“મારા વફાદાર, ગમગુસાર અને જાનિસાર [illegible] દુશ્મનની ફોજના મુકાબલામાટે મેં આપણા સાધનોની જે આ રચના કરી છે તે આપ સર્વને ઠીક જણાય છે કે કેમ તે ખરેખરુ જણાવો અને જો એમાં કોઈ પણ ભૂલ ભાસ હોય તો બતાવો કે જેથી લડાઇનો વખત [illegible] પહેલાં તે ભૂલને સુધારી શકાય અને જેવો જોઇએ તેવો બંદોબસ્ત કરી શકાય.”

પરિમાણમાં અને સારા સ્વરૂપમા [illegible] છે. જૂના કિલ્લામાં [illegible] સ્થળે ખડ પડી ગયા છે અને [illegible] કિલ્લાનો ન હોવા) મરમ્મત થાય એવી આશા [illegible]

સર્વ સરદારોએ બાબરની યુદ્ધવ્યવસ્થાને સોળે સોળ આના પસન્દ કરીને પોતાનો સપૂર્ણ સતોષ દર્શાવ્યો અને ત્યાર પછી મહમ્મદ સારબાન નામના એક સરદારે બાબરની બુદ્ધિની પ્રશસા કરતા જણાવ્યુ કે "જહાંપનાહ, અહીં આટલો બધો બંદોબસ્ત થઈ ગયો છે એટલે હવે દુશ્મનોની શી મજાલ છે કે તેઓ અહીં સુધી આવે અને આપણી સાથે લડવાની હિમ્મત બતાવે?"

પરતુ મહમ્મદ સારબાનના એ વિચારનો પ્રતીકાર કરતો બાબર ગભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે "હું ધારું છુ કે તમોએ આ હિન્દોસ્તાનના લડવૈયાને ઉજબકના ખાનો જેવા ધારી લીધા છે અને તેથીજ તમો પોતાનો આવો અભિપ્રાય દર્શાવો છો, પરતુ તમારી આ ધારણા ભૂલ ભરેલી છે, કારણ કે, આપણે જ્યારે સમરકન્દથી નીકળીને હિસારમાં પહોંચ્યા હતા તે વેળાયે ઉજબકોના સઘળા ખાનો તથા સુલ્તાનો એકઠા થઇને આપણાપર ચઢી આવવાની હિમ્મત રાખી દરબદના ઘાટપરથી ઊતર્યા હતા અને આપણે જનાનાને, માલને, સિપાહીઓને તથા ત્રીસ હજાર મુગલોને મુહલ્લાઓમા લાવીને તે મુહલ્લાઓને મજબૂત કરી લીધા હતા આવા મોકાપર તે ખાનો અને સુલ્તાનો ચાલવાના અને ઊભા થવાના કાયદાને જાણતા હોવાથી આપણે હિસારમાં મુઆં અને જીવતાનો બંદોબસ્ત કરીને હિસારને મજબૂત કરી લીધુ હતુ એ તેમના જાણવામાં આવી જવાથી તેઓ આપણાપર હલ્લો કરવાની હિંમત ન કરી શક્યા અને તેથી રસ્તામાથી જ પાછા વળી ગયા, પરતુ આ હિન્દોસ્તાનમાં વસેલા સરદારો આવા હિસાબ તથા કાયદાથી બિલ્કુલ બેખબર હોવાથી એ દુશ્મનો તો કદાચિત્ ઠેઠ અહીં સૂધી પણ આગળ વધી આવશે અને કૂતરાના મોતે માર્યા જશે તે કુબૂલ કરશે, પણ અજામનો વિચાર તો નહિ કરે તે નહિ જ કરે મારો આ કયાસ થોડા વખતમાં જ તમને ખરો પડેલો દેખાશે"

એ પછી બાબરે તુર્કોની જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણે પોતાના સમસ્ત સૈનિકોને તેમના વીરવેષમાં પોતા સમક્ષ ઉપસ્થિત થવાની આજ્ઞા આપી દીધી અને તેઓ તેનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉપસ્થિત થતાં તેણે તેમનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરી લીધું આ અવલોકનવિધિમાં પોતાના સૈનિકોની યથાર્થ સખ્યાને જાણી લેવાનો જ બાબરનો ઉદ્દેશ હતો એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા નથી આ સૈન્યાવલોકનના પ્રસગે શાહજાદો હુમાયૂન પણ નારીહૃદયમાં તત્કાળ મોહને ઉપજાવનારા પોતાના નૈસર્ગિક કોમળતામય સૌન્દર્યને ચમકાવતો લશ્કરી પોષાકમા સજ્જ થઇને પોતાના પિતા પાસે ઊભેલો હતો એટલે તેને પોતાના સૈનિકોના મુખમંડળો કાંઈક મલિન તથા ઉત્સાહહીન લાગવાથી તે પોતાના પિતાને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે.—

"કિબ્લગાહ, મને અત્યારે આપણા જગીઓના દિલમાં જે જોશ રે જોઇએ તે દેખાતો નથી તેમ જ ઇબ્રાહીમ લોદીની ફોજ કરતા આપણી ફોજ પણ ઘણી જ નાની છે એટલામાટે મારા દિલમાં કાઇક શક થયા કરે છે; પ મારી એ કદાચિત્ ભૂલ પણ થતી હોય"

"ખરેખર આવા શકને દિલમાં જગહ આપવામાં તારી મોટી ભૂલ જ છે," બાબર અતિશય શાંત ભાવથી હુમાયૂનના શકને દૂર કરવાના ઉદ્દેશથી

કહેવા લાગ્યો: "નૂરેચશ્મ, તારો આ બેજા શક છે અને તારી આ ખામખયાલી છે; કારણ કે, આપણી ફોજના જંગી જવાનો તેમના પોતાના વતનથી ચાર મહિનાનો રસ્તો કાપીને એક એવા દૂરના મુલકમા આવ્યા છે કે જે મુલકના લોકોની જબાનને પણ તેઓ સમજી શકતા નથી તેમ જ એક લાખ જેટલી ફોજના મુકાબલાનો ભાર તેમના માથાપર આવી પડ્યો છે એટલામાટે જો તેમના મનમા ખોફ પયદા થવાથી તેમનો જોશ ઓછો થઈ ગયો હોય તો તે સ્વાભાવિક જ છે; પરતુ એવા ખોફને દિલમાં પયદા થવા દઇને જોશને ઓછો કરી નાખવાની જરા પણ અગત્ય નથી, કારણ કે, એક તજરૂબાકાર લડવૈયો સો નાતજરૂબાકાર લડવૈયાને ભારી થઈ પડે છે અને આપણા બધા જગી જવાનો તજરૂબાકાર અને મરણિયા થઇને લડનારા હોવાથી ઇબ્રાહીમ લોદીના નાતજરૂબાકાર, લડાઇના હુનરથી બેખબર અને હેચકારા એક લાખ સિપાહો આપણા આ ચુટી કાઢેલા લગભગ સોળથી સત્તર હજાર જગીઓ આગળ એક નિમેષમાત્રને માટે પણ ટકી શકવાના નથી, એવી મારા દિલને પૂરી ખાત્રી છે તેમ જ ફતહયાબીનો ખરો આધાર પરવરદિગારની મેહરબાનીપર રહેલો હોવાથી જો પરવરદિગાર આપણા-પર મેહરબાન છે તો લાખ તો શુ પણ કરોડ દુશ્મનો હોય તો પણ તેમનાથી આપણો એક વાળ પણ વાકો થઈ શકે તેમ નથી એટલામાટે મારી તમો બધાને વારવાર એ જ નસીહત છે કે ખુદાએ પાકમા ભરોસો રાખો અને તમારા દિલી જોશને જરા પણ ઘટવા ન દેતા દુશ્મનોની મોટી ફોજને વખત આવતાં તમારૂ પાણી બરાબર બતાવી દ્યો; કારણ કે, બેઇજ્જત થઇને અને પોતાને કાયર કહેવડાવીને જીવવા કરતાં ઇજ્જતની સાથે મયદાને જગમા ઝૂઝીને મરી જવું તે હજાર વાર વધારે સારૂ છે કજા તો એક દિવસ થવાની છે તો પછી કજાથી ડરી જવું એ નાદાની નથી કે શું ?"

બાબરના આ ઉત્સાહવર્ધક ભાષણથી હુમાયૂન, સરદારો તેમ જ સર્વ સૈનિકોનાં હૃદયોમાં એક પ્રકારના નવીન જીવન તથા નવીન શૌર્યનો આવિર્ભાવ થયો, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ જેઓ ભીરૂથી પણ ભીરૂ સ્વભાવના સનિકો હતા તેઓ પણ અચાનક ઉત્સાહમાં આવી ગયા અને પોતાના મારવા કે મરવાના નિશ્ચયને ગર્જનાપૂર્વક દર્શાવવા લાગ્યા એ જ દિવસે ઇબ્રાહીમ લોદીના અત્યાચારોથી કંટાળેલા દિલ્લીના તેમ જ આગ્રાના કેટલાક અમીરો અને જાગીરદારો બાબરના ઉર્દૂ (છાવણી)માં આવીને બાબરના પક્ષમા મળી ગયા અને બાબરે તેમને સત્કારપૂર્વક પોતાના મિત્રો તરીકે પોતાના પક્ષમાં સ્વીકારી લીધા; કારણ કે, એ સર્વ અમીરો તથા જાગીરદારો આલમખાનના પક્ષના હતા અને આલમખાન તેમને સારી રીતે ઓળખતો હોવાથી તેણે તેમની વિશ્વસનીયતા વિશે પોતાનો દૃઢ વિશ્વાસ દર્શાવ્યો હતો એટલે પછી તેમનામાં અવિશ્વાસ રાખવાનુ બાબરને કશુ પણ કારણ હતુ નહિ એ અમીરો તથા સરદારો પોતા સાથે ત્રણેક હજાર લડવૈયાને પણ લેતા આવ્યા હતા, પરતુ સુલ્તાન બાબરે તેમને તત્કાળ લડવાનું કામ સોપવાને બદલે જો ન છૂટકે તેમની જરૂરત પડે તો જ તેમને કામમાં લેવાના ઇરાદાથી વધારાના સિપાહો તરીકે એક જૂદી છાવણીમાં રહેવાનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો કે જેથી લડાઇની વેળાયે ભેળસેળાની

જાત્રા ન થઈ જાય એ જ દિવસે સંધ્યાસમયે બે જાસૂસોએ છાવણીમા આવીને બાબરને એવા સમાચાર સંભળાવ્યા કે—

"આલમપરવર, ઇબ્રાહીમ લોદી બે કે ત્રણ ગાઉથી વધારે ચાલતો નથી અને જાણે મામૂલી શિકાર કરવાને નીકળ્યો હોય તેવી રીતે છાવણીઓ નખાવતો અને અયશ આરામ ભોગવતો ધીમો ધીમો આગળ વધે છે એથી ચાર કે પાંચ દિવસ વીત્યા પહેલાં તે આ જગ્યાએ પહોંચી શકે તેમ નથી એમ અમો માનીએ છીએ; એટલામાટે જો આગળ વધીને તેનાપર હલ્લો કરી દેવો હોય તો પણ તે બની શકે તેમ છે, પછી તો જેવો આપ સાહેબે કયાસ નામદારનો વિચાર"

"ઠીક છે, આ બાબતનો આવતી કાલે વિચાર કરવામાં આવશે. તમો પાછા રવાના થાઓ અને દુશ્મનોની જે કાંઈ પણ જાણવાજોગ હીલચાલ તમારા જોવા કે જાણવામા આવે તેની ખબર મને બરવક્ત પહોંચાડતા રહો." બાબરે એમ કહીને જાસૂસોને પાછા વિદાય કરી દીધા

બીજા દિવસથી બાબરે પોતાના બે હજાર સૈનિકોને ચાર ભાગમાં વિભક્ત કરીને ઇબ્રાહીમ લોદીની છાવણીમાં છબકલા કરવાને રવાના કરી દીધા, તે સૈનિકો ઇબ્રાહીમ લોદીની છાવણીમાં વારંવાર જઇને તેના સૈનિકોને દર્શનનો લાભ આપી આવતા હતા, પરતુ લોદીના સૈનિકો તેમને જોવા છતાં પોતાના સ્થાનને ત્યાગીને એક તસૂ પણ આગળ વધતા નહોતા અંતે સુલ્તાન બાબરશાહે તેના પક્ષમા આવી મળેલા દિલ્લી તથા આગ્રાના અમીરો તથા જાગીરદારોના આગ્રહને માન આપીને ચારથી પાંચ હજાર સૈનિકો સહિત પોતાના કેટલાક સરદારોને રાત્રિના સમયમા ઇબ્રાહીમના લશ્કરપર છાપો મારવામાટે મોકલી આપ્યા; પરંતુ તેઓ એ કાર્યને સિદ્ધ કરી ન શક્યા; કારણ કે, દિવસ ઊગ્યા પછી તો તેઓ શત્રુના શિબર સમક્ષ પહોંચ્યા એટલે શત્રુપક્ષના સૈનિકો પણ નગારાં વગાડતા હાથીઓને આગળ રાખીને સામા થવાને નીકળી પડ્યા, પરતુ તેમનાથી પણ બાબરના સૈન્યનું કાંઈ અનિષ્ટ કરી શકાયું નહિ અને તે એટલે સુધી કે ઇબ્રાહીમની સેના આટલી બધી પ્રચડ હોવા છતાં બાબરનો એક પણ સૈનિક મરાયો તો નહિ જ, પણ એક પણ સૈનિક પકડાઈ જવાનો બનાવ પણ ન બન્યો, માત્ર મહમ્મદઅલી જંગ જંગના પગમાં એક તીર લાગ્યુ અને તે વિધાતક ન હોવા છતાં તેણે એટલુ પરિણામ તો અવશ્ય નિપજાવ્યુ કે તે સરદાર લડાઇને દિવસે યુદ્ધભૂમિમા આવી શક્યો નહિ એક લાખ સૈનિકોના હસ્તમાથી પાચ હજાર સૈનિકો આબાદ અને સહીસલામત છટકી આવ્યા એ ઈશ્વરની કૃપાનું પરિણામ નહિ તો બીજું શુ વારુ? આ ચમત્કારિક ઘટનાથી બાબરના સૈનિકોનો ઈશ્વરની કૃપાળુતા તથા ચમત્કૃતિમાં તેમ જ બાબરના પોતાના વચનોમાં અવિચલ વિશ્વાસ બંધાઈ ગયો અને તેમનો તે વિશ્વાસ તેમના ઉત્સાહને વધારનારો થઈ પડવાથી બાબરમાટે અતિશય લાભકારક થઈ પડ્યો, કારણ કે, એ વિશ્વાસના યોગે તેના સૈનિકો જીવપર ખેલીને રણમાં ઝૂઝવામાટે તૈયાર થઈ ગયા. એ પાચ હજાર સૈનિકો શત્રુના હસ્તમાં સપડાયાના સમાચાર સાંભળતાંની સાથે જ બાબરે હુમાયુન તથા આલમખાનને બીજા છ હજાર સૈનિ

સહિત તેમની કુમકે મોકલ્યા હતા અને ત્યાર પછી તે પોતે પણ અશ્વારૂઢ થઇને ત્યાં જવાને તૈયાર થયો હતો, પણ એટલામાં છાપો મારવામાટે ગયેલા સૈનિકો હુમાયૂન તથા આલમખાનને માર્ગમાં દોઢ ગાઉપર જ ભેગા થઈ જવાથી તેમની સાથે પાછા આવી લાગ્યા એટલે પછી બાબર પોતે પણ થોડા અંતરપરથી પાછો છાવણીમાં આવ્યો આવ્યો હતો. બાબરની આ અનુકંપા તથા વીરતાને જોઇને સૈનિકોની પ્રસન્નતાનો અવધિ થતા તેઓ બાબરને એક ફિરિશ્તો જ માનવા લાગ્યા.

એક દિવસ અને રાત્રિ શાંતિમા વીતી ગયા અને બીજા દિવસની રાત્રિના બે પ્રહર જેટલો સમય વીત્યા પછી અચાનક છાવણીમાં રણશૃંગનો સૈનિકોને નિદ્રામાથી જાગ્રત કરનારો નાદ સભળાવા લાગ્યો અને તે સાથે શત્રુસૈન્યના આગમનને સૂચવનારો કોલાહલ પણ થવા લાગ્યો થોડી વાર પછી રણશૃંગનો નાદ બંધ થતાં અને કોલાહલ શમી જતાં શાંતિનો આવિર્ભાવ થયો અને હલકારાઓએ આવીને ખબર આપી કે "દુશ્મનની ફૌજ એક ગાઉના ફાસલાપર છે, આગળ વધતી આવે છે અને જે વખત જાય છે તેમા અહીં આવી પહોંચવાની વકી છે એટલામાટે ખબરદાર થાઓ અને લડવાને તૈયાર રહો" આ ખબર સાંભળતાં જ બહાદુર બાબર બખ્તર ચઢાવીને તથા પોતાનાં હથિયારોને બાંધી લઇને ઘોડાપર બેસી ગયો અને હુમાયૂન તથા આલમખાન તેમ જ બીજા સરદારો પણ એવી જ રીતે તૈયાર થઈ ગયા એ વેળાયે બાબરની જમણી બાજૂએ આલમખાન, હુમાયૂન, ખ્વાજા કુલ્લન, સુલ્તાન મહમ્મદ દોલદી, હિન્દૂબેગ, વલી ખાજિન અને બરકલી સિસ્તાની હતા તેમ જ ડાબી બાજૂએ દોલદી મીરજા આદિલ સુલ્તાન, અમીર હુસેન, સુલ્તાન જુનૈદ, કુતલક કદમ, જાનબેગ મહમ્મદ બખ્શી, શાહ હુસેન બારીકી અને મુગલ ગાનજી આદિ સરદારો જોવામાં આવતા હતા વચ્ચેની ફૌજની જમણી બાજૂએ ચીન તૈમૂર સુલ્તાન, સુલયમાન મહમ્મદી કોકલતાશ, શાહ મન્સૂર બરલાસ, યૂનસઅલી દર્વીશ, મહમ્મદ સારબાન અને અબ્દુલ્લા કિતાબદાર આદિ તૈયાર થઇને ઊભા હતા, તેમજ વચ્ચેની ફોજની ડાબી બાજૂએ ખલીફા ખાજા મીરમીરાન, અહમદી પરવાનચી, તરૂદીબેગ, કુઓચબેગ, મહબૂબઅલી ખલીફા અને મીરજાબેગ તરખાન ઇત્યાદિની હાજરી દેખાતી હતી. ફોજના આગળના ભાગમા ખુસરો કોકલતાશ અને મહમ્મદઅલી જંગજંગ હતા અબ્દુલ અજીજ મીર આખોર 'તરહ' એટલે કે મદદગાર હતો જમણી બાજૂની ફોજમા વલી કજલ, મલિક કાસિમ તથા બાબા કશકાને તેમના મુગલ જંગીઓના નિગહબાન તરીકે રાખવામા આવ્યા હતા અને ડાબી બાજૂની ફોજમા કરાચૂજી, અબુલ મહમ્મદ નેજબાજ, શેખ જમાલ હિન્દી તથા તિંકરી કુલી મુગલ તુગમા એટલે કે મુગલોના નિગહબાન નીમાયા હતા અને તેમને એવો હુકમ અપાયો હતો કે — "દુશ્મનો આવી પહોંચે એટલે તમારે તેમની પાછળ જઇને ઘૂમ્યા કરવુ અને તેમને પાછળના ભાગમા ઘેરી લેવા"

ઉષ કાળ થવા પૂર્વે આ સર્વ વ્યવસ્થા થઈ ગઈ એટલે પછી બાબર પોતાના સિપાહસાલારોને ફોજને તૈયાર રાખવામાટેની બીજીવાર ચેતવણી આપીને પોતે પોતાના વફાદાર તથા અજીજ અસ્પને એડી મારીને જે દિશામાથી ઇબ્રાહીમ

લોદી અને તેની ફોજના આવવાનો સભવ હતો તે દિશાભણી કેટલાક અતરપર આગળ વધવાના અને દુશ્મનની ફોજની હાલતને તપાસવાના મતલબથી આગતો થઈ ગયો તે જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તેના ઘોડાના પગો કેટલીકવાર તેને રણભૂમિની રક્તપિપાસુ વાલુકામાં ઉંડા ઊતરતા તેમજ કેટલીકવાર કઠિન પાષાણ સાથે અથડાઇને અવાજ કરતા દેખાવા લાગ્યા. આ વેળાએ બાબરનુ મન ભાવિ યુદ્ધના વિચારમાં એટલું બધું નિમગ્ન થઇ ગયું હતુ અને વિજયની આશાઓ તેના હૃદયમાં એટલી બધી પ્રબળ થયેલી હતી કે એ વિચાર તથા આશાઓએ તેની અન્ય સર્વ વિચારણાઓ તથા ચિન્તાઓનો તેના અત કરણમાથી બહિષ્કાર કરી દીધો હતો. સુલ્તાન બાબરે કુરુક્ષેત્રની પ્રાચીન રણભૂમિવિષયક કેટલીક કથાઓ પાણીપતના કેટલાક ફાર્સીભાષાભિજ્ઞ નિવાસીઓના મુખથી સાભળેલી હોવાથી અને તે પોતે પાણીપતને કુરુક્ષેત્રનો જ એક ભાગ માનતો હોવાથી પોતાના મનમા જ કહેવા લાગ્યો કે —

“ આજે મારા મનમા જેવી રીતે દુશ્મનોપર જીત મેળવવાની ઉમ્મીદ ઉછાળા મારી રહી છે તેવી રીતે અસખ્ય ઇન્સાનો કે જેમના હાડકા આ જમીનના ગર્ભમાં દટાઈ ગયેલાં છે તેમના મનોમા પણ એક વાર મારી ઉમ્મીદ જેવી ઉમ્મીદો અને મારા મુસ્તકીમ ઇરાદા જેવા જ મુસ્તકીમ ઇરાદાઓ ઉછાળા નહિ મારી રહ્યા હોય કે શુ? પરતુ અફસોસ કે પાણીપત નામના આ લડાઇના મયદાને એવા હજારો બલ્કે લાખો ઇન્સાનોની ઉમ્મીદોને હમેશને માટે ધૂળમ મેળવી દીધી છે, માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ તેમની ઉમ્મીદો સાથે તેમનો પોતાને પણ ભક્ષ કરી લીધો છે અહીના કેટલાક સાધારણ બુદ્ધિના લોકોની એવી માન્યતા છે કે આ ભૂમિમાં અધારી રાતે આ સ્થાનમા લડતાં લડતા મરી ગયેલ બહાદુર માણસોના ‘મારો મારો અને કાપો કાપો’ના ધ્વનિઓ, શસ્ત્રાસ્ત્રોના પરસ્પર અથડાવાના અવાજો તેમ જ યુદ્ધના નાદો સભળાયા કરે છે અને તેમની એ માન્યતા સત્ય હોય તો તો તે બહુ જ આનન્દનો વિષય કહી શકાય; પરંતુ મૃત મનુષ્યોના મુખમાંથી જીવનસમયના એ સર્વ ધ્વનિઓ કયાંથી અને કેમ કરીને નીકળી શકે! ખરેખર અતકાળે તો અશ્રુ, પ્રેમ, શાતિ, વિગ્રહ, જીવન અને મરણ એ સર્વ સમાન થઈ જાય છે; કારણ કે, એ સર્વ મૂળ એક જ વસ્તુના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગો હોવાથી અત સમય આવતાં પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં મળી જાય છે!”

બાબરે આવા પ્રકારના તાત્વિક વિચારોમા તલ્લીન થઇને જો તે ભૂમિમાંથી લોકાની માન્યતા અનુસાર કોઈ પણ પ્રકારનો ધ્વનિ નીકળતો હોય તો તે ધ્વનિને સાંભળવામાટેનો પ્રયાસ કરી જોયો; પરતુ રાત્રિના નિત્યપરિચિત નૈસર્ગિક ધ્વનિ વિના અન્ય કોઈ પણ પ્રકારનો ચમત્કારિક ધ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવી શકયો નહિ માત્ર કેટલાક અંતરપરના કૂતરાના ભસવાનો ધ્વનિ, રાત્રિના સમયમાં અદૃશ્ય રીતિથી ઉડતા કેટલાક જતુઓનો ગણગણાટ તેમ જ ઉષ કાલિક મદ વાયુનો મદ મંદ ધ્વનિ ઇત્યાદિ ધ્વનિઓ આવીને તેનાં શ્રવણોમાં અથડાવા લાગ્યા; પરતુ એ ધ્વનિઓ પરિચિત તથા સાધારણ હોવાથી તેના હૃદયને આકર્ષી શકયા નહિ તેમ જ પોતાના કર્ત્તવ્યનો વિચાર આવીને ઊભો રહેતાં બાબરે એ તાત્વિક જ

વિચારોના મનોરાજ્યની સીમાને ત્યાગીને પાછો કર્ત્તવ્યપૂર્ત્તિની ચિન્તામાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો; કારણ કે, જે કાર્યની સિદ્ધિમાટે તે કાબુલથી હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો હતો તે કાર્યના મંગળાચરણનો સમય હવે અત્યન્ત નિકટમાં આવેલો હોવાથી અત્યારે તાત્ત્વિક વિચારો સર્વથા અપ્રાસંગિક તથા અસ્થાનીય હતા અને એ રહસ્યને તે પોતે પણ સારી રીતે જાણતો હતો. અન્તે તે જે દૃશ્યને જોવાની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો તે દૃશ્ય પણ તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવીને ઊભું રહ્યું; એટલે કે, રાત્રિનો અન્ત થતાં કોઈપણ મનુષ્યપ્રાણી અથવા અન્ય વસ્તુને ઓળખી શકાય એટલો ઉપ કાલિક પ્રકાશ પડવા માંડ્યો એટલે તે પ્રકાશમાં જ બાબરના તીવ્ર નેત્રોએ યુદ્ધમાટે પાણીપતભણી આગળ વધી આવતા ઇબ્રાહીમ લોદીના સૈન્યને જોઈ લીધું ઇબ્રાહીમ લોદીની પ્રચંડ સેનાને પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં તેના હૃદયમાં ભયનો લેશમાત્ર પણ સંચાર ન થયો, કારણ કે, દીર્ઘકાળના યુદ્ધવ્યવસાયથી આવા પ્રસંગોમાં દૃઢતાને ધારવાનો તેનો સ્વભાવ જ થઈ ગયો હતો બાબરે તત્કાળ પોતાના અશ્વને પાછો વાળ્યો અને અશ્વને પાછો વાળતા જ તેની પાછળ થોડા અંતરપર અશ્વારૂઢ થઇને ચાલ્યા આવતા હુમાયૂન, આલમખાન તથા આલમખાનના બે ખાનગી ખાસ મુહાફિજ અથવા અંગરક્ષકો ચાંદખાન તથા નજીરૂદ્દીનપર તેની દૃષ્ટિ પડતાં તે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો, કારણ કે, અત્યાર સૂધી તે અન્ય વિચારોમાં નિમગ્ન તથા તલ્લીન હોવાથી તેની પાછળ સોથી દોઢસો કદમના અંતરપર ચાલ્યા આવતા એ ચાર અશ્વારૂઢ તરુણોનું તેને કાંઈ પણ જ્ઞાન કે ભાન રહ્યું નહોતું અહીં વચ્ચે જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે સિયાલકોટમાંથી પ્રયાણ કરી ગયેલી પુરુષવેષધારિણી ગુલંદામ તથા કમરપારા કેટલાક સમય પર્યન્ત અમુક સ્થાનોમાં અજ્ઞાતવાસ કરીને અન્તે અમુક પ્રકારના નિશ્ચયપર આવી બાબરના સૈન્યશિબિરમાં આવી લાગી હતી અને આલમખાનને મળી પુરુષવેષમાં તેના અંગરક્ષકો તરીકે તેની પાસે જ રહી હતી કમરપારા સુલ્તાન બાબરની એક સમયની ઘણીજ અજીજ બાંદી હોવા છતાં તેની વેષપરિવર્ત્તનવિષયક દક્ષતાના કારણથી ચાંદખાનના અવતારમાં બાબર તેને અનેકવાર જોવા છતાં પણ ઓળખી શકયો નહોતો અને ગુલદામ સાથે તો તેનો વિશેષ પરિચય હતો જ નહિ એટલે તેને પુરુષના વેષમાં તે તત્કાળ ન ઓળખી શકે એ સ્વાભાવિક જ હતું બાબરે પોતાના આશ્ચર્યને વ્યક્ત કરતાં શાહજાદા હુમાયૂન તથા લોદી આલમખાનને ઉદ્દેશીને કિંચિત્ હાસ્યમંડિત મુખમંડળ તથા ગંભીર વાણીથી કહેવા માંડ્યું કે—

"નૂરેનજર હુમાયૂન અને અજીજ આલમખાન, આ જમીન રેતાળ હોવાથી ઘોડાનાં પગલાંનો અવાજ નથી થતો તેમજ હું પોતે બીજા ખયાલાતમાં એટલો બધો ગર્ક થઈ ગયો હતો કે તમો આટલા થોડા ફાસલાપર મારી પાછળ ચાલ્યા આવો છો એનું મને જરા પણ ભાન હતું નહિ મારી આખી જિન્દગીમાં હું આ પહેલીવાર જ આટલો બેખબર રહ્યો છું ખયર, પણ તમો મારી પાછળ પાછળ શામાટે આવતા હતા વારુ?"

"કિબ્લગાહ, આપ અંધારી રાતે જંગના આ અજાણ્યા મેદાં'માં એકલા જ આગળ વધી જાઓ અને દુશ્મનોની જાનપર કોઈ વબાલ આવી પડે, તો?

આવી શંકાથી આલમખાનના આ ખાનગી મુસાહિબોએ અમને આપની પાછળ ચાલવાનો ઇશારો કર્યો હતો અને આ વાત અમને પણ વાજિબ લાગવાથી અમો પણ આપની પાછળ રવાના થયા હતા” હુમાયૂને પાછળ આવવાનું જે કારણ હતું તે દર્શાવી દીધું

“જેમના ચહેરાપર હજી માસૂમિયત તથા નજાકતનો રંગ ચમકી રહ્યો છે અને જેઓ હજી કમ્સિનીની હદમાંથી બહાર નથી નીકળ્યા તે નૌજવાન મુસાહિબોની આવી દુરન્દેશી તથા મારામાટેની લાગણીને જોઇને હું નેહાયત ખુશ થયો છું” આ પ્રમાણેના સાધારણ ઉદ્‌ગારો કાઢીને બાબર ચાંદખાન તથા નજીરૂદ્દીન (કુમરપારા તથા ગુલદાસ)ને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે: “અય મારા ખયરખાહ જવાનો, આજના જંગમાં જો ખુદાતાલા મને ફતહોજફરથી સરફરાજ કરશે, તો તમારી આ લાગણી અને ખયરખાહીનો બદલો હું તમને જરૂર આપીશ”

“આલમપનાહ, આજના જંગમાં પાક પરવરદિગાર આપ નામદારને જરૂર ફતહોજફરથી સરફરાજ કરશે અને દુશ્મનો ધૂળ ચાટતા થઈ જશે, પરંતુ અમારી એવી તમન્ના છે કે અમો બન્ને દોસ્તોના ચહેરાપર હજી માસૂમિયત તથા નજાકતનો રંગ ચમકી રહેલો હોવા છતાં અને અમો હજી કમ્સિનીની હદમાંથી બહાર ન નીકળેલા હોવા છતાં અમારાં જિગર તથા બાજૂઓ કેવા અને કેટલા મજબૂત છે એ ભેદને બતાવી આપવામાટે જો અમને મયદાને જંગમાં લડવાનો મૌકો આપવામાં આવે અને અમારી બહાદુરીને જોઈ લીધા પછી જ અમારી કદ્ર કરવામાં આવે, તો વધારે સારું, કારણ કે, અમારા જૌહરને બતાવ્યા પછી અમો જે ચાહીશું તે ઇનામ મેળવી શકીશું” ચાંદખાન અથવા કુમરપારાએ પ્રસંગને અનુકૂળ જાણીને પોતાના પ્રસ્તાવને યોગ્ય સ્વરૂપમાં બાબર સમક્ષ રજૂ કરી દીધો

“આ ખાદિમની પણ એ જ માગણી છે: કારણ કે, આપ નામદારની તેમજ અમારા નેકકિરદાર આકા આલમખાનની આવી કોઇ સેવા બજાવ્યા પછી અમો જે ઇનામ માગી લઇશું તે ઇનામના અમો હકદાર ગણાઇશું અને એકલી લાગણીથી અમોને જે બદલો આપવામાં આવશે તે આપ નામદારની હાતમદિલી અથવા મેહરબાની જ ગણાશે એટલે એવી મેહરબાનીના ફળને ભોગવવાનો અમારો જરા જેટલો પણ ઇરાદો નથી” નજીરૂદ્દીન અથવા ગુલદાસે પણ કુમરપારા જેવી જ પોતાની ભાવના દર્શાવી દીધી

“શાબાશ, મહબા, આફ્રીન!” બાબર તેમની વીરતાની પ્રશંસા કરતો આનંદ દર્શાવીને કહેવા લાગ્યો “આવા નાજુકબદન નૌજવાનોના જિગરમાં આવી દિલેરી વસી રહી હશે, એવો કોઇને ખાબમાં પણ ખયાલ ન આવી શકે એ કુદરતી છે, છતાં તમારામાં આવી મર્દાનગી ભરેલી છે એ જાણીને મારા દિલમાં વધારે ખુશી થાય છે હું તમને બાખુશી મયદાને જંગમાં લડવાની અને તમારા જૌહરને બતાવવાની પરવાનગી આપું છું, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ જો પરવરદિગારની મેહરબાનીથી આપણે જિન્દા રહીશું અને ફતહયાબ થઇશું તો તમારી જે ઇનામને મેળવવાની તમન્ના હશે તે ઇનામની તમને સરફરાજ કરવામાટે હું તમને કબોલ પણ આપું છું વફાદાર મુસાહિબોને ઇનામ આપતાં આ બાબરનો હાથ કદાપિ સંકોચાયો નથી અને કદાપિ સંકોચાવાનો પણ નથી”

"ખુદાતાલા આપ નામદારની ઉમ્ર દરાજ કરે અને આપ ગરીબપરવરના દામને મુરાદને ગૌહરે મકસૂદથી ભરે, એ જ અમારી તે ગુફ્રૂરહીમના કદમોમા બંદગી છે" કુમરપારા તથા ગુલદામે બાબરના કલ્યાણની ભાવના દર્શાવી

આ વાર્તાલાપમાં જેટલા સમયનો વ્યય થયો હતો તેટલા સમયમાં અરુણનો ઉદય થઇ ચૂક્યો હતો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ અરુણના લાલિમાયુક્ત અકાશનો અંત થતાં સૂર્યપ્રકાશના વિસ્તારનો રંગ પણ દેખાવા લાગ્યો હતો અને તેથી ઇબ્રાહીમ લોદીની પ્રચંડ સેનાના આગમનથી ઉડતી ધૂળ તથા હાથીઓ આદિ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમા દૃષ્ટિગોચર થવા માગ્યાં હતા અર્થાત્ શત્રુની સેનાને અતિશય નિકટમાં આવેલી જોઇને બાબરે હુમાયૂન તથા આલમખાનને સંબોધીને કહ્યું કે. "દુશ્મનની ફોજ હવે બહુ જ નજદીક આવેલી હોવાથી આપણે તેમના મુકાબલાની તૈયારી કરવી જોઇએ, એટલામાટે અસ્પોને પાછા વાળો અને છાવણી તરફ ચાલો જો કે આપણી ફોજ લડવામાટે તો તૈયાર છે, પણ ફોજમાં મારી હાજરી તેમ જ મારા ફર્માનોની સખ્ત જરૂરત હોવાથી હવે અહીં વાતોમાં વધારે વખત આપણાથી વીતાડી શકાય તેમ નથી"

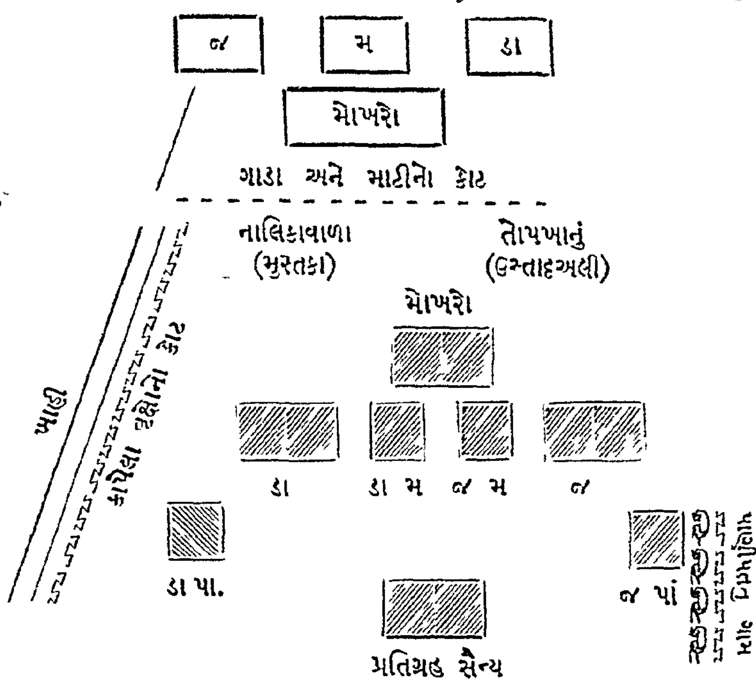
તત્કાળ બાબર, હુમાયૂન, આલમખાન, કુમરપારા તથા ગુલદામે અશ્વોને પાછા વાળ્યા અને તેઓ વાયુના વેગથી અશ્વોને દોડાવીને બહુ જ અલ્પ સમયમાં પાછા પોતાની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યા આવતાં જ ઇબ્રાહીમની સેનાના ચાલવાથી ઉડતી ધૂળને જોઇને તે સેનાનો પોતાની સેનાના જમણી બાજૂના વિભાગપર આક્રમણ કરવાનો વિચાર હોય એવું બાબરનું અનુમાન હોવાથી બાબરે પોતાના અબ્દુલ અજીજ નામક એક વીર સેનાપતિને જમણી બાજૂની ફોજના મદદગાર તરીકે રવાના કરી દીધો અને તેને હુકમ ફર્માવી દીધો કે "જરૂરી વક્તને માટે રાખેલી ફોજને લઇને જમણી બાજૂની ફોજની કુમકે જાઓ અને દુશ્મનની ફોજપર એકદમ તૂટી પડો." ખરેખર બાબરનો આ હુકમ એવા પ્રકારનો હતો કે આજના સમયના પાશ્ચાત્ય યુદ્ધવિદ્યાવિશારદ કોઈ સારામા સારા સેનાધ્યક્ષના મુખમાથી પણ આવી પરિસ્થિતિમાં આના કરતાં વધારે સારો અને સાચો હુકમ બહાર પડી શકયો હોત કે કેમ એની શંકા જ છે.

શત્રુસૈન્ય જ્યારે નિકટમા આવી લાગ્યું તે વેળાયે તેની અવિચારશીલતાનો જે એક બીજો ભેદ ઉચ્ચસ્થાનમાં બેઠેલા બાબરના જાણવામાં આવ્યો તે એ હતો કે ઇબ્રાહીમના સૈનિકોને બાબરે બચાવનાં આટલાં બધાં સાધનો અલ્પ સમયમા જ તૈયાર કરી લીધાં હશે એની કલ્પના માત્ર પણ ન હોવાથી તેઓ વચ્ચે ક્યાંય પણ અટક્યા વિના બમણા વેગથી આગળ અને આગળ ચાલ્યા આવતા હતા, આ કારણથી ઇબ્રાહીમના સૈન્યની અગ્રભાગમાં ચાલતી સૈનિકપંક્તિ રેતીની ગૂણોના કામચલાઉ કિલ્લા આગળ આવતાં જ અટકી ગઈ અને આગળ વધવું કે નહિ એનો વિચાર કરતી ઊભી રહી ગઈ બાબર જાણી ગયો કે "આ એક એવો સ્વાભાવિક પ્રસંગ છે કે જો આ પ્રસંગનો લાભ લઇને શત્રુસૈન્યના અગ્રભાગમાના સૈનિકોના પશોપેશ અથવા સંદેહશીલત્વને યુક્તિપૂર્વક વધારી દેવામા આવે, તો પશ્ચાદ્‌ભાગમાંના સૈનિકો એટલી બધી ભ્રાન્તિમા પડી જશે કે તેઓ આગળ વધવાનો પ્રયત્ન ભાગ્યે જ કરી શકશે." આ વિચાર કર-

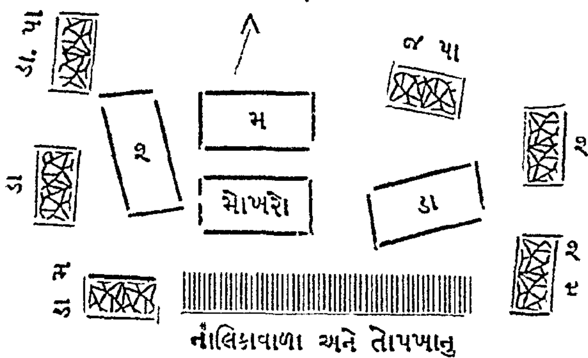
યમા દૃઢ થવાથી બાબરે પોતાના લશ્કરને એવો હુકમ ફર્માવ્યો કે "જમણી અને ડાબી બન્ને બાજૂની ફૌજોને દુશ્મનોની ડાબી તથા જમણી બાજૂથી પાછા પહોંચીને તીર ચલાવવાનુ કહી દ્યો અને લડાઈની શરૂઆત કરાવી દ્યો; તેમજ જમણી બાજૂના લશ્કરને જોઇતી સઘળી મદદ આપતા રહો."

બાબરની એ આજ્ઞાને મસ્તકપર ચઢાવીને ડાબી તથા જમણી બાજૂના સૈન્યવિભાગમાંના સૈનિકો શત્રુસૈન્યના પશ્ચાદ્ભાગમાં જઇને શત્રુપક્ષના સૈનિકો પર બાણોની ભયાનક વૃષ્ટિ વર્ષાવવા લાગ્યા, ડાબી બાજૂથી મહદી ખાજા દુશ્મનના મુકાબલામાટે સર્વથી પ્રથમ આગળ વધ્યો અને તેની સામે દુશ્મનની હાથીઓ સાથેની એક ફૌજ આવી પરન્તુ બાબરના તજરૂબાકાર તીરદાજોએ તીર ચલાવીને દુશ્મનની તે ફૌજને જોતજોતામાં મારીને પાછી હટાવી દીધી એ પછી બાબરે મધ્યભાગમાંની સેનામાથી અહમદી પરવાનચી, તરુદી બેગ, કુચ બેગ તથા મહમ્મદઅલી ખાજાને ડાબી બાજૂની ફૌજને મદદ આપવા માટે મોકલ્યા, પરતુ પછીથી જમણી બાજૂની ફૌજમાં જ લડાઈ કાયમ થવાથી તેની મદદમાટે મહમ્મદી કોકલતાશ, શાહ મન્સૂર બરલાસ, યૂનસઅલી તથા અદરૂલ્લાહને આગળ વધવાનો બાબરે હુકમ ફર્માવ્યો અને તેથી તેઓ મધ્યસેનાના અગ્રભાગમાં રહીને લડવા લાગ્યા. ઉસ્તાદ અલી કુલીએ પણ મધ્યસેનાના અગ્રભાગમાં રહી ઇબ્રાહીમના સૈન્યની સામે જ તોપોના ગોળાનો એવો તો ભયંકર મારો ચલાવ્યો કે તેથી ઇબ્રાહીમના સૈનિકો 'ત્રાહિ ત્રાહિ' પોકારવા લાગ્યા ઇબ્રાહીમની સેનાના ડાબા ભાગપર એવી જ રીતે મુસ્તફા તોપચીએ તોપોના ગોળા ફેંકવા માડ્યા અને તેથી ઇબ્રાહીમની સેનાના ડાબા ભાગમા પણ ભગાણ પડતુ દેખાયુ જમણી અને ડાબી બાજૂની બાબરની ફૌજોએ દુશ્મનની ફૌજને પાછળના ભાગમાં બરાબર ઘેરીને તીરોની આણીપર ચઢાવવાનો અને જોરશોરથી લડવાનો આરંભ કરી દીધો; બરુનગાર તથા ગોલે પણ દુશ્મનના લશ્કરપર એક બે વાર સાધારણ હલ્લા કર્યા અને તીરોના મારથી દુશ્મનોને હટાવીને તેમજ પોતે તેમનાપર ધસી જઇને દુશ્મનોને પોતાની ચારે તરફ ફરી વળેલી ફૌજની વચ્ચે લાવી મૂકયા. આવી અનુકૂળ પરિસ્થિતિ થતાંની સાથેજ બાબરની ડાબી બાજૂની, જમણી બાજૂની તેમ જ વચ્ચેની ફૌજો એક જગ્યામાં એકઠી થઈ ગઈ અને તેથી ધૂળ એટલી બધી ઉડવા લાગી કે ઇબ્રાહીમ લોદી તથા ગાઝીખાન પોતાની ફૌજ સાથે અથવા તો એકલા આગળ પણ ન વધી શકયા અને પાછા પણ ન હટી શકયા હવે હાથોહાથના મહાભયાનક યુદ્ધના અને માનવરક્ત પાતની સરિતાના વહનનો અવસર આવી લાગ્યો હવે પોતાના પ્રાણના શત્રુઓને પોતાના હસ્તથી જ મારવાનો શુભ અવસર આવેલો જોઇને આલમખાન, કમરપારા તથા ગુલદામે પોતાના અશ્વોને જે સ્થાનમાં ઇબ્રાહીમ લોદી તથા ગાઝી ખાન હોવાનો સભવ હતો તે સ્થાનભણી ચલાવ્યા અને અલ્પ સમયમા જ તેઓ જે હાથીની અબાડીમાં ઇબ્રાહીમ લોદી ભયથી કપતો અને ઈશ્વરની સહાયતા માગતો બેઠો હતો તે હાથીની સામે આવી લાગ્યા અને તે હાથીની પાછળના બીજા હાથીપરની અબાડીમાં ગાઝીખાન પણ સૈનિકોના ઉત્સાહ વધારવામાટે ભાષણ કરતો તેમ જ બાબરના સૈનિકોપર તીર ચલાવતો તેમના

આરંભ વ્યૂહરચના ૧

દ્વિતીય વ્યૂહ ૨

ગાડા અને માટીનો કોટ

ખાઈ

કાપેલા વૃક્ષોનો કોટ

બાબરનું સૈન્ય

ઇબ્રાહીમ લોદી-નુ સૈન્ય

નોંધ સંગ્રામસિંહ સાથેના યુદ્ધમાં પણ આ જ પ્રમાણે સામ-સામી વ્યૂહરચના થઈ હતી પણ સંગ્રામસિંહે પ્રતિગ્રહ સૈન્ય રાખ્યું હતુ, છતા પ્રતિગ્રહનુ સૈન્ય પણ ઘેરાયું હતુ

જોવામાં આવ્યો ઇબ્રાહીમને જોતા જ **આલમખાન**ના હૃદયમા કોપનો એવો તો ભીષણ અગ્નિ ભડકી ઊઠયો કે તે કોપના આવેગમાં આગળ પાછળનો લેશમાત્ર પણ વિચાર ન કરતા તે **ગુલદામ** તથા **કમરપારા**ના સ્કધભાગપર ચઢી હાથીની અંબાડીના કઠેરાને ઝાલીને એકદમ ઉપર ચઢી ગયો અને તેના માથાપરના કાસાના ટોપને ઉતારીને નીચે નાખી દીધાપછી પોતાની તલ્વારને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી તેના ગળાને દબાવીને કહેવા લાગ્યો કે.-

"ઇબ્રાહીમ, મારી સાથેની દુશ્મનીનો અને મારા હકને મારી નાખીને સુલ્તાને હિન્દોસ્તાન થવાનો આ અંજામ છે, આજે આ હિન્દોસ્તાનના ખરા સુલ્તાનની તલ્વારથી, ઓ બાગી, તારી જિન્દગીનો ખાતમો છે અને તારૂ કામ તમામ છે. જા, આ દુનિયાને હવે હમેશને માટે છોડી જા અને તુ આ જહાન તેમજ જન્નતમા રહેવાને લાયક ન હોવાથી જહન્નમવાસિલ થા ! ,,

આ શબ્દો ઉચ્ચારતાની સાથે જ **આલમખાને** ઇબ્રાહીમને બોલવામાટેનો સમય આપ્યા વિના જ તેની ગર્દનમાં પોતાની તલ્વારને આરપાર ઊતારી દીધી અને ત્યારપછી તેને ઉચકીને હાથીપરથી નીચે એટલામાટે નાખી દીધો કે તેની લાશ હાથીઓ તથા સૈનિકોના પગો નીચે ચગદાય અને ધૂળમાં રગદોળાય પોતાના ઇન્તકામની આગને ઇબ્રાહીમના લોહીથી બુઝાવ્યા પછી **આલમખાન** હાથીની અબાડીમાંથી નીચે ઊતરવાને તૈયાર થયો, પરતુ તેના ભાગ્યમા **ભારતવર્ષ**ના સામ્રાજ્યના એક સમ્રાટ્ તરીકેના ઉપભોગનો યોગ લખાયલો ન હોવાથી પાછળના હાથીપરની અંબાડીમાં બેઠેલા **ગાઝીખાન**ની તેનાપર દૃષ્ટિ પડી ગઈ અને ઇબ્રાહીમને મરાયલો જોતાં જ તેણે મહાવતને આગળના હાથીની બાજૂમાં પોતાના હાથીને લઈ લેવાની આજ્ઞા આપી દીધી **આલમખાન** ઇબ્રાહીમના હાથીપરથી ઊતરવાની તૈયારીમાં હતો તે જ વેળાએ **ગાઝીખાન**નો હાથી બાજૂમાં આવી જતાં **ગાઝીખાને** પોતાના લાબા અને અણીદાર ભાલાનો એવા તો બળથી **આલમખાન**પર પ્રહાર કરી દીધો કે તે ભાલાએ **આલમખાન**ના શરીરને બખ્તર સહિત વીંધી નાખ્યુ અને લોહીથી તરબોળ થયેલો **આલમખાન** નિર્જીવ થઇને હાથીપરથી પૃથ્વીપર પછડાઈ પડ્યો. જે ક્ષણે **આલમખાન**નુ રણભૂમિમા મરણ થયુ તે ક્ષણે જ **ગાઝીખાન**નો બન્ધુ દિલાવરખાન ઇબ્રાહીમની સેનાને સહારતો એ સ્થાનમાં આવી લાગ્યો અને **આલમખાન**ને હણાયલો જોઇને તેનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ જવાથી તે દિગ્મૂઢ અથવા વિભ્રાત થઇને મૃત **આલમખાન**ને એકાગ્રદૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો કમરપારા તથા ગુલદામ **આલમખાન**ને **ગાઝીખાને** જે બાજૂએ રહીને ભાલાથી માર્યો હતો તેની બીજી બાજૂએ હોવાથી અને ત્યા પણ શત્રુપક્ષના સૈનિકોના આઘાતથી પોતાનાં શરીરોને રક્ષવાની તેમને ચિન્તા હોવાથી **આલમખાન**પર થયેલો ભાલાનો પ્રહાર તેમના જોવામા ન આવ્યો, પરતુ **આલમખાન**નો દેહ જ્યારે નીચે આવી પડ્યો ત્યારે જ એ અનિષ્ટ પરિણામનુ તેમને યથાર્થ જ્ઞાન થયુ ગુલદામના જિગરમા કીનાની આગ તો સળગેલી જ હતી એટલે **ગાઝીખાન**ના હાથથી થયેલા **આલમખાન**ના મૃત્યુએ તે આગમાં ઘી હોમી દીધું અને તેથી ગુલદામ કમરપારાને સબોધીને કહેવા લાગી કે -

"ચાંદખાન અથવા કમરુદ્દીન, મારો જાની દુશ્મન **ગાઝીખાન** અત્યારે

આપણા હાથમા સપડાયલો હોવાથી તેના ખૂનથી આતિશે ઇન્તકામને બુઝાવવાનો આવો લાસાની મૌકો આપણને ફરી ફરીને મળી શકવાનો નથી, એટલામાટે ચાલો વધીએ આગળ અને કરી નાખીએ તેને હલાલ એટલે તેની જિન્દગીનો અને તે સાથે મારા ઇન્તકામનો અત આવી જાય અને જો તે મારાપર ફત્તેહયાબ થાય તો મારી જિન્દગીના ખાતમા સાથે મારા જિગરમાં બળતી આગનો પણ ખાતમો થાય ”

“દોસ્ત નજ્રુદ્દીન, તારો આ જાનો જિગર દોસ્ત હરહાલમાં તારો હમ્રા રીક તથા ગમગુસાર છે, તારા હુકમનો તાબેદાર છે, તારામાટે મરી જવાને પણ તૈયાર છે.” કમરપારાએ આ ઉદ્ગારથી ગુલદામના ઉત્સાહને વધાર્યો

તેમણે પોતાના અશ્વોને ગાઝીખાનના હાથીની બાજૂમાં વાળ્યા અને હાથીના પેટમા પોતાના ભાલાને ભોકીને હાથીને આગળ વધવાના કે પાછળ હટવાના કામથી રદ કરી નાખ્યો, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ બે તીવ્ર ભાલા પેટમાં ઘુસી જવાથી હાથી છેડાયો અને વેદનાના કારણથી એટલું બધું તોફાન કરવા લાગ્યો કે તે તોફાનના પરિણામે મહાવત તથા ગાઝીખાન બન્ને પોતાના જીવને બચાવવામાટે હાથીપરથી નીચે કૂદી પડ્યા અને તેથી ગુલદામ તથા કમરપારા માટે ગાઝીખાનપર ટૂટી પડવાનું કામ વધારે સહલ થઈ પડ્યુ. ગુલદામ તત્કાળ અશ્વપરથી ઊતરીને નીચે પછડાયલા ગાઝીખાનપર ગાલિબ થઇ ગઇ અને તેની છાતીપર પોતાના ગોઠણોને દૃઢતાથી સ્થાપી એક કાણુલી છરાને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢીને ગાઝીખાનને કહેવા લાગી કે. “કાફિર, શયતાન ! જોઇ લે કે આજે દરોગાની દુખ્તર ગુલદામના દામનની કીમતમાં કેવી રીતે લેવાય છે તારી જાન અને થોડીવારમા જ કેવી રીતે બધ થઈ જાય છે તારાં શયતાનીયત ભરેલાં સઘળા મસ્તીતૂફાન ! એ હવસના ગુલામ, જોઇ લે કે પાકઅસ્મત ઔરત સાથે આદરેલી અદાવતનો આ અન્જામ થાય છે, જો ઔરત પોતાની કીનાખોરીપર આવી જાય છે તો તારા જેવા નાપાક મર્દની જિન્દગી તેના હાથથી આવી રીતે તમામ થાય છે ! !” આ શબ્દો ઉચ્ચારતાની સાથે જ નાજુકબદન અને નાજુકતબીયત ગુલદામે પોતાના હસ્તને વજ્ર કરતાં પણ કઠોર અને પોતાના સ્વભાવને પાષાણ કરતા પણ કઠિનતર કરીને પોતાના હાથમાંના છરાને પાછો ગાઝીખાનની છાતીમા દોઢ બિલ્લસ જેટલો ઊંડો ઉતારી દીધો અને ત્યાર પછી છાતીના ચીરાયલા ભાગમાં પોતાના કોમળ હસ્તોને ખોસીને તેમાથી નીકળતા રુધિરવડે પોતાના હસ્તોને રગી લીધા એ પછી દિલાવરખાને તરવારવડે ઇબ્રાહીમ લોદીના મસ્તકને કાપી લીધું અને ગુલદામે ગાઝીખાનના મસ્તકને કાપીને પોતાના હસ્તમા લઈ લીધું. ગુલદામ, કમરપારા તથા દિલાવરખાન આ કાર્યની પરિસમાપ્તિ કરીને હવે લડવાનું કારણ ન રહેવાથી બાબર પાસે જવામાટે રવાના થઇ ગયા.

ઇબ્રાહીમ લોદી તથા ગાઝીખાનનાં આવી રીતે મરણ થઈ ગયા તો પણ ઇબ્રાહીમના કોઈ સિપાહસાલાર અથવા સિપાહીએ આવીને તેમની રક્ષાનો પ્રયત્ન ન કર્યો તેનું કારણ એ હતુ કે એક તો પ્રથમથી જ ઇબ્રાહીમના સૈનિકો ઉત્સાહહીન હતા અને તેમાં વળી તેમનો ગભરાટ બાબરની ફોજના ચારે તરફના મારથી એટલો બધો વધી ગયો હતો કે તે સર્વને ઇબ્રાહીમ તથા ગાઝીખાનના મરણ-

રક્ષણ કરતાં પોતાના જ પ્રાણરક્ષણની વિશેષ ચિન્તા થઈ પડી હતી એટલે એ ઘટના પ્રતિ કોઇએ વિશેષ લક્ષ આપ્યું જ નહિ, કિંબહુના સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીના રણભૂમિમાં પડવાથી મધ્યાહ્ન પછી યુદ્ધનો અંત થતાં એ ઘટના તેમના આનન્દને જ વધારનારી થઈ પડી પાણીપતની રણભૂમિમાંના એ યુદ્ધનો બહુધા દિવસના પ્રથમ પ્રહરની સમાપ્તિ વેળાયે આરંભ થયો હતો અને મધ્યાહ્ન પછી દિવસના તૃતીય પ્રહરના આરંભ સાથે તો એ યુદ્ધનો અંત પણ આવી ગયો. બાબરે જ્યારે પોતાની ફોજને ફતેહનો ડંકો વગાડતી અને વિજયનાદ કરતી પાછી ફરેલી જોઈ તે વેળાયે તે પોતાની પાસે બેઠેલા શાહજાદા હુમાયૂનને સંબોધીને ગદ્‌ગદિત સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે -

"હુમાયૂન, આ લડાઇમાં આપણા આટલા જબર્દસ્ત દુશ્મનની હાર થઈ છે અને જીત આપણા હિસ્સામાં આવી છે એ ફક્ત ખુદાતાલાના ફઝલોકરમથી જ થયું છે, નહિ તો આવું મુશ્કિલ કામ આપણામાટે આટલું બધું આસાન થઈ જાય અને દુશ્મનની આટલી મોટી ફોજ અડધા દિવસમાં જ માટીમાં મળી જાય, એમ કદાપિ બની શકે જ નહિ આવી ફતેહ નાચીજ ઇન્સાનની બહાદરીથી નહિ, પણ કરીમેકારસાજની મેહરબાનીથી જ થાય છે, એ આપણે કદાપિ ભૂલી જવાનું નથી મારી ખાહિશ છે કે આપણે પણ હવે મયદાને જંગમાં જઇએ અને આપણા જે સૂરમા સિપાહીઓ આજના જંગમાં કામ આવી ગયા હોય તેમના ગોરોકફનનો તેમ જ જેઓ ઘવાયા હોય તેમની તબીબી સારવારનો બંદોબસ્ત કરીએ, કારણ કે, એ આપણી ફર્જ છે અને એ ફર્જને પૂરી કરવાને ઇન્સાન તેમ જ મુસલ્માન તરીકે આપણે આપણા પાક મજહબના ફર્માનથી બધાયલા છીએ"

થોડીવારમાં જ બાબર તથા હુમાયૂન અશ્વારૂઢ થઇને રણભૂમિપ્રતિ જવાને રવાના થઈ ગયા.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ગુલદામ, કમરપારા તથા દિલાવરખાન પ્રથમ તો વિજયના ઉન્માદને વશ થઇને ઇબ્રાહીમ લોદી તથા ગાજીખાનના મસ્તકોને હસ્તમાં લઈ પોતાના શિબિર પ્રતિ જવાને રણભૂમિમાથી રવાના થયા હતા, પરન્તુ કેટલાક અંતરપર આવ્યા પછી આલમખાનના શબનું સ્મરણ થતા તેઓ તે શબને પણ શિબિરમા ઉપડાવી લાવવાના ઉદ્દેશથી રણભૂમિ પ્રતિ પાછા ફર્યા અને ત્યાં આલમખાનના શબને અન્ય સૈનિકોદ્વારા ઉપડાવવાની તૈયારીમાં તેઓ લાગેલા હતા એટલામાં તો બાબર તથા હુમાયૂન પણ તેમની પાસે આવી લાગ્યા. બાબર તથા હુમાયૂનને આવેલા જોઇને ચાંદખાન અથવા કમરપારાએ પ્રથમ તેમને વિજયની વધામણી આપી અને નજીરુદ્દીન અથવા ગુલદામે ગાજીખાનના મસ્તકને બાબરનાં ચરણોમા રાખીને કહ્યું કે.-

"આલમપરવર ! આ જમાનાના ઇન્સાનના સાયામાં છુપાયલા શયતાન ગાજીખાનનો અથવા બીજા અલ્ફાજમા કહું તો દુશ્મને ઇમાનનો આ નાચીજ ફિદવીની તલવારથી આજની લડાઇમાં ખાતમો થયો છે, આ સરન્તેર, સરમસ્ત અને મગરૂર ઇન્સાન આજે બેગોરોકફન જહન્નમવાસિલ થઈ ગયો છે"

"માત્ર એટલું જ નહિ, પણ જેનું સર ફગફૂરના સરની પેઠે રાત અને દિવ

એટલું જ નહિ, પણ ચારેક હજાર ઘોડા અને ત્રણસોથી ચારસો હાથીઓનો પણ ઘાણ નીકળી ગયો હતો, અને એ સર્વ નરો, કુંજરો તથા અશ્વોના મૃત શરીરો કેટલાંક સ્થળોમાં છૂટાં છવાયાં તો કેટલાંક સ્થળોમા રાશિબદ્ધ તેમ જ એકબીજા પર ખડકાયલાં પડ્યાં હતા. એ ઉપરાંત પાંચ સાત હજાર ઘવાયલા સૈનિકો પણ મૃત સૈનિકોની સાથે જ પડ્યા હતા તે તો વળી જૂદા જ હતા એમાંના કેટલાક સૈનિકો બાણોથી વીંધાયા હતા, કેટલાકો તલ્વારોથી કપાયા હતા, કેટલાકો ભાલાની અણીથી ધરણીમા રોળાયા હતા, કેટલાકો તોપના ગોળા તેમ જ બન્દુકોની ગોળીથી મરાયા હતા, કેટલાકો તોફાની હાથીઓના પગતળે ચગદાયા હતા અને કેટલાકો હાથીઓના ટૂટી પડવાથી હાથીઓનાં પર્વત જેવા શરીરો નીચે દબાયા હતા ઇબ્રાહીમના હાથીઓનું વધારે સંખ્યામાં મરણ બાબરની તોપોના ગોળાએ નિપજાવ્યું હતું, એ વિશિષ્ટતાથી કહેવાની આવશ્યકતા નથી રણચંડીના બલિદાન થયેલા એ વીર સૈનિકોમાંના કેટલાકોનાં મસ્તકો ધડથી જૂદાં થઈ ગયાં હતાં, કેટલાકોના હાથો કપાઈ ગયા હતા, કેટલાકોના પગો જૂદા થઈ ગયા હતા; કેટલાકોની છાતીમાંથી રુધિરની ધારા નીકળતી હતી અને કેટલાકોનાં શરીરો તલ્વારો તથા બાણોના ઘાથી ચાળણી જેવાં છિદ્રાન્વિત થયેલા જોવામા આવતા હતાં. કેટલાક ઘવાયલા સૈનિકોના મુખમાથી 'યા ખુદા ! યા અલ્લાહ !' તેમ જ 'પાણી, પાણી'ના પોકારો નીકળતા સભળાતા હતા અને એ પોકારો તો વળી સજીવન મનુષ્યોના હૃદયમાં વિશેષ કરુણાને ઉપજાવતા હતા અદ્યાપિ વિશ્વમાં સૂર્યનારાયણના પ્રકાશરૂપ સામ્રાજ્યનો સર્વત્ર વિસ્તાર હોવાથી રણભૂમિનું આ ભીષણ દૃશ્ય સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં દૃષ્ટિગોચર થતું હતું, અને તેથી બાબર જેવો વજ્રહૃદયના તેમ જ યુદ્ધવ્યવસાયી પુરુષના હૃદયમા પણ ગ્લાનિનો આવિર્ભાવ થતો દેખાવા લાગ્યો હતો

બાબરે પોતાના સૈનિકોને એવી આજ્ઞા સભળાવી કે. "આપણા જે જંગી જવાનો લડાઇમાં ઘવાયા હોય તેમને લડાઇના મયદાનમાંથી ઉપાડીને છાવણીમા પહોંચાડવાની, તબૂઓમા રાખવાની અને તેમની તબીબી સારવાર કરવાની ગોઠવણ કરો; ઇબ્રાહીમના સિપાહીઓ ભાગી જતા હોય તો તેમને પકડીને આ કામમાં બળાત્કારે તેમને તમારા મદદગાર બનાવો, અને આપણી છાવણીમાં જો તબૂઓ પૂરા પડે તેમ ન હોય તો ઇબ્રાહીમની છાવણીમાના તબૂઓમાં ઘાયલ થયેલા સિપાહીઓને લઈ જાઓ, કારણ કે, મરહુમ ઇબ્રાહીમની છાવણી પણ અડધા કે પોણા ગાઉથી વધારે દૂર નથી."

પોતાના સૈનિકોને આવી આજ્ઞા આપીને રણભૂમિનું ભીષણ દૃશ્ય કંટાળાભરેલું લાગવાથી બાબર તત્કાળ ત્યાંથી હુમાયૂન સહિત પોતાની છાવણીમાં જવા માટે રવાના થઈ ગયો, કારણ કે, એ જ દિવસે સન્ધ્યાકાળ પૂર્વે કેટલાક અગત્યના કાર્યોનો નિર્ણય કરી નાખવાનો અને બની શકે તેટલી ત્વરાથી દિલ્લીની દિશામાં આગળ વધવાનો તેનો વિચાર હતો

પાણીપતની રણભૂમિમાં બાબરના વિજય અને ઇબ્રાહીમ લોદીના પરાજય કિંબહુના લોદીવંશના લયની આ ઘટના જે દિવસે બની હતી તે દિવસ હિજરી સન્ ૯૩૨ના રજબ મહિનાની ૮મી તારીખનો અને ઇ. સ ૧૫૨૬ એપ્રિલ માસની ૨૦ મી તારીખનો હતો અને વાર શુક્રવાર હતો ઇસ્લામ

ધર્મમા શુક્રવાર અથવા 'જુમા' એક અત્યત પવિત્ર વાર મનાતો હોવાથી 'જુમા'ને દિવસે મળેલા આ વિજયને બાબરે એક મહાપવિત્ર તથા અદ્વિતીય વિજય માન્યો હતો, અને ખરેખર એ વિજયથી જ હિન્દુસ્તાનમાં મુગલિયા રાજવશના સામ્રાજ્યની સ્થાપના થયેલી હોવાથી અમો પણ તેના એ વિજયને અદ્વિતીય જ માનીએ છીએ પાણીપતના એ યુદ્ધના દિવસને સરળતાથી સ્મરણમાં રાખવા માટે એક હિન્દી કવિએ એક ચોપાઈ રચેલી છે કે જે પાઠક તથા પાઠિકાઓના વિનોદાર્થે અહીં આપવામાં આવે છે-

"નૌસે ઊપર થા બત્તીસા, પાનીપતમેં ભારત દીસા;
અઠવાં રજબ વાર સુકવારા, બાબર જીત બરાહિમ હારા!"

એટલે કે, 'હિજરી સન્ ૯૩૨ ના રજબ માસની આઠમી તારીખ અને શુક્રવારે પાણીપતની રણભૂમિમાં ભારત જેવું યુદ્ધ થયુ તેમા બાબર જીત્યો અને ઇબ્રાહીમ હારી ગયો' અસ્તુ ત્યારે ચાલો હવે આપણે પણ જઇએ બાબરની પાછળ તેની છાવણીમા ત્યાંની ઘટનાઓના અવલોકન માટે

પ્રકરણ ૧૮ મું

હિન્દુસ્તાનનો પહેલો મુગલ બાદશાહ અથવા 'શાહ કલન્દર!'

પોતાના શિબિરમા આવતાની સાથે જ સુલ્તાન બાબરે પોતાના સિપાહસાલારો, ઉમરા તથા ખયરખાહ દોસ્તોને પોતાના આલીશાન તબૂમા બોલાવ્યા અને તેમનો એક ખાનગી દરબાર ભરીને ગભીર ભાવ તથા ગભીર વાણીથી તેમને સબોધીને કહેવા માડ્યુ કે "મારા હમ્દર્દ, ખયરખાહ અને નમકહલાલ સિપાહસાલારો, ઉમરા તથા દોસ્તો! આજની લડાઇમા આલમુલગયબ પાક પરવરદિગારે આટલા થોડા વકતમા જે ફતહોજફરને મેળવવાની આપણે ખાબમા પણ ઉમ્મીદ રાખી નહોતી તે ફતહોજફરથી આપણને સરફરાજ કરી દીધા છે એટલે ખુદાની એ મેહરબાની સાફસાફ બતાવી આપે છે કે આપણો સિતારો બુલદ છે અને આપણા દુશ્મનોનો નસીબો મદ છે છતાં પણ આ ફતહોજફરથી મગરૂર થઇને આપણે બેખબર તથા ઐયાશ બનીને બેસી રહેવાનુ નથી, આ ફતહે પછીના આપણા વધારે જોખમભરેલા કર્તવ્યને ભૂલી જવાનું નથી, કારણ કે, આજની લડાઇમાં હિન્દોસ્તાનના તખ્તોતાજના હકદાર વારિસ અને લોદી ખાન્દાનના નબીરા જીશાન આલમખાન પણ જન્નતનશીન થવાથી હિન્દોસ્તાનની સલ્તનતને સભાળવાનો ભાર આપણા માથાપર આવી પડ્યો છે એટલે આપણા માટે ફિક્રનો આ એક નવો બાઇસ પયદા થયો છે જો આલમખાન જિન્દા હોત, તો દેહલીમાં તેને તખ્તનશીન કરીને આપણી મેહનતનો બદલો લઈ આપણે પાછા કાબુલ ચાલ્યા જાત, પણ તેની કજા થવાથી જે હિન્દોસ્તાનને ઇબ્રાહીમ પાસેથી જીતી લેવા માટે આપણે આટલી બધી જહમતો ઊઠાવી છે તે હિન્દોસ્તાન દેશને અથવા બીજા શબ્દોમા કહીએ તો સોનાની ખાણને આપણા હાથોમાથી નીકળી જવા દેવી અને પછી પશેમાન થવુ, એ કોઈ પણ રીતે વાજીબ ન હોવાથી હાલ તરત હિન્દોસ્તાનમાં કાયમમુકામ થઇને આપણી હુકૂમતને જમાવી દેવામાં જ ફાયદો

છે; મોઢામાં આવેલા નેઅમતના કોળિયાને જાણી જોઇને કાઢી નાખવો એ દાનાનો નહિ; પણ નાદાન ઇન્સાનનો જ કાયદો છે. મારો આ ઇરાદો તમોને નાજાઇજ તો નથી દેખાતો, આ બાબત વિશે તમારા દિલમાં કોઇ પણ જાતનો શક અથવા પશોપેશ તો નથી થાતો ?"

"હાલ તરતને માટે હિન્દોસ્તાનમાં કાયમમુકામ થવાના અને પરવરદિગારે જે હિન્દોસ્તાનરૂપ દરખ્તે બિહિશ્તને આપણા હાથોમા સુપુર્દ કરી દીધું છે તે દરખ્તનાં ફળોને ચાખવાના અથવા ખાવાના આપ નામદારના ઇરાદા સાથે અમો મળતા થઇએ છીએ, અને તેથી આપ નામદારનો જે ઇરાદો છે તે જ અમારો ઇરાદો છે, એમ જ આપ નામદારે માની લેવાનું છે." સઘળા સિપાહસાલારો, અમીરો તથા ખયરખાહ દોસ્તોએ બાબરના સવાલનો આ પ્રમાણેનો જવાબ આપી દીધો.

તેમના આ ઉત્તરથી સતુષ્ટ થઇને બાબર વિશેષ ઉત્સાહમાં આવી આગળ વધીને કહેવા લાગ્યો કે "મને તમારાં મોઢામાંથી આ જવાબને સાભળવાની જ ઉમ્મીદ હતી અને મારી એ ઉમ્મીદ પણ પરવરદિગારની મેહરબાનીથી પૂરી થઈ છે. હવે આપણે જ્યારે હાલ તરત હિન્દોસ્તાનમાં કાયમ મુકામ જ થવાનું છે, તો પછી તે માટેનો બન્દોબસ્ત કરી લેવાની પણ સખ્ત જરૂરત છે; કારણ કે, આપણી ફોજ ઘણી જ થોડી હોવાથી ઇબ્રાહીમની હારથી છછેડાયલા અફગાનો આપણી સામે બળવો જગાડવાની કે આપણી સાથે લડવાની તૈયારી કરી શકે તેટલો વક્ત તેમને ન આપતાં શરૂઆતમા જ તેમને દાબી દેવા અને આપણો સિક્કો બેસાડી દેવો, એમાં જ આપણો લાભ સમાયલો છે."

"આપ નામદારની આ દૂરઅંદેશી ભરેલી રાય પણ અમોને પસદ છે." સરદારો વગેરેએ બાબરના એ અભિપ્રાયમાટે પણ પસંદગી બતાવી દીધી.

"તો પછી શાહજાદા હુમાયૂન, ખ્વાજા કિલાન, મહમ્મદીશાહ, મન્સૂર બરલાસ, યુનસઅલી, અબ્દુલ્લાહ અને વલી ખજાનચી ! તમોને મારુ એવું ફર્માન છે કે તમો છડી સવારી સાથે અહીંથી અત્યારે જ રવાના થાઓ અને આગ્રાના અમલદારો તથા બીજા લોકોને આપણી ફતહના સમાચાર સાંભળવાનો મોકો મળે તે પૂર્વે જ આગ્રામાં આપણો અમલ કરી લઇને ત્યાંના ખજાનાને જપ્ત કરી લ્યો, તેમ જ મહદી ખ્વાજા મહમ્મદ, સુલ્તાન મીરજા, આદિલ સુલ્તાન જુનૈદ બર્લાસ અને કતલક કદમ ! તમોને મારુ એ ફર્માન છે કે તમો પણ અત્યારે ને અત્યારે જ આપણા ચાર હજાર ફોજી સિપાહો સાથે ધાવો કરીને દેહલીના કિલામાં પહોંચી જાઓ અને ત્યાં આપણો અમલ જમાવીને ખજાનાને એકદમ કબ્જામા કરી લ્યો હું એક બે દિવસમાં જ તમારી પાછળ આવીને તમને દેહલીમાં મળીશ." બાબરે બે અગત્યની આજ્ઞાઓ આપી દીધી.

દિવસ હવે થોડો રહેલો હોવાથી આગ્રા તથા દિલ્લી તરફ જવા માટેની જે જે સરદારોને બાબરની આજ્ઞા મળી હતી તેઓ પોતપોતાની તૈયારી કરી લેવા માટે બાબરની રજા લઇને દરબારમાથી ઊઠી ગયા, માત્ર શાહજાદો હુમાયૂન ખ્વાજા કિલાનને, 'જ્યારે તૈયારી થઈ રહે અને કૂચનો ડંકો વાગે તે વેળાયે મને બોલાવજો, હુ તૈયાર થઇને જ બેઠો છુ,' એ પ્રમાણેની સૂચના આપીને ત્યા જ બેસી રહ્યો. બાબરે તે સિપાહસાલારો તથા સરદારોના ઊઠી જવા પછી

મરહૂમ દૌલતખાનના બીજા શાહબજ્દા વફાદાર દિલાવરખાનને સબોધીને કહ્યુ કે "દોસ્ત દિલાવરખાન, એક વાર આલમખાનની જિન્દગી બચાવીને તેમ જ છેવટ સુધી આલમખાનના એક વફાદાર દોસ્ત તથા ગમગુસાર રિશ્તેદાર તરીકે કાયમ રહીને તમોએ પોતાની ખાન્દાનિયત તથા નેકદિલીનો જે પરિચય કરાવ્યો છે તે માટે હું તમને શાબાશી આપુ છુ, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ તમારા મરહૂમ પિદર દૌલતખાનની જગ્યાએ તમને આજથી પંજાબના સૂબેદાર સ્થાપુ છુ; પણ તે એવી શર્તે કે મારી સાથે પણ હમેશા એવી જ વફાદારી રાખજો અને મારી આ હાતમદિલીનો બદલો તમારા મરહૂમ પિદર તથા બિરાદરની પેઠે બગાવતથી વાળી આપવાની બેવકૂફીભરેલી કોશિશ કરશો નહિ, નહિ તો પછી તમારે પણ એ બગાવતનાં કડવા ફળો જ ચાખવા પડશે, તે યાદ રાખજો. હવે તમને મારી બીજી સૂચના એ છે કે, સૂબેદારી માટેના મારા પરવાનાને લઇને તમો આવતી કાલે જ પંજાબ તરફ જવાને રવાના થાઓ, અને પહેલાં સિયાલ-કોટમાં જઈ આલમખાનની બેવા બેગમ નાદિરાખાનમને તેના અજીજ શૌહ-રની જન્નતનશીનીના શોકકારક સમાચાર આપી, જો તે પોતાના ફર્જન્દ સાથે તમારી પનાહમા રહેવાને ખુશ હોય તો તેને તમારી સાથે લાહોરમા લઈ જજો અને ત્યાં તેની માદર તરીકે તથા તેના ફર્જન્દની પોતાના ભાઈ તરીકે પરવરિશ કરજો, પરતુ જો તેની તમારી પનાહમાં અને તમારી સાથે રહેવાની ખાહિશ ન હોય તો તેને પૂરતા બદોબસ્ત સાથે આગ્રામા મારી પાસે મોકલી આપજો એટલે હુ તેને એક બેગમની શાનથી રહેવા માટેનો સઘળો બદોબસ્ત કરી આપીશ. જે અંજામ આવે તેના સમાચાર મને જલ્દ કહાવી દેજો કે જેથી એ બાબતની મારા દિલમાં વધારે ફિક્ર ન રહે, અને એ ફિક્રથી મારું દિલ રાત અને દિવસ માયૂસીના દરિયામાં ગર્ક ન રહ્યા કરે" .

"કાબુલના આલીખાન્દાન સુલ્તાન અને બાદશાહે હિન્દોસ્તાન' બસરો-ચશ્મ કબુલો મન્જૂર છે આ ફિદવીને આપ નામદારની આ મેહરબાની અને આપ નામદારનુ આ ફર્માન. આ દિલાવરખાન ખુદાના ફજલોકરમથી એક નેકદિલ ઇન્સાન, બન્દયે સુબહાન અને સાચો મુસલ્માન છે, એટલા માટે દિલા-વરખાનની લુગતમા નમકહરામી, સિતમગરી, બેઇમાની તથા બગાવત જેવા અલ્ફાજનું ન નામ છે કે ન નિશાન છે। જબાંદરાજી અથવા લફ્ફાજી મને ના-પસદ છે; કારણ કે, મારી માન્યતા પ્રમાણે જે ઇન્સાન થોડુ બોલીને વધારે કરી બતાવે છે તે જ વધારે અકલમંદ છે" દિલાવરખાને થોડા શબ્દોમાં પોતાની શુદ્ધ ભાવનાનો પરિચય કરાવ્યો.

"બારિતાલા તમને નેકી બખ્શે અને તમારા આ કૌલાસપર તમને મુસ્તકીમ રહેવાની તાકત આપે !" બાબરે પોતાનો સતોષ દર્શાવ્યો અને ત્યાર પછી તે ચાંદખાન તથા નજીરુદ્દીન અથવા તો પુરુષવેષધારિણી કમરપારા તથા ગુલદા-મને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે "અય દિલાવર નૌજવાનો, તમારો આકા આલ-મખાન જંગમા જન્નતનશીન થવાથી તમારા દિલોમાં કારી ઘા લાગ્યો હશે એ હું સારી રીતે જાણું છું, પરંતુ હવે બીજો કોઈ ઇલાજ ન હોવાથી એ ગમને ભૂલી જઇને જો તમો મારી તહનાતમાં રહેશો, તો હુ તમારી તરફીનો સારાથી

કરી શકાશે તેટલો બંદોબસ્ત કરી આપીશ; કારણ કે, તમો નાજુકબદન અને નાજુક તબીયત હોવા છતા પણ દિલેરોર, જાંનિસાર અને વફાદાર ઇન્સાન છો, એ સારી રીતે મારા જાણવામા આવી ગયુ છે. જો તમારી રજામન્દી હોય, તો હુ તમને મારા શાહજાદા હુમાયૂનના મુહાફિજ તેમજ હમ્દમ રફિક તરીકે રાખવાને અને તમારી એ મુલાજમતના બદલામાં તમને સારી તનખા આપવા સારે તમારો મર્તબો પણ સારી રીતે જળવાય એવો બદોબસ્ત કરી આપવાને તૈયાર છું; કારણ કે, હુમાયૂન તથા તમો હમઉમ્ર, હમ્તબીયત અને હમ્બદન હોવાથી તમારો એક બીજા સાથે સારો મેળ મળી જશે અને તમને એક બીજાના સહવાસથી સારો આનન્દ મળ્યા કરશે, એવી મારી માન્યતા છે. જો મારી આ સૂચના તમને કબૂલ હોય તો થાઓ અત્યારે જ તૈયાર અને શાહજાદા હુમાયૂન સાથે આગ્રા જવા માટે થઈ જાઓ ઉસ્તવાર. મારે તમને જે ઇનામ આપવાનું છે તે પણ હું પછીથી આપીશ અને તમારી બીજી કાંઈ તમન્ના હશે તો તે તમન્નાને પણ પૂરી કરીશ પછી તો જેવો તમારો વિચાર"

"બખ્તાવર અને કદ્રદાન શહરિયાર! અમારા આકાનો ગમ જો કે અમારાથી ભૂલી શકાય તેવો નથી, છતાં પણ આપ નામદારે અમારા આકાનાં બેવા બેગમ સાહબા તથા તેમના ફર્જન્દની પરવરિશનો જે બદોબસ્ત કર્યો છે તેથી અમારા મનમાં બહુ જ સતોષ થયો છે, અને તેથી અમારા દિલમાં આપ નામદાર માટે માનની લાગણી પયદા થવાથી અમો આપ નામદારના ફર્માનને માન આપી શાહજાદા સલામતના મુહાફિજ તથા હમ્દમ રફિક તરીકે રહેવાને તેમ જ અત્યારે જ એમની સાથે આગ્રા જવાને તૈયાર છીએ. અમને શાહજાદા સલામતની ખિદમતનો જે મૌકો આપવામાં આવ્યો છે તે જ અમારું ઇનામ છે, કારણ કે, આ ઇજ્જત સાથે સરખાવતાં બીજા ઇનામોની કીમત બે બદામ છે." ચાંદખાન અથવા કમરપારાએ આ પ્રમાણેના વિવેકાત્મક શબ્દો ઉચ્ચારીને બાબરની ઇચ્છાને મસ્તકે ચઢાવી લીધી

"જિન્દાબાશ, બરખુરદાર! જિન્દાબાશ!" બાબરે આશીર્વાદ આપ્યો

નજીરુદ્દીન અથવા ગુલદામમાટે હવે બોલવા જેવું કાંઈ પણ ન રહ્યાથી તેણે મૌનનુ અવલબન કરી લીધુ, અને ત્યાર પછી તરત જ દરબાર બર્ખાસ્ત થતા તે બન્ને પુરુષવેષધારિણી વીરરમણીઓ શાહજાદા હુમાયૂન સાથે દરબારમાંથી રવાના થઈ ગઈ બાબરના તબૂમાથી બહાર નીકળ્યા પછી હુમાયૂનની પાછળ પદરથી વીસ કદમના ફાસલાપર ચાલતી ગુલદામે કમરપારાને સબોધીને મદ સ્વરથી કહ્યુ કે. "અલી કમરપારા, શાહજાદા હુમાયૂનની તહનાતમાં રહેવાની તારી ઘણા દિવસની જે તમન્ના હતી તે સુલ્તાન બાબરના ફર્માનથી આજે અચાનક પૂરી થવાથી હુ તને એ માટે મુબારકબાદ આપુ છુ. પણ બહેન, તુ હુમાયૂની ચાકર થવાને અને રાત દિવસ તેની ખિદમતમા રહેવાને આટલી બધી અધીરી કેમ અને શા કારણથી થઈ રહી હતી, એ ભેદ હજી પણ મને તેં જણાવ્યો નથી, તો હવે એ ભેદ તું મને જણાવી દે; કારણ કે, હુ તારા એ ભેદને જાણવા માટે તારા જેટલી જ અધીરી થઈ રહી છુ"

"એ ભેદની હકીકત લાબી હોવાથી કોઇ વાર ફુરસદની વેળાયે હુ તને મારા

એ ભેદની હકીકત જણાવીશ, અને જ્યારે મારો એ ભેદ તારા જાણવામા આવશે ત્યારે તુ અજાયબીના સમન્દરમાં જ ડૂબી જઇશ"

સંધ્યાકાળે તો હુમાયૂન સાથે કમરપારા તથા ગુલદામ આગરા જવાને રવાના થઈ ગઈ

* * * *

બાબરે તે દિવસની રાત્રિનો સમય પોતાની છાવણીમા જ વીતાવ્યો, બીજે દિવસે માત્ર એક ગાઉ ચાલીને ઘોડાને આરામ આપવા માટે યમુના નદીના તીરપ્રાંતમાં મુકામ કર્યો, અને ત્યાર પછી રવિવારે ત્યાંથી ચાલીને બે મજિલ જેટલો પથ કાપી મગળવારને દિવસે બાબર દિલ્લીની સીમામા આવી પહોંચ્યો ત્યા તેણે શેખ નિજામુદ્દીન ઔલિયાની જિયારત કરી અને શહરની સામે યમુના નદીના તીરપ્રાતમા પોતાની છાવણી નખાવી રાત્રિના સમયમાં કિલ્લાનું નિરીક્ષણ કરીને બાબર રાત્રે કિલ્લામા જ રહ્યો બીજા દિવસનો ઘણોક સમય કિલ્લામાં ખ્વાજા કુતુબુદ્દીનની કબ્રની પરિક્રમા, સુલ્તાન ગિયાસુદ્દીન બલબન, સુલ્તાન અલાઉદ્દીન ખિલજી ઇત્યાદિના મકબિરા, મીનાર, હૌજેશમ્શી, હૌજેખાસ તેમ જ સુલ્તાન બહુલોલ તથા સુલ્તાન સિકન્દરના મકબિરાના નિરીક્ષણમા વીતાડીને બાબર તૃતીય પ્રહર પછી પાછો છાવણીમાં આવ્યો, અને ત્યાર પછી નૌકામા બેસીને મદિરાપાનના વ્યવસાયનો તેણે આરભ કરી દીધો ત્રીજે દિવસે એટલે કે જુમેરાત અથવા ગુરુવારને દિવસે બાબરે દિલ્લીની કોટવાલી વલીબેગ કુરમલીને સોંપી દીધી અને દોસ્તબેગને દિલ્લીનો દીવાન બનાવીને ખજાનાને મોહોરો કરી ખજાનાને સંભાળવાની જવાબદારી તેના માથાપર નાખી દીધી તે જ દિવસે બાદશાહે દિલ્લીમાથી કૂચ કરીને તુગલકાબાદની પાસે યમુના નદીના તીરપ્રાંતમાં તબૂઓ ઊભા કરાવી દીધા અને જુમા અથવા શુક્રવારને દિવસે પણ બાબરનો પડાવ ત્યાં જ રહ્યો એ જ દિવસે મૌલાના મહમૂદ તથા શેખ જૈન વયરાએ જઇને દિલ્લીની જુમામસ્જિદમા બાદશાહ બાબરના નામનો ખુતબો પઢવાનુ કામ કરી નાખ્યુ અને ત્યાર પછી બાબર ફકીરો તથા ગરીબોને રૂપિયા વ્હેંચીને પાછો પોતાની છાવણીમા આવી લાગ્યો બાબરની છાવણી કુતુબમીનારની પાસે જ હોવાથી અને કુતુબમીનારની કારીગરીએ તેના હૃદયમાં એક પ્રકારનુ આશ્ચર્યકારક આકર્ષણ કરેલુ હોવાથી તે દિવસ અને રાત કુતુબમીનારનું જ એક ધ્યાનથી અવલોકન કર્યા કરતો હતો અને તેના જ વિચારોમાં નિમગ્ન રહ્યા કરતો હતો એમ જો કહેવામાં આવે તો તેથી અતિશયોક્તિ થવાનો લેશ માત્ર પણ સભવ નથી. કુતુબમીનારે બાબરના મનનુ આટલી સીમાપર્યન્ત આકર્ષણ કર્યું હતુ તેનુ કારણ એ હતુ કે એ આરસ તથા લાલ પત્થરના બાધેલા મીનારને ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનમા ઊભા રહીને જોવાથી તેમા તેને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની સુદરતાનો સાક્ષાત્કાર થતો હતો અહી આપણે કુતુબ્મીનારના વર્ણન તથા તેના ઇતિહાસના વિચારમા કિંચિત્ પ્રવેશ કરીશું તો તે અપ્રાસંગિક તો નહિ જ કહેવાય.

ગગનમંડળ સાથે મળી જવાની અથવા તો ગગનમડળને ભેદી નાખવાની ચેષ્ટા કરનાર કુતુબ્મીનાર ભારતવર્ષનો એક અલૌકિક ચમત્કાર છે; વિશ્વનાં સપ્ત આશ્ચર્યોમાંનુ એક આશ્ચર્ય છે અને શિલ્પકલામા, સૌન્દર્યમાં, ઉચ્ચતામા

તથા આકર્ષકતામાં કુતુબ્મીનારની લેશ માત્ર પણ સ્પર્ધા કરી શકે એવા બીજા કોઈ પણ મીનારનું આ સૃષ્ટિમાં અસ્તિત્વ છે જ નહિ એ કુતુબ્મીનારની રચના કોણે કરાવેલી છે એ વિશે બે માન્યતાઓ વર્તમાન છે કેટલાકોની એવી માન્યતા છે કે એ મીનારમા હિન્દુ શિલ્પકલા તેમ જ નાગરી લિપિમાં લખાયલા લેખો ઇત્યાદિ દૃષ્ટિગોચર થતા હોવાથી એ મીનાર દિલ્હીના અંતિમ હિન્દુ રાજા પૃથ્વી-રાજ ચહુઆણના સમયમા બંધાયલો હોવો જોઇએ, કારણ કે, પૃથ્વીરાજની પુત્રી ઉષાવતીનો નિત્ય યમુનાદર્શન કરવાનો નિયમ હતો અને યમુના નદીનો પ્રવાહ પુરાતન દિલ્લીથી દૂર ગયેલો હોવાથી તે આ મીનાર બંધાવી એનાપર ચઢીને યમુનાદર્શન કરતી હતી, એવી ભાટચારણોના ચોપડામાં એક કથા મળી આવે છે અને તે બહુધા સત્ય જ હોવી જોઇએ પરતુ સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે, કદાચિત્ પૃથ્વીરાજ ચહુઆણે એ મીનારને બંધાવવાનો આરભ કર્યો હોય અને તેથી તેમાં નાગરી લેખો લખાયા હોય, તોપણ તેની પૂર્તિ તો કુતુબુદ્દીનના હસ્તથી જ થયેલી હોવી જોઇએ એમ નાગરી લેખો ઉપરના અરબી લેખોથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ શકે છે પૃથ્વીરાજે મદિરની દીપમાળામાટે એ મીનાર બાંધવાની ધારણા રાખેલી હોવી જોઇએ અને તેથી જ એ મીનાર મોટા ચોગાનમાં એકલો એકાટ નિરંકુશ રાજ્ય કરતો ઊભેલો દેખાય છે, જો એ મીનારને બાંધવાની પ્રથમ કલ્પના કોઈ પણ મુસલ્માન રાજ્યકર્ત્તાના મસ્તિષ્કમાંથી ઉદ્ભવી હોત, તો એ મીનાર કોઈ મસ્જિદની પાસે જ ઊભેલો દેખાયો હોત .વળી એ મીનાર એટલો બધો ઊંચો બાંધવામાં આવ્યો છે કે મુઅજ્જિનની અજાંમાટે પણ ઉપયોગી થઈ શકે તેમ નથી, કારણ કે, તેની અજા એટલી બધી ઊંચાઇપરથી નીચેના લોકોના સાંભળવામાં આવી શકે જ નહિ પરતુ ત્યાર પછીના મુસલ્મા-નોના સમયમાં કુતુબ્મીનારનો પહેલો માળ જે જમીનથી ૯૭ ફીટની ઊંચાઇનો છે ત્યાં અજાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હોય તો તે માનવા યોગ્ય છે. કેટલાકોનો વળી એવો પણ અભિપ્રાય છે કે જયચદ્રની રાજકુમારી સંયુક્તાને હરીને પૃથ્વીરાજે જયચંદ્રનો પરાજય કર્યો તે પ્રસગે પોતાના વિજયના સ્મરણસ્તંભ તરીકે પૃથ્વી-રાજે આ મીનારને બધાવવાનો આરભ કર્યો હતો. કુતુબ્મીનાર પ્રથમ બધાયો તે વેળાયે તેની ઊંચાઈ કેટલી હતી એ કોઇના જાણવામા નથી, કારણ કે ભૂમિ-કંપના આઘાતથી તેનો શિરોભાગ તૂટી પડ્યો છે અને તેનું છત્ર નીચે બાજૂમા પડેલું અત્યારે પણ પ્રવાસીઓને દેખાડવામા આવે છે પરતુ તે છત્ર પ્રાચીન કાળનું હોય એમ જણાતુ નથી. કેટલાક લોકોના કથન અનુસાર મીનાર જરા વાંકો વળી ગયો છે અને ઠેઠ ઉપરથી જો બારીકીથી તપાસવામાં આવે, તો તે ડગમગતો પણ જણાય છે. પરતુ તેની આ સ્થિતિ બાબરના સમયમાં તો ન-હોતી જ કુતુબ્મીનારના મૂળ સાત મજિલા હતા પરંતુ અત્યારે તેના પાંચ મજિ-લા જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ બાબરના સમયમા પણ પાંચ મંજિલા જ હતા એટલે ઉપરના બે મંજિલા બાબરના સમયથી પૂર્વે જ ભૂમિકપના આઘાતથી પડી ગયેલા હોવા જોઇએ એમ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે-છે એ પાચ માળની ઊંચાઈ ઈ. સ ૧૭૯૪ માં ૨૪૨ ફીટની હતી, પણ અત્યારે તે ૨૩૮ ફીટ છે જમીન આગળ તેના પાયાનો ઘેરાવો ઇ સ ૧૭૯૪ માં

૪૮ ફીટ અને ૪ ઇંચ મપાયો હતો. તેના શિરોભાગનો ઘેરાવો ૯, ફીટનો છે. કેટલાકો કહે છે કે એ મીનારની મૂળ ઊંચાઈ ૨૯૦ ફીટની હતી અને કેટલાકો તે ઊંચાઇ એથી પણ વધારે હોવાનું જણાવે છે કેટલાકો પોતાની એવી માન્યતા પણ દર્શાવે છે કે કુતુબમીનાર મુસલ્માનો માટે જ બધાવવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે, જો તેમ ન હોય, તો તેના બીજા મજિલાના કદોરાપર એટલે કે કટિબંધમાં જે 'હે મુસ્ત ઇસ્લામીઓ ! જુમાને દિવસે જ્યારે તમને નમાજ પઢવા માટે બોલાવવામાં આવે ત્યારે ખુદાના નામને સાભળજો અને પોતાના રોજગારને બધ રાખજો ...... ખેલ તમાશા અથવા રોજગાર કરતાં ખુદાનું નામ વધારે સારુ છે અને ખુદાજ કુલ આલમનો રજ્જાક છે !' એ કુરાન શરીફમાંનો લેખ આપણા જોવામાં આવી શકે છે તે જોવામા આવી શકત નહિ પહેલા માળના કટિબધમાં દિલ્લીના પહેલા મુસલ્માન રાજ્યકર્ત્તા અને તેના ઉપરી મહુમ્મદ બિન સામ અથવા મહુમ્મદ ગોરીનુ નામ છે, બીજા, ત્રીજા તથા ચોથા માળના કટિબધમા સુલ્તાન અલ્તિમશનુ અને પાચમા માળના કટિબધમાં પાંચમા માળનુ સમારકામ કરાવનાર ફીરોજશાહનું નામ જોવામા આવે છે મીનારના પ્રવેશદ્વારની ઇ. સ ૧૫૦૩ માં સિકંદરશાહ લોદીએ મરમ્મત કરાવી હતી એટલે પ્રવેશ દ્વારમા તેનો ઉલ્લેખ છે અને અત્યારે એ મીનારની મરમ્મતનો અધિકાર બ્રિટિશ સરકારે પોતાના હસ્તમાં રાખેલો છે કુતુબમીનારનો પહેલો મજિલો ૯૭ ફીટની ઊંચાઇનો છે અને તેના ઘેરાવાના ૨૪ વિભાગો કરેલા છે, કે જે વારા ફરતી ગોળ તથા ત્રિકોણ આકારના છે આખો મીનાર જાણે ગોળ તથા ત્રિકોણ સળીઓપર ગોઠવાયલો હોયની ! તેવો જ દેખાય છે. પ્રત્યેક માળ નીચે સળીઓ અખંડ હોવા સાથે બીજા માળપરની બધી સળીઓ ગોળ છે અને ત્રીજા માળપરની સઘળી સળીઓ ત્રિકોણ છે એ સળીઓવડે મીનારની શોભામાં બહુ જ વૃદ્ધિ થયેલી છે ચોથો અને પાચમો માળ સાદો ગોળ છે. દરેક માળને જાણે કદોરો પહેરાવ્યો હોયની તેવી રીતે ફરતા ઝરૂખા તથા પટાઓ રાખવામાં આવ્યા છે ત્યાથી નિરીક્ષકને આસપાસનુ દૃશ્ય તથા નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય એક પ્રકારની અલૌકિક શાતિનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે પહેલા માળના ઝરૂખાનો કઠેરો કિલ્લાના કોટ જેવો હોઇને બાકીના માળોના ઝરૂખાના કઠેરા બાણમુખાકૃતિ છે 'ગોથિક' આકાર અથવા ઘાટના બુર્જ અને ગુબજ આદિને જોઇને પ્રથમ કદાચિત્ એ મીનાર જોનારને આકર્ષક ન લાગે, તો પણ પાસે આવીને જોતાની સાથે જ જોનાર આશ્ચર્યમા તલ્લીન થઇ જાય છે દૃષ્ટિની તીક્ષ્ણતાને વધારનાર પત્થરનો રગ, મીનારની આસપાસના કોતરકામવાળા કટિબધ અથવા કદોરા કિવા પટા અને ઝરૂખાની નીચેના ભાગમાની સુદર શિલ્પકલા અદ્વિતીય છે ભોયતળિયે છ કટિબધ અથવા કંદોરા છે તેમાંના પહેલા કદોરામા કુતુબુદ્દીનના નામ તથા ખિતાબ; બીજામાં મહુમ્મદ ગોરીનાં નામ તથા ખિતાબ; ત્રીજામા કુરાન શરીફના ૫૯ મા પ્રકરણમાંનો એક કલમો, ચોથામાં બીજા કદોરાના લેખની પુનરાવૃત્તિ, પાચમામાં અરબી લિપિમાં ખુદાના ૯૯ નામો અને છઠ્ઠામાં કુરાન શરીફના બીજા પ્રકરણમાંનો એક કલમો લખાયલો છે. એ મીનારના બાંધનારને ગોળ તથા

ત્રિકોણ સળીઓ સાથેના મીનારને બાંધવાની કલ્પના કેવી રીતે અને ક્યાથી સૂઝી હશે, એ વિશે બે અભિપ્રાયો પ્રચલિત છે તારાકૃતિ ઉત્તર ભારતમાના હિન્દુઓના ગૃહોમાં દેખાતી ન હોવાથી એવી કલ્પના કરવામાં આવે છે કે ગજની કિવા ખુરાસાનના મીનારોની આકૃતિનું આ મીનારની આકૃતિમા અનુકરણ કરાયલું હશે. ગમે તેમ હોય છતા એટલુ તો નિર્વિવાદ છે કે કુતુબમીનાર હિન્દુ કારીગરોના હાથે જ બધાયલો છે, કારણ કે, તેમાં હિન્દુ શિલ્પજ્ઞોનાં ઇષ્ટદેવ વિશ્વકર્માની પ્રાર્થના કોતરેલી છે, કદાચિત્ ગોળ મીનારપર સળીઓ મુસલ્માનોએ કરાવી હોય તો તે સભવે છે; કારણ કે, એમ કરવામા મીનારમા કોતરેલી પૌરાણિક પ્રતિમાઓને કાઢી નાખવાનો તેમનો ઉદ્દેશ સમાયલો હોવો જોઇએ, એમ પણ ઘણાકોની માન્યતા છે, અને એ માન્યતા વિશેષ વિશ્વસનીય છે.

બાબરનો પણ દીર્ઘ વિચારાન્તે એવો જ નિશ્ચય થયો કે એ મીનાર હિન્દુ શિલ્પશાસ્ત્રજ્ઞોના અલૌકિક કૌશલ્યનું પરિણામ છે અને તેથી તે હિન્દુઓની પ્રશસા કરતો પોતાના સિપાહસાલારો તથા સરદારોમે સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે "હિન્દોસ્તાનમા હિન્દુઓપર મુસલ્માન હાકિમોના હસ્તથી જે જુલ્મ થયા છે અને કેટલાક મુસલ્માન હાકિમોએ હિન્દુઓના મજહબની ખાનાખરાબીઓ કરી છે, તેના કીનાની આગ જો તેમના જિગરમા સળગી રહી હોત, તો તેઓ પોતાની શિલ્પકલાને મારી નાખીને તે કીનાની આગને બુઝાવી શકે તેમ હતું, કારણ કે, જો તેમણે પોતાની શિલ્પવિદ્યાને મારી નાખી હોત, તો મુસલ્માન બાદશાહોની જાહોજલાલી તથા નામનાને કાયમ રાખનારા આવા સ્મરણ ચિહ્નોને મુસલ્માન બાદશાહોમાટે તેઓ કદાપિ નિર્માણ કરત નહિ. પણ નહિ, તેઓ સત્ય કલાભિજ્ઞ હોવાથી એવા અહભાવને મહત્ત્વ આપવાનુ તેઓ જાણતા જ નહોતા અને તેથી જ ઉદારભાવનાને મહત્ત્વ આપીને શિલ્પકલાની આવી સર્વાંગપરિપૂર્ણ સજીવન પ્રતિમાને નિર્માણ કરીને અને મુસલ્માન બાદશાહના નામને અજરામર કરી રાખીને સાથે ભારતવર્ષની પ્રાચીન શિલ્પકલાભિજ્ઞતાને પણ તેમણે સદાને માટે અમર તથા વિશ્વવિખ્યાત કરી રાખી છે હિન્દુ કારીગરોની આ ઉદારતા તથા અભેદ-ભાવનામાટે તેમને જેટલા પણ ધન્યવાદો આપવામાં આવે તેટલા ઓછા જ થવાનો સભવ છે હુ ધારુ છુ કે જો મારી અને મારા વશજોની હુકૂમત તથા શાહનશાહત હિન્દોસ્તાનમા લાબા વખત સુધી કાયમ રહેશે તો મુગલ બાદ-શાહોનાં નામો તથા કામોને કાયમ રાખનાર આવા શિલ્પકળાના બીજા નમૂના પણ જરૂર હિન્દુ કારીગરોના હાથથી નિર્માણ થશે."

બાબરની આ ભવિષ્યવાણી મુગલવશના પચમ સમ્રાટ્ શાહજહાનના અધિકારકાળમા 'તાજમહાલ' નામક વિશ્વવિખ્યાત મકબિરાના નિર્માણથી તેમ જ શિલ્પકલાની અન્ય પણ એવી જ અલૌકિક પ્રતિમાઓની સૃષ્ટિથી અક્ષરશ સત્યસિદ્ધ થઇ હતી એ મુગલવશના ઇતિહાસના જ્ઞાતાઓ તેમ જ પાઠક અને પાઠિકાઓ સારી-રીતે જાણતાં હોવાથી આ સ્થાનમા એ વિષયના વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે, તે ઘટના બાબરના સમયથી દીર્ઘકાળ પછીની હોવાથી તેનુ વિવેચન અહીં અસ્થાનીય તથા અપ્રાસગિક થઈ પડવાનો સભવ છે

મગળવારે બાદશાહ બાબર દિલ્લીથી આગ્રા જવામાટે ઉપડ્યો અને

યમુનાનદીના તીરપ્રાંતમાં પડાવ કરતો કરતો ઈ સ ૧૫૨૬ ના મે મહિનાની ચોથી તારીખે **આગરાની હદમાં** પહોંચીને સુલયમાન ફૂરમલીના તબૂમાં ઊતર્યો, પરન્તુ **આગરાથી** એ સ્થાન બહુ દૂર હોવાથી બીજે દિવસે ત્યાથી તે જનાલખાન જગહટના મકાનોમા રહેવામાટે ચાલ્યો ગયો હવે હુમાયૂને **આગરામાં** પોતાના અધિકારની સ્થાપના કેવી રીતે કરી હતી તે જાણી લીધા પછી આપણે આપણી કથાના અનુસધાનમાં આગળ વધીશું

* * * * * *

હુમાયૂન જે વેળાયે પોતાના દલસહિત **આગરાના** કિલ્લા આગળ પહોંચ્યો તે વેળાયે **પાણીપતના** યુદ્ધમા **ઇબ્રાહીમ લોદી** સાથે કામ આવી ગયેલા ગવાલિયરના રાજા અને ઇબ્રાહીમ લોદીના મિત્ર વિક્રમાજિતના સૈન્યે **આગરાના** કિલ્લાના બચાવની ચેષ્ટા કરી હતી, પરન્તુ અન્તે હુમાયૂન તથા તેના દલથી વિક્રમાજિતના સૈનિકો એટલાબધા ભયભીત થઈ ગયા કે ચોરીછુપીથી **આગરાના** કિલ્લામાથી પલાયન કરી જવાના નિશ્ચયપર આવી લાગ્યા; કારણ કે, સ્વર્ગીય રાજા વિક્રમાજિતની રાણી અને તેના પુત્રો ઇત્યાદિ કિલ્લામા હોવાથી તેમનાં જીવન તથા ધન ઈત્યાદિના રક્ષણનો એ વિના અન્ય ઉપાય હતો જ નહિ, પરન્તુ હુમાયૂનના સૈનિકોએ તેમના એ વિચારને જાણી લઇને તેમને ચારે તરફથી ઘેરી લીધા અને તેમના ધન આદિને લૂટી લેવામાટે પણ તેઓ તૈયાર થઈ ગયા પોતાના સૈનિકોની લૂટફાટના વ્યવસાયને આદરવાની ભાવના હુમાયૂનના જાણવામાં આવતાં તેણે તેમની એ અયોગ્ય ભાવનાનો કઠિન શબ્દોવડે નિષેધ કર્યો અને તેથી વિક્રમાજિતનાં કુટુબ તેમ જ સૈનિકોના જીવન તથા ધન આદિ સુરક્ષિત રહી ગયા. હુમાયૂનના આવા ઉદારતામય સદ્વ્યવહાર તથા સદ્વર્ત્તનથી અતિશય પ્રસન્ન થઇને વિક્રમાજિતની વિધવા મહિષીએ કેટલોક ધનભડાર તેમ જ કેટલાક કીમતી જવાહિરાત હુમાયૂનને નજરાણા તરીકે મોકલી આપ્યા એ નજરાણામાં આવેલા એક હીરા વિશે એવુ કહેવામા આવે છે કે તે હીરો સુલ્તાન અલાઉદ્દીન ખિલજીની માલિકીનો હતો, આખી દુનિયાના અડધા દિવસના ખર્ચ જેટલી તેની કીમત હતી અને તેનુ વજન આઠ મિસકાલ એટલે કે ૩૬ માશા (૨૨૪ રતિ અથવા ૬૭૨ કૅરૅટ્) હતુ

બાબર **આગરામા** આવ્યો એટલે હુમાયૂને વિક્રમાજિતની રાણીએ આપેલા નજરાણાને તેના સમક્ષ લાવીને હાજર કરી દીધુ અને જે કાઇ ઘટના બની હતી તેનો વૃત્તાન્ત પણ તેને કહી સંભળાવ્યો હુમાયૂનના વર્ત્તનથી અતિશય પ્રસન્ન થઇને તે કીમતી હીરો બાબરે પાછો તેના સદ્વ્યવહારના ઉપહાર તરીકે હુમાયૂનને જ આપી દીધો અને વિક્રમાજિતનાં કુટુબ તથા સૈનિકોને તેમની જ્યાં પણ જવાની ઇચ્છા હોય ત્યા જવા માટેની આજ્ઞા આપી દીધી, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેમને જો કોઇ પણ પ્રકારની સહાયતાની આવશ્યકતા હોય તો સહાયતા આપવા માટેની પણ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી વિક્રમાજિતની રાણી **બાબરનો** કૃતજ્ઞતાપુર્વક ઉપકાર માનીને પોતાના સૈનિકો સહિત **શમ્શાબાદ** ભણી જવાને પ્રયાણ કરી ગઇ *

---

* રાજા વિક્રમાજિતના પૂર્વજો ઇ સ ૧૫૨૬ થી ૧૦૦ વર્ષ જેટલા પૂર્વકાળથી ગવાલિયરમા રાજ્ય કરતા હતા અને સુલ્તાન સિકન્દર લોદી ગવાલિ-

કુન્દુજ મારા આ કામમાં મને કાંઈ પણ ફાયદો પહોંચાડી શકે અથવા તો મદદગાર થઈ શકે તેવી હાલતમા છે જ નહિ, કિમહુના એ મુલ્કોમાના કેટલાક પ્રદેશો તો એવા છે કે જે પ્રદેશોને સભાળવામાટે સામી કેટલીક મદદો આપવી પડે છે છતા પણ ત્યાં બારે માસ અશાતિ જ રહ્યા કરે છે તુરાનના બીજા પ્રદેશો ઉજબક સુલ્તાનો તથા ખાનોના કબ્જામાં છે કે જેઓ નારા કદીમી દુશ્મન છે અને જેમની ફોજ એક લાખની કહેવાય છે અહીં હિન્દોસ્તાનમા બહીરાથી બિહાર સૂધીના મુલ્કની બાદશાહી પઠાણો કરતા હતા અને તેમનો બાદશાહ ઇબ્રાહીમ લોદી હતો. ઇબ્રાહીમની ફોજ પાચ લાખની હોવી જોઇએ છતા એક લાખની હતી તેનુ કારણ એ હતું કે લડાઇની વેળાયે પૂર્વ ભાગના કેટલાક અમીરો બળવાખોર બની ગયા હતા અને તેથી લડાઇમાં તેમના લશ્કરોએ બિલ્કુલ હાજરી આપી નહોતી, છતાં પણ ઇબ્રાહીમની એક લાખ જેટલી ફોજના મુકાબલામા ઊભા રહેવામા મેં તો એક જાતનો સટ્ટો જ કર્યો હતો; પણ ખુદાએ મારી મેહનતને ફોકટ નથી જવા દીધી અને ફતહોજફરથી મને સરફરાજ કરીને આટલા મોટા મુલ્કનો માલિક બનાવી દીધો છે એ ફકત ખુદાની મેહરબાનીનો જ નતીજો છે, મારા જોર અને મારી કુવ્વતનો આ અન્જામ નથી, આ દૌલત મને મારી હિમ્મત તથા કોશિશોથી નથી મળી, કિન્તુ પરવરદિગારના ફજ્લોકરમથી જ મારા કદમોમાં આવી પડી છે છતા પણ હજી મારી બાદશાહત બેબીક છે એમ તો ન જ કહી શકાય; કારણ કે બાગી અને મગરૂર પઠાણો જરૂર બગાવત કરશે તેમ જ ગુજરાતનો સુલ્તાન, દક્ષિણનો બહમની બાદશાહ, માળવા અથવા મંડૂનો મુલ્તાન મહમૂદ ખિલજી, બંગાળાનો શાહ નુસરતશાહ તેમ જ ચિત્તોડ અથવા મેવાડનો રાણો સંગ્રામસિહ તેમ જ વિજયનગરનો હિન્દુ રાજા કે જેઓ આઝાદીથી હુકૂમત કરનારા છે તેઓ મારા કાયમમુકામ બાદશાહ હિન્દોસ્તાન થવાના ઇરાદાને જાણ્યા પછી શાત થઇને બેસી રહે અને કાંઈ પણ છેડછાડ ન કરતા મારા માતહત થઈ જાય એમ માનવા માટે મારુ દિલ મને ના પાડે છે અને તેમા પણ મેવાડનો રાણો સંગ્રામસિહ કે જે મંડૂના બાદશાહોની બાદશાહીમા ખલલ પડવાથી મંડૂ સાથે સબધ રાખનારા કેટલાક મુલ્કોને દબાવી બેઠો છે એટલે કે રણથભોર, સારગપુર, ભેલસા તથા ચંદેરી આદિ રાજ્યોને દબાવીને ચંદેરીને હિન્દુઓનું ઘર બનાવી ત્યા મેદિનીરાય નામક પોતાના પ્રતિનિધિને કાયમ કરીને પોતાની બહાદુરી તથા તલ્વારના જોરથી ભયકર થઈ પડ્યો છે તે સગ્રામસિહનો કુદરતી રીતે જ મારા મનમા ખટકો થયા કરે છે એટલા માટે જે બાદશાહત ખુદાતાલાએ મને બખ્શી છે તે બાદશાહતને ટકાવી રાખવા માટે અત્યારે જે ફોજ મારી પાસે છે તેને પૂરતો સતોષ આપવાની અને બીજી નવી મોટી ફોજને ધીમે ધીમે તૈયાર કરી લેવાની સખ્ત જરૂરત છે, એ કોઈ પણ દાનિશમન્દ તથા આકિલ ઇન્સાન કહી શકે તેમ છે એટલે હવે વકતને જાયા ન થવા દેતાં જેમ બને તેમ ઊતાવળથી આ બદોબસ્તના કામમાં લાગવું જ જોઇએ કારણ કે, આગ સળગી ઊઠયા પછી કૂવો ખોદવા બેસવુ નકામુ છે.”

આ પ્રમાણેના નિશ્ચયપર આવીને બાદશાહ બાબર મોડી રાતે શય્યામાં પડ્યો અને માત્ર એક જ પ્રહર નિદ્રામાં વીતાડીને મસ્જિદના મીનારપરથી

મુલ્લાની અજાનનો ધ્વનિ સભળાતાં જ તે જાગ્રત થઈ ઝટપટ વજૂ કરીને નમાજ પઢવાને બેસી ગયો. પ્રભાતમાં પોતાના સઘળા સિપાહસાલારો તથા સરદારોને દરબારમાં હાજિર થવા માટેનો બાદશાહે પોતાનો હુકમ કહાવી દીધો.

એક પ્રહર જેટલો દિવસ ચઢતાં સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીના જનાના મહલમાં પત્થરના સ્તંભોવાળા દાલાનના ગુબજની નીચે એક મોટો દરબાર ભરવામાં આવ્યો. બાદશાહના ફર્માન મુજબ શાહજાદો હુમાયૂન, તેના બે નવા મુસાહિબો અથવા મુહાફિજો (પુરુષવેષધારિણી કમરપારા તથા ગુલદામ), સિપાહસાલારો, અમીરો, અમીરુલ્ઉમ્રા, ઉમ્મા તેમ જ આગરાના કેટલાક ઇજ્જત જાગીરદારો આવીને દરબારમા હાજિર થઇ ગયા અને પોતપોતાના ઓહદાને છાજતી જગ્યાયે બેસી ગયા બાબરની ફોજ પણ બાદશાહને સલામી આપવા માટે બાહ્ય ભાગમા સફ સમારીને ઊભી હતી તેમ જ ગરીબ ગુરબા અને ફકીરો પણ બહાર ખયરાત લેવાની આશાથી ઊભા હતા આમન્ત્રિત સર્વ સભ્યોના આવી ગયાની ચોબદારે બાદશાહને ખબર પહોંચાડી એટલે પછી થોડીવારમા જ બાદશાહ બાબર શાહાના પોશાક તથા કર્રોફરથી દરબારમાં આવી લાગ્યો ફોજે સલામી આપી, કિલ્લાપરથી પચીસ તોપો છોડવામાં આવી અને સભાસદોએ ઊઠીને માન આપ્યા પછી બાબર ચોબદારોની નેકીના પોકારો વચ્ચે ત્યાં મધ્યભાગમા ગોઠવી રાખેલા સુવર્ણાસનપર બેઠો થોડી વાર સૂધી સભામાં મૌન વ્યાપી રહ્યુ અને ત્યાર પછી બાબર એ મૌનનો ભગ કરી ગભીર મુદ્રા તથા ગભીર વાણીથી પોતાના સિપાહસાલારો, સરદારો તથા અમીરોને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે –

"મારા જફરજગ સિપાહસાલારો, મારી ઇજ્જતને વધારનારા સરદારો અને મારા શાહી દરબારને શોભાવનારા ઉમ્રા ! મારા સાંભળવામા આવ્યું છે કે આપણામાના કેટલાક લોકો જે કાંઈ પણ માલોજર હાથ લાગે તે લઇને પાછા કાબુલ તરફ ચાલ્યા જવાનો વિચાર ચલાવી રહ્યા છે અને કેટલાકો તો સફરની તૈયારીમાં પણ લાગી ગયા છે, કારણ કે, અત્યારે ગરમીના દિવસો હોવાથી ઘોડામાટે દાણા તથા ચારો જોઇએ તેટલા જથ્થામા મળી શકતા નથી, રૈયત નફરત તથા ગયરીયતથી બાગી થઇને ચોરી તથા લૂટફાટ કરવા લાગી છે અને લોકોની આવજાવ માટે રસ્તા હજી જારી નથી થઈ શક્યા, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ કાબુલ સાથે સરખાવતાં અહીંની ગરમી ઘણી જ સખ્ત હોવાથી તેમ જ લૂ પણ લાગતી હોવાથી કેટલાક સિપાહીઓ પડી પડીને મરવા પણ લાગ્યા છે અને સારા સારા હિમ્મતવાળા અને બહાદુર મર્દો પણ પોતાની હિમ્મતને હારી બેઠા છે, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ તેઓ હિન્દોસ્તાનમાં રહેવાને રાજી ન હોવાથી મારી રજા લીધા વિના જ બદના બોરિયા બાધીને દુમ દબાવી ભાગી જવામાટે તૈયાર થઈ બેઠા છે. મારા સાભળવામાં આવેલી આ વાત જો સાચી હોય, તો નેહાયત અફસોસનો મુકામ છે, કારણ કે, આપણે અત્યાર સૂધીમાં બેશુમાર જહમતો વેઠીને હિન્દોસ્તાનમાં આવ્યા છીએ અને ઇબ્રાહીમ લોદી જેવા જોરાવર દુશ્મનની એક લાખ જેટલી ફોજને અને આપણી નાનકડી ફોજના હાથથી શિકસ્ત અપાવીને જે પરવરદિગારે આપણા જાનોમાલને

સલામત રાખ્યા છે અને આખા હિન્દોસ્તાનની શહનશાહત આપણને સોંપી દીધી છે, તે પરવરદિગાર હવે પછી આપણા જાનોમાલને નહિ બચાવે અને કાબુલમાં જવાથી આવનારું મોત નહિ જ આવે, એમ માનવું તે કુફ્ર છે અને ખુદાતાલાની મેહરબાનીમાં ભરોસો ન રાખવા બરાબર છે. જ્યારે આપણી જહમતોના સારા ફળને ચાખવાનો સમય આવી લાગ્યો છે, તે વેળાયે હાથમાં આવેલા તે ફળને ફેંકી દેવું અને નામર્દની પેઠે ભાગી જવું એ તમારા જેવા મર્દોને મર્દને શોભાવનારું છે ખરૂં કે? જહમતો અને દિક્કતો વિના આરામ મળતો જ નથી હું તમને વધારે કાંઈ પણ ન કહેતાં માત્ર એટલું જ કહેવા માગું છું કે જો તમારામા મર્દાનગી હોય અને પરવરદિગારમાં તમારો ભરોસો હોય, તો મારી સાથેના સાથે જ રહેવાના મુસ્તકીમ ઇરાદાપર આવી જાઓ અને પાછા કાબુલ જવાની વાતને ભૂલી જાઓ આમ હોવા છતાં પણ જો કેટલાકોની હિન્દોસ્તાનને છોડી જવાની જ મરજી હોય, તો તેઓ અત્યારે જ ખુશીથી ચાલ્યા જાય, હું તેમને જબરદસ્તીથી અટકાવવા નથી માગતો હું તો હિન્દોસ્તાનમાં મારી બાદશાહતની ઇમારતના પાયાને મજબૂત કરી લીધા વિના કાબુલની દિશામા પાછો નથી ફરવાનો તે નથી જ ફરવાનો"

બાબરના આ દૃઢ નિશ્ચયાત્મક તથા ઉત્સાહવર્ધક ભાષણનું સર્વ સભાસદોના હૃદયોમા એવું તો યોગ્ય પરિણામ થઈ ગયુ કે જે સિપાહસાલારો, સરદારો તથા ઉમરાવો કાબુલ જવાને તૈયાર થયા હતા તેમનામાંના ઘણાખરાએ પોતાના તે વિચારને ત્યાગીને બાબર સાથે હિન્દોસ્તાનમાં જ રહેવાનો નિશ્ચય કરી લીધો અને પોતાનો તે નિશ્ચય બાબરને સ્પષ્ટ શબ્દોમા દર્શાવી પણ દીધો માત્ર ખ્વાજા કલાં તેમ જ ખ્વાજા મીર મીરાન કોઈ પણ રીતે હિન્દોસ્તાનમાં રહેવાને રાજી ન હોવાથી તેમને બાદશાહે જ્યારે જવા માટેની તેમની ઇચ્છા હોય તે વેળાયે જવાની પરવાનગી આપી દીધી, અને ત્યાર પછી કેવળ વાચાળતાથી નહિ, કિન્તુ વ્યાવહારિકતા કિંવા પ્રત્યક્ષ કૃતિથી તેમનાં મનોને સંતુષ્ટ કરવાના હેતુથી બાબર બોલવા લાગ્યો કે –

"પાણીપતની યાદગાર લઢાઇમા ફતહ મેળવ્યા પછી મેં આપણી ફોજને દિલ્લી વિના ક્યાંય પણ લૂટ કરવા દીધી નથી અને દિલ્લીમાં પણ લૂટ માટે અડધા દિવસ કરતાં વધારે વક્ત ફોજને અપાયલો ન હોવાથી તે લૂટમાં મળવો જોઇએ તેટલો માલ મળી શક્યો નથી એટલા માટે જો આપણા ફોજી સિપાહો તથા ફોજી અફસરોનાં દિલ માયૂસ થયા હોય, તો તે સ્વાભાવિક છે, અને તેથી આજે તેમની એ માયૂસીને દૂર કરવા માટેનો મારે ઇલાજ કરવાનો છે. તે ઇલાજ એ છે કે દેહલીના શાહી ખજાનામાંથી, આગરાના શાહી ખજાનામાંથી, દેહલીમાંની લૂટમાથી અને મર્હૂમ સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીની છાવણીમાથી જે માલોજર અને બીજી ચીજો મારા હાથમા આવી છે, તે સર્વ હું મારા સિપાહો, અફસરો તથા સરદારો અને અમીરોને તેમની લાયકી તથા તેમના દરજ્જા મુજબ વ્હેંચી આપવા માગું છુ અને ગઈ કાલે રાત્રે એની મેં આ ફેહરિસ્ત પણ તૈયાર કરી રાખી છે. આ ફેહરિસ્તમાં મારા શાહજાદા હુમાયૂનને પણ મેં એક મોટા દરજ્જાનો ફોજી અફસર જ ગણેલો છે એટલે તેના નામને જોઇને કોઇએ પણ મુતઅજ્જિબ થવાનું નથી."

આ પ્રમાણે બોલીને બાદશાહ બાબરે તે ફેહરિસ્ત ખજાનચીના હાથમાં આપી દીધી અને ખજાનચીએ બુલંદ આવાજથી દરબારના મધ્યભાગમાં ઊભા રહીને તે ફેહરિસ્ત સર્વ સભાસદોને વાંચી સંભળાવી. તે ફેહરિસ્ત બહુ લાંબી હોવાથી જો અહીં આપણે તેનો સાર માત્ર આપીશું તો તે જ સંપૂર્ણ થઈ પડશે. હુમાયૂનને એ બખ્શીશનામાની ફેહરિસ્ત મુજબ ૭૦ લાખ રૂપિયા શાહી ખજાનામાંથી અપાયા તેમ જ બે ખજાના આખા ગણ્યા વગર આપવામાં આવ્યા, કેટલાક અમીરો, સિપાહસાલારો તથા સરદારોને અનુક્રમે દશ લાખ, આઠ લાખ, સાત લાખ અને છ છ લાખ રૂપિયાની રકમો અપાઈ તેમ જ ફોજમાં જે અફગાન, હજારા, અરબ અને બલોચ તેમ જ બીજી જાતિઓના જેટલા પણ સિપાહીઓ હતા તે સર્વને તેમની યોગ્યતાનુસાર ખજાનામાંથી ઇનામો અપાયાં, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ લશ્કરમાં જે સૌદાગર, તાલિબે ઇલ્મ (વિદ્યાર્થીઓ) તેમ જ બીજા લોકો હતા તેમને પણ બખ્શીશ તથા ઇનામથી પૂરેપૂરા નવાજવામાં આવ્યા જે સિપાહોને પંજાબમાં છોડવામાં આવ્યા હતા તેમ જ જે સિપાહો કાબુલમાં હતા તેમનાપર પણ ઇનામો તથા બખ્શીશો મોકલવામાં આવ્યાં બાબરના બીજા શાહજાદાઓ કામરાન, અસ્કરી તથા હિન્દાલને અનુક્રમે સત્તર તથા પંદર પંદર લાખની તેમ જ મોહમ્મદ જમાન મીરજાને પંદર લાખની રકમ ઇનામ તરીકે મોકલવામાં આવી એ ઉપરાંત નાના મોટાં સઘળાં સગાસંબંધીઓ માટે પણ રૂપિયા, અશરફી, જવાહિર તથા લોંડીઓ અને ગુલામો સોગાત તરીકે મોકલાયાં ત્યાંના અમીરો તથા તેમના સિપાહીઓ માટે મોટી મોટી રકમો મોકલાઇ. સમરકન્દ, ખુરાસાન, કાશગર અને ઇરાકમાં જે ભાઇબન્ધ તથા રિશ્તેદારો હતા તેમના માટે પણ સોગાતો રવાના કરાઇ મૌલવીઓ તથા મુલ્લાઓ ખુરાસાન તથા સમરકન્દમાં હોવાથી તેમના માટે પણ ત્યાં ભેટસોગાતો ગઈ મક્કા તથા મદીનામાં પણ નાણાંની થેલીઓ પહોંચાડવાનો બંદોબસ્ત થઇ ગયો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ કાબુલના મુલ્કમાં જેટલા પણ મર્દો, ઓરતો તથા બચ્ચા હતાં તે સઘળાને પણ એક એક શાહરૂખી (આપણી આઠ આનીની બરાબરીનો ચાંદીનો સિક્કો) પહોંચાડવાની ગોઠવણ કરી દેવામાં આવી ચાંદખાં તથા નજરૂદ્દીનને આ ફેહરિસ્ત મુજબ ખાસ મેહરબાની તરીકે એક એક લાખ રૂપિયા રોકડા અને કેટલાક જેવરો (હીરા, મોતી તથા સોનાના અલકારો) અપાયા ખાજા કલા પાસે નોકરોની સંખ્યા સારી હોવાથી અને તે કાબુલ જવાનો હોવાથી ત્યાં જે ભેટ સોગાતો લઇ જવાની હતી તેમને લઇ જવાનો ભાર તેના શિરપર નાખવામાં આવ્યો તેમ જ ત્યાંના ગજની, ગુરદેજ તથા સુલ્તાન મસઊદીનો હજારો એ ત્રણ સ્થાનો તેને આપવા ઉપરાંત હિન્દુસ્તાનમાંનુ ત્રણથી ચાર લાખની વાર્ષિક ઉપજનુ કુહરામ પ્રગણું પણ આપી દીધુ ખાજા મીરમીરાન પણ કાબુલ જવાનો હોવાથી કેટલીક સોગાતોને ત્યાં પહોંચાડવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યુ અને મુલ્લા હસન સર્રાફ તથા બે હિન્દુ નોકરોને તેની તહનાતમાં રાખી આપવામાં આવ્યા બાબરની આ હાતમદિલીને જોઇને સભાસદો આશ્ચર્યથી સ્તંભિત તથા દિગ્મૂઢ જ થઇ ગયા

એ ઉપરાંત ઘોડા તથા હથિયાર આદિના જે ઇનામો અપાયા તે આ

પ્રમાણેના હતા'-હુમાયૂનને એક ચારકુબ્બ, કમરશમ્શીર અને સોનેરી જીન સાથેનો ઘોડો અપાયાં, ચાંદખા(કમરપારા)ને એક જડાઉ ખંજર, નજીરુદ્દીન (શુલદાસ)ને એક જડાઉ કટાર; હસન તયમૂર, સુલ્તાન મહદી ખાજા તથા મહમ્મદ સુલ્તાન આદિને ચારકુબ્બ, કમરશમ્શીર તથા કમરખંજર તેમ જ બીજા અમીરો તથા જવાંમર્દોને પણ દરજાવાર ઇનામો આપવામા આવ્યાં.

આ ઇનામો વ્હેંચવામા હિન્દોસ્તાનના મુગલવંશીય નવીન બાદશાહ બાબરશાહે સોના તથા ચાંદીના સિક્કાને તેમ જ બીજી કીમતી ચીજોને કાંકરા તથા પત્થર પ્રમાણે ઉડાવીને પોતાની ઉદારતાનો એવો તો પરિચય કરાવ્યો કે એવી ઉદારતા અતઃપૂર્વે હિન્દોસ્તાનના બીજા કોઇપણ બાદશાહે કદાપિ દર્શાવી હોય એવો હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં ક્યાય પણ ઉલ્લેખ નથી. કેટલાક ઇતિહાસકારોનો એવો અભિપ્રાય જોવામાં આવે છે કે જો બાબરનો પણ તયમૂર પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનને થોડા વખતમાં છોડીને પુનઃ પોતાના દેશમા ચાલ્યા જવાનો વિચાર હોત, તો તો આ ધનમાલને ફનાફાતિયા કરી નાખવાનો ધંધો તેને શોભાવનારો થઇ પડત, પરન્તુ પ્રથમથી જ તેનો હિન્દુસ્તાનમા કાયમમુકામ (સ્થાયી) થવાનો નિશ્ચય હોવા છતાં પણ તેણે પાણીપતમાં પોતાને મળેલા મહત્તમ વિજયના સ્મરણાર્થે સર્વને આવી રીતે બખ્શીશો, ભેટો અને સૌગાતો આપીને પ્રસન્ન કર્યા હતા એ તેની ઉદારતાનું વિલક્ષણ સ્વરૂપ જ કહી શકાય એ દિવસથી આવા ઉડાઉપણાના કારણથી બાદશાહ બાબરને લોકો 'શાહ કલન્દર' અથવા 'મસ્ત કલન્દર'ના બીજા નામથી ઓળખવા લાગ્યા કલન્દર ફકીરોની એક જાતિ છે અને કલન્દર જાતિના ફકીરોનો ઘરબાર, ઔરત, બાલબચ્ચા તથા દોસ્ત આશના તેમ જ ધનમાલના લોભને ત્યાગી હાથમાં જે હોય તે ઉડાવી દઇને માથાના તેમ જ દાઢી મૂછોના વાળોને મુડાવી નાખીને ગમે ત્યા ભટક્યા કરવું અને ખુદા જે કાંઇ આપે તે ખાવું, એ પ્રમાણેનો ધર્મ હોવાથી બાબરને જે 'કલન્દર' ઉપનામ મળ્યું હતુ તે કેટલેક અંશે યોગ્ય જ હતું, કિંબહુના અમો તો એમ જ કહીએ છીએ કે બાબરનો ઈશ્વરમા અવિચલ વિશ્વાસ હોવાથી જ તેણે આવી ઉદારતા દર્શાવી હતી અને તેથી તે એક ખરો મુસલ્માન અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો 'નૂરે ઇસ્લામ!' હતો. દરબાર બર્ખાસ્ત થયો અને સર્વ સભાસદો પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા

પ્રકરણ ૧૯ મું

યમુનાવિહાર અને પ્રણયનો અધિકાર

સંધ્યાનો રમણીય સમય હતો, સન્ધ્યાસમયને રમણીય કહેવાનું કારણ એ છે કે ગ્રીષ્મઋતુમા સૂર્યનારાયણનુ સ્વરૂપ અત્યત પ્રચડ થતુ હોવાથી અને તેમના કિરણો અત્યત તીવ્ર થઇને કેવળ મનુષ્યોને જ નહિ, કિન્તુ જલચર, સ્થલચર તથ ખેચર આદિ પ્રાણીઓને એટલે કે સર્વ પશુપક્ષીઓને પણ દગ્ધ કરી નાખવાનો વ્યવસાય ચલાવતા હોવાથી 'अति सर्वत्र वर्जयेत्'ના ન્યાયથી સૂર્યનારાયણ વિશ્વપ્રકાશક હોવા છતાં પણ સર્વ પ્રાણીઓ ગ્રીષ્મકાળમા સૂર્યના પ્રચડ તાપથી

કટાળીને શીતાંશુ ચંદ્રદેવના સુખદ આગમનને સૂચવનારી સંધ્યાની પ્રતીક્ષા કર્યા કરે છે, કારણ કે, શીતલતાનો પરિચાયક હોવાથી ગ્રીષ્મઋતુનો સંધ્યાસમય તેમને અતિશય રમણીય ભાસે છે અને તેમાં પણ આગરા આદિ મધ્યભારતીય પ્રદેશોમા તો ગ્રીષ્મઋતુમા સૂર્યનારાયણ સાક્ષાત્ અગ્નિદેવના સ્વરૂપને ધારતા હોવાથી ત્યાંના લોકોને નિદાઘનો દિવસ યુગ જેવો થઈ પડતા જો તેઓ રમણીય સંધ્યાકાળ તથા સ્પૃહણીય ચંદ્રમાના ઉદયની કાકદૃષ્ટિથી પ્રતીક્ષા કરે તો તે સર્વ પ્રકારે સ્વાભાવિક જ કહી શકાય તેમ છે, કારણ કે, જેવી રીતે શરદૃઋતુમાં અગ્નિ કિંવા ઉષ્ણતા અમૃત તુલ્ય મનાય છે તેવી જ રીતે ઉષ્ણતાના સમયની સત્ય સુધા શીતલતા જ કહેવાય છે. સારાંશ કે, દિવસના અન્તને અને રાત્રિના આગમનને સૂચવનારો અથવા તો દિવસ તથા રાત્રિના સન્ધિને દર્શાવનારો મનોરંજક રમણીય સમય આવીને ઉપસ્થિત થયો હતો અને તેથી સમસ્ત દિવસના તાપના પરિતાપને શીતલ જળના સ્નાન તથા શીતલ વાયુના સેવનથી નિવારવા માટે અનેક લોકો યમુનાના જલમા અવગાહન કરતા તથા યમુનાના તીરપ્રાંતમાં ભ્રમણ કરતા દૃષ્ટિગોચર થતા હતા કેટલાક અમીરો તથા સાધનસંપન્ન લોકો પોતપોતાની નૌકાઓમા બેસીને નૌકાવિહારના આનંદના ઉપભોગ સાથે નાના પ્રકારના શીતલ પેયોના પાનથી તપ્ત શરીરોને શીતલતાનો સાક્ષાત્કાર કરાવતા દેખાતા હતા બાદશાહ બાબર પણ આજે દરબારમા થયેલા પરિશ્રમથી મુક્ત થવાના તેમ જ ઉષ્ણતાની પીડાને શમાવવાના ઉદ્દેશથી એક બૃહત્ તથા સુંદર નૌકામાં બેસીને પોતાના કેટલાક અમીરો સહિત શીતલ સમીરનું સેવન કરતો યમુનાવિહારમાટે નીકળ્યો હતો; પરંતુ એ નૌકામા આજે શાહજાદો હુમાયૂન તેની સાથે નહોતો; કારણ કે, તેણે એક ભિન્ન નૌકામા ચાંદખા તથા નજીરૂદ્દીન (કુમરપારા તથા ગુલદામ) સાથે યમુનાવિહારની વ્યવસ્થા કરાવી હતી આ ભિન્ન વ્યવસ્થા કરાવવાનુ કારણ એ હતુ કે પાણીપતની રણભૂમિમાંથી આગરા આવતાં માર્ગમા જે સમય વીત્યો તે સમયમા તેમ જ આગરામાં આવ્યા પછી જે દિવસો વીત્યા તેમા હુમાયૂનનો પોતાના એ બે સમવયસ્ક, સમસ્વભાવ તથા સ્વરૂપસુંદર અંગરક્ષકોમા અને તેમાં પણ વિશેષતાથી ચાંદખા એટલે કે કુમરપારામા એવો અને એટલો તો ગાઢ પ્રેમ બંધાઈ ગયો હતો કે તેમનાથી તે એક નિમેષમાત્રને માટે પણ ભિન્ન રહી શકતો નહોતો હુમાયૂનનો ચાંદખા અથવા કુમરપારામા જે આટલો બધો પ્રેમ બંધાયો હતો તે એટલામાટે કે ચાંદખાં અથવા કુમરપારાએ તેને પોતાના શૌર્ય, વીરતા તથા નિર્ભયતા આદિ પુરુષોચિત ગુણોનો પરિચય કરાવવા સાથે અવકાશના સમયમા પોતાના મધુર કંઠ તથા અદ્વિતીય સંગીતકૌશલ્યનો એટલે કે સંગીત નામક પોતાની કોમળ કળાનો પણ યથાર્થ પરિચય કરાવ્યો હતો, અને બાબરની પેઠે હુમાયૂન પણ સંગીતનો સારો શોકીન હોવાથી કુમરપારાની એ કળાએ તેના મનને એવુ તો મુગ્ધ બનાવી દીધુ હતુ કે જ્યારે પણ અવકાશ મળે ત્યારે તે કુમરપારાના ગીતારના સ્વર સાથેના સંગીતને સાભળવામાટે તત્પર જ રહ્યા કરતો હતો આજે પણ નૌકામા ચાંદખા અથવા કુમરપારાના સંગીતને સાભળવાની તેની ઇચ્છા પ્રબળ થવાથી 'જો કિબ્લગાહ સાથે આપણે નૌકામા જઇશુ તો ત્યા શરાબનોશીની ધામધૂમ તથા બીજા અમીરો

સાથેની વાતચીત ચાલતી રહેવાથી આપણે જે આનન્દને મેળવવા માગીએ છીએ તે આનન્દને આપણે મેળવી શકીશુ નહિ અને તેથી એક જૂદી નૌકામા બેસીને જ યમુનાની સયર કરવી એ જ આપણામાટે વધારે સારુ છે,' એમ ધારીને હુમાયૂને પોતામાટે ભિન્ન નૌકાનો પ્રબંધ કરાવ્યો હતો. આ કારણથી હુમાયૂનની નૌકામાં પાંચ કે છ નાવિકો, બે ગુલામ, ચાર બાદીઓ અથવા લોંડીઓ, ચાંદખાં તથા નજીરુદ્દીન (કમરપારા તથા ગુલંદામ) અને તે પોતે મળીને ચૌદ કે પંદર વ્યક્તિઓ જ હતી. ખાદ્ય તથા પેય પદાર્થો પૂર્ણ પરિમાણમા તેમણે નૌકામા સાથે લઈ લીધા હતા

હુમાયૂનનો મધ્યરાત્રિ પૂર્વે પાછા ફરવાનો વિચાર ન હોવાથી સંધ્યાનો અત થઇ ગયો અને રાત્રિના આરભને સૂચવનારા અંધકારનો વિશ્વમા વિસ્તાર થવા માડ્યો ત્યારે જ તેણે નાવિકોને દીપકો પ્રકટાવીને નૌકાને હંકારવા માટેની આજ્ઞા સંભળાવી, કારણ કે, એ જ્યેષ્ઠ માસની શુકલા દ્વિતીયાની નિશા હોવાથી અલ્પકાળમાં જ કૃષ્ણપક્ષની અમાવાસ્યાની રાત્રિ સમાન અંધકાર વ્યાપી જવાનો સંભવ હતો અને તેથી દીપકોના પ્રકાશ વિના ચાલી શકે તેમ હતુ જ નહિ. શાહજાદાની આજ્ઞા પ્રમાણે નાવિકો હજી તો દીપકોને પ્રકટાવતા હતા એટલામા જ ગાઢ અધકાર વ્યાપી ગયો અને ત્યારપછી દીપકોના પ્રકાશવડે અધકારને ભેદતી, દીપકોની પ્રતિચ્છાયા અથવા દીપોના પ્રતિબિંબવડે યમુનાના કૃષ્ણ જલપ્રવાહમા દીપકોની એક નવીન માયાવી સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરતી, જલના તરંગોને પ્રેમપૂર્વક આલિંગન આપતી અને જાણે આનન્દની અતિશયતાથી ડોલી રહી હોયની તેવી રીતે જળના પ્રવાહમા વારવાર ડોલતી તથા વારાંગના સમાન નૃત્યના ભાવને દર્શાવતી હુમાયૂનની નૌકા યમુનાના વારિપ્રવાહમાં વાયુની સહાયતાથી તીરપ્રાન્તને ત્યાગીને આગળ વધવા લાગી. નૌકા આગળ ચાલવા લાગી એટલે હુમાયૂને ચાંદખા અથવા તો કમરપારાને સબોધીને કહ્યુ કે.—

"દોસ્ત ચાંદ ! હવે તારા ગીતારના તારોને મેળવવાની શરૂઆત કરી દે અને આપણી નૌકા આ વસતીવાળા ભાગને છોડીને આગળ વધી જાય એટલે પછી કોઇએક એવી ચીજને છેડી દે કે જે સાભળવાથી દિમાગ તર થાય અને દિલ બાગ બાગ થઇ જાય ! દોસ્તેમન્, હું તારા ગાનાનો દિલોજાનથી મુશ્તાક છું, તારો આ હુનર શમા છે અને હુ તે શમાપર પડીને બળી જનારો પરવાનો બેબાક છું !"

"બળી જાય હુજૂરના દુશ્મનો ! ખરુ પૂછો તો મારા હુનરની આપ આટલી બધી તારીફ તથા કદ્ર કરો છો તે પાસે મહબ્બતનો અંજામ છે, આપની હાતમદિલીનો નતીજો છે અને આરાક મિજાજનો અથવા જોશે જવાનીનો હગામ છે ! મારા હુનરથી જો હુજૂરનું દિલ બાગ બાગ થતુ હોય, તો હર વક્ત આ ગુલામ પોતાના અદના હુનરથી આકાના દિલને ખુશ કરવાને તૈયાર છે, કારણ કે, આ ચાંદ હુજૂરની કદ્રદાનીપર નિસાર છે, હુજૂરના હુકમનો તાબેદાર છે" આવી રીતે નમ્રતા દર્શાવીને ચાંદખાં અથવા કમરપારાએ ગીતારના તારોને મેળવવાના કાર્યનો આરભ કરી દીધો

ગીતારના તારને મેળવતાં કમરપારાને કઇક વિલંબ થવાથી હુમાયૂને અધીરતાથી પૂછ્યું કે. "કેમ ચાંદ ! આજે તારો જલ્દી નથી મળતા ?"

એના ઉત્તરમાં કમરપારા વ્યંગ્યાત્મક ભાવથી કહેવા લાગી કે. "શાહજાદા સલામત! આ ગીતારના તારોની તબીયત આશક તથા માશૂકાની તબીયત જેવી હોવાથી જેવી રીતે કેટલીક વાર આશક તથા માશૂકાની તબીયતના તાર તરત મળી જાય છે અને કેટલીક વાર તેમની તબીયતના તારોને મળતાં વાર પણ થાય છે; તેવી જ રીતે ગીતારના તારો પણ કોઈ વાર ઝટ મળી જાય છે અને કોઈ વાર તેમને મળતા વાર પણ થાય છે હવે તારો મળી જવાની તૈયારી છે, કારણ કે, હવે છેલ્લા તારને જ મેળવવાની બાકી હાડમારી છે પણ ગરીબ-પરવર, આ નજીરૂદ્દીન પણ ગાવાના હુનરમા યકતાયે જમાના હોવાથી આજે એક ચીજ એના મુખથી પણ સાભળો, એવી મારી આપને ખાસ ભલામણ છે હુ ગીતાર વગાડીશ અને એ ગાશે."

"જ્યારે એમ જ હતું તો આટલા દિવસ નજીરૂદ્દીને પોતાના એ અજીબ હુનરને છુપાવીને જે ગુનાહ કર્યો છે તે ગુનાહની એને સજા આપવી જોઇએ, અને તે સજા એ જ છે કે આજે એ પોતાના હુનરને દિલોજાનથી ખુલ્લો કરી બતાવે અને શાહમાનીનો એક નવો રગ જમાવે" હુમાયૂને કમરપારાની ભલા-મણને સ્વીકારીને પોતાની અનુમતિ દર્શાવી

ગીતારના તારો મળી ગયેલા હોવાથી કમરપારાએ ગીતારને વગાડવાનો આરભ કરી દીધો અને ગીતારના તારસ્વર સાથે પોતાના મધુર કઠસ્વરને મેળ-વીને ગુલદામ નિમ્ન સગીત ગાવા લાગી:—

ગજલ

"યે કહાંથી મેરી કિસ્મત તૂ નેકકાર હોતા;
ન કિસીકા દિલ દુખાતા ન જફાશઆર હોતા -યે
તેરે જુલ્મે નારવાકી જો ન હોતી ખટક શાકી,
તો ખુદા કે સામને ભી ન તૂ શર્મેશાર હોતા -યે
તૂ સિતમસે દરગુજરતા મર્યે વફાપે જાન દેતી,
તેરે દિલમેં રહમ હોતા, મેરે દિલમેં પ્યાર હોતા'-યે
જો હો શૌકે કારે એહસન તો હો જાનિસારે એહસન,
કે ઉમ્મીદવારે એહસન નહીં શર્મેશાર હોતા."-યે

ગુલદામ સગીતકળા અથવા તો ગાનવિદ્યામા કમરપારા જેવી નિષ્ણાત તો નહોતી જ, પરતુ તેના કઠમાં એક પ્રકારની એવી તો અલૌકિક તથા અવર્ણનીય મધુરતા અને સ્વાભાવિક સ્વરૈકતા રહેલી હતી કે તેના યોગે તેનુ સગીત શ્રોતાને બહુ જ મનોહર તથા આકર્ષક ભાસતું હતું હુમાયૂન પણ તેના એ સંગીતને સાભળીને તેમ જ સગીતના આશયની ગભીરતાને અનુભવીને મોહમુગ્ધ થઈ ગયો અને તેથી તેને ધન્યવાદ આપતો કહેવા લાગ્યો કે.-

"શાબાશ, નજીરૂદ્દીન! શાબાશ, જેમ તારુ નામ નજીર છે તેમ તારૂ ગાવાનું કામ પણ નજીર છે હું ધારુ છુ કે કોઈ બેવફા અને સિતમગર આશકની વફા-દાર અને બામહબ્બત માશૂકાના દિલમા ભડકી રહેલી છુપી આતિશને આ અલ્ફાજના આકારમા બહાર કાઢવાની શાયરે આ ગજલમા કોશિશ કરેલી છે એને મારી સમઝ મુજબ શાયરનો એ મકસૂદ પૂરેપૂરો બર આવ્યો છે અફસોસ!

જે કોઈ પણ બદનસીબ અને મહબ્બતઆરાના માશૂકાનો એવા સિતમશઆર, સગદિલ અને હવસપરસ્ત કમજાત આશક સાથે પાલો પડી જાય છે, તે માશૂકા જો અસ્મતપનાહ હોય તો બન્ને જહાનની ન રહેવાથી તેના મોઢામાથી તાઉમ્ર આતિશના આવા જ શોઅલા નીકળતા દેખાય છે પરવરદિગાર એવા નાતરસ બેવફા આશકોને જહન્નમવાસિલ કરે અને રશ્કેહૂર, બાવફા અને ઉલ્ફતપરસ્ત માશૂકાઓની સઘળી મુરાદો પૂરી કરે !"

ગુલદામે પોતાના શિરપર વીતેલી ઘટનાને અને તેના યોગે પોતાના હૃદયમા ઉદ્ભવેલા શોકમય ભાવોને મુખદ્વારા બહાર કાઢીને પોતાના હૃદયમાં બળતા પશ્ચાત્તાપના પાવકને કેટલેક અશે શાત કરવાના ઉદ્દેશથી ઉપર્યુક્ત ગજલ ગાઈ હતી અને તેનો તે ઉદ્દેશ કમરપાશાના લક્ષમાં આવી ગયો હતો, પરતુ હુમાયૂન ગુલદામની સત્ય જાતિ, સત્ય સ્થિતિ તથા સત્ય પ્રકૃતિથી સર્વથા અજ્ઞ હોવા છતાં પણ સ્વાભાવિક તેના મુખમાંથી એવા અનુકંપાદર્શક ઉદ્ગારો નીકળી ગયા કે તેના એ ઉદ્ગારો સાંભળીને ગુલદામના અત.કરણમાં અધિક આઘાત થતાં તેના નેત્રોમાં નીર ભરાઇ આવ્યુ અને તે નિરાશાદર્શક નિશ્વાસ નાખતી નિરાશાની અધકારાવૃત્ત ભયાનક માનસિક અટવીમાં ભ્રમણ કરવા લાગી. પણ ક્ષણ બે ક્ષણમા જ વર્ત્તમાન પરિસ્થિતિનું સ્મરણ થતા તેણે પોતાના અત'-શોકને અતરમાં જ શમાવી દીધો અને બળાત્કારે શાતિના ભાવને દર્શાવીને સ્વાભાવિકતાથી કહેવા માંડ્યુ ક.-

"શાહજાદા સલામત ! શાહી ખાન્દાનમાં પયદા થવા છતાં આપનું દિલ આવું મોમ જેવું નર્મ છે અને આપ આવા નાજુક ખિયાલાતને પણ આટલી બારીકીથી સમજી શકો છો એ જોઇને આ ખાદિમને ઘણી જ અજાયબી થાય છે ખરેખર એવા બેવફા અને નાતરસ સયદેહવસ આશકના પાલે પડેલી બદ્‌-કિસ્મત રશ્કેકમર બાવફા માશૂકાની હાલત કાબિલે રહમ થઇ પડે છે એમાં કોઇ પણ જાતનો શક નથી પરવરદિગાર એવી માશૂકાઓના સરપર બારિશે રહમ વર્ષાવે અને તેમના ઇશ્કે મજાજીને ઇશ્કે હકીકીના રૂપમાં પલટાવીને પરસ્તારે આશકમાંથી પરસ્તારે હક બનાવે !"

"આમીન !" એ શબ્દથી હુમાયૂને ગુલદામના વિચારો સાથે પોતાની સમતિ હોવાનુ દર્શાવીને પછી કમરપાશાને કહ્યુ કે "હવે આ નજીરુદ્દીનને જરા આરામ લેવા દે અને તારા દિલ્પજીર હલકમાંથી બહરે સરોદને બાહર વહેવા દે"

"જેવુ શાહજાદા સલામતનુ ફર્માન !" આ પ્રમાણેનો વિવેક દર્શાવીને કમ-રપાશાએ નિમ્ન સગીતને અત:કરણની સવેદનાપૂર્વક ગાવાનો આરભ કરી દીધો:-

ગજલ

"યે રગ લાયા હય ખૂન જમકર, જિગરકે ઊપર કદમકે નીચે,
બસ અબ લગાના પડેગા નશ્તર, જિગરકે ઊપર કદમકે નીચે-યે.
ખલિશ કરેગા જિગરમેં પયદા, ન રખને દેગા કદમ જમીંપર;
યે ગમ ખટકતા હય ખાર બનકર, જિગરકે ઊપર કદમકે નીચે-યે
ફિરા હય્ પાની હવાસો દિલપર, ભૅવરમેં હય્ પાઉઓંકી કિશ્તી,
કે મોજજન હય્ વહાં સમન્દર, જિગરકે ઊપર કદમકે નીચે-યે.

કરેગી જબ્તે કુગાં કહાં તક, મર્યે કર ચુકી પયરવી યહાં તક,
કે આબલે પડ ગયે સરાસર, જિગરકે ઉપર કદમકે નીચે"—યે

આ ગજલને સાંભળીને અને તેમાં સમાયલા આશયનો વિચાર કરીને હુમાયૂન કહેવા લાગ્યો કે 'દોસ્ત ચાંદ, આજની તારી આ ગજલને સાંભળીને અને તેમા સમાયલા આશયનો વિચાર કરીને મને અત્યારે તે ગજલનું સ્મરણ થઈ આવે છે કે જે ગજલ અમારી એક ગુલરુખ્સાર અને ગયરતે કમર તાતારી બાંદી કમરપારાએ જ્યારે મર્હૂમ આલમખાન કાબુલમા મારા કિબ્લગાહ પાસે મદદ માગવાને આવ્યો હતો તે વેળાયે 'બાગેવફા'માં બુલબુલ જેવા હલકથી ગાઈ સંભળાવી હતી અને જે ગજલની શરૂઆત હું ન ભૂલતો હોઉં તો, 'ગરીબોંકા ભી કોઈ આસરા હોતા તો કયા હોતા,' આ પ્રમાણેના શબ્દોથી થતી હતી દોસ્ત ચાંદ, હુ જ્યારે પણ તારા બદનને, તારા ચહેરાને અને તારી અદાને જોઉં છુ તેમ જ તારા દિલ્પઝીર હલ્કમાથી નીકળતા સરોદને સાંભળું છુ ત્યારે તે તાતારી બાંદી કમરપારામાં અને તારામાં એ બધી બાબતોમાં મને એટલું બધુ મળતાપણુ દેખાઈ આવે છે કે તે ઔરત હતી અને તુ મર્દ છે એટલા તફાવતને બાદ કરીએ તો જાણે પરવરદિગારે તમો બન્નેનાં શરીરોને એક જ સાંચામા ઢાળીને બનાવ્યા હોયની! એમ જ મને ભાસ્યા કરે છે ગીતાર વગાડવામા કમરપારા પણ તારી પેઠે જ યકતાયે જમાના હતી અને તે બાંદી હોવા છતાં તેની તબીયત, ખાસીયત તથા આદાતો બિલ્કુલ અમીરાના હતી તે ઇન્સાન નહિ, પણ જન્નતની હૂર હતી, કારણ કે, હુસ્નઆરા હોવા સાથે તે અસ્મતશઆરી અથવા પાકદામાનીથી પણ મામૂર હતી "

"શાહન્શાહે આલમ, એક મામૂલી બાંદીની આપ નામદારની જબાને મુબારિકથી આટલી બધી તારીફ સાંભળીને મને હયરત થાય છે; કારણ કે, આ તારીફમાં અંદરની મહુબ્બતનો રંગ પણ મળેલો છે એમ આપની હમ્દર્દી તથા બોલવાની ઢબથી સાફ દેખાય છે ગુસ્તાખી થતી હોય તો મોઆફ કરશો, પણ આ ફિદવીને તો એમ જ લાગે છે કે આપ નામદાર તે હુસ્નઆરાની નિગાહે મહુબ્બતના શિકાર થયા છો, તે દિલરુબા સનમના આશકે જાનિસાર થયા છો, તે દિલરુબાના દિલદાર થયા છો એટલે એ કારણથી હસીન મર્દોમા પણ તમારી આંખોને તમારી તે માશૂકાની શકલો શબાહત દેખાયા કરે છે, મજનૂની આંખમા લયલી જ તરે છે" કમરપારાએ વિનોદના સ્વરૂપમા હુમાયૂનના મનોભાવને વિશેષ પરિમાણમાં જાણી લેવાના આશયથી આ પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

"મારા મુશ્ફિકે ગમગુસાર અને રફિકે જાંનિસાર! તે બાંદીના અત્યારે મારી જબાન જે તારીફ કરી રહી છે તેમાં મારી અંદરની મહુબ્બતનો રંગ મળેલો છે, હુ તે માહપારાની મહુબ્બતનો તેમ જ નિગાહેનાજનો શિકાર થયો છુ અને તે દિલરુબા સનમનો આશકે જાનિસાર થયો છુ, એ તારી માન્યતા બિલ્કુલ ખરી છે, પરતુ કમરપારાને એક મામૂલી બાંદી માની લેવામા તે માહરૂની તારી જબાનથી તૌહીન થાય છે, અને એ તારી એક સખ્તમાં સખ્ત અને જેની મોઆફી ન આપી શકાય તેવી ભૂલ થતી દેખાય છે, કારણ કે, કમરપારા કાબુલમાથી ચાલતી થઈ ગયા પછી અમારા જાણવામા આવ્યુ છે કે તે

શરીફ માદરપિદરની એક આલીખાન્દાન દુખ્તર હતી અને કેટલાક અનિવાર્ય કારણોથી એક બાંદીની હાલતમાં આવી પડી હતી અફસોસ કે તેના આલી નસબ હોવાનો એ રાજ બહુ જ મોડો અમારા જાણવામાં આવ્યો; નહિ તો આજે તે કમરપારા મારી બેગમના ઓહદાપર આવીને મારા જનાનખાનાની ઝીનતને વધારતી હોત અને હરહાલમાં મારી હમ્દર્દ થઇને રાતોરોજ મારા આરામના ખિયાલાતને જિગરમા ધારતી હોત" હુમાયૂને કમરપારાની કુલીનતાનો પરિચય કરાવીને તેના નિર્ગમનથી થયેલી પોતાની નિરાશાનું પણ ભગ્ન હૃદયથી દર્શન કરાવી દીધુ.

"ત્યારે કમરપારા કાબુલમાથી કયારે અને શા કારણથી ચાલતી થઈ ગઈ હતી તેમ જ ક્યાં જવાને રવાના થઇ હતી?" કમરપારાએ પોતે જ કમરપારા હોવા છતાં જાણે કમરપારાનું નામ આજે જ પ્રથમ વાર સાંભળતી હોયની, તેવી અજ્ઞતાને દર્શાવીને જિજ્ઞાસાપૂર્વક પૂછ્યુ

"જે દિવસે મર્હૂમ આલમખાન કાબુલમાંથી પાછો હિન્દોસ્તાન ભણી આવવાને નીકળ્યો હતો તે જ દિવસે મારા કિબ્લગાહ પાસેથી કાંઈ જરૂરી સબબ બતાવીને તેણે ત્રણથી ચાર મહિનામાટે તાતાર તરફ જવામાટેની રજા મેળવી હતી અને મારા કિબ્લગાહે તેને બસેં સોના મોહોરો આપીને કેટલાક હથિયાર તથા ઘોડાનો પણ બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો હતો, પણ તે બનાવને અમો કાબુલમાથી નીકળ્યા તે વેળાયે ચારને બદલે આઠ કે નવ મહિના જેટલો સમય વીતવા છતા તે પાછી આવી નહોતી અને હિન્દોસ્તાનમા આવ્યા પછી પણ તેના કશાય સમાચાર અમારા સાભળવામાં આવી શક્યા નથી." હુમાયૂને નિરાશાને દર્શાવનારા મલિન મુખથી કમરપારાના પ્રશ્નનું ઉત્તર આપ્યુ.

"અને કમરપારાના આલીનસબ હોવાની વાત હજરત સલામતને કોણે અને ક્યારે સભળાવી?" અત્યાર સુધી મૌનનું અવલંબન કરીને નૌકાના એક છેડાપર યમુનાના જલતરગ તથા પ્રવાહમાં પડતા દીપકોના પ્રતિબિબોના અવલોકન સાથે હુમાયૂન તથા કમરપારા વચ્ચે ચાલતા સભાષણનું પણ લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કરતી ગુલદામે પોતાના દીર્ઘ મૌનનો ભગ કરી વચ્ચે જ આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન રજૂ કરી દીધો

"કમરપારાના ચાલ્યા જવા પછી બે કે ત્રણ મહિના જતાં તાતાર દેશનો એક મોટો તુજ્જાર અને બુજુર્ગ સોદાગર કાબુલમાં આવ્યો હતો અને તે શાહી મેહમાન હોવાથી એક દિવસ વાતપરથી વાત નીકળતા તેણે કમરપારાના આલીનસબ હોવાનો કિસ્સો અમને વિસ્તારથી કહી સભળાવ્યો હતો." હુમાયુને ગુલદામના પ્રશ્નનું ઉત્તર આપ્યુ

"તે સોદાગરે કમરપારાના ખાન્દાનનો જે કિસ્સો સભળાવ્યો હતો તેનો હુબ્બે હુબાબ શો હતો વારુ?" ગુલદામે બીજો સવાલ પૂછ્યો

ગુલદામના એ સવાલના જવાબમા હુમાયૂન તે વૃત્તાન્તના સારને વર્ણવતો કહેવા લાગ્યો કે, "શાહનાર બેગ મીરઝા કાબુલનો એક આલી ખાન્દાન, શરીફ અને ઇજ્જત અમીર હતો અને તે આજથી પચીસેક વર્ષની વાત પર પોતાના ભાઇ સાથે કાંઇક અણબનાવ થવાથી તાતાર દેશમાં ચાલ્યો ગયો

હતો તાતારમાં એક વર્ષના નિવાસ પછી ત્યાંના એક શરીફ સૌદાગરની ગુલરુખ્સાર નામની હસીના તથા પાકઅસ્મત નૌજવાન દુખ્તર સાથે તેણે શાદી કરી હતી અને તે શાદીના અંજામ તરીકે કેટલાક વર્ષ પછી કુમરપારાનો જન્મ થયો હતો. કુમરપારાનો જન્મ થયો તે વેળાયે ગુલરુખ્સારનાં માદરપિદર જન્નતનશીન થયા હતાં અને કુમરપારાના જન્મને હજી તો એક વર્ષ પણ થયું નહોતું એટલામાં તો તેની માદર ગુલરુખ્સાર પણ આ ફાની જહાનને હમેશને માટે ત્યાગીને જન્નતમાં ચાલી જતા તેના ફિરાકમાં દીવાના જેવો થઇ ગયેલો મીરજા યાદગાર બેગ પણ મુલ્કે અદમનો મુસાફિર થઈ આ દુનિયાને છોડી ગયો. આવી રીતે બહુ જ નાની ઉમ્રમાં માદરપિદરને ખોઇ બેસવાથી કુમરપારા યતીમ થઈ ગઇ અને પરવરદિગાર વગર તેને સભાળનાર બીજુ કોઈ પણ રહ્યુ નહિ બનાવ એવો બન્યો કે યાદગાર બેગના મકાનની પડોસમાં એક સૌદાગરનું મકાન હતુ. તે સોદાગર વધારે પૈસાદાર નહોતો તો પણ તેની બીબીને ઔલાદ ન હોવાથી યતીમા કુમરપારાપર રહમ આવતા તે રહમદિલ બાનૂએ કુમરપારાને પોતાના ઘરમા રાખી લીધી, તેનું પોતાની દુખ્તર પ્રમાણે જ મહુબ્બતથી પાલન પોષણ કર્યું અને કુમરપારાની ઉમ્ર દશ કે અગિયાર વર્ષની થઈ તેટલામા તો તે સૌદાગરની બીબી પોતે તાલીમયાફ્તા તેમ જ ગાવાના હુનરની ઉસ્તાદ હોવાથી તેણે તેને ઇલ્મની તાલીમ આપવા સાથે ગીતાર વગાડવાના તથા ગાવાના હુનરમાં પણ હોશિયાર બનાવી દીધી. જ્યારે કુમરપારાની બાર વર્ષની ઉમ્ર થઈ તે વેળાયે બનાવ એવો બન્યો કે તે સૌદાગરનો કેટલોક માલ રસ્તામા લૂટાઈ જવાથી તેમ જ એક બીજા સોદામાં કેટલીક ખોટ આવવાથી તે એકદમ ગરીબીની આફતમા આવી પડ્યો અને તેથી એ જ અરસામાં મારા ક્રિબ્લગાહના કેટલાક મુસાહિબો, ગુલામો તથા બાંદીઓની ખરીદીમાટે, ત્યાં જઈ પહોંચતાં તે સૌદાગરે કુમરપારાને એક હજાર અશરફીની કીમતે અમારા તે મુસાહિબોના હાથમા વેચી નાખી આવી પરિસ્થિતિમા કુમરપારા અમારા અયવાનમા એક બાંદી તરીકે આવી હતી અને અમારા અયવાનમાં આવ્યા પછી પોતાની શીરીં જબાન, મિલનસાર તબીયત, માહરુ હોવા છતા ખાકસારી, બાદી હોવા છતાં પાકદામાની તેમ જ બીજી ઉમ્દા ખાસીયતોથી તેણે મારાં વાલિદ તેમ જ વાલિદાનાં દિલોને એવાં તો જીતી લીધા હતાં કે અમારા અયવાનમા તેની એક શાહજાદી જેટલી જ ઇજ્જત થતી હતી; કારણ કે, સુલ્તાન પોતે જેને ઇજ્જતની નજરથી જોતો હોય, તેને બીજું કોઈ હિકારતની નજરથી કેમ કરીને જોઈ શકે વારુ? ખયર, કુમરપારા અને હું પોતે લગભગ હમ્સિન હોવાથી જેમ જેમ એક બીજાના વધારે અને વધારે સમાગમમાં આવતાં ગયા તેમ તેમ એક બીજાનાં દિલોનુ પરસ્પર આકર્ષણ થતાં અમારી દોસ્તી વધવા લાગી અને તે દોસ્તીએ અતે જે મહુબ્બત અથવા જુનૂને ઇશ્કે લયલી મજનૂ તથા શીરીં ફરહાદને દીવાનાં બનાવી દીધાં હતા તે મહુબ્બતના સ્વરૂપને ધારી લીધુ કુમરપારા મારી લયલી થઈ ગઈ અને હુ કુમરપારાનો મજનૂં બની ગયો. કિસ્સા કોતાહ, અમો એક બીજા સાથે શાદીની ગિરહથી હમેશાને માટે બંધાવાને તૈયાર થઈ ગયાં અને મારા વાલિદા માર્ફત મારા એ

ઇરાદાને મેં મારા વાલિદ આગળ પેશ પણ કરાવી દીધો; પણ અફસોસ, મારા કિબ્લગાહે, તેઓ કમરપારાની એક દુખ્તર જેવી ઇજ્જત કરતા હોવા છતાં પણ, તે એક ખરીદાયલી બાંદી હોવાથી તેને હમ્સર ન માનીને એ શાદીમાટે રજા આપવાથી સાફ ઇન્કાર કરી દીધો બસ થઇ ચૂક્યું, કિબ્લગાહની એ 'ના'થી અમો બન્નેની બધી ઉમ્મીદોપર પાણી ફરી વળ્યું અને તે દિવસથી જ કમરપારાનું દિલ હમેશાં માયૂસ રહેવા લાગ્યું છેવટે મારાથી દૂર થઇને પોતાના બળતા જિગરને ઠંડુ કરવાના ઈરાદાથી તેણે મારા કિબ્લગાહ પાસેથી રજા મેળવી લીધી અને કાબુલને છોડીને તે ચાલી ગઈ જ્યારે તે સોદાગર આવ્યો ત્યારે અમારા જાણવામાં આવ્યું કે જે સોદાગરની બીબીએ કમરપારાને પાળી પોશીને મોટી કરી હતી તે એ જ સોદાગર હતો. કમરપારાને વેચી નાખ્યા પછી કેટલેક વર્ષે તે સોદાગરીમાં માલેતુજ્જાર થયો હતો અને તેના ઘરમાં ઔલાદની ખોટ હોવાથી તેની બીબીના દબાણથી તે પાંચગણી વધારે કીમત આપીને પણ કમરપારાને પાછી લઈ જવામાટે જ કાબુલમાં આવ્યો હતો કમરપારાના ક્યાંક ચાલ્યા જવાની વાત સાભળીને, તે બહુ જ માયૂસ થઈ ગયો અને તેણે જ્યારે કમરપારાના જન્મની બધી હકીકત કહી સભળાવી ત્યારે ચોખ્ખું જણાઈ આવ્યું કે કમરપારા એક શરીફજાદી હતી એટલું જ નહિ પણ તેનો પિદર મીરજા યાદગાર બેગ મારા કિબ્લગાહ સુલતાન બાબરશાહનો નજદીકનો એક રિશ્તેદાર હતો એટલે જો તેની સાથે મારી શાદી થઈ હોત, તો તેથી અમારા શાહી ખાન્દાનની બેઇજ્જતી થવાનો જરા પણ સંભવ નહોતો મારા કિબ્લગાહ પછી તો બહુ જ પસ્તાવા લાગ્યા અને કમરપારાને ગમે ત્યાંથી શોધી લાવવામાટે તેમણે સિપાહોને પણ મોકલ્યા; પણ પાંજરામાંથી ઉડી ગયેલી બુલબુલ પાછી હાથ ન આવી અને અમારી એક પણ કોશિશ ન ફાવી હવે તો અમને અમારી કિસ્મત વળી હિન્દોસ્તાનમાં ખેંચી લાવી છે એટલે હવે તે દિલ્દારના દીદાર આ જિન્દગાનીમાં તો મોહાલ જ છે કમરપારા જ્યાં પણ હોય ત્યાં તેને રબ્બુલ્ આલમીન શાદમાં રાખે એજ તેના આ આશકે સાદિકની દુઆ છે"

હુમાયૂનના હૃદયની આવી દયાજનક અવસ્થાને જોઇને પુરુષવેષધારિણી કમરપારાના હૃદયસમુદ્રમાં પણ પ્રેમની એવી તો ઉત્તુંગ લહરીઓ ઉછળવા માંડી કે તેના યોગે જાણે 'હમણાં જ આ છદ્મ વેષને ત્યાગીને મારા આશકે જાનિસારના ગળે બાઝી પડું' એમ કમરપારાના મનમાં થવા લાગ્યું; પરંતુ અદ્યાપિ પોતાના સત્ય સ્વરૂપને વ્યક્ત કરવામાટેનો યોગ્ય પ્રસગ આવેલો ન હોવાથી વિવેકના બળથી તેણે પોતાના એ ઉન્માદને શમાવી દીધો અને અતઃકરણને દૃઢ કરીને તે હુમાયૂનને આશ્વાસન આપતી કહેવા લાગી કે "શાહજાદા સલામત, આપ કમરપારામાટે આટલા બધા માયૂસ તથા ગમગીન ન થાઓ તેમ જ આટલી હદ સુધી નાઉમ્મીદ ન થઇ જાઓ. કારણ કે, તમારી મન્તૂરેનજર અને જાનોજિગર કમરપારા જિન્દા છે, એટલું જ નહિ, પણ તે આજે કેટલાક વક્તથી હિન્દોસ્તાનમા આવીને વસેલી છે, તે આપની જ ગિરફ્તારે મહબ્બત છે અને તેના જિગરની સલ્તનતમાં આપ નામદારની જ દાયમ હુકૂમત છે થોડા વક્તમાં આપ નામદાર સાથે તેની મુલાકાત કરાવીશ અને ત્યાર પછી તાતારમાં જવામાટે અહીંથી મારી છાવણીને ઉઠાવીશ"

"દોસ્ત ચાંદ ! આ તુ સાચું બોલે છે ? મારી મન્જૂરેનજર જાનોજિગર કુમરપારા હિન્દોસ્તાનમા છે ? તે હજી પણ મારી મહુબ્બતની અસીર છે ? જો એમ જ હોય તો આજે મારી ઔજપર તકદીર છે ! જા, આવતી કાલે બામદાદમાં જ રવાના થા, અને તે મારી દિલરૂબા જ્યાં હોય ત્યાથી તેને લાવીને મારી પાસે હાજિર કરી દે અથવા તો મને તેની પાસે લઈ જઇને તેના ખુશનુમા દીદારને દેખાડી મારી આંખોને તર કરી દે તારી આ ખિદમતનો હુ તને એટલો મોટો બદલો આપીશ કે તારી નવ્વાબોની શાન થઈ જશે અને તું અમીરાના શાનો શોકતથી જિન્દગી બસર કરી શકીશ." હુમાયૂને કુમરપારાના દર્શન તથા મિલનમાટે આવી અધીરતા દર્શાવ્યા પછી કાઇક શાંત થઇને પૂછ્યું કે: "પણ રફિક ! કુમરપારા સાથે તારી ઓળખાણ કેવી રીતે થઈ અને તે હિન્દોસ્તાનમાં છે, એટલુ જ નહિ, પણ અમુક સ્થાનમાં રહે છે એટલી હદ સૂધીની વાત તારા જાણવામાં કેવી રીતે આવી શકી એની કલ્પના મારાથી કરી શકાતી નથી, અને તેથી જો તુ એ બાબતનો મારી આગળ ખુલાસો કરીશ તો તારો આ તારા દોસ્તપર મહુબ એહુસાન થશે"

કુમરપારા હવે આ બાબતનો શો ખુલાસો કરવો અને સાચા જેવો જ દેખાય તેવો બનાવટી જવાબ શો આપવો એ વિશેની ચિન્તામા પડી ગઈ, પરંતુ સદ્‌ભાગ્યવશાત્ તત્કાળ તેને એક યુક્તિ સૂઝી આવતા તે ગભીરતાથી કહેવા લાગી કે "મેહરબાન શાહુનશાહ, મારી શકલો શબાહુત તેમ જ ગુફતાર, રફતાર, અને હુલ્ક વગયરા કુમરપારા સાથે બિલ્કુલ મળતા છે, અને તે ઔરત છે ને હુ મર્દ છુ એટલો જ અમારા વચ્ચે તફાવત છે એ તો આપ પોતે જ અત્યારે આપની જબાને મુબારિકથી બોલી ગયા છો, તો હવે મારે જણાવવું જોઇએ કે કુમરપારા મારી માદરજાદ હમ્શીરા છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ મારો અને કુમરપારાનો જન્મ એક જ દિવસે અને એક જ વેળાયે થયેલો હોવાથી અમો જોડિયાં ભાઈ બહુન છીએ અને તેથી જ અમારી શકલો શબાહુતમાં જરા પણ તફાવત જોવામાં નથી આવતો જેવી રીતે તાતારી સૌદાગરે કુમરપારાને બાદી તરીકે વેચી નાખી હતી તેવી જ રીતે મને પણ ગુલામ તરીકે વેચી નાખ્યો હતો અને મારો ખરીદનાર અમીર મને પોતાની સાથે પંજાબમાં લાવ્યો હતો હુ મારી બહનથી પહેલાં વેચાયલો હતો એટલે હમ્શીરા મારા મુકામને જાણતી હોવાથી કાબુલમાંથી રવાના થઇને મારી પાસે જ આવી હતી, અને તેણે જે વાર્તા અત્યારે આપ નામદારે મને કહી સભળાવી છે તે જ વાર્તા અક્ષરેઅક્ષર કહી સભળાવી હતી મારા માલિકની મારાપર મેહરબાની હોવાથી મારી હમ્શીરાના આવ્યા પછી મને તેણે પોતાની ગુલામીમાંથી આઝાદ કરી દીધો, અને તેથી મારી બહનને સભાળથી એક શરીફ ઔરત પાસે રાખીને હુ મારા આ દોસ્ત નજીરુદ્દીન સાથે જન્નતનશીન આલમખાનનો મુલાજિમ થયો અને ત્યાર પછી અમો બન્ને દોસ્તો હાતમદિલ અને રુસ્તમેસાની સુલ્તાન બાબરશાહના મુલાજિમ થતાં આપ નામદારની તહનાતમા રહેવા લાગ્યા એ તો આપ નામદાર જાણો જ છો એટલે કિસ્સાને તૂલ કરવાની જુરૂરત નથી. હું પોતે જ મૌકો આવતાં આ બાબતને

આલમપનાહ આગળ છેડવાનો હતો અને મારી હુમ્શીરા સાથે આપ નામદારની કદ્ખુદાઈમાટેની પરવાનગી મારી કોઈ મોટી ખિદમતના બદલામાં માગવાનો હતો; પણ ખુદાની મેહેરબાનીથી અમારા આલીનસબ હોવાની વાત બાદશાહ સલામતના જાણવામાં આવી ગયેલી હોવાથી તેઓ આ કદ્ખુદાઈમાટે આગળની પેઠે ના પાડે તેમ નથી અને તેથી હવે આ કામના અંજામને લાવવામાં સમયનો વધારે ભોગ આપવો નકામો છે. આપ આ સઘળી બાબત આવતી કાલે બાદશાહ સલામતને જણાવો, અને શાદીમાટે તેમની પરવાનગી લઈ લ્યો એટલે એક બે દિવસમાં અમો બન્ને દોસ્તો અહીંથી રવાના થઈશુ અને કમરપારાને જેમ બનશે તેમ ઉતાવળથી લાવીને હુજૂરના કદમે મુબારિકમાં હાજિર કરી દઇશુ. કામ બધુ બની ગયેલું હોવાથી પરેશાની તથા માયૂસી બેકાર છે; તે પરવરદિગારમાં ભરોંસો રાખો કે જે નેક ઇન્સાનોની નેક ઉમ્મીદોને હમેશા પૂરી કરનાર છે."

"આમીન, આમીન, આમીન!" હુમાયૂને કમરપારાના ઉપદેશને માનપૂર્વક મસ્તકપર ધારી લીધો.

આ વેળાયે બહુધા રાત્રિનો દોઢ પ્રહર જેટલો સમય વીતી ગયો હતો અને નૌકા આગરાના નૌકાઘાટથી ચાર કે પાંચ ગાઉ જેટલી દૂર આવી પહોંચી હતી એટલે હુમાયૂને હવે નાવિકોને નૌકાને આગરાની દિશામા પાછી વાળવાની સૂચના આપીને ગુલામો તથા બાંદીઓને દસ્તરખાન બિછાવીને તેનાપર ખાનાની રિકાબીઓ ગોઠવી દેવાની તેમ જ શરાબ, શર્બત તથા શીતલ જલને તૈયાર રાખવાની આજ્ઞા આપી દીધી હુમાયૂન આગરામા આવ્યો ત્યા સૂધી મદિરાને તેણે કદાપિ હસ્ત-સ્પર્શ પણ કર્યો નહોતો; પરતુ આગરામા આવ્યા પછી બાદશાહ બાબરે વિજયના આનન્દચિન્હ તરીકે બળાત્કારે તેને મદિરા પીવડાવી હતી અને તેથી આજે નૌકામાં શીરાજની દુખ્તે અગૂર(દ્રાક્ષાસવ)ની એક સુરાહીને સાથે રાખવાની તેણે બાંદીને સૂચના આપી દીધી હતી દસ્તરખાનપર ખાનાની તૈયારી થઈ જતાં હુમાયૂન, અહદખાન અને નજીરૂદ્દીન (કમરપારા તથા ગુલદામ) દસ્તરખાનપર બેસીને ખાનાને ઇન્સાફ આપવા લાગ્યાં પ્રથમ સર્વ મિત્રોએ થોડી થોડી મદિરા પી લીધી, ત્યાર પછી ખાનાને ઇન્સાફ આપ્યો અને જલપાન તથા શર્બતનું પાન કર્યા પછી સૂકા મેવાપર પણ સારી રીતે હાથ ચલાવવા માંડ્યો. ઉદરપૂર્ણ કરી લીધા પછી તેઓ પાછા વાતોમાં અને ગાનતાનમાં સમય વીતાડવા લાગ્યા અને તેટલામાં ગુલામો, બાંદીઓ તથા નાવિકો ઉદરને ભરી લેવાના કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ ગયાં વળતી વેળાયે વાયુ જોઇએ તેટલા પરિમાણમાં અનુકૂળ ન હોવાથી તેમ જ પ્રવાહની સામા ચાલવાનુ હોવાથી આગરાના નૌકાઘાટપર પહોંચતાં રાત્રિનો અંત થવા આવ્યો એટલે કે ઉષઃકાળમાં તેઓ પાછા આગરાના કિનારાપર સહી સલામત પહોંચ્યાં એ વેળાયે કિલ્લામાં જવાનુ અયોગ્ય ધારીને નૌકાઘાટથી અલ્પ અંતરપર આવેલી પોતાની છાવણીમાના પોતાના તંબૂમાં જઇને હુમાયૂન નિદ્રાવશ થયો, અને પુરુષવેષધારિણી કમરપારા તથા ગુલદામ તે તંબૂની પાસેના એક બીજા તંબૂમાં નિદ્રાધીન થવામાટે ચાલી ગઈ બાબર તો ક્યારનોય યમુનાવિહાર કરી પાછો ફરીને શાહી મહેલમા આવ્યો ગયો

હતો. હુમાયૂન તો શય્યામાં પડતાની સાથે જ નિદ્રાવશ થઈ ગયો; પરંતુ કમરપારા તથા ગુલંદામના તંબૂમાં એક ચમત્કારિક ઘટના થવાથી તેઓ નિદ્રાધીન થઇ શકી નહિ. તે ચમત્કારિક ઘટનાનું આપણે હવે પછીના પ્રકરણમાં અવલોકન કરીશું.

—૩૩૩૩૩૩૩eeeeeeee—

પ્રકરણ ૨૦ મું

ગુલંદામનું ભાગ્યવિધાન

તંબૂમાં આવીને સૂવાની તૈયારી કરતાં ગુલદામે કમરપારાને કહ્યું કે "અલી બધી કમરપારા, હું કાબુલમાંથી હિન્દોસ્તાનમાં શા કારણથી આવી હતી તેમ જ પાણીપતના મયદાનમાં ઘણીક વાર શાહજાદા હુમાયૂનની તહનાતમાં રહેવામાટેની મરજી તેં શા કારણથી બતાવી હતી એ વાતને તેં તો જો કે અત્યાર સુધી બહુ જ ચાલાકીથી છુપાવી હતી; પણ આજે તારો તે રાજ ફાશ થયો છે અને તમારી મહબ્બતનો બધો ભેદ તમો આશકમાશૂકની પોતાની જબાનથી જ મારા જાણવામાં આવી ગયો છે. ભલે, મારી હમ્શીરા કરતાં પણ અઝીઝ સખી, તમો આશકમાશૂકની બધી મુરાદો બર આવે અને તમો આ જહાનમાં શાદમાન રહો, એ જ આ ગરીબ ગુલદામની તમોને સાચા દિલની દુઆ છે. સુખને મેળવવામાટેની મારી ઉમ્મીદોપર પાણી ફરી વળેલું હોવાથી હવે તો મારે તારા સુખને જોઇને જ ખુશી હાસિલ કરવાની છે."

કમરપારા ગુલદામને આશ્વાસન આપતી કહેવા લાગી કે "બહેન ગુલંદામ, આમ છેક માયૂસ ન થા અને નાઉમ્મીદીની ગુલામ ન થઈ જા. જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું છે અને તારા બેવફા આશકને તેની બેરહમી તથા સિતમગરીનું મળવું જોઇએ તેવું ફળ મળી ગયું છે. એટલે હવે કોઈ વફાદાર, હક્કતપરસ્ત અને તારા જેવા જ નૌજવાન હસીન ખાવિન્દની બીબી થઇને આ જિન્દગીની શાદમાનીને ભોગવવાની કોશિશ કર, પોતાની જિન્દગાનીને નવેસરથી ભોગવવાની કોશિશ કર. કારણ કે, ઔરત એક બગીચો હોવાથી બાગબાન ખાવિન્દની હિફાજત વિના તે બગીચો બેકાર થઈ જાય છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ શૌહરરૂપ બાગબાન વિના ઔરતરૂપ શજર-વૃક્ષ બેસમર-બિષ્ફળ અથવા નિ:સંતાન રહેવાથી શૌહર વિનાની ઔરતની જિન્દગીનો ખાતમો થતાં તેનાં નામો નિશાન પણ નેસ્તોનાબૂદ થાય છે એ તું નથી જાણતી કે શું? આપણા મજહબમાં શૌહરના મરી ગયા પછી ઔરતને બીજા લાયક મર્દ સાથે નિકાહ કરવાનો હક અપાયલો છે અને તારી તો હજી શાદી પણ થઈ નથી, તો પછી બીજા લાયક મર્દ સાથે નિકાહ કરીને શાદ થવાને બદલે તું આમ બેસબબ નાશાદ શામાટે થાય છે? ખોટા ખયાલોમાં ભટકી ખરી બાબતને શામાટે ભૂલી જાય છે?"

"બહેન કમરપારા, તારી આ નસીહત બિલ્કુલ ખરી હોવા છતાં પણ મારા દિલમાં જે ખટકો રહ્યા કરે છે તે એ જ છે કે, મારી શાદી થઈ ગઈ હોત અને ત્યાર પછી મારો શૌહર જન્નતનશીન થતાં આપણા મજહબના કાનન મુજબ બીજા લાયક મર્દ સાથે નિકાહ કરી લેવાનો મોકો આવી પડ્યો હોત, તો તે એક જૂદી બાબત થાત, કારણ કે, એવી હાલતમાં તે બીજો મર્દ એ પૂર્ણ

સારી રીતે જાણતો હોય છે કે તે એક અક્ષતા દામનવાળી કુંવારી કન્યા સાથે શાદી કરતો નથી, પણ એક બેવા ઔરત સાથે નિકાહ કરે છે અને તેથી તે મર્દને ઠગવાનો ગુનાહ ઔરતના માથાપર આવી શકતો નથી. પરતુ મારી હાલત એવી થઈ પડી છે કે નામને ખાતિર મારી શાદી નથી થઇ, તો પણ મારી બેવકૂફીના કારણથી ગાઝીખાન સાથેની મારી મહબ્બતનો શાદી પછી આવવો જોઇએ તે નતીજો શાદી પહેલાં જ આવી ગયો છે અને મારા દામનમાં દાગ લાગી ગયો છે એટલામાટે જો હુ બીજા કોઇ લાયક મર્દ સાથે નિકાહ કરવાને તૈયાર થાઉં અને તે મર્દને આ રાજ્થી આગાહ ન કરુ તો મારા માથાપર ઠગાઇનો ગુનાહ આવી પડે છે અને જો તેને મારો એ ભેદ જણાવું છુ તો તે મર્દ મારી સાથે નિકાહ કરવાને કદાપિ તૈયાર નહિ થાય, એ એક મોટી અડચણ મારા રસ્તામાં આવી નડે છે ગમે તેમ થાય, મારાં બાગે જવાની, ગુલ્શને મુરાદ અને ગુલિસ્તાને શાદમાની બરબાદ થઇને ઉજડી જાય; તો પણ કોઇ નેક મર્દને ઠગવાનો અને કયામતને દિવસે એ ગુનાહની જવાબદારીના ભારને માથા પર ઉઠાવીને ચશ્મે નમથી પરવરદિગાર આગળ રજૂ થવાનો મારો વિચાર નથી; મારી કિસ્મતમાં જ માયૂસી લખાયલી છે તો પછી શાદમાનીને મેળવવાની આપણી કોશિશો શું બેજા તેમ જ બેકાર નથી ?" ગુલંદામે બીજા મર્દ સાથે શાદી કરવાની તેની લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા ન હોવા છતાં કમરપારા તેને લગ્નમાટેનો વિશેષ આગ્રહ ન કરે એટલામાટે લગ્ન ન કરવાનાં એવાં તો બલિષ્ઠ કારણો દર્શાવી દીધાં કે કમરપારા વિચારમા પડી ગઈ અને કેટલીક વાર સૂધી કાંઈ પણ બોલી શકી નહિ

અતે કોઇએક માર્ગ મળી આવતાં કમરપારા ગુલંદામને સબોધીને શાન્તિ તથા ગંભીરતાથી કહેવા લાગી કે. "ગુલદામ, જો કોઇ મર્દની સાથે નિકાહ કરવાની જ તારી મર્જી હશે, તો કોઈ એવો મર્દ પણ તને જુરૂર મળી આવશે કે જે તારા દામનમાં લાગેલા દાગના ભેદને જાણી લીધા પછી પણ તારી રાસ્તબાઝીથી તારાપર નિસાર થઇને તારી સાથે નિકાહ કરી તને પોતાની હક્દાર બીબી બનાવવાને તૈયાર થઇ જશે, કારણ કે, કેટલીક વાર રાસ્તબાઝી આપણે ધારીએ છીએ તેના કરતાં જૂદો જ અન્જામ લાવી બતાવે છે, કેટલીક વાર મારી બતાવે છે અને કેટલીક વાર તારી બતાવે છે"

"ઠીક છે, જ્યારે એવો કોઈ વફાદાર, બેવિકાર, હસીન, નૌજવાન, ઉલ્ફતપરસ્ત તેમ જ સાથે ફરિશ્તાખસ્લત મર્દ મળી આવશે ત્યારે આપણે આ બાબતનો વિચાર કરી લઇશું. અત્યારે આવી બાબતના વિચારથી દિમાગને તકલીફ આપવી બેજા છે" ગુલંદામે કમરપારાની વાતને હાલ તરત તો હવામાં જ ઉડાવી દીધી

"પણ જ્યાં સૂધી આ મર્દોના પોશાકને હમેશાને માટે રજા આપીને તું તારા પોતાના જનાના લિબાસમાં રહેવાની શરૂઆત ન કરે, ત્યાં સૂધી તુ ગમે તેવી અને ગમે તેટલી હસીના હોવા છતા પણ કોઈ લાયક મર્દનું દિલ તારામાં કેવી રીતે પરોવાય અને એવો મર્દ તને કેમ કરીને મળી આવે એનો તું વિચાર કરી જો આ મર્દોના લિબાસમાં રહેવાથી તો કોઈ દિવસ એમ બની જશે કે, તને સારો રૂડો રૂપાળો નૌજવાન મર્દ માનીને કોઈ હુસ્નપરસ્ત તથા ઉલ્ફતપરસ્ત

નાઝનીન તારી મહબ્બતને દમ ભરવા માંડશે અને તારી જાનિસાર માશૂકા થઈ જશે, પણ તેની ઉમ્મીદ પૂરી થશે નહિ અને તેથી તે તને જાલિમ તથા બેરહમ ધારીને તને કોસવા પણ મંડી જશે આવી અથડામણી ન થવા દેવા-માટે હવે તારે જેમ અને તેમ જલ્દ પોતાના જનાના લિબાસમા રહીને પોતાની ખરી જાતને ઓળખાવવાની સખ્ત જરૂરત છે તુ તારા સ્વાભાવિક સ્વરૂપમા આવી જઇશ એટલે તારી સૂરત તથા સીરતના હજારો પરસ્તાર નીકળી આવશે અને તેમનામાથી કોઈ મર્દ તારી મન્શા પ્રમાણેનો પણ નીકળી આવે તો તેમાં અજાયબી જેવું કાંઈ પણ નથી, કારણ કે, ખુદાની ખુદાઇમા અમુક ચીજ નથી એમ બન્યુ પણ નથી અને બનવાનું પણ નથી" કમરપારાએ ગુલદામને સ્વાભાવિક સ્ત્રીવેષમા રહેવામાટેનો ઉપદેશ આપ્યો

પરતુ તેના એ ઉપદેશને સાભળીને ગુલદામ હાસ્ય કરતી કહેવા લાગી કે "બહેન, હું પોતે તો આ મર્દાના લિબાસને છોડીને જનાના લિબાસમાં આવી જા એટલે પછી મારો પણ જનાના લિબાસમાં રહેવાનો સમય આવી લાગશે ખયર, હવે આ બખેડાની રસ્સીને આટલેથી જ તોડી નાખો અને અત્યારે તો મીઠી નીદનો મજા ચાખો જે થવાનુ હશે તે થઈ રહેશે, કારણ કે મુકદ્દરમાં લખાયલા લેખને મટાડી દેવાની કોઇની પણ તાકત નથી." ગુલદામે આવી રીતે વાદાનુવાદનો અત લાવીને નિદ્રાધીન થવાનો યત્ન કરવા માડ્યો

"નૂરેનજર ગુલદામ, આજે સૂવાની કોશિશ ન કર; કારણ કે, આજની રાત તે હવે પછીની તારી જિન્દગીના રાસ્તાને નક્કી કરી નાખનારી રાત છે; આજે મારી અને તારી આ છેલ્લી ગુફતગૂ છે અને છેવટની મુલાકાત છે બેઠી થા, ન ગભરા અને ખાલિસ દિલથી મારી સાથે ગુફતગૂ કરવાને તૈયાર થઇ જા !"

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ગુલદામ નિદ્રાધીન થવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી એટલામાં દીપકના અતિશય મદ પ્રકાશથી બહુધા અધકારમય દેખાતા તંબૂમાં એક પ્રકારના દિવ્ય સ્વર્ગીય પ્રકાશનો અચાનક વિસ્તાર થઇ ગયો, તે પ્રકાશના મધ્યમાં ગુલદામને તેના પોતાના સ્વર્ગવાસી વૃદ્ધ પિતા જમાલુદ્દીનની પ્રભાવ-શાલિની તથા તેજસ્વિની ગભીર છાયામૂર્ત્તિ પોતાનાં નેત્રો સમક્ષ ઊભેલી દેખાઇ અને તે છાયામૂર્ત્તિના મુખમાંથી નીકળેલા ઉપર્યુક્ત ઉદ્ગારો તેનાં શ્રવણોમાં પ્રવેશતાં તે પોતાની શય્યામા ઊઠીને બેઠી થઇ ગઈ કમરપારા પણ જાગતી હોવાથી ઊઠીને ઊભી થઇ અને તે છાયામૂર્ત્તિને નમન કરી મર્યાદાથી નેત્રોને નીચાં ઢાળી તેની સામે ઊભી રહી ગુલદામ પણ પછીથી શય્યાને ત્યાગીને ભૂમિપર ઊભી રહી અને તે છાયામૂર્ત્તિના મુખમડળને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી જોતી નેત્રોમાથી અશ્રુધારાને વર્ષાવવા લાગી આ અદ્ભુત દૃશ્ય ઉપસ્થિત થતાં ત્યાં કેટલીક વાર સૂધી આશ્ચર્ય તથા ખેદમયી નિસ્તબ્ધતાનુ સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું.

ગુલદામને અશ્રુ વર્ષાવતી જોઇને જમાલુદ્દીનની છાયામૂર્ત્તિ ગભીર વાણીથી કહેવા લાગી કે "ગુલદામ, જ્યારે મેં આત્મિક* તરીકે તને પ્રથમ દર્શન આપ્યુ

* પ્રત્યેક મનુષ્ય અનેક મનોવૃત્તિયુક્ત એક આત્મા છે અને માનવશરીર તે જ આત્માનુ એક બાહ્યાવરણ છે આત્મા જ નિહાળે છે, આત્મા જ સાભળે છે અને આત્મા જ વ્યક્તિવિશેષમાં પ્રેમ કિવા દ્વેષનો ભાવ રાખે છે. આ

હતુ અને તારો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તે જોઈને તુ મને ઉંચકી બારતી હતી અને તેથી મહ-
આત્માઓને જોઈને તારા મનમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભય તથા શોક થયો નહિ.
પરંતુ ત્યારપછી તારા વિયોગની વેદના અસહ્ય થતાં મારે મરવું પડ્યુ હતુ. એ
વાત તારા જાણવામાં આવી ગયેલી હોવાથી અત્યારે તારા મનમાં સ્વાભાવિક
જ શોકનો આવિર્ભાવ થવાથી તેં અશ્રુપાતદ્વારા પોતાના એ શોકને દૂર કર્યો
કાઢ્યો છે, એ તારા પિતૃપ્રેમને નિહાળીને મારા હૃદયમા એક પ્રકારનો સંતોષ
થાય છે સુવર્ણકાર અને કુંભકારો' એક વાર મરણ પામીને આ નશ્વર વિશ્વ
સદાને માટે ત્યાગ કરવા છતાં પણ આવી રીતે મને મારા પોતાના પૂર્વસ્વરૂપમાં
તમારા સમક્ષ ઉભેલો જોઈને તમો લેશ માત્ર પણ આશ્ચર્યચકિત થશો નહિ.
કારણ કે, શરીરના નાશ સાથે આત્માનો નાશ નથી થતો અને જે કોઈ પણ
મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રકારના એક પ્રબળ મનોવિકારને હૃદયમા દૃઢ રાખીને મરણ
શરણ થાય છે તે આવી રીતે આત્મિકના રૂપમા આ વિશ્વમાં અમુક કાળપર્યંત
ભટક્યા કરે છે અને તેના શુભ કે અશુભ મનોવિકારની પૂર્તિ થયા પછી જ તેને

મનોનુષ્ઠાન, સદ્ગુણ તથા માધુર્યની ઉપાસના કરીને મહાત્મા બની જાય છે અને
આત્મા જ કુત્સિત જીવન વીતાડીને પિશાચ આદિ નામોથી વર્ણવાય છે. આપણા
અનેક ભારતવાસીઓ પરલોકગત આત્માને 'પ્રેતાત્મા'ના નામથી ઓળખે છે,
પરન્તુ તેમનું એ વિધાન સર્વથા વિસંગત તથા અપરાધજનક છે, કારણ કે, મહા
ભારત તેમ જ અન્ય પુરાણ ગ્રંથોમા કેવળ અધઃપતિત આત્માઓને જ 'પ્રેતાત્મા'
નામથી વર્ણવવામાં આવ્યા છે 'અમરકોષ'મા 'પ્રેત' શબ્દનો અર્થ 'નરકગામી
પ્રાણી' છે અને 'પદ્મપુરાણ'માં 'પ્રેત'ની આકૃતિનું આ પ્રમાણે વર્ણન કરાયલું છે-

" विकरालमुखं दीन पिंगलनयनं कृशम् ।
ऊर्ध्वमूर्धजकृष्णांगं यमदूतमिवापरम् ॥
चलज्जिह्वं च लम्बोष्ट दीर्घजंघशिराकुलम् ।
दीर्घांघ्रिं शुष्कतुण्डं च गर्ताक्षं शुष्कपञ्जरम् ' ॥

અર્થાત્, "પ્રેતનું મુખ મોટું તથા ભયાનક, શરીર કૃશ તથા દીન તેમ જ નેત્રો
ઉંડા ઉતરી ગયેલાં અને પીળા રંગનાં હોય છે. શિરપરના કેશો સોયા જેવા ઉભા,
શરીરનો રંગ કાળો, જિહ્વા લાંબી અને લપલપ કરતી તેમ જ જંઘાઓ લાંબી
તેમ જ ભયંકરી નસોવાળી હોય છે તેનું સમસ્ત શરીર શુષ્ક અસ્થિપંજર માત્ર
અને દેખાવમાં પ્રતિયમદૂત સમાન પ્રતીત થાય છે"

'પદ્મપુરાણ' તથા 'અગ્નિપુરાણ'માં પ્રેતોના ગણભેદનું પણ વર્ણન કરાયલું છે.
તેઓ પોતપોતાના કર્મફલાનુસાર ભિન્ન ભિન્ન નામોથી ઓળખાય છે, તથાપિ
સર્વ પ્રકારનાં પ્રેતો પાપિષ્ઠ તથા અસ્પર્શ્ય તો અવશ્ય હોય છે જ તેમના
ખાનપાનાદિની વસ્તુઓ મનુષ્યોના ખાવા તથા અડકવા યોગ્ય નથી. આ
સર્વ કારણોથી ભારતીય ભાષાઓમાં 'પ્રેત' એક હલકી ગાળ મનાય છે અને
તેથી પરલોકગત મનુષ્યોના આત્માઓને વિભક્તથી 'આત્મિક' અથવા
'આત્મિકા' નામથી ઓળખાવવા એ વિશેષ ઉત્તમ છે

ઉદ્ધાર થઈ શકે છે કેટલાક જડવાદીએ। જો કે પરલોકગત આત્માની આત્મિક અવસ્થાના અસ્તિત્વને નથી સ્વીકારતા, પરંતુ એ તેમનો ભયાનક અજ્ઞાનમૂલક પ્રમાદ છે, હિન્દુઓનાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં, જેન્દ અવેસ્તામાં, બાઇબલમા તેમ જ આપણા પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્ર કુરાનશરીફમાં પરલોક તેમ જ પરલોકવાસીઓની વિસ્તૃત ચર્ચા કરાયલી છે અને તેનું કારણ એ છે કે જે ધર્મમાં પરલોકનું અસ્તિત્વ નથી તે ધર્મ જ નથી. જે ધર્મમાં પરલોકનો અભાવ હોય, તે નિરીશ્વર તથા નિરાલબ ધર્મનુ માહાત્મ્ય કિંવા મહત્ત્વ શું હોઈ શકે વારુ? આપણા ધર્મશાસ્ત્રની પવિત્ર અરબી ભાષામાં 'જિન્નાત' તથા 'રૂહ' આદિ શબ્દો છે તે એ પરલોકગત આત્માની આત્મિકતાના અસ્તિત્વને જ સિદ્ધ કરી બતાવનારા છે, એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા નથી"

"ત્યારે શું સર્વ આત્મિકો આપના જેવા વિધાયક જ હોય છે કે પછી કેટલાક આત્માઓ વિધાતક પણ હોય છે? કારણ કે, બહુધા સર્વત્ર વિધાતક તથા પરપીડક પ્રેતાત્માઓની કથાઓ વિશેષ પરિમાણુમા સભળાય છે, એ તો આપ કિબ્લગાહ પણ સારી રીતે જાણો જ છો તો એ ભેદ શો છે વારુ?" ગુલદામે હૃદયને દૃઢ કરીને પોતાના પરલોકવાસી પિતાની છાયામૂર્તિને આ પ્રમાણેનો આધ્યાત્મિક પ્રશ્ન જિજ્ઞાસાથી પૂછયો.

જમાલુદ્દીનની છાયામૂર્ત્તિ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પૂર્વવત્ ગભીરતાથી કહેવા લાગી કે "મનુષ્ય આ જડદેહને ત્યાગી દીધા પછી આ ચર્મચક્ષુઓથી ન જોઈ શકાય તેવા અધ્યાત્મજગત્માં જઇને સૂક્ષ્મ શરીરને ધારણ કરે છે અને ત્યાં ક્રમવિકાસના નિયમ અનુસાર દીર્ઘકાળ પર્યન્ત પોતાની ઉન્નતિ કરતો રહે છે આત્માની આ ઉન્નતિ સર્વજનલભ્ય તથા સીમારહિત હોવાથી અને વિધાયક પ્રમાણે વિધાતક આત્મિકો પણ અસ્તિત્વ ધરાવતા હોવાથી જેઓ અત્યારે અત્યત નિષ્ઠુર, પાપિષ્ઠ, પરપીડક, વિશ્વાસઘાતક તથા પરસ્વાપહારક આત્મિકો તરીકે ઓળખાય છે તેઓ પણ અધ્યાત્મજગત્મા દીર્ઘકાળ પર્યન્ત અનુતાપના અગ્નિમાં બળતા રહીને ઉચ્ચ પ્રકારના દેવત્વને મેળવવાના અધિકારી થાય છે અને દેવભોગ્ય સુખસપત્તિના ભોક્તા થઇને જગદીશ્વરને ધન્યવાદ આપતા રહે છે. મનુષ્યો આ લોકમાં મનના અત્યન્ત ગુપ્ત પ્રદેશમાં ઉત્તમ કે અધમ અથવા પવિત્ર કે અપવિત્ર એટલે કે જેવા ભાવને પોષે છે, મુખમાંથી સત્ય કિંવા અસત્ય તેમ જ કઠોર કિંવા મધુર જેવા પણ શબ્દોને ઉચ્ચારે છે અને જીવનના પ્રતિમુહૂર્ત્તમાં જે જે કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરે છે, તે સર્વની આકૃતિઓ અધ્યાત્મજગત્માં નિરંતર અંકિત થતી રહે છે અને તેથી જ્યારે તેઓ પરલોકમાં જાય છે તે વેળાયે પોતાના કર્મપટને જોઇને તદનુસાર સુખવડે શીતલ કિંવા દુ ખવડે દગ્ધ થયા કરે છે. પરતુ જેઓ દુ:ખવડે દગ્ધ થનારા આત્માઓ હોય છે, તેમનાં તે દુ:ખો પતિતપાવન, અધમોદ્ધારક અને દયામય પરવરદિગારની કૃપાથી ચિરસ્થાયી નથી થતાં એટલે કે મનુષ્ય જ્યારે દુ:ખરૂપ અગ્નિમા તપીને શુદ્ધ થઈ જાય છે એટલે પછી ધીમે ધીમે નવજીવનને પ્રાપ્ત કરીને ઉચ્ચતર ધામમાં સ્થાન મેળવી શકે છે. આથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે ચરિત્રની નિર્મળતા જ મુક્તિનું સોપાન છે. જે લોકો બુદ્ધિવિપાકના યોગે નાસ્તિક હોવા છતાં પણ સરળચિત્ત શુદ્ધ, સત્યપરાયણ, સચ્ચ-

હતું અને તારો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તે વેળાયે તુ મને જીવતો ધારતી હતી અને તેથી મારી છાયામૂર્ત્તિને જોઇને તારા મનમાં કોઇ પણ પ્રકારનો ભય તથા શોક થયો નહોતો. પરંતુ ત્યારપછી તારા વિયોગની વેદના અસહ્ય થતાં મારુ મરણ થયું હતું, એ વાર્ત્તા તારા જાણવામાં આવી ગયેલી હોવાથી અત્યારે તારા મનમા સ્વાભાવિક જ શોકનો આવિર્ભાવ થવાથી તેં અશ્રુપાતદ્વારા પોતાના એ શોકને દર્શાવવા માંડયો છે, એ તારા પિતૃપ્રેમને નિહાળીને મારા હૃદયમા એક પ્રકારનો સંતોષ થાય છે. ગુલંદામ અને કુમરપારા' એક વાર મરણ પામીને આ નશ્વર વિશ્વને સદાને માટે ત્યાગી જવા છતાં પણ આવી રીતે મને મારા પોતાના પૂર્વસ્વરૂપમાં જ તમારા સમક્ષ ઉભેલો જોઇને તમો લેશ માત્ર પણ આશ્ચર્યચકિત થશો નહિ; કારણ કે, શરીરના નાશ સાથે આત્માનો નાશ નથી થતો અને જે કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રકારના એક પ્રબળ મનોવિકારને હૃદયમાં દૃઢ રાખીને મરણ વશ થાય છે તે આવી રીતે આત્મિકના રૂપમાં આ વિશ્વમાં અમુક કાળપર્યન્ત ભટકયા કરે છે અને તેના શુભ કે અશુભ મનોવિકારની પૂર્ત્તિ થયા પછી જ તેનો

ધર્માનુષ્ઠાન, મહત્વ તથા માધુર્યની ઉપાસના કરીને મહાત્મા બની જાય છે અને આત્મા જ કુત્સિત જીવન વીતાડીને પિશાચ આદિ નામોથી વર્ણવાય છે. આપણા અનેક ભારતવાસીઓ પરલોકગત આત્માને 'પ્રેતાત્મા'ના નામથી ઓળખે છે, પરંતુ તેમનું એ વિધાન સર્વથા વિસંગત તથા અપરાધજનક છે, કારણ કે, મહાભારત તેમ જ અન્ય પુરાણ ગ્રંથોમા કેવળ અધ પતિત આત્માઓને જ 'પ્રેતાત્મા' નામથી વર્ણવવામાં આવ્યા છે. 'અમરકોષ'મા 'પ્રેત' શબ્દનો અર્થ 'નરકગામી પ્રાણી' છે અને પદ્મપુરાણ'માં 'પ્રેત'ની આકૃતિનુ આ પ્રમાણે વર્ણન કરાયલું છેઃ-

> " विकरालमुखं दीन पिशंगनयन भृशम् ।
> ऊर्ध्वमूर्धजकृष्णांगं यमदूतमिवापरम् ॥
> चलज्जिह्वं च लम्बोष्ठं दीर्घजंघशिराकुलम् ।
> [illegible] शुष्कतण्डं च गर्त्ताक्षं शुष्कपंजरम् "॥

મનુષ્યો સમાન છે. પરલોકમાં ગ્રામ, નગર, ઉદ્યાન, ઉપવન, નદી [illegible] આદિ સર્વ પ્રકારના દૃશ્યો વર્ત્તમાન છે અને ત્યાં મનુષ્યો પોતાના કર્મફળ અનુસાર સુંદર અથવા ભયંકર, શીતલ અથવા સંતાપયુક્ત કિંવા સુગંધમય કે દુર્ગંધયુક્ત શરીરને પ્રાપ્ત કરીને પોતાને યોગ્ય સ્થાન તથા સંસર્ગને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. કિન્તુ મનુષ્ય ગમે તેટલા પરિમાણમાં પતિત તથા દુર્દશાગ્રસ્ત હોય, તે પણ પરલોકમા ગયા પછી અનુતાપ તથા ક્ષમાયાચના દ્વારા ધીમે ધીમે અવશ્ય સદ્ગતિને મેળવી શકે છે. સારાંશ કે, પરલોકમાં અનુતાપના અગ્નિથી બળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત ન થાય એટલામાટે પરમેશ્વરમાં અંત કરણપૂર્વક ભક્તિ, મનુષ્ય માત્રમાં પ્રેમ, પિતા માતા તથા ગુરુજનોની સેવા, ઉપકારક મનુષ્યોપ્રતિ કૃતજ્ઞતા, કર્ત્તવ્ય પાલન, ચિત્ત તથા ચરિત્રની શુદ્ધિની સાધના, પ્રયત્નપૂર્વક સત્યની રક્ષા તેમ જ પોતાના સ્વભાવવડે પ્રેરાયલાં સત્કાર્યોનુ સંપાદન એ સર્વ મનુષ્યના નિત્ય ધર્મ કહેલા છે અને જે મનુષ્ય ઈશ્વરમાં તદ્ગતચિત્ત, ભક્તિપ્રીતિકૃતજ્ઞતા પ્રતિ

રિત્ર તેમ જ સર્વજનહિતૈષી હોય છે તેઓ દુશ્ચરિત્ર તથા દુરાચારી આસ્તિકો કરતાં પરલોકના સામ્રાજ્યમા અધિક આદરણીય થાય છે, એ કોઇએ કદાપિ ભૂલી જવાનું નથી '

"અહા, પરલોકના સામ્રાજ્યની આવી વ્યવસ્થા હોવા છતા પણ મૂઢ અને મોહાધ મનુષ્યો સંપત્તિ તથા અધિકારના મદથી કેવાં કેવાં કુકર્મો કર્યા કરે છે! ખરેખર આ એક આશ્ચર્યનો જ વિષય છે." કમરપારાએ મનુષ્યજાતિની મોહાધતા વિશે પોતાનું આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

"સાંસારિક ધનસપત્તિ તથા વિષયવૈભવ કેવળ ભોગની જ વસ્તુઓ નથી, કારણ કે, એ વસ્તુઓનો જો લોકોના ઉપકારમાં વિનિમય થાય તો જ એમની સાર્થકતા થવાનો સભવ હોય છે. જે ક્ષુદ્ર અને મોહાંધ મનુષ્યો આ સત્ય તત્ત્વને ભૂલી જઇને પોતાના ધનવૈભવ તથા પોતાની પ્રતિભાનો દુરુપયોગ કરે છે અને પોતાની શક્તિ અનુસાર દીન તથા દુ:ખી જનોને સહાયતા આપવાને બદલે સ્વાર્થપરાયણતાની ગહન ગર્ત્તામાં જ પડ્યાં રહે છે તેઓ આ સસારમાં સમ્રાટ્ના સિંહાસને વિરાજમાન હોવા છતા પણ પરલોકવાસી થયા પછી કલ્પનાતીત દુ:ખો તેમ જ દુર્ગતિના ભોક્તા થાય છે, એમા તમારે લેશ માત્ર પણ શંકાને હૃદયમાં સ્થાન આપવાનું નથી" જમાલુદ્દીનની છાયામૂર્ત્તિએ અધિકાર તથા વૈભવ આદિના સદુપયોગ તથા દુરુપયોગના પારલૌકિક પરિણામને વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરી બતાવ્યું.

"ત્યારે કિબ્લગાહ પરલોકની રચના કેવા પ્રકારની હોય છે અને આ લોક તથા પરલોકની વ્યવસ્થામાં શો ભેદ છે તે કૃપા કરીને જણાવશો?" ગુલેદામ ધીમે ધીમે પોતાના ભયથી મુક્ત થઇને પારલૌકિક તત્ત્વને જાણવાની પ્રબળ ...ક્ષાને વશ થતી ગઈ અને તેથી તેણે પોતાના પિતાની છાયામૂર્ત્તિને આ ...માણેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો

જમાલુદ્દીનની છાયામૂર્ત્તિ પોતાની દુહિતાની જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરતી કહેવા લાગી કે. "પરલોક સૂક્ષ્મતર પરમાણુઓથી રચિત અને સુવિસ્તૃત પૃથ્વી સમાન છે, તેમ જ પરલોકના અધિવાસીઓ સૂક્ષ્મતર પરમાણુઓથી ગઠિત સર્વાંગસપન્ન મનુષ્યો સમાન છે. પરલોકમાં ગ્રામ, નગર, ઉદ્યાન, ઉપવન, નદી ... આદિ સર્વ પ્રકારના દૃશ્યો વર્તમાન છે અને ત્યા મનુષ્યો પોતાનાં કર્મફળ અ... ...ર સુંદર અથવા ભયકર, શીતલ અથવા સતાપયુક્ત કિવા સુગંધમય કે દુર્ગં... ...રીરને પ્રાપ્ત કરીને પોતાને યોગ્ય સ્થાન તથા સસર્ગને પ્રાપ્ત થઈ, ...મનુષ્ય ગમે તેટલા પરિમાણમાં પતિત તથા દુર્દશાગ્રસ્ત હોય, ...કમા ગયા પછી અનુતાપ તથા ક્ષમાયાચના દ્વારા ધીમે ધીમે ... ...ને મેળવી શકે છે સારાંશ કે, પરલોકમાં અનુતાપના અગ્નિથી બળવાનો ...સંગ પ્રાપ્ત ન થાય એટલામાટે પરમેશ્વરમાં અતઃકરણપૂર્વક ભક્તિ, મનુષ્ય માત્રમાં પ્રેમ, પિતા માતા તથા ગુરુજનોની સેવા, ઉપકારક મનુષ્યોપ્રતિ કૃતજ્ઞતા, કર્ત્તવ્ય પાલન, ચિત્ત તથા ચરિત્રની શુદ્ધિની સાધના, પ્રયત્નપૂર્વક સત્યની રક્ષા તેમ પોતાના સ્વભાવવડે પ્રેરાયલાં સત્કાર્યોનું સપાદન એ સર્વ મનુષ્યના નિત્ય ' કહેલા છે અને જે મનુષ્ય ઈશ્વરમાં તદ્ગતચિત્ત, ભક્તિપ્રીતિકૃતજ્ઞતા ...

વિનમ્ર, ન્યાયપરાયણ, મહત્, સ્નેહકરુણાર્દ્ર, કોમલ, સાધુ, સત્યનિષ્ઠ, પરહિત-પરાયણ તથા સચ્ચરિત્ર હોય છે તે મનુષ્યમાટે પરલોકમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભય હોતો જ નથી પરંતુ જે લોકો લોભ, લાલસા અથવા કોઈ નિકૃષ્ટ પ્રવૃત્તિની ઉત્તેજનાથી અન્ય જનોના અનિષ્ટ, અપમાન તથા ધર્મનાશના કાર્યોમાં જ પ્રવૃત્ત રહ્યા કરે છે; તે લોકો પરલોકમા જઇને દેવાત્માઓના શાસનથી તે અપમાન પામેલાં અથવા ક્ષતિગ્રસ્ત મનુષ્યો સમક્ષ ગોઠણભરિયે પડીને કાતરતા તથા દીન મુદ્રાથી ક્ષમા માગવાને બાધ્ય થાય છે. જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના હસ્તથી પીડાયલાંની ક્ષમા નથી માગતા ત્યાં સુધી તેમનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી થતું તેમ જ તેઓ ઉન્નતિને મેળવીને ઉચ્ચપદના અધિકારી પણ નથી થઈ શકતા; કારણ કે, આ વિષયમાં પરવરદિગારનો ન્યાય બહુ જ કઠોર હોય છે અને તે હોવો જ જોઇએ. જે લોકો મરી ગયા પછી પોતાના કર્મફળના અપરિહાર્ય પરિણામથી પ્રેત, પિશાચ, જિન અથવા તો કોઈ અન્ય અપદેવતાના અત્યંત ત્રાસજનક દેહને પામીને સાધુ પુરુષોથી દૂર અંધકારમા રહીને અથવા તો પૃથ્વીના કોઈ ઘૃણાજનક અપવિત્ર સ્થાનમાં ગુપ્ત રહીને દેહધારી મનુષ્યોને પીડવાના પ્રસંગને જ ખોળતા રહે છે તેઓ પણ અવસર આવતા પરલોકના અતિભયંકર શાસનને આધીન થઇને સન્માર્ગમાં ચાલવામાટે બાધ્ય થાય છે એવા વિઘાતક પિશાચાત્માઓની પણ અંતે તો મુક્તિ તથા કલ્પનાતીત ઉન્નતિ થઈ જાય છે. પરંતુ મુક્તિ તથા ઉન્નતિની પ્રાપ્તિ પૂર્વે તેઓ અગ્નિમા નખાયલા સુવર્ણ પ્રમાણે, પાપના પાવકમાં, દીર્ઘકાળ પર્યન્ત અત્યંત શોચનીય અવસ્થામા બળતા રહે છે, એ સદાસર્વદા સર્વ મનુષ્યોએ સ્મરણમાં રાખવાનું છે"

"ત્યારે આપને આ દશા કયા કર્મફળના અનિવાર્ય પરિણામના યોગે પ્રાપ્ત થયેલી છે? કારણ કે, આપનુ જીવન કોઈ પણ પાપ અથવા દુષ્કર્મથી કલંકિત નહોતું એ હું સારી રીતે જાણું છું." ગુલંદામે એક બીજી શંકા દર્શાવી.

ગુલંદામની આ શંકાને સાંભળતાંની સાથે જ છાયામૂર્ત્તિના મુખમંડળમાં એક પ્રકારના વિષાદની કૃષ્ણ છાયા આવી ગઈ અને તેણે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને કહેવા માંડયું કે. "કુર્રતુલ્અયન ગુલદામ, મારો તારામાં એટલો બધો પ્રેમ હતો કે તારા વિયોગથી હું મરવાની અણીપર આવી લાગ્યો તે વેળાયે પણ મારા દિલમાં અને મારી જબાનપર કલામુલ્લાહ તેમ જ અલ્મઇદો પરવરદિગાર એટલે કે જિન્દગીને પાછી બખ્શનાર અલ્જબ્બારના નામના જપને કાયમ રાખવાને બદલે તારા નામના જપને જ મેં કાયમ રાખ્યો હતો અને તારા આ ચાંદ જેવા મુખડાને જોવાની આશા મારા મનમાં એટલી બધી પ્રબળ થયેલી હતી કે તેના પરિણામે અમુક સમયને માટે મારે આ દશામાં રહેવું પડયું છે હવે મેં તારા મુખચંદ્રને આંખો ભરીને જોઈ લીધું છે તેમ જ જે શયતાનખસ્લત ગાઝીખાને તારા કૌમારનો દગાબાજીથી ભંગ કરીને તારો ભયંકર અપરાધ કર્યો હતો તે ગાઝીખાનની જિન્દગીનો તારા હાથથી ખાતમો થયો છે અને અત્યારે તે પરલોકમા અનુતાપ અથવા પશ્ચાત્તાપના પાવકથી બળી રહ્યો છે એટલે હવે મારામાટે આ દશામાં રહેવ આવશ્યકતા ન હોવાથી અત્યારે તારી અને કમરપારાની છેલ્લી મુલાકા

લેવામાટે જ હું તમારી પાસે આવ્યો છુ અને તે સાથે કમરપારા તથા તારા ભવિષ્યમા જે મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓ થવાની છે તે ઘટનાઓની કેટલીક પૂર્વ સૂચનાઓ પણ તમોને આપવામાટે હું મારા મનમાં સંતાડીને મારી સાથે લાવ્યો છુ. એ સૂચનાઓ આપી દીધા પછી હું અદૃશ્ય થઇશ અને પછી આ સસારમા આપણો બીજીવાર એકબીજા સાથે મેળાપ થવાનો નથી અને એટલા માટે તમારે મારી સૂચનાઓને લક્ષપૂર્વક સાભળી લેવાની છે"

"અમો આપની તે સૂચનાઓને લક્ષપૂર્વક સાંભળવાને તૈયાર છીએ." કમરપારાએ પૂજ્યભાવથી કહ્યુ

"માત્ર સાંભળવાને જ નહિ, પણ અમો આપ-કિબ્લજાહની પવિત્ર સૂચનાઓ પ્રમાણે વર્તવાને પણ તૈયાર છીએ" ગુલદામે હૃદયની અધિક શુદ્ધતાનો પરિચય કરાવ્યો.

"બેટી કમરપારા!" જમાલુદ્દીન પ્રથમ કમરપારાને ઉચિત સૂચનાઓ આપતો કહેવા લાગ્યો. "પરલોકતત્ત્વનું અત્યારે મેં જે આટલું વિસ્તૃત વર્ણન કરી સભળાવ્યુ છે તેનુ કારણ એ છે કે તારા ભાગ્યમાં અત્યારે બાદશાહ બાબરના વલીઅહદ હુમાયૂનની બીબી થવાનો અને ત્યાર પછી અલ્પ સમયમાં જ બાદશાહ હુમાયૂનની બાદશાહબેગમની પદવીને દીપાવવાનો યોગ લખાયલો હોવાથી જ્યારે તું સત્તા તથા સપત્તિની અધિકારિણી થાય ત્યારે મદથી છકીશ નહિ અને ધર્મ તથા નીતિના માર્ગને ચૂકીશ નહિ. બાદશાહની બેગમ થવા પછી તારા શૌહરના શિરપર મોટી આફત આવશે અને તે તેને બહુ ભટકાવશે, પણ તે વેળાયે પણ તુ તેની સાથે રહેજે અને ઔરતની વફાદારી કેવી હોય છે તે બરાબર બતાવી દેજે અને તારો સિતારો ચમકશે અને કેવળ દયાળુ હુમાયૂન બાદશાહની બાદશાહબેગમ તરીકે જ નહિ, પણ રૌનકુન્નિસા તરીકે પણ તારી નામના મુલ્કમશહૂર થશે. તું તારી બાલ્યાવસ્થામાં તારાં પાલક માતાપિતા અથવા તો તાતારી સૌદાગર અને તેની બીબી સાથે હજ કરી આવેલી હોવાથી બેગમ થયા પછી પોતાને હાજી બેગમના નામથી ઓળખાવજે અને હિન્દોસ્તાનની શહનશાહત કરતાં જન્નતની ઊંચી શહનશાહતને અપાવનાર પરવરદિગારની ઇબાદતમા જિન્દગીને વધારે ખપાવજે તુ દીનદાર તથા બાઇમાન હોવાથી વધારે નસીહત બેકાર છે; જો મેહરબાન અલ્‌ગફ્ફાર છે તો સવાબ હાસિલ છે અને અજાબ કિનાર છે!"

"આમીન, અલ્ આમીન!" કમરપારાએ આ શબ્દ ઉચ્ચારીને જમાલુદ્દીનના પવિત્ર ઉપદેશને પોતાના મસ્તકપર ચઢાવી લીધો.

આત્મિક જમાલુદ્દીન હવે પોતાની દુહિતા ગુલંદામને સંબોધીને બહુ જ ગંભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે "લખ્તેજિગર ગુલંદામ! ઉત્તમ આત્મિકો સાંસારિક મનુષ્યોના મનમાં રમી રહેલા ગુપ્ત વિચારોને જાણવાનું ખુદાની મેહરબાનીથી સામર્થ્ય ધરાવતા હોવાથી તારા મનમા જે વિચારો તથા ભાવો રમી રહ્યા છે તે મારા જાણવામાં આવી ગયા છે તેં તારા પોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરી લીધો છે કે શાદીથી પહેલા જ તારી અસ્મતમા દાગ લાગી ગયેલો હોવાથી હવે બીજા કોઈ પણ મર્દ સાથે નિકાહ ન કરવો અને બાકીની જિન્દગી તે વલ વદૂદ એટલે કે અત્યંત પ્રેમાળ ખુદાતાલાની ઈબાદતમા વીતાડી દેવી,

એ જ વધારે સારું છે તારી આ ભાવના અને તારો આ નિશ્ચય જો કે અતિશય ઉત્તમ તથા સન્માન્ય છે, કારણ કે, એ જિન્દગી આ દુનિયાના સઘળા મકરો ફરેબ તેમ જ જાહોજલાલીના હવસથી સર્વથા અજાણી, સરસ, પ્રતાપી તથા આનંદમયી જિન્દગી છે અને એ જિન્દગીમાં જે મહુબ્બત પ્રેમાળ પરવર-દિગારમાં રાખવામાં આવે છે તે બહુ જ પાક મહુબ્બત હોવાથી એ મહુબ્બતમાં કોઈ પણ જાતની નુકસાની કે બદનામી ખમવી પડતી નથી અને જન્નતને મેળ-વવામાટે મેહનત કરવી પડતી નથી, કારણ કે, ખુદાની ઈબાદતમાં જિન્દગી બસર કરનારને પોતાની મેળે જ જન્નત મળી જાય છે; છતા પણ મારી એવી સાન્ત્વના છે કે જ્યાં સુધી બની આદમ–મર્દ અથવા ઔરતની–આ જહાનેફાની-માની કેટલીક તમન્નાઓ પૂરી નથી થતી ત્યાં સુધી તે તમન્નાઓ તેના દિલને પોતા તરફ ખેંચ્યા કરે છે અને કેટલીક વાર એ તમન્નાઓ એટલી બધી જોરાવર થઈ જાય છે કે મોટા મોટા આબિદો જાહિદને પણ સયદે હવસ બનાવીને અવ-નતિની ઊંડી ગર્ત્તામાં પછાડી આ લોક અને પરલોક ઉભય લોકના નિવાસમાટે અયોગ્ય કરી નાખે છે એટલે પછી ઇન્સાનની 'ન ઇધરકે રહે ન ઉધરકે રહે,' એવી જ હાલત થઈ પડે છે. આવી હાલતમાં આવી પડવા કરતા જે મજહબમાં પોતાનો જન્મ થયો હોય તે મજહબના કાનૂન મુજબ આ દુનિયામાના જે શારીરિક તથા માનસિક સુખોને મેળવવાની મનમા આશા હોય તે આશાને નીતિની સીમામાં રહીને પૂરી કરી લેવી અને તે સાથે સદ્દગુણોનું પાલન કરી ખુદાની બદગી તથા ઇબાદથી જન્નતને મેળવવાની તૈયારી પણ કરતાં રહેવું, એ રસ્તો ઇન્સાનમાટે વધારે સીધો અને ફાયદાને અપાવનારો છે ગુલદામ! આ દુનિયામાં તારો જન્મ થયા પછી તેં કોઈ પણ પ્રકારનુ સુખ ભોગવ્યું નથી અને તું પોતાની કોઈ પણ મુરાદને હાસિલ કરી શકી નથી અને તેમાં વળી તું માહપારા નાજનીન છે, તારી ખીલતી જવાની છે અને મૌસમે શાદમાની છે એટલામાટે જ મારે આ ઇશારો કરવો પડે છે અને નસીહતનો આ સબક તારી આગળ ધરવો પડે છે તુ જહીન હોવાથી મારી આ નસીહતનો મુદ્દો તારા ધ્યાનમાં આવી ગયો હશે, તો એ મુદ્દાને જાણી લીધા પછી તારો શો ઇરાદો થાય છે? તારી ભાવના અવિચલ રહે છે કે થોડે ઘણે અંશે પણ બદલાય છે?"

"ત્યારે હું હવે કોઈ બીજા લાયક મર્દ સાથે શાદી અથવા નિકાહ કરી લઉં અને શૌહરની હિફાજતમા રહુ, એ જ આપ કિબ્લગાહનુ ફર્માન છે?" ગુલંદામે વિસ્ફારિત નયનોથી આશ્ચર્ય દર્શાવીને પૂછ્યુ

"જો ખુદાપરસ્તીમાટેની દૃઢતા છેવટ સુધી ન ટકી શકે તેમ હોય, તો નૌજવાન ઔરતમાટે શૌહરની મહુબ્બત તથા હિફાજત નવાજિશે સુબહાન છે." છાયામૂર્ત્તિએ સક્ષિપ્ત પ્રશ્નનુ સક્ષેપમાં જ ઉત્તર આપ્યું

"પરંતુ જન્નતનશીન પિદર. આપની આ કમ્નસીબ દુખ્તરની અસ્મતમાં એક કદાપિ ન ધોવાય તેવો દાગ છે." ગુલદામે પોતાના અપરાધને દર્શાવ્યો.

"ગુલદામ! તારી અસ્મતમાં લાગેલો તે દાગ ગાઝીખાનના ખૂનથી ધોવા-ઈને સાફ થઈ ગયેલો હોવાથી હવે તારી અસ્મત પાક તેમ જ બેદાગ છે." છાયામૂર્ત્તિએ ગુલદામના સંશયનુ નિવારણ કરી નાખ્યું

"જો એમ જ હોય તો આપ કિબ્લગાહના ફર્માન મુજબ વર્તવાને આ આપની તાબયેફર્માન અને નાચીજ દુખ્તર તૈયાર છે, કારણ કે, આપના કલામમા મારો પૂરો એતબાર છે. પરંતુ કિબ્લઓકાબા ! મને હવે પછી કોઈ વફાદાર, નેકકિરદાર અને મહુબ્બતશઆર શૌહર મળશે કે ગાજીખાન જેવો કોઈ પાજી ખાવિન્દ મળતાં વળી પણ મારી બધી આશાઓ ધૂળમાં મળી જશે ?" ગુલદામે પોતાના પિતાની આજ્ઞાને મસ્તકપર ચઢાવીને પોતાના ભાવિવિષયક એક પ્રશ્ન પૂછયો.

જમાલુદ્દીનની છાયામૂર્ત્તિએ ગુલંદામના એ મહત્ત્વના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવ્યુ કે: "મારા જિગરના આરામ, મારી અજીજ દુખ્તર ગુલંદામ ! મેં અત્યારે તારાપર શાદીનું દબાણ કર્યું છે તે એટલામાટે જ કે તારી કિસ્મતમા હવે પછી એક વફાદાર, નેકકિરદાર અને મહુબ્બતશઆર, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ એક સિતુને સલ્તનત અને આલીજાહ સરદારની બીબી થવાનો લેખ લખાયલો છે અને તેથી જો અત્યારે તુ આબિદા થવાની કોશિશ કરે તો પણ તારી તે કોશિશ પૂરી થઈ શકે તેમ નથી હવે પછી તારી જિન્દગીની છેલ્લી ઘડી સુધી તારા નસીબમાં અયશ, આરામ અને નેક કામ જ લખાયલાં છે; તારા દુ:ખના દિવસો વીતી ગયા છે અને સુખનાં વાણાં વાયલાં છે જ્યારે મારાં આ વચનો સત્ય સિદ્ધ થયેલા તારા જોવામાં આવે ત્યારે મને સંભારજે. પરવરદિગારનો એહસાન માનતી રહેજે અને આકેબતને સુધારજે."

"આપની આ અજીજ દુખ્તર ગુલંદામ આપના ફર્માન અને આપની તસીહતથી જરા પણ ખિલાફ વર્ત્તવાની નથી એ વિશે ખાતિરજમા રાખજો અને જન્નતમાથી મારા સરપર બારિશે દુવાયેનેક વર્ષાવતા રહેજો." ગુલદામે આજ્ઞાધારકતા દર્શાવી.

"શાબાશ, મારી દુખ્તર નેકઅખ્તર ! શાબાશ ! ! તારી કિસ્મતનો સિતારો હમેશા ચમકતો રહે, તારો સોહાગ હમેશા કાયમ રહે, તારો જહોહશમ દાયમ રહે, તુ નેક ઔલાદની માદરના ઓહદાથી સરફરાજ થાય અને રહમતે બારીથી ખુદાપરસ્ત રહી દીનદારીથી છેવટે જન્નતને મેળવવાની લિયાકતની માલિક થઈ જાય એ જ તારા આ જન્નતનશીન અને આ જહાનમાંથી ગુજરી ગયેલા ગરીબ પિદરની નેક દુવા છે" છાયામૂર્ત્તિએ ગુલદામના શિરપર આશીર્વાદની વૃષ્ટિ વર્ષાવતા આ પ્રમાણેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

"આમીન !" એ શબ્દના ઉચ્ચારથી ગુલદામે પિતાના આશીર્વાદને માનપૂર્વક મસ્તકે ચઢાવી લીધો.

એ પછી દિવસને નિકટમા આવેલો જોઇને છાયામૂર્ત્તિએ કહેવા માંડ્યું કે: "દિવસના સમયને સૂચવનારો મંદ પ્રકાશ હવે વિસ્તરવા માંડ્યો છે અને તેથી હવે મારા અદૃશ્ય થવાનો સમય નિકટમાં આવી લાગ્યો છે એટલામાટે મારી છેલ્લી સૂચના એ છે કે કમરપારાની શાહજાદા હુમાયૂન સાથે શાદી થઈ ગયા પછી તુ તારા આ મર્દાના લિબાસને ઊતારીને તારા અસ્લી જનાના લિબાસને ધારી લેજે અને કમરપારાની હિફાજતમાં રહેજે એટલે થોડા વખતમાં જ તારી શાદીનો મૌકો પણ આવી લાગશે અને તારો નસીબો પણ જાગશે. બસ; સમય થઈ ચૂક્યો છે, ખુદા હાફિજ !"

આ અંતિમ શબ્દો ઉચ્ચારતાંની સાથે જ જમાલુદ્દીનની છાયામૂર્તિ અચાનક અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને એ વેળાયે વિશેષ અને વિશેષ પ્રકાશ વિસ્તરવા માંડેલો હોવાથી ગુલદામ તથા કમરપારા નિદ્રાધીન થવાના વિચારને માંડી વાળીને આવશ્યકીય પ્રાતઃકર્મોના વિધિને આટોપી લેવાના કાર્યમાં એટલા-માટે નિમગ્ન થઈ ગઈ કે હુમાયૂન જાગ્રત થાય તે વેળાયે તેઓ તત્કાળ હુમા-યૂનની સેવામાં ઉપસ્થિત થઈ શકે. તેઓ પ્રાતઃકર્મના વિધિથી નિવૃત્ત થઈ ગઈ તો પણ હુમાયૂનની નિદ્રાનો ભંગ થયેલો ન હોવાથી તેમણે એક બાંદીને કાવો તૈયાર કરી લાવવાની આજ્ઞા આપીને અતિશય મંદ સ્વરથી પરસ્પર નિમ્નલિખિત વાર્તાલાપ અથવા સંવાદનો પોતાની ભાવિવ્યવસ્થાના નિશ્ચયમાટે આરંભ કરી દીધો

"ત્યારે, કમરપારા, હવે તારો શો વિચાર છે? તારા દિલ્દાર આગળ આજ-કાલમાં જ જાહિર થવાનો તારો ઇરાદો છે કે હજી આ વેષને આગળ લંબાવવાનો નિર્ધાર છે?" ગુલદામે કમરપારાને પૂછ્યું

"ગુલદામ, મારા એ દિલ્દારને ભેટવામાટે અને તેની મહબ્બતના આબે-હયાતને પીવામાટે મારું દિલ એવું તો તરસી રહ્યું છે અને એવું તો ઉછાળા મારી રહ્યું છે કે જેની ઇન્તહા નથી, છતાં પણ તેની ઉલ્ફતના ઇમ્તેહાનમાટે અને તેના જિગરમાં આતિશે ઇશ્કને વધારે ભડકાવવામાટે હાલ તરત અહીંથી દૂર થઈ જવાનો અને આ વેષને હજી થોડા દિવસ આગળ લબાવવાનો મારો વિચાર છે અને મારા તે વિચારને આજે જ અમલમાં મૂકવાનો મારો નિર્ધાર છે" કમરપારાએ પોતાના વિચાર તથા નિર્ધારને દર્શાવી દીધો

"અહીંથી ક્યાં જવાનો અને ક્યાં રહેવાનો તારો વિચાર છે? તેમ જ અહીં ચાંદખાન વગરની એકલી કમરપારા જ આવશે અને હુમાયુન ચાંદ-ખાનના સમાચાર પૂછશે તો તેની ગયરહાજરીનો આપણે શો સબબ બતાવીશું? તારા આશકના સવાલને કયા જવાબથી ઉડાવીશું?" ગુલંદામે બીજા બે ત્રણ સવાલો સાથે જ પૂછી નાખ્યા

પરંતુ એટલામાં જ બાંદી કાવો લઇને આવી લાગી અને કમરપારા તથા ગુલદામ કાવો પીવાના કાર્યથી હજી તો નિવૃત્ત થઈ નહોતી એટલામાં હુમાયૂનના જાગવાની ખબર આવી એટલે કમરપારાએ ગુલદામને કહ્યું કે "હવે અત્યારે આવી ગુફ્તગૂ કરવાનો મૌકો ન હોવાથી તારા એ સવાલોના જવાબ હું આજે આપણે અહીંથી રવાના થયા પછી રાસ્તામાં આપીશ; કારણ કે, મારો અહીંથી આજે જ બલ્કે રજા મળે તો અત્યારે જ કમરપારાને લઈ આવવાના બહાનાથી રવાના થઈ જવાનો મુસ્તકીમ ઇરાદો છે"

તેઓ હુમાયૂનના તબૂમાં આવી તે વેળાયે હુમાયૂન ગુસ્લ કરીને મોડી રાત સુધીના જાગરણથી થયેલી સુસ્તીને મટાડવામાટે તીવ્ર કાવો પીતો બેઠો હતો એટલે કમરપારા તથા ગુલદામને પણ તેણે કાવો પીવાનો આગ્રહ કર્યો અને તેના આગ્રહને માન આપવામાટે તેમણે બીજી વાર કાવાની બબ્બે પ્યાલી-ઓને ઇન્સાફ આપ્યો કાવો પીતાં પીતાં હુમાયૂને કમરપારાને સંબોધીને કહ્યું કે: "રફિક ચાંદખાન, આ તંબૂમાં આવીને સૂઈ ગયા પછી કમરપારાને જ હું ખાબમાં જોતો રહ્યો છું અને તેથી અત્યારે મને એમ જણાય છે કે જાણે હું

આખી રાત ઊંઘ્યો જ નથી અને મારે આખી રાતનો ઉજાગરો કરવો પડ્યો છે; એટલામાટે મારી તને એ જ વિનતિ છે કે તને જે કાંઈ પણ સાધનો જોઇએ તે લઇને આજે અને અત્યારે જ અહીંથી રવાના થઈ જા અને તારી હમ્શીરા કમરપારાને તે જ્યાં હોય ત્યાંથી સાથે લઇને બની શકે તેટલી ઊતાવળથી પાછો અહીં મારી પાસે આવી જા, કારણ કે, હવે મારાથી તેની જુદાઇનો ગમ સહી શકાતો નથી, જોરે મહબ્બતને રોકી રખાતો નથી."

"ખરેખર મારી કમ્તરીન હમ્શીરા નસીબદાર છે કે આપ નામદારનો તેનામાં આટલો બધો પ્યાર છે હજરત સલામત, આપ માયૂસ ન થાઓ; આ ખાદિમ આજે અને અત્યારે જ કમરપારાને અહીં લઈ આવવામાટે રવાના થવાને તૈયાર છે; અમને સિપાહોની જરૂરત નથી કે ન વધારે જરોમાલ દરકાર છે. અમો બન્ને દોસ્તો સાથે છીએ તો બસ છે અમારા માલેજરને પણ આપ નામદાર સંભાળજો અને મારા માલેજરની માલિકો મુખ્તાર કમરપારાને જ બનાવજો પણ અમારા આવ્યા પહેલાં આપ નામદારે એક બંદોબસ્ત કરી રાખવાનો છે, અને તે એ કે કમરપારા અહીં આવ્યા પછી સુલ્તાન સલામતનો તેની સાથેની આપ નામદારની કદખુદાઈ વિશે કાંઈ પણ એતેરાજ ન આવવો જોઇએ; નહિ તો કમરપારાનું મોત થઈ જશે અને તે બિચારી તમન્નાઓની ભરેલી જ બેવક્ત જન્નતનશીન થશે."

"મારા મેહરબાન પિદરના એતેરાજના બારામા તારે કાંઈ પણ ખૌફ રાખવાનો નથી; કારણ કે, આ કદખુદાઇમાટે તેમની મન્જૂરી તો ક્યારનીયે મળી ચૂકી છે; ફક્ત કમરપારાના આવવાની જ દેરી છે, એટલે જે દિવસે તે મારી દિલબર અહીં આવશે તેને બીજે જ દિવસે શાદી ખાનાઆબાદીની ધામધૂમ મુહૈયા થઈ જશે. આ શાદી થઈ જવા પછી હું તારી શાદીનો પણ બંદોબસ્ત કરાવીશ અને તને પણ કોઈ ગુલદામ નાજનીનનો શૌહર બનાવીને તારી ખાનાઆબાદી કરી બતાવીશ." હુમાયૂને નિષ્કપટ ભાવથી ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

હુમાયૂનના અંતિમ શબ્દો સાંભળીને કમરપારા તથા ગુલદામને એવું તો હસવું આવ્યું કે પોતાના તે હસવાને તેમણે બહુ જ પ્રયત્ન કરીને બળાત્કારે દબાવ્યું. હુમાયૂનની જિવ્હાથી આ અભિવચન મળી જતાં કમરપારા તથા ગુલદામ તેની આજ્ઞા લઇને તેની પાસેથી ઊઠી ગઈ અને આગ્રામાં આવી જે કાંઈ થોડીઘણી તૈયારી કરવાની હતી તે કરી લઇને પોતાના અશ્વોપર આરૂઢ થઈ આગરામાંથી રવાના થઈ ગઈ તેઓ ક્યા જવાની હતી એ વિશેનો અદ્યાપિ તેમણે કશો પણ નિશ્ચય કર્યો નહોતો એટલે હાલ તરત તો ફતેહપુર સિક્રીની દિશામાં જ તેમણે પોતાના અશ્વોને ચલાવ્યા

પ્રકરણ ૨૧ મું

શાદીમુરાદી અને ખાનાઆબાદી

બાબરે જે વેળાયે આગ્રાનગરને હસ્તગત કરી લીધુ અને હિન્દોસ્તાનના બાદશાહ તરીકે પોતાના નામની આણ વર્ત્તાવી દીધી; તે વેળાયે આરંભમાં

બાબરના સૈનિકો ત્યાંના હિન્દુ તથા મુસલ્માન નાગરિકો સાથે સાક્ષાત્ક્ષ્રુતઃ વિજેતાના અધિકારથી વર્ત્તતા હોવાથી આગ્રાના હિન્દુ તથા મુસલ્માન નાગરિકોએ બાબરના સૈનિકો પ્રતિ શત્રુતાનો ભાવ દર્શાવવા માંડ્યો હતો; કૃષિકારો તથા ગ્રામ્યજનોએ આગ્રાનગરમાં આવવા જવાનું પણ માંડી વાળ્યું હતુ અને તેથી આગ્રાના બાજારોમા જનશૂન્યતા વિના અન્ય કાંઈ પણ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકતુ નહોતુ. આગ્રાની આસપાસના કેટલાક કિલ્લાઓને તે કિલ્લાના સરદારોએ પોતાના રક્ષણમાટેના સાધનોથી તૈયાર રાખ્યા હતા, કારણ કે, નવીન બાદશાહ સાથે મિત્રતાથી વર્ત્તીને તેના પ્રતિ રાજભક્તિ દર્શાવવાના કાર્યને તેઓ ધિક્કારતા હતા ગગા નદીનો પરતીરવર્ત્તી પ્રદેશ અદ્યાપિ અફગાનોના જ અધિકારમાં હતો અને ત્યાંના રાજ્યમાં અફગાનોની જ સત્તા વર્ત્તમાન હતી. તે પ્રદેશના કેટલાક અફગાન સરદારો કે જેઓ ઇબ્રાહીમ લોદીના મરણની ઘટના પૂર્વે બે વર્ષથી વિદ્રોહી થયેલા હતા તેઓ બાબરના વિજય પછી પોતપોતાની સ્વતંત્ર સત્તાને જાળવી રાખવામાટે એક બીજા સાથે મળી ગયા હતા અને બાબરનાં ચરણોને ભારતવર્ષની ભૂમિમાંથી ઉખેડી નાખવામાટેના પ્રયત્નોમાં લાગી ગયા હતા. પરતુ બાબર તથા તેના વંશજોની સત્તાને દીર્ઘકાળ પર્યન્ત આર્યાવર્ત્તમા અવિચળ રાખવાની પરમેશ્વરની ઈચ્છા હોવાથી બાબરને પણ પોતાના ચરણોની ભારતભૂમિમાં સ્થિરતા કરવામાટેનાં એક પછી એક અનુકૂળ સાધનો પ્રાપ્ત થતા ગયાં અને તેથી તેના શત્રુઓના ઉપર્યુક્ત પ્રયત્નો લેશ માત્ર પણ ફળીભૂત થઈ શકયા નહિ.

સુલ્તાન બાબરે પોતાના દૃઢ નિશ્ચય તથા પોતાની અલૌકિક ઉદારતાના પ્રભાવવડે પોતાના સિપાહ, સિપાહસાલાર તથા સરદારોના સ્વદેશમાં પાછા જવાના વિચારોને ફેરવી નાખીને તેમને હિન્દુસ્તાનમાં રહેવામાટે રાજી કરી લીધા હતા, એ તો પૂર્વે જણાવેલુ જ છે, અને ત્યાર પછી જેવી રીતે બાબરનો વિશ્વવિખ્યાત વીરપૂર્વજ તૈમૂર હિન્દુસ્તાનને જીતી લીધા પછી માત્ર લૂટથી જ સતોષ માનીને હિન્દુસ્તાનમાંથી પોતાના મુલ્કમાં ચાલ્યો ગયો હતો તેવી રીતે બાબર હિન્દુસ્તાનમાંથી ચાલ્યો જવાનો નથી, કિન્તુ હિન્દુસ્તાનમા જ કાયમ મુકામ થવાનો છે એટલે ભારતવર્ષમાં જ તે પોતાનો સ્થાયી નિવાસ કરીને રહેવાનો છે એ વાર્ત્તાનો જેમ જેમ જનસમાજમાં વિશેષ અને વિશેષ પ્રચાર થતો ગયો તેમ તેમ ઇબ્રાહીમ લોદીના કેટલાક પ્રભાવશાળી તથા પ્રતિષ્ઠિત સૈન્યાધિકારીઓ તથા સરદારો પોતપોતાની સેના સહિત આવીને બાબરના પક્ષમાં મળી જવા લાગ્યા અને તેથી બાબરના સિંહાસનની સ્થિરતા અધિક દૃઢ તથા બલિષ્ઠ થવા લાગી બાબરે એ સર્વ સૈન્યાધિકારીઓ તથા સરદારોને મોટી મોટી પદવીઓ તેમ જ સારા સારા માનવર્ધક ખિતાબો આપીને તેમના વિશ્વાસને મેળવી લીધો અને તેમના હૃદયોમાં પોતાના પ્રભાવને ઉત્તમતાથી સ્થાપી દીધો એ ઉપરાંત બાબરના વિજયના તેમ જ તેના ભારતવર્ષમાં સ્થાયી થવાના નિશ્ચયના સમાચાર તાતાર અને ઇરાન આદિ દૂર દેશોના લોકોના સાંભળવામા આવતા ગયા તેમ તેમ તાતારી લોકો એટલે કે બાબરના પૂર્વ પ્રજાજનો ધનાઢ્ય થવાની લાલસાથી સમુદાયબદ્ધ થઇને ભારતવર્ષમાં આવવા લાગ્યા તેમ

પત્થરની એક ઇમારત બાંધવામાં આવી હતી. અને કૂવાની પડથાળની હદથી બહાર પત્થરની એક મસ્જિદ પણ નિર્માણ થઈ હતી; પરતુ કારીગરોએ તે મસ્જિદ હિન્દુસ્તાનના ઢગની બનાવેલી હોવાથી બાબરને માત્ર એ મસ્જિદ જેટલી ગમવી જોઇએ તેટલી ગમી નહોતી કૂવામાથી અર્હટ* દ્વારા પાણી કાઢીને બનાવટી નહરોમા પહોંચાડવાની આવી જ વ્યવસ્થા યમુના તીરપ્રાંતમાંના બગીચા તથા હમ્મામમાં પણ કરાયલી હતી એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા નથી. બાબરના યમુના તીરપ્રાંતસ્થ ઉદ્યાનને લોકો જો કે 'કાબુલ'ના નામથી ઓળખતા હતા, પરતુ બાબરે પોતે તો તેનું નામ 'ચહાર બાગ'† જ રાખ્યું હતું. 'ચહાર બાગ' તથા નવીન મહાલય તૈયાર થતાં સુધીમાં પાચેક મહિનાનો સમય વીતી ગયો અને જ્યારે બાગ તથા મહાલય બન્ને તૈયાર થઈ ગયા એટલે પછી બાદશાહ બાબરે નવીન મહાલયમા દરબાર ભરવાનો અને 'ચહાર બાગ'મા નિવાસ કરીને શીતલતાના સુખને અનુભવવાનો આરમ્ભ કરી દીધો.

એક દિવસ સંધ્યાસમયથી કિંચિત્ પૂર્વે બાદશાહ બાબર 'ચહાર બાગ'માંના પોતાના હમ્મામમાં સ્નાન કરતો બેઠો હતો; રૂપસુદરી બાંદીઓ તેના શરીરપર સુગધમય ગુલાબની ધારાનું સિંચન કરતી હતી અને બીજી બાદીઓ વારાફરતી તેના શરીરપરના મલને પોતાના કોમલ કરતલોના ઘર્ષણથી દૂર કરવાના પ્રયત્નમા લીન થયેલી હતી જ્યારે બાદશાહની ઇચ્છા થાય ત્યારે ઉપર છતમાં ભરી રાખેલા જળમાંના છિદ્રાન્વિત નળને છોડવામા આવતો હતો અને તેથી જાણે વર્ષાના જળથી જ તે સ્નાન કરતો હોયની ! એવો જ બાબરને ભાસ થતો હતો તે આવી રીતે સ્નાનજન્ય આનંદના ઉપભોગમા તલ્લીન થયેલો હતો એટલામાં એક બાંદીએ આવીને નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે.—

"આલમપનાહ, સિયાલકોટથી જન્નતનશીન આલમબાનનાં બેગમ નાહિરાખાનમને લઇને પંજાબના સૂબેદાર દિલાવરખાનના સિપાહો કિલ્લામા આવી લાગ્યા છે અને નાહિરાખાનમ આપ નામદારને મળવાની ખાહિશ ધરાવે છે એવો પયગામ લઇને એક સિપાહ કિલ્લામાંથી આવ્યો છે"

"અસ્મતપનાહ નાહિરાખાનમ આવી લાગ્યા? બહુ સારું થયું" નાહિરાખાનમના આગમન વિશે આ પ્રમાણેનો આનદ દર્શાવીને બાબરે પ્રથમ જે બાંદીઓ તેને સ્નાન કરાવતી હતી તેમને સ્નાનકાર્યની સત્વર સમાપ્તિની આજ્ઞા આપી દીધી, અને ત્યાર પછી જે બાદી આ સમાચાર લઇને આવી હતી તે બાદીને સબોધીને કહ્યું કે. "મામૂતા, જે સિપાહી કિલ્લામાથી નાહિરાખાનમનો પયગામ લઇને આવ્યો છે તેને જણાવી દે કે જૂના શાહી મહલમાં નાહિરાખાનમને બાઇજ્જત રહેવાની ગોઠવણ કરી આપો અને તેમને જણાવો કે બાદશાહ સલામત પોતાની દુખ્તરને મળવામાટે તથા દિલાસો આપવામાટે થોડી વારમા જ આવી લાગશે"

---

* કૂવાઓના પાણીને ખેંચીને ઊચુ ચઢાવનાર એક પ્રકારના યત્રને હિન્દી અથવા હિન્દુસ્તાની ભાષામા 'અર્હટ' કહેવામા આવે છે

† 'ચહાર બાગ'નો સત્ય અર્થ તો 'ચાર બગીચા' જ થાય છે, પરતુ તુર્કી ભાષામા ઉદ્યાનયુક્ત રાજમહાલયને 'ચહાર બાગ' કહેવામાં આવે છે અને અહીં પણ એનો એ જ અર્થ સ્વીકારવાનો છે.

"જેવો હુકમ" આ પ્રમાણે કહીને બાંદી ત્યાંથી ચાલતી થઇ ગઇ અને તેના ગયા પછી બાબર પણ સ્નાનના કાર્યથી સત્વર મુક્ત થઇને પોતાનો મામૂલી સાદો પોશાક પહેરી લઇને 'બહાર બાગ'માંથી કિલ્લામાં જવામાટે રવાના થયો

*   *   *   *   *

બાબર જે વેળાયે કિલ્લામાં આવી લાગ્યો તે વેળાયે જૂના શાહી મહલમાં નાદિરાખાનમના નિવાસમાટેની બાબરના ફર્માબર્દાર મુસાહિબોએ સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપી હતી અને નાદિરા બાબરના આગમનની પ્રતીક્ષા કરતી શાહી મહલના ઉપરના દીવાનખાનામાં બેઠી હતી. નાદિરાના સૌભાગ્યરવિનો આલમખાનના અંત સાથે અસ્ત થયેલો હોવાથી જ્યારથી તેણે પોતાના પતિના મૃત્યુના શોક-કારક સમાચાર સાંભળ્યા હતા ત્યારથી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારોનો ત્યાગ કરી દીધો હતો અને શોકદર્શક કાળાં વસ્ત્રો જ પરિધાન કરવા માંડ્યાં હતાં એટલે અત્યારે પણ તે કૃષ્ણ વસ્ત્રો પરિધાન કરીને જ બેઠી હતી પરંતુ આવી શોકમયી પરિસ્થિતિ તથા આવાં શોકદર્શક વસ્ત્રોમાં પણ તેના નૈસર્ગિક સૌન્દર્યની છટા એવી તો મનોહારિણી દેખાતી હતી કે તે સૌન્દર્યછટામાં પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની સૌન્દર્યછટાને પણ ઘડીભર શર્માવી દેવાનું પૂર્ણ સામર્થ્ય વિલસી રહ્યું હતું

નાદિરા જાગ્રત હોવા છતાં વિચારનિદ્રામાં પડેલી હતી, પરંતુ અચાનક એક બાંદીએ આવીને તેની વિચારનિદ્રાનો ભંગ કરી નાખ્યો અને કહેવા માંડ્યું કે "બેગમ સાહબા, બાદશાહ સલામત પધાર્યા છે અને તે નામદાર અહીં આવવા-માટે આપની પરવાનગીની રાહ જોતા નીચેના દીવાનખાનામાં બેઠા છે."

"બાદશાહ સલામતને બાખુશી અહીં પધારવાનું જણાવો; હું તે નામ-દારના ઇસ્તકબાલમાટે તૈયાર થઇને જ બેઠી છું" નાદિરાએ બાબરને લઈ આવવા-માટેની બાંદીને સૂચના આપી દીધી

બાંદી નીચે જવાને ચાલતી થઈ અને નાદિરા બુર્કાપોશ* થઇને એટલે કે અવગુંઠનરૂપ મેઘાવરણથી પોતાના વદનવિધુને આવૃત્ત કરીને બાબરના સ્વાગત-માટે તૈયાર થઇને ઊભી રહી થોડી વારમાં જ બાબર ત્યાં આવી લાગ્યો અને નાદિરાને બુર્કાપોશ જોઇને આશ્ચર્ય દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો કેઃ—

"મારા જન્નતનશીન દોસ્ત આલમખાનના અસ્મતપનાહ અને પાકદામન બેગમ નાદિરાખાનમ! હું આપને મારી એક નાની હમ્શીરા અથવા તો મારી દુખ્તર માનું છું અને તેથી હમ્શીરાને પોતાના બિરાદર આગળ અથવા દુખ્તરને પોતાના પિદર આગળ બુર્કાપોશ થઇને ઊભેલી જોવાથી જો મારા મનમાં અજા-યબી થાય તો તે બેજા અજાયબી તો ન જ કહેવાય જો મારામાં આપનો એત-બાર હોય અને આપ મને નેકમર્દ માનતા હો, તો આ બુર્કાને કાઢી નાખો અને

* પર્દાનશીન મુસલ્માન બાનૂઓ મસ્તકથી ચરણ પર્યન્ત શરીરને ઢાંકી દેનારું જે એક વસ્ત્ર પહેરે છે તેને 'બુર્કા' કહેવામાં આવે છે એ બુર્કામાં નેત્રો આગળના ભાગમાં માત્ર બે છિદ્રો વિના અખંડતા જ હોય છે અને તેથી બુર્કા-પોશના શરીરનો કોઈ પણ ભાગ કોઇના જોવામાં આવી શકતો નથી. બુર્કાને ધારનાર 'બુર્કાપોશ' કહેવાય છે

એક દુખ્તર જેવી રીતે પોતાના પિદર સાથે ગુફ્તગૂ કરે છે તેવી રીતે પાક દિલથી મારી સાથે ગુફ્તગૂ કરો."

"જ્યારે આપ નામદાર અસ્મતપનાહ તથા પાકદામન કહીને મારા જેવી એક હકીર ઔરતની ઇજ્જતને આટલી હદ સૂધી વધારો છો અને મને પોતાની દુખ્તર તરીકે સ્વીકારો છો, તો પછી પિદર સાથે ગુફ્તગૂ કરતાં દુખ્તર બુર્કાપોશ રહે એ કોઈ પણ રીતે વાજિબ નથી અને તેટલામાટે હું આપ નામદારના ફર્માનને માન આપી બુર્કાને મારા શરીરપરથી દૂર હટાવું છું, આપ નામદારની પવિત્ર ભાવનાને માથાપર ચઢાવું છું" એમ કહીને નાદિરાએ બુર્કાને ઉતારી નાખ્યો.

બાબરને અત:પૂર્વ નાદિરા સાથે પ્રત્યક્ષ વાર્તાલાપ કરવાનો કિંવા તેના મુખચન્દ્રના દર્શનનો પ્રસંગ મળ્યો નહોતો એટલે નાદિરાના મુખપરથી બુર્કો દૂર થતાં જ તેના અત્યંત મનોહર સ્વર્ગીય લાવણ્યને જોઇને બાદશાહ બાબર ઘડીભર તો આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયો અને પોતાના મનમાં તેના અલૌકિક સૌન્દર્યની પ્રશંસા પણ કરવા લાગ્યો, પરંતુ નાદિરાના રૂપની એ પ્રશંસાને તેણે સભ્યતા તથા શિષ્ટાચારનો ભંગ ન થવા દેવામાટે વાણીદ્વારા બહાર નીકળવા ન દીધી, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ કદાચિત્ કોઈ અનુચિત શબ્દ મુખમાંથી બહાર નીકળી ન જાય એટલામાટે તે નાદિરાની ઉદારતા વિશે પોતાની કૃતજ્ઞતાને દર્શાવતો કહેવા લાગ્યો કે—

"ખુદાના આ એક નાચીજ બન્દાના કઓલમાં એતબાર રાખી પોતાના ચહેરાપરથી બુર્કાને હટાવીને આપે મારી ઇજ્જત વધારી છે તેમાટે આપ નામદાર બેગમનો હું મમ્નૂન છું, નેહાયત એહસાનમંદ છું"

"આપ નામદાર જેવા એક આલીખાન્દાન, આલીવિકાર અને નેકકિર્દાર બાદશાહે આ એક હકીર ઔરતને પોતાની દુખ્તર તરીકે માનવાને લાયક ગણી છે, એથી હું પણ મારી ઇજ્જત તથા ઇજ્જતમાં બહુ જ વધારો થયેલો માનું છું અને પરવરદિગાર પાસેથી એ જ માગું છું કે મને તે આપની ઇઅસ્મત્ અને પાકદામન દુખ્તર થવાની લાયકી બખ્શે!" નાદિરાએ નમ્રતા સહિત પોતાની પવિત્ર ભાવનાનો પરિચય કરાવ્યો.

એની પુષ્ટિમાં 'આમીન' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીને બાબરે નાદિરાને આશ્વાસન આપતાં કહેવા માંડ્યું કે. "અજીજ દુખ્તર, તમારા નેકનામ શૌહર મયદાને જંગમાં શહીદ થવાથી તમારા સરપર એક બેવા તરીકે જિન્દગીને વીતાડવાની જે આફત આવી પડી છે તે જોઇને મારા દિલમાં જે દિલગીરી થાય છે તેના બયાનની આ કમજોર જબાનમાં તાકત નથી જો આલમખાનનો ઈન્તકાલ ન થયો હોત, તો આ હિન્દોસ્તાનના તખ્તપર તેમને જ બેસાડીને મારો કાબુલ ચાલ્યા જવાનો મુસ્તકીમ ઇરાદો હતો, પરંતુ આલમખાન જન્નતનશીન થવાથી મારી તે મુરાદ બર ન આવી અને જે તખ્તનશીની તથા બાદશાહી આલમખાનની થવાની હતી તે મારા હિસ્સામાં આવી હું કદાચિત્ લોદી ખાન્દાનના કોઈ નબીરાને હિન્દોસ્તાનનો સુલ્તાન બનાવવાની ઉદારતા બતાવત; પણ એક તો સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીના ખરાબ અમલથી હિન્દોસ્તાનની રૈયત એટલી બધી નારાજ થયેલી છે અને કંટાળી ગયેલી છે કે લોદી

ખાન્દાનમાંથી તેનો એતબાર ઉઠી ગયો છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ અફગાન સરદારો પણ બાગી–બળવાખોર–થઇને રૈયતને પીડવાનો જ ધંધો આદરી બેઠા છે લોદી ખાન્દાનમાં એક આલમખાન જ હીરો હતો, પણ તે ચાલ્યો ગયેલો હોવાથી હવે બધા પત્થર અને કાંકરા જ બાકી રહ્યા છે અત્યારે તો હવે લોદી ખાન્દાનના જે નબીરા મારા જોવામાં આવે છે તેઓ જેમ દેખાવમા ભયંકર છે તેમ જ તેમનામા બુદ્ધિ તથા ચાહકતાનો સર્વથા અભાવ છે, તેમના રીતિ રિવાજો સભ્યતાથી વિરુદ્ધ છે, તેમનાં હૃદયમા દયા તથા બંધુપ્રેમનો લવ લેશ પણ નથી, તેમનામાં કલાકૌશલ્યને ખીલવવાની શક્તિ નથી અને કારીગરીની કદ્ર કરવાની તેમનામાં જરા પણ લાયકાત નથી, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ શરીરને સુખમય તથા જીવને આનંદમા રાખવાનું જ્ઞાન પણ તેમનામાં ન હોવાથી પરિણામ એ થયું છે કે આ હિન્દોસ્તાન જેવા સોના તથા ચાંદીથી ભરેલા દેશમાં સારુ અન્ન, સારુ માંસ, દ્રાક્ષ, ખરબૂજા, બર્ફ અને સારુ શીતળ જળ પણ મળી શકતુ નથી અને રાત્રિના અધકારને નિવારવામાટે સાધારણ મીણબત્તીને મેળવવાનુ કાર્ય પણ અશક્ય થઇ પડે છે અફગાનોમાં ધર્માન્ધતા પણ વધારે પડતી હોવાથી તેમના હાથે હિન્દુ પ્રજાપર ન થવા જોઇએ તેવા અત્યાચારો થાય છે અને તેથી હિન્દોસ્તાનના હિન્દુ રાજાઓ પણ અફગાનોના તેમ જ લોદી ખાન્દાનના કટ્ટા દુશ્મન બની ગયા છે આવી પરિસ્થિતિ હોવાથી જો લોદી ખાન્દાનના હાથમાં હિન્દોસ્તાનની રિયાસત રહેશે, તો થોડા વખતમાં જ હિન્દોસ્તાનમાથી મુસલ્માનોના પગ ઊખડી જશે એમ ધારીને હિન્દોસ્તાનમાં જે રિયાસતના યોગે રાજ્યકર્ત્તાના હસ્તથી અથવા તો રાજ્ય કરનારી જાતિના હસ્તથી પ્રજાપર થતા અયોગ્ય અત્યાચારોનો સદાને માટે અંત આવી જાય, પ્રજાના કલ્યાણમાટેના પોતાના કર્ત્તવ્યોને બાદશાહો સમજતા થાય, હિન્દુ તથા મુસલ્માન વચ્ચેનો કુસંપ દૂર થઈ જાય અને કોઇના પણ ધર્મમા હસ્તાક્ષેપ કરવાનો કિંવા ધર્મના નામથી અન્યધર્મીય પ્રજાજનોને પીડવાનો આપણો લેશ માત્ર પણ અધિકાર નથી એ તત્ત્વ અહુલે ઇસ્લામ બાદશાહોના જાણવામા આવી જાય એવી આદર્શ મુસલ્માની રિયાસતનો પાયો નાખવાના ઇરાદાથી મેં હિન્દોસ્તાનના બાદશાહનુ પદ સ્વીકારી લીધુ છે અને મારી એ આશા મારા પોતાના તથા મારા વશજોના રાજત્વકાળમાં ફળીભૂત થાય, એ જ પરવરદિગાર પાસેથી મારી એક માત્ર માગણી છે છતાં પણ જો તમને મારું આ બોલવું ખોટુ ભાસતું હોય અને હિન્દોસ્તાનની બાદશાહી લોદી ખાન્દાન પાસેથી છીનવી લેવામાં મેં ગયરઇન્સાફ કર્યો છે એમ જ તમને જણાતુ હોય, તો તમો જેનું નામ આપો તે લોદી ખાન્દાનના નબીરાને તખ્તનશીન કરીને આવતી કાલે જ હુ હિન્દોસ્તાનને સદાને માટે છોડી જવાને તૈયાર છુ. તમો પોતાના દિલમાં કોઈ પણ જાતનો વસવસો ન રાખશો અને તમારા જે કાંઈ પણ ખયાલાત હોય તે મને જણાવી દેશો તો મારાપર તમારો એહસાન થશે”

બાબરના આ વિનયપૂર્ણ તથા વિચારણીય ભાષણનું શ્રવણ કરીને નાદિરા વિચારમગ્ન થઈ ગઈ અને કેટલીક વાર પછી અમુક પ્રકારના નિશ્ચયપર આવીને વિનીત ભાવ તથા મૃદુલા વાણીથી કહેવા લાગી કે “સુલ્તાનેવક્ત અથવા મારા બબ્જાયે પિદર શાહનશાહ! લોદી ખાન્દાનના કોઈ પણ નબીરામાં અત્યારે હવે

હિન્દોસ્તાનની રિયાસતને સંભાળવાની તેમ જ ચલાવવાની લાયકી રહી નથી અને તેથી જો લોદી ખાન્દાનના હાથમાં જ હિન્દોસ્તાનની રિયાસત રહેશે, તો હિન્દોસ્તાનમાંથી મુસલ્માની રિયાસતની જડ હમેશાને માટે ઊખડી જશે, એ આપ નામદારની રાય રાસ્ત તથા દુરુસ્ત છે અને તેથી લોદી ખાન્દાનના કોઈ પણ નબીરાને હિન્દોસ્તાનનાં તાજોતખ્તનો માલિક બનાવવાની આપ નામદારને સલાહ આપવી એ સખ્ત નાદાની છે. ખુદાએ જે કાંઈ પણ કર્યું છે તે સારું જ કર્યું છે, આપ નામદાર જેવા તજરૂબાકાર, રહમદિલ, રૈયાયાપરવર અને મુન્સિફ સુલ્તાનના દસ્તે મુબારિકમાં હિન્દોસ્તાનની રિયાસત આવી પડેલી છે એટલે હવે હિન્દોસ્તાનની રૈયતને જરૂર આરામ મળશે અને આપ નામદારની સઘળી આશાઓ ફળીભૂત થશે, એવી મને ગયબી બસારત થયા કરે છે. હવે તો આપની આ દુખ્તરની એ જ દુવા છે કે આપ નામદારના દસ્તે મુબારિકથી હિન્દોસ્તાનની જમીનમાં નવીન મુસલ્માની શહનશાહતનો જે પાયો નખાયો છે તે દિવસે દિવસે મજબૂત થાય, મુગલિયા ખાન્દાનની શહનશાહત હિન્દોસ્તાનમાં હમેશાને માટે કાયમ રહે અને બાદશાહ બાબરનું નામ હિન્દોસ્તાનની હવે પછીની તવારીખમા 'નૂરે ઇસ્લામ' તરીકે મશહૂર થઈ જાય"

"આમીન!" બાબરે એ શબ્દના ઉચ્ચારથી નાદિરાની શુભ ભાવના અથવા તો ભલી દુવાને પોતાના મસ્તકપર ચઢાવી લીધી અને ત્યાર પછી તે નાદિરાને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે "અજીજ દુખ્તર! ત્યારે હવે તમારો ક્યાં રહેવાનો તેમ જ પોતાની જિન્દગીને કેવી રીતે વીતાડવાનો વિચાર છે તે જણાવશો? અત્યાર સૂધી દેહલી લોદી સુલ્તાનોની તખ્તગાહ–રાજધાની–હતી, પરંતુ હું આગ્રાને તખ્તગાહ બનાવવાના નિશ્ચયપર આવેલો હોવાથી અને આવી રીતે તખ્તગાહને બદલવાનાં કેટલાંક કારણો પણ હોવાથી આગ્રાને સુધારવાના કામની મેં શરુઆત પણ કરી દીધી છે એટલે હવે મારો તો એવો જ વિચાર છે કે તમો આગ્રામા તમોને પસંદ પડતા કોઇ પણ શાહી મહલમાં રહો અથવા જે મકાનો તૈયાર છે તે તમને પસંદ ન હોય તો તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે નવું મકાન બંધાવીને તેમાં નિવાસ કરો, એક મર્હૂમ બાદશાહની બાદશાહ બેગમના કર્રોફરથી તમો રહી શકો તેવો સઘળો બંદોબસ્ત હું તમોને કરી આપીશ અને શાહી ખજાનામાંથી તમને જેટલાં નાણાં જોઇશે તેટલા નાણાં મળતાં રહેશે"

"સુલ્તાન સલામત! જ્યારે ઇબ્રાહીમની માદર એટલે કે સુલ્તાના વાલિદા તેમ જ ઇબ્રાહીમ લોદીનાં બીબી બચ્ચાંના નિભાવનો પણ આપ નામદારે ઘણો જ સારો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો છે; તો હું આપ નામદારના દોસ્તની બેગમ હોવાથી મારાસાટે આપ નામદાર મારી ઇચ્છા પ્રમાણેનો બંદોબસ્ત ન કરાવી આપો, એમ તો બને જ નહિ અને તેથી આપ નામદારની આ હાતમદિલીમાટે હું આપ નામદારનો જેટલો પણ એહસાન માનુ તેટલો ઓછો જ છે પરંતુ મારા અજીજ શૌહરની જન્નતનશીનીએ મને બેવા બનાવી છે અને તેટલામાટે હવે એક બેગમ તરીકેના કર્રોફરથી રહેવાની મારી ઇચ્છા નથી, કિન્તુ દેહલીમા રહી મારા મર્હૂમ ખાવિન્દની તુર્બતપર રોજ બેવાર ફૂલ ચઢાવીને ખાકસારીથી પરવરદિગારની યાદમાં જ જિન્દગીને બસર કરવાની મારી મન્શા હોવાથી જો

આપ નામદાર દેહલીમાં મારા નિવાસમાટેનો અને મારા નિર્વાહમાટેનો બંદોબસ્ત કરી આપશો, તો આપ નામદારનો મારાપર નેહાયત એહસાન થશે, કારણ કે, હવે મારામાટે આ ફાની જહાનના અયશો આરામ હરામ છે, હવે તો યાદે ખુદામા જ મારી જિન્દગીનો આરામ છે." નાદિરાએ હવે પછી પોતાના જીવનને જેવા સ્વરૂપમા વીતાડવાનો તેનો વિચાર હતો તે વિચારને યોગ્ય શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી બતાવ્યો

નાદિરાની આવી પવિત્ર ભાવનાના સાક્ષાત્કારથી બાબર આશ્ચર્યચકિત થયો અને તેની પ્રશસા કરતો કહેવા લાગ્યો કે "નૂરે નજર! જેવુ તમારુ નામ નાદિરા છે તેવા જ તમારા ખયાલત પણ નાદિર છે અને તેથી મને ઘણો જ સંતોષ થાય છે તમારા જેવી પાકદામન ઔરતમાટે બેવા થયા પછી જિન્દગીને બસર કરવાનો આ તરીકો જ મુફીદ છે અને તેથી તમારી મરજી મુજબ દેહલીમા તમારા નિવાસમાટેનો હુ બધો બંદોબસ્ત કરાવી આપીશ"

"પરતુ એ સાથે મારી એક બીજી અર્જ પણ આપ નામદાર કુબૂલ રાખશો, એવી હું આશા રાખુ છુ" નાદિરાએ એક અન્ય પ્રાર્થનાનો પ્રસ્તાવ કર્યો

"મારી ફરિશ્તન દુખ્તર! તારી અર્જ હોય જ નહિ, તારુ તો ફર્માન જ હોઈ શકે અને તેટલામાટે તારુ જે કાઈ પણ ફર્માન હોય તેની ફોરન તામીલ કરી નાખવાને આ તારો ધર્મપિતા હરઘડી તૈયાર છે" બાબરે વિવેક તથા મર્યાદાનો અતિરેક કરી બતાવ્યો

"તો મારી માગણી એટલી જ છે કે મારા બિરાદર અને આપ નામદારના વલીઅહદ શાહજાદા હુમાયૂનની કમરપારા સાથે, હુ આગ્રામા છુ ત્યાં સુધી-માં જ, શાદી થઈ જાય તો સારુ" નાદિરાએ બાબરને જેનુ સ્વપ્ન માત્ર પણ નહોતુ તેવા પ્રકારની એક વિલક્ષણ પ્રાર્થના રજૂ કરી દીધી.

"ત્યારે શુ કમરપારાને તમો ઓળખો છો?" બાબરે આશ્ચર્ય દર્શાવીને પૂછ્યું

"કમરપારાને હુ માત્ર ઓળખુ છુ, એટલુ જ નહિ, પણ કમરપારા ઘણા લાંબા વખત સુધી મારી સાથે વસેલી હોવાથી જેમ હું તેના ખાન્દાનની હકીકતથી વાકિફ છુ તેમ જ તેના પોતાના સદ્ગુણોને પણ સારી રીતે જાણું છુ તેની ખુબ્સૂરતી તેમ જ કેટલીક સારી ખાસીયતોને તો આપ નામદાર પોતે પણ જાણો છો એટલે તેના એ ગુણોની તારીફનું કામ મારામાટે બાકી રહેતું નથી વળી જેમ કમરપારા હુમાયૂનની આશક છે તેમ હુમાયૂન કમરપારાની મહબ્બતનો મુશ્તાક છે એટલે એ નજરથી જોતાં પણ આ શાદીથી ખાના-આબાદી થવાનો જ સભવ છે" નાદિરાએ કમરપારા સાથેના પોતાના પરિચયને દર્શાવતા સાથે તેના સદ્ગુણો તથા સૌન્દર્ય આદિનો પણ આવશ્યકીય સક્ષિપ્ત પરિચય કરાવી દીધો

"કમરપારા મારી એક માનીતી બાદી હતી અને હમેશા મારી ખિદમતમાં રહેતી હતી એટલે બાંદી હોવા છતા પણ તેનામાં જે એક શરીફ ઔરત જેવી ખાસીયતો રહેલી હતી તે મારી જાણ બહાર નથી અને ખુબ્સૂરતીમાં તો તે પરીપયકર છે જ એટલે તેની ખુબ્સૂરતી વિશે તો કાઈ કહેવાનું છે જ નહિ

કમરપારા શાહજાદા હુમાયૂનની આશક હતી અને હુમાયૂન પણ તેની મહુબ્બત-નો દમ ભરતો હતો એ વાર્ત્તા પણ મારા જાણવામા આવી હતી; પરંતુ કમર-પારાના ખાન્દાનથી હું નાવાકિફ હોવાથી મેં એ કદખુદાઈમાટે મારી મંજૂરી આપી નહોતી અને તેથી કમરપારા માયૂસ થઇને કાબુલમાંથી ચાલી ગઈ હતી. તેના ચાલ્યા જવા પછી તે શરીફ માદર પિદરની નેકઅખ્તર દુખ્તર હોવાની બીના મારા જાણવામાં આવી હતી અને જો તે વખતે તે કાબુલમા મૌજૂદ હોત, તો હુમાયૂન સાથે તેની શાદી કરાવી આપવાને હુ તૈયાર હતો; પણ તે મૌજૂદ ન હોવાથી મારી એ મુરાદ બર આવી શકી નહોતી. આગ્રામા આવ્યા પછી હુમાયૂનના કહેવાથી મારા જાણવામાં આવ્યુ હતુ કે અમારા ચાંદખાન તથા નજીરૂદ્દીન નામના બે નૌજવાન મુસાહિબોમાનો ચાંદખાન કમરપારાનો બિરાદર હતો અને તેણે કમરપારા હિન્દોસ્તાનમાં હોવાનું હુમાયૂનને જણાવ્યુ હતુ; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ ચાંદખાન તથા નજીરૂદ્દીન કમરપારાને લઇ આવવામાટે તે જ દિવસે અહીંથી રવાના થયા હતા કે જેઓ આજ સૂધીમાં પાછા આગ્રામાં આવ્યા નથી જો કમરપારા અહીં આવશે, તો હું તેને બાખુશી હુમાયૂન સાથે પરણાવીશ અને તેની દિલી તમન્નાને પૂરી કરીશ; કારણ કે, શાહજાદા હુમાયૂનને પણ હું એમાટેનો કઓલ આપી ચૂકયો છુ" બાબરે સક્ષેપમાં કમરપારાના વૃત્તાંતને વર્ણવીને તે સાથે એ લગ્નમાટે પોતાની અનુ-મતિ હોવાનું પણ દર્શાવી દીધુ

"કમરપારા મારી સાથે જ આજે આગ્રામાં આવી છે અને અત્યારે તે આપ નામદારની જ મેહમાન છે" નાદિરાએ કમરપારાના આગમનનો ભેદ જણાવી દીધો.

"ત્યારે કમરપારા અત્યાર સૂધી તમારી સાથે જ હતી કે શું?" બાબરે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

"જી હા, કમરપારા અત્યાર સૂધી મારી સાથે જ હતી અને મારી સાથે રહીને તેણે મારી જે જે સેવાઓ કરી છે તેમ જ મારાપર જે જે ઉપકારો કર્યા છે, તે સેવાઓ તથા ઉપકારોને અત્યારે વર્ણવવા બેસુ તો આખો દિવસ વીતી જાય તેમ છે એટલે કિસ્સાને તૂલ ન કરતાં એટલું કહેવું જ કાફી છે કે કમરપારા એક મામૂલી હસીના ઔરત નથી; કિન્તુ ફરિશ્તા જેવી સારામાં સારી ખૂબીઓ તથા લિયાકતોથી મામૂર છે, ગોયા જન્નતની હૂર છે અને તેથી શાહજાદા સલા-મતની જોજ થવાને તે દરેક રીતે લાયક છે." નાદિરાએ કમરપારાની યોગ્યતાની યોગ્ય સ્તુતિ કરી સભળાવી.

હુ પોતે પણ એમ જ માનુ છુ કે હુમાયૂન અને કમરપારા એ મીયાં બીબી એક બીજાને દરેક રીતે લાયક છે, પણ અત્યારે વળી એ મુશ્કિલાત આવી પડી છે કે કમરપારા મૌજૂદ છે અને હુમાયૂન આગ્રામા નથી એટલામાટે જ્યારે હુમાયૂન અહીં આવશે ત્યારે જ શાદીની ધામધૂમ કરી શકાશે." બાબરે કમર-પારાની યોગ્યતાને સ્વીકારીને લગ્નના પ્રસંગને લંબાવવાનુ કારણ દર્શાવ્યું અને ત્યાર પછી કહ્યુ કે "એ તો ઠીક, પણ કમરપારાને હમેશા હુ મારી દુખ્તર તરીકે માનતો આવ્યો છુ અને મારી આગળ બેપર્દા રહીને તે પણ મને પોતાના પિદર તરીકે જ માનતી આવી છે, તો પછી અત્યારે આ મહલમાં મૌજૂદ હોવા

છતાં પણ કુમરપારા મારી કદમબોસીમાટે નથી આવી એથી મને ઘણી જ અજાયબી થાય છે"

"બન્દાપરવર, હવે કુમરપારા આપ નામદારના શાહજાદા સલામતની મંજૂરે-નજર થવાની હોવાથી આગળની પેઠે આપ નામદાર આગળ બેપર્દા આવતાં શર્માય છે" નાદિરાએ કુમરપારાના ન આવવાનું કારણ દર્શાવ્યું

"પરવરદિગાર તેની એ શર્મને નિભાવે અને કાયમ રાખે!" બાબરે શુભ ભાવના દર્શાવી અને તે સાથે પૂછ્યું કે "કુમરપારાનો બિરાદર ચાંદખાન તેમ જ નજીરૂદ્દીન પણ તમારી સાથે આવેલા હોવા જોઇએ, છતાં તેઓ પણ હજી ક્યાંય મારા જોવામા નથી આવ્યા તેનું શું કારણ છે?"

"ગરીબનવાજ, કુમરપારાનો બિરાદર ચાંદખાન પોતાની હમ્શીરાને મારી સાથે રવાના કરીને અને તેની શાદીના ભારને મારા માથાપર નાખીને પંજાબ-માથી જ તાતાર જવામાટે વિદાય થયો છે અને તે હવે અહીં પાછો આવવાનો જ નથી. નજીરૂદ્દીન અમારી સાથે આવ્યો છે અને તે કદમબોસીમાટે અવશ્ય આપ નામદાર પાસે આવશે જ." નાદિરાએ કુમરપારાના ભેદને છુપાવવામાટે ચાંદખાનને તાતારમાં ગયેલો બતાવી દીધો અને ત્યારપછી પૂછ્યું કે "શાહજાદા હુમાયૂનની આગ્રામાં ક્યારે પધરામણી થશે?"

"મને ગઈ કાલે જ તેનો જે પયગામ મળ્યો છે તેથી તો એમ જ જણાય છે કે કેટલાક દુશ્મનો કાબૂમાં આવી ગયા છે અને ત્યાં શાંતિ થઈ જાય એટલે આઠ કે પંદર દિવસમા જ તે અહીં આવી પહોચશે" આમ કહીને બાબર ઊઠ્યો અને "ત્યારે હવે હું રજા લઇશ," એવી રીતે વિવેક દર્શાવીને ત્યાથી ચાલતો થયો નાદિરા તેને દીવાનખાનાના દરવાજા સુધી વળાવીને પાછી વળી આવી અને અંદરના બીજા ઓરડામા ચાલી ગઈ

હવે અહીં જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે ગત પ્રકરણના અંતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પુરુષવેષધારિણી કુમરપારા તથા ગુલંદામ આગ્રામાંથી સિક્રી જવા-માટે રવાના થઈ હતી અને સિક્રી પહોંચ્યા પછી તેમનો સિયાલકોટ જવાનો નિશ્ચય થતાં તેઓ સિયાલકોટની દિશામાં આગળ વધી હતી; કારણ કે, બાબર-ની આજ્ઞા અનુસાર દિલાવરખાન નાદિરાખાનમને આગ્રા મોકલવાનો હતો એ બાબતને તેઓ જાણતી હોવાથી 'જો નાદિરાખાનમ અદ્યાપિ સિયાલકોટ-માં જ હશે તો ત્યાંથી આપણે તેની સાથે આગ્રા આવવાને પાછાં નીકળીશુ અને જો રસ્તામા જ તેનો મેળાપ થઈ જશે, તો રસ્તામાથી જ પાછાં વળીશું;' એવી તેમની ધારણા હતી બનાવ એવો બન્યો કે દિલાવરખાને નાદિરાને આલમખાનના મૃત્યુની વાર્ત્તા સંભળાવતાની સાથે જ હૃદયમાં અતિશય શોકનું તીવ્ર પરિણામ થવાથી નાદિરાના શરીરમાં વિષમ જ્વરની બાધાનો ઉદ્ભવ થયો અને તેના પરિણામે તે શય્યાવશ થઈ ગઈ દિવસાનુદિવસ તેનો એ રોગ એટલો બધો વધવા લાગ્યો કે તેના ઉપચારક પંજાબના નામાંકિત વૈદ્યો તથા હકીમોએ પણ તેના જીવનની આશાને બહુધા ત્યાગી દીધી આ દુ:ખ પણ જાણે ઓછુ હોયની! એમ દર્શાવવાને જ કે શું, તે જીવન તથા મરણના મધ્યમાં હતી તેવામાં જ તેની સર્વ આશાઓના કેન્દ્રરૂપ તેના અર્ભક સંતાનના જીવનને

પણ ચમરાજ હરી ગયો અને તેથી તો વળી નાદિરાની દશા અતિશય ભયંકર થઈ પડી. આ સર્વ કારણોથી નાદિરા સિયાલકોટને ત્યાગીને આગ્રા આવવા-માટે નીકળી શકી નહોતી .અને હજી સિયાલકોટમાં જ હતી એટલામા કમર-પારા તથા ગુલદામ તેની પાસે જઈ પહોંચી કમરપારા તથા ગુલંદામ ઉત્તમ પરિચારિકાઓ હોવાથી હકીમોના ઉપચાર સાથે તેમની પરિચર્યા વિષયક કુશળતા તથા તેમનાં આશ્વાસનોના પરિણામે નાદિરાખાનમના રોગની માત્રા ઘટવા લાગી અને તેમના આવ્યા પછી એક માસમાં નાદિરા જ્વરની બાધાથી તો મુક્ત થઈ ગઈ, પરતુ તેના શરીરમાં અતિશય અશક્તતા કિંવા નિર્બળતા આવી ગયેલી હોવાથી તેનાથી પ્રવાસજન્ય પરિશ્રમ સહી શકાય તેમ નહોતું અને તેથી આગ્રાના પ્રવાસને વળી પાછો લંબાવવો જ પડ્યો આવી રીતે સિયાલકોટમા દીર્ઘ-કાળ પર્યન્ત રહેવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થતા નાદિરાની પ્રકૃતિ સ્વસ્થ થયા પછી ગુલંદામે કમરપારા તથા શાહજાદા હુમાયૂનના પરસ્પર પ્રેમનો વૃત્તાંત નાદિરાને આદિથી અત પર્યન્ત કહી સભળાવ્યો અને તે વૃત્તાન્તને સાભળી લીધા પછી કમરપારાને હવે તેના નૈસર્ગિક નારીવેશમાં જ પોતા સાથે આગ્રા લઈ જઇને બાબર આગળ હુમા-યૂન સાથેના તેના લગ્નસબધના પ્રસ્તાવને રજૂ કરવાનો ભાર નાદિરાએ પોતાના શિરપર ઊપાડી લીધો અને તેઓ આગ્રા આવવાને સિયાલકોટમાંથી રવાના થયાં અને આગ્રામા આવતાંની સાથે જ નાદિરાએ પોતાના એ વચનને કેટલી સીમા પર્યન્ત પાળી બતાવ્યુ હતું એ વાર્ત્તા આપણા જાણવામા આવી ગયેલી હોવાથી એ વિષયના વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી.

આ ઘટનાને લગભગ પદર દિવસ જેટલો સમય વીત્યા પછી કેટલાક બળવા-ખોર અફગાન સરદારોના બળવાને શમાવીને તેમ જ બયાના, ધૌલપુર, ગવાલિયર અને જૌનપુર આદિ રાજ્યોને જીતી લઇને શાહજાદો હુમાયૂન વિજયપતાકાને ઉડાવતો પોતાની વિજયિની સેના સહિત પાછો આગ્રામાં આવી લાગ્યો બાદ-શાહ બાબરે પોતાના મુજ્જફર શાહજાદાને ધન્યવાદોથી વધાવી લીધો અને કહ્યુ કે —

"હુમાયૂન, અત્યાર સૂધી તો મેં તને તારી દિલાવરી તથા બહાદરીના બદલામાં ફકત હીરા, મોતી, અશરફી તથા જાગીર વગેરેરા જડ પદાર્થો જ ઇના-મમાં આપ્યા છે, પરતુ અત્યારની તારી ફતહના બદલામા હુ તને એક એવું અજીબ ઇનામ આપવા માગુ છુ કે ઇનામમાં મળેલી તે વસ્તુ તારા અંધેરા ઘરમાં ચિરાગની પેઠે રોશનીને ફેલાવશે, તારા દિલને બાગ બાગ બનાવશે અને સુખમાં ભાગ લઇને દુ ખમાં દિલાસો દેવાને પણ હમેશા તૈયાર રહેશે"

"એવા કયા અજીબ ઇનામથી આપ નામદાર આ ફિદવીને સરફરાજ કર-વાના છો, તે હુ સમજી શકતો નથી, એટલામાટે બરાહે મેહરબાની જો આ બાબતને ખુલ્લી કરીને સમજાવશો, તો આપ નામદારનો આ ફિદવીપર એહસાન થશે" બાબરના બોલવાનો ભેદ લક્ષમાં ન આવવાથી હુમાયૂને પૂછ્યુ

બાબરે હુમાયૂનની આતુરતાને શમાવવામાટે સ્મિતમડિત મુખમંડળથી કહ્યુ કે "શાહજાદા, આજે ઇનામમાં તારી કમરપારા તને મળવાની છે; કમરપારા આજે પંદર દિવસથી અહીં આવી ગયેલી હોવાથી હવે બે ચાર દિવસમાં જ તેની સાથે તારી શાદી થવાની છે."

હુમાયૂને પોતાની દૃષ્ટિને નીચી નમાવી દીધી અને કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના તે શર્માઇને દૂર ચાલ્યો ગયો.

* * * * *

હુમાયૂન તથા કમરપારાનો ચારેક દિવસમા જ આગ્રામા મોટી ધામધૂમથી શરીરસબંધ થઈ ગયો અને એ લગ્નસમારંભજન્ય આનન્દને દર્શાવવામાટે બાદશાહ બાબરે અતિશય ઉદારતાથી ધન લૂટાવવા ઉપરાંત નિરાધાર તથા દીન જનોના આશીર્વાદોને મેળવવામાટે તેમની ઇચ્છાનુસાર તેમને સંતોષ્યાં હુમાયૂન તથા કમરપારાની પરસ્પર લગ્નના સૂત્રથી બંધાઇને એકશરીર, એકમન, એકજીવ, એકપ્રાણ અને એકાત્મા થવામાટેની દીર્ઘકાળની આશા ફળીભૂત થવાથી જાણે સુધાંશુ તથા સુધાનો, સાગર તથા સરિતાનો, બૃહસ્પતિ તથા વાણીનો, ઇન્દ્ર તથા ઇન્દ્રાણીનો, કામદેવ તથા રતિદેવીનો કિંવા ફરહાદ તથા શીરીંનો અને મજનૂ તથા લયલીનો જ સંયોગ થયો હોયની ! એવો હિન્દુ તથા મુસલમાનોને ભાસ થવા લાગ્યો, કારણ કે, હુમાયૂન તથા કમરપારાના પરસ્પર પૌરાણિક પ્રેમની કથા હવે સર્વ લોકોના જાણવામા આવી ગઈ હતી હુમાયૂન તથા કમરપારાના આનન્દનો અવધિ થયો અને તેઓ આ સંસારમાં જ સ્વર્ગીય સુખોનો સાક્ષાત્કાર કરવા લાગ્યાં લગ્નસમારંભને પાંચેક દિવસનો સમય વીત્યા પછી હુમાયૂન અને કમરપારા એક દિવસ શાહીમહલમાંના પોતાના શયનાગારમાં મધ્યાહ્ન સમયે વાર્તાલાપ કરતાં બેઠાં હતા તે વેળાયે વાતપરથી વાત નીકળતાં હુમાયૂને પોતાની બેગમ કમરપારાને પૂછ્યુ કે—

"હુસ્નઆરા કમરપારા, તારી સાથે તારો બિરાદર અને મારો એક સમયનો અંગરક્ષક બહાદુર જવાંમર્દ ચાંદખાન પાછો આગ્રામાં કેમ ન આવ્યો અને પંજાબમાંથી જ તાતારભણી જવામાટે કેમ રવાના થઈ ગયો એ હું સમજી શકતો નથી જો તે અહીં આવ્યો હોત, તો મારા કિબ્લગાહને કહીને હું તેને અમીર બનાવી સારા ઓહદાપર ચઢાવી દેત અને કોઈ લાયક તથા હસીના ઔરત સાથે તેની શાદી કરાવી આપીને હમેશા આપણી આંખો આગળ જ રાખત હજી પણ મારા મનમાં એમ થયા કરે છે કે તેને અહીં બોલાવું અને તેના એહસાનના બદલામા મારી મેહરબાનીથી તેની કિસ્મતને ચમકાવું તો કહે કે તારી આ બાબતમાં શી રાય છે?"

હુમાયૂનના આ ઉદ્ગારોને સાંભળીને કાંઈ પણ ઉત્તર આપવાને બદલે કમરપારા એકદમ હસવા લાગી અને વારવાર હુમાયૂનને જોઇને પોતાના હાસ્યની માત્રાને વધારવા લાગી.

કમરપારાની આવી વિલક્ષણ ચેષ્ટાને જોઇને હુમાયૂને આશ્ચર્યચકિત થઇને પૂછ્યુ કે "કેમ, જાનોજિગર! તને અત્યારે બેસબબ આટલું બધું હસવું શાથી ગમી ગયુ છે? તને આજે શું થયુ છે?"

"મને અત્યારે બેસબબ નહિ, પણ બાસબબ હસવુ આવે છે; કારણ કે, જે ઇન્સાનની આ જહાનમાં હસ્તી હતી જ નહિ અને છે પણ નહિ તે ઇન્સાનને તાતારમાંથી પાછો બોલાવી મગાવવાની આલાહજરત પોતાની ખાહિશ બતાવે છે" કમરપારાએ હસતાં હસતા જ ભેદભરેલો જવાબ આપ્યો

"શું તારા બિરાદર ચાંદખાનની આ જહાનમાં હસ્તી હતી જ નહિ અને છે પણ નહિ? કમરપારા! આ તું શું બોલે છે? તુ દીવાની તો નથી થઈ ગઈ ને?" હુમાયૂને કમરપારાને સંબોધીને ગંભીરતાથી આ પ્રશ્નો પૂછ્યા.

એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમા કમરપારા શાંતિથી કહેવા લાગી કે "હજરત સલામત, જ્યારે આપની આ તાબેદાર કનીજ મર્દાના લિબાસમાં ચાંદખાનના નામથી પોતાને ઓળખાવતી હતી તે વેળાયે જરૂર દીવાની હતી, પરતુ જ્યારથી તે પોતાના જનાના લિબાસમાં રહીને આગોશે દિલ્દારને મેળવવાને નસીબદાર થઈ છે ત્યારથી તેની દીવાનગી ચાલી ગઈ છે અને તેથી દીવાની મટીને હોશિયાર થઈ ગઈ છે."

"ત્યારે શુ ચાંદખાન તે મર્દાના લિબાસમાં મારી આ માહપારા દિલબર કમરપારા જ હતી? મયદાને જગમાં મર્દો કરતા પણ વધારે બહાદરી બતાવનારી તુ નાજનીન્ હુસ્નઆરા જ હતી? મર્દાના લિબાસમાં રાત દિવસ તું મારી સાથે રહેતી હતી છતા હું તને ઔરતજાત તરીકે ઓળખી શક્યો નહોતો અને અત્યારે આ ભેદ જો તારી પોતાની જબાનથી જ મારા જાણવામાં ન આવ્યો હોત, તો સઓગદ પાક પરવરદિગારના કે હું આ ભેદને જાણી શકવાનો પણ નહોતો! કમરપારા, આ ચાલાકીથી તો તેં ગજબ જ કરી બતાવ્યો છે, પરંતુ મારી સાથે વસવા છતા મને નાહક આટલા દિવસ તેં ફુરકતની આગમાં સળગાવ્યો અને તારા વસ્લથી મહરૂમ બનાવ્યો, એ તારો એક ગુનાહે અજીમ છે અને એ ગુનાહની સજા તને આપવી જ જોઇએ એ મારો ઇરાદો મુસ્તકીમ છે" હુમાયૂન એક તરફથી કમરપારાની તારીફ કરવા લાગ્યો અને બીજી તરફથી પ્રેમના આવેશમાં આવીને તેને ગુનાહગાર ઠરાવવાના યત્નને આદરવા લાગ્યો.

પરતુ વાક્પટુતા તથા સમયસૂચકતાના વિષયમાં કમરપારા હુમાયૂનની શિક્ષિકા થવાની યોગ્યતા ધરાવનારી હોવાથી તત્કાળ હાસ્યમંડિત મુખમડળ અને વીણાવિનિન્દિત સ્વરથી કહેવા લાગી કે "એ ખૂબ! ગુનાહગાર પોતે હોવા છતાં આ કનીજને ગુનાહગાર બનાવવાનો આ સારો તરીકો ગોતી કાઢયો છે! આટલા દિવસ મર્દાના લિબાસમાં આપની ખિદમતમાં રહેવા છતાં આપની આ બીમારે મહબ્બત ગરીબ ઔરતને આપ ન ઓળખી શક્યા એ આપ નામદારની મહબ્બતની કોતાહીનો જીવતો જાગતો સુબૂત છે અને કાનૂને ઇશ્ક મર્દ અને ઔરત બેમાંથી જેની મહબ્બત ઓછી હોય તેને ગુનાહગાર તરીકે ઓળખાવે છે એટલે એ કાનૂન મુજબ ગુનાહગારી આપ નામદારના હિસ્સામા જ આવે છે ત્યારે હવે બોલો કે હુ આપ નામદારને શી સજા ફર્માવું? આપના હાથ તથા પગોમાં બેડીઓ પહેરાવીને આપને કયા જિન્દાનમા મોકલાવું?"

"કમરપારા, તેં મારા હાથ તથા પગોમાં મહબ્બતની જન્જીર નાખી દીધી છે; નિગાહેનાજનાં તીરોથી મારા જિગરને વીંધી નાખ્યું છે અને મારા દિલને પોતાના દિલના જિન્દાનમાં હમેશાને માટે કયદ કરી રાખ્યુ છે; છતાં એ સજા જો તને કાફી ન લાગતી હોય, તો ઓ સિતમશઆર! તને વાજિબ લાગતી હોય તે બીજી સજા ફર્માવી દે; પણ હવે આ તાનાબાજીને તો આટલેથી જ અટકાવી દે." હુમાયૂને પોતાના પરાજયને સ્વીકારીને વિવાદને ટુકાવવાનો યત્ન કર્યો

કમરપારાનું નવનીત સમાન મૃદુતમ મન તેના એ શબ્દોથી પીગળી ગયું અને તેથી તે પણ નમ્રતાને દર્શાવતી કહેવા લાગી કે "મારા સરતાજ! જો આપ મહબ્બતને જન્જીર, નિગાહેનાજને તીર અને દિલને જિન્દાન માનતા હો, તો શું આપે પણ મારા હાથ તથા પગોમાં મહબ્બતની જન્જીર નથી પહેરાવી? નિગાહેનાજથી મારા જિગરને નથી વીંધ્યું અને મારા દિલને પણ પોતાના દિલના કયદખાનામાં કયદ નથી કરી લીધું? ગરજ કે આ સજા હોય, તો આ સજા બન્ને ગુનાહગારોને મળી ચૂકી છે અને આ બન્દીની પાક પરવરદિગારના કદમોમા એ જ ગુજારિશ છે કે આપણી આ સજાને તે કાદગર તાબકયામત કાયમ રાખે અને આપણે જિન્દાને મહબ્બતમાંથી કદાપિ બહાર નીકળી જ ન શકીએ."

"આમીન, આમીન, આમીન!" હુમાયૂને પણ એ શબ્દના ત્રણવાર ઉચ્ચારથી કમરપારાની પવિત્ર મનોભાવના પ્રતિ પોતાનુ અનુમોદન દર્શાવ્યું

વિવાદનો અત આવી જતાં કમરપારા હુમાયૂનને સબોધીને પ્રેમના અતિરેકથી કહેવા લાગી કે "દિલ્દારેમન્! આજે ઘણા દિવસથી ગીતાર વગાડવાનો અને આપને મારા સગીતથી રીઝવવાનો મૌકો મને મળી શકયો નથી અને તેથી આજે એક ઔરતની પોતાના શૌહર સાથે તાબકયામત રહેવામાટેની ભાવનાને દર્શાવનારી એક ગજલ ગાઈ સભળાવવાની મારી ખાહિશ છે, પણ જો હજરત સલામતની રજા હોય તો"

"આ બાબતમા રજાની શી જુરૂરત છે? કારણ કે, આ તો મારા જ કાયદાની બાબત છે" હુમાયૂને વિવેકપૂર્વક આજ્ઞા આપી દીધી.

કમરપારા ગીતારના તારોને મેળવીને નીચેની ગજલને પોતાના મધુર કઠથી ગાવા લાગી.—

ગજલ

"ન જિન્દગીમેં કભી હો ફુરકત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે,
બને ન મરકે ભી દૂર તુર્બત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે—ન૦
ઇધર હય્ અર્માને દીદ બેહદ, ઉધર હય્ શૌકે વિસાલ અફજૂ;
મિટેગી કિસ દિન યે દિલકી હસરત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે—ન૦
ન જબ્ત તુમસે હુઈ મહબ્બત, ન હમસે ઉલ્ફત છિપી જહાંમેં,
હુઈ જમાનેમેં ખૂબ શોહરત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે"—ન૦

કમરપારા આ ગજલની છેલ્લી પાક્ત ગાતી હતી એટલામાં અચાનક નાદિરાખાનમ ત્યાં આવી લાગી અને હુમાયૂન તથા કમરપારાને સબોધીને કહેવા લાગી કે "ખરેખર ઔરતની પોતાના સરતાજ શૌહર સાથેની મહબ્બત આવી જ હોવી જોઇએ આ જિન્દગીમાં તો જો કે મારા શૌહરની અને મારી ફુરકત થઈ ગઈ છે; પણ મરી ગયા પછી મારી તુર્બત મારા અજીજ જન્નતનશીન શૌહરની તુર્બતથી દૂર ન બનવી જોઇએ, એ મારી ખાહિશને પરવરદિગાર પૂરી કરે એ જ મારી તેના કદમોમાં ગુજારિશ છે શાહજાદા હુમાયૂન અને બેગમ કમરપારા, તમારી શાદીના જલ્સાને જોવામાટે જ હુ અહીં રોકાઈ રહી હતી અને હવે ફજલે ખુદાથી તમારી શાદી ખાનાઆબાદી થઈ ગયેલી હોવાથી આવતી કાલે જ મારો દેહલી જવાનો વિચાર છે, કારણ કે, મારી આંખો મારા શૌહરની

તુર્બતની જિયારતની ઉમ્મીદવાર છે, ઉસ્તવાર છે! પરંતુ આગ્રાને છોડ્યા પહેલાં મારે તમારી પાસેથી એક માગણી કરવાની છે, અને તેટલામાટે જ મેં અત્યારે અહીં આવીને તમારી તનહાઇમાં ખલલ પહોંચાડવાની જે ગુસ્તાખી કરેલી છે તે મારી ગુસ્તાખીની હું તમો પાસેથી મોઆફી ચાહું છુ. ત્યારે કહો કે મારી તે માગણીને તમો કુબૂલ રાખશો?"

નાદિરા તથા હુમાયૂન અને કમરપારા ઈત્યાદિનો નિવાસ એક જ મહાલયમા હોવાથી જે વેળાયે હુમાયૂન તથા કમરપારા ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે પ્રેમવિનોદમા નિમગ્ન થયેલાં હતાં તે વેળાયે નાદિરા ત્યા આવી હતી; પરતુ તેમના રગને જામેલો જોઇને તેમાં ભગ ન કરવાના ઉદ્દેશથી દરવાજા બહાર જ ઉભી રહી ગઈ હતી. અંતે જ્યારે કમરપારાની ગજલ તેના સાંભળવામાં આવી એટલે પછી તે પોતાના મનનો સંયમ ન કરી શકી, તેના હૃદયમાં પતિસ્નેહ બળપૂર્વક પ્રકટી નીકળ્યો અને તેથી તત્કાળ તેણે દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કરીને જે ઉદ્દગારો કાઢ્યા તે ઉપર જણાવાયલા હોવાથી તેમની પુનરુક્તિની આવશ્યકતા નથી. નાદિરાને અચાનક પોતા સમક્ષ આવીને ઉભી રહેલી જોઈ હુમાયૂન તથા કમરપારા પોતાના આસનપરથી ઉઠીને ઉભા થઈ ગયા હતાં એટલે નાદિરાના ભાષણની સમાપ્તિ થતાં હુમાયૂને અત્યંત વિવેકથી તથા મર્યાદાપૂર્વક નાદિરાને ઉદ્દેશીને કહ્યુ કે—

"મેહરબાન હમ્શીરા! અમો આપના ખાદિમ છીએ અને ખાદિમ હોવા છતાં આપના હુકમની તામીલ ન કરીએ, એમ આપને ભાસે છે ખરુ કે? આપની જે કાંઈ પણ ખાહિશ હોય તે બિલાઉજ, જણાવો, દિલમાં કોઈ પણ જાતના અદેશાને ન લાવો"

"આ ખાદિમા પણ આપની હમેશાની મમ્નૂન હોવાથી આપની તાબયે ફર્માન છે, અને તેથી આપ અત્યારે આ ખાદિમાને ફર્માબર્દારીને બતાવવાનો મૌકો આપવા ધારો છો એ આપનો આ ખાદિમાપર મહત એહસાન છે." કમરપારાએ પણ સ્વચ્છ હૃદયથી હુમાયૂન જેવો જ વિવેક દર્શાવ્યો

"તમારી ઉમ્ર દરાજ થાઓ અને તમો હમેશા આરામમાં રહો" આ પ્રમાણેનો આશીર્વાદ આપીને નાદિરા એક આસનપર બેસી પોતાની ઇચ્છાને દર્શાવતી કહેવા લાગી કે "કમરપારા તારી જે મુરાદ હતી તે ખુદાના ફજલો કરમથી બર આવી છે અને તુ હિન્દોસ્તાનના હવે પછી થનારા બાદશાહની બેગમ થઇ ચૂકી છે, એટલે તારામાટે તો હવે કાઇ પણ ફિકર જેવું રહ્યુ જ નથી; પરતુ તારી હમ્દમો હમ્રાજ ગુલદામની હાલત હજી જેવી હતી તેવી જ રહેલી હોવાથી મારી તારી પાસેથી અને શાહજાદા હુમાયૂન પાસેથી ફકત એટલી જ માગણી કરી લેવાની છે કે ગુલદામની જિન્દગીને સુધારવાની અને તેને ઠેકાણે પાડી દેવાની જે તમારી ફર્જ છે તે ફર્જને હવે જેમ બને તેમ ઊતાવળથી અદા કરી બતાવજો, અને જ્યારે તેના નિકાહનો બંદોબસ્ત થઇ જાય ત્યારે મને એ વિશેની ખબર આપજો એટલે હું પણ તે મૌકાપર અહીં આવીશ અને ગુલદામ તરફની મારી જે કાંઈ પણ ફર્જ હશે તે ફર્જને અદા કરી બતાવીશ"

હુમાયૂને ગુલદામનુ નામ અત્યારે પ્રથમવાર જ નાદિરાના મુખથી સાંભ-

જેલું હોવાથી તે કાઇક વિચારમાં પડી ગયો અને આશ્ચર્યદર્શક ભાવથી પૂછવા લાગ્યો કે "આપ જે ગુલદામને કમરપારાની હમ્દમોહમ્રાજ તરીકે ઓળખાવો છો તે ગુલંદામને મેં મારી નિગાહથી જોઇ તો નથી જ, પણ તેનુ નામ પણ કોઇ વાર મારા સાંભળવામા નથી આવ્યુ; છતા અહીં તો તેને તરત પરણાવી દેવાની વાતો થાય છે એટલે એથી જો મને અજાયબી થાય તો તે કુદરતી જ છે જે ગુલદામનું અહીં અત્યારે નામોનિશાન પણ નથી તે ગુલદામને તરત ઠેકાણે પાડવાનો બંદોબસ્ત કેવી રીતે કરી શકાય વારુ?"

"શાહજાદા સલામત! ગુલદામ ઘણા વખત સુધી તમારી ખિદમતમાં પણ રહી ચૂકી છે અને અત્યારે પણ તે તમારા મહલમા જ રહે છે, છતાં તમો તેને નથી જાણતા અને નથી ઓળખતા એ જાણીને મને પણ અજાયબી થાય છે. ખચર, તમો કદાચિત્ તેને ભૂલી ગયા હશો, પણ હમણા જ તે અહીં આવીને તમારી નિગાહ આગળ ઊભી રહેશે એટલે હુ ધારુ છુ કે તેને તમો તરત ઓળખી શકશો અહી આવ્યા પહેલા હું તેને અહીં આવવામાટે તૈયાર રહેવામાટેની અને આ કમરાના દરવાજા પાસે મારા ઇશારાની વાટ જોઇને ઊભાં રહેવામાટેની સૂચના આપતી આવી છુ એટલે તે દરવાજા પાસે જ ઊભી હશે" નાદિરાએ હુમાયૂનને વિશેષ આશ્ચર્યમાં નાખી દેનારા શબ્દો સભળાવીને ગુલદામને બોલાવતા "ગુલં-દામ!" એ પ્રમાણે આવાહન કર્યું

નાદિરાના આ આવાહનને સાભળતાની સાથે જ ગુલદામ પોતાના સ્વા-ભાવિક નારીવેશમાં આવીને નાદિરા, હુમાયૂન તથા કમરપારા સમક્ષ નયનોને નીચાં ઢાળીને મર્યાદાપૂર્વક ઊભી રહી નાદિરાએ હુમાયૂનને પૂછ્યું કે.–"કેમ શાહજાદા! આ આલમની હસીના ગુલદામને હવે આપ ઓળખી શકો છો ખરા કે નહિ?"

હુમાયૂન એકાગ્ર દૃષ્ટિથી ગુલદામના ચંદ્રવદનને જોઈ રહ્યો અને કેટલીક વાર સુધી એવી રીતે તેના મુખમડળનુ અવલોકન કર્યા પછી તેણે કહ્યુ કે. "આ પરીપયકર નાજનીનનો ચહેરો કાઇક જાણીતો જણાય છે, છતાં એને મેં કયાં જોઇ છે એ મને બરાબર યાદ નથી આવતું."

"બેગમ સાહબા! શાહજાદા સલામત અત્યારે ગુલદામને કોઈ પણ રીતે ઓળખી શકે તેમ નથી, કારણ કે, કાબુલમા હુ હમેશાં એમની તહનાતમાં રહેતી હતી છતાં ચાંદખાનના લિબાસમા મને એઓ ઓળખી શકયા નહોતા, અને પાછી હું કમરપારાના લિબાસમાં અહીં આવી તોપણ અત્યારે જ એઓ ચાંદખાનને તાતારમાથી પાછો બોલાવવાની વાતો કરતા હતા." કમરપારાએ નાદિરાખાનમને સબોધીને ગુલદામના ભેદને પ્રકાશમાં લાવવાના કાર્યનું મંગળા-ચરણ કરતાં આ પ્રમાણેના ઉદ્ગાર કાઢ્યા

"ત્યારે શુ આ ગુલદામ પણ એવા જ કોઈ ભેદના પડદામાં છુપાયલી હતી?" હુમાયૂને આતુરતાથી પૂછ્યુ.

"જી હા, જેવી રીતે કમરપારા ચાંદખાનના મર્દાના લિબાસમાં છુપા-યલી હતી તેવી જ રીતે ગુલદામ નજીરૂદ્દીનના બનાવટી સાયામા લપાયલી હતી!" નાદિરાખાનમે ગુલંદામના ભેદનુ ભજન કરી નાખ્યુ

"આ ચાલાક ઓરતોએ તો મને બરાબર બેવકૂફ બનાવ્યો, કારણ કે, એમનો ભેદ છેવટ સુધી મારા જાણવામાં ન આવ્યો." હુમાયૂને એવી રીતે પોતાની બુદ્ધિમદતાનો પ્રાંજલતાથી સ્વીકાર કરીને પછી કહેવા માંડ્યું કે: "ખયર; આ ઓરતો જીતી અને હુ હાર્યો, પરંતુ આ ગુલદામના પણ મારાપર ઘણા એહસાનો હોવાથી એની જિન્દગીના આરામનો બંદોબસ્ત કરવો એ મારી ફર્જ છે, અને મારી તે ફર્જને અદા કરી બતાવવાની હુ મારાથી બનતી કોશિશ કરીશ. હુ ગુલદામને આજથી મારી એક અજીજ હમ્શીરા માનું છુ એટલે હવે વધારે બોલવાની જરૂરત રહેતી જ નથી."

"હું પણ હજરત સલામતને મારા બિરાદર જ માનું છું, અને એક ગરીબ હમ્શીરા તરીકે દુઆ આપું છુ કે પરવરદિગાર આપ નામદારની શાદમાનીને તાબકયામત કાયમ રાખે અને આપ નામદારની કિસ્મતનો સિતારો હમેશા ચમકતો રહે." ગુલદામે શુભ ભાવના દર્શાવી.

"આમીન!" શબ્દના ઉચ્ચારથી હુમાયૂને ગુલદામની શુભ ભાવનાઓને શિરોધાર્ય કરી લીધી.

નાદિરા ગુલદામને ઉપદેશ આપતી કહેવા લાગી કે "અજીજ ગુલદામ! હવે આ શાહી જનાનખાનામાં તુ બેખૌફ તથા બાઅમનો અમાન હોવાથી તેમ જ જોજિયત–પત્નીપદ–ની ખાસ્તગાર હોવાથી તારા કુદરતી જનાના લિબાસમાં જ રહેજે અને શાહજાદા સલામત તથા તારી બાવફા હમ્દમ કમરપારાની સલાહ મુજબ વર્તજે એટલે એથી તારુ સારું જ થશે. તુ તજરૂબાકાર, જહીન તથા સમજદાર હોવાથી તને વધારે નસીહત આપવાની જરૂરત હોય એમ મારુ માનવું નથી"

"હું આપ મેહરબાન બાનોની નસીહત પ્રમાણે જ વર્ત્તીશ." ગુલદામે નાદિરાખાનમના ઉપદેશને માનપૂર્વક સ્વીકારી લીધો.

"પરતુ મેં તો હવે શાહજાદા સલામતને એક ઘડીભર પણ વીલા ન મૂકવાનો મારા દિલમાં કસ્દે મુસમ્મમ (દૃઢ નિશ્ચય) કરી લીધેલો હોવાથી જ્યારે પણ શાહજાદા સલામત મયદાને જંગમાં જવામાટે અહીંથી નીકળશે ત્યારે મર્દાના લિબાસમાં ચાંદખાન તરીકે હું તો એમની સાથે જ રહીશ અને એમની બાજૂમાં ઊભી રહીને એમની હિફાજત રાખી દુશ્મનોને હંફાવીશ.", કમરપારાએ પોતાના એક વિલક્ષણ નિશ્ચયને વ્યક્ત કરી બતાવ્યો.

"જો કમરપારા પાછી મયદાને જગમાં ચાંદખાન તરીકે રજૂ થશે, તો આ ગુલદામ પણ મયદાને જંગમાં નજીરુદ્દીન તરીકે રજૂ થવાને તૈયાર છે, કારણ કે, હુ ઓરત હોવા છતાં મારી નસોમાં વહેતું ખૂન કુદરતી રીતે જ જોશદાર છે" ગુલદામે પણ પોતાની તેવી જ ઇચ્છા દર્શાવી

"મર્હબા, આફરીન! આવી બે મુહાફિજો મારી હિફાજત કરનાર છે; તો પછી દુશ્મનોની મને શી દરકાર છે?" હુમાયૂને કમરપારા તથા ગુલદામની માર્મિક પ્રશંસા કરી સભળાવી અને તે સાથે જણાવ્યુ કે "હજી તો મુગલિયા શહનશાહતની જડને હિન્દોસ્તાનની જમીનમાં જમાવી દેવામાટે ઘણી લડાઇઓ લડવી પડશે અને તેથી આપણી બહાદરીને બતાવવાના આપણને ઘણા મૌકા

મળશે; કારણ કે, મેવાડના રાજપૂતો ઉશ્કેરાયલા છે એમ સંભળાય છે, અને તેથી મોડાં કે વહેલાં પણ આપણા માથાંપર લડાઇનાં વાદળા ઝઝૂમી રહેલાં જ દેખાય છે.”

“પરવરદિગાર એ સઘળાં વાદળાને વિખેરી નાખશે અને છેવટ હિન્દોસ્તાનના આસમાનમાં મુગલિયા ખાન્દાનનો આફતાબે એજાજ (ગૌરવરવિ) ચમકતો દેખાશે” આ પ્રમાણેનો આશીર્વાદ આપીને નાદિરાએ ગુલદામને કહ્યું કે “ત્યારે ગુલદામ, હવે ચાલો આપણે જઇએ, કારણ કે, આવતી કાલે મારે દેહલી જવામાટે રવાના થવાનું છે અને સામાને સફર હજી તો મારે તૈયાર કરાવવાનો છે.”

“ભલે પધારો!” ગુલદામે અનુમતિ દર્શાવી.

નાદિરા તથા ગુલદામના જવા પછી હુમાયૂને ગુલદામના સંબંધમા કમરપારાને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછતાં કમરપારાએ તે પ્રશ્નોના ઉત્તરમા ગુલદામનો અથથી ઇતિ પર્યન્ત સમસ્ત વૃત્તાન્ત હુમાયૂનને કહી સંભળાવ્યો, અને તે વૃત્તાન્તને સાંભળતાં હુમાયૂનના મનમાં ગુલદામ વિશે આગળ કરતા પણ વધારે માનની લાગણીઓ ઉદ્ભવેલી દેખાવા લાગી. બીજે દિવસે નાદિરાખાનમ પોતાના મુસાહિબો સાદિક તથા યાસીન તેમ જ પોતાની કેટલીક બાદીઓને લઇને દેહલી જવામાટે રવાના થઈ ગઈ. બાદશાહ બાબરે દેહલીમાં નાદિરાખાનમ બેગમની શાનથી રહી શકે એટલામાટે ત્યાંના શાહી મહલમાં તેના નિવાસમાટેની વ્યવસ્થા કરાવી રાખી હતી, અને ત્યાના ખજાનચીને નાદિરાખાનમને માસિક એક હજાર અશરફી કાયમ આપવાં ઉપરાત જો કોઈ વાર તે વધારે નાણાની માગણી કરે તો તેની માગણી પ્રમાણેનાં નાણાં તરત આપવામાટેનો હુકમ પણ ફર્માવી દીધો હતો એટલે દેહલીમાં નાદિરાને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ થાય એવો સંભવ હતો જ નહિ.

* * * * *

નાદિરાના દેહલીનિવાસની ઘટનાને આશરે માસ જેટલો સમય વીત્યા પછી હુમાયૂન તથા કમરપારા તેને મળવામાટે દેહલીમાં આવ્યાં હતાં અને ગુલદામ પણ તેમની સાથે જ હતી ત્યાં એક દિવસ એવી ઘટના બની કે ગુલદામ શાહી મહલના બગીચામાં સંધ્યા સમયે મનોરજનમાટે એકલી ભ્રમણ કરતી હતી એટલામાં શાહજાદા હુમાયૂન પાસે કાંઈ કાર્ય પ્રસગે આવેલા ત્યાંના લશ્કરના શૌકતજંગ નામના એક કુલીન, તરુણ અને સુંદર વીર પુરુષની તેનાપર દૃષ્ટિ પડી ગઈ અને ગુલદામે તે તરુણને સારી રીતે જોઈ લીધો. બન્નેની ચાર આંખો થતાં જ કોઈ અજ્ઞેય આકર્ષણના યોગે તેમના હૃદયો એકબીજા તરફ ખેંચાવા લાગ્યાં અને તેથી તેમની વચ્ચે પરિચય પૂરતો સાધારણ વાર્તાલાપ પણ થયો. ગુલદામે આ વાર્તા કમરપારાને જણાવી દીધી અને કમરપારાએ હુમાયૂનદ્વારા શૌકતજંગના મનોભાવને જાણી લીધા પછી બે દિવસમાં જ બધી તૈયારી કરાવીને શૌકતજગ સાથે ગુલદામનો શરીરસબંધ કરાવી દીધો દેહલીમાં જ આ લગ્નસમારંભ થવાથી નાદિરાને આગ્રા જવાનું કારણ રહ્યું નહિ હુમાયૂન તથા કમરપારા પાછાં આગ્રા જવાને વિદાય થયાં અને ગુલદામ પોતાના શૌહર સાથે દેહલીમાં જ રહેવા લાગી

* * *

બાદશાહ બાબરે હિન્દોસ્તાની પદ્ધતિથી પકાવેલા નાના પ્રકારનાં ભોજનોનો આસ્વાદ આગળ ન લીધેલો હોવાથી ઇ. સ. ૧૫૨૬ ના સપ્ટેમ્બર કે ઑક્ટોબર માસમાં મર્હૂમ સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીના ૫૦ કે ૬૦ બાવર્ચી-બબર્ચી-ઓમાંથી ચાર હોશિયાર બાવર્ચીઓને ચૂંટીને પોતાની પાસે નોકરીમાં રાખી લીધા હતા મર્હૂમ ઇબ્રાહીમ લોદીની માતા અથવા સુલ્તાના વાલિદા કે જેને બાબરે પોતાની માતા પ્રમાણે જ રાખી હતી તેણે જ્યારે એ વાર્ત્તા સાંભળી કે: 'બાબર હિન્દોસ્તાની બાવર્ચીઓના હાથનાં પકાવેલાં ખાનાં પણ ખાય છે;' એટલે તે પ્રતિહિંસાના પાવકથી બળતી સુલ્તાના વાલિદાએ અમુક સૂચના સહિત એક તોલા જેટલું વિષ એક લૌંડીને આપ્યું અને તે લૌંડીએ અહમદ નામના એક હિન્દોસ્તાની બાવર્ચી સાથ ચાર પ્રગણા આપવાનો કરાર કરીને તેને તે વિષ સોંપી દીધું અને તે વિષના પ્રયોગથી બાદશાહ બાબરને મારી નાખવાની આજ્ઞા આપી દીધી ત્યાર પછી સુલ્તાના વાલિદાએ તે વિષ બાબરને ખવડાવી દેવામાં આવ્યુ છે કે નહિ એની તપાસમાટે બાબરના મહાલયમાં એક બીજી લૌંડીને મોકલી દીધી અને તેથી તે અમુક નિમિત્ત બતાવીને ત્યાં જ રહેવા લાગી.

ઇ સ. ૧૫૨૬ ના ડિસેમ્બર માસની ૩૧ મી તારીખે તે બીજી લૌંડી તથા અહમદ બાવર્ચીએ બાદશાહના બીજા બાવર્ચીઓને ,ગાફિલ તેમ જ બેખબર જોઇને તે વિષને બાદશાહના ભોજનમાં મેળવી દીધું. તે દિવસ શુક્રવારનો હોવાથી જુમાની નમાજ પછી બાદશાહ બાબર ભોજન લેવામાટે બેઠો અને સર્વ પદાર્થોમાથી તેણે થોડુ થોડુ ખાધુ એટલામાં તેનો જીવ બગડવા લાગ્યો અને તેને ઉલ્ટીઓ થવા લાગી તરત તે દસ્તરખાનપરથી ઊઠીને મોરી આગળ ગયો અને ત્યાં તેને ઘણી ઉલ્ટીઓ થઈ બાબરની પ્રકૃતિ એવી તો દૃઢ હતી કે ખાધા પછી તો શુ પણ અતિશય મદિરા પીધા પછી પણ તેને કોઈ વાર ઉલ્ટી થતી નહોતી એટલે આ ઘટનાથી સ્વાભાવિક જ તેના મનમાં બળવતી શકાનો આવિર્ભાવ થયો, અને તેથી તેણે સઘળા બાવર્ચીઓને કયદ કરાવીને પોતાના થાળમાનું ભોજન કૂતરાને ખવડાવ્યુ તે ભોજન પેટમા જતાની સાથે જ કૂતરાનું પેટ ફૂલી ગયું તેમ જ બે ત્રણ ખિદમતગારોએ પણ તે ભોજન ખાધેલું હોવાથી તેમને પણ ઉલ્ટીઓ થવા લાગી બાદશાહે સુલ્તાન મહમ્મદ બખ્શીને બાવર્ચી પાસેથી આ ભેદને કઢાવવાનો હુકમ ફર્માવ્યો, અને તેથી સુલ્તાના વાલિદાના પ્રપચનો સમસ્ત ભેદ તેના જાણવામા આવી ગયો

સોમવારને દિવસે બાદશાહે એક દરબાર ભરીને તેમાં સર્વ અમીરો, વજીરો તથા શહરના ઇજ્જતદાર રઇસોને બોલાવ્યા અને તેમના દેખતાં અહમદ બાવર્ચી, ચાશનીગીર (ભોજનને ચાખી જોનાર) તથા સુલ્તાના વાલિદાની બન્ને લૌંડીઓની જબાની લીધી એટલે તેમણે જે વાત હતી તે ચોખ્ખેચોખ્ખી જણાવી દીધી: તેમની કબૂલાત લીધા પછી બાદશાહે ચાશનીગીરના શરીરના ટુકડા કરાવી નાખ્યા, અહમદ બાવર્ચીની જીવતાં જ ચામડી ઊતરાવી નાંખી, એક લૌંડીને હાથીના પગતળે ચગદાવીને મારી નખાવી અને બીજી લૌંડીને બન્દૂકની ગોળીથી વીંધાવી નાખી અપરાધીઓને તેમના અપરાધની આવી રીતે યોગ્ય શિક્ષા આપ્યા પછી કેટલાક દિવસ સૂધી બાબર ઔષધોના સેવનથી પોતાની પ્રકૃતિને

સુધારવાના કાર્યમા નિમગ્ન રહ્યો. તે વેળાયે બાબરની સ્થિતિ ભયાનક હોવાથી અનેક વાર તેના મુખમાંથી એવા ઉદ્ગાર નીકળતા હતા કે. "અત્યાર સૂધી ઇન્સાનને જાન કેવી અને કેટલી પ્યારી હોય છે એ હું જાણતો નહોતો; પરતુ મૌત આવીને જ્યારે મારા માથાપર ઊભું રહેલુ મને દેખાવા લાગ્યુ ત્યારે જ જાનની કીમત મારા જાણવામાં આવી. ખરેખર જે મૌતના પંજામાં સપડાય છે તે જ જિન્દગીની કદ્ર કરી શકે છે."

આ અપરાધની મૂળ ઉત્પાદિકા મર્હૂમ ઇબ્રાહીમની માતા હોવાથી બાદશાહે તેને કયદ કરીને તેની પાસેથી તેનાં ધન, માલ, લૌંડી, ગુલામ આદિ સઘળુ છીનવી લીધુ અને ઇબ્રાહીમના જે પૌત્રો તથા દૌહિત્રોને માન મર્તબાથી રાખવામાં આવ્યા હતા તેમનામાંથી પણ તેનો ભરોંસો ઊઠી ગયો આ કારણથી કદાચિત્ ભવિષ્યમા આવા ખાન્દાનનો નબીરો ભયકર ન થઇ પડે એટલામાટે ઇબ્રાહીમ લોદીના શાહજાદાને બાબરે ઇ. સ ૧૫૨૭ ના જાન્યુઆરી માસની ત્રીજી તારીખે ચોકીપહેરાના બદોબસ્તથી કાબુલમાં કામરાન પાસે પહોંચાડવાને રવાના કરી દીધો અને તેને ત્યા નજરકયદીની હાલતમાં રાખવામાટેનો રુક્કો લખીને હુકમ ફર્માવી દીધો.

એ જ વખતે મેવાડના રાણા સગ્રામસિંહની યુદ્ધમાટે ચાલતી તૈયારીઓના બાબરને સમાચાર મળ્યા અને તેથી તે કાઇક વિચાર તથા ચિન્તામાં પડી ગયો; કારણ કે, રાણો સંગ્રામસિંહ એક બળવાન્ શત્રુ હતો અને તેથી બાબર સાથેના તેના યુદ્ધને વર્ણવવા પૂર્વે જો આપણે રાણા સંગ્રામસિંહનો પરિચય કરી લઇશું તો તે યોગ્ય જ ગણાશે

પ્રકરણ ૨૨ મું

મેવાડનો મહારાણો સંગ્રામસિંહ

સંસ્કૃત ભાષામાં એક એવી કિવદન્તી પ્રચલિત છે કે. "समानव्यसनशीलेषु सख्यम्" એટલે કે "જે મનુષ્યો વ્યસનશીલતામાં સમાન હોય છે તેમનો જ બહુધા પરસ્પર મૈત્રીસબધ બધાય છે।" આ નિયમ જો કે બહુ અંશે સત્ય છે, તથાપિ અનેક વાર આ વિલક્ષણ સસારમાં એમ પણ જોવામા આવ્યા કરે છે કે જેમ સમાનવ્યસનશીલતા કેટલીક વાર મૈત્રીની ઉત્પાદિકા થાય છે તેમ જ કેટલીક વાર સમાનવ્યસનશીલતા પરસ્પર પ્રચડ પ્રતિસ્પર્ધા તથા વિઘાતક વૈરભાવની ઉત્પાદિકા પણ થઈ પડે છે અને તેટલામાટે ઉપર્યુક્ત કિવદન્તીમાંના 'सख्यम्' શબ્દના સ્થાનમા 'वैरम्' શબ્દને સ્થાપીને જો "समानव्यसनशीलेषु वैरम्" એટલે કે "જે મનુષ્યો વ્યસનશીલતામાં સમાન હોય છે તેમનો બહુધા પરસ્પર વૈરભાવ પણ બધાય છે।" એવા અર્થને દર્શાવનારી એક નવીન કિંવદન્તીને પ્રચલિત કરવામાં આવે, તો એ નવીન કિંવદન્તી અવશ્ય વિદ્વજ્જનસમાજ તેમ જ સર્વ સાધારણ જનસમાજના આદરને પાત્ર થઇને વિશ્વવ્યાપિની થઈ જાય એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંશય છે જ નહિ, કારણ કે, જેવી રીતે મદિરાપાન, વ્યભિચાર, ચૌરકર્મ તથા એવા જ અન્યાન્ય દુર્ગુણોના વ્યસનજાળમાં સમાનતાથી

લપટાયલા મનુષ્યો વચ્ચે ઘણીક વાર પ્રતિસ્પર્ધા તથા વૈરભાવનો અગ્નિ પ્રચંડતાથી પ્રજળેલો આપણા જોવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે શૂરતા, વીરતા, દાનશીલતા અને ત્યાગ આદિ ઉત્કૃષ્ટ આચારોમાં જે પુરુષો સમાન હોય છે તેમની વચ્ચે પણ ઘણીક વાર અસૂયાજન્ય પ્રતિસ્પર્ધા તથા વૈરભાવ ઉદ્ભવેલા દૃષ્ટિગોચર થઈ શકે છે, એ એક નિત્યના પરિચયની અને સર્વથા સામાન્ય ઘટના હોવાથી એ વિષયના વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. માનવસ્વભાવમાં પરોત્કર્ષાસહિષ્ણુતાનો અનાદિકાળથી નિવાસ હોવાથી એક મહાત્મા પુરુષ પણ અન્ય મહાત્માની અતિશય કીર્ત્તિ તથા પ્રશંસાને સાંભળીને તે અન્ય મહાત્માની નિન્દા કરવાને તેમ જ તેના ગૌરવના દુર્ગને તોડી પાડવાને તૈયાર થઈ જાય છે; તો પછી સાંસારિક જનો પોતાની એ નૈસર્ગિક અસહિષ્ણુતાને સર્વથા ત્યાગી શકે એ કદાપિ શક્ય માની શકાય ખરું કે? **બાદશાહ બાબર** તથા **મેવાડના મહારાણા સંગ્રામસિંહ** વચ્ચે જે વૈરભાવજન્ય વિગ્રહવહ્નિ પ્રજળી ઊઠવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો હતો તેનું કારણ પણ સમાનવ્યસનશીલતામાં જ સમાયલું હતું, કારણ કે, **બાદશાહ બાબર** પ્રમાણે જ **મેવાડનો મહારાણો સંગ્રામસિંહ** અથવા લોકો જે વીર પુરુષને '**રાણા સાંગા**'ના સંક્ષિપ્ત નામથી ઓળખતા હતા તે **રાણો સાંગો** વીરતા, ધીરતા, ગભીરતા, સાહસ, મહત્ત્વાકાંક્ષા તથા એવા જ અન્યાન્ય ગુણોમાં જેમ **બાદશાહ બાબરની** પ્રતિમૂર્ત્તિ જેવો હતો તેમ જ **બાબર** પ્રમાણે જ બાલ્યાવસ્થાથી જ અનેક પ્રકારની આપત્તિઓમાં જ ઉછરીને મોટો થયેલો હોવાથી એક રાજા અથવા **સમ્રાટ્**મા જે ઉત્કૃષ્ટ ગુણો હોવા જોઇએ તે સર્વ ગુણોનો તેનામાં સંપૂર્ણ નિવાસ હતો. એ સત્યને જેમ ઇતિહાસકારોએ સ્વીકારેલું છે તેમ જ **રાણો સાંગો** **બાબરનો** શત્રુ હોવા છતાં **બાબરે** પોતે પણ તેની યોગ્યતાની પોતાના આત્મચરિત્રમાં મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરેલી છે, અને તે માટે ઉદાર **બાબરને** આપણે જેટલો પણ ધન્યવાદ આપીએ તેટલો થોડો જ છે. **રાણા સાંગાની** યોગ્યતા આવા પ્રકારની હોવાથી **બાદશાહ બાબરનો** જેવી રીતે અમોએ પૂર્વે પરિચય કરાવ્યો છે તેવી જ રીતે તેના એ પ્રચંડ પ્રતિસ્પર્ધી પૃથ્વીપતિનો અમો અહીં અમારાં પાઠક તથા પાઠિકાઓને જો કિંચિત્ પરિચય કરાવીશું તો તે સર્વથા પ્રાસંગિક તથા યોગ્ય જ ગણાશે.

સંગ્રામસિંહ રાણા રાયમલ્લનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર હોવાથી **મેવાડના** સિંહાસનનો ઉત્તરાધિકારી હતો, પરંતુ **રાણા રાયમલ્લના પૃથ્વીરાજ** તથા **જયમલ્લ** નામના બીજા પણ બે પુત્ર હતા એટલે કે બધા મળીને **રાયમલ્લના** ત્રણ પુત્ર હતા. **સંગ્રામસિંહ** તથા **પૃથ્વીરાજ ઝાલાવાડના** ઠાકોરની કન્યા અર્થાત્ **ઝાલી** રાણીના કુમારો હોવાથી સહોદર ભ્રાતા હતા અને **જયમલ્લ** બીજી રાણીનો કુમાર હોવાથી તેમનો ઓરમાન ભાઇ હતો. રાજ્યાધિકારના સબંધમાં એ બધુઓ વચ્ચે વિગ્રહ થવાથી રાણા **સંગ્રામસિંહને** પોતાના પિતાના જીવનકાળમાં જ દીર્ઘ સમય પર્યન્ત અજ્ઞાત વાસમાં રહેવું પડ્યું હતું, તથાપિ અંતે **રાણા રાયમલ્લનો** ઇ સ ૧૫૦૯ મા સ્વર્ગવાસ થતાં **સંગ્રામસિંહ** અજ્ઞાતવાસને ત્યાગી **ચિત્તોડમાં** પાછો આવીને સિંહાસનારૂઢ થવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શક્યો હતો અને ત્યારથી તે પોતાના અનેકાનેક સદ્ગુણોના પ્રભાવથી **મેવાડના** આદર્શ **મહારાણા** તરીકે સર્વત્ર ઓળ-

ખાવા લાગ્યો હતો; કારણ કે, મેવાડની ઉન્નતિનું મંગલાચરણ રાણા સાંગાના અધિકાર કાળમાં જ થયું હતું અને તેથી મેવાડની વંશાવલીમાં એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ અત્યારે પણ આપણા જોવામાં આવી શકે છે કે "રાણો સાંગો મેવાડની કીર્ત્તિના શિખરપર કલશ સમાન હતો," કારણ કે, સાંગાના સ્વર્ગવાસ પછી મેવાડની કીર્ત્તિનો સૂર્ય આથમવા લાગ્યો હતો. દિલ્હીનું સિંહાસન પાંડવવંશીય તોમર રાજાઓ પછી પૃથ્વીરાજ ચહુઆણના અધિકારમાં ગયું હતું અને તેની પાસેથી તે સિંહાસન તથા રાજ્ય શહાબુદ્દીન ગોરીએ છીનવી લીધા પછી અનુક્રમે ગોરીવંશ, ખિલજીવંશ, સૈયદવંશ તથા લોદીવંશના મુસલ્માન બાદશાહો દિલ્હીના સિંહાસનપર બેઠા હતા રાણા સાંગાના સમયમાં દિલ્હીના સિંહાસન તથા રાજમુકુટનો અધિકારી ઇબ્રાહીમ લોદી હતો અને તેની સત્તાના સમયમા દિલ્હી રાજ્યના અનેક ખંડો થતા તેમાથી અનેક નાનાં નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો બની ગયાં હતાં કે જેમાનાં દિલ્હી, બયાના, કાલ્પી તથા જૈનપુર મુખ્ય હતા. તે સમયમા એવો જ પ્રકાર ચાલી રહ્યો હતો કે એક બાદશાહને મારીને બીજો બાદશાહ તખ્તોતાજનો માલિક બની જતો હતો અને જે બલિષ્ઠ હોય તેના જ બે ભાગ રહેતા હતા એટલે એવી અરાજકતામથી તથા નામ માત્રની દિલ્હીની બાદશાહીથી મેવાડને ભયભીત થવાનું કશું પણ કારણ નહોતું, અને તેથી જ માળવા તથા ગુજરાતના સુલ્તાન જ્યારે પણ મેવાડપર ચઢી આવતા હતા ત્યારે તેઓ ત્યાં પોતાનો કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રભાવ જમાવી શકતા નહોતા જ્યારે રાણો સાંગો યુદ્ધમાટે ચિત્તોડમાંથી નીકળતો હતો ત્યારે તેની સાથે ૮૦ હજાર અશ્વારોહી સૈનિકો, સાત મોટા રાજાઓ, નવ રાવ, એક સો ને ચાર રાવળ તથા રાવત સર્દારો તેમ જ પાંચ સો હાથી તેની સેનામાં નીકળતા હતા. મારવાડ તથા અંબરના રાજાઓ રાણાજીને પોતાનો અધિષ્ઠાતા માનતા હતા તેમ જ ગ્વાલિયર, અજમેર, સીકરી, રાયસેન, કાલ્પી, ચન્દેરી, બૂંદી, ગાગરોન તથા રામપુરાના રાજાઓ અને આબૂના રાવ પણ તેના આજ્ઞાધારક થઇને પોતપોતાની સેનાસહિત યુદ્ધના સમયમાં રાણાજીના અનુગામી થવાને તૈયાર રહેતા હતા

જે જે સજ્જનોએ સાંગાને તેના આપત્તિકાળમા આશ્રય આપ્યો હતો તેમને સંપત્તિના સમયમા તે ભૂલી ગયો નહોતો શ્રીનગરના રાજા કર્મસિંહે તેને આપત્તિના સમયમાં આશ્રય આપેલો હોવાથી રાણાએ સિંહાસનારૂઢ થયા પછી તેને અજમેરની જાગીર આપી હતી અને ચન્દેરીને જીતી લેવાના કાર્યમાં કર્મસિંહના પુત્ર જગમલ્લે જે સહાયતા આપી હતી તેના બદલામાં જગમલ્લને તેણે 'રાવ'ની પદવીથી વિભૂષિત કર્યો હતો

પોતાના કુટુમ્બમાં પરસ્પર વિરોધના કારણથી જે કેટલીક અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી તે અવ્યવસ્થાને રાણા સાંગાએ અલ્પ કાળમાં જ દૂર કરી દીધી. સાંગાએ જે કારણથી પોતાના સ્વત્વ તથા પદને કેટલાક કાળપર્યન્ત પોતાના બંધુના હસ્તમાં સોંપી દઇને પોતે અજ્ઞાતવાસને સ્વીકારી લીધો હતો તે કારણનો યદિ વિચાર કરવામા આવે, તો તેથી એમ જ જણાય છે કે કેવળ સ્વદેશપ્રીતિ તથા શાંતિ રક્ષાના ઉદ્દેશથી જ બુદ્ધિપૂર્વક તેણે અજ્ઞાતવાસ સ્વીકાર્યો હતો;

કારણ કે, તે વેળાયે જો તે એમ ન કરત, તો મેવાડ દેશ અધોગતિની ગહનતમ ગર્ત્તામાં જઈ પડ્યો હોત તેમ જ તેના કુટુંબની પણ ભયાનક દુર્દશા થવાનો સભવ હતો. સિંહાસનારૂઢ થયા પછી રાણા સાંગાએ જે જે પરાક્રમો કરી બતાવ્યાં હતાં તેમને જોતાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે પોતાના સ્વત્વને ત્યાગતી વેળાયે પણ એ પરાક્રમો તેનામા વર્ત્તમાન હતા અને તેથી તેણે પોતાના અધિકારને અવિચાર-શીળતાથી ત્યાગ્યો હતો એમ તો કદાપિ કહી શકાય તેમ છે જ નહિ. સાંગાજીએ ધીમે ધીમે પોતાની સેનાને સુધારી લીધી અને પછી તે જ સેનાની સહાયતાથી તે વારંવાર રણક્ષેત્રમાં વિજયને મેળવવા લાગ્યો.

સાંગો રાણો હજી તો પોતાના રાજ્યનો પ્રબન્ધ કરી રહ્યો હતો એટલામાં તેને મુસલ્માનો સાથેના યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થવું પડ્યુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તે સમયમા દિલ્હીમાં ઇબ્રાહીમ લોદી રાજ્ય કરતો હતો અને સંપૂર્ણ રાજસ્થાનમા સાંગાજીના અતિશય પ્રાબલ્યના કારણથી તથા રાજપૂતોના બળને સાંગા સાથે એકત્રિત જોઇને તે સાંગા રાણાથી ભયભીત થવા લાગ્યો હતો અને તેથી સાંગાના બળને તોડી નાખવાની ઇચ્છાથી તે યુદ્ધની તૈયારી કરવા મંડી ગયો સૈયદવંશીય બાદશાહોના સમયમાં દિલ્હીની બાદશાહી કાંઇક નિર્બળ થઇ ગયેલી હોવાથી કેટલાંક ભિન્ન ભિન્ન મુસલ્માની રાજ્યો સ્વતન્ત્ર થઇ ગયાં હતા; પરતુ લોદીવંશના બાદશાહોએ દિલ્હીના અધ:પાતને અટકાવી દીધો હતો ઇબ્રાહીમના પિતા તથા પિતામહે દિલ્હીની આસપાસનાં કેટલાંક સ્વતંત્ર રાજ્યોને પોતાના રાજ્યમાં જોડી દઇને પોતાની બાદશાહીના પાયાને મજબૂત કરી લીધો હતો આ કારણથી જ્યારે ઇબ્રાહીમ લોદી સાંગા રાણા સાથે લઢવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો તે વેળાયે દિલ્હીની બાદશાહી પ્રબળ હોવાથી ઇબ્રાહીમ સાંગા રાણાના મુકાબલામા ઉભી રાખવામાટે એક સારી અને મોટી બળવતી સેનાને એકત્ર કરી શકયો હતો, અને તે સેનાને તેણે મેવાડના રાણાને હરાવવામાટે મોકલી આપી. સાંગો પણ પોતાને જેટલો સમય મળી શકયો તેટલા સમયમા અતિશય શીઘ્રતાથી પોતાના દલને એકત્ર કરીને મુસલ્માનોના સમાચાર લેવામાટે ચિત્તોડમાથી રવાના થયો એટલે મુસલ્માનો હજી તો રાજસ્થાનની ભૂમિમા પ્રવેશ્યા પણ નહોતા એટલામા તો રાજપૂતો તેમની સામા જઈ પહોંચ્યા મુસલ્માનો પોતાના મજહબી જોશથી ભરેલા હતા અને તે સમયમાં પણ તેઓ રાજપૂતોને પોતાના ધર્મશત્રુ જ માનતા હતા યુદ્ધનો આરંભ થયો. પરતુ યુદ્ધનો અત રાજપૂતોના વિજય તથા મુસ-લ્માનોના પરાજયમા આવવાથી ઇબ્રાહીમના પરાભૂત સૈનિકો રણભૂમિમાથી પલાયન કરી ગયા અને સીધા દિલ્હી પહોંચી ગયા

આ પરાજયના યોગે ઇબ્રાહીમ લોદી પ્રથમ કરતા પણ વિશેષ ભયભીત થયો જો તે વેળાયે રાણો સાંગો પોતાના સૈન્યસહિત સીધો દિલ્હીપર ચઢી ગયો હોત, તો ભારતવર્ષના ઇતિહાસમા કાઇક નવીન પરિવર્ત્તન થવાનો સોળે-સોળ આના સંભવ હતો, પરંતુ તેની સેનામા કેટલાક નવીન સૈનિકોની આવ-શ્યકતા હોવાથી તેને દિલ્હીપર ચઢી જવાનો વિચાર ન-છૂટકે માડી વાળવો પડ્યો હતો. એક પછી એક અનેક યુદ્ધો થતા રહેવાથી વિજયની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ સાંગા રાણાની કાંઈ જેવી તેવી હાનિ થઈ નહોતી, અને તે હાનિની

ગત્તીને નવીન સૈન્ય બળવડે ભરી લીધા વિના આવું કુસાહસ કરવું એ સાંગાને કાંઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય ભાસ્યું નહોતું. આ કારણથી મુસલ્માનોપર પૂર્ણ વિજય મેળવીને તે પાછો ચિત્તોડમા આવી લાગ્યો પરતુ ચિત્તોડમા તેને વિશ્રાતિના ઉપભોગમાટે વિશેષ સમય ન મળી શકયો, કારણ કે, મુસલ્માની સૈન્ય હારીને જેવું પાછુ દિલ્લીમાં આવ્યું એટલે તરત જ ઇબ્રાહીમ લોદી બીજી વારના યુદ્ધની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો, અને પોતાની સમસ્ત સલ્તનતમાની પ્રચંડ સેનાને એકત્ર કરીને તેણે રાજપૂતોને સદાને માટે દબાવી દેવાનો પોતાના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો આ વેળાયે ઇબ્રાહીમ પોતે પણ રણભૂમિમાં જવાને તૈયાર થઇ રહ્યો હતો પોતાના બાદશાહને લડાઇના મેદાનમા આવવામાટે તૈયાર થયેલો જોઇને મુસલ્માનોનાં હૃદયમાં બમણા ઉત્સાહનો ઉદ્‌ભવ થયો તેમણે હિન્દુઓ સમક્ષ ધર્મના ઝુડાને ઊભો કરી દીધો અને પૂરા જોશથી રણક્ષેત્રમા આવીને તેઓ ઊભા રહ્યા. એ જ પ્રમાણે બીજી બાજૂ રાજપૂતો પણ રાણા સાંગાના આધિપત્ય તળે ધર્મયુદ્ધ કરવામાટે મુસલ્માનોપર ચઢી આવ્યા

બાકરોલ આગળ રાજપૂતો તથા મુસલ્માનોના યુદ્ધનો આરભ થયો. રાજપૂતોએ પહેલા જ ધસારામા મુસલ્માનોની હારાવલીને તોડી નાખી અને મુસલ્માન સિપાહો પાછા સાવધાન થઈ શકે તેની પહેલાં તો રાજપૂતો નાગી તલ્વારો લઇને અશ્વોને કૂદાવતા એવા વેગથી તેમનાપર આગળ વધતા ગયા કે અંતે તેમના પગો ઊખડી ગયા ઇબ્રાહીમે પોતાના યોદ્ધાઓના ઉત્સાહને વધારવાના અને તેમને રણભૂમિમાં સ્થિર રાખવાના બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પરતુ તેનુ કાઇ પણ પરિણામ ન થયું, મુસલ્માન સિપાહો ભાગતા જ રહ્યા, અને તેથી અતે ઇબ્રાહીમ પોતે પણ જીવ બચાવવામાટે ભાગી છૂટયો ત્યાર પછી ઘાટીલી નામક સ્થાનમાં જઇને મુસલ્માનોની ફોજ પાછી એકઠી થઇ રાજપૂતો પણ બાકરોલના સગ્રામમાં વીરગતિને પામેલા યોદ્ધાઓનાં શબોને ચિતાદાહ આપીને તરત પાછા શત્રુઓની પાછળ પડ્યા હતા એટલે તેઓ અચાનક જઇને મુસલ્માનોના માથાપર ઊભા રહ્યા રાજપૂતોને એકત્ર બળથી વળી પાછા આવી પહોંચેલા જોઇને મુસલ્માનો બિલ્કુલ હિમ્મત હારી ગયા કેટલાક સૈનિકો પોતાના બાદશાહના બાજૂમાં રહીને શત્રુ સાથે લડવાને તૈયાર થયા, પરતુ ઘણા સૈનિકોના પ્રાણ તો શુષ્ક જ થઇ ગયા; કારણ કે, રાજપૂતો આટલી શીઘ્રતાથી પાછા લડવામાટે આવી લાગશે એવો તેમને સ્વપ્નમા પણ ભાસ થયો નહોતો. સારાશ કે, મુસલ્માનો હજી તો યુદ્ધમાટે સજ્જ પણ થઈ શકયા નહોતા તેટલામા તો રાજપૂતોના ભાલા અને રાજપૂતોની તલ્વારો આદિ ચાલવા મંડી ગયાં મુસલ્માનો ગર્ભગળિત થઇને આમતેમ ભાગવા લાગ્યા અને ભાગતા મુસલ્માનોને પકડી પકડીને રાજપૂતો કાપવા લાગ્યા. જે મુસલ્માનો શસ્ત્રાસ્ત્રને ત્યાગી આધીન થયા અને જેઓ કોઈ પણ પ્રકારે લપાઇ છુપાઇને ભાગી શક્યા તેમના પ્રાણ બચ્ચા અને બાકીના બધા મુસલ્માનો રાજપૂતોની તલ્વારોથી કપાઇ ગયા લાચાર થઇને ઇબ્રાહીમ પોતાના કેટલાક ઘોડેસવાર સિપાહો સાથે ત્યાંથી ભાગી છૂટયો અને જેમ તેમ કરીને દિલ્લી ભેળો થઇ ગયો એ યુદ્ધમા એટલા બધા મુસલ્માન સૈનિકો માર્યા ગયા હતા કે ઇબ્રાહીમ દશ વર્ષ પૂર્વે એવા યુદ્ધની પુન તૈયારી કરી શકે એ સર્વથા અશક્ય હતું

ઇબ્રાહીમનો એક સબંધી ભાગતાં ભાગતાં રાજપૂતોના હાથમાં સપડાયો હતો છતાં સાંગા રાણાએ તેને મારી નાખવાને બદલે જીવનદાન આપ્યું હતું તારુણ્યમાં બધુ સાથેના દ્વદ્વ યુદ્ધમાં સાંગાની એક આખ ફૂટી જવાથી તે કાણો થયો હતો અને ઘાટીલીના આ યુદ્ધમાં તેનો એક હાથ કપાઇ જવાથી તે ઠૂંઠો પણ થઇ ગયો.

આવી રીતે ઇબ્રાહીમ લોદીના સૈન્યની દુર્દશા કરીને - વિજયના મદમાં જ સાંગો રાણો પોતાની સેનાને લઇને રણથંભોરના અજેય દુર્ગને જીતી લેવામાટે ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો રણથભોરનો કિલ્લો પ્રથમ રાજપૂતોનો જ હતો, પરતુ પછીથી તે અલાઉદ્દીન ખીલજીએ જીતવાથી મુસલ્માનોના હાથમાં જઇ પડ્યો હતો. એ સમયમાં ત્યાનો અધિકારી અલી નામનો એક સૂબેદાર હતો અને તેણે ઇબ્રાહીમના સહાયક થઇને યુદ્ધમાં સાંગા રાણાને બહુ જ પરિશ્રમ આપેલો હોવાથી રાણાએ તે વૈરનો બદલો ચક્રવર્તી વ્યાજ સહિત તેની પાસેથી ચૂકાવી લેવાનો પોતાના અત:કરણમાં દૃઢ સકલ્પ કરી લીધો હતો પોતાની બળવતી સેનાને લઇને સાંગો રણથભોરની સીમામાં જઈ પહોંચ્યો તે વેળાયે તેના જાણવામા આવ્યું કે અલી કિલ્લાને બધ કરીને અદર બેસી રહ્યો હતો, તેણે દુર્ગની રક્ષામાટે પોતાની એક દૃઢ સેનાને નિયત કરી દીધી હતી અને અનાજ આદિની સામગ્રીને પ્રથમથી જ એકત્ર કરી રાખી હતી; કારણ કે, ઈબ્રાહીમ તથા તેની સેનાના પરાજયના સમાચાર યથાસમય તેને મળી ગયા હતા અને તેથી તે સમાચાર મળતાંની સાથે જ તે ગઢને દૃઢ કરવાની ચેષ્ટામાં લાગી ગયો હતો અલી એક બહાદુર જવાનમર્દ તેમ જ બાદશાહનો એક નમકહલાલ નોકર હોવાથી રણથભોરના ગઢને જીતી લેવાનું કાર્ય કાંઈ સરળ નહોતું. અત:પૂર્વ મોટા મોટા પ્રબળ શત્રુઓએ એ ગઢને જીતી લેવાના અનેક વાર પ્રયત્નો કર્યા હતા, પરતુ તે સર્વ નિરાશ થઈ માથાં પટકીને પાછા ચાલ્યા ગયા હતા વસ્તુસ્થિતિ આવા પ્રકારની હોવા છતાં પણ જેનું નામ રાણો સાંગો હતું તે પુરુષ નિરાશાને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે, એ સર્વથા અશક્ય હતું, કારણ કે, તે વીર, ધીર અને બુદ્ધિમાન્ હોવા સાથે ઉતાવળિયા સ્વભાવનો નહોતો; યુદ્ધવિદ્યામાં તે સમયના ભારતવર્ષના સર્વ રાજ્યકર્ત્તાઓ કરતા વિશેષ ચતુર હતો અને કોઈ પણ ઉપાયે રણથભોરને જીતી લેવાનો નિશ્ચય કરી લીધા પછી જ તે રણથંભોર સમક્ષ આવ્યો હતો. રણથભોરનો કિલ્લો ઉંચો, સીધો અને ચઢવામા દુર્ગમ હોવાથી સાંગાએ એ અવરોધને દૂર કરવામાટેનો પરાક્રમયુક્ત એક નવીન ઉપાય શોધી કાઢયો ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે સાંગો પોતાના સહોદર પૃથ્વીરાજનો બાણ લાગવાથી એક આખે કાણો થયો હતો અને ઈબ્રાહીમ લોદી સાથેના યુદ્ધમા તેનો એક હાથ સદાને માટે ચાલ્યો ગયો હતો, તથાપિ 'પૌરુષને બતાવ્યા વિના આ દુર્ગ જીતી શકાય તેમ નથી' એ રહસ્યને તે સારી રીતે સમજી ગયો હતો. આ કારણથી ચોકી પહેરાવાળાની સામે તો તેણે પોતાની છાવણી નખાવી દીધી અને પોતે કેટલાક ચૂટી કાઢેલા સૈનિકોને પોતાની સાથે લઇને ગઢની ચારે તરફ ભ્રમણ કરવામાટે નીકળી પડયો. દુર્ગના જે જે સ્થાનમા તેને પ્રસગ મળ્યો અને ચોકી પહેરાનો પ્રબધ નબળો દેખાયો તે તે સ્થાનમાં તેણે નિસરણી માંડીને દુર્ગપર ચઢવાનો વિચાર કર્યો, પરતુ ગઢની ઉંચાઈ ઘણી જ વધારે હોવાથી એવી

હુમલો બોલાવ્યો હતો. સાંગાજીને આ સમાચાર મળતાંની સાથે જ તે પોતાના કેટલાક ચૂંટી કાઢેલા સૈનિકોને સાથે લઇને તત્કાળ માંડૂ જઇ પહોંચ્યો; પરંતુ ગુજરાતના બાદશાહના આગમનનું ત્યાં કોઇને સ્વપ્ન પણ આવ્યું નહોતું અને મુજફ્ફરશાહ પોતે પણ હજી સઘળી તૈયારી કરી શક્યો નહોતો. સાંગાએ પોતાના સૈનિકો સહિત સંધ્યા સમયે માંડૂગઢમાં પ્રવેશ કર્યો અને રાજમહાલયની દિશામાં ચાલવા માંડ્યું. માંડૂગઢના લોકો સાંગાજીના સૈનિકોને જોઇને આશ્ચર્યચકિત થવા લાગ્યા અને ખરેખર સાંગાજીએ પણ એ એક ભયાનક સાહસ જ કર્યું હતું. જો એ વેળાયે મુસલ્માનો સાવધાન થઈ ગયા હોત અને તેમણે દુર્ગનાં દ્વારોને બંધ કરી દીધાં હોત, તો સાંગાનો તેમ જ તેના સૈનિકોનો ત્યાંથી છૂટકારો થવો અશક્ય હતો; પરંતુ રાણો સાંગો આવા પ્રસંગોનો પૂર્ણ અનુભવી અને દીર્ઘદર્શી હોવાથી દ્વારપાળોને ધૂળ ફકાવીને અને પોતાના સૈનિકોને ત્યાં રાખીને જ આગળ વધ્યો હતો. દ્વારપાળોનાં મસ્તકોને કપાતાં જોઇને જ પ્રજાજનો ભયભીત થઈ ગયા હતા, અને રાજપૂતોની સેના કોણ જાણે કેટલીયે મોટી હશે એમ ધારીને મુસલ્માનો પણ ભયથી કંપવા લાગી ગયા હતા. રાજપૂતો સીધા રાજમહાલયમાં જઈ પહોંચ્યા અને ત્યાં પણ દ્વારપાળો સાથેની ઝપાઝપીમાં રાજપૂતોનો જ વિજય થયો. દ્વારપાળોના ધરાશાયી થવાના સમાચાર મળતા જ મુજફ્ફરશાહ સાંગાને આધીન થઈ ગયો અને રાણો સાંગો તેને પકડીને પાછો વળ્યો. જ્યાં સુધી મુસલ્માનો તેને છોડવવામાટે તૈયાર થાય ત્યાં સુધીમાં તો રાણો પોતાના માર્ગે પડી ગયો હતો. આવી રીતે સાહસપૂર્વક સાંગો માળવાના મુજફ્ફરશાહને બન્દી કરીને ચિત્તોડમાં લઈ આવ્યો. સાંગાના પંજામાંથી મુજફ્ફરશાહને છોડવામાટે ગુજરાતના સુલ્તાને બહુ પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ તેના તે સર્વ પ્રયત્નો સર્વથા નિષ્ફળ થયા અને અંતે સાંગાએ મુજફ્ફરશાહ પાસેથી પોતાને અનુકૂળ થતી પ્રતિજ્ઞા કરાવીને તેને બંધનમુક્ત કરી દીધો.

રાણા સાંગાની સત્તાના સમયમાં મેવાડ રાજ્યની સીમા આ પ્રમાણેની હતી-ઉત્તરમાં બયાના પાસે પીલાખાર સુધી; પૂર્વમાં તથા દક્ષિણમાં માળવાસુધી તથા પશ્ચિમમાં મેવાડના પર્વત તથા ટેકરીઓ સુધી. અર્થાત્ રાજ્યની આ ચતુ સીમા સાધારણત: વિસ્તીર્ણ હોવાથી અને રાજસ્થાનનો બૃહદ્ ભાગ તેના અધિકારમાં આવી ગયેલો હોવાથી, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ સાંગો પોતાની વીરતાથી જ કીર્ત્તિના શિખરપર ચઢેલો હોવાથી તેમ જ તેના અનેક સદ્ગુણોના યોગે રાજપૂતોનો તેનામાં અતિશય પ્રેમ તથા ભક્તિભાવ હોવાથી જો અચાનક ભારતવર્ષમાં મુગલો ન આવી લાગ્યા હોત, તો ચક્રવર્ત્તી રાજાનો મુકુટ પુન એક વાર એ હિન્દુ રાજાના શિરપર વિરાજવાનો અને સામ્રાજ્યની પતાકા દિલ્લીને બદલે ચિત્તોડમાં ચઢેલી દેખાવાનો પ્રસંગ બહુ જ નિકટમાં આવી લાગ્યો હતો, એમ કહેવામાં લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ થવાનો સંભવ નથી. પરંતુ પરમાત્માની એ ઇચ્છા ન હોવાથી અચેતન તથા નિરાશ અવસ્થામાં આવી પડેલી મુસલ્માની બાદશાહીને જાગ્રત કરવામાટે કાબુલમાંથી આપણી નવલકથાના નાયક સુલ્તાન બાબર અચાનક હિન્દુસ્તાનમાં આવી લાગ્યો, અને તેણે મેવાડની વૈભવવૃદ્ધિને આગળ વધતી અટકાવી દીધી.

જ્યારે બાદશાહ બાબરે ભારતવર્ષની પ્રાચીન રાજધાની દેહલીને પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધી અને ઈબ્રાહીમ લોદી પાણીપતના યુદ્ધમાં કામ આવી ગયો એટલે સર્વત્ર એ વાર્તા વિસ્તરી ગઈ કે 'હિન્દોસ્તાનમાં મુગલ સામ્રાજ્યની સ્થાપના થઈ ચૂકી છે.' મુસલમાની રાજ્યમાં આવા પ્રકારનો વિપ્લવ થયેલો જોઈને સાંગા રાણો આ અવસરથી પણ પોતાના લાભને સાધી લેવામાટે તૈયાર થઈ ગયો. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે બાબર જ્યારે કાબુલમાં હતો ત્યારે સાંગા રાણાએ પોતાના એક વકીલને તેની પાસે મોકલ્યો હતો અને પરસ્પર એવો કરાર કરાયલો હતો કે જ્યારે બાબર દિલ્લીપર ચઢી આવે તે વેળાએ સાંગાએ આગ્રાના કિલ્લાપર આક્રમણ કરવું; પરંતુ રાણા સાંગાએ પોતાના એ વચનનું પાલન કર્યું નહોતું તેનું પ્રથમ કારણ એ હતું કે પ્રથમ તેને ઇબ્રાહીમ લોદી અથવા તો લોદીવંશની સત્તાને ભારતવર્ષમાંથી કાઢી નાખવામાટે બાબરની સહાયતાની આવશ્યકતા જણાઈ હતી, પરંતુ બાબર યથાસમય ભારતવર્ષમાં આવ્યો નહિ અને જ્યારે તેણે આવીને ઇબ્રાહીમ લોદીને પરાસ્ત કરી દિલ્લી તથા આગ્રામાં પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો તે વેળાએ સાંગા રાણો પોતાની એક લાખ જેટલી સેના સહિત મેવાતના યુદ્ધમાં રોકાયલો હતો તેમજ બયાનાની આસપાસ તેણે ડેરા નાખી દીધા હતા એટલે તેનાથી એ વેળાએ બાબરની કુમકે જઇ શકાય તેમ હતુંજ નહિ. આમ હોવા છતાં પણ એ પ્રશ્ન તો અવશિષ્ટ જ રહે છે કે, એ કાર્યથી મુક્ત થયા પછી રાણા સાંગાએ બાબર સાથે મૈત્રીસંબંધ રાખવાને બદલે શત્રુભાવનો આરંભ કરી દીધો તેનું શું કારણ હોવું જોઈએ? તો એ પ્રશ્નનું ઉત્તર એ છે કે, જ્યારે સાંગાએ બાબર પાસે પોતાના પ્રતિનિધિને મોકલ્યો હતો તે વેળાએ તેની એવી માન્યતા હતી કે ચંગેજખાન તથા તૈમૂરલંગ પ્રમાણે બાબર પણ હિન્દુસ્તાનમાંથી ધન લઇને પાછો ચાલ્યો જશે એટલે તેની સહાયતાથી લોદીવંશના નાશ પછી હિન્દુસ્તાનમાં પુનઃ હિન્દુસામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી શકાશે; અર્થાત્ બાબર હિન્દુસ્તાનમાં જ સ્થાયી નિવાસ કરીને રહેશે એની સાંગાને સ્વપ્નમાં પણ કલ્પના નહોતી એટલે જ્યારે બાબરના ભારતવર્ષમાંના સ્થાયી નિવાસની વાર્ત્તા તેના જાણવામાં આવી ત્યારે તેને તે પોતાનો શત્રુ માનવા લાગ્યો અને તેથી જ તેના નાશમાટેના ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયો. લોદીવંશના લોકો તો મુગલોથી અપ્રસન્ન હતા જ, પરંતુ બીજા પઠાણ સર્દારો પણ મુગલોથી પ્રસન્ન નહોતા, કારણ કે, મુગલોને તેઓ પોતાના પરમ શત્રુ માનતા હતા, છતાં પણ દિલ્લીમાં બાબરનો અધિકાર થઇ જવાથી તેઓ શાન્ત થઇને બેસી રહ્યા હતા કિન્તુ રાણા સાંગાની મુગલો સાથે લડવામાટેની તૈયારીની વાર્ત્તા તેમના જાણવામાં આવી એટલે તેઓ પણ તેના સહાયક થવાને તૈયાર થઇ ગયા, અને ઇબ્રાહીમ લોદીનો એક પિત્રાઇ ભાઈ કે જે ઇબ્રાહીમના મરણની ઘટના પછી સાંગાના આશ્રયમાં રહ્યો હતો તે પણ બાબર પાસેથી વૈરનો બદલો લેવાને તત્પર થઇ ગયો. મેવાતનો સુલ્તાન હસનખાન પોતાની ફોજને સાથે લઇને રાણાની કુમકમાટે આવી લાગ્યો. જ્યારે મુસલમાનો જ આવીને રાણાના પક્ષમાં મળી જવા લાગ્યા એટલે પછી રાજપૂત રાજાઓ પણ પોતપોતાની સેનાને લઇને સાંગાને સહાયતા આપવામાટે આવી લાગે, એ તો સર્વથા સ્વાભાવિક જ હતું, કારણ કે, રાજપૂતો તો સાંગાના

પરાક્રમો તથા વિજયના યોગે પ્રથમથી જ તેના ઉપાસકો થઈ રહ્યા હતા જે વેળાયે બાબરે દિહલી નગરીને હસ્તગત કરી લીધી તે સમયે રાજસ્થાનમાં સંપૂર્ણ એકતા વ્યાપેલી હોવાથી અને મારવાડ, આંબેર, ગ્વાલિયર, તથા રાયસેનના રાજાઓ સાંગાને પોતાનો અધિપતિ માનતા હોવાથી તેમ જ ચંદેરી, બૂંદી તથા સિરોહીના રાજાઓ તેના માંડલિક હોવાથી રાજસ્થાનના સર્વ રાજપૂત રાજાઓ સાંગાના સહાયક થવામાટે ઊઠીને ઊભા થઈ ગયા. ચુડાવત, સોનગિરિ, પરમાર તથા ઝાડા આદિ કુળોના જાગીરદારો તેમ જ રાઠોડ, ચહુઆણ તથા તોમર આદિ વંશોના રાજાઓ પોતપોતાના સૈન્યને લઇને સાંગાના શિબિરમાં આવી લાગ્યા

બાદશાહ બાબર સુલ્તાન ઇબ્રાહીમ લોદીના કેટલાક નિકટના સંબંધીઓને પોતાના દોસ્ત બનાવી લીધા હતા અને માળવા તથા ગુજરાતના સુલ્તાનો પોતે જ ચાલીચલાવીને યુદ્ધ કરવામાટે આવે એવો સંભવ ન હોવાથી બાબરના હૃદયમાં તેમનો ભય હતો જ નહિ; આથી બાબરના હૃદયમાં જો કોઇની પણ ભીતિ હોય તો તે રાણા સાંગાની જ હતી અને અંતે જ્યારે તેણે પોતાની શક્તિ અથવા શંકાને સત્ય થયેલી જોઈ એટલે તે પણ અલૌકિક વીર પુરુષ હોવાથી પોતાની સત્તાના માર્ગને નિષ્કંટક કરી લેવાના ઉદ્દેશથી રાણા સાંગા તથા તેના સહાયક અન્ય હિન્દુ તથા મુસલ્માન રાજાઓ સાથે રણભૂમિમાં ઝૂઝીને પોતાના ભાગ્યને નિશ્ચિત કરી નાખવાના નિર્ણયપર આવી લાગ્યો જ્યારથી સાંગાની યુદ્ધમાટેની તૈયારીઓના સમાચાર તેના સાંભળવામાં આવ્યા હતા ત્યારથી તેણે પણ લડાઈમાટેની તૈયારીઓ કરવા માંડી હતી એટલે જે દિવસે સાંગો બયાનામાથી આગ્રા જવામાટે નીકળવાનો હતો તે દિવસ બાબરના જાણવામા આવી ગયેલો હોવાથી તે દિવસથી બે દિવસ પૂર્વે જ તે પોતાની ફોજ સાથે આગ્રામાંથી નીકળી ચૂક્યો હતો અને સીક્રી નામક સ્થાનમાં લશ્કરમાટે જોઇતા પાણીની વિપુલતા હોવાથી સીક્રીના વિશાળ તળાવના તીર પ્રાંતમા પોતાની છાવણી નાખીને રાણા સાંગાના સૈન્યના આગમનના સમાચારની પ્રતીક્ષા કરતો પડયો હતો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ પોતાના પંદર સો સૈનિકોની એક ટુકડીને તેણે બયાનાની દિશામાં આગળ વધવાના હુકમ સાથે અને જરૂર પડે તો રાણા સાથે લડવામાટે રવાના કરી દીધી હતી

બાદશાહ બાબર પોતાના સૈન્યસહિત રણભૂમિમાં સંગ્રામ કરવામાટે આગ્રાથી રવાના થઇ ચૂક્યો હતો એ સમાચાર સાંગા રાણાને માર્ગમાં જ મળતા તેણે સર્વ રાજપૂત રાજાઓની પોતાના શિબિરમાં એક સભા ભરીને તેમના સમક્ષ ઉભા રહી તેમને ઉદ્દેશીને પ્રસ્તુત યુદ્ધપ્રસંગના વિષયમા વીરશ્રીયુક્ત ભાષણ કરતાં કહ્યું કે “વીરતાની સજીવન પ્રતિમાઓ અને રાજસ્થાનના રત્નરૂપ રાજમહારાજાઓ, અત્યાર સુધી આપણે જે જે શત્રુઓ સાથે લડ્યા છીએ તે સર્વ શત્રુઓ કરતાં કાબુલનો સુલ્તાન બાબરશાહ બહુ જ અધિક યોગ્યતાને ધરાવનારો અને ધૈર્યશીલ, અનુભવી તથા ઉત્સાહી શત્રુ હોવાથી એની સાથે બહુ જ વિચારપૂર્વક લડવાની આવશ્યકતા છે, એ આપણામાંથી કોઇએ પણ કદાપિ ભૂલી જવાનું નથી આ યુદ્ધમા ક્ષાત્રધર્મને અનુસરીને અને

આપણા પૂર્વજોના પરાક્રમોને સ્મરીનેજ પ્રત્યેક વર્તવાનું છે, એવો મારો સ્પષ્ટ ઉપદેશ છે, કારણ કે, વિદેશીય તથા વિધર્મીય વિજેતાનો પરિપૂર્ણ પરિપાત કરી નાખવાનો આ એક માત્ર પ્રસંગ હોવાથી જો આ પ્રસંગે આપણે બાબરનો પરાજય કરી નાખીશું, તો પછી એ મુસલ્માનોને પોતાનાં શિરોને ઉન્નત કરવા-માટેનો અન્ય પ્રસંગ ભાગ્યેજ મળી શકશે, કારણ કે, તેમને તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવા પૂર્વે તો સમસ્ત આર્યાવર્તમાં આર્ય ક્ષત્રિય સમ્રાટ્ની વિજયવૈજયન્તી આકાશ સાથે વાર્તાલાપ કરતી દેખાશે અને ભારતવર્ષના ગગનમાં આર્યગૌરવ-રવિનો પ્રકાશ વિસ્તરેલો દૃષ્ટિગોચર થશે મારી મનોદેવતા મને વારવાર એમ કહ્યા કરે છે કે આ યુદ્ધમાં ભારતવર્ષના ભાવિ સામ્રાજ્યનો અંતિમ નિર્ણય થવાનો હોવાથી જો આપણો આ યુદ્ધમાં પરાજય થાય, તો પછી ભવિષ્યમા ભારત વર્ષમાં દીર્ઘકાળ પર્યન્ત હિન્દુસામ્રાજ્યની સ્થિતિનો સંભવ નથી અને તેટલા-માટે આ યુદ્ધમાં આપણે પ્રાણોને તલ્વારોની અણીપર રાખીનેજ લડવાનું છે. પ્રયત્ન આપણો છે અને યશોદાતા પરમાત્મા છે ”

જેનું શરીરબંધન મધ્યમ હોવા છતાં બલિષ્ઠ હતુ, જેનો વર્ણ ગૌર હતો, જેનાં નેત્રો વિશાળ હતા, જેની આકૃતિ શૌર્ય તથા પરાક્રમની સજીવન મૂર્તિ સમાન હતી પોતાના બંધુ સાથેના દ્વંદ્વયુદ્ધમાં જેનુ એક નેત્ર ફૂટી ગયુ હતું, ઈબ્રાહીમ સાથેના યુદ્ધમા જેનો એક હસ્ત કપાઈ ગયો હતો, બીજા એક યુદ્ધમાં તોપનો ગોળો લાગવાથી જેનો એક પગ લગડો થયો હતો અને જેના અંગમાં તલ્વારોના અનેક ઘા પડેલા હતા તે રાણા સાંગાના આ ભાષણને સાંભળીને સર્વ રાજાઓએ તેનો જયજયકાર કર્યો અને તે જયનાદનો આકાશમાં પ્રતિનાદ થતો સંભળાવા લાગ્યો. સાંગો પોતાની પ્રચંડ સેનાને લઇને આગળ વધ્યો.

પ્રકરણ ૨૩ સું

સિક્રીનું યુદ્ધ અને બાબર 'ગાજી!'

બાબરે પોતાના જે ૧૫૦૦ જંગી જવાનોને રાણા સાંગાની હિલચાલને જોવામાટે પ્રથમથી રવાના કર્યા હતા તે સર્વ જંગી જવાનોનો રાણાના સૈનિકોએ વિધ્વંસ અથવા સંહાર કરી નાખ્યો પોતાના સૈનિકોના એ વિધ્વંસના સમાચાર મળતાંની સાથેજ બાદશાહે તત્કાળ બીજા કેટલાક સૈનિકોને રવાના કરી દીધા, પરતુ દુર્ભાગ્યવશાત્ તેમની પણ તેવીજ દશા થઈ ગઈ અને તેમના-માંના પાંચપચ્ચીસ સૈનિકો જ રણભૂમિમાંથી પલાયન કરીને બાબરને એ પરાજયના સમાચાર આપવામાટે જીવતા પાછા આવી શક્યા. આવી રીતે 'પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકાપાત' થવાથી મુગલ સૈનિકો સાહસહીન, હતાશ તથા નિરુત્સાહ થઇ ગયા અને બાબરના પોતાના હૃદયમા પણ કેટલેક અંશે નિરાશા વ્યાપી રહી, કારણ કે, તેની સેનામાના ઘણાખરા સૈનિકો નવીન હોવાથી તેઓ વિશ્વાસપૂર્વક જીવપર ખેલીને લડશે કે કેમ એ વિશે તેના મનમાં સંશય થવા લાગ્યો હતો અને તેથી જયપ્રાપ્તિનો સંપૂર્ણ નિશ્ચય ન થઇ જાય ત્યાસુધી આગળ વધવાના વિચારને માંડી વાળીને તેણે પોતાની છાવણીની આસપાસ ખાઇ ખોદ;

વાને કેટલાક સમય પર્યન્ત સુરક્ષિત સ્થિતિમાં રહેવામાટેની વ્યવસ્થા કરાવી દીધી આવી રીતે એક જ સ્થાનમાં સુરક્ષિત રહેવામાટેની વ્યવસ્થા કર્યા છતાં પણ 'હિમ્મતે નર્દાં, મદદે ખુદા,' એ તત્ત્વને બાબર સપૂર્ણતાથી માનનારો હોવાથી વારવાર તે પોતાની ફોજની ટુકડીઓને રાજપૂતોપર આક્રમણ કરવામાટે મોકલ્યા કરતો હતો, પરતુ કોઇ પણ ટુકડી રાજપૂતોપર આક્રમણ કરી શકી નહિ અને લડાઇની ચોપટબાજીમા દરેક વખતે રાજપૂતોના જ પોબારા પડવા લાગ્યા. પોતાના સૈન્યના આવા સતત પરાજયને જોવા છતાં પણ બાબર સર્વથા નિરાશ ન થયો અને એ સમય સુધીમા આવા અનેક પ્રસગો તેણે અનુભવેલા હોવાથી બાલ્યપણાથી લેશ માત્ર પણ ભયભીત થયો નહિ, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ જેમ જેમ તેના સૈન્યને પરાજય મળતો ગયો તેમ તેમ યશપ્રાપ્તિમાટે જેવી અને જેટલી સાવધતા રાખવાની આવશ્યકતા તેને જણાઇ તેવી અને તેટલી સાવધતા રાખવામાં તેણે પોતાના પ્રયત્નોનો અવધિ જ કરી બતાવ્યો.

બાબર પોતાના લશ્કરમા ફેલાયલા ગભરાટને દૂર કરવામાટે લડાઇની કેટલીક સગીન તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો અને તે તૈયારીમા તેનો ૨૫ દિવસ જેટલો સમય વીતી ગયો એટલામાં કાબુલથી સુલ્તાન હુસેન મીરજાનો દૌહિત્ર કાસિમ હુસેન સુલ્તાન અને અહમદ યૂસુફ આદિ એકદર ૫૦૦ મનુષ્યો આવી લાગ્યા અને તેમની સાથે મહમ્મદ શરીફ નુજૂમી જ્યોતિષી—પણ આવી પ્હોચ્યો. એ મનુષ્યો કાબુલથી પોતા સાથે શરાબથી ભરેલા ત્રણ ઊટ પણ લેતા આવ્યા હતા એટલે બાબર યુદ્ધની વ્યવસ્થાના કાર્ય સાથે શરાબનોશી પણ કરવા લાગ્યો અને પોતાના દિલને ખુશીમા રાખવા લાગ્યો એ જ વેળાયે બનાવ એવો બન્યો કે કાબુલથી જે મહમ્મદ શરીફ નામક નુજૂમી આવ્યો હતો તે તેને જે કોઇ પણ મળે તેને એમ જ કહેવા લાગ્યો કે "મગળ પશ્ચિમમાં હોવાથી એટલે કે મંગળની સ્થિતિ મુસલમાનોની સામે હોવાથી આ યુદ્ધમાં મુસલ્માનો કદાપિ જીતવાના નથી અને તેથી હિન્દુઓ જ મયદાન મારી જશે" બાબરના સૈનિકોના હૃદયોમાં પ્રથમથી જ નિરાશા તો છવાયલી જ હતી તેવામા મહમ્મદ શરીફ નુજૂમીની આ ભવિષ્યવાણી તેમના સાંભળવામા આવી એટલે તેમનાં હૃદયો વધારે તૂટવા લાગ્યાં અને તેઓ સર્વથા હતોત્સાહ થઈ ગયા નુજૂમીની આ ભવિષ્યવાણી બાબરે પણ સાંભળી, છતાં તેણે તેની જરા પણ પરવા ન કરી અને પોતાના સૈનિકોને મજહબી જોશ એટલે કે ધાર્મિક વેગથી ઉત્સાહિત કરવાનો પ્રબન્ધ કરી દીધો પોતાના અમીરો વજીર તથા ફોજ સિપાહીઓ તેમ જ ફોજ અફસરોને એકત્ર કરી પોતે એક ઉચ્ચ સ્થાનમા ઊભો રહીને બાબર તેમને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે.—

"મારા અમીરો, વજીરો, ફોજ અફસરો તથા ફોજ સિપાહીઓ, રાજપૂતોના હાથથી આપણા લશ્કરની શિકસ્ત થતી જાય છે અને તેથી આપણામાંના ઘણાખરા લોકોનાં દિલ એટલા અને એવા તો માયૂસ તેમ જ નાઉમ્મીદ થઇ ગયાં છે કે આ છાવણીને જિન્દા લશ્કરની છાવણી કરતાં જો મુર્દા લશ્કરની છાવણી કહેવામાં આવે તો તે નામ વધારે લાયક ગણી શકાય તેમ છે. કોઇના પણ મોઢામાથી મર્દાનગીની વાત કે બહાદુરીની સલાહ મારા સાભળવામાં આવી શકતી નથી જે વજીરોએ મને સલાહ આપવી જોઇએ તેઓ મોઢામાં તૂચા મારીને બેસી રહ્યા છે અને

જે અમીરો જાગીરોના ભોગવટા કરનારા છે તેમની વાતો મહીં જેવી નથી તેમજ તેમની તકરીરો તથા સલાહો હિમ્મતબહાદુર મર્દોને ઝાંખ લગાડનારી છે. પરંતુ અહીં સવાલ એ થાય છે કે એક વખતના જંગબહાદુર અને હિમ્મતબહાદુર શેરમર્દો આટલા બધા નાહિમ્મત તેમ જ ડરપોક કેમ બની ગયા છે? આ સવાલનો જવાબ એટલો જ છે કે રાજપૂતોના હાથથી આપણા લશ્કરને જે કેટલીક વાર ઉપરાસાપરી શિકસ્ત મળી છે અને તેથી સઘળા અમીરો, વજીરો, અફસરો તથા સિપાહોનાં દિલ હેયકારા બની ગયાં છે તેનો સબબ અથવા બાઈસ હું પોતે જ છું; કારણ કે, અત્યાર સુધીમા આપણા પાક દીને ઈસ્લામના ફર્માનથી ખિલાફ મારામાં જે જે ખરાબ આદતો છે તે આદતોને છોડી દેવાનો ઘણી વાર ઈરાદો કરવા છતા મારાથી તે આદતો છોડી શકાઈ નથી અને તેથી પરવરદિગારે મારા તે ગુનાહની મને આ સજા આપવા માંડી છે, એમ જ હું માનતો હોવાથી તમારામાંથી હું કોઇને પણ બદનામ કરતો નથી અને જવાબ-દાર ગણતો નથી આજે હું મારા ગુનાહની તોબા કરીને દાઢીને વધારવાના સોગંદ લઉં છું અને તે સાથે મારામાં શરાથી ખિલાફ શરાબખોરીની જે ખરા-બમા ખરાબ આદત છે તેને હમેશાને માટે છોડી દઉં છું, કારણ કે, અત્યાર સુધી.—

"મયઁ તો યે જાનતા થા કે ગમખાર હય શરાબ;
સમઝા નહીં કે બાઇસે આજાર હય શરાબ!
અફ્સોસ કાટતી હય યે હર કૂઓમકા ગલા,
દેખો અગર્ચે ગ્રૂઓરસે તલ્વાર હય શરાબ!
દુશ્મન હો યા હો દોસ્ત મગર છોડતી નહીં;
દોનોંકા ખૂન પીનેકો તૈયાર હય શરાબ!
અફ્સોસ લૂટતી હય યે અપના બનાકે દિલ,
માનો ગજબકી ફાહિશા મક્કાર હય શરાબ!

લાવો; ઓ ગુલામો અને બાંદીઓ! નાપાક શરાબની ભરેલી સોના ચાંદીની જે સુરાહીઓ છે તે સુરાહીઓને તેમ જ સોના ચાંદીના પિયાલા અને મેહફિલે શરાબને સજાવવાનાં બીજા જે કાંઈ પણ સાધનો હોય તે સઘળા સાધનોને લાવીને હાજિર કરો, કારણ કે, તે સઘળી ચીજોના ટુકડે ટુકડા કરીને તે ટુકડા હું ગરીબોને વ્હેંચી દેવાનો છું અને તેમની પાસેથી એના બદલામાં ચુસ્ત મુસલ્માન રહેવામાટેની દુવાને ખરીદી લેવાનો છું!"

આજ્ઞા અનુસાર ગુલામો તથા બાંદીઓએ સોના ચાંદીની સુરાહીઓ, સોના ચાંદીના પિયાલા તેમ જ મજલિસને સજાવવાના સર્વ સાધનોને ત્યાં લાવીને હાજર કરી દીધાં અને બાદશાહ બાબરે તે સર્વ વસ્તુઓના ટુકડા કરી નાખીને તે ટુકડા ગરીબ ગુરબાને વ્હેંચી દીધા ત્યાર પછી તેણે પોતાના ગુલામોને આજ્ઞા આપી કે—

"અત્યારે આપણી છાવણીમાં જેટલી પણ શરાબ મૌજૂદ હોય તે શરાબને ઢોળાવી નાખો અને કાબુલથી જે શરાબ આવી છે તેમાં મીઠું નાખીને તેનો ખાટો સરકો બનાવી નાખો; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ અત્યારે જે જગ્યામાં શરાબને મેં ઢોળી છે અને સુરાહી તથા પ્યાલાને તોડ્યા છે તે જગ્યામાં આજના

બનાવની યાદદાસ્તમાટે પત્થરનો એક અબૂતરો તેમ જ એક બાયરાતખાનું બાંધવામાટેનું મારું ફર્માન આપણા કારીગરોને સંભળાવી દ્યો."

બાબરના આ ભાષણ તથા ધર્માચારનો શ્રોતાઓનાં હૃદયોમાં એવો તો પ્રભાવ પડી ગયો કે તત્કાળ તેના ૩૦૦ અમીરો, મુખ્ય રાજ્યકાર્યભારીઓ, સરદારો તેમ જ સિપાહીઓએ પણ બાબરના નિયમને અનુસરીને વર્તવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લઈ લીધી અને તે સાથે તેમનાં હૃદયોમાં એક પ્રકારના નવીન ઉત્સાહનો આવિર્ભાવ પણ થવા લાગ્યો. પોતાના નિર્ધારિત પરિણામને આવતુ જોઇને બાબર તેમના ઉત્સાહની વિશેષ વૃદ્ધિ કરવાના ઉદ્દેશથી આગળ વધીને બોલ્યો કે —

"મારા હમમજહબ અહલેઇસ્લામ બિરાદરો! આજે તમારી આગળ બીજી બાબત હું એ જાહેર કરુ છુ કે જો મને રાણા સાંગા સાથેની આ લડાઇમાં પૂરેપૂરી ફતેહ મળશે, તો અત્યારે મુસલ્માનો પાસેથી જે તમગો એટલે કે સાયરની મહસૂલ અથવા સિક્કાનો કર વસૂલ કરવામાં આવે છે તે કર હું હમેશાને માટે માફ કરી દઇશ!"

"બાદશાહની ફતેહ થાઓ, બાદશાહની ફતેહ થાઓ!" સર્વ સૈનિકો તથા અમીરો ઈત્યાદિએ એકત્ર સ્વરથી બાદશાહનો જયનાદ કર્યો અને તેનો પ્રતિધ્વનિ આકાશમાં પણ થવા લાગ્યો.

તેમના એ ઉત્સાહનો તત્કાળ ઉપયોગ કરી લેવાના હેતુથી ચાણક્ય બાબર એક પળ માત્રનો પણ વિલંબ ન કરતાં વીરતાદર્શક ગંભીર સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે "મારી ફતેહનો આધાર તમારી દિલાવરી પર રહેલો હોવાથી જો તમો મારી ફતેહ ચાહતા હો તો દિલાવરીથી મયદાને જંગમા આગળ વધીને દુશ્મનોને ફિન્નાર કરી નાખો; કારણ કે, આ દુનિયામા આવનારમાટે એક દિવસ મરી જવાનું તો નક્કી જ થયેલું છે એટલે જ્યારે મૌત તો નક્કી જ છે તો પછી બદનામ થઇને જીનવા કરતાં નેકનામીમા મરી જવું હજારવાર સારુ નથી કે શું? આ જિસ્મ મૌતમાટે છે અને મર્દની જિન્દગી નેકનામીમાટે છે જિસ્મ ફાની હોવાથી શોહરત સાથે મરી જવાને તૈયાર થાઓ; કારણ કે, જો આપણે લડાઇમાં મરીશું તો આપણું મરણ દીને ઇસ્લામને માટે થવાથી 'શહીદ'* થઇને બિહિશ્તમાં જઇશુ અને જો દુશ્મનોને મારીને જીવીશું તો 'ગાજી'† ના ખિતાબથી સરફરાજ થઇને અહીંની બાદશાહત ભોગવીશું! બન્ને

* કોઇ પણ અન્યધર્મીય સાથે મુસલ્મોનોનું જે ધર્મયુદ્ધ થાય છે, તે યુદ્ધને અરબી ભાષામાં 'જિહાદ' નામ અપાયલું છે. એ 'જિહાદ' માં લડતાં અન્યધર્મીય શત્રુના હસ્તથી જે મુસલ્માન મરાય છે તે 'શહીદ' કહેવાય છે અને 'શહીદ' તત્કાળ સ્વર્ગસુખનો અધિકારી થાય છે, એવી ઇસ્લામધર્મની માન્યતા છે.

† 'ગાજી' શબ્દ પણ અરબી ભાષાનો હોઇને તેનો 'ગિજા કરનાર' એવો અર્થ થાય છે. 'ગિજા' શબ્દનો સાધારણ અર્થ તો 'ખાદ્ય' છે, પરંતુ આહીં 'ગિજા' શબ્દનો 'કોઇ પણ નિરીશ્વરવાદી ધર્મના અનુયાયીનો પરાજય અથવા નાશ' એવા અર્થમાં સ્વીકાર કરાયલો હોવાથી 'જિહાદ'માં જે ઇસ્લામ ધર્મથી ભિન્ન કોઇ પણ ધર્મના લોકોનો પરાજય કિંવા નાશ કરે છે તે મુસલ્માન 'ગાજી' નામથી પોતાને ઓળખાવાનો અધિકારી થાય છે રાજપૂતોને હરાવ્યા પછી બાદશાહ બાબરે પોતે પણ એ ઉપાધિને ધારણ કરી લીધી હતી અને તેની એ ઉપાધિ ત્યારથી મુગલવંશના બાદશાહોમાટે આનુવંશિક થઇ ગયો હતો.

રીતે ફાયદાને હાંસિલ કરવાનો આવો અજીબ મોટો કબ્જો ખુદાથી આપણા હાથમાં આવેલો હોવા છતાં બુજદિલ શાને થાઓ છો? આવો, આપણે બધા 'કુરાનશરીફની કસમ' ખાઇને એવો મુસ્તકીમ ઇરાદો કરી લઇએ કે આપણે આ લડાઇમાં પીઠ બતાવીને કદાપિ ભાગીશું નહિ અને જ્યાં સુધી જિસ્મમાં જાન રહેશે ત્યા સુધી બહાદુરી તથા દિલાવરીથી દુશ્મનો સાથે લડતા રહીશું!"

બાદશાહ બાબરના એ ઓજસ્વિતાપૂર્ણ ભાષણના શ્રવણથી સર્વ મુગલ સૈનિકોના નિરાશ, ખિન્ન તથા ઉત્સાહહીન અંતઃકરણોમાં નવીન આશા, નવીન પ્રફુલ્લતા તથા નવીન ઉત્સાહનો ચમત્કારિક રીતિથી સંચાર થઇ ગયો અને તેમના હૃદયસમુદ્રમાં વીરરસની મહા પ્રબલ તથા ઉત્તુંગ લહરીઓ ઉછળવા લાગી અંતઃકરણમાં વીરતાનો આવિર્ભાવ થતાં તેઓ ઉત્સાહમા આવીને ગગનભેદક ધ્વનિથી બોલ્યા કે "અમો પાકપરવરદિગારની અને કુરાન શરીફની કસમ ખાઇને કહીએ છીએ કે કાં તો અમો દુશ્મનોને મારી ફતેહ મેળવીને 'ગાઝી' થઇશું અને કાં તો 'શહીદ' થઇને બિહિશ્તમાં જઇશું, પણ મયદાને જંગમા જિસ્મમા જાન હશે ત્યા સુધી દુશ્મનોને પીઠ તો નહિ બતાવીએ તે નહિ જ બતાવીએ!"

પોતાના સૈનિકોમાં આવી રીતે નવજીવનનો સંચાર થયેલો જોઇને બાબર સંતુષ્ટ થયો, તથાપિ અગિયાર વર્ષની અવસ્થાથી આ વિલક્ષણ સંસારમાં નાના પ્રકારનાં સુખદુઃખ તેમ જ સંપત્તિ વિપત્તિઓનો જે સતત અનુભવ કરતો આવ્યો હતો તે અનુભવી તથા દૂરદર્શી બાબર આવા પ્રકારના કેવળ ધાર્મિક ઉત્સાહપર જ આધાર રાખીને બેસી રહે અને વિજયને મેળવવાનો અન્ય કોઈ પણ ઉપાય ન યોજે એ સર્વથા અશક્ય હોવાથી ચાણક્યનીતિવિશારદ બાબરે એક તરફ પોતાની સેનાના ઉત્સાહને આવી રીતે વધારવાનો ઉદ્યોગ આરંભ્યો હતો અને બીજી તરફ રાયસેનના રાજા સલહદી તોંવરદ્વારા સંધિમાટે રાણા સંગ્રામસિંહ સાથે પત્રવ્યવહાર પણ ચલાવવા માંડ્યો હતો સંધિમાટેનો એ પત્રવ્યવહાર ચલાવવામા બાબરનો કેવળ એ જ આશય સમાયલો હતો કે એથી રાણો સંગ્રામસિંહ અચાનક આક્રમણ કરતો અટકી જાય અને તેના યોગે તેને પોતાને પોતાની સુરક્ષિતતા કરી લેવાનો તેમ જ યુદ્ધમાટેની બીજી સર્વ આવશ્યકીય તૈયારીઓ કરી લેવામાટેનો યથેષ્ટ અવકાશ મળી જાય એ સંધિના નિયમો આ પ્રમાણે ઘડવામાં આવ્યા હતા "બાબર દિલ્લીનો બાદશાહ બન્યો રહે, પણ મેવાડના રાણા સંગ્રામસિંહને વાર્ષિક ખંડણી આપતો રહે અને બાબર તથા રાણાના રાજ્યની સીમા બયાના પાસેની પીલાખાર નામની ભૂમિ નિયત થાય" આ સંધિવિષયક પત્રવ્યવહારમાં એક માસ જેટલો સમય વીતી ગયો અને તેટલા સમયમાં બાબરે તોંવર રાજા સલહદીને પોતાના પક્ષમા મેળવી લઇને પોતાની સેનાનો પણ યથેષ્ટ પ્રબંધ કરી લીધો

રાયસેનના તોંવર રાજા સલહદીનું રાણા સાંગા સાથેનું વર્ત્તન પ્રથમથી જ વિશ્વાસઘાતકતાથી ભરેલું હતું અને અત્યારે બાબર જેવા પ્રબળ શત્રુના પક્ષમાં મળી જઇને તેણે પોતાની નીચતા, દુષ્ટતા તથા વિશ્વાસઘાતકતાની પરિસીમા જ કરી બતાવી હતી. તેણે બાબર સાથે એવી ગુપ્ત મંત્રણા કરી હતી કે "હું રાણાને ઉશ્કેરીને આ સંધિના નિયમોનો અસ્વીકાર કરાવીશ અને તેથી રાણો તત્કાળ યુદ્ધ કરવાને કટિબદ્ધ થઇ જશે; જ્યારે ઉભય સૈનાઓ રણભૂમિમાં આવીને

યુદ્ધનો આરંભ કરશો તે વેળાયે અચાનક હું મારા સૈન્યસહિત આપના પક્ષમાં આવી મળીશ અને તેથી અવશ્ય રાણાનો પરાજય થતાં વિજયશ્રી આપના કંઠમાં જ જયમાળા આરોપશે !' કર્નલ ટૉડનો એવો અભિપ્રાય છે કે: "રાણા સંગ્રામસિંહે બાબર સાથેના યુદ્ધમાં જે આટલો વિલંબ કર્યો, એ તેનો ભયંકર પ્રમાદ-દોષ હતો; કારણ કે, શત્રુસેના સમક્ષ દીર્ઘ સમય પર્યન્ત રાજપૂત સેના શાંત થઇને જ્યારે જ્યારે પણ પડી રહી છે ત્યારે ત્યારે બહુધા એમ જ બન્યું છે કે રાજપૂત-સૈન્યમાંનો કોઈ પણ એક સર્દાર અથવા માંડલિક શત્રુપક્ષમાં જઈ મળ્યો છે અને રાજપૂતોની અધોગતિના કેટલાક મુખ્ય કારણોમાંનું એક કારણ એ પણ ગણી શકાય તેમ છે."*
અર્થાત્ જો એ તોવર રાજા બાબરના પક્ષમાં ન મળી ગયો હોત, તો બાબરના હસ્તથી રાણા સાંગાનો કદાપિ પરાજય થાત નહિ; પરંતુ સાંગામાટે એ જ ભાવિ નિર્માયલું હોવાથી તેને કોઈથી પણ ફેરવી કે ટાળી શકાય તેમ હતું જ નહિ.

બાદશાહ બાબરે યુદ્ધમાટેની સર્વ તૈયારીઓ કરી લીધી એટલે શત્રુ-સેનના વિશ્વાસઘાતક રાજાએ રાણાને પોતાના પ્રપંચજાળમાં સપડાવીને સંધિનો તેના મુખથી અસ્વીકાર કરાવ્યો અને એ કારણને આગળ ધરીને બાબર પણ લડવામાટે તૈયાર થઈ આગળ વધવા લાગ્યો ઇ૦ સ૦ ૧૫૨૭ ના માર્ચ માસની ૧૯ મી તારીખે રાજપૂતોએ મુગલ સેનાના દક્ષિણ પાર્શ્વ તથા મધ્ય ભાગપર બળપૂર્વક આક્રમણ કર્યું અને દિવસના પ્રથમ પ્રહરના અંતમાં આરંભાયલું એ ભીષણ યુદ્ધ બે પ્રહર પર્યન્ત ચાલતું રહ્યું આ સમરના અવસરમાં રાજપૂત સૈનિકોએ એવી તો અલૌકિક રાજભક્તિ તથા વીરતાનું દર્શન કરાવ્યું કે મુગલો ચકિત જ થઈ ગયા અને મુક્ત કંઠથી રાજપૂતોની રાજભક્તિ તથા વીરતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ઇતિહાસકારો કહે છે કે આવી રાજભક્તિ તથા વીરતાનો સાક્ષાત્કાર રાજપૂતોએ એ પૂર્વે કદાપિ કરાવ્યો હશે કે કેમ એનો સંશય છે. અર્થાત્ બે પ્રહર પર્યન્ત તો વિજય કોના પક્ષમાં જશે અને કોના પક્ષમાં નહિ, એની બાબર તથા રાણા સાંગા ઉભય વીરનરોના મનમાં શંકા રહ્યા કરતી હતી કારણ કે, બહાદુર મુગલ સૈનિકો પણ જીવપર ખેલીને જ લડતા હતા અને તલ્વાર અને ભાલા તેમ જ બાણ તથા કૃપાણના યુદ્ધમાં રાજપૂતો સામે ટકી શકાય તેમ નથી, એનો બાબરનો નિશ્ચય થવાથી બાબરે શત્રુને ચારે તરફથી ઘેરી લેવામાટેની પોતાની નિત્યની યુક્તિને યોજવા વિશેની

---

* "The inactivity of Sanga can scarcely escape censure, however we may incline to palliate it by supposing that he deemed his enemy in the toils, and that every day's delay brought with it increased danger to him. Such reasoning would be valid, if the heterogeneous mass by which the prince of Mewar was surrounded had owned the same patriotic sentiments as himself but he ought to have known his countrymen, nor overlooked the regulating maxim of their ambition, *get land*. Delay was fatal to this last coalition against the foes of his race......."
Tod's Rajasthan, Popular Edition Vol 1. P. 245.

પોતાની ફોજના અફસરોને આજ્ઞા આપી દીધી બાબરની આજ્ઞા અનુસાર જે સૈન્યવિભાગને આપત્તિના પ્રસંગમાટે ભિન્ન રાખવામા આવ્યો હતો તે સૈન્ય-વિભાગના સૈનિકો રણક્ષેત્રની આસપાસ ચદ્રની કોર પ્રમાણે ઉભા રહી ગયા અને રાજપૂત વીરો આવેશથી ઉન્મત્ત થઇને જેવા તેમનાપર ધસી આવ્યા એટલે તેમણે બન્ને બાજૂથી આગળ વધીને રાજપૂતોને ઘેરી લીધા અને ત્યાર પછી તત્કાળ બાબરના તોપખાનાએ રાજપૂતોના વિનાશનો આરભ કરી દીધો. છતા પણ રાજપૂત સૈનિકોની સખ્યા બહુ જ વિશાળ હોવાથી જો રાયસેનનો રાજા વિશ્વાસઘાતક ન થયો હોત, તો રાણાનો પરાજય અને બાબરનો વિજય સર્વથા અશક્ય જ હતો, કારણ કે, રાણાની પોતાની તેમ જ તેના સહાયક રાજાઓની સેના લગભગ બે લાખ સૈનિકો–અશ્વારોહી તથા પાદસવારી–ની હતી અને બાબરની સેનામા સૈનિકોની સખ્યા એથી બહુ જ ઓછી હતી

અર્થાત્ રાયસેનના રાજાએ જ્યારે જોયુ કે રાણાના સૈન્યને બાબરની સેના સહજ પરાજિત કરી શકે તેમ નથી એટલે તે ક્ષત્રિયકુલઘાતક અને નિષ્ઠુર સુલહદી રાણાની હારાવલીમાથી નીકળીને બાબરના સૈન્ય સાથે મળી ગયો અને પોતાના ત્રીસ હજાર સૈનિકો સહિત રાણાજીની સેનાપર ભીષણતાથી તૂટી પડયો એ કુલઘાતક ક્ષત્રિયની સહાયતાથી મુગલ સૈનિકોનો ઉત્સાહ બમણો થયો અને મિત્રને શત્રુના સ્વરૂપમા ફેરવાયલો જોઇને રાણાનો તેમ જ તેના સૈન્યનો ઉત્સાહ કંઇક મદ થવા લાગ્યો; છતાં પણ રાણો સંગ્રામસિહ એ સગ્રામમાં સિંહ સમાન નિર્ભયતા તથા વીરતાથી લડયો અને એક જ હસ્ત હોવા છતા તે એક હસ્તનો શત્રુઓને સદા સ્મરણમા રહે તેવો ચમત્કાર તેણે બતાવી દીધો આ યુદ્ધમા રાણા સાંગાના શરીરમા અનેક જખમો થયા અને તેના અનેક ઉત્તમ સહાયકો વીર-ગતિને પામ્યા ડુંગરપુરનો ઉદયસિહ રાવળ પોતાના બસેં સૈનિકોસહિત રણ-ભૂમિમાં પડયો, સાલુંબ્રાનો રત્નસિહ ઠાકોર પોતાના ત્રણસેં ચોંડાવત સર્દારો-સહિત રણમાં રોળાયો, મારવાડના રાજાનો રાજકુમાર રાયમલ્લ રાઠોડ અને તેની સાથે મેરતનો ખેતસીં તથા રત્નસિહ આદિ ધરાશાયી થઈ ગયા, સોન-ગઢનો રાવ રાર્મદાસ પણ કામ આવી ગયો અને તે જ પ્રમાણે ઉત્તમસિહ ઝાલાનો, ગોકુલદાસ પરમારનો તથા મેવાડના ચહુઆણવશીય માણિકયચદ્ર તેમ જ ચદ્રભાનુનો પણ અંત થયો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ મેવાતનો હુસેનખાન તથા ઇબ્રાહીમ લોદીનો ભાઈ આદિ જે મુસલ્માન રાજાઓ રાણાના પક્ષમાં આવી મળ્યા હતા તેઓ પણ એ યુદ્ધમાં યમરાજના ગ્રાસ થઈ ગયા. સન્ધ્યાકાળ સુધીમાં તો રાજપૂતોમાટે એવી ભયંકર પરિસ્થિતિ થઈ પડી કે આગળ વધવાનું કાર્ય તેમના માટે દુર્ઘટ થઈ પડયુ અને તેથી તેઓ પાછા વળીને મુસલ્માનોના અંગ-પર ધસીધસીને પલાયન કરવા લાગ્યા આવી રીતે સર્વત્ર હાનિ તથા નાશને જ મુખ વિકાસીને ભીષણ સ્વરૂપમાં ઊભેલાં જોઈ રાણો સંગ્રામસિહ પણ હતાશ થઈ ગયો અને સૂર્યના અસ્ત સાથે તેના આશારવિનો પણ અસ્ત થવાથી પરાજયના અપયશને મસ્તકપર ધારણ કરીને "બીજી વારના યુદ્ધમા બાબરનો પરાજય કર્યા વિના ચિત્તોડ નગરમાં હુ પ્રવેશ કરવાનો નથી" એવી માનસિક દૃઢ પ્રતિજ્ઞાસહિત રણભૂમિમાંથી ચાલતો થઈ ગયો

રાજપૂતોના આ પરાજયથી એટલું તો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે પ્રત્યેક વિષયમાં રાજપૂતોનો પક્ષ પ્રબળ હોવા છતાં સમરાંગણમાં સૈન્યની હીલચાલને નિશ્ચિત કરવાની એટલે કે સેનાધ્યક્ષની બુદ્ધિમત્તા અથવા કળાના વિષયમાં રાણા સંગ્રામસિંહ કરતાં બાબર બહુ જ દક્ષ હતો અને તેથી જ તે રાણાને આટલી સીમાપર્યન્ત પરાજિત કરી શક્યો હતો. છતાં બાબર એકનિષ્ઠ ઈશ્વરવાદી હોવાથી વિજયદાતા ઈશ્વરને જ માનતો હતો અને ખરેખર તાત્વિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેની એ જ માન્યતા સત્ય હતી.

યુદ્ધની સમાપ્તિ પછી રાત્રિનો સમય વિશ્રાંતિમાં વીતાડીને બીજે દિવસે રાજપૂતોમાંના જે વીરનરો મૃત તથા આહત અવસ્થામાં પડેલા હતા તે સર્વ વીરનરોનાં મસ્તકોને કપાવીને બાદશાહ બાબરે તે મસ્તકોનો એક પ્રચંડ રાશિ ખડકાવ્યો અને તે જ વેળાયે એ વિજયના દ્યોતક તરીકે 'ગાઝી' ઉપાધિને ધારણ કરી લીધો.

સર્દારો તથા સૈનિકોનો અતિશય આગ્રહ હોવા છતા બાબરે રાણાની પાછળ પડવાનો અને તેને પકડવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો તેનું કારણ એ હતુ કે રાણાની પરાક્રમશીલતાને તે સારી રીતે જાણતો હતો અને તેથી 'પરવરદિગારના ફજલો કરમથી એક વાર ફતહ મળી છે, પણ એવી જ ફતહ બીજી વાર પણ રાજપૂતો સાથેની લડાઇમાં મળશે કે કેમ, એ શકભરેલી વાત છે!' એ પ્રમાણે તેના મનમાં શંકા રહેતી હોવાથી હવે પછી બનતા સુધી રાજપૂતો સાથે વૈરભાવને ન વધારવાનો જ તેણે નિશ્ચય કરી લીધો હતો અને તેની એ દક્ષતામાટે તેને જેટલા પણ ધન્યવાદો અપાય તેટલા અલ્પ થવાનો જ સંભવ છે, કારણ કે, અતિ લોભ તે પાપનું મૂળ હોવાથી અતિ લોભના જાળમા બાબર ન સપડાયો અને તેથી જ તે મુગલસામ્રાજ્યને ભારતવર્ષમાં દૃઢતાથી સ્થાપી શક્યો, એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા નથી

જે દિવસે સિક્રીના યુદ્ધમા બાબરને સપૂર્ણ વિજય મળ્યો તે દિવસે મહમ્મદ શરીફ નામના જે નુજૂમીએ બાબરના પરાજયની ભવિષ્યવાણી કરી હતી તે નુજૂમી બહુ જ ઝખવાણો પડી ગયો અને બીજે દિવસે બાબર પાસે આવીને તેણે મેળવેલા વિજયમાટે તેને મુબારકબાદ એટલે કે ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો જો બાબરના સ્થાને બીજો કોઇ બાદશાહ હોત, તો તેણે તે નુજૂમીનો અવશ્ય વધ જ કરાવી નાખ્યો હોત અથવા તો કાળું મોઢું કરાવી ગધેડાપર બેસાડીને કઢાવી મૂક્યો હોત, પરતુ બાબર એક રહમદિલ બાદશાહ હોવાથી તેણે તે નુજૂમીને એટલું જ કહ્યુ કે—

"મહમ્મદ શરીફ! તેં જે ખોટું ભવિષ્ય ભાખીને પયગંબરીનો દાવો કર્યો હતો અને મારા સિપાહીઓને ભડકાવી દીધા હતા તે ગુનાહની કત્લ વગર બીજી કોઈ સજા જ નથી; છતાં પણ તું અમારા ખાન્દાનનો એક જૂનો નોકર હોવાથી તારા એ ગુનાહની સજા આપવાને બદલે હું મોઆફી જ આપુ છું, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તુ પૈસા કમાવવામાટે આટલા દૂરના મુલકમાં આવેલો હોવાથી તને રૂપિયા સાત હજાર આપું છુ તે લઇને પાછો તરત જ હિન્દોસ્તાનમાંથી ચાલતો થઈ જા અને જ્યાં હતો ત્યાં જ પહોંચી જા. જો મારા આ હુકમ

નથી, અલાક્ પકડને તું હિન્દોસ્તાનમાં રહીશ, તો પછી તારી જાનની ખયર નથી, એ નક્કી જાણી રાખજે નાદાન ઈન્સાન! તારી બેવકૂફી એવી હતી કે જો મારા સિપાહીઓ તારી પેશીનગોઇના ચક્કરમાં આવી ગયા હોત, તો આજે આ બાબર 'ગાઝી' થઈ શકત નહિ અને હિન્દોસ્તાનમાંથી ઇસ્લામી ઝંડો નાબૂદ થઈ જાત, પણ પરવરદિગારના ફજલો કરમથી તે વક્ત નથી આવ્યો અને તેથી જ તને પણ હું જીવતો જવા દઉં છું. ખુદાને ખાતિર આઇન્દા આવી બેવકૂફી કદાપિ કરીશ નહિ"

મહમ્મદ શરીફ ખુદાનો તેમ જ બાબરનો ઉપકાર માનતો રૂપિયા સાત હજાર લઈને તે જ દિવસે ત્યાંથી કાબુલ જવામાટે રવાના થયો અને બાબર ત્યાંથી ખાનવાની લડાઈ જીતીને મેવાડના સૂબાને પોતાના અધિકારમાં કરી લઈને તેના જે જે સરદારોએ રાણા સાથેના યુદ્ધમાં વીરતા દર્શાવી હતી તે સરદારોને કેટલાંક નગરો તથા દુર્ગોમાં સત્તા ચલાવવાના અધિકારો આપી દીધા અને ત્યાર પછી ત્યાંથી રવાના થઈ ઇ. સ. ૧૫૨૭ના ઍપ્રિલ માસની ૨૫મી તારીખે તે આગ્રામાં આવી લાગ્યો. આગ્રામાં આવ્યા પછી હુમાયૂનની સર્દારી તળેના ઘણાખરા સિપાહોની પોતાની જન્મભૂમિમાં જવાની પ્રબળ ઇચ્છા હોવાથી તે સિપાહોને બાબરે જવાની આજ્ઞા આપી દીધી અને સાથે શાહજાદા હુમાયૂનને પણ અફઘાનિસ્તાનનો સૂબેદાર બનાવીને અફઘાનિસ્તાનમાં રહેવામાટેની સૂચના સહિત કાબુલ તરફ રવાના કરી દીધો. હવે કાબુલ અને અફઘાનિસ્તાન આદિ પ્રાંતો હિન્દોસ્તાનમાંની મુગલિયાશાહનશાહતના સૂબા એટલે કે વિભાગ થયા, એ અહીં વિશેષતાથી લક્ષમાં રાખવાનું છે.

સિક્રીના યુદ્ધમાં શાહજાદા હુમાયૂને બહુ જ સારી વીરતા તથા દક્ષતા દર્શાવી હતી અને તેથી જ અફઘાનિસ્તાનની સત્તા તેના હસ્તમાં સોંપાઇ હતી. સાંગા સાથેના સંગ્રામમાં કમરપારા તથા ગુલદામની પણ પોતાની વીરતાના ચમત્કારને વ્યક્ત કરવાની બહુ જ પ્રબળ ઇચ્છા હતી, પરંતુ બાબરે તેમને મર્દાના લિબાસ ન પહેરવાની અને બેપર્દા ન થવાની કઠિન આજ્ઞા આપવાથી તેમની એ ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ શકી નહોતી અને તેથી પોતપોતાના શૌહરના ઉત્સાહને વધારવાના અને તંબૂમાં બેસીને યુદ્ધના સમાચાર સાંભળવાના કર્તવ્યના પાલનથી જ તેમને સંતોષ માનવો પડ્યો હતો. યુદ્ધની સમાપ્તિ પછી ગુલદામ પોતાના શૌહર સાથે દિલ્હી ચાલી ગઇ હતી અને કમરપારા આગ્રામાં આવી હતી અને તે વેળાયે તે હમિલા-ગર્ભવતી-હોવાથી હુમાયૂન અફઘાનિસ્તાન જવાને વિદાય થવા છતાં બાબરની આજ્ઞાથી તેને આગ્રામાં જ રહેવું પડ્યું હતું; કારણ કે, હુમાયૂનને બાબરે કાબુલ પહોંચતાંની સાથે જ પોતાના સમસ્ત કુટુંબને હિન્દોસ્તાનમાં મોકલી આપવાની સૂચના આપેલી હોવાથી હામિલા કમરપારાને અત્યારે ત્યાં ન મોકલવામાં જ તેનું હિત સમાયલું હતું.

* * *

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બાબરને પરાજિત કર્યા વિના મેવાડની રાજધાનીમાં પ્રવેશ ન કરવાની સાંગા રાણાએ ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા કરેલી હોવાથી સિક્રીની રણભૂમિમાંથી પલાયન કરીને તે મેવાડના પર્વતપ્રદેશમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં જ અજ્ઞાતવાસમાં રહેવા લાગ્યો. સાંગા રાણાની આ પ્રતિજ્ઞા સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જ

રાજપૂતોના આ પરાજયથી એટલું તો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે પ્રત્યેક વિષયમાં રાજપૂતોનો પક્ષ પ્રબળ હોવા છતાં સમરાંગણમાં સૈન્યની હીલચાલને નિશ્ચિત કરવાની એટલે કે સેનાધ્યક્ષની બુદ્ધિમત્તા અથવા કળાના વિષયમાં રાણા સંગ્રામસિંહ કરતાં બાબર બહુ જ દક્ષ હતો અને તેથી જ તે રાણાને આટલી સીમાપર્યન્ત પરાજિત કરી શકયો હતો. છતાં બાબર એકનિષ્ઠ ઈશ્વરવાદી હોવાથી વિજયદાતા ઈશ્વરને જ માનતો હતો અને ખરેખર તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેની એ જ માન્યતા સત્ય હતી.

યુદ્ધની સમાપ્તિ પછી રાત્રિનો સમય વિશ્રાંતિમાં વીતાડીને બીજે દિવસે રાજપૂતોમાંના જે વીરનરો મૃત તથા આહત અવસ્થામાં પડેલા હતા તે સર્વ વીરનરોનાં મસ્તકોને કપાવીને બાદશાહ બાબરે તે મસ્તકોનો એક પ્રચંડ રાશિ ખડકાવ્યો અને તે જ વેળાયે એ વિજયના દ્યોતક તરીકે ‘ગાઝી’ ઉપાધિને ધારણ કરી લીધી.

સર્દારો તથા સૈનિકોનો અતિશય આગ્રહ હોવા છતાં બાબરે રાણાની પાછળ પડવાનો અને તેને પકડવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો તેનું કારણ એ હતું કે રાણાની પરાક્રમશીલતાને તે સારી રીતે જાણતો હતો અને તેથી ‘પરવરદિગારના ફજલો કરમથી એક વાર ફતહ મળી છે; પણ એવી જ ફતહ બીજી વાર પણ રાજપૂતો સાથેની લડાઇમાં મળશે કે કેમ, એ શકભરેલી વાત છે!’ એ પ્રમાણે તેના મનમાં શંકા રહેતી હોવાથી હવે પછી બનતાં સુધી રાજપૂતો સાથે વૈરભાવને ન વધારવાનો જ તેણે નિશ્ચય કરી લીધો હતો અને તેની એ દક્ષતામાટે તેને જેટલા પણ ધન્યવાદો અપાય તેટલા અલ્પ થવાનો જ સંભવ છે; કારણ કે, અતિ લોભ તે પાપનું મૂળ હોવાથી અતિ લોભના જાળમાં બાબર ન સપડાયો અને તેથી જ તે મુગલસામ્રાજ્યને ભારતવર્ષમાં દૃઢતાથી સ્થાપી શકયો, એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા નથી.

જે દિવસે સિક્રીના યુદ્ધમાં બાબરને સંપૂર્ણ વિજય મળ્યો તે દિવસે મહમ્મદ શરીફ નામના જે જુજૂમીએ બાબરના પરાજયની ભવિષ્યવાણી કરી હતી તે જુજૂમી બહુ જ ઝંખવાણો પડી ગયો અને બીજે દિવસે બાબર પાસે આવીને તેણે મેળવેલા વિજયમાટે તેને મુબારકબાદ એટલે કે ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. જો બાબરના સ્થાને બીજો કોઇ બાદશાહ હોત, તો તેણે તે જુજૂમીનો અવશ્ય વધ જ કરાવી નાખ્યો હોત અથવા તો કાળું મોઢું કરાવી ગધેડાપર બેસાડીને કઢાવી મૂકયો હોત; પરંતુ બાબર એક રહમદિલ બાદશાહ હોવાથી તેણે તે જુજૂમીને એટલું જ કહ્યું કે:—

"મહમ્મદ શરીફ! તેં જે ખોટું ભવિષ્ય ભાખીને પયગંબરીનો દાવો કર્યો હતો અને મારા સિપાહીઓને ભડકાવી દીધા હતા તે ગુનાહની કત્લ વગર બીજી કોઈ સજા જ નથી, છતાં પણ તું અમારા ખાન્દાનનો એક જૂનો નોકર હોવાથી તારા એ ગુનાહની સજા આપવાને બદલે હું મોઆફી જ આપું છું, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તું પૈસા કમાવવામાટે આટલા દૂરના મુલ્કમાં આવેલો હોવાથી તને રૂપિયા સાત હજાર આપું છું તે લઇને પાછો તરત જ હિન્દોસ્તાનમાંથી ચાલતો થઈ જા અને જ્યાં હતો ત્યાં જ પહોંચી જા. જો મારા આ દર્બા-

નથી ખિલાફ થઈને તું હિન્દોસ્તાનમાં રહીશ, તો પછી તારી જાનની ખયર નથી, એ નક્કી જાણી રાખજે. નાદાન ઈન્સાન! તારી બેવકૂફી એવી હતી કે જો મારા સિપાહીઓ તારી પેશીનગોઇના ચક્કરમાં આવી ગયા હોત, તો આજે આ બાબર 'ગાઝી' થઈ શકત નહિ અને હિન્દોસ્તાનમાંથી ઇસ્લામી ઝંડો નાબૂદ થઈ જાત; પણ પરવરદિગારના ફજલો કરમથી તે વક્ત નથી આવ્યો અને તેથી જ તને પણ હું જીવતો જવા દઉં છું ખુદાને ખાતિર આઇન્દા આવી બેવકૂફી કદાપિ કરીશ નહિ"

મહમ્મદ શરીફ ખુદાનો તેમ જ બાબરનો ઉપકાર માનતો રૂપિયા સાત હજાર લઇને તે જ દિવસે ત્યાંથી કાબુલ જવામાટે રવાના થયો અને બાબર ત્યાંથી છાવણી ઉઠાવી મેવાડના સૂબાને પોતાના અધિકારમાં કરી લઇને તેના જે જે સર્દારોએ રાણા સાથેના યુદ્ધમાં વીરતા દર્શાવી હતી તે સર્દારોને કેટલાંક નગરો તથા દુર્ગોમાં સત્તા ચલાવવાના અધિકારો આપી દીધા અને ત્યાર પછી ત્યાંથી રવાના થઈ ઇ. સ. ૧૫૨૭ના એપ્રિલ માસની ૨૫મી તારીખે તે આગ્રામા આવી લાગ્યો આગ્રામા આવ્યા પછી હુમાયૂનની સર્દારી તળેના ઘણાખરા સિપાહોની પોતાની જન્મભૂમિમાં જવાની પ્રબળ ઇચ્છા હોવાથી તે સિપાહોને બાબરે જવાની આજ્ઞા આપી દીધી અને સાથે શાહજાદા હુમાયૂનને પણ બદખ્શાનનો સૂબેદાર બનાવીને બદખ્શાનમાં રહેવામાટેની સૂચના સહિત કાબુલ તરફ રવાના કરી દીધો. હવે કાબુલ અને બદખ્શાન આદિ પ્રાંતો હિન્દોસ્તાનમાની મુગલિયાશાહનશાતના સૂબા એટલે કે વિભાગ થયા, એ અહીં વિશિષ્ટતાથી લક્ષમાં રાખવાનું છે

સિક્રીના યુદ્ધમાં શાહજાદા હુમાયૂને બહુ જ સારી વીરતા તથા દક્ષતા દર્શાવી હતી અને તેથી જ બદખ્શાનની સત્તા તેના હસ્તમા સોંપાઇ હતી સાંગા સાથેના સંગ્રામમાં કમરપારા તથા ગુલદામની પણ પોતાની વીરતાના ચમત્કારને વ્યક્ત કરવાની બહુ જ પ્રબળ ઇચ્છા હતી, પરંતુ બાબરે તેમને મર્દાના લિબાસ ન પહેરવાની અને બેપર્દા ન થવાની કઠિન આજ્ઞા આપવાથી તેમની એ ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ શકી નહોતી અને તેથી પોતપોતાના શૌહરના ઉત્સાહને વધારવાના અને તંબૂમાં બેસીને યુદ્ધના સમાચાર સાંભળવાના કર્ત્તવ્યના પાલનથી જ તેમને સંતોષ માનવો પડ્યો હતો યુદ્ધની સમાપ્તિ પછી ગુલદામ પોતાના શૌહર સાથે દિલ્હી ચાલી ગઇ હતી અને કમરપારા આગ્રામા આવી હતી અને તે વેળાયે તે હામિલા—ગર્ભવતી—હોવાથી હુમાયૂન બદખ્શાન જવાને વિદાય થવા છતાં બાબરની આજ્ઞાથી તેને આગ્રામાં જ રહેવું પડ્યું હતું, કારણ કે, હુમાયૂનને બાબરે કાબુલ પહોંચતાંની સાથે જ પોતાના સમસ્ત કુટુંબને હિન્દોસ્તાનમાં મોકલી આપવાની સૂચના આપેલી હોવાથી હામિલા કમરપારાને અત્યારે ત્યાં ન મોકલવામાં જ તેનું હિત સમાયલું હતું.

* * *

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બાબરને પરાજિત કર્યા વિના મેવાડની રાજધાનીમાં પ્રવેશ ન કરવાની સાંગા રાણાએ ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા કરેલી હોવાથી સિક્રીની રણભૂમિમાંથી પલાયન કરીને તે મેવાડના પર્વતપ્રદેશમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં જ અજ્ઞાતવાસમાં રહેવા લાગ્યો સાંગા રાણાની આ પ્રતિજ્ઞા સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જ

હતી; કારણ કે, સમરાંગણમાં શત્રુને પરાસ્ત કર્યા વિના પાછા ગૃહમાં ન આવવું, એ ક્ષત્રિયોનો પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો ધર્મ હોવાથી સાંગાએ તે ક્ષાત્રધર્મનું જ અવલંબન કર્યું હતું. તે કાળમા વીરતાની મહત્તા એટલી સીમાપર્યન્ત પહોંચેલી હતી કે શત્રુના હસ્તથી પરાભૂત થઇને કૃષ્ણ મુખથી પાછા આવનાર વીરને તેનાં માતાપિતા તથા તેની પત્ની આદિ કોઇ પણ આપ્તજનો પોતાની પાસે આવવા દેતાં નહોતાં તેમ જ તેની સાથે ભાષણ માત્રનો પણ સંબંધ રાખતાં નહોતાં. અર્થાત્ આવા પ્રકારની લજ્જા તથા અવમાનનાને સહન કરવામાટે પરાભૂત થયા પછી સજીવન ઘેર જવાનું કોઈ પણ ક્ષત્રિય કિંવા રાજપૂત સાહસ કરી શકતો નહોતો. ક્ષત્રિય વીર અથવા રાજપૂત રણધીર આવા અપમાનનો ભોક્તા થવા કરતાં રણભૂમિમાં મૃત્યુનો ભક્ષ થઇ જવામાં જ અધિક આનંદ માનતો હતો. ભારતીય યુદ્ધમાં અર્જુનના વીર્યપરાક્રમનાં વર્ણનો સ્થળે સ્થળે અપાયલાં હોવા સાથે પરાજયના પ્રસંગે તે અગ્નિકાષ્ઠ ભક્ષવાને ઉદ્યુક્ત થવાનું પણ દર્શાવેલું છે અને છેલ્લા અઢાર દિવસના યુદ્ધમાં ભીષ્મ પરાભૂત થવાથી સમરમાં જ શરપંજરમા મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરતો પડયો હતો, એ ઘટનાઓને જોતાં ક્ષત્રિયોમાટે પરાજયની પ્રતિમા કેવી અને કેટલી ભીષણ હતી એની સહજ કલ્પના કરી શકાય છે. સાંગામાં પણ અર્જુન તથા ભીષ્મની એ ભાવના કેટલેક અંશે જાગ્રત હોવાથી તેણે પણ અજ્ઞાતવાસનો સ્વીકાર કરી લીધો હતો અને જો તેના આયુષ્યનો અલ્પ સમયમાં જ અંત ન થયો હોત, તો તે પોતાના કૃતનિશ્ચયને અવશ્ય પૂર્ણ કરી બતાવત એવી બહુધા સર્વ ઇતિહાસકારોની માન્યતા છે, પરંતુ તેના આયુષ્યની શૃંખલા તૂટી ગઈ અને જે વર્ષમાં તેનો પરાજય થયો હતો તે જ વર્ષમાં મેવાડ રાજ્યની સીમામાં આવેલા બસવા નામક સ્થાનમા તે વીરશિરોમણિનો દેહાન્ત થઈ ગયો અને તેના દેહાન્ત સાથે રાજપૂતોના તાત્કાલિક ઉત્કર્ષની આશાનો પણ અન્ત થયો. સાંગાના મૃત્યુ વિશે એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે તેણે બાબરને પરાજિત કર્યા વિના ચિત્તોડમાં પ્રવેશ ન કરવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે તેની પ્રતિજ્ઞા તેના કોઈ એક સર્દારને યોગ્ય ન લાગવાથી તેણે સાંગાને વિષપ્રયોગથી મારી નાખ્યો હતો એક ઇતિહાસકાર લખે છે કે; "રાણાને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને પૂરી કરવાના કાર્યમાં તત્પર તથા દૃઢ જોઇને તેના સાથીઓમાના કોઇએ અરણ્યનિવાસનાં કષ્ટોને દૂર કરવાના તેમ જ સુખમાં પોતાના આયુષ્યને વીતાડવાના ઉદ્દેશથી આ નીચ કૃત્ય કરી નાખ્યુ હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવુ કાઈ પણ નથી." રાજપૂતોમાં રાજાઓના મરણ બહુધા વિષપ્રયોગથી થતાં હોવાની વાર્તા અદ્યાપિ સંભળાયા કરે છે એટલે એમાં તથ્ય તો અવશ્ય રહેલું જ છે અર્થાત્ રાજપૂતોમા રાજહત્યાનું કૃત્ય જાણે એક સાધારણ કૃત્ય હોયની એમ જ દેખાય છે અને રાજપૂતોની એકંદર પરાક્રમશીલતા તથા કર્ત્તવ્યનિષ્ઠાને જોતાં તેમના ચારિત્ર્યમાં એ કૃત્ય એક ભયાનક કાલિમા સમાન છે, એ તો કોઈ પણ કહી શકે તેમ છે. અસ્તુ રાણા સાંગાના હૃદયમાં મૃત્યુની વેળાયે પોતાનો નિશ્ચય અપૂર્ણ રહેવાથી બહુ જ અસ્વસ્થતા થવા લાગી અને તેથી તેણે પોતાના પ્રધાન આદિ હિતૈષીઓને પોતા પાસે બોલાવીને અત્યંત અશાંતિદર્શક ભાવથી ખેદ દર્શાવતાં જણાવ્યુ કે.—

"મારા હિતૈષી મિત્રો અને સજ્જનો! બાદશાહ બાબરને પરાજિત કરી તેની પાસેથી વૈરનો બદલો લેવામાટેની મારી પ્રતિજ્ઞા મારા જીવનકાળમાં પૂરી થઈ શકી નથી તેથી મારા આત્માને બહુ કષ્ટ થાય છે અને મૃત્યુના સમયમાં પણ મારો જીવ આ શરીરમાંથી નથી નીકળતો. જ્યા સૂધી મારી એ પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ત્તિનું કોઇ મને અભિવચન નહિ આપે ત્યાં સૂધી મારો આત્મા કષ્ટાયા કરશે અને કદાચિત્ યમરાજ બળાત્કારે મારા જીવ તથા આત્માને આ શરીરથી ભિન્ન કરી દેશે, તો પણ મને સ્વર્ગમાં પણ શાંતિ મળી શકશે નહિ"

સાંગાના એ મરણસમયના કષ્ટને નિવારવામાટે તેના પ્રધાન આદિ જનોએ આશ્વાસન આપ્યું કે "ધર્મમૂર્ત્તિ રાણાજી! આપની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાને અમો અવશ્ય પૂર્ણ કરીશું, માટે આપ આ ખેદને ત્યાગી ઈશ્વરના સ્મરણમાં આત્માને સલગ્ન કરો અને પરલોકના સુખાધિકારને પ્રાપ્ત કરી લ્યો"

આ વચન મળતાં જ નરપુંગવ મેવાડાધીશ સંગ્રામસિંહ રાણો આ નશ્વર સંસારને કૈલાસપતિ શંકરના એકલિંગજી નામક સ્વરૂપના નામસ્મરણ સહિત સદાને માટે ત્યાગી ગયો તેના શરીરને ચંદનકાષ્ઠની ચિતામાં રાખીને અગ્નિદાહ અપાયો અને અલ્પ સમયમાં જ તે નામશેષ થયો જે ભૂમિમાં રાણા સાંગાના મૃતદેહનો અગ્નિસંસ્કાર થયો હતો તે સ્થળે એક મોટી છત્રી—સમાધિગૃહ—બંધાવીને તેમાં એક શિલાલેખ પણ તે વેળાયે લખાવીને રાખવામાં આવ્યો હતો કે જે અદ્યાપિ વર્ત્તમાન છે સાંગો રાણો ધૈર્યશીલ, બુદ્ધિમાન, યુક્તિપરાયણ તથા પરાક્રમી હોવા સાથે દયાળુ પણ હતો તેણે અસીમ સાહસથી માળવાના બાદશાહને બંદી કરીને પોતાની રાજધાનીમાં રાખ્યો હતો, રણથંભોરનો કિલ્લો અલીનો પરાભવ કરીને જીતી લીધો હતો અને એ તેની પરાક્રમમાલિકામાની એક વિશિષ્ટ ઘટના હતી તેણે મેવાડ રાજ્યની ઉત્તર સીમા અથવા મર્યાદાના ચિન્હ તરીકે કાનુવા નામક સીમાપ્રાન્તમાં એક રાજમંદિર પણ બંધાવ્યું હતું. સારાંશ કે, જો તેની પછીથી કોઇ તેના જેવો જ દૂરદર્શી, ન્યાયવર્ત્તી તથા પરાક્રમી રાણો ચિત્તોડના સિંહાસનપર વિરાજ્યો હોત, તો બાબરના મરણ પછી તેના વંશજોનું આધિપત્ય હિન્દોસ્તાનમાં રહ્યું હોત કે કેમ એ શંકાસ્પદ છે, પરંતુ તેમ તત્કાળ ન થયું અને તેથી ઈશ્વરની ઇચ્છાનુસાર મુગલ શહનશાહતની ઇમારતનો પાયો હિન્દોસ્તાનની જમીનમાં મજબૂત થઇ ગયો.

રાણા સાંગાના મરણની વાર્ત્તા જ્યારે બાદશાહ બાબરના સાંભળવામાં આવી ત્યારે તે સાંગાનો ગુણગ્રાહક તથા ઉદાર શત્રુ હોવાથી તેના હૃદયમાં એક મિત્રના હૃદયમાં થવો જોઇએ તેના કરતાં પણ વિશેષ શોક થવા લાગ્યો અને તેના મુખમાંથી એવા ઉદ્ગારો નીકળી ગયા કે. "જે દુશ્મનના હાથથી શિકસ્ત મેળવવામાં પણ ગુરૂર માની શકાય તેવો દુશ્મન સાંગો રાણો જ હતો અને તે દુશ્મન જન્નતનશીન થતાં મારા દિલમાં ખુશીને બદલે ગમ થાય, તો તે કુદરતી જ છે પરવરદિગાર તેને જન્નત બખ્શે અને જો કોઇને દુશ્મન મળે તો રાણા સાંગા જેવો જ લાયક દુશ્મન મળે!"

સાંગાના મરણ પછી તેની એક રાણીએ એક પ્રધાનની મંત્રણાથી બાબરને એવો સંદેશો કહેવડાવ્યો હતો કે. "રાણાના પાંચ પુત્રોમાંના મારા પુત્રને પક્ષ

લઇને જો આપ તેને ચિત્તોડના સિંહાસનપર બેસાડી દ્યો, તો આપના એ ઉપકારના બદલામાં હું આપને રણથંભોર આદિ કેટલાક મહાલો આપવાને તૈયાર છું; તેમ જ આ કાર્ય આપના હસ્તથી સિદ્ધ થતાં આગળના યુદ્ધમાં આપના જે ઝંડાનિશાન, હથિયારો તથા નગારા વગેરે અમારી પાસે આવ્યા છે તે પણ આપને હું પાછાં આપીશ!" પરંતુ બાબરના મનમાં સાંગા રાણા વિશે અતિશય માન વસી રહેલું હોવાથી મેવાડ રાજ્યના અસ્તિત્વને મટાડી દેવાની બાબરની ઇચ્છા હતી જ નહિ અને તેથી તેણે રાણીના એ પ્રસ્તાવનો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અસ્વીકાર કરી દીધો. ખરેખર બાદશાહ બાબરની આ ઉદારતા એવી તો અલૌકિક હતી કે એ એક જ ઉદારતાના કારણથી પણ જો તેને 'નુરે ઈકબાલ'ના ઉપાધિથી વિભૂષિત કરવામાં આવે, તો તે ઉપાધિને તે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય હતો. અસ્તુ. આપણી પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથાના સવિધાનક સાથે મેવાડ રાજ્યનો અને મેવાડના રાણાઓનો હવે પછી કાંઈ વિશેષ સબંધ ન હોવાથી મેવાડના વિષયની આટલેથી જ પરિસમાપ્તિ કરીને જો આપણે બાદશાહ બાબરની જીવનઘટનાઓના નિરૂપણમાં જ પ્રવૃત્ત થઇશું તો તે અધિક પ્રાસંગિક તથા ઉચિત ગણાશે.

ત્યારે શું સિક્રીના યુદ્ધમા સાંગા રાણાને પરાજિત કર્યા પછી અને હુમાયૂનને બદક્શાનમાં મોકલ્યા પછી બાદશાહ બાબરને સ્વસ્થતા તથા શાંતિનો ઉપભોગ મળ્યો હતો? નહિ, કારણ કે, તેના ભાગ્યમાં એવી સ્વસ્થતાનો ઉપભોગ લખાયલો જ નહોતો અને તે હવે પછીના પ્રકરણમા સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકશે.

પ્રકરણ ૨૪ મું

પુત્રવાત્સલ્યની પરિસીમા!

સાંગા રાણાના પરાજય સાથે બહુધા સમસ્ત રાજપૂતોનો જ પરાજય થયેલો હોવાથી રાજપૂતોમાં જો કે તાત્કાલિક પુનરુત્થાનની શક્તિ રહી નહોતી; તો પણ બાબરે સ્થળે સ્થળે પોતાના થાણાં બેસાડીને પોતાની સત્તાની રક્ષાનો પ્રબંધ કરી દીધો હતો. ત્યાર પછી બાદશાહે કેટલોક સમય પોતાના રાજ્યમાં સ્વસ્થતાને સ્થાપવાના કાર્યમા વીતાવ્યો; પરંતુ તે વેળાયે પણ આસપાસના પ્રાંતોમાં યુદ્ધના પ્રસગોનો સર્વથા અંત થયો નહોતો. માળવા તથા બુન્દેલખંડની સીમા જે સ્થાનમા મળતી હતી તે સ્થાનમાનો ચન્દેરી નામનો કિલ્લો મેદિનીરાય નામક એક રાજપૂત સરદારના અધિકારમાં હતો અને તે મેદિનીરાય સ્વર્ગીય રાણા સંગ્રામસિંહનો જીવશ્ચકંઠશ્ચ મિત્ર હોવાથી તેણે બાબરના વર્ચસ્વને સ્વીકાર્યું નહોતું. આ કારણથી ઇ સ. ૧૫૨૮ની જાન્યુઆરીની ૨૦ મી તારીખે બાદશાહ બાબર તેનાપર ચઢી ગયો અને તેના પરિણામે ભયાનક યુદ્ધ થયું. એ ચન્દેરીના યુદ્ધમાં રાજપૂતો અપૂર્વ શૌર્યથી પ્રાણોપર ઉદાર થઇને રણમાં ઝૂઝયા અને અન્તે જ્યારે એમ જ તેમના જોવામાં આવ્યું કે. 'હવે આપણાથી મુસલ્માનો સમક્ષ કોઇ પણ રીતે ટકી શકાય તેમ નથી!' એટલે તેઓ પોતાના હસ્તથી જ પોતાની સ્ત્રીઓ તથા પોતાનાં અર્ભક સંતાનોનો સંહાર કરી એટલે

કે 'જોહાર' કરીને કેસરિયાં કરી રણયજ્ઞમાં બલિદાન થવાને નીકળી પડ્યા રાજ-પૂતોનો પરાજય થતાં ચન્દેરીનો કિલ્લો બાબરના હાથમાં આવ્યો એ વેળાયે જીવતા બચેલા થોડાક રાજપૂતો મેદિનીરાયના મહાલયમાં એકત્ર થયા, તેમ-ના માનો એક મનુષ્ય તલ્વારને આડી પકડીને ઊભો રહ્યો અને અન્ય સર્વ જનોએ તે તલ્વાર સામા દોડીને પોતે જ પોતાનો શિરચ્છેદ કરી લીધો આવી રીતે પ્રાણોની પરવા ન રાખતા પ્રતિષ્ઠામાટે રાજપૂતોને પોતાના હસ્તથી જ પોતાની હત્યા કરતા જોઇને બાબરના આશ્ચર્યનો અવધિ થયો અને રાજપૂતોને તે બહુ જ માનની દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો ચન્દેરીનુ આ યુદ્ધ ઇતિહાસમાં ચન્દેરીના ઘેરાના નામથી વિખ્યાત છે અને એટલાથી જ એ યુદ્ધની મહત્તા સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. આ યુદ્ધમા વિજય મળવાથી રાજપૂતોના ભયથી મુગલવંશ દીર્ઘકાળને માટે નિર્ભય થઈ ગયો

રાજપૂતોનો આવી રીતે સર્વથા પરિપાત થવા છતાં પણ બાબરને સ્વસ્થતા તથા શાંતિનો ઉપભોગ પ્રાપ્ત થઇ શક્યો નહિ. કારણ કે, અફ્ગાન લોકો હિન્દો-સ્તાનમાં સ્થળે સ્થળે જમાવ કરીને પડ્યા હતા અને મુગલોનો અમલ તેમને પસન્દ ન હોવાથી એક કે બીજી હરકતો કર્યાજ કરતા હતા બાબરને જો કે દિલ્હીનાં તખ્ત અને તાજ મળી ચૂક્યાં હતાં છતા પણ 'આપણે ધારીશું તો બાબરને ચુટકી બજાવતાંમા હિન્દોસ્તાનમાથી હાકી કાઢીશુ,' એવી આશા તેમના હૃદયમાં વસી રહી હતી ઇ સ. ૧૫૨૮ મા ચન્દેરીના ઘેરામાં વિજય મેળવીને જે વેળાયે બાબર આગ્રામાં આવ્યો તે વેળાયે કાબુલથી તેના જનાનખાનાની સર્વ સ્ત્રીઓ તેમ જ તેની પુત્રીઓ આદિ આગ્રામાં આવી ગઇ હતી અને કુમર-પારાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો બાદશાહ બાબરે હુમાયૂનના એ પુત્રનું નામ અલઅમાન રાખ્યુ અને તેના જન્મથી થયેલા આનન્દને દર્શાવવામાટે આગ્રામા એક મહોત્સવ કરીને એક ખાસ રુક્કો અથવા ખત લખીને હુમાયૂનને ખુશ ખબરી સાથે મુબારકબાદ આપવામાટે એક કાસિદને બદખ્શાન તરફ રવાના કરી દીધો બાબર પોતાના આપ્તજનોને દીર્ઘ સમય પછી મળેલો હોવાથી અને વળી કુમરપારા અથવા હાજી બેગમે પુત્રને જન્મ આપેલો હોવાથી ઇ સ ૧૫૨૮ માં અફગાનોની હીલચાલને જોતો સ્વસ્થતાથી આગ્રામાં જ બેસી રહ્યો, પરંતુ ડિસેંબર મહિનામાં જ્યારે તેને એવા સમાચાર મળ્યા કે 'ઇબ્રાહીમ લોદીનો એક પિત્રાઇ ભાઇ મહમૂદ બહાર પ્રાંતને કબ્જે કરીને લડાઇના ઇરાદાથી કાશી પર્યન્ત આગળ વધી આવ્યો છે,' તેમજ ઇ સ ૧૫૨૯ના જાન્યુઆરી માસમાં ધોલાપુર મુકામે 'જોનપુરનો કબ્જો મહમૂદ લોદીએ પોતાના હાથમાં કરી લીધો છે,' એ સમાચાર મળતાં જ બાબરે આગ્રામા આવીને અફ્ગાનોપર ચઢાઇ કરવામાટેની તૈયારી કરી દીધી. બાબર પોતે ગંગા નદીના દક્ષિણતીરમાતમાં અને તેનો શાહજાદો અસ્કરી ગંગા નદીના વામતીરમાતમાં આગળ વધતા વધતા અલાહાબાદ, ચૂનાર, બનારસ તથા ગાજીપુર ઉપર થતા બક્સાર પર્યન્ત પહોંચી ગયા જેમ જેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ અફ્ગાનો ભાગવા લાગ્યા અને તેમના ઘણાખરા સર્દારો બાબરના શરણાગત થઇ ગયા મહમૂદ લોદી બંગાળામાં જઇને ત્યાના સુલ્તાન નુસરતશાહને મળ્યો અને ત્યાર પછી તે બન્નેએ

ફોજોને એકઠી કરીને બાબર સાથે લડવામાટેની તૈયારીઓ કરવા માંડી. આ કારણથી નુસરતશાહપર ચઢી જઇને બંગાળાને અધિકૃત કરી લેવાનો ભાર, બાબરના શિરપર આવી પડ્યો નુસરતશાહ તથા મહમૂદ લોદી સાથે બાબરનો ગોગ્રા તથા ભાગીરથી નદીઓના સંગમસ્થાનમાં સંગ્રામ થયો. આ યુદ્ધમાં બાબરના તોપખાનાએ બહુ જ ઉત્તમ કાર્ય કરી બતાવ્યું, કારણ કે તેના તોપખાનાનો સર્દાર ઉસ્તાદઅલી બાબરનો જૂનો ગોલંદાજ હોવાથી કસાયલો અને અનુભવી હતો. ઇ સ ૧૫૨૯ ના મે મહિનામાં બાબરની સેનાએ ભાગીરથીને ઓળંગીને ગોગ્રા નદીના તીરપ્રાતમાં પડાવ કર્યો અને ત્યાર પછી અલ્પ સમયમાં જ બાબર તથા અસ્કરીએ બંગાળાની ફોજને ફનાફાતિયા કરીને ઉડાવી દીધી એટલે નુસરતશાહે બાબરની પનાહમાં આવીને તેની સાથે સુલહ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી બાબરે તેની પ્રાર્થનાને સ્વીકારીને તેની સાથે સંધિ કરી લીધી અને તેને સહીસલામત પાછો જવા દીધો હિન્દોસ્તાનમા જે યુદ્ધોમાં બાબર પોતે ઉપસ્થિત થયો હતો તે યુદ્ધોમાનુ આ અતિમ યુદ્ધ હતુ, કારણ કે, એ પછી બાબરની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ રહેવાથી તેનાથી અન્ય કોઈ પણ યુદ્ધમાં ઉપસ્થિત થઈ શકાયુ નહોતુ અને વાસ્તવિકતાથી જોતાં ઇ. સ ૧૫૩૦ના અતમાં તેનો સ્વર્ગવાસ થતા સુધી યુદ્ધનો એવો કોઈ પ્રસંગ આવ્યો પણ નહોતો કે જેમાં તેની પોતાની ઉપસ્થિતિની અનિવાર્ય આવશ્યકતા આવી પડવાનો સંભવ હોય

બાબરે જ્યારથી હિન્દુસ્તાનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો ત્યારથી વારવાર તેને જ્વરની બાધા થયા કરતી હતી અને તે સાથે યુદ્ધનો વ્યવસાય પણ અખડ ચાલતો રહેવાથી તેની પ્રકૃતિ ધીમે ધીમે ક્ષીણ થવા લાગી હતી વિશ્રાતિના ઉપભોગમાટે તેનો બહુ જ અલ્પ સમય મળી શકતો હતો અને પ્રવાસમાં તેમ જ રણાંગણમાં તેને વિશેષ સમય વીતતો હતો છતાં પણ તે એટલો બધો હિમ્મતબહાદર તથા શક્તિસંપન્ન હતો કે ઈ. સ ૧૫૨૯ના માર્ચ માસમાં અતિમ યુદ્ધના પ્રસંગે ગંગા નદીના પ્રવાહમાં પડી એક તીરથી બીજા તીર પર્યન્ત માત્ર એક જ વાર કિંચિત્ શ્વાસ લઇને તેંત્રીસ હાથ તરી ગયો હતો. સમરકંદથી લઇને હિન્દુસ્તાન સુધીના માર્ગમાની તેમ જ હિન્દુસ્તાનમાંની, જેટલી નદીઓ તેના માર્ગમાં આવી હતી તે સર્વ નદીઓને તેણે તરીને પાર કરી હતી, માત્ર ગંગા નદી રહી હતી તેમાં પણ તે બે વેળાયે તરી ગયો કેટલીક વાર તો તેનો દિવસ તથા રાત્રિનો સમસ્ત સમય ઘોડાની પીઠપર જ વીતી જતો હતો અને ઘણીક વાર પ્રતિદિવસ તે ચાળીસ ચાળીસ ગાઉની મજલ મારતો હતો એટલે આ સર્વ કારણોથી જો તેની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ થાય તો તે સર્વથા સ્વાભાવિક જ હતું.

બાબરે પોતાના જનાનખાનાની બેગમોને, પોતાનાં પુત્ર પુત્રી આદિ સતાનોને તેમ જ પોતાની સબધિની અન્ય સ્ત્રીઓને આગ્રામાં બોલાવી મગાવ્યાં હતા એ તો ઉપર જણાવેલુ જ છે અર્થાત્ બાબરના જનાનખાનામાં તેની સાથે ભિન્ન ભિન્ન સબધ ધરાવનારી સ્ત્રીઓની સખ્યા ૯૬ ની હતી બાબરની બેગમો જો કે અનેક હતી, તથાપિ તેની મુખ્ય બેગમ અને હુમાયૂનની જન્મદાત્રી માતા મહામ બેગમમા તેનો અતિશય અનુરાગ હતો બાબરની ગુલરંગ બેગમ, ગુલચહેર બેગમ તથા ગુલબદન બેગમ નામની ત્રણ પુત્રીઓ તેમ જ તેના

અબુન્નાસિર મહમ્મદ અથવા હિન્દાલ નામક પુત્રની જનની દિલ્દાર આગાચા બેગમ હતી. દિલ્દાર આગાચા બેગમ એક અત્યંત બુદ્ધિમતી તથા નમ્ર સ્વભાવની ઓરત હોવા સાથે ચાર સંતાનોની માતા હોવાથી માત્ર બાબરનો જ નહિ, પણ તેની સપત્ની મહામ બેગમનો પણ તેનામાં એટલો બધો પ્રેમ હતો કે તેનાં સંતાનોને મહામ બેગમે જ ઊછેરીને મોટાં કર્યાં હતાં. બાબરના શાહજાદાઓ કામરાન તથા અસ્કરીની માતા ગુલરુખ બેગમ હતી. બાબરની સાત ફુઇઓ પણ આગ્રામાં આવી હતી અને પ્રકૃતિ ગમે તેવી તથા ગમે તેટલી અસ્વસ્થ હોય તેમ જ શીતલતા, ઉષ્ણતા કે જલવૃષ્ટિ અસહ્ય હોય તો પણ પ્રતિ શુક્રવારને દિવસે બાબર પોતે તેમને મળવામાટે તેમની પાસે જતો હતો અને તેમને સર્વ પ્રકારે સુખશાંતિ તથા આનન્દમાં રાખવાના પોતાથી બનતા પ્રયત્નો કરતો હતો. એક દિવસ શુક્રવારે ગ્રીષ્મકાળ હોવાથી અત્યંત ઉષ્ણ વાયુ વાતો હતો એટલે મહામ બેગમે બાબરને કહ્યું કે "બાદશાહ સલામત, આજની હવા ઘણી જ ગર્મ હોવાથી જો આજે આપ ફુઇજી પાસે નહિ જાઓ, તો તેમને જરા પણ માઠું લાગે તેમ નથી." પરંતુ બાબરે તેના એ કથનનો પ્રતિવાદ કરીને કહ્યું કે "મહામ! તારું આવું બોલવું સાંભળીને મને અજાયબી થાય છે; કારણ કે, પિદર તથા બિરાદરોને હમેશાને માટે ખોઇ બેઠેલી અબુસૈયદ સુલ્તાન મીર્ઝાની અઝીઝ દુખ્તરો તથા મારી ફુઇઓને જો અત્યારે આરામ તથા ખુશીમાં રાખવાની હું કોશિશ નહિ કરું; તો પછી મારા વિના તેમને તેમની માયૂસીમાં દિલાસો આપનાર કોણ છે વારુ?" બાબરના આ ઉદ્‌ગારોમાં એક ઉત્તમ ગૃહસ્થની કુલીનતા તથા કુટુંબપ્રીતિનું પ્રત્યક્ષ દર્શન નથી થતું કે શું? એ ઉપરાંત તેનામાં સંતાનસ્નેહ કેટલો અને કેવો અલૌકિક હતો તે હવે પછી આપણે જોઇશું.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૨૯ના ડિસેમ્બર મહિનામાં બાદશાહ બાબરે એક મોટો બાગી જલ્સો-ગાર્ડન્ પાર્ટી-કર્યો હતો અને તે જલ્સામાં સમરકન્દથી લઇને બંગાળા સુધીના અનેક મોટા મોટા સર્દારોએ પોતાની હાજરી આપી હતી. તે સર્દારો જે સારાં સારાં નજરાણાં લઈ આવ્યા હતા તે સર્વ નજરાણાંને સ્વીકારીને તથા તેમને બદલામાં મોટાં મોટાં ઇનામો આપીને બાદશાહ બાબરે સઘળા મેહમાનોનો સારામાં સારો સત્કાર કર્યો અને તેની જન્મભૂમિ અંદીજાનમાંના જે અનેક જનો તેની બાલ્યાવસ્થાથી અનેક સંકટોના સમયમાં પણ તેને વળગી રહ્યા હતા તે સર્વને ઉત્તમ પ્રકારની બખ્શીશો આપીને બાષ્પરુદ્ધ કંઠથી તેમના ઉપકારોનું તેણે સર્વના દેખતાં પ્રાંજલતાથી સ્મરણ કરી બતાવ્યું. એ ઉત્સવના પ્રસંગે મલ્લયુદ્ધ, ગજયુદ્ધ, મહીષયુદ્ધ તેમ જ કેટલાક ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ખેલો તથા ગણિકાના નૃત્યગાન આદિનો અતિથિઓના મનોરંજનમાટે પ્રબંધ કરાયેલો હતો. જ્યારે બાબર તથા તેના અતિથિઓ બગીચામાં ભોજનને ન્યાય આપતા બેઠા હતા તે વેળાયે ચારિણી તથા જાદુગરો પોતાના નજરબન્દી અથવા જાદુના ખેલો કરતા હતા અને તે ખેલોને જોઇને બાબર તથા તેના અતિથિઓ અતિશય પ્રસન્ન થયા હતા, અત પૂર્વ આવા ખેલો બાદશાહ બાબરે કદાપિ જોયા નહોતા. આ જલ્સો આગ્રામાં જ થયો હતો અને ત્રણ વર્ષના અવધિમાં આગ્રા નગરનું સ્વરૂપ એવું બદલાઈ ગયું હતું કે જ્યાં જુઓ ત્યાં મોટી

મોટી ઇમારતો, બગીચા અને કૂવા દૃષ્ટિગોચર થયાં કરતાં હતાં. આગ્રા નગરને નવીન અપૂર્વ શોભાની પ્રાપ્તિ થવાથી તેમ જ પ્રજાપરના કારભારને બાબરે બહુ જ ઘટાડી દીધેલો હોવાથી આગ્રામાં વ્યાપારીઓ વિશેષ સંખ્યામાં આવીને વસતાં વ્યાપારના વિષયમાં પણ આગ્રા વિદ્યુદ્ગતિથી આગળ વધવા લાગ્યું હતું.

અસ્તુ સમરકન્દના રાજ્યને અધિકૃત કરી લેવાના ઉદ્દેશથી હુમાયૂન મધ્ય એશિયામાં રહ્યો હતો, પરંતુ તે હેતુ સિદ્ધ થવાનો સંભવ ન રહ્યો અને એટલામાં તેને તેની બેગમ કુમરપારાનું બાદશાહ બાબરની રુગ્ણતાના સમાચારને દર્શાવનારું પત્ર મળ્યું એટલે તત્કાળ તે બદખ્શાનને ત્યાગીને પોતાના પિતાને મળવાના વિચારથી હિન્દુસ્તાન ભણી આવવાને નીકળ્યો, પરતુ એ વિશેની તેણે બાબરને આગળથી કશી પણ ખબર આપી નહિ, કારણ કે, 'મારા બદખ્શાનને છોડીને નીકળવાની મારા પિદરને આગળથી ખબર મળી જશે અને જો તેઓ મને પાછા ફરવાનું ફર્માન મોકલશે, તો મારાથી આગ્રામાં પગ નહિ મૂકી શકાય' આવા પ્રકારની તેના મનમાં શંકા હતી અને તેથી તેણે અચાનક જ આગ્રામાં પહોંચવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો હુમાયૂન નિર્વિઘ્ન આગ્રામાં આવ્યો અને બાબર 'ચહાર બાગ'માંના મહાલયમાં મહામ બેગમ સાથે વાર્તાલાપ કરતો બેઠો હતો તેવામાં અચાનક હુમાયૂન પોતાનાં માતાપિતા સમક્ષ આવીને ઉભો રહ્યો. હુમાયૂનને આમ એકાએક આવેલો જોઇને બાબર તથા મહામ બેગમને જે આનન્દ થયો તે સર્વથા અવર્ણનીય હતો હુમાયૂનના આગમનથી થયેલા આનન્દને દર્શાવવામાટે બાબરે કેટલીક મેજબાની કરી અને શાહજાદાનો બહુ જ મમતાપૂર્વક આદરસત્કાર કર્યો. બાબરનો હુમાયૂનમાં જે આટલો પ્રેમ હતો તેનુ કારણ એ હતું કે હુમાયૂનનું સભાષણ અતિશય વિનયપૂર્ણ, મધુર તથા મોહક હતું અને તેનુ વર્તન પણ એક ઉત્કૃષ્ટ ગૃહસ્થને શોભાવે તેવું જ હતુ બાબરનો તેનામાં કેવો અસીમ પ્રેમ હતો એ રહસ્ય હુમાયૂનની માંદગી તથા બાબરના પોતાના મરણના સમયમાં પ્રત્યક્ષ સર્વના જાણવામા આવી શકશે અસ્તુ હુમાયૂને આગ્રામાં આવીને બે ત્રણ મહિનાનો સમય પોતાનાં માતાપિતાના વાત્સલ્યને અનુભવવામાં તેમ જ પોતાની બેગમ કુમરપારાના સમાગમ સુખમાં વીતાડયો અને ત્યાર પછી પિતાની આજ્ઞાથી તે દિલ્હીના હાકિમ-ગવર્નર-તરીકે ત્યા દિલ્હીમાં રહેવામાટે ચાલ્યો ગયો. પરંતુ એકાદ માસમાં જ દિલ્હીથી એવા સમાચાર આવ્યા કે "શાહજાદા સલામત બહુ જ માંદા થઈ ગયા છે અને તેથી જો તેમને આગ્રામાં લઈ જઇને ત્યાં તેમનો ઇલાજ કરવામાં આવે તો વધારે સારું અહીં સઘળા ઇલાજો નાકામયાબ થયા છે" આ સમાચાર સાંભળતાં જ બાબરશાહ તથા મહામ બેગમના હૃદયમા નિરાશાનો ભયાનક આઘાત થયો અને તેઓ પોતે તત્કાળ દિલ્હી જઇને રુગ્ણ હુમાયૂનને ઘણી જ સારી સભાળથી આગ્રામાં લઈ આવ્યાં. હુમાયૂનની ભયકર સ્થિતિએ કુમરપારાને ઉન્માદિની બનાવી દીધેલી હોવાથી તેને આશ્વાસનો આપીને શાંત રાખવામાટે તેની મૈત્રિણી ગુલદામ તેમ જ વિરાગિણી નાદિરાખાનમ પણ તેની સાથે આગ્રામા આવી હતી

* * * * *

રુગ્ણ હુમાયૂનને આગ્રામાં આવ્યાને આજે ચાર દિવસ થયા હતા અને અનેક આયુર્વેદવિશારદ વૈદ્યરાજો તથા યૂનાની હકીમોના ઉપચારો તથા ઇલાજો ચાલૂ હોવા છતાં હુમાયૂન દિવસાનુદિવસ અધિકાધિક અશક્ત થતો જતો હતો અને અત્યંત અશક્તિના પરિણામે વારવાર તેને મૂર્ચ્છા પણ આવી જતી હતી અત્યારે તેની પોતાની માતા, વિમાતાઓ, ભગિનીઓ તેમ જ અન્ય આપ્ત સ્ત્રીઓ અને ગુલબદન, ગુલરંગ, ગુલચેહરા તથા ગુલઅરાખાનમ આદિ તેની શય્યાની આસપાસ તેને ઘેરીને બેઠી હતી અને તેના મુખમાંથી નીકળતા વચનને ઝીલી લેવામાટે જેમ કેટલીક બાંદીઓ તૈયાર થઇને ઉભી હતી તેમ જ કેટલીક બાંદીઓ વીજનવતી વાયુ ઢોળતી તેની શય્યાના પશ્ચાદ્‌ભાગમાં ઉભી હતી હુમાયૂન મૂર્ચ્છામાંથી શુદ્ધિમાં આવતા પોતાની ભગિનીઓને સબોધીને કહેવા લાગ્યો કે—

"મારી હમ્શીરાઓ! આવો તમો મારી પાસે આવો; આવો, આપણે એક બીજાને આલિંગીએ; કારણ કે, હુ તમને કદાપિ ભેટ્યો નથી"

હુમાયૂન ઉપરાસાપરી ત્રણ વાર મૂર્ચ્છાગત થયો અને ત્રણ વાર શુદ્ધિમાં આવતાં તેની રત્ન વર્ષાવનારી જિવ્હામાથી એનાં એ જ શબ્દરત્નો વર્ષતાં દેખાયાં.

એટલામાં બાબર પોતે ત્યાં આવી લાગ્યો અને હુમાયૂનની નિરાશાજનક સ્થિતિને જોતા તેના તેજસ્વી મુખમડળમા તત્કાળ નિરાશાજન્ય કાલિમા તથા દયાજનક વિષાદની છાયા છવાઈ ગઈ, કારણ કે, હુમાયૂનના શરીરમાં ક્ષણે ક્ષણે મરણનાં ચિન્હો વધારે અને વધારે સ્પષ્ટ થવા લાગ્યાં હતાં. અને બાબર રડવા લાગ્યો અને તેને આવી રીતે રડતો જોઇને જે મહામ બેગમે આટલાં વર્ષોમા કદાપિ બાબરને ઉપાલભના બાણથી વીંધ્યો નહોતો તે શાંત મહામ બેગમ બાબરના રોદનને ઔપચારિક રોદન માનીને ઉપાલભના બાણથી વીંધતી કહેવા લાગી કે "શહનશાહસલામત! મારા નૂરેનજરમાટે આપ નામદાર આટલો બધો ગમ શામાટે કરો છો? કારણ કે, આપ બાદશાહ હોવાથી આપને કશી પણ પીડા થાય તેમ નથી આપ નામદારના તો બીજા બે શાહજાદા પણ મોજૂદ છે, મારો બીજો પિસર ન હોવાથી મારુ નસીબ ફૂટી જવાની અણીપર આવી લાગ્યું છે અને તેથી હુ જેટલો પણ ગમ તથા માતમ કરું તેટલો થોડો જ છે ખુદાને ખાતિર આ રોવું બંધ કરો અને મારા નૂરેચશ્મને બચાવવાની બની શકે તેટલી કોશિશ કરો."

બાબર જેવો સસારનો એક અદ્વિતીય અનુભવી તથા વિદ્વાન્ બાદશાહ પોતાની બેગમના આવા માર્મિક ભાષણના આશયને ન સમજી શકે એમ તો કદાપિ બને જ નહિ, અર્થાત્ મહામનાં આ કટાક્ષમય અથવા ઉપાલભાત્મક વચનોને સાંભળીને આશ્ચર્યથી પાષાણપ્રતિમાસમાન તે થોડી વારને માટે નિશ્ચેષ્ટ તથા નિસ્તબ્ધ થઇને ઉભો રહ્યો અને ત્યાર પછી ગભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે "મહામ! હુમાયૂનમાટે મારા દિલમાં પિદર તરીકેની જેટલી મહબ્બત વસી રહી છે તેટલી મહબ્બત બીજા શાહજાદાઓમાટે મારા દિલમા નથી એ તો હુ પોતે પણ સારી રીતે જાણુ છુ અને હુમાયૂનમાટે મારા દિલમાં એટલી બધી મહબ્બત હોવાનું કારણ એ છે કે હુમાયૂન જેને હુ મારી તનોજિગર તથા આરામે જિન્દગી માનું છું તે મારી સર્વથી પ્યારી બેગમનો એટલે કે તારો પોતાનો પિસર છે અને,

મારી સલ્તનત તથા મારા તખ્તોતાજના વારિસ તરીકે પણ મેં હુમાયૂનને જ મુકર્રર કરેલો છે, એ પણ તારાથી અજાણ્યું તો નથી જ અને એટલામાટે હુમાયૂનની જિન્દગીને બચાવવાને હું ન કરું એવી આ જહાનમાં કોઇ પણ કોશિશ નથી. હુમાયૂનની જિન્દગીને બચાવવામાટે હું મારાથી જે કાંઇ પણ બની શકશે તે સઘળુ કરીશ એટલામાટે શાંત થા અને ખુદાપર ભરોસો રાખ."

પરતુ મ્હામના અંત:કરણમાં શોકની એવી તો ભયાનક જ્વાળા પ્રજળી રહી હતી કે તે જ્વાળાએ તેનાં નેત્રોમાંના અશ્રુઓને પણ સૂકવી નાખ્યાં હતા એટલે તેણે અશ્રુહીન તથા શાતગભીર મુખમડળથી કહ્યુ કે "બાદશાહ સલામત! હવે આવા ખોટા દિલાસા આપવાની કાંઇ પણ જરૂરત નથી, કારણ કે, આપ નામદારથી મારા નૂરેનજરની જિન્દગીને બચાવવામાટે હવે કશી પણ કોશિશ કરી શકાય તેમ નથી એ હુ સારી રીતે જાણું છુ મરજીએ મૌલા!"

"નહિ; મ્હામ! આમ માની લેવામાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે; કારણ કે, હજી તો હુમાયૂનની જિન્દગીને બચાવવામાટેના ઘણા ઇલાજો કરી શકાય તેમ છે. જો મારી પોતાની જાનનો સદકો આપવો પડશે તો તે પણ હું આપીશ; પરતુ છેલ્લી ઘડી સુધી હું હુમાયૂનની જાનને બચાવવાની કોશિશ કરીશ. હજી બધી આશાઓને છોડી દેવાનો પ્રસંગ નથી આવ્યો, કેમકે, જ્યાંસુધી જિસ્મમાં જાન હોય છે ત્યાંસુધી જિન્દગીને બચાવવાની પ્રબળ આશા રાખી શકાય છે હિમ્મત રાખ અને માયૂસ ન થા!" આવી રીતે મ્હામ બેગમને દિલાસો આપીને બાબરે ત્યાં બેઠેલી સર્વ સ્ત્રીઓને સબોધીને કહ્યુ કે: "હવે થોડી વારને માટે તમો અંદરના કમરામાં જાઓ, કારણ કે, હુ હકીમોને બોલાવીને તેમની છેલ્લી રાયને જાણી લેવા માગુ છુ"

બાબરની આ આજ્ઞા સાભળતાં જ સર્વ સ્ત્રીઓ અંદરના કમરામાં ચાલી ગઈ એટલે બાબરે બાહ્ય ખડમાં બેઠેલા હકીમો, ધધાધારી બદગી કરનારા, નુજૂમીઓ, રમ્માલો અને માન્ત્રિકો આદિને અંદર બોલાવ્યા; તેમને હુમાયૂનની હાલત બતાવી અને ત્યાર પછી તેમની સાથે બાહ્ય ખંડમાં જઇને તે તેમને પૂછવા લાગ્યો કે: "હુમાયૂનની હાલતને તમો સઘળા જોઈ ચૂકયા છો, તો હવે જણાવો કે મૌતના પજામાથી એને બચાવવાનો કોઈ પણ ઇલાજ બાકી છે કે કેમ?"

હકીમો, બદગી કરનારા અને નુજૂમીઓ ઇત્યાદિ આ સવાલનો જવાબ ન આપી શકવાથી કાંઇક ગભરાટમા પડી ગયા અને એક બીજાનાં મોઢાં જોવા લાગ્યા. કેટલીક વાર સૂધી તેમના તરફથી કાઈ પણ જવાબ ન મળ્યો એટલે બાબર પાછો અધીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે "કેમ, તમો કાઈ પણ જવાબ શામાટે નથી આપતા? શું આ દુનિયામા એવી કોઈ પણ ચીજ નથી કે જેના બદલામા મારા શાહજાદાની જિન્દગી ખરીદી શકાય? શુ એવી કાઇ પણ બંદગી નથી કે જે બંદગીને સાંભળવામાટે રહીમ પરવરદિગારને મજબૂર કરી શકાય? શું ખુદાતાલાના સખ્ત દિલને મોમ બનાવવાનો કોઇ પણ ઇલાજ નથી? બારિશે રહમતને વર્ષાવનારો કરીમે કારસાજનો મિજાજ નથી? બોલો, બોલો; કાંઇક તો તમારી જબાનોને ખોલો!"

જેઓ ધંધાધારી બંદગી કરનારા, નુજૂમીઓ તથા માંત્રિકો હતા તેમને

હુમાયૂન જીવે કે મરી જાય એની કશી પણ દરકાર નહોતી, પરંતુ આ પ્રસંગે જો બની શકે તો પોતાના લાભને સાધી લેવાની તેમના મનમા વિશેષ ચિન્તા હતી, કારણ કે, બાબરની ઉદારતા તથા કુલંદર સમાન પ્રકૃતિને તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા. આ કારણથી તેઓ થોડી વાર પોતપોતામા કાનાફૂસી કરતા રહ્યા અને ત્યાર પછી બંદગી કરનારામાંના મોટા મુલ્લાએ બાબરને સંબોધીને કહ્યુ કે "જહાપનાહ, જો આપ નામદારને વાજિબ જણાય તો શાહજાદા સલામતની જિન્દગીને બચાવવાનો એક ઇલાજ છે."

"બતાવો, બતાવો, તે ઇલાજ ગૌરનથી પણ પેશ્તર બતાવો!" બાદશાહે તે ઇલાજને જાણવામાટે અતિશય આતુરતા દર્શાવી.

"કિતાબોમા એમ લખ્યુ છે અને તે રાસ્ત છે કે આવા મૌકાપર અલ્લા હોતાલાને જો કોઇ સારામા સારી ચીજનો સદકો અપાય, તો તેથી ઘણો જ ફાયદો થાય છે અને મરવાની અણીપર આવેલો ઇન્સાન મૌતના પંજામાથી છૂટી જાય છે" મોટા મુલ્લાએ ઉપાય દર્શાવ્યો

"પણ એ કદાપિ ભૂલી જવાનુ નથી કે તે સદકો સારામાં સારી અને બહુ જ કીમતી ચીજનો જ હોવો જોઇએ, કારણ કે, મામૂલી ચીજના સદકાથી આવા મૌકાપર કાંઈ પણ ફાયદો થઇ શકતો નથી" એક પૈસાના પૂજારી અને બડબચડા મોઢાવાળા નુજૂમીએ વચ્ચે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો

"ખરી વાત છે, જે ચીજ મોટામા મોટી કીમતની તેમ જ અજીજથી પણ અજીજ હોય તેનો જ સદકો અપાવો જોઇએ;" એક માંત્રિકે તે નુજૂમીના અભિપ્રાયને પુષ્ટિ આપતા કહેવા માડ્યુ. "અને મને તો એમ જ લાગે છે કે જો આપનાં સદકા તરીકે........."

બાબર હવે ધૈર્યને ધારી ન શક્યો અને તેથી અંગુલિનિર્દેશથી તે માંત્રિકને મૌન ધારવાની સૂચના આપીને તત્કાળ બોલી ઉઠચો કે "જો એમ જ હોય, તો મારા હુમાયૂનની જાનને બચાવવામાટે હુ મારી પોતાની જાનનો સદકો આપવાને તૈયાર છું, કારણ કે, આ જહાનમા જાન જેવી કોઈ પણ બીજી કીમતી તથા અજીજ ચીજ છે જ નહિ!"

બાબરના આ ઉદ્ગારને સાભળીને મુલ્લા, નુજૂમી તથા માન્ત્રિકો આદિ મૌનમુગ્ધ થઇ ગયા. તેમનામાના કેટલાકોના મુખમડળોમા નિરાશાની અને કેટલાકોની મુખમુદ્રાઓમા શોકની છાયા પ્રસરેલી દેખાવા લાગી કારણ કે, બાબર જો પોતાના પ્રાણનુ બલિદાન આપે, તો તેથી તેમને કશો પણ લાભ થવાનો સંભવ નહોતો

પરતુ બાબરના સ્વામિનિષ્ઠ વજીરના અંતઃકરણમા બાબરના આ નિશ્ચયથી વાસ્તવિક શોક થયો અને તેથી તેણે કહ્યુ કે "આલા હજરત! આપ અમારા શહનશાહ હોવાથી આપ નામદારની જાન એટલી બધી કીમતી છે કે એ જાનનો સદકો કોઇ પણ કારણથી આપી શકાય જ નહિ"

લક્ષ્મીને મેળવવાના અવસરને પોતાના હસ્તમાથી સરી જતો જોઇને નિરાશ થયેલા એક મુલ્લાએ તત્કાળ વજીરના એ અભિપ્રાયને અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે: "વજીર સાહબની વાત ખરી છે, કારણ કે, જાન કરતાં કાંઇક ઊતરતી પણ બીજી મામૂલી ચીજો કરતા બહુ જ ચડતી અને કીમતી ચીજ ન મળી શકે

તો નથી જ. વારૂ શાહજાદા સલામતને પેલો કીમતી હીરો આપવામાં આવ્યો હતો કે નહિ? તે હીરાનો સદકો અપાશે, તો તેથી જરૂર આપણી મુરાદ બર આવશે, એમ હું માનું છુ ”

“નહિ; મારા નૂરેનજરની જિન્દગી સાથે જેને કાંટામાં તોળી શકાય તેવી ચીજ તે કીમતી પત્થર નથી અને તેટલામાટે હુ મારી જિન્દગી આપીને મારા નૂરેચશ્મની જિન્દગી બચાવવા માગુ છુ” બાબરે હીરાની તુચ્છતા દર્શાવીને પોતાના દૃઢ નિશ્ચયને વ્યક્ત કરી બતાવ્યો

“પણ એ સદકા તરીકે અપાતી ચીજ સદકો આપનારને તેમ જ જેના ભલા-માટે સદકો અપાતો હોય તે બન્નેને એકસરખી પ્યારી હોવી જોઇએ, એવો એક કાયદો છે અને એવી જો કોઇ પણ ચીજ હોય તો તે એ હીરો જ છે, કારણ કે, આખી દુનિયાના એક દિવસના ખર્ચ જેટલી એ હીરાની કીમત હોવાથી એ હીરો જેમ આપ નામદારને પ્યારો છે તેમ જ આપ નામદારે એ હીરો શાહજાદા સલા-મતને બક્ષીશ તરીકે આપેલો હોવાથી તેમને પણ એટલો જ વ્હાલો છે.” એક શાંત્રિકે હીરાને કઢાવવામાટેની મુલ્લાની વાતને યુક્તિથી પુષ્ટિ આપવાનો પ્રયત્ન કરતાં આ પ્રમાણેનો બુદ્ધિવાદ કરી બતાવ્યો

પરતુ બાબરને તેનો આ વાદ યુક્તિહીન તથા બુદ્ધિવિરુદ્ધ લાગવાથી તે પોતાના તિરસ્કારને વ્યક્ત કરતો કહેવા લાગ્યો કે “મારા દોસ્ત, હું હજી મહ-બ્બતના કરિશ્માને જાણતો જ નથી! મારો શાહજાદો મારી જાનને એવા હજારો હીરા કરતાં પણ વધારે કીમતી તથા અજીજ માનનારો છે, એ તું જાણે છે ખરો કે? જો અત્યારે મારા તે નૂરેચશ્મની જબાનમાં બોલવાની તાકત હોત, તો આનો જવાબ તે એવો જ આપત કે ‘મારા મેહરબાન પિદરની જિન્દગી તે જ મારી આખી દુનિયા હોવાથી મારા પિદરની જાન સાથે સરખાવતાં મારી જિન્દગી કાંઇ પણ બિસાતમાં નથી!’ પણ અત્યારે તેનામા બોલવાની તાકત નથી અને તે મૌતના પંજામાં સપડાયલો છે એટલે તેના આ અલ્ફાજ મેં તમને બોલી બતાવ્યા છે.”

બાબરના આ જવાબને સાંભળ્યા પછી કોઇની કાંઈ પણ બોલવાની હિંમત ચાલી નહિ અને તેથી થોડીવારમાં જ આજ્ઞાના સ્વરૂપમાં કહ્યુ કે. “આવો, તમો બધા મારી સાથે બીમારના બિછાના પાસે આવો; કારણ કે, વખત ઘણો જ કીમતી હોવાથી અને તેમાં પણ અત્યારનો વખત ઘણો જ બારીક હોવાથી એ વખતને ખોઈ નાખવો અને પછી પશેમાન થવું તે નાદાની છે. આવો અને જાનનો સદકો કેવી રીતે અપાય છે તે નજરો નજર જોઇ લ્યો”

આ શબ્દો ઉચ્ચારતાની સાથે જ જે ખડમાં હુમાયૂન શય્યામાં પડયો હતો તે ખડમાં જવાને બાબર ચાલતો થયો અને મુલ્લા, હકીમો તથા તુજૂમી વગયરા પણ તેની આજ્ઞા અનુસાર તેની પાછળ પાછળ તે ખડમાં પહોંચી ગયા

વિશાળ દીવાનખાનાના મધ્યમાં એક નીચા ઘાટના પલંગની મૃદુ શય્યામાં શાહજાદો હુમાયૂન સર્વથા નિશ્ચેષ્ટ અવસ્થામા પડયો હતો અને શય્યાની પાસે જ એક બાજઠપર એક હકીમ હુમાયૂનની જીવન તથા મરણ વચ્ચે ચાલી રહેલા યુદ્ધને દર્શાવનારી નાડીને પોતાના હસ્તમાં રાખીને તપાસતો બેઠો હતો. શય્યાની બીજી બાજૂએ હુમાયૂનની દુઃખિની માતા મહામ બેગમ અશ્રુપૂર્ણ નયનોથી

પોતાના મરવાની અણીપર આવી પહોંચેલા પુત્રના મુખચન્દ્રને દેખતી બેઠી હતી; કારણ કે, હુમાયૂનના જીવનની હવે આશા ન હોવાથી હકીમે તેને ત્યાં બેસવાની સૂચના આપી દીધી હતી મહામે અત્યારે પોતાની પર્દાનશીનીને પણ ત્યાગી દીધી હતી, કારણ કે, અત્યારે પોતાના પુત્રના જીવનના વિચાર વિના તેના સર્વ વિચારોનો લોપ થયો હતો મહામની પાસે જ બાબરના બીજી બેગમ મુબારિકા તેને આશ્વાસન આપતી બેઠી હતી અને ત્યા શોકના સામ્રાજ્યનો સંપૂર્ણ અધિકાર દેખાતો હતો એવામા અચાનક બાબર ત્યા આવી લાગ્યો પરન્તુ તેનું ધ્યાન કેવળ હુમાયૂનમાં એકાગ્ર થયેલું હોવાથી તે મહામ બેગમ તેમ જ મુબારિકા બેગમ એ બેમાથી કોઇને પણ જોઈ શક્યો નહિ. તે ધીમાં પગલાથી ચાલીને હુમાયૂનના મસ્તક આગળ ઊભો રહ્યો અને મરણોન્મુખ શાહજાદાના ચન્દ્રમુખને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો શાહજાદાની સ્થિતિને જોતાં જાણે તે બહુ જ મોડો આવ્યો હોય અને શાહજાદાનો જીવન દીપક બુઝાઈ ગયો હોય એવો જ તેને ભાસ અથવા ભ્રમ થવા લાગ્યો થોડી વાર પછી પોતાનાં નેત્રોને આકાશાભિમુખ ખુલ્લા રાખીને અને પોતાના હાથોને ઊંચા કરીને તે પાકપરવરદિગારની બંદગી કરવા લાગ્યો

બારિહક્તાલાની બંદગી કરતો તે કહેવા લાગ્યો કે: "કરીમા, રહીમા ! લોકો કહે છે કે એક જાનના સદકાથી બીજી જાન બચી શકે છે અને એ વાત જો ખરી હોય તો હુ બાબર, તારો એક કમ્તરીન બંદો મારા નૂરેનજર હુમાયૂનની જિન્દગીના બદલામા મારી પોતાની જાનનો સદકો આપું છુ તો તે સદકાને તું કબૂલ કરી લે અને મારી બલિષ્ટતા હુમાયૂનને આપીને હુમાયૂનની નિર્બળતા મારામા ભરી દે !"

પોતાના અજીજ શૌહરની આ બંદગીને સાંભળીને મહામ બેગમ પોતાની ચિન્તા નિદ્રામાંથી અચાનક જાગ્રત થઈ ગઈ અને તે તેને એ સાહસના માર્ગમાં આગળ ન વધવાનો ઉપદેશ આપતી કહેવા લાગી કે: "મારા સરતાજ ! આ શુ કરો છો? પરવરદિગાર આપ નામદારની ઉમ્રદરાજ કરે ! શાહજાદાની જિન્દગી કરતાં આપ સરતાજની જિન્દગી વધારે કીમતી છે અને સર્વને વધારે અજીજ છે ! ન કરો, ન કરો, આ સાહસ ન કરો અને હાથે કરીને પોતાની આટલી બેગમોને એક સાથે બે........"

મહામ આગળ બોલવા જતી હતી, પણ તેને વચ્ચે જ બોલતી અટકાવીને મુબારિકા બેગમ કહેવા લાગી કે. "ખુદાને જે કાંઇ પણ મંજૂર હોય તે થવા દે અને ખુદાની મર્જીને ફેરવવાની કોશિશ ન કર અત્યારે તારા બે અજીજો એક શૌહર અને એક પિસર-તખ્તે હિન્દોસ્તાનની સામા ઊભેલા છે એટલે એ તખ્તપર વિરાજવાનો યોગ લખાયલો છે એનો નિવેડો પરવરદિગારના હાથથી જ થવા દે અને જે કાઇ થાય તે જોયા કર !"

મહામ બેગમ કાંઇ પણ બોલી શકી નહિ અને એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને શોકના અતિરેકથી મૂર્છાગત થઇને મુબારિકા બેગમના શરીરપર જઇ પડી, પરન્તુ મુબારિકાએ તેને પોતાના બાહુમાં ઝીલી લીધી; પરન્તુ આ ઘટનાનુ બાબરને કશુ પણ જ્ઞાન કે ભાન હતુ જ નહિ હવે બાબરે હુમાયૂનની શય્યાની આસ-

પોસ ફરીને પ્રદક્ષિણા કરવા માંડી અને એવી રીતે આઠ પ્રદક્ષિણાઓ કર્યાં પછી શય્યાની પાસે દોઝનૂ થઇને તે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતો સદ્ગદિત સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે –

"યા મુર્તજા અલી કરીમુલ્લાહ! મારા આ નૂરેનજરની બધી અલાબલાને તું મારા માથાપર નાખી દે અને મારી બધી તાકત મારા આ પિસરને આપી દે! આનુ શરીર મારા શરીરમાંથી જ એક વાર પયદા થયું છે તો અત્યારે મારી જિન્દગીનો સદકો લઇને મારા પિસરની જિન્દગીને તું બચાવી લે!".

પરમેશ્વરના પાદપંકજમા આ પ્રમાણેની પ્રાર્થના કરીને વળી પણ બાદશાહ બાબર હુમાયૂનની શય્યાની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યો. જેમ જેમ તેની પ્રદક્ષિણાઓની સંખ્યા વધતી ગઇ અને સમય વીતવા લાગ્યો તેમ તેમ તેના શરીરમાં નિર્બળતાનો આવિર્ભાવ થતા તેના નેત્રોમાનો ચમકાટ ઓછો થતો દેખાયો અને અંતે તેના ચરણો પણ લથડવા લાગ્યાં વળી પાછો તે ઉન્મત્ત મનુષ્ય પ્રમાણે આવેગથી બોલવા લાગ્યો કે: "મારા પ્યારા પિસરની બધી પીડા તથા અલાબલા મારા જિસ્મમાં આવી પડો અને મારા નૂરેનજર શાહજાદાની જિન્દગીનો ચિરાગ રોશન થાઓ!" બાબરના મુખમાથી આ શબ્દો નીકળતાની સાથે જ જાણે તે દીવાનખાનામાં એક ફિરિશ્તાનું આગમન થયુ હોય અને તે બાબરને એમ કહેતો હોય કે 'બાબર' દરબારે હકમાં તારી માગણી કબૂલ થઇ છે અને તેથી તારા શાહજાદાની જિન્દગી તારી જિન્દગીના સદકાથી બચી ગઇ છે' એવો બાબરને ભાસ થવા લાગ્યો અને તેથી તેણે હર્ષદર્શક પોકાર કર્યો કે "પરવરદિગારે હુમાયૂનને બચાવ્યો છે અને તેનો કાળ મારા માથાપર આવ્યો છે! વાહ, ખુશી, ખુશી, બસ ખુશી!!" એ પછી તેનામા બોલવાની કે ચાલવાની લેશ માત્ર પણ શક્તિ ન રહેવાથી તે લથડિયા ખાવા લાગ્યો અને અચાનક મૂર્છિત થઇને પૃથ્વીપર પછડાઇ પડવાની તૈયારીમાં હતો; પણ તેની પાસે જ ઊભેલા તાર્દીબેગ નામના તેના એક વફાદાર સર્દારે તેને પોતાની છાતીપર ઝીલી લીધો અને તેથી તે પૃથ્વીપર પછડાતો અટકી ગયો.

ત્યા જે પુરુષો તથા સ્રીઓનો સમુદાય હતો તે બાબરની આવી સ્થિતિને જોઇને ભયભીત થઇ ગયો અને તે સર્વના મુખમાથી અચાનક એવો જ ઉદ્ગાર નીકળી ગયો કે. "થઇ ચૂક્યું; ખુદાએ બાદશાહની જાનના સદકાને કુબૂલ કરવાથી બાદશાહ સલામત આ ફાની જહાનને છોડી ગયા છે!"

વસ્તુત બાબરની અવસ્થા જો કે મૃતતુલ્ય જ થયેલી હતી અને તેથી જો સર્વના મનમા તેના મરણનો ભ્રમ થયો હોય તો તે સ્વાભાવિક જ હતો છતાં પણ અત્યારે તો તેમનો તે ભ્રમ જ હતો, કારણ કે, બાબરનો આત્મા તેના શરીરને ત્યાગી ગયો નહોતો અને તેથી ભયાનક મૂર્છામા હોવા છતા તે સજીવન જ હતો. તેના જીવનનો નિશ્ચય થતા તાર્દીબેગ કહેવા લાગ્યો કે. "નહિ, બાદશાહ સલામત જિન્દા છે, ફક્ત એમને મૂર્છા આવી ગઇ છે અને તેટલામાટે એમને ખુલ્લી હવામાં લઇ જવાની જરૂરત છે. ગુલામો! આમ આવો અને શાહનશાહ સલામતને એમના પોતાના ખાસ કમરામાં લઈ જાઓ" ગુલામોને આ પ્રમાણેનો હુકમ ફર્માવીને તાર્દીબેગે બેગમોને આશ્વાસન આપવા કહ્યુ કે "બેગમ સાહેબા! આપ કોઈ કાઈ પણ ફિક્ર કરશો

નહિ અને શાહજાદા સલામતની બરાબર સભાળ રાખજો, કારણ કે, શાહજાદા સલામત હોશમાં આવતા જાય છે એટલે વળી ક્યાક ઊઠવાની કોશિશ ન કરે અને વળી પાછા મૂર્છિત ન થઈ જાય! હુ બાદશાહ સલામતની સારવારમાટે તેમની પાસે જાઉં છુ”

પરતુ મુબારિકા બેગમ તરત ઊઠીને ઊભી થઈ ગઈ અને કહેવા લાગી કે “હુ પણ બાદશાહ સલામતની ખિદમતમાં હાજિર રહેવામાટે આવુ છુ, કારણ કે, હુમાયૂનની સારવારમાટે અહીં ઘણી ઔરતો મૌજૂદ છે, પણ શહનશાહ પાસે અત્યારે કોઈ પણ ઔરત નથી” આમ કહીને તેણે મ્હામ બેગમને કહ્યુ કે “અજીજ હમ્શીરા! બાદશાહ સલામતને સાધારણ મૂર્છા જ આવી ગઈ છે એટલે એથી બીવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી, આ તેમની વધારે પડતી ચિન્તા-શીલતાનુ જ પરિણામ છે એટલે હુમાયૂનની શફાની ખબર સાંભળીને આનંદમાં આવતા જ તેઓ પાછા ટટાર થઈ જશે હુ પાછી અહીં આવુ એટલે તુ જઈને બાદશાહ સલામત પાસે બેસજે”

તાર્દીબેગ અને મુબારિકા બેગમ એ પછી તત્કાળ બાદશાહ પાસે જવાને અને તેની ખિદમતમાં હાજિર થવાને ચાલતાં થઈ ગયા

જેમ જેમ સમય વધારે અને વધારે વીતતો ગયો તેમ તેમ શાહજાદો હુમાયૂન વિશેષ અને વિશેષ પરિમાણમા શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યો તેને આવી રીતે મૃત્યુના પાશમાથી મુક્ત થતો જોઇને તેની માતા મ્હામ બેગમ તેમ જ અન્ય બેગમોના મનમાં જે આનદ થયો તે અવર્ણનીય હતો અને શાહજાદાને નવીન જીવન આપવામાટે તે બારેહક્તાલાનો વારવાર અત કરણપૂર્વક ઉપકાર માન્યા કરતી હતી.

હવે અહીં જે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તે એ છે કે હુમાયૂનને જે નવજીવનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી તે બાબરના જીવનસમર્પણનુ પરિણામ હતુ કે કેમ? તો એના ઉત્તરમાં જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે ઇરાનમા એવી રીતે મરણના મુખમા આવી પડેલા મનુષ્યની શય્યાની આસપાસ પ્રદક્ષિણાઓ કરીને પોતાના જીવનના બલિદાનથી તેના જીવનને બચાવવાનો વિધિ અદ્યાપિ પ્રચલિત જોવામાં આવે છે અને તેથી એ ધાર્મિક વિધિના ફળ તરીકે હુમાયૂનને અવશ્ય નવજીવનની પ્રાપ્તિ થશે જ, એવો જો બાબરનો દૃઢ વિશ્વાસ બંધાયલો હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ પણ નથી અને દૃઢ વિશ્વાસ કિંવા શ્રદ્ધાનુ બહુધા ઇચ્છિત પરિણામ થયા વિના રહેતું નથી એ માન્યતા પ્રત્યેક ધર્મમાં સમાન હોવાથી અમો તો એમ જ માનીએ છીએ કે બાબરના જીવનબલિથી જ હુમાયૂન નવ-જીવનનો અધિકારી થયો હતો અને તે સમયના આગ્રાના સર્વ લોકોની પણ એવી જ માન્યતા હતી કે જેનો ઇતિહાસમાં પણ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરાયલો છે પ્રાણવિનિમયનો આ પ્રકાર યોગશાસ્ત્રમાં વર્ણવાયલો છે અને અત્યત પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિવડે પ્રાણવિનિમય સહજ કરી શકાય તેમ હોવાથી આમાં અશક્ય કિંવા અસંભવનીય જેવુ કાંઈ છે જ નહિ આ ઘટનાની સત્યતાને જો કેટલાક જડવા-દીઓ અથવા અશ્રદ્ધાલુજનો ન સ્વીકારે તો તે એ ભિન્ન વાર્તા છે;

ચૈતન્યવાદી તથા શ્રદ્ધાળુજનો તો આ ઘટનાના સત્યાંશને સર્વાંશે સ્વીકારી લેશે, એ સર્વથા નિર્વિવાદ છે

પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં બાબરની જે મુબારિકા બેગમ નામક બેગમનો વાચક તથા પાઠિકાઓને સાક્ષાત્કાર થયો છે તે શાહ મન્સૂર યુસુફઝાઇની દુહિતા હતી અને ઈ. સ. ૧૫૧૯ ના જાનુઆરીની ૩૦ મી તારીખે બાબર સાથે તેનો લગ્નસંબંધ થયો હતો. બાબર સાથેના વૈરભાવને મટાડવામાટે તથા સ્નેહભાવને વધારવામાટે જ મુબારિકાને બાબર કરતા વયમાં તે નાની હોવા છતા બાબર સાથે પરણાવવામાં આવી હતી અને ત્યાર પછી એ દંપતીનો પરસ્પર સારો પ્રેમભાવ એટલા કારણથી રહ્યા કરતો હતો કે મુબારિકામાં દ્વેષભાવનો સર્વથા અભાવ હોવાથી તે મહામ બેગમ તથા દિલ્દાર બેગમ આદિ બેગમો સાથે પ્રેમભાવથી વર્તતી હતી તેમ જ તેને પોતાને પરમેશ્વરે સંતાનસુખથી વચિતા રાખેલી હોવાથી અન્ય બેગમો એટલે કે પોતાની સપત્નીઓનાં સંતાનોને પોતાનાં સંતાનોથી પણ અધિક પ્રિય માનતી હતી તે જેવી સૌન્દર્યવતી હતી તેવી જ સદ્ગુણવતી હતી અને રુગ્ણ મનુષ્યની પરિચર્યામાં તે અતિશય દક્ષ હોવાથી જ્યારે પણ બાબર બીમાર થતો હતો ત્યારે પરિચારિકા તરીકે તો મુબારિકા જ તેની પાસે રહેતી હતી તેને લોકો મુબારિકા બેગમ, મુબારિકા બીબી તેમ જ અફગાની આગાચા, એ પ્રમાણે ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન નામોથી ઓળખતા હતા મુબારિકા એક બેગમ કરતા એક ફરિશ્તહ્ થવાની અધિક યોગ્યતા ધરાવતી હતી એમ કહેવામાં લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિનો સંભવ નથી અસ્તુ હવે આપણે બાદશાહ બાબરની પોતાની પરિવર્તિત પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરીશું

પ્રકરણ ૨૫ મું

બાબરનો અન્તકાળ!

ગત પ્રકરણમાં જીવન તથા મરણ વચ્ચે ચાલતા ભયાનક યુદ્ધને દર્શાવનારી જે દશામાં આપણે શાહજાદા હુમાયૂનને જોયો હતો તેવી જ દશામાં અત્યારે બાબર પોતાની પર્યંકશય્યામાં પડ્યો હતો હુમાયૂનની અને બાબરની દશામાં જે ભેદ હતો તે માત્ર એટલો જ કે હુમાયૂન મૃતતુલ્ય થઈ જતાં તેની વાચાશક્તિ તથા શ્રવણશક્તિનો પણ લોપ થયો હતો અને બાબરની વાચાશક્તિ તથા શ્રવણશક્તિ પૂર્વવત્ અવિચળ રહેલી હતી, માત્ર તેનું શરીર અત્યંત અશક્ત તથા નિર્બળ થઈ ગયું હતું હુમાયૂનના ખંડમાથી મૂર્છિતાવસ્થામાં તેને ગુલામોએ ઉપાડી લાવીને શય્યામાં સૂવાડ્યા પછી યોગ્ય ઉપચારોના પરિણામે અલ્પ સમયમાં જ તે શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યો અને શુદ્ધિમા આવતાંની સાથે જ શય્યા પાસે ઊભેલી મુબારિકા બેગમને તેણે જે પ્રથમ પ્રશ્ન પૂછ્યો તે એ હતો કે "મારા નૂરેનજર હુમાયૂનની તબીયત કેમ છે?"

"શાહજાદા સલામતની તબીયત આગળ કરતા ઘણી જ સારી છે: બુખાર

બિલકુલ ઉતરી ગયો છે અને હકીમો કહે છે કે એક બે દિવસમા તે ચાલતો ફરતો થઈ જશે ” મુબારિકા બેગમે બાબરના અંતઃકરણમાં આનન્દને ઉપજાવવામાટે આશ્વાસન આપ્યુ અને તે આશ્વાસન બહુધા સત્ય પણ હતુ

સુબારિકા બેગમના મુખથી આ વાર્ત્તા સાભળીને બાબર પોતાના આનન્દને દર્શાવતો બોલ્યો કે “હજારો હજાર એસાન તે કરીમે કારસાજના કે જેણે મારા ગરીબના ચિરાગને રોશન રાખ્યો છે હવે જો મારો ઈન્તકાલ થઇ જાય તો તેની મને જરા પણ ફિક્ર નથી ! ”

“ પરવરદિગાર આપ નામદારને પણ શફા બખ્શે અને અમારી દુવાને કુબૂલ કરશે, માટે માયૂસ ન થાઓ અને રહમતે યજદાનમાં યકીન રાખો.” મુબારિકાએ શુભ ભાવના દર્શાવી

“મુબારિકા ! હવે મારા દિલમાં જીવવાની ખાહિશ છે જ નહિ અને તે એટલે સુધી કે જો પરવરદિગાર મને જિન્દગી બખ્શવાને તૈયાર હોય તો પણ હુ તે લેવાની ના પાડુ છુ, કારણ કે, હુમાયૂનની જિન્દગીના બદલામા હુ મારી જાનનો સદકો આપી ચૂક્યો છુ અને તેથી જો હું જીવતો રહીશ તો વળી પાછી મારા શાહજાદાની જિન્દગી વબાલમાં આવી પડશે એવો મારા દિલમાં ખોફ રહ્યા કરે છે; એટલામાટે હવે તો મારી જિન્દગીનો ચિરાગ જલ્દી બુઝાઈ જાય અને મારા શાહજાદાની હયાતીને આંચ ન આવે, એ જ વધારે સારું છે.

મૃત્યુને મુખ વિકાસીને પોતાનાં નેત્રો સમક્ષ ઊભેલું જોવા છતાં બહાદુર બાબર લેશ માત્ર પણ ભયભીત થયો નહોતો અને તેણે પોતાના વિનોદી સ્વભાવને પૂર્વ સ્વરૂપમા જ જાળવી રાખ્યો હતો, કારણ કે, જીવ માત્રને માટે મૃત્યુ અનિવાર્ય છે અને જે મૃત્યુને ટાળવાનો કોઇ ઉપાય છે જ નહિ તે મૃત્યુના આગમનથી ભયભીત થવું એ માનવ હૃદયની નિંદ્ય નિર્બળતા છે એ ત્રિકાલાબાધ્ય તાત્ત્વિક સત્યને તે પોતે વિદ્વાન્ તથા કવિ હોવાથી સારી રીતે જાણતો હતો. છતાં પણ સર્વ મનુષ્યોનાં હૃદય એવાં દૃઢ તથા સબળ નથી હોતાં એ તત્ત્વ પણ તે જાણતો હોવાથી તેની સેવામાં દિવસ અને રાત્રિ નિરતર અને અવિશ્રાંત ઉપસ્થિત દાદબેગ તથા મુબારિકા બેગમ વિના કોઇ પણ તૃતીય વ્યક્તિને તે પોતાના નિકટમાં આવેલા અતકાળની વાર્ત્તા કહેતો નહોતો ત્રણ ચાર દિવસમાં હુમાયૂન રોગમુક્ત થતાં શય્યામાંથી ઊઠીને ચાલતો ફરતો થઈ ગયો અને તે પોતાના બીમાર પિદર પાસે પણ આવીને બેસવા લાગ્યો હુમાયૂનને આવી રીતે પુનઃ આરોગ્યમડિત તથા સશક્ત થયેલો જોઇને બાબરના હૃદયનો આનન્દ ઉભરાઇ જવા લાગ્યો અને અનન્યભાવથી તે પરમેશ્વરનો વારંવાર ઉપકાર માનવા લાગ્યો પ્રથમ બાબરના શરીરમા મૃત્યુનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ દેખાવા માડ્યાં હતા પરતુ ત્રણ ચાર દિવસ પછી તેની પ્રકૃતિ કાઈક સુધરતી દેખાઇ અને તેથી તેના જીવનની આશા બધાવા લાગી પરતુ વાસ્તવિકતાથી એ પ્રકૃતિની સુધારણા નહિ પણ બુઝાઇ જવાની અણીપર આવેલા દીપકની બમણા બળથી ભડકતી શિખા અથવા જ્વાળા જ હતી, અર્થાત્ ધીમે ધીમે તેના શરીરને ક્ષીણ કરવામાટે તેની બીમારી લબાતી

ચાલી હતી; પરતુ એ ભેદ સારા સારા અનુભવી વૈદ્યો તથા હકીમોના જાણવામાં પણ ન આવી શકયો. બાબરની પ્રકૃતિને સુધરતી જોઇને હુમાયૂન એક અગત્યના કાર્યમાટે કાલિંજર જવાને રવાના થયો; પરતુ પંદર દિવસમા જ તેને બાદશાહની બીમારી ઘણી જ વધી જવાના સમાચાર મળતાં તે અવિશ્રાંત પ્રવાસ કરીને પાછો આગ્રામા આવી પહોચ્યો

હુમાયૂને આવતાંની સાથે જ હકીમોને બાદશાહ સલામતની બીમારીને દૂર કરવામાટેના સારામાં સારા ઈલાજો કરવાનો હુકમ ફર્માવ્યો; પરતુ બાદશાહ બાબરે હુમાયૂનને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યુ કે "હુમાયૂન! હવે આ હકીમો મારી બીમારીને દૂર કરીને મારી તબીયતને સુધારી શકવાના નથી; કારણ કે, હવે આ ફાની જહાનને છોડી જવાનો વક્ત મારામાટે નજદીક આવેલો છે અને તેથી દવાદારૂ બેકાર છે; મારો તબીબ પરવરદિગાર છે અને મારી આરામગાહ દારૂલ્કરાર-કબ્ર-છે! હવે હું આ જહાનમાં ચન્દરોજનો મેહમાન હોવાથી અને મારા ઇન્તકાલ પછી તું શાહનશાહે હિન્દોસ્તાન હોવાથી મારૂ તને એ જ ફર્માન છે કે, ફજલે ખુદાથી તારી શાદી થઈ ગઈ છે અને તને બેગમ પણ બહુ જ લાયક મળી ગઈ છે તેમ જ તું એક ફર્જન્દનો પિદર પણ થઈ ચૂકયો છે એટલે મારી ગયરહાજરીમાં તારી હમ્શીરાઓને લાયક મર્દો સાથે પરણાવવાનું કામ હુ તને સોંપું છુ અને ઉમ્મીદ રાખુ છુ કે મારી ખોટને તુ દેખાવા નહિ દે! તારી પોતાની માદર અથવા તારી સુલ્તાના વાલિદા મહામ બેગમ તેમ જ તારી બીજી માદરોને પણ હમેશા ઇજ્જત આપતો રહેજે, તેમને કોઇ પણ રીતે ઓછું આવવા દઇશ નહિ અને તારી ફુઇઓ વગયરાને પણ હમેશા શાદમાન રાખવાની કોશિશ કર્યા કરજે. બીજી તને ખાસ ભલામણ એ આપવાની છે કે શાહી ખાન્દાનોમાં જે એક અત્યંત વિઘાતક દોષ જોવામાં આવે છે તે એ છે કે, બાદશાહનો ઇન્તકાલ થતાંની સાથે જ બાદશાહ થવામાટે ભાઇઓ વચ્ચે ઝગડો જાગે છે અને તેમાં જે જોરાવર હોય છે તે ફાવી જતાં બીજા ભાઇઓને કાંતો કાર કરાવે છે અને કાંતો તેમની આંખો ફોડાવીને, તેમને જિન્દગીની છેલ્લી ઘડી સૂધી જિન્દાનમાં રખાવીને, તેમને દારૂ કે અફીણના વ્યસનમાં સડાવીને અથવા તો મક્કાની યાત્રાયે મોકલાવીને તેમના પર જુલ્મોનો અખંડ વર્ષાદ વર્ષાવે છે; પણ તું એ રિવાજનો ગુલામ થઇશ નહિ, પોતાના ભાઇઓ સાથે મહબ્બતથી વર્ત્તજે અને તેમના લોહીથી તારા હાથોને રગવાનો ખાબમાં પણ ગુનાહ કરીશ નહિ. કુટુમ્બકલેશનું મહા ભયાનક હાનિકારક પરિણામ થાય છે એટલામાટે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપીને પણ કુટુમ્બકલેશને ટાળવાની કોશિશ કરજે અને જે પરવરદિગારે તને શાહનશાહ બનાવ્યો છે તે પરવરદિગારનો હમેશા ખરા દિલથી એહસાન માનતો રહેજે ગુરૂર ફરિશ્તાને શયતાન બનાવનાર હોવાથી કદાપિ મગરૂર થઇશ નહિ અને ખાકસારીને ભૂલીશ નહિ!!"

"કિબ્લગાહ, આપનો આ ખાકસાર પિસર આપની આ નસીહતોથી ખિલાફ વર્ત્તવાનો નથી અને જીવ જતાં પણ નાફર્માન થવાનો નથી, એ વિશે ખાતિરજમા રાખશો અને જે કાંઈ પણ ફિક્ર રહેતી હોય તેને દૂર કરી

કરીશ" હુમાયૂને બાબરના ઉપદેશને શિરસાવંદ્ય કરીને આ પ્રમાણેનું અભિવચન આપ્યું

હુમાયૂનના આ અભિવચનથી સંતુષ્ટ થઇને બાબરે પોતાના સર્વ વજીર અમીર, સર્દારો તથા ફોજી અફસરોને પોતા પાસે બોલાવ્યા અને તેમને સંબોધીને તે ગંભીર ભાવ તથા ગંભીર મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યો કે "મારા નમકહલાલ અને મારી સલ્તનતના સ્થિતંભ વજીરો, અમીરો, સર્દારો તથા ફોજી અફસરો! આજે ઘણા દિવસથી મારા શાહજાદા હુમાયૂન મીરજાને* તખ્તનશીન કરી સલ્તનતને ચલાવવાનો ભાર તેના સરપર નાખીને 'બાગે જર અફશાન'માં રહી એકાન્તવાસમા જિન્દગીને વીતાડવાનો ઇરાદો મારા દિલમા થયા કરતો હતો પરન્તુ ફજલેહકથી મારી બીજી બધી ખાહિશો પૂરી થવા છતા આ સખ્ત બીમારી આવી પડતા એ એક જ ખાહિશ પૂરી થઈ શકી નથી અગર કે, આ બીમારીએ જ્યારે મને મોતના દરવાજાપર લાવીને ઉભો રાખી દીધો છે, તો હવે તમોને મારું એ જ ફર્માન છે કે આજથી જ તમો મારી જગ્યાએ હુમાયૂન મીરજાને તમારા બાદશાહ તરીકે માની લ્યો અને મારા દેખતા જ તમારા એ નવા શાહનશાહના ખયરખાહ, વફાદાર તથા જાંનિસાર બન્દયે ફર્માન થઈ રહેવાના સોગંદ લ્યો જીવ જતાં પણ હુમાયૂનને છોડશો નહિ અને બેવફા થશો નહિ."

વજીર, અમીર, સર્દારો તથા ફોજી અફસરોએ બાબરની આજ્ઞા અનુસાર હુમાયૂન સાથે વફાદારીથી વર્ત્તવાના સૌગંદ લીધા અને એ સૌગંદ લેતા તેમના નેત્રોમાંથી અશ્રુની બળવતી ધારાઓ વહી નીકળી

થોડી વાર સૂધી ત્યા મૌનનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યુ અને ત્યાર પછી વળી પાછો બાદશાહ બાબર હુમાયૂનને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે "હુમાયૂન! હવે તને મારે એક જ નસીહત આપવાની છે અને તે એ કે જો પ્રજાના નાયકો બલાઢ્ય હોય છે અથવા તો તેમના ધર્મમા, આચારવિચારમા, તેમની રૂઢિઓમાં તથા તેમની ઉપજીવિકાનાં સાધનોમા પરિવર્ત્તન કરી નાખવાની ચેષ્ટા કરાય છે, તો તેથી પરિણામે મહા ભયાનક અનર્થોનો ઉદ્ભવ થાય છે એટલામાટે આ હિન્દોસ્તાનમાં ભિન્ન ભિન્ન લોકોના ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ, આચાર, વિચાર, રૂઢિ તથા વ્યાપાર આદિમાં તું કદાપિ હસ્તક્ષેપ કરીશ નહિ તેમ જ તારા અધિકારીઓને પણ એવો હસ્તક્ષેપ કરવા દઇશ નહિ, કારણ કે, હિન્દોસ્તાનમાં અફગાનો સર્વત્ર અપ્રિય થઈ પડ્યા છે તેનુ કારણ એ જ છે કે અફગાનોએ ધર્મના નામથી હિન્દોસ્તાનની રૈયતપર જાતજાતના જુલમો ગુજારવામા કશી પણ કચાશ રાખી નથી;

---

* 'મીરજા' શબ્દ ફારસી ભાષાનો હોઇને રાજકુમારના અર્થને દર્શાવનાર હોવાથી જ્યાં સૂધી કોઇ પણ શાહજાદો તખ્તનશીન નથી થતો ત્યાં સૂધી તેને 'મીરજા' કહેવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી તેના નામની પૂર્વે 'સુલ્તાન' અથવા 'બાદશાહ' શબ્દ ઉમેરાય છે, જેમકે, સુલ્તાન મહમ્મદ મીરજા અથવા 'બાદશાહ બાબર' ઇત્યાદિ. એ જ અર્થને દર્શાવનાર અરબી ભાષામાં 'અમીર' તથા તુર્કી ભાષામાં 'ખાન' શબ્દ છે 'ખાન' કરતા હિન્ન સ્થાન પદવીને દર્શાવનાર શબ્દ 'બેગ' છે.

સારાંશ કે, જો તુ ધાર્મિક અત્યાચારને તિલાંજલિ આપી દઇશ અને રૈયતના માથાપર અસહ્ય કરભાર નાખવાના કુવિચારથી દૂર રહીશ, તો પછી તારું સામ્રાજ્ય સર્વથા નિષ્કંટક તથા નિર્ભય છે એમ જ તારે માનવાનુ છે એ જ પ્રમાણે આ વજીરો, અમીરો, સર્દારો તથા ફોજી અફસરો તેમ જ ફોજી સિપાહોને પણ હમેશા પોતાના સબધી પ્રમાણે ગણીને એમની સાથે પ્રેમભાવથી વર્ત્તતો રહેજે એટલે આપત્તિના સમયમા એઓ તારામાટે આનન્દથી પોતાના પ્રાણ અર્પવાને તત્પર રહ્યા કરશે મારી નસીહતનો સાર એટલામાં જ સમાઈ જાય છે કે તું પોતે પણ એક ઇન્સાન છે એ કદાપિ ભૂલીશ નહિ તેમ જ તુ સર્વ સત્તાધીશ પરવરદિગારનો એક પ્રતિનિધિ છે એ પણ નિરતર સ્મરણમા રાખતો રહેજે જે રાજા અથવા બાદશાહ 'હુ પણ એક મનુષ્ય જ છું' એ વાર્તાને ભૂલી જતો નથી તે રાજા અથવા બાદશાહ પોતાના અધિકારનો કદાપિ દુરુપયોગ કરતો નથી અને જે રાજા અથવા બાદશાહ પોતાને પરવરદિગારનો એક પ્રતિનિધિ જ માનતો રહે છે તે રાજા અથવા બાદશાહ પોતાના મનને કદાપિ ઉચ્છૃંખલ થવા દેતો નથી રાજા અથવા બાદશાહ જ્યાં પોતાના અધિકારનો દુરુપયોગ કરતો અટકી જાય છે અને પોતાના મનને ઉચ્છૃંખલ થવા દેતાં અચકાય છે તેનામા પ્રજાવાત્સલ્યનો સ્વાભાવિક ઉદય થવાથી તેનુ પોતાનુ તેમ જ તેની પ્રજાનુ સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ અને કલ્યાણ જ થાય છે, એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા છે જ નહિ"

"આપ નામદારનો આ ખાકસાર પિસર આપ નામદારની આ નસીહત મુજબ વર્તવાની કોશિશ કરશે, એમાટે જરા પણ શક રાખશો નહિ કરીમે કારસાજ મારાપર કરમ કરે અને આ નસીહત મુજબ વર્ત્તવાની મને સદ્બુદ્ધિ આપે એ જ મારી તે કરીમે કારસાજના કદમ મુબારિકમાં એક માત્ર ગુજારિશ છે!"

"આમીન!" બાદશાહ બાબરે આશીર્વાદ આપ્યો અને વિશેષ ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યુ કે "પરતુ હુમાયૂન' રૈયતપર કાયદાનો સખ્ત અમલ કરવાથી રૈયત ઉશ્કેરાઇને ઘણીક વાર બાગી બની જાય છે તેમ જ કાયદાના અમલમાં હદથી વધારે ઢીલાપણું રાખવાથી રૈયત બાદશાહનું અપમાન કરવાને પણ તૈયાર થાય છે, એટલામાટે તુ એટલો કડવો ન થઇશ કે જેથી લોકો તને જહર સમજીને થૂકી નાખે તેમ જ એટલો મીઠો પણ ન થઇશ કે જેથી લોકો તને હલવો જાણીને ખાઈ જાય! અર્થાત્ આવશ્યકતા અનુસાર યથાપ્રસગ ઉગ્રતા તેમ જ મૃદુતાને સમાન પરિણામમા દર્શાવતો રહેજે અને પોતાના સર્વ કર્ત્તવ્યોનું પાલન કરીને પ્રજાનુ પરિપાલન કરતો રહેજે એટલે રૈયત તારાથી હમેશા ખુશ રહેશે અને તને પોતાના પિતા પ્રમાણે પૂજ્ય ગણીને તારી આજ્ઞાને આધીન રહ્યા કરશે!"

"આ નસીહત આપવામાટે હુ કિબ્લગાહનો નેહાયત એહસાનમદ છુ" હુમાયૂને કૃતજ્ઞતાનુ દર્શન કરાવ્યુ.

વિશેષ બોલવાથી બાદશાહના શરીરમાં પુનઃ અશક્તિ કિવા નિર્બળતાનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો અને તેથી વજીર, અમીર, સર્દારો તથા ફોજી અફસરોને ત્યાંથી વિદાય થવાની સૂચના આપીને તેમના જવા પછી મુબારિકા બેગમને પોતા પાસે બોલાવી લીધી મુબારિકાની સાથે મહામ બેગમ તથા દિલ્દાર બેગમ

પણ આવી લાગી અને તેઓ બાદશાહની શુશ્રૂષામા પ્રવૃત્ત થઈ ગઈ. એક પ્રહર વિશ્રાંતિમાં વીત્યા પછી પુન બાબરના શરીરમાં કિંચિત્ શક્તિનો આવિર્ભાવ થયો એટલે તે પોતાની બેગમોને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે "મારા ઇન્તકાલના વખત-માં મારાં ઘણાં ખરા આપ્ત અને આત્મીય જનો મારી પાસે છે એટલામાટે હું મને પોતાને બખ્તાવર માનુ છું; પણ મારા નૂરેનજર કામરાન તેમ જ હિન્દાલ અત્યારે મારી પાસે નથી એમાટે મારા દિલમાં ગમ પણ તેટલો જ થાય છે કામરાન તો હવે કાબુલથી અહીં આવી શકે તેમ નથી જ, પરન્તુ જે હિન્દાલના કાબુલથી નીકળવાના સમાચાર ઘણા દિવસથી આવી ગયા છે અને અત્યાર સૂધીમા જેના આવી જવાની આપણે ઉમ્મીદ રાખતા હતા તે હિન્દાલ, મારો સર્વથી નાનો અને લાડકો માસૂમ શાહજાદો હિન્દાલ પણ હજી સૂધી નથી આવ્યો તેનો શો સબબ છે? મારુ દિલ તેના ચાંદ જેવા મુખડાને જોવામાટે બહુ જ તરસી રહ્યુ છે અને તેથી તેના આવવામાં જેમ વધારે વિલંબ થતો જાય છે તેમ તેમ મારુ દિલ માયૂસ તથા ગમગીન થતું દેખાય છે તેની ખબર કઢાવો, તેને જલ્દ અહીં લાવવામાટે માણસોને સામા મોકલાવો!"

જે વેળાયે બાબર કાબુલમાંથી હિન્દોસ્તાનમાં આવવામાટે નીકળ્યો હતો તે વેળાયે તે પોતાના સર્વથી નાના શાહજાદા હિન્દાલને તેના મુહાફિઝ અને શિક્ષક મીર ખુર્દ પાસે રાખી આવ્યો હતો કે જેથી તેના શિક્ષણમા કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય ન થાય જ્યારે તેના જનાનખાનાની બેગમો હિન્દુસ્તાનમા આવવાને રવાના થઈ હતી ત્યારે તેઓ પણ હિન્દાલને પોતાની સાથે લાવી ન-હોતી ત્યાર પછી બાબરનો તેને હિન્દોસ્તાનમા બોલાવી લેવાનો વિચાર થવાથી તેણે હિન્દાલ તથા તેના શિક્ષક મીર ખુર્દપર હિન્દોસ્તાનમા આવવામાટેનું ફર્માન મોકલી આપ્યું હતુ અને તે ફર્માન મુજબ હિન્દાલ કાબુલમાથી રવાના થઈ ચૂક્યો હતો, પરતુ વચ્ચે મીર ખુર્દને ત્યા શાદીના જલસામાં કેટલાક દિવસ રોકાઈ રહેવાથી તેના આગમનમાં અચિંત્ય વિલંબ થઇ ગયો હતો અને તે વિ-લંબ પુત્રવત્સલ બાબરની ચિન્તાનો વિષય થઈ પડ્યો હતો હિન્દાલનો જન્મ ઇ સ. ૧૫૧૯ માં થયેલો હોવાથી જ્યારે બાબર ઇ સ ૧૫૨૫ માં કાબુલમાંથી હિન્દોસ્તાનમા આવવાને નીકળ્યો તે વેળાયે તેની અવસ્થા લગભગ છ વર્ષની હતી અને અત્યારે ઇ સ ૧૫૩૦ નુ વર્ષ ચાલતુ હોવાથી તેની અવસ્થા અગિ-યાર વર્ષની થવા આવી હતી બાબરનો તે સર્વથી નાનો શાહજાદો હોવાથી જેમ બાબરનો પ્રેમ વિશેષ હતો તેમ જ તેની માતા દિલ્દાર બેગમનો પણ તે લાડ-કવાયો હોવાથી તે પણ તેને જોવામાટે અત્યત આતુર થઈ રહી હતી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હિન્દાલના આગમનમાટે બાબર અતિશય આતુરતા દર્શાવી રહ્યો હતો એટલામા એક બાંદીએ આવીને એવા સમાચાર આપ્યા કે—

"મીર ખુર્દ બેગના સાહબજાદા મીર બાકી બેગ આવી લાગ્યા છે અને તેઓ અહીં આવવામાટે આલમપનાહના ફર્માનની રાહ જોતા દરે દાલતપર ઉભા છે"

"બોલાવો, બોલાવો, તેને એકદમ અહીં બોલાવો" બાદશાહે હુકમ ફર્માવ્યો

મીર બાર્દી બેગ પણ હિન્દાલનો સમવયસ્ક હતો અને તે સાથે તે હિન્દાલનો સહાધ્યાયી હોવાથી હિન્દાલની સાથે હિન્દોસ્તાનમાં આવ્યો હતો એટલે તેને આવેલો જોઇને બાદશાહે અધીરતાથી તેને પૂછ્યું કે "મારો હિન્દાલ ક્યાં છે? તે અહીં ક્યારે આવવાનો છે? તેના વખતસર ન આવવાથી મારા દિલમાં કેટલી બધી ચિન્તા થયા કરે છે, એની તેને અથવા તને શી કલ્પના હોય વારુ?"

"ગેતીપનાહ' બખ્તાવર શાહજાદા સાહબની સવારી દેહલીમાં આવી પહોંચી છે અને તેઓ બહુધા આજે જ અથવા મોડામાં મોડા આવતી કાલે આપ નામદારની ખિદમતમાં હાજિર થઈ જશે, એમ હું માનું છું" મીર બાર્દીએ બાબરના હૃદયને શાંત કરનારુ ઉત્તર આપ્યું

"કમનસીબ છોકરા! મારા સાંભળવામાં આવ્યુ છે કે તારો માદર પિદરે તારી હમ્શીરાની કાબુલમાં શાદી કરી છે અને તને લાહોરમાં પરણાવ્યો છે એટલે તમારી એ શાદીઓના જલ્સામાં હિન્દાલને બેસણબ રોકી રાખીને તેના આગમનમાં વિલબ કરી તમે જ મારી ચિન્તામાં વધારો કર્યો છે પણ ખયર; જે થવાનુ હતુ તે થઈ ગયું છે અને તે આજે - કાલે આવવાનો છે તો પછી તકરાર એજ છે" આ પ્રમાણે મીર બાર્દીને નરમ ઠપકો આપીને બાદશાહે તેને પૂછ્યું કે "એ તો ઠીક, પણ મારો હિન્દાલ બાર સાલમાં કેટલોક લાંબો વધ્યો છે અને તે કેવો દેખાય છે?"

એ વેળાયે મીર બાર્દીએ હિન્દાલ મીરજાનો સાયો પહેરેલો હોવાથી તે સાયાને બતાવતાં તે બોલ્યો કે "શહનશાહ સલામત! આ સાયો આ ફિદવીને હિન્દાલ મીરજાએ આપેલો હોવાથી આ સાયાની લંબાઈ અથવા ઉંચાઇથી આપ નામદાર જાણી શકશો કે અત્યારે શાહજાદા સલામતની ઊંચાઈ કેટલી હોવી જોઇએ"

"મારી આંખોની રોશની ઓછી થયેલી હોવાથી હુ દૂરથી એ સાયાને બરાબર જોઇ શકતો નથી એટલામાટે મારી પાસે આવ કે જેથી હાથ ફેરવીને મારાથ સાયાને જોઈ શકાય અને તેના યોગે હિન્દાલની ઉંચાઇનો કયાસ કરી શકાય' બાદશાહે મીર બાર્દી બેગને નિકટમાં આવવાનો હુકમ ફર્માવ્યો

મીર બાર્દી નિકટમાં આવતા બાદશાહે તે જરીયાન સાયાને બરાબ તપાસી જોયો અને મીર બાર્દીની ઉંચાઇથી હિન્દાલની ઉંચાઇનુ અનુમાન કર્ય લીધા પછી તેણે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને કહ્યુ કે "આ તો ઠીક, પણ જો હિન્દાલ મારી જિન્દગીનો ચિરાગ ગુલ થઈ જવા પહેલા જ આવી લાગ્યે હોત, મેં તેને મારી આખોથી જોઇ લીધો હોત અને મારા હાથે જ તે અમાનતને તેની માદરના હાથમાં સોપી દીધી હોત, તો મારે આટલી ચિન્તા ભોગવવી ન પડત! હવે તો જો તેના આવતાં સુધી પરવરદિગાર મારી હયાતીને કાયમ રાખે, તો જ મારાથી તેને જોઇ શકાય અને મારી આંખોને ઠારી શકાય!"

પરંતુ શાહજાદા હિન્દાલને જોવાનો અને તેને આગોશમાં લઇને ચૂમવાનો યોગ બાબરના ભાગ્યમાં લખાયલો ન હોવાથી હિન્દાલ દિલ્લીમાં રોકાઇ

ગયો અને તે દિવસ તથા બીજો દિવસ વીતી જવા ઉપરાંત બીજા પણ ચાર દિવસ વીતી ગયા, તો પણ તે આગ્રામાં ન આવ્યો. બાબરની સ્થિતિ પળે પળે વિશેષ અને વિશેષ નિરાશાજનક તથા ભયંકર થતી જતી હતી અને તેથી અન્તે તેણે હિન્દાલના દીદારની આશાને ત્યાગીને પોતાના મનને પરવરદિગારમાં સંલગ્ન કરી દીધું અને સાંસારિક મોહમાંથી ચિત્તને સર્વથા વિરક્ત કરી દીધું. ઇ. સ. ૧૫૩૦ના ડિસેમ્બર માસની ૨૬ મી તારીખના પ્રભાતમાં પોતાનાં શાહજાદા, શાહજાદીઓ, બેગમો તથા અન્ય આપ્ત જનોના મધ્યમાં ઘેરાયલો અને મુખમાંથી વારંવાર 'કલામુલ્લાહ'ના પવિત્ર જપને ઉચ્ચારતો પોતાની લાશને કાબુલમાં દફનાવવાની સૂચના આપીને હિન્દોસ્તાનનો પ્રથમ મુગલ બાદશાહ જહીરુદ્દીન મહમ્મદ અથવા બાબર ગાજી આ અસાર સંસારમાંની પોતાની વિજયમંડિતા જીવનયાત્રાની સમાપ્તિ કરીને અને પોતાપાછળ વિશાળ કુટુંબ, વિશાળ સામ્રાજ્ય તથા વિશાળ યશસ્વિતા કિંવા કીર્ત્તિને મૂકીને અનંત સુખમય સ્વર્ગધામમાં શાશ્વત નિવાસ કરવાને ચાલ્યો ગયો. બાદશાહ બાબરના સ્વર્ગવાસથી તેના આત્મીય જનો તથા સ્વદેશ બાંધવોના હૃદયોમાં શોક થાય એ તો સ્વાભાવિક હતું, પરંતુ ભારતવર્ષમાં વીતેલા તેના પાંચ વર્ષના જીવનમાં જ તે એટલો બધો પ્રજાપ્રિય થઈ પડ્યો હતો કે તેના મરણથી ભારતવર્ષની હિન્દુપ્રજાનો શોક પણ અનિવાર્ય થયો હતો અને હિન્દુ તથા મુસલ્માનો સમાન શોકથી તેની પાછળ અશ્રુપાત કરતાં દેખાતાં હતાં.

જે વેળાયે બાદશાહ બાબરનો જનાજો શાહીમહલમાંથી કાઢવામાં આવ્યો તે વેળાયે અચાનક આકાશ અભ્રાચ્છાદિત થવાથી જાણે નિસર્ગદેવીએ પણ એ મહાપુરુષના મરણના શોકને દર્શાવવામાટે મલિનતાને ધારી લીધી હોયની! એવો જ સર્વને ભાસ થવા લાગ્યો. બાબરના મૃતદેહને સુગંધિત જળથી સ્નાન કરાવીને ઉત્તમ કફનથી આવૃત્ત કરી જનાજામાં રાખવામાં આવ્યો હતો અને જનાજાપર હીરામોતી તથા જરીથી ભરેલું મૂલ્યવાન્ આચ્છાદન નખાયલું હતું. જનાજાના અગ્રભાગમાં ચાલતા મૌલવીઓ તથા મુલ્લાઓ એ શોકજનક પ્રસંગને અનુકૂલ ઇસ્લામ ધર્મનાં વાક્યોને ગભીરતાથી ઉચ્ચારતા હતા અને 'કલામે શહાદત'નો ધ્વનિ વારંવાર સંભળાતો હતો. મુસલ્માનો એક પછી એક જનાજાને સ્કંધ આપતા જતા હતા અને હિન્દુ પ્રજાજનો શોકદર્શક શ્વેત વસ્ત્રો તથા શ્વેત ટોપીઓ કે ફેંટા બાંધીને ગભીર મૌનનું અવલંબન કરી નિમ્ન દૃષ્ટિથી પાછળ પાછળ ચાલ્યા જતા હતા. શહનશાહ હુમાયૂન તથા તેનો ભ્રાતા શાહજાદો અસ્કરી પોતે પણ જનાજાની સાથે સાથે બે બાજૂએ ધીમે ધીમે ચાલતા જોવામાં આવતા હતા. અન્તે જનાજાને અત્યારે જે સ્થાનમાં 'તાજમહાલ' શોભી રહ્યો છે તે સ્થાનમાં યમુનાના તીરપ્રાંતમાં લાવીને એક નૌકામાં મૂકવામાં આવ્યો અને નૌકામાં રાખીને બાદશાહની લાશને સામા તીરપ્રાંતમાંના 'રામબાગ' અથવા 'આરામ બાગ' નામના બગીચામાં પહોંચાડવામાં આવી. ગોરકનોએ ત્યાં કબ્ર ખોદીને તૈયાર રાખેલી હોવાથી બાબરની લાશને અંતિમ ધાર્મિક વિધિસહિત કબ્રમાં મૂકીને ઉપરથી માટી વાળી દીધા પછી ત્યાં જે પાંચસો મનુષ્યો ગયા હતા તેઓ

પાછા આ તીરે આવી લાગ્યા અને બીજા દિવસથી હુમાયૂનની તખ્તનશીની માટેની તૈયારીઓ થવા લાગી *

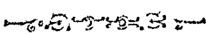
તાજપોશીનો જલ્સો પૂરો થતા હુમાયૂને પોતાના અમીરો તથા સર્દારો આદિને સબોધીને કહ્યુ કે "કેટલાક હાકિમો અને શહનશાહો તખ્તનશીન થતાંની સાથે જ કેટલાક ચાલાક તથા મતલબી મુસદ્દીઓના હાથનાં રમકડાં થઇને જાના વફાદાર તથા તજરૂબાકાર અફસરોને કાઢી મૂકે છે અને નવાના તજરૂબાકાર તથા નકામા જેવા અફસરોની ભરતી કરીને પોતાના નુકસાન સાથે રૈયતનું પણ નુકસાન કરી નાખે છે એ હુ સારી રીતે જાણુ છુ અને તેથી એવો કાઇ પણ ફેરફાર કરવાની મારી ખાહિશ ન હોવાથી અત્યારે જે અફસરો જે ઓહદાપર છે તે જ ઓહદાપર હુ તેમને કાયમ રાખુ છુ તેમ જ જાગીરદારોને મળેલી જાગીરો તેમ જ બીજા જે કાઈ પણ હકકો જેમને મળ્યા હોય તેમા પણ હુ દખલ કરતો નથી વખત આવતાં હું મારા વફાદાર અમીરો, વજીરો તથા સર્દારોને બીજા લાભો પણ આપીશ અને તેથી હુ આશા રાખુ છુ કે જેવી રીતે આપ મારા ફિરદૌસ મકાની કિબ્લગાહ બાદશાહ બાબર સાથે વફાદારી તથા જાનિસારીથી વર્ત્તતા હતા તેવી જ વફાદારી તથા જાનિસારીથી મારી સાથે પણ વર્ત્તશો અને મારી રૈયતને હમેશા શાદમાન રાખવાની તમારાથી બની શકે તેટલી કોશિશ કરતા રહેશો."

સર્વ સભાસદોએ ત્રણવાર હુમાયૂનના નામનો જયજયકાર કર્યો અને ત્યાર પછી સભાનુ વિસર્જન કરવામા આવ્યુ દરબારમાંથી ઊઠીને પોતાની માતાઓ તથા બહેનોને તેમ જ અન્ય આત્મીય અબળાઓને મળવામાટે તે મહલમાં ગયો અને ત્યાં તેમની સાથે મધુર ભાષણ કરીને તેમની તબીયતની ખબર પૂછવા સાથે હમ્દર્દી પણ દેખાડવા લાગ્યો માતાઓ તથા બહેનોએ તેના શિરપર આશીર્વાદોની વૃષ્ટિ વર્ષાવી અને અંત:કરણપૂર્વક તેના કલ્યાણની ભાવનાઓ દર્શાવી

* બાબરની લાશને તત્કાળ એ **'આરામ બાગ'**મા દફનાવવામા આવી હતી ખરી, પરતુ બાબરની પોતાની તેની લાશને કાબુલમા દફનાવવામાટેની હુમાયૂનને આજ્ઞા મળેલી હોવાથી પછીથી **'આરામ બાગ'**માની કબ્રમાંથી તે લાશને કાઢીને કાબુલ લઈ જવામા આવી હતી કે જ્યા શહરની પાસેની એક ટેકરીપર એક બગીચાના મધ્યમા અદ્યાપિ તેની તુર્બત કાયમ છે અને ત્યાના કેટલાક લોકો તેની જિયારતમાટે આવ્યા કરે છે તે તુર્બતપર એવા આશયનો એક લેખ છે કે "બાદશાહ બાબરનુ શાશ્વત નિવાસસ્થાન સ્વર્ગ છે!"

બાબરના મરણ પછી ચોથે દિવસે એટલે કે ઇ° સ° ૧૫૩૦ ના ડિસેમ્બર માસની ૩૦ મી તારીખ અને શુક્રવારે વલીઅહદ હુમાયૂન શહનશાહ તરીકે તખ્તનશીન થયો અને સર્વજનોએ તેનો શહનશાહ તરીકે સ્વીકાર કરીને તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે "શહનશાહ હુમાયૂનની ઉમ્ર સો સાલની થાઓ, તેની હમેશા તરક્કી થતી રહો અને તેની શહનશાહતમા બકરી તથા વાઘ એક આરે પાણી પીતાં થઈ જાઓ કે જેથી રૈયત આરામમા તથા ફુરહતમાં રહી શકે અને શહનશાહને દુવા આપતી રહે!"

એ જ દિવસે સન્ધ્યાસમયે શાહજાદો હિન્દાલ દિલ્હીથી આગ્રામાં આવી લાગ્યો અને તેણે હુમાયૂનને બાદશાહ તરીકે ઉચિત માન આપ્યું હુમાયૂને પણ હિન્દાલનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો અને તેના પ્રતિ અતિશય મમતા, સ્નેહાર્દ્રતા તથા માયાળુતા દર્શાવીને રાજકોષમાંથી અનેક મૂલ્યવાન્ વસ્તુઓ આપીને તેને સંતોષ્યો પરન્તુ હુમાયૂનની એ પછીની કાર્યકીર્ત્તિ સાથે આપણી પ્રસ્તુત નવલકથાનો વિશેષ સબંધ ન હોવાથી હુમાયૂનના વૃત્તાન્તની જો આપણે આટલેથી જ સમાપ્તિ કરીશું તો તે યોગ્ય જ કહેવાશે તેના સબંધમાં માત્ર એટલું જ કથન સંપૂર્ણ છે કે પોતાના સ્વર્ગીય પિતાની આજ્ઞા અનુસાર વર્તવાનો એક આજ્ઞાધારક પુત્ર તરીકે તેણે પોતાથી કરી શકાય તેટલો પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તેથી કેટલીક આપત્તિ-ઓમાંથી પસાર થવા છતાં અંતે તે હિન્દોસ્તાનનો એક આદિલ બાદશાહ થવાની નામનાને મેળવીને મહાન્ અકબર જેવા પ્રાતઃસ્મરણીય તથા કીર્તિમાન્ પુત્રના પિતાની પદવીથી મંડિત થવાના સૌભાગ્યનો પણ અધિકારી થયો હતો

પ્રકરણ ૨૬ મું

બાબરની યોગ્યતા

મુગલવંશનો પ્રથમ બાદશાહ બાબર હિન્દુસ્તાન તથા એશિયાને એક બીજા સાથે જોડનારી સાંકળમાંની એક મધ્યવર્ત્તિની કડી સમાન હતો ચંગેજખાન અને તૈમૂરલંગના સબંધથી મુગલ તથા તુર્ક જાતિના સમિશ્રિત ગુણો બાબરમાં ઊતરેલા હતા અર્થાત્ મુગલોની નૈસર્ગિક દૃઢતા તથા તુર્કોની સ્વાભાવિક સાહસિ-કતા સાથે તેણે હિન્દુઓ એટલે કે રાજપૂતોની નિશ્ચિન્તતાને પણ મેળવી દીધી હતી બાબર બાર વર્ષની અવસ્થાનો હતો ને વેળાયે તેના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયેલો હોવાથી તેણે એકંદર છત્રીસ વર્ષ પર્યન્ત રાજ્ય કર્યું. હતું એ છત્રીસ વર્ષના દીર્ઘ અવધિમાં વચ્ચે વચ્ચે અનેક વાર તેના હસ્તમાંથી રાજ્યાધિકાર નીકળી ગયો હતો, પરંતુ ભાગ્યની પ્રબળતાએ અંતે તેને ભારતવર્ષનો સમ્રાટ્ બનાવી દીધો હતો બાબરની ભારતવર્ષમાંની એક સમ્રાટ્ તરીકેની કાર્યકીર્ત્તિ બહુ જ અલ્પ એટલે કે પાંચ વર્ષની જ હોવા છતાં અને તેનો એ પાંચ વર્ષનો કાળ પણ બહુધા યુદ્ધોમાં તેમ જ સામ્રાજ્યની વ્યવસ્થાની ચિન્તામાં વીતેલો હોવા છતાં પણ તે એક આદર્શ સમ્રાટ્ તરીકે પોતાની કીર્ત્તિને અજરામર કરી શક્યો હતો એ તેની સામાન્ય કિંવા સાધારણ યોગ્યતા તો ન જ કહી શકાય

બાબર જ્યારે સમરકન્દમાં હતો તે વેળાયે તેણે કાવ્યરચનાનો અભ્યાસ કર્યો હતો તે વેળાયે ઉત્તમ પાઠશક્તિને વિદ્વત્તાનું એક મુખ્ય ચિન્હ માનવાનો પરિપાઠ હોવાથી હિલાલી કવિ ત્રીસથી ચાળીસ હજાર કવિતાઓ અસ્ખલિત પ્રવાહથી બોલી જતો હતો અને તેથી બાબરે પણ પોતાની પાઠશક્તિને બહુ જ સારા સ્વરૂપમાં વધારવાનો પ્રયત્ન કરીને તે પ્રયત્નમાં વિજય પણ મેળવ્યો હતો. બાબરે એક નવીન લિપિ નિર્માણ કરીને તેનો પ્રચાર કર્યો હતો અને તે પોતાની કવિતા તથા ઇતર સાહિત્યકૃતિઓ એ નવીન લિપિમાં જ લખતો હતો. કાવ્યરચનામાં તે અતિશય કુશળ તથા નિષ્ણાત હતો. શાહજાદો હુમાયૂન કાવ્ય-

સમાં હતો ત્યારે તેણે કેટલીક કવિતાઓ કરીને બાબરને બતાવી હતી અને તે વાંચીને બાબરે, તારામાં કવિતાની બે પંક્તિઓ પણ રસિકતાથી રચવાની શક્તિ નથી એમ કહીને તેની નિર્ભર્ત્સના કરી હતી તેને કવિતાની એટલી બધી મોહની લાગી ગઈ હતી કે સંકટના સમયમાં પણ તેણે કાવ્યરચનના નાદને ત્યાગ્યો નહોતો એ વિશે તે પોતે જ એક સ્થળે લખે છે કે "હું નિત્ય સરાસરી બાવન કવિતાઓ રચતો હતો" વિદ્વાનો તથા સાધુ પુરુષોનો તે પૂર્ણ ઉપાસક તથા પુરસ્કર્ત્તા હતો. તે લખે છે કે "હિરાત નગરમાં એવા અસંખ્ય વિદ્વાનોનો નિવાસ છે કે તેમના જેવા વિદ્વાનો આ પૃથ્વીપટપરના અન્ય કોઈ પણ નગરમા મળી શકે તેમ નથી મૌલાના અબ્દુર રહમાન જામી એક મહાન્ વિદ્વાન્ તથા આદર્શ સાધુ પુરુષ છે અને તે એટલી સીમા પર્યન્ત કે તે મહાપુરુષના ગુણોને યથાર્થ સ્વરૂપમાં વર્ણવવાની શક્તિ મારામા નથી" ઇ સ ૧૫૦૭માં હિરાત નગરમાં જે જે નામાંકિત કવિજનો તથા શિલ્પશાસ્ત્રીઓ–કારીગરો છે-તેમનું વર્ણન પ્રસિદ્ધ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન્ વાંબેરીએ આપેલું છે અને તેમાં તેણે તેમની એટલી બધી પ્રશંસા કરેલી છે કે આપણને તે અતિશયોક્તિ સમાન દેખાવાનો સંભવ હોવા છતાં બાબરના આ ઉદ્ગારથી તે પ્રશંસાને સત્ય માનવી જ પડે છે

પ્રસ્તુત નવલકથામાં બાબરના સ્વભાવ તથા ચારિત્ર્યનું જે દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે તેથી એ તો સ્પષ્ટતાથી પાઠક તથા પાઠિકાઓના જાણવામાં આવી શકે તેમ છે કે બાદશાહ બાબર એક આદર્શ વીર નર તથા આદર્શ સભ્ય ગૃહસ્થ તેમ જ રસિકતાનો ભોક્તા કવિરાજ હતો એમાં લેશ માત્ર પણ સંશય નથી એક સમ્રાટ્ તરીકેની મહત્તાને શોભાવનારા બહુધા સર્વ સદ્ગુણોનો તેનામા સંપૂર્ણ નિવાસ હતો. ધૂર્તતા, વિદ્વત્તા, પરિશ્રમશીલતા, સહનશક્તિ, મહત્વાકાંક્ષા, ઉદારતા, પ્રજાપાલકતા તથા બંધુવત્સલતા આદિ નાનાવિધ ગુણોવડે તે મંડિત હતો બાબરના આત્મચરિત્રનો આંગ્લ અનુવાદક મિ અર્સ્કિન્ કહે છે કે "એશિયાના સામાન્ય રાજપુરુષોથી બાબર સર્વથા ભિન્ન પ્રકારનો પુરુષ હતો અને તેનો જો કોઈ પણ વિશિષ્ટ ગુણ હોય તો તેની એ ભિન્નતા જ છે માનવી પ્રાણીમાં જે કાંઈ પણ નૈસર્ગિક હોવું જોઇએ તે સર્વ તેનામાં હતું તે ચાણક્ય, મમતાળુ તથા સાદો હતો અને અત્યંત મહાન્ અધિકાર હસ્તમાં આવી ગયા પછી પણ તેના એ ગુણોનો લોપ થયો નહોતો. કલ્પકતા તથા બહુગુણસંપન્નતાના વિષયમાં તો બાબરની સ્પર્ધા કિંવા સમાનતા કરી શકે તેવા રાજપુરુષો સ્વલ્પ સંખ્યામાં જ મળવાનો સંભવ છે અકબરે ઉદાર રાજ્યપદ્ધતિનો પ્રચાર કર્યો હતો. તેથી અકબરને અત્યારે ઉદાર સમ્રાટ્ તરીકે પ્રથમ પંક્તિમાં મૂકવામા આવે છે અને કાપટ્યનીતિમાં ઔરંગજેબની કીર્તિ વિશેષ છે તેમ જ ચંગેજખાન તથા તૈમૂરલંગે બાબરના જીતેલા દેશો કરતાં શતાવધિ વાર વિશેષ દેશો જીતેલા હોવાથી વિજેતા તરીકે તેમની કીર્તિ પણ ચિરસ્મરણીય થયેલી છે, પરંતુ મનની ચપળતા તેમ જ સુખ તથા દુઃખ ઉભય પરિસ્થિતિઓમાં ધૈર્યને ન ત્યાગતાં આનન્દમયી તથા શાંત વૃત્તિને જાળવી રાખવાની દૃઢતા, માત્ર એટલું જ નહી, પણ રાજપુરુષોમા સહસા જેમનો અભાવ જ હોય છે તે મિલનશીલતા, ધીરતા, વિદ્યાભિ-

રુચિ તથા તેમાં મેળવાયલી સિદ્ધિ આદિ ગુણોમાં તો જેને બાબર કરતાં ઉચ્ચ પંક્તિમાં તો શું પણ તેની સમાન પંક્તિમાં બેસાડી શકાય એવો બીજો કોઇ પણ એશિયાટિક બાદશાહ મળી શકે તેમ છે જ નહિ"

સામાન્યત બાબરનો સ્વભાવ પરોપકારી તથા મધુર હતો, તથાપિ અનેક પ્રસંગે તેનામાં રહેલા તુર્ક સ્વભાવની ક્રૂરતાનો રંગ પણ તેનામાં અવશ્ય દેખાતો હતો અફગાન સરહદપર એક વાર બળવાખોરોને ક્રૂરતાથી કત્લ કરાવી નાખ્યા હતા, ત્રણ હજાર અફગાનોનાં મસ્તકો કપાવીને તેમના સર્દારોના માથા કાબુલ મોકલાવ્યા હતા અને બળવો થયો હતો તે સ્થાનમાં તે શત્રુનાં કપાયલાં મસ્તકોનો એક મીનાર રચાવ્યો હતો હિન્દુસ્તાનમા જ્યારે તેને વિષપ્રયોગથી મારી નાખવામાટેનો પ્રયત્ન કરાયો હતો ત્યારે પણ તેણે એવી જ ક્રૂરતાનો પરિચય કરાવ્યો હતો, છતાં પણ અનેક પ્રસંગે તેણે જે દયા, અનુકમ્પા તથા મનુષ્યત્વનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો હતો તે સર્વથા અદ્વિતીય હતો અને એ કથનની સત્યતા તેના ઇબ્રાહીમ લોદીના કુટુંબ સાથેના તેમ જ નાદિરાખાનમ સાથેના સદ્વર્ત્તનથી તત્કાળ આપણા જાણવામાં આવી જાય તેમ છે પોતાના પુત્રો સાથે તે એટલી બધી મમતાથી વર્તતો હતો કે કદાચિત્ તેની એ મમતાને કદાચિત્ વિઘાતિની મમતા પણ કહી શકાય, કારણ કે, બાબરની એ મમતા હુમાયૂનમાટે પછીથી દુર્દશાને લાવનારી જ થઈ પડી હતી, છતા પણ એથી તેની મમતાના મહત્ત્વમા ન્યૂનતા થવાનો સભવ નથી મન:સયમ, મનોદૃઢતા તથા આત્મબળના વિષયમાં બાબર કેટલી સીમા-પર્યન્ત અદ્વિતીય હતો એ તેના મદિરાત્યાગ તથા પુત્રના જીવનમાટે આપેલા પોતાના પ્રાણના બલિદાનથી જ જાણી શકાય તેમ હોવાથી એ વિષયના વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા રહેતી જ નથી

બાબરે પોતાના લખેલા આત્મચરિત્રમાં વારવાર બે નિયમોનો ઉલ્લેખ કરેલો છે અને તે બે નિયમોને નિત્ય પોતાનાં નેત્રો સમક્ષ સજીવન મૂર્ત્તિ સમાન ઉપસ્થિત રાખીને તદનુસાર જ તે વર્તતો હતો તે લખે છે કે "વિજયને મેળવવો અને રાજ્યની વૃદ્ધિ કરવી, એ જ પ્રથમથી મારો ઉદ્દેશ હોવાથી એક વાર કે બે ચાર વાર પરાભવ થતા હું ધૈર્યને ત્યાગીને સ્વસ્થ થઈ બેસી રહેતો નહોતો," અને અન્ય "મૃત્યુ પછી પોતાની કીર્ત્તિમાં જેના યોગે કલક લાગવાનો સભવ હોય એવું વર્તન બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યે કદાપિ કરવાનું નથી" બાદશાહ બાબરના દર્શાવેલા આ બન્ને નિયમો પ્રત્યેક મનુષ્યે લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય નથી કે શું ? સારાશ કે, તાત્કાલિક પરિસ્થિતિ તથા કાળના મહદન્તરના યોગે થતાં પરિવર્ત્તનોના વિચારને ત્યાગી દેવામા આવે, તો રણધુરંધર, રાજનીતિપટુ અને વિદ્યાસંપન્ન બાબરની જુલિયસ્ સીજર સાથે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિવાદની શકા વિના તુલના કરી શકાય તેમ છે, માત્ર એટલુ જ નહિ, પણ બાબરની યોગ્યતા જુલિયસ્ સીજરની યોગ્યતા કરતા પણ અધિક અભિમાનોત્પાદક છે, એવી જ અમારી માન્યતા છે બાબર ભારતવર્ષમાં મુગલ સામ્રાજ્યનો સસ્થાપક હોવાથી જ નહિ, કિન્તુ તેના પોતાના સમસ્ત ચારિત્ર્યક્રમથી પણ હિન્દુસ્તાનના તેની પછી થયેલા સર્વે મુગલ બાદશાહોમા નિ સંશય અને નિર્વિવાદ સર્વથી વિશેષ પ્રશસનીય તથા સન્માનનીય છે, એ નવેસરથી કહેવાની આવશ્યકતા છે જ નહિ

જે વેળાયે બાદશાહ બાબર તખ્તનશીન થયો તે વેળાયે તેના રાજ્યનો કિંવા સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર પશ્ચિમમાં મધ્યએશિયામાની અમૂદરિયા નામક નદીથી પૂર્વમા આસામ પર્યન્ત અને ઉત્તરમાં સિયાલકોટથી આરંભીને દક્ષિણમા રણથંભોર પર્યન્ત હોઇને તેના સામ્રાજ્યની ઉપજ વાર્ષિક રૂપિયા સાડા છ કરોડની હતી (Talbot's Memoirs of Baber)

બાબરના હસ્તથી મુગલ સામ્રાજ્યની સ્થાપના થવાથી ઇતિહાસમાં તેનું નામ ચિરસ્મરણીય થઈ રહ્યુ છે, એ સત્ય છે પરતુ તેના પોતાના લખેલા આત્મચરિત્રના યોગે તેનું નામ વાઙ્મય અથવા સાહિત્યના ઇતિહાસમાં પણ અજરામર થયેલું છે, એ પણ અવશ્ય લક્ષમાં રાખવાનુ છે તે પોતે સુસસ્કૃત હોવાથી અનેક મનુષ્યોના ગુણદોષોની તેણે માર્મિક ટીકા કરેલી છે અને પોતાના લેખો તથા કાવ્યો અનેક સકટોના પ્રસગોમાં તેમ જ યુદ્ધકોલાહલના મધ્યમાં રહીને લખેલા છે. તેના લેખમાં માર્મિકતા તથા સુરસતા ઓતપ્રોત ભરેલી છે, કારણ કે, કેવળ યુદ્ધો તથા આક્રમણોના શુષ્ક તથા નીરસ વૃત્તાન્તોમાં જ તેના આત્મચરિત્રની સમાપ્તિ થઈ નથી, કિન્તુ સસારના અનેક નાનાવિધ પ્રસગોમા સપૂર્ણ ફસાયલો અનુભવી વિદ્વાન્ તથા બહુશ્રુત ગૃહસ્થ જેવા પ્રકારની ટીકાઓ કરી શકે છે, એવા જ પ્રકારની બાબરની ટીકાપદ્ધતિ છે. બાબર પોતે લખે છે કે "જે શત્રુ શરણે આવ્યો હોય, તો તે શત્રુને પણ હુ મારા કૌટુંબિક અથવા આત્મીયજન પ્રમાણે માનું છું અને તેની સાથે તેવું જ વર્તન રાખુ છુ... .. .આમ લખીને આત્મશ્લાઘા કરવાનો મારો ઉદ્દેશ નથી કારણ કે, આત્મશ્લાઘાના દોષને વ્હોરી લેવાની મારી લેશમાત્ર પણ ઇચ્છા છે જ નહિ જે જે ઘટનાઓ બનેલી છે તે સત્ય ઘટનાઓનો જ મેં મારા ગ્રથમા ઉલ્લેખ કરેલો છે. આ જ પર્યન્તના મારા આટલા લેખમા સત્ય ન હોય એવો એક પણ અક્ષર મેં લખ્યો નથી. પિતા હોય કે ભ્રાતા હોય, છતા કોઇનો પણ પક્ષ ન કરીને કેવળ નિષ્પક્ષપાત બુદ્ધિથી જ જે સત્ય છે તે જ મારી લેખિનીએ લખી દેખાડ્યુ છે. સ્નેહી હોય કે શત્રુ હોય છતાં પ્રત્યેકના ગુણાવગુણોનો મેં અતિશય તટસ્થ બુદ્ધિથી જ પ્રકાશ કરેલો છે અને તેથી મારી સ્પષ્ટોક્તિમાટે મારાપર કોઇએ પણ રોષ કરવાનો નથી" આ ઉક્તિથી બાબરની સત્યપ્રિયતા, નિષ્કપટ ભાવના તથા સ્પષ્ટોક્તિ આદિ સદ્ગુણપરપરાનો આપણને બહુ જ સારો પરિચય મળી શકે છે, એ નિ સશય છે

બાબરને ભારતવર્ષમા આટલી સીમાપર્યન્ત વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો તેનું કારણ એ હતું કે તેણે પોતાના સૈનિકોને ઉત્તમ પ્રકારનુ યુદ્ધશિક્ષણ આપીને સૈન્યમાં આદર્શ વ્યવસ્થા તથા નિયમશીલતા રાખી હતી અને તેના સૈનિકો પાસે ધનુષ્ય બાણ, ભાલા, ખંજર, ગદા, તથા બંદૂકો આદિ નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો હતાં. જો કે તે સમયની તોપો બહુ જ અપૂર્ણ અવસ્થામા હતી, છતાં ભારતવર્ષના રાજાઓ તથા બાદશાહ પાસે તેમનો અભાવ હતો અને બાબર પાસે તે સમયના પરિમાણમાં તોપોનું સાધન પણ સારુ હતુ એટલે તોપોએ પણ તેના શત્રુઓને પરાજિત કરવામાં બહુ જ ઉત્તમ સહાયતા આપી હતી. ઉસ્તાદ અલી કુલી નામક એક ગોલદાજ તેના તોપખાનાનો ઉપરી હતો અને તેના વિશે બા-

બરે લખ્યું છે કે ગંગા નદીના સેતુને ઓળગતી વેળાયે ઉસ્તાદ અલી કુલીએ તોપોનો મણો જ સારો મારો કર્યો હતો પ્રથમ દિવસે તેણે આઠ ગોળા છોડ્યા હતા અને ત્યાર પછી તે પ્રતિદિવસ પ્રભાતથી સન્ધ્યાકાળ પર્યન્ત સોળ સોળ ગોળા છોડવા લાગ્યો હતો" બાદશાહ બાબર રાજધર્મનો તથા રાજકર્ત્તવ્યનો કેટલી સીમાપર્યન્ત વ્યાવહારિક જ્ઞાતા હતો એ તેના હુમાયૂનપર લખેલા જે બે પત્રો ઉપલબ્ધ થયેલા છે તે પત્રોના વાચનથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે તેમાંનુ પ્રથમ પત્ર આ પ્રમાણે છે—

"વિઘ્નોનો વિચાર ન રાખતા સંકટોમાં યાહોમ કરી પડવાના અને શસ્ત્રાસ્ત્રોવડે પરાક્રમને ગર્જાવવાના આ તારા દિવસો છે ગમે તેવી અડચણ આવી પડે તો પણ તું પોતાના પ્રયત્નની પરાકાષ્ઠા કરી બતાવજે અને હિમ્મતને હારીશ નહિ, કારણ કે, આલસ્ય તથા આશંકાઓના અવલંબનથી રાજ્ય ટકી શકતુ નથી તારી સાથે મારો જે એક બીજો વાદ છે તે એ કે, 'આજે બે ત્રણ વર્ષથી તારા તરફનુ કોઇ પણ માણસ મારી પાસે આવતું નથી મેં અહીંથી જે લોકોને મોકલ્યા છે તેઓ પણ એક વર્ષ થવા છતા પાછા આવ્યા નથી' સ્નેહિમંડળને ત્યાગીને મારાથી આવી શકાતુ નથી, એમ તુ વારંવાર પોતાના પત્રોમાં લખ્યા કરે છે, પરતુ એ સારી રીતે લક્ષમાં રાખી લેજે કે બાદશાહ અથવા હાકિમ થવા જેવું બીજુ કોઈ પણ કયદખાનુ છે જ નહિ અને તેથી 'સ્નેહિમંડળને ત્યાગીને મારાથી આવી શકાતુ નથી,' આ શબ્દો તારા મુખને શોભાવતા નથી.

"મારા આગ્રહથી તુ મારાપર પત્રો લખે છે ખરો; પરતુ તે પત્રોને તુ બીજી વાર કદાપિ વાચી જોતો નથી, કારણ કે, જો તે પત્રોને જો તુ બીજી વાર વાચતો હોત, તો આવા પત્રો લખીને મારાપર મોકલવાની તારી હિમ્મત થાત જ નહિ તારા અંતિમ પત્રને વાચતા મારે કેટલો બધો પરિશ્રમ વેઠવો પડ્યો છે - એની તને કલ્પના પણ થવી અશક્ય છે, કારણ કે, તે પત્ર સર્વથા અસ્પષ્ટ તથા અશુદ્ધ હતું તને શુદ્ધ લખતાં આવડે છે છતાં પણ તારા હસ્તથી ઘણી ભૂલો થઈ જ જાય છે પત્રમાં આટલી બધી દુર્બોધ્યતા શામાટે હોવી જોઇએ વારુ? તારા શબ્દોનો સંદર્ભ જોઇએ તેવો મળી શકતો નથી અને તેથી તારા લખવાનો આશય પણ તત્કાળ ધ્યાનમા આવી શકતો નથી તુ પત્રમાં પોતાની વિદ્વત્તાને દર્શાવવાનો ડોળ કરે છે અને તેથી જ બધો ગોટાળો થઈ જાય છે હવે પછી પત્ર સ્પષ્ટ લખજે અને સંદિગ્ધતાને રહેવા દઇશ નહિ સરળ શબ્દોનો ઉપયોગ કરજે, કારણ કે, એથી લખનારને પણ ત્રાસ નથી થતો અને વાચનારનો ત્રાસ પણ ઓછો થાય છે અસ્તુ સૈન્યની નિયમશીલતા તથા વ્યવસ્થાને જાળવવામા સદા ચિન્તાશીલ રહેજે તારા કલ્યાણને વારવાર ચિન્તીને હું આ પત્રની સમાપ્તિ કરુ છુ. ગુરુવાર તા૦ ૧૩ મી રબી"

બીજુ એક પત્ર ઇ. સ. ૧૫૨૮ ના નવેમ્બર માસની ૧૩ મી તારીખનું લખેલું છે અને તેમાં આગ્રામા હાજી બેગમ અથવા કુમરપાશાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો તેમાટે હુમાયૂનનુ અભિનંદન કરીને બાબરે સમરકન્દ રાજ્યને મેળવવામાટેનો હુમાયૂનને અતિશય આગ્રહ કરેલો છે, કારણ કે, સમરકન્દથી આરંભીને બંગાલ પર્યન્તના અત્યત વિશાળ પ્રદેશમાં પોતાની રાજસત્તા હોવી

જોઇએ એવી તેની તીવ્ર મનીષા હતી તેણે એ પત્રમાં લખ્યું છે કે. "સંકટોની જરા પણ પરવા રાખીશ નહિ. ગમે તેવો પ્રસગ આવી પડે તો પણ હિમ્મતને કાયમ રાખીને તેમાથી પોતાના માર્ગને કાઢતો રહેજે, કારણ કે, આલસ્ય તથા વૈભવવિલાસ–અર્થાત્ આરામ–થી રાજ્ય અથવા બાદશાહીનો ટકાવ થઈ શકતો નથી તારો ભ્રાતા કામરાન કાબુલનો સૂબેદાર છે તેની સાથે પ્રેમથી વર્ત્તીને તુ આટલા દૂર અંતરપર એકલો છે એ વિશે શોક કરતો રહીશ નહિ નિત્ય બે વાર દરબાર ભરીને સર્વની મુલાકાત લેતો રહેજે, સલાહકારોની મસલહત સાંભળીને તદનુસાર વર્ત્તજે અને સૈન્યનો યોગ્ય પ્રબંધ રાખવામાં કદાપિ પ્રમાદ કરીશ નહિ" આ પત્રોથી બાદશાહ બાબરની દીર્ઘદૃષ્ટિ, દક્ષતા તથા બુદ્ધિમત્તાનો કેટલી સીમાપર્યન્ત સાક્ષાત્કાર થાય છે એ સ્પષ્ટ હોવાથી એના વિશેષ સ્પષ્ટીકરણની આવશ્યકતા હોય એવી અમારી માન્યતા નથી

સારાંશ કે, બાદશાહ બાબરના આદર્શ ચરિત્રનું જેમ જેમ આપણે વિશેષ અને વિશેષ પરિશીલન કરીએ છીએ તેમ તેમ તેની નિર્ભીકતા, પ્રેમાળુતા, ઉત્સાહિતા, ધીરતા, વીરતા, નિશ્ચયશીલતા, આશાવાદિતા તથા ઉલ્લાસપૂર્ણતા સહિત અદ્વિતીય ધર્મપ્રિયતા તથા ઈશ્વરનિષ્ઠા આદિ સદ્ગુણપરંપરાના યોગે તેના વિશે આપણા હૃદયમાં અધિકાધિક આદરબુદ્ધિનો આવિર્ભાવ થાય છે; બાબરમાં જે એક મોટામાં મોટો અને અલૌકિક સદ્ગુણ તો વળી એ છે કે, તેણે પોતાના આત્મચરિત્રમાં પોતાના દુર્ગુણોને છુપાવવાનો લેશ માત્ર પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી અને તેથી તેનાં ચરિત્ર ન વાંચતાં સત્યનું સજીવન ચિત્ર આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ આવીને ઊભુ રહે છે આ સર્વ કારણોનો એકત્ર વિચાર કરતાં બાબર બાદશાહ હોવા છતાં પણ એક આદર્શ સાધુ પુરુષ હતો એમ કહેતાં અમને યત્કિંચિત્ પણ સંકોચ નથી થતો બાબરનું મૂળ નામ જહીરુદ્દીન હતુ, 'જહીર' એટલે સહાયક, સગી અથવા મિત્ર અને 'દીન' એટલે ધર્મ, અર્થાત્ જહીરુદ્દીન એટલે ધર્મસહાયક, ધર્મસગી અથવા ધર્મમિત્ર એવા શબ્દના અર્થો થાય છે અને બાબરના સદ્ગુણોને જોતાં 'यथा नामा तथा गुणा' એ ઉક્તિ બાબરના નામમાં સાર્થક થયેલી દેખાય છે એટલે કે, તે ધર્મસહાયક હતો, ધર્મસગી હતો અને ધર્મમિત્ર પણ હતો, યુદ્ધમાં બબર એટલે કે સિંહ હતો અને અમો તો આગળ વધીને એટલે સુધી બોલવાનુ સાહસ કરીએ છીએ કે તે ઇસ્લામ ધર્મનો ઝળહળતો પ્રકાશ–'**નૂરે ઇસ્લામ!**'–હતો અને એ કારણથી જ પ્રસ્તુત નવલકથાનું '**બાદશાહ બાબર** અથવા **નૂરે ઇસ્લામ!**' એવુ શુભ નામાભિધાન રાખવામાં આવ્યુ છે. અસ્તુ. બાદશાહ બાબરની જીવનયાત્રાની સમાપ્તિને આજે લગભગ ૪૦૦ વર્ષ જેટલો કાલાવધિ થઈ ગયો છે, મુગલિયા બાદશાહીનો અંત થયો છે, મધ્ય એશિયામાં પણ ત્યાંના તુર્કો રૂશિયાના તાબામાં ગયેલા હોવાથી મુગલોના નામનો ધ્વનિ સભળાતો બંધ થયો છે અને બાબરના વંશનો પણ વિનાશ થઈ ગયો છે, છતાં બાબરનો ચરિત્રગ્રંથ તથા બાબરનો કીર્ત્તિદુર્ગ અદ્યાપિ

અવિચળ છે અને પ્રલયકાળપર્યન્ત અવિચળ રહેશે એવો સંભવ છે. કોઈ એક કવિએ સત્ય જ કહ્યું છે કે —

"બાબર હુમાયૂં ના રહે ખુશ્કામ રહ ગયા;
મહોંકા આસમાકે તલે નામ રહ ગયા!"

પ્રકરણ ૨૭ મું

ઉપસંહાર

બાદશાહ બાબરના મૃત્યુની તથા હુમાયૂનના રાજ્યારોહણની ઘટના પછી કમરપારાએ ઇ સ. ૧૫૩૧માં એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો હતો અને તેની તે શાહજાદીનું નામ અકીકા રાખવામા આવ્યુ હતું એ જ સમયમાં ગુલદામ પણ એક કન્યાની માતા થવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરી ચૂકી હતી અને તે પોતાના પ્રેમી શૌહર સાથે દિલ્લીમાં આનન્દમય જીવન વીતાડતી હતી નાદિરાખાનમ પણ દિલ્લીમાં પોતાના જન્નતનશીન શૌહર આલમખાનના આત્માનુ કલ્યાણ ઇચ્છી તેની તુર્બતપર નિત્ય પુષ્પો ચઢાવીને પરમેશ્વરના નામસ્મરણમાં એક સાધ્વી અને વિરક્તા યોગિની પ્રમાણે પોતાનું જીવન વીતાડી રહી હતી બાબરના મૃત્યુની ઘટનાને લગભગ અઢી વર્ષ જેટલો સમય વીતી જવા આવ્યો હતો એવામાં આગ્રામા અચાનક શાહી ખાન્દાનમાં બે શોકકારક ઘટનાઓ થોડા થોડા વખતના અંતરે બની ગઇ અને તે એ કે પ્રથમ તો બાબરની માનીતી બેગમ તથા હુમાયૂનની જન્મદાત્રી માતાનો સ્વર્ગવાસ થયો અને ત્યાર પછી એક માસમાં જ હાજી બેગમ અથવા કમરપારાના શાહજાદા અલઅમાનના જીવનનો દીપક બુઝાઈ ગયો પુત્રમરણનો શોક અનિવાર્ય થવાથી અને આગ્રાનો નિવાસ કાંઇક શોકવર્ધક લાગવાથી હુમાયુન તથા હાજી બેગમ એટલે કે કમરપારા પોતાની શાહજાદી અકીકાને લઇને આગ્રાથી નીકળીને અમુક સમય પર્યન્ત દિલ્લીમા રહેવાના ઉદ્દેશથી દિલ્લીમાં આવ્યાં દિલ્લીના શાહીમહલમા તેઓ સંધ્યાકાળે પહોચ્યાં અને ત્યાં તેમણે નાદિરાખાનમની પૃચ્છા કરતા નાદિરાની એક બાંદીએ જણાવ્યું કે "અત્યારે જનાબા નાદિરાખાનમ શાહી મકબિરામાં તેમના જન્નતનશીન શૌહરની કબ્રપર ફૂલ ચઢાવવાને ગયા છે અને તેઓ હજી મોડા આવશે આજે કેટલાક દિવસથી નાદિરાખાનમની તબીયત લથડી ગઇ છે અને ખોરાક પણ બહુ જ થોડો લઇ શકાય છે, છતા તેઓ હકીમને બોલાવી બીમારીને દૂર કરવાનો ઇલાજ કરાવતા નથી અને ચાલવાની તાકત ન હોવા છતા પણ બે વાર મકબિરામાં જવાથી બાજ આવતાં નથી હવે તો આપ નામદાર તેમને સમજાવો અને તેઓ માને તો કાઇ ઇલાજનો બદોબસ્ત કરી શકાય "

નાદિરાખાનમ વિષયક આવા નિરાશાજનક સમાચાર સાભળીને કમરપારાએ હુમાયૂનને મકબિરામાં ચાલવામાટેનો આગ્રહ કર્યો અને તેથી તેઓ બન્ને નાદિરાખાનમને જોવા તથા મળવામાટે મકબિરાની દિશામાં જવાને રવાના થયાં અકીકા પણ તેમની સાથે જ હતી તેઓ જ્યારે મકબિરાના દરવાજાપર આવી લાગ્યાં,

તે વેળાયે રાત્રિનો આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો અને અંધકારે વિશ્વમાં પોતાના અધિકારને વિસ્તારવા માંડયો હતો. મકબિરાના આંતરિક ભાગમાં આલમખાનની કબ્ર પાસે બેઠેલી નાદિરા કબ્રપર ફૂલ ચઢાવતી હતી અને તેની પાસે ગુલદામ ગંભીરતાથી મૌન ધારીને બેઠી હતી એમ કબ્રપર બળતા દીપકના પ્રકાશમાં હુમાયૂન તથા કમરપારાના જોવામાં આવ્યું. નાદિરાના પવિત્ર કાર્યમાં તત્કાળ વિઘ્ન ન નાખવાના ઉદ્દેશથી હુમાયૂન તથા કમરપારા બહાર જ ઉભાં રહ્યાં. થોડી વારમાં જ ગુલદામના ગીતારના તારોના ઝણકાર અને તે સાથે નાદિરાના મધુર કંઠમાંથી નીકળતા નિમ્ન લિખિત પવિત્ર સંગીતનો ધ્વનિ તેમના શ્રવણોમાં પ્રવેશવા લાગ્યો—

ગજલ

"જો હયૅ તેરી રહમતકે ચમનમેં અય ખુદા ફૂલ,
સરતાજ ગૌહરકો મેરે વો હોવેં અતા ફૂલ
શબ્બૂ, રહયાન, સમન ગુલ—જો હયૅ
જો બાગબાં થા બાગે મહબ્બતકા બાવફા,
તો ગુલબસા બબયે રહે કયા અયસા ખિલા ફૂલ?—જો હયૅ
તારાજ નાદિરાકા ઉમ્મીદે ચમન હુવા;
શબ્બૂ, રહયાન, સમનગુલ!
ગુલ્ચીંને ચમનમેં ન કોઇ બાકી રખા ફૂલ"—જો હયૅ

ગંભીરતાની પ્રતિમા સમાન મકબિરા અથવા સમાધિગૃહમાં આ ગંભીર સંગીતથી એક પ્રકારની વિલક્ષણ શોકોત્પાદક ગંભીરતાની છાયા છવાઇ ગઈ અને હુમાયૂન તથા કમરપારાના અંતઃકરણોમાં મહામ બેગમ તથા અલ્લૂઅમાજનના મરણનો શોક સજીવન હોવાથી તેમનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુની અવિરલ ધારાનું પતન થવા લાગ્યું.

નાદિરાના ગંભીર સંગીતની સમાપ્તિ થતાં ગુલદામે નાદિરાને સંબોધીને કહ્યું, કે "અસ્મતપનાહ નાદિરા બેગમ હવે આપણે મહલમાં ચાલીએ તો ઠીક; કારણ કે, આજની રાત તે રાતે તારીક છે-અને મોડું પણ થઇ ગયું છે."

"ગુલદામ, આજે કોણ જાણે શા સબબથી અહીંથી ઉઠવાની અને મહલમાં જવાની મારી ખાહિશ જ થતી નથી અને તે દિવસે કમરપારાએ આગ્રામાં જે ગજલ ગાઈ હતી તેનું મને અત્યારે વારવાર સ્મરણ થયા કરે છે." નાદિરા બાનમે પોતાની મનોભાવનાને વ્યક્ત કરી બતાવી.

"તે કઈ ગજલ, બેગમ સાહબા?" ગુલદામે પોતાને તે ગજલનું સ્મરણ ન હોવાથી પૂછ્યું.

નાદિરાએ તેના એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે ગજલની નીચે લખેલી બે પંક્તિઓ ગાઈ સંભળાવી—

"ન જિન્દગીમેં કભી હો ફુરકત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે;"
"બને નમરકે ભી દૂર તુર્બત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે!"

"પણ તેથી મહલમા ન ચાલવાનું કાંઈ કારણ?" ગુલદામે નાદિરાના શોકને ઘટાડવાના આશયથી કહ્યું

"કારણ એજ કે આજે મારી રૂહ આ જિન્દાને જિસ્મમાથી નીકળીને આઝાદ થવાની છે, આ નાદિરા આજે આ ફાની જહાનને હમેશાને માટે છોડી જવાની છે અને આ નાદિરાની તુર્બત આ તુર્બતની પાસે જ બંધાવાની છે!" નાદિરાએ મહાલયમા ન જવાનું કારણ દર્શાવ્યું

"બેગમ સાહબા! આપ આ શું બોલો છો? આપની તબીયત નર્મ છે ખરી; પણ આટલા બધા ખૌફનો બાઇસ મને તો દેખાતો નથી ચાલો; મેહલમાં ચાલો અને બેચેની દેખાતી હોય તો હકીમને બોલાવીને દવા લઈ લ્યો હું પણ આજે આપની પાસે જ રહીશ" ગુલદામે આશ્વાસન આપ્યું

"નહિ, ગુલદામ! નહિ; હવે હકીમને બોલાવવાની અને દવા દારૂની કાંઇ પણ જરૂરત નથી; કારણ કે, મારી બીમારીને અને મારી બેચેનીને હકીમોના હકીમ પાકપરવરદિગારની મૌત નામની દવા વગર બીજી કોઇ પણ દવા દૂર કરી શકે તેમ નથી અને મને શફા આપી શકે તેમ નથી વગાડ, તારા ગીતારને વગાડ અને છેલ્લી વાર મારા અરમાનોને જબાનથી જાહિર કરવાની મારી તમન્નાને જીવ ભરીને પૂરી કરી લેવા દે, કારણ કે, મારા જિસ્મમાં મૌતના આસાર ખુલ્લા દેખાવા માડ્યા છે અને તેથી મહલમા જઇને મરવા કરતા અહીં મારા શૌહરના કદમોમાં જ મરી જવું, એમા જ મારી રાહતે જિન્દગાની છે, એથી જ મારા દિલની હસરત હમેશાને માટે મટી જવાની છે!!" નાદિરાએ પોતાની માન્યતામાં દઢ રહીને આ ઉદ્‌ગારો કાઢ્યા

ગુલદામ નાદિરાના આ ઉદ્‌ગારોને વિક્ષિપ્તતા અથવા ઉન્માદના પરિણામ રૂપ માનવા લાગી અને તેથી તત્કાળ તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન ન કરતા તેની આજ્ઞા અનુસાર તેણે ગીતારને વગાડવાનો આરભ કરી દીધો નાદિરા ગીતારના તારસ્વર સાથે પોતાના મધુર સ્વરને મેળવીને કમરપારાની ગજલની અંતિમ પંક્તિઓમાં કિંચિત્ પરિવર્તન કરી ગાવા લાગી કે—

"હુવા હય અરમાને દીદ બેહદ, હુવા હય શૌકે વિસાલ અફ્જૂ,
મિટેગી અબ આજ દિલકી હસરત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે,
ન જબ્ત હમસે હુઈ મહબ્બત, ન જિન્દગાનીમેં લુત્ફ આયા,
ખુલેગી તુર્બતમેં રાહે રાહત, તુમ્હારી હમસે હમારી તુમસે!"

ગજલનો અંત જેમ જેમ નિકટમા આવતો જતો હતો તેમ તેમ નાદિરાનો કંઠ મદ તથા ક્ષીણ થતો જતો હતો અને તેથી ગુલદામના હૃદયમા ભીતિ પણ વધવા લાગી હતી ગુલબદામે ભયભીત સ્વરથી બાંદીઓને બહારથી અદર આવવાનુ કહ્યું, પરંતુ બાંદીઓને અદર જતી અટકાવીને પ્રથમ કમરપારા એકી-

કાને એક બાંદીની ગોદમાં બેસાડીને અંદર ગઇ અને ત્યાર પછી હુમાયૂન પણ અંદર જઈ પહોંચ્યો. નાદિરા તથા ગુલંદામ તે રાજદંપતીને અચાનક અણીને વખતે આવી પહોંચેલા જોઇને આશ્ચર્યચકિત થવા સાથે પ્રસન્ન પણ થઈ અને નાદિરાએ તે રાજદંપતીને સંબોધીને ક્ષીણ સ્વરથી કહ્યું કે —

"શહનશાહ સલામત અને બાદશાહ બેગમ! મારી જિન્દગીની આ છેલ્લી ઘડીયે આપ અહીં આવી લાગ્યાં છો એટલે આપની આ આમદને હું આસારે બખ્તાવરી માનું છું હવે આપના કદમોમાં મારી એટલી જ ગુજારિશ છે કે મોરી રૂહ પરવાજ કરી જાય એટલે પછી મારી લાશને આ મકબિરામા અને અત્યારે હુ બેઠી છુ તે જ જગ્યામાં દફનાવીને તુર્બત બધાવી મારા શૌહરની તુર્બત તથા મારી પોતાની તુર્બતપર સરેશામ રોજ ચિરાગ બાળવાની તેમ જ ફૂલ ચઢાવવાની વ્યવસ્થા કરાવજો તેમ જ મારી કબ્રપર ઉલ્મા પાસે કલા મુલ્લાહ વચાવજો બસ, મારી એટલી જ આખિરી તમન્તા છે અને આપ મારી એ તમન્નાને પૂરી કરશો એવી મારી ખાતિર જમા હોવાથી પરવરદિગાર આપને હમેશા શાદમાન રાખે એવી દુવા આપીને હું હવે પાકપરવરદિગારની બંદગીમાં મશગૂલ થાઉં છુ અને આ ફાની જહાનને થોડા જ વક્તમાં છોડી જાઉ છું!"

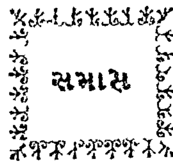
નાદિરાના મુખમાંથી નીચે પ્રમાણે પરમેશ્વરનાં નામોનો ઉચ્ચાર સંભળાવા લાગ્યો.—

"અલ્–રહીમ, અલ્–બાઇસો, અલ્–કરીમ ગફ્ફાર;
અલ્–વદ્દદ, અલ્–ગાફિરો, અલ્–હાકિમ દાદાર!
તોબા આજ કુબૂલ હું, અલ્–ગફૂર તવ્વાબ,
જેથી મારી રૂહને, થાય ન કાંઈ અજાબ!
યા અલ્લાહો, અલ્ વકીલ્, તુ જ હિમાયતદાર,
તારો છે બસ આસરો, તુ ઉતારજે પાર!"

જ્યાં સુધી જિવ્હામાં ચેતનશક્તિ હતી ત્યાં સૂધી નાદિરાએ પ્રભુનામસ્મરણના વ્યવસાયને ચાલૂ રાખ્યો અને ત્યાર પછી કમરપાશાની ગોદમાં મસ્તક મૂકીને તે મનોગત નામસ્મરણ કરવા લાગી હુમાયૂને કેટલાક ગુલામો તથા કેટલીક બાંદીઓને બોલાવીને બહાર ઊભા રહેવાની આજ્ઞા આપી દીધી નાદિરાએ જીવન તથા મરણ વચ્ચેની સ્થિતિમાં બહુધા સમસ્ત રાત્રિ વીતાડી દીધી અને જ્યારે ભૂમિ મોતી તથા ચાંદીની થઈ જાય તો પણ જેની આગળ તેનો કશો હિસાબ નથી હોતો એવો 'સલાતુલ ફજ્ર' એટલે કે સવારની નમાજનો સમય થયો અને મસ્જિદના મીનારપરથી મુઅજ્જિનના મુખમાંથી નીકળેલો "અલ્લાહો અકબર! લાઇલાહા, ઇલ્લિલ્લાહુ!" એ પ્રમાણેનો પવિત્ર નાદ સભળાયો તેજ વેળાયે અચાનક નવીન ચેતન આવતાં નાદિરાએ પણ પોતાની જિહ્વાથી એ પવિત્ર શબ્દોને ત્રણ વાર ઉચ્ચાર્યા અને તે ઉચ્ચારતાંની સાથે જ તે જન્નતની હૂર જન્નતનશીન થઈ ગઈ.

પ્રથમ નાદિરાની લાશને મહાલયમાં લઈ જવામા આવી અને ત્યાં ધાર્મિક વિધિ કર્યા પછી હુમાયૂને તે લાશને જનાજામાં પધરાવી ઇજ્જતો શાનથી તેને મકબિરામા પહોંચાડી ત્યા જ દફનાવી અને ત્યા એક સારી સુશોભિત કબ્ર બનાવી દીધી હુમાયૂને કરેલા પ્રબંધ અનુસાર ઈ. સ. ૧૮૫૭માં મુગલિયા શહનશાહતનો અંત થયો ત્યાં સૂધી આલમખાન તથા નાદિરાખાનમની તુર્બતોપર સન્ધ્યાકાલે ચિરાગ પ્રકટાવીને પુષ્પ ચઢાવવામાં આવતા હતાં નાદિરાની તુર્બતપર હુમાયૂને જે લેખ કોતરાવ્યો હતો તેનો આશય આ હતો -

"તસ્વીરે રૌનક જિન્દાથી જો મેહરો માહકી,
યે કબ્ર હય ઉસ નાદિરા અસ્મત પનાહકી !"

પેટંટ રાસકોપ સિસ્ટમ વોચ.

આ ઘડીયાલ ખીસામા રાખવાનું ઘણું મજબુત છે. ૨૦ વરસ સુધી ચાલે છે. એમા ૬ જુવેલ નંગ જડ્યા છે. એકવાર ચાવી દીધાથી ૩૬ કલાક ચાલે છે કીં ૪-૦-૦ વીકલી એક વખત ચાવી લગાડવાથી આઠ દીવસ ચાલે છે ગેરટી વરસ ૯ કી રૂ ૯ અને રૂ ૧૨ મહારાજા વોચ આ ઘડીયાલ ફેન્સી ડાયલની બહુ ખુબસુરત અને મજબુત છે. ગેરટી વરસ ૫ કી. રૂ ૬-૮-૦ મહારાનો વાચ ઘડીયાલ બહુ ખુબસુરત અને મજબુત છે અને ૬ જુવેલ લાગેલા ફેન્સી ડાયલન છે ગેરટી વરસ ૬ કી રૂ. ૬ રીસ્ટ વોચ આ ઘડીયાલ હાથની કલાઇપર બાંધવાની છે. ગેરંટી વરસ ૪ કી. રૂ. ૬ અને રૂ. ૮.

અંધારા ઘરના ઉજેલા રેડીયમ વાચ

આ ઘડીયાલ જોવામા સુદર મજબુત ટકાઉ અને એક એવી કારીગરી કરેલી કે જેથી અંધારામાં પણ ટાઇમ સાફ માલુમ થઈ જાય. ગેરટી ૭ વરસની કી ૬-૮-૦ રિસ્ત વાચ આવોજ કી રૂ. ૬-૮-૦.

ભગવતદર્શનની વીંટી.

આ વીટીમાં રાધાકૃષ્ણ, ચીરલીલા, માખણચોરી લીલા, મહાદેવ પાર્વતી, રામ, લક્ષ્મણ, સીતા સહીત નાગલીલા, યમુનાજી, શ્રીનાથજી, ચાર ધામ-બદ્રીનારાયણ, જગન્નાથ, દુવારકાનાથ ઇત્યાદિ જુદી જુદી વીટીમા દર્શન આપે છે. ૧૨ વીટી જરમન સીલવરની કીમત ૧-૧૨-૦ પીતલની ૧૨ વીટી રૂ. ૧-૮-૦ તાર શીખવાની ડેમી થોડી ઇંગ્રેજી પઢેલા માણુસ આનાથી તારમાસ્તર તુરત થઇ જાય છે. કીં. રૂ. ૨-૮-૦

શીશુપાલથી દ્વેશ અને શ્રીકૃષ્ણથી હેત.

એમાં એક ડાબલાના અંદર રૂકમણીજીનું ચીત્ર હાથ જોડેલું છે. અને એક વીતરના મંદીરમા એક તરફ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્ત્તિ અને બીજી તરફ શિશુપાલની તસવીર છે, જ્યારે તમે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનુ ચિત્ર રૂકમણીની મૂર્ત્તિને સામે કરશો તો તેજ વખત રૂકમણીજી હાથ જોડીને સામે ઉભા રહેશે. અને જ્યારે શિશુપાલની તસવીર સામી કરશો તો તેજ વખત મુખારવિંદ ફીરાવી લેશે એ આશ્ચર્ય દેખીને વધારે આશ્ચર્ય માને છે. કી રૂ, ૨.

વાસુદેવ પ્યાલા પિતળના.

એ પ્યાલામા વાસુદેવજી શ્રીકૃષ્ણને ખોળામા લીધા છે એ પ્યાલામાં પાણી ભરવાથી જ્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના ચરણને નહી લાગે ત્યા સુધી એક ટીપુ પણ નહી નીકળે અને જ્યા ચરણ સ્પર્શ થયુ કે એક ટીપુ પણ પાણી પ્યાલામાં રહેશે નહિ, ન જાણે કઈ તરફથી નીકળે છે. જોનારને વિસ્મય થાય છે. કી રૂ. ૧ાા. જો માલ પસંદ ન આવે તો ચાર દીવસમા પાછો વાપીસ કરી દેઓ.

ગનેશ ટ્રેડીંગ કંપની ગોલપાડા-મથુરા.

સુધારસંચારક કંપની (મથુરાંની)

અજબ વસ્તુઓ.

સુધાસિન્ધુ

આ એક એવી ઔષધિ છે, કે જેની ૧ શીશી તો પ્રત્યેક ગૃહસ્થે મંગાવીને ઘરમાં રાખીજ મૂકવી જોઇએ. આ દવાની પરીક્ષા ૩૦ વર્ષોથી થઈ ગઈ છે અને સરકારમાં તે રજીસ્ટર થયેલી છે. પીવામાં આ દવા સ્વાદિષ્ટ હોવાથી સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ તે ખુશીથી પીએ છે, ભારતવર્ષનાં અગ્રેસર છાપાંએ અને જાણીતા વૈદ્ય ડાક્ટરોએ પણ એ દવાનાં વખાણ કર્યાં છે. આ એકજ દવાથી—કફ, ખાંસી, ઝાડો દમ, શૂલ, સંગ્રહણી, અતિસાર, અમુંઝણ, શરદીનો તાવ, ઈન્ફલ્યુઅંઝા, બાળકોને થતા પીળા ઝાડા, દૂધ પાછું કાઢવાની પીડા વગેરે રોગો કશા અનુપાન વિના દૂર થાય છે. શીશી એકના ૮ આના ટપાલ ખર્ચ ૧ થી ૨ સુધી ૩ આના.

દદ્રુગજ કેસરી

અથવા ૨૪ કલાકમાં દાદરને હઠાવનારી દવા કશી વેદના કે તકલીફ વિના દાદરને જડમૂળથી દૂર કરનારી આ દવા છે. કીંમત ૧ શીશીના ૪ આના, ટપાલ ખર્ચ જુદું. બાર બાટલી લેનારને રા રૂ. ટપાલ ખર્ચ માફ.

બાળસુધા

દુર્બળ અને કમતાકત બાળકોને માટે સર્વોત્તમ શીશીના આના ૧૨ ટપાલ ખર્ચ ০।=

દેવનાં દર્શનની વીંટીયો—આ વીંટીઓમાં શ્રીરામ પંચાયતન, શિવપંચાયતન, શ્રીરાધાકૃષ્ણ, શ્રીનાથજી, શ્રીદત્ત આદિ દેવોનાં દર્શન કરી શકાય છે. કીંમત ડઝનનો રૂ. ૧।। અડધો ડઝનથી ઓછી વીંટીઓ મોકલવામાં આવશે નહિ.

શ્રીવાસુદેવ પ્યાલા—આ પ્યાલામાં એક અપૂર્વ કરામત

છે. શ્રીકૃષ્ણને જ્યારે વાસુદેવ મથુરાંથી ગોકુળ લઈ જાય છે, ત્યારનો આ દેખાવ છે. જ્યાં સુધી પ્યાલામાં પાણી રેડતાં, એ પાણી શ્રીકૃષ્ણના ચરણનો સ્પર્શ ન કરે, ત્યાં સુધી એક ટીપું પણ પાણી પડતું નથી, પણ જ્યાં એ પાણીને શ્રીકૃષ્ણના ચરણનો સ્પર્શ થયો કે તુરતજ બધું પાણી પ્યાલામાંથી બહાર નીકળી જાય છે. કીં૦ રૂ. ૧

કૃષ્ણ-રૂકમિણી—આ પણ મથુરાંની એક બીજી કરામત છે. આમાં કૃષ્ણ અને શિશુપાળનાં ચિત્રો છે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણનું ચિત્ર સામું ધરો, ત્યારે રૂકમિણી હાથ જોડીને સામે ઉભાં રહેશે અને જ્યારે શિશુપાળનું ચિત્ર સામું ધરો, ત્યારે રૂક્મિણીજી મોઢું ફેરવી લેશે. કીંમત રૂ. ૧ાા

રામ-સીતા—આ પણ ઉપર જણાવેલીજ કરામતનું અનુકરણ છે તેમાં રામ રાવણ અને સીતાજીનાં ચિત્રો છે કીં. રૂ. ૧ાા

ચંદનનું હોલ્ડર—અસલ ચંદનનું સ્વદેશી બનાવટનું આ હોલ્ડર છે. લખવાના કામ સાથે સુખડની મધુરી ફોરમ બહેકી રહે છે. કીંમત ડઝનના રૂ. ૩, ત્રણથી ઓછાં મોકલવામાં આવતાં નથી.

રમકડાં—બાળકોને રમવાનાં ૩૨ રમકડાં પીત્તળનાં બનાવેલાં છે એટલે તે ભાંગી જવાની બીક નથી રહેતી. કીંમત નાની સાઈઝ રૂ. ૨ મોટી સાઈઝ રૂ. ૪

વિગતને માટે મોટું સૂચિપત્ર મફત.

જો કોઈને મથુરાંથી કોઈ ચીજ મંગાવવી હોય તો અમારે ત્યાંથી મંગાવજો. જો આપ કે આપના મિત્ર મથુરાં આવો, તો અમારા કારખાનામાં અવશ્ય પધારો. કારખાનું મથુરાંજીના પ્રસિદ્ધ વિશ્રાંતઘાટના પાસેજ છે અને અમારા કારખાનામાંજ સુખસંચારક નામની ટપાલ ઓફિસ છે. નામ ઠામ ચોખ્ખા અક્ષરે લખો.

સુખસંચારક કંપની મથુરા.

એક સાથે રૂ. ૧૦ ની ખરીદી કરનારને રૂ ૨) નાં નોવેલો ભેટ.

પુસ્તક	કિંમત	પુસ્તક	કિંમત
રતન લોકજનું રમખાન ...	૨-૮	જીગર કે ડીગર ...	૨-૦
મુશ્કીલ આસાન .	૨-૮	મનોરમા સચિત્ર...	૧-૮
નીમક હરામ ...	૨-૦	દુઃખી દીના ...	૨-૮
શોહેરા નહિ મેહેરા ..	૨-૦	કોલ્ડબ્લેક સચિત્ર ...	૩-૦
ટોચકા સંગ્રહ ..	૨-૦	મેડોજ ઠેલશ બળવા વખતનું.	૧-૮
એક પથ્થરના પ્રતાપ ...	૨-૮	બસ તારેજ ખાતર ...	૨-૦
વીસલાખનો વારસો સચિત્ર...	૨-૮	રાજના રીપુ ભા. ૧-૨ ...	૪-૦
લફંગો લવજી ...	૨-૮	ડીટેકટીવ દેવેન્દ્ર ...	૧-૪
વેલાધાચીનું કુટુમ્બ ...	૨-૦	સ્નેહલતા ...	૧-૦
એચેન દુનીયા ..	૨-૦	નલીનીકાન્ત ...	૧-૪
દુનીયા કે દોઝખ ...	૨-૮	વિશ્વરંગ (ઠકુર ના. વી. ક.)...	૧-૦
નુરજહાન ...	૧-૦	સ્વેતભાનુ ...	૧-૮
ભુડાનો ભેદ ...	૨-૦	પ્રભાત ઐતિહાસીક ...	૧-૮
મેચીમકારો ..	૨-૦	અલંકાનો પ્રવાસ ...	૧-૮
સોનારણ ...	૩-૦	ભદ્રમભદ્ર સચિત્ર ...	૧-૮
રોનક મહાલ ...	૨-૮	અનુપ કુમારી ...	૧-૮
સુલતાના ...	૪-૦	બ્રહ્મચારિણી ...	૧-૮
દુખી દામીના સચિત્ર ...	૫-૦	આનંદ મંદીર ...	૧-૮
ધર્મોજય અદભુત નોવેલ ...	૭-૦	સહેનશાહ જહાંગીર ...	૧-૦
કુસુમ કળા રસીક નોવેલ .	૩-૮	મહારાસ્ટ્રી કથાકુંજ ...	૧-૦
ડુબતું વહાણ (રવીન્દ્રનાથ)...	૩-૦	ઉમાજી નાયક ...	૧-૦
ગુલઝાર... ...	૨-૦	સતી ત્રિવેણી ...	૧-૮
મહેરે અહલા ...	૨-૦	જાપાનીસ જાસુસ ...	૧-૮
ઝેહરે કાતીલ ...	૧-૮	સુધરેલી સીતા ...	૧-૮
દોલતે દુનીયા ...	૨-૦	ચાંદબીબી સચિત્ર ...	૧-૮
હકદારનો હક ...	૧-૮	જનાનખાનાની બીબીયો ...	૧-૮
સ્નેહમાં સંકટ ..	૧-૮	રજીયા બેગમ ..	૧-૦
તકલીદી તાજ (મસરેક) ...	૩-૦	ચક્રવતી બાપા રાવળ ..	૧-૦
ખુબસુરત પાદશા બેગમો ...	૧-૮	પ્લાણ યાને ...	૧-૦
તકદીરની તજવીજ (મસરેક)...	૨-૮	ગુલઝારે સ્ત્રી ચરિત્ર ...	૧-૪
એક અબળાનો કીનો ...	૧-૮	કીસમત કે કીસ્તી ..	૧-૮
જગતનો ફાંસો ...	૨-૦	ચાંત્રી ઉરમીલા ...	૧-૮
કુદરતનો કહેર ...	૨-૦	સશિબાળા યાને ભયંકર મઠ	૧-૦
સીતમગર ...	૨-૦	પદ્મલતા કંટકમાં ગુલાબ .	૧-૧૨
હમસીર કે સમસીર ...	૨-૦	છુપું ખંજર ...	૧-૦
સુંદરી (એક સીરોમણી સતિ)	૧-૦	તલવારની ધાર ...	૧-૦
જયા સંસારીક કથા ...	૧-૦	નુરે નજર ...	૧-૦
મણી અને માધવ .	૧-૦	આચાર દર્શન	૧-૪
કુરલાલના કાવત્રા ...	૧-૦	પુત્રધર્મ ...	૦-૧૨
ભાગ્યહીન કુસુમ .	૧-૪	કન્યા વિક્રય ...	૧-૪
મોહીની ઉત્તમ નવલ કથા ...	૧-૦	સદ વિદ્યાના ફળ...	૦-૧૨
સત્યધર્મ જ્ઞાન શીક્ષા ...	૧-૮	વાર્તા વિહાર ...	૧-૦
ટોડ રાજસ્થાન બન્ને ભાગ .	૧૦-૦	આંતર ધ્વની ...	૧-૪
શાન્તિદા ઘણીજ બોધક ..	૦-૧૨	સંસાર યાને સુધા ..	૧-૦
ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ .	૨-૦	નીતિલતા કુંજ ..	૧-૦

એલ. એમ. ઠક્કર કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

એક સાથે રૂ. ૧૦ ની ખરીદી કરનારને રૂ. ૨) નાં નોવેલો ભેટ.

પુસ્તક	કિંમત
અંગના કે દેવાંગના (નોવેલ)	૧–૧૨
આજકાલનું હિંદુસ્તાન ભા ૧-૨-૩	૬–૧૨
દગાબાજ દુનીયા (સચિત્ર) ..	૨– ૮
પીસાચ મદીર ભા ૧-૨ સચિત્ર	૫– ૦
ખુન કે જાદુ સચિત્ર ...	૧– ૦
ભેદક ખુન	૧–૧૨
ભયંકર પ્રાયશ્ચિત	૧–૧૨
લલિત પ્રભા .. .	૨– ૦
મધુમાલતી	૧–૧૨
વસંતવિજય	૧–૧૨
રાક્ષસોની રતિ ક્રીડા ...	૨– ૮
સંતપ્રશયતાન ભા ૧–૨–૩	૫– ૦
કાળરાત્રીનું ખુનીખંજર ભા ૧-૨	૫– ૦
તરૂણ તપસ્વિની ભા ૧–૨ .	૫– ૦
રણઘેલા જરપુતો ભા ૧–૨	૪– ૦
જુલ્મી જાલીમ ધુરજાતીધરા	૨– ૮
કલંદરની કહાર ભા ૧–૨–૩	૭– ૦
ભવાનીનો ભોગ ભા. ૧–૨ ..	૬– ૦
સતિ દેવાંગના	૧– ૦
અકબર રાજ રહસ્ય ભા ૧–૨	૩– ૦
શાહ અકબરનો જમાનો ..	૧– ૮
આઇને અકબરી	૧– ૦
કીમીયાગરની કન્યા ..	૧– ૦
અનાથબાળા	૧– ૪
મુકુલમર્દન હૃદય ભેદક ...	૧– ૦
કલકીના કર્કન્ટેસ . .	૨–૧૨
મધુર મધુરી	૧– ૮
કમનસીબ લીલા ભા ૧–૨...	૪– ૦
ભકતાણી કે ભામટી ...	૧– ૮
પિશાચીની કે પ્રેમદા ..	૧– ૮
સુદર અને વિદ્યાનંદ સચિત્ર	૧– ૪
રજનીકાન્ત (નવલકથા) ..	૧– ૮
કાસમીર અને કેસરી ...	૧– ૮
દસલાખનો દલ્લો ...	૨– ૦
પંચાસરનો જયસીખર સચીત્ર	૨– ૦
મૃગલોચની ભા. ૧ થી ૭ .	૧૨– ૦
સ્ત્રીમય સમાર ભા. ૧–૨–૩	૪– ૮
અમૃતમા ઝેર	૧– ૮
રમણી કે રાક્ષસી ...	૧– ૮
મનોહારિણી માયા .	૧– ૮
કલંકિત કુમારીના	૨– ૦
કામાધ કામની ...	૨– ૦
અલાઉદ્દીનનો ઉદય સચિત્ર	૨– ૦
વિષમયનગર .	૧– ૮
રાજનન્દિની (ઐતિહાસીક) ..	૧– ૪
સસાર સગ્રામ ભા ૧–૨ ...	૩– ૦
કલ્યાણી (ઐતિહાસીક) .	૨– ૦
બેગમ મહાલ ભા. ૧–૨ ...	
પરાક્રમની પતાકા... ...	૨– ૦
તારા સુદરી	૩– ૦
ભયંકર ભદ્ર સચિત્ર ...	૨– ૮
લતા લલિતા ભા ૧થી ૫ સચિત્ર	૫–૧૨
ભાગ્ય ચક્રનો મહામંત્ર ...	૨– ૦
કગાલ કેદી ભા ૧–૨ ..	૪– ૦
ભાગ્યદેવીની ભયકરતા ..	૧– ૮
સ્વર્ગમા શયતાન... ...	૧– ૮
સસાર કે નકાગાર ..	૧– ૮
બાગે શયતાન	૨– ૦
સુરાદેવી ભા ૧–૨–૩ ..	૫– ૦
રતિશાસ્ત્ર યાને કોકશાસ્ત્ર ...	૩– ૦
રત્નમંજરી (નવલકથા) ...	૧–૧૨
મહાકાળીનું ખડ્ગ ..	૨– ૦
કિશોરસિંહ ભા ૧–૨–૩ ..	૭– ૮
રાજા દેવીદાસ	
રજપુત વીર સ કથા .	૧– ૦
સ્નેહ સૌભાગ્ય . .	૧– ૦
બગદાદનો બાદશાહ .	૨– ૦
ઓખામંડળના સુરવીર વાધેર.	૧– ૦
ઇગ્લાડનો ઐતિહાસ ...	૩– ૦
કુસુમકાન્ત	૧–૧૨
સૌન્દર્ય જ્વાળા ભા. ૧–૨ ..	૩– ૦
ચમતકારીક ગુફા ભા ૧–૨	૪– ૮
સૌન્દર્ય વિજય ભા. ૧–૨ ..	૪– ૦
જાલીમ જમાનો	૧– ૪
સગ્રામ ક્ષેત્ર	૧– ૮
વીર રાઠોડ .	૨– ૦
કામરૂદેશની કુટીલકામની ...	૧– ૮
ન્યાયના ખુનમા નીતિ ...	૨– ૦
સુવર્ણ કુમારી	૧– ૮
સસાર સેત્રજ ભા ૧–૨–૩	૬– ૦
મણી અને મોહન ...	૨– ૮
મારી ભયકર સસાર યાત્રા ...	૨– ૮
રાજરગ સરવોતમ નવલકથા	૩– ૦
હીદુ બેરીસ્ટર	૧– ૦
કલા કે લક્ષ્મી ઘણીજ બોધક	૧– ૦
ગુજરાતનો ભોળોભીમ ...	૧– ૮
ઇન્દ્રકુમાર રસીક નવલકથા ...	૧– ૮
ચંદ્રસિંહને ચંદ્રમુખી ...	૧– ૪
બ્રહ્મદેશની રાણી બરમાપતન	૧– ૦
ડીટેકટીવ અમરસિંહ ...	૧– ૦

એલ. એમ. ઠક્કર કાલબાદેવી રોડ—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,

બુકસેલર અને પબ્લીશર;

ત્રણ દરવાજા—**અમદાવાદ.**

ખાસ લાભ ! **ખાસ લાભ !**

(૧) આ યાદીમાંથી રૂ. ૧૦ નાં પુસ્તકો મંગાવનારને રૂ. ૧૧॥, રૂ. ૨૦ નાં પુસ્તકો મંગાવનારને રૂ. ૨૪, રૂ. ૩૦ નાં પુસ્તકો મંગાવનારને રૂ. ૩૭॥ તથા રૂ. ૪૦ નાં પુસ્તકો મંગાવનારને રૂ. ૫૨ નાં પુસ્તકો આપવામા આવશે.

૨) જે પુસ્તકો મંગાવવાનાં હોય એ યાદીમાં એક બે પુસ્તકોનાં નામ વધારે લખવા; જેથી મંગાવેલ પુસ્તકોમાંનું કોઈ સિલ્લકે ન હોય તો બીજું મોકલી શકાય.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન—અથવા પ્રાણહારક મૃગજળ ભા ૧-૨-૩ ચાલુ સમયની ખાસ વાચવા લાયક નવલકથામા ફકત એકજ વાચો પૃષ્ઠ ૩૨૦, ચાર મનહર ફોટોગ્રાફિક સુંદર ચિત્રો, પાકું પુઠું. છતા ત્રણે ભાગની કિંમત રૂ ૬-૧૨-૦.

નોકરીનો ઉમેદવાર—જુદા જુદા સ્વભાવના શેઠ શેઠાણીઓના સહવાસમા આવીને અનેક લાલસા, ધર્મભ્રષ્ટતા વગેરેની વચ્ચે આવી પડવાથી અટવાયા કરે છે તેનું આ ચિત્ર અત્યંત બોધક અને રસિક છે. કિં રૂ ૧॥

સંસાર કે નરકાગાર ?—જ્ઞાનશુન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠા થાય છે એનો આબેહુબ ચિતાર આપ્યો છે પાકું પુઠું કિ રૂ ૧-૪-૦

મુરાદેવી અથવા મૌર્યવંશના અભ્યુદયનો આરંભ—ભાગ ૧-૨-૩. નંદવંશનો નાશ કરીને મહાબુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્ય વિદ્યાવિશારદ ચાણક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, તે સર્વ વિષયોનુ ઘણીજ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે ત્રણે ભાગની કીં રૂ. ૫-૦-૦

રાજા દેવીદાસ—અથવા **રમણીની રણબુદ્ધિ**–જગત જે નારીજાતિને અબળા કહીને બોલાવે છે, તે અબળા રણમાં મદોન્મત્ત થઇ શત્રુઓનો સંહાર કરવામાં કેવી દક્ષતા દેખાડે છે, સતી સાધ્વીની શૂરવીરતા અને બહાદુર બહારવટીઆઓની બહાદુરીવાળો પ્રસંગોથી આ વાર્તાનું પાનેપાનું ભરેલું મૂલ્ય રૂ ૨–૮–૦.

રાક્ષસોની રતિક્રીડા અથવા **પિશાચોની પાપ લીલા**–ભયંકર ભેદો, લુચ્ચાઓની લુચ્ચાઇઓ, તિલસ્માતી મકાનોમા થતા કારસ્થાનો, વગેરે વાંચીને ખરેખર તબિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. પૃષ્ઠ ૪૦૦ પાકુ પુઠું મૂલ્ય રૂ ૨–૦–૦.

સંતસ શયતાન—અથવા કામાંધના કાળા કામ–ભા. ૧–૨–૩ કામથી અંધ થએલા મનુષ્યો આ જગતમા કયું ભીષણ કાર્ય નથી કરી શકતાં ? આમા રામ બગલમાં છુરી લઇ ફરનાર, મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનુ આ નવલકથામા એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. દરેક ભાગની મત રૂ ૧–૧૨–૦ મુજબ કુલ રૂ ૫–૪–૦.

કલંદરની કટાર—અથવા સંસાર ખાડાની ધાર–ભાગ ૧–૨–૩ શયતાની ચક્કર, ભોયરામાંના ભેદ ભરેલાં કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સવ વિષયો વાચતાં આ સંસાર એ ખાડાની ધાર જ છે એનો સર્વને ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. ત્રણે ભાગનું મૂલ્ય ૬—૧૨—૦.

મણી મોહન—ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયેલા વાર્તાનાં પુસ્તકોમાં મણીમોહન પહેલા વર્ગમા મુકવામાં આવે છે ટૂંકામાં જો મનનો પુરો આનંદ મેળવવો હોયતો મણીમોહન જરૂર વાંચો પાકું પુઠું કિ રૂ. ૨॥

સ્નેહમયી અને વિષમયી—બે યુવતીઓની આ નવલકથા વાંચવા લાયક છે પાકુ પુઠું કીં. રૂ. ૨

મહાકાળીનુ ખડ્ગ—આ નવલકથા અદ્‌ભુત બનાવોથી ભરપુર હોઇ વાંચકની જીજ્ઞાસા વધારે છે પાકુ પુઠું કીં. રૂ. ૨

અલ્લાઉદીનનો ઉદય—આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપુત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા તેનુ વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામા આવ્યુ છે. પાચ ચિત્રો છે પાકું પુઠું કિંમત રૂ. ૨

કુતરો કે કાળ ?—આ નવલકથામાં ડિટેકટીવ પોતાના કાર્યમાં જે ચતુરાઇ બહાદુરાઇ અને કુશળત્તા વાપરે છે, તેની ખુબી ઓરજ છે. પાકું પુઠુ મૂલ રૂ ૧॥

ખુન કે જાદુ ? આ ડિટેકટીવ-નવલકથા એટલી અદ્‌ભુત છે કે વાચક તેના પ્રવાહમાં ખેંચાતા સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરેખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઇ પ્રયોગ હશે ? ચિત્રો સાથે પાકું પુઠું કિંમત રૂ ૧

કમનસીબ લીલા (ભાગ ૧-૨)—આ નવલકથામા સાંસારિક ઘટનાઓ તાદૃશ્ય દૃષ્ટિ સમક્ષ ઊભીજ હોય એવું વર્ણન આલેખવામા આવ્યું છે આજેજ મંગાવો અને જુવો બન્ને ભાગનુ પાકું પુઠુ કિ ૩ાા રૂ.

મધુર મિલન—તમારા જીવનમા રસિકતાનો ઝરો વહેવડાવવો હોય, તો તમારી પત્નીને આ નવલકથા વચાવો તમે વાચો, પ્રેમની દિવ્યતા શીખો અને તમને પૃથ્વીપર સ્વર્ગ દેખાશે પાકુ પુઠુ કિ ૧-૧૨-૦

કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખુની કોણ ? આ એક ઘણુજ અસરકારક ડિટેક્ટીવ નોવેલ છે પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને તુચ્છ ગણનારા દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમારી અને પ્રેમાર્ત હૃદયનુ માધુર્ય ઘડીભર પ્રેમના રસપુર્ણ હોજમા સ્નાન કરાવશે પાકુ પુઠુ કિ ૨ રાા

સૌન્દર્ય વિજય—(ભાગ ૧-૨-૩) આ વાર્તા એટલી બધી મનોહર અને ચિત્તાકર્ષક છે કે જેનુ પ્રત્યેક પૃષ્ટ વાચવાની વાચકને જિજ્ઞાસા ઉપજ્યા વિના રહે તેમ નથી પાકુ પુઠુ કિમત ત્રણે ભાગની રૂ ૬

દશલાખનો દલ્લો અથવા **રત્નકંકણ**—એક અબળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી પ્રબળા બની કેવા રોમાચ ઉપજાવે એવા કારસ્થાનો કરે છે, એ જાણવા માટે આ નવલકથા અવશ્ય વાચો કિ. ૨ રૂ

કલંકિત કુમારિકા—એક કુમારિકા ભલભલા પોલિસ ખાતાના અમલદારોને પણ ભૂલ થાપ આપી અતપર્યંત પોતાનુ કેવું ચતુરાઇથી રક્ષણ કરે છે, વગેરે અસખ્ય રસિક વિષયો છે પાકુ પુઠુ કિમત ૨ રૂ

સુન્દર અને સિદ્ધાનંદ—આ નવલકથામા તેના વિદ્વાન લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનુ આબેહુબ આલેખન કર્યુ છે પાકુ પુઠુ કિમત ૧ા રૂ.

મધુર મધુરી અથવા **મુંબઇની મોહિની**—રસમય અને ચમત્કારીક બનાવોથી ભરપુર ચાર ચિત્રો સહિત પાકુ પુઠુ કિમત ૧ાા રૂ.

પંદર લાખપર પાણી—મુબાઇમા એક શ્રીમંત ગૃહસ્થે પોતાના હીરાને આપેલો પદરલાખ રૂપીઆનો વારસો ફક્ત એક વર્ષના અરસામાં કેવી રીતે ઉડાવી નાખ્યો ? તે ખાસ વાચવા યોગ્ય છે. પાકું પુંઠુ કિ ૧ા રૂ.

રત્નમંજરી—આ નવલકથા આદિથી અંત પર્યંત આધ્યાત્મિક જ્ઞાનપ્રદેશમા વિચરી, માયા-પટને છિન્ન ભિન્ન કરી પરમ પદમાં નિયોજી, વિલીન થાય છે પાકુ પુઠુ કિંમત ૨ રૂ.

બેગમમહાલ (ભા ૧-૨)—આ ઐતિહાસિક નવલકથાના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી ખાસ આજેજ મગાવી વાચો પાકુ પુઠુ; બન્ને ભાગની કિમત ૩ાા રૂ.

કામાંધ કામીની—એક ચોર એવું સરસ કામ બજવી બતાવે છે, તે તેની બહાદુરી માટે 'વાહ વાહ' નો પોકાર કર્યાં સિવાય ર નથી પાકુ પુઠુ કિ ૨ રૂ

રાજા દેવીદાસ—અથવા રમણીની રણબુદ્ધિ–જગત જે નારીજાતિને અબળા કહીને બોલાવે છે, તે અબળા રણમાં મદોન્મત્ત થઇ શત્રુઓનો સં-હાર કરવામાં કેવી દક્ષતા દેખાડે છે, સતી સાધ્વીની શૂરવીરતા અને બહાદુર બહારવટીઆઓની બહાદુરીવાળા પ્રસંગોથી આ વાર્તાનું પાનેપાનું ભરેલું મૂલ્ય રૂ ૨–૮–૦.

રાક્ષસોની રતિક્રીડા અથવા પિશાચોની પાપ લીલા—ભયંકર-ભેદો, લુચ્ચાઓની લુચ્ચાઇઓ, તિલસ્માતી મકાનોમાં થતા કારસ્થાનો, વગેરે વાંચીને ખરેખર તબિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી પૃષ્ઠ ૪૦૦ પાકુ પુઠું મુલ્ય રૂ ૨–૦–૦.

સંતપ્ત શયતાન—અથવા કામાંધના કાળાં કામ–ભા ૧–૨–૩ કામથી અંધ થએલાં મનુષ્યો આ જગતમાં કયું ભીષણ કાર્ય નથી કરી શકતા ? આમાં રામ બગલમાં છુરી લઇ ફરનારા, મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિ-શાચિકાનું આ નવલકથામાં એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. દરેક ભાગની મત રૂ ૧–૧૨–૦ મુજબ કુલ રૂ. ૫–૪–૦.

કલંદરની કટાર—અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર–ભાગ ૧–૨–૩ શય-તાની ચક્કર, ભોયરામાંના ભેદ ભરેલા કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ ત્રણે ભાગનું મૂલ્ય ૬—૧૨—૦

મણી મોહન—ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયેલા વાર્તાનાં પુસ્તકોમાં મણીમોહને પેહેલા વર્ગમાં મુકવામાં આવે છે ટુંકામાં જો મનનો પુરો આ-નંદ મેળવવો હોયતો મણીમોહન જરૂર વાંચો પાકુ પુઠું કિ. રૂ ૨॥

સ્નેહમયી અને વિષમયી—બે યુવતીઓની આ નવલકથા વાંચવા લાયક છે પાકુ પુઠું કીં. રૂ. ૨

મહાકાળીનું ખડ્ગ—આ નવલકથા અદ્દભુત બનાવોથી ભરપુર હોઇ, વાચકની જીજ્ઞાસા વધારે છે પાકુ પુઠું કીં. રૂ. ૨

અલ્લાઉદ્દીનનો ઉદય—આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપુત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરેલામાં આવ્યું છે પાંચ ચિત્રો છે પાકું પુઠું કિંમત રૂ. ૨

કુતરો કે કાળ ?—આ નવલકથામાં ડિટેક્ટી પોતાના કાર્યમાં જે ચતુરાઇ બહાદુરાઇ અને કુશળતા વાપરે છે, તેની ખુબી ઓરજ છે. પાકું પુઠું મૂલ્ રૂ ૧॥

ખુન કે જાદુ ? આ ડિટેક્ટીવ નવલકથા એટલી અદ્દભૂત છે કે વાચક તેના પ્રવાહમાં એ વાતા સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરેખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઇ પ્રયોગ હશે ? ચિત્રો સાથે પુઠું કિંમત રૂ. ૧

કમનસીબ લીલા (ભાગ ૧-૨)—આ નવલકથામાં સાંસારિક ઘટનાઓ તાદશ્ય દૃષ્ટિ સમક્ષ ઊભીજ હોય એવું વર્ણન આલેખવામા આવ્યું છે આજેજ મગાવો અને જુવો બન્ને ભાગનું પાકું પુઠું કિ ૩ાા રૂ.

મધુર મિલન—તમારા જીવનમાં રસિકતાનો ઝરો વહેવડાવવો હોય, તો તમારી પત્નીને આ નવલકથા વચાવો તમે વાંચો, પ્રેમનો દિવ્યતા શોધો અને તમને પૃથ્વીપર સ્વર્ગ દેખાશે પાકુ પુઠુ કિ ૧-૧૨-૦

કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખુની કોણ ? આ એક ઘણુજ અસરકારક ડિટેક્ટીવ નોવેલ છે પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને તુચ્છ ગણનાના દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમારા અને પ્રેમાર હૃદયનું માધુર્ય ઘડીભર પ્રેમના રસપુર્ણ હોજમા સ્નાન કરાવશે પાકુ પુઠુ કિ ૩ રાા

સૌન્દર્ય વિજય—(ભાગ ૧-૨-૩) આ વાર્તા એટલી બધી મનોહર અને ચિત્તાકર્ષક છે કે જેનુ પ્રત્યેક પૃષ્ટ વાચવાની વાચકને જિજ્ઞાસા ઉપજ્યા વિના રહે તેમ નથી પાકુ પુઠુ કિમત ત્રણે ભાગની ૩ ૬

દશલાખનો દલ્લો અથવા રત્નકંકણ—એક અબળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી પ્રબળ બની કેવા રોમાચ ઉપજાવે એવા કારસ્થાનો કરે છે, એ જાણવા માટે આ નવલકથા અવશ્ય વાચો કિ. ૨ રૂ

કલંકિત કુમારિકા—એક કુમારિકા ભલભલા પોલિસ ખાતાના અમલદારોને પણ ભૂલ થાપ આપી અતપર્યંત પોતાનુ કર્યું ચતુરાઇથી રક્ષણ કરે છે, વગેરે અસખ્ય રસિક વિષયો છે પાકુ પુઠુ કિંમત ૨ રૂ.

સુન્દર અને વિદ્યાનંદ—આ નવલકથામા તેના વિદ્વાન લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનુ આબેહુબ આલેખન કર્યુ છે પાકું પુંઠુ કિમત ૧૧ રૂ.

મધુર મધુરી અથવા સુખદની મોહિની—રસમય અને ચમત્કારીક બનાવોથી ભરપુર ચાર ચિત્રો સહિત પાકુ પુંઠુ કિંમત ૧ાા રૂ.

પંદર લાખપર પાણી—મુબાઇમાં એક શ્રીમંત ગૃહસ્થે પોતાના દીકરાને આપેલો પંદરલાખ રૂપીઆનો વારસો ફક્ત એક વર્ષના અરસામાં કેવી રીતે ઉડાવી નાખ્યા ? તે ખાસ વાચવા યોગ્ય છે પાકુ પુંઠુ કિં ૧ા રૂ.

રત્નમંજરી—આ નવલકથા આદિથી અંત પર્યંત આધ્યાત્મિક જ્ઞાનપ્રદેશમા વિચરી, માયા-પટને છિન્ન ભિન્ન કરી પરમ પદમાં નિયોજી, વિલીન થાય છે પાકું પુંઠુ કિંમત ૨ રૂ.

બેગમમહાલ (ભા ૧-૨)—આ ઐતિહાસિક નવલકથાના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી ખાસ આજેજ મંગાવી વાંચો પાકું પુંઠુ, બન્ને ભાગની કિમત ૩ા રૂ.

કામાંધ કામીની—એક ચોર એવું સરસ કામ કરી [illegible] છે, તે તેની બહાદુરી માટે 'વાહ વાહ' નો પોકાર [illegible] રહેવાતું નથી પાકુ પુંઠુ કિ ૨ રૂ.

ગોરા—આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો ડૉક્ટર રવીન્દ્રનાથની ઓજસ્વિની, પદલાલિત્યવાળી અને ભાવનામય લેખિનીથી લખાયેલા ગ્રંથની પ્રશંસા કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પાકું પુઠું કી ૩ રૂ

બ્રહ્મચારીબાલા—(સચીત્ર) આ સામાજિક નવકથામા મનુષ્ય જાતિના ભાવ, વિકાર, ચારિત્ર વગેરેનું એવું સુંદર સ્વાભાવિક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે પાકુ પુંઠું કી ૨ રૂ

કંચન—(ભાગ ૧ ૨ જો) " આનંદસહિત ઉપદેશ મેળવવાનું આ નવલકથા સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે મુલ્ય પાકું પુંઠું કિં ૩–૦–૦

નૌકાડુબી—કિ. આશ્ચર્યઘટના આ નવલકથા જગવિખ્યાત કવીંદ્ર સર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત નૌકાડુબીનુ શબ્દશ ભાષાન્તર છે. પાકુ પુઠું કિમત ૩ રા

ભેદી ખજાનો—ખૂની કોણ છે ? ચોર કોણ છે અને જાસુસ કોણ છે, એ ઠેઠ આખર સુધી સમજાતુ જ નથી પાકુ પુઠું કીંમત રા રૂ.

ભેદી ખુન—ખરો ખૂની કોણ છે અને ખૂનનો આરોપ કોનાપર આવી પડે છે, વીગેરે અદભૂત બનાવોથી ભરપુર કી રાા રૂ

આગેશયતાન અથવા તલવારનું તોફાન—એક શયતાન લુંટારાનાં ભીષણ કાન્ત્રા આદિ વિષયો વાચતા ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય છે કિમત ૨ ૩

કિશોરસિંહ અથવા દુખનો પહાડ—(ભાગ ૧–૨–૩) નિર્દોષપર તુટી પડતા દુખના પહાડો, ખુનખાર લડાઇઓ, રાજ્યમા ભયંકર વિગ્રહો, નીતિ અને અનીતિના યુદ્ધો વગેરે ઘણા ઘણા રોમાચકારક બનાવોથી આ વાર્તા ભરપુર છે પાકુ પુઠું ત્રણે ભાગની કીં ૭ રૂ

લક્ષ્મણ લપરિષની—ભાગ ૧–૨ સાધુના વેશમા ફરતા શયતાનો કેવી પ્રપંચ જાળ પાથરી ભોળા મનુષ્યોને ભરમાવે છે આનંદ સાથે અપુર્વ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ બન્ને ભાગનુ પાકુ પુઠું કિંમત ૪ રૂ.

વસંત વિજય યાને ચડતી પડતીના ચમત્કાર—એક નિષ્ઠુર હૃદયના દંપતીના રાક્ષસી કૃત્યોનો અસરકારક ચીતાર આ નવલકથામા આપેલો છે પાકુ પુઠું કિં ૧ાા રૂ

કાબરાસિંહનું ખુની ખંજર—(ભાગ ૧–૨) આ નવલકથામાં ધર્મ નીતી, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો છે. પાકુ પુઠું બન્ને ભાગની કિંમત ૪ાા રૂ

કુસુમકાન્ત અથવા સંસાર શેતરંજ—સતી સાધ્વી સ્ત્રીઓ સતીત્વને કેવી રીતે નિભાવે છે, આદિ સર્વ વિષયોનુ ઉજ્જવલ ચિત્ર આ વાર્તામાં આલેખવામાં આવ્યું છે પાકુ પુઠું મૂલ્ય રૂ ૧ાા.

જીન્દગી જાલીમ યાને ધ્રુજતી ધરા—અદ્ભુત કારસ્થાનો અને ભૈરવના મંદિરની ભેદી ભોંયરામાં બનતા ભયંકર પ્રપંચો વગેરે અનેક રસમય પ્રસંગોનો ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે કીં. ૧ાા રૂ

પદ્મલતા યાને કંટકમાં ગુલાબ—(સચીત્ર) ટુંકાણમાં આ નવલ-કથા સૌએ અવસ્ય વાચવીજ જોઇએ કીં. ૧॥ ૨

કલ્યાણી અથવા હજાર વર્ષ પુર્વેનું હિન્દુસ્તાન—આ એક ઐતિહાસીક વાર્તા પૂર્વનો કાંઈ ઓરજ ખ્યાલ આપે તેમ છે. પાકુ પૂંઠું કિંમત ૩ ૨

નટવર—(ચાંડાલ ચોકડી) અથવા મ્હોટાના છોકરા શ્રીમંતોના છકેલ-છોકરાઓનો ચીતાર ૩૬ ચિત્રો સહિત ત્રણ ભાગ સાથે કીં. ૩ ૨

કલિકૌતક—(હાસ્યરસનો હોજ) રોતી સુરતને પણ ખડખડાટ હસાવશે આજેજ મગાવી ખાત્રી કરો કિ ૧ ૩

રતિશાસ્ત્ર કિંવા કોકશાસ્ત્ર ગતિ તથા પૂરૂપ કામવાસના મૈથુનદોષ વર્ણન, રતિપ્રકાર, આસનવિવરણ, ઇચ્છાનુસાર પૂત્ર પૂત્રી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય, માબાપ કાળાં હોવા છતા સફેદ બચ્ચા ઉત્પન્ન કરવાનો ઉપાય, ગર્ભસ્ત્રાવ અને ગર્ભપાત, ચાંદી, બદ, મુત્રરોગ, નપુંસકત્વ, વિગેરે ઘણી ઘણી ઉપયોગી વિષયોથી ભરપુર છે પાકુ પૂંઠું કિં ૩ ૩

જીવન શિક્ષા—જીવનના ઉંચામા ઉંચા સિદ્ધાન્તોનું આ પૂસ્તક છે આ પૂસ્તક વાર્તા નથી પણ જીવનનો પાયો છે કીં ૧॥ ૨

નવદંપતિને શીખામણ—પતિપત્નીઓએ આ પૂસ્તક પોતાના નિત્યના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવુ જોઇએ પાકુ પૂંઠું કીં ૧—૮—૦

મનસુર મોહના મનસુર ઓર મોહનાકા ગાનાસ નિહ્યાત દર્દનાક હે પઢનેવાલા બગેર રોયે નહી રહે શકતા, પ્લાટ અયસાહે કે એક વક્ત શરૂ કરલિયા તો કિસ્મત કિયે બગેર ચારાહી ન હોગા પબલીક મે યે નાવિલ અંગ્રેજ મશહુર કે કિ ૨ ૨

આનંદ ઝરણાં—(એક સુન્દર કથા ગુચ્છ) જગ પ્રસિદ્ધ ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની એક ભાવમયી સમ્પૂર્ણ વાર્તા સાથે બીજી ચાર પૂર્ણ રસિક વાર્તાઓ અને હૃદયગમ કાવ્યો કિ ૩ ૨ા

ધી સેલ્ફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર (ગુજરાતી) આ પુસ્તક ઇંગ્રેજી ભણનારાઓને એક રત્નરૂપ છે થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું ભણવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજી શિખી શકાય છે અક્ષર જ્ઞાન, લખતા, બોલતા, કાગળ લખતા-વગેરે શિખવાનુ આ ઉત્તમ સાધન છે. જરૂર મગાવો કીંમત-૩ ૨ા

ધી એંગ્લીશ કોરસ્પોન્ડન્સ—અથવા રોજનો પત્ર વ્યવહાર આમાં સ્નેહીઓ, સગાવહાલા, અરજીઓ, ભલામણ પત્રો, કંપની, પોસ્ટ, વેપાર, વાડ મરણ, વિગેરે સર્વ પ્રકારના પત્રવ્યવહારના જોઇયે તેવા તૈયાર નમુના તથા તેનો ગુજરાતીમાં અર્થ સાથે આપેલા હોવાથી સાધારણ ભણેલાઓને પણ ઘણુંજ ઉપયોગી છે આ ચોપડી તમે એક વખત ટેબલ ઉપર રાખશો તો તમને તે ટેબલ ઉપરથી ખસેડવાનું મન થશે નહી કીં ૩. ૨ા

ઘેલી કુસુમ—સરસ્વતી ચંદ્રનો ગ્રહસ્થાશ્રમ, બાલિક શિક્ષણ, પુનર્લગ્ન વિગેરે વિષયો ઘણા સારા ચર્ચ્યા છે પાકુ પુંઠું કી ૩ ૧॥

જીવનચંદ્ર—એક સારો ખ્યાલ આપતી સામાજીક નવલકથા વાંચવા યોગ્ય છે પાકુ પુઠ ૨-૦-૦

વ્યવહાર નીતિ દર્પણ—આ પુસ્તક તમે એકજ વખત વાંચશો તો તમારો એક સુબોધક મિત્ર થશે પાકુ પુઠ કી. ૨॥ રૂ.

નારાયણ ગદ્યગંગા—રા ઠક્કર નારાયણના સાહિત્ય અને ઇતિહાસ વિષયક અત્યન્ત ઉત્તમ, વિદ્વપૂર્ણ અને માર્મિક ભિન્ન ભિન્ન ગદ્ય લેખોનો પ્રચડસંગ્રહ (સચિત્ર) કી ૩ રૂ

લાવણ્યમયી અને અચંદજવાળામુખી—આમા ઐતિહાસિક વારતાઓ છે બન્ને રસિક, ચિતાકર્ષક અને જ્ઞાનપ્રદ હોઇ વાચવા યોગ્ય છે કી. ૨ રૂ

પીનલકોડ—(ફોજદારી કાયદો) ગુજરાતીમા દરેક ફોજદારી ગુનાઓમાથી બચવા આ પુસ્તક એક વખત વાચવાની જરૂર છે આમા સપૂર્ણ ફેસલા તથા ખુલાસા છે જેથી વકીલની જરૂર નથી કી. ૭ રૂ

કબીરકાવ્ય—દોહરા અને તેનો ગુજરાતીમા વિસ્તારથી અર્થ ગમે તેવા પાષાણ હૃદય વાળા માણસને પણ આ પુસ્તક સારૂ જ્ઞાન આપી નૂતન જીંદગીમા પ્રવેશ કરાવે છે પુસ્તક ફક્ત એકજવાર વાચવાથી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા થાય એવો એમાં અદભૂત રસ છે કી. ૧॥ રૂ.

અલ્લાઉદ્દીનનો ઉદય (સચિત્ર)	૨	કલંદરની કટાર ભા ૧–૨–૨	૬॥
અઢારમીસદીનુ હિન્દુસ્તાન	૨	કમનસિબ લીલા ભા. ૧–૨(સચિત્ર)	૩॥
અદભૂત વિક્રમાદિત્ય	૧	કલકિત કાઉન્ટેસ (ડીટેક્ટીવ)	૨॥
અમૃત પૂલિન	૧	કલાકે લક્ષ્મી !	૧
અયોધ્યા અને અગ્રેજ	૧॥	કાસ્મીર અને કેસરી	૧
અદભૂત શાપ (હીરાની ઓરી)	૧	કાળરાત્રિનુ ખૂનીખંજર ભા. ૧–૨	૪॥
આણળાનો કિલ્લો	૧॥	કામાંધ કામિની	૨
અનંગભદ્રા (વલ્લભીપુરનોવિનાશ)	૩॥	કામીની અને કાંચન	૧॥
આજકાલનુ હિન્દુસ્તાન (સચિત્ર) ભા ૧–૨–૩	૬॥	કામીની ચરીત્ર	૧
ઇન્દુકુમારી ઐતીહાસીક વાર્તા	૧॥	કિરણસિંહ ઐતીહાસીક	૧॥
ઔરંગઝેબનો ઉદય	૨	કિશોરસિંહ ભા ૧–૨–૩	૭॥
અગના કે દેવાગના	૧॥	કીસ્મતની કીસ્તી	૬॥
કલંકિત કુમારિકા (ડીટેક્ટીવ)	૨	કુસુમાવતી (ઐતિહાસીક)	૨
કત્લેઆમ (ઐતિહાસીક)	૨	કુદરતનો કેહેર	૧॥
કમળ કુમારી (ઐતિહાસીક)	૦॥	કુદન કુસુમ ભા ૧ થી ૮	૮
કમળાદેવી (ઐતિહાસીક)	૧॥	કુમુદ સુદરી	૦।
કલ્યાણી (ઐતિહાસીક)	૨	કુન્દા અને કુસુમ	૦॥
		કુસુમ કટક (રમણી કે રાક્ષસી)	૧॥
		કુસુમ કળા	૩

કંચન ભા ૧-૨	૩	તકદીરની તકલીફ (સચીત્ર)	૨ાા
ખૂન કે જાદુ (ડીટેકટીવ સચિત્ર)	૧	તલવારની ધાર	૧
ગવર્હરનજન (અલબેલીનાર)	૨	તકલદીતાજ	૩
ગરીબોની શાદી	૦।	તારા સુંદરી ઐતીહાસીક	૩
ગુલામી બજાર	૧ાા	ત્રિમુર્તિ	૧।
ગુણ સુંદરી	૧	તેજપ્રભા	૧ાા
ગુલઝાર	૨	તેજસ્વી તારો ખર્યો	૧
ગુલનારે સ્ત્રી ચરિત્ર	૧।	દગાબાજ દુનીયા (સચીત્ર)	૨।
ગેબીખૂન-(ડીટેકટીવ)	૧ાા	દીલીવર હલ્લો	૧ાા
ગંધાતો ગુલાબ	૩	દુર્ગા અને લક્ષ્મી	૧
ઘાસીરામ કોટવાલ	૦ાા=	દુખી દીના	૨ાા
ઘેલા પ્રાચીનુ કુટુમ્બ	૧।	દેવી ચૌધરાણી	૧
ઘેલી કુસુમ	૧ાા	નટવર (સચીત્ર)	૩
ચરીત્ર ચંદ્રીકા	૨ાા	નરગીજ નાટકકાર	૧ાા
ચક્રવર્તી આપારાવળ	૦ાા	નરસાહ મહેતા નોવેલ	૦ાા
ચાંદબીબી (સચિત્ર)	૧ાા	નવલગગા	૩ાા
ચાર યોગીની વાર્તા	૧	નલીનીકાન્ત	૧
ચંદ્રકળા	૨।	નાટયકયારસ	૦ાા
ચંદ્રસિંહ ચંદ્રમુખી	૧।	નાદીરનો દોરદમામ	૨ાા
જનાનખાનાની બીબીઓ	૧ાા	ન્યાયના ખૂનમાનીતી (સચીત્ર)	૨
જમસેદની જેહેમતો	૧ાા	નીલમ અને માણેક ભા ૧ થી ૮	૦
જગદેવ પરમાર અને વીરમતી	૦ાા=	નીઝામી વાર્તાઓ	૦ાા=
જગન્નાથની મૂર્તિ (ઐતિહાસીક)	૨	નૂરજહાં મોટી	૦ાા
જગતનો ફાસો	૨	નૂરેનઝર	૧
જાનકીજીગર	૨ાા	નંદ નવનનો નાશ	૨
જાલિમ જમાનો	૧ાા	પ્રતાપી પીટરનું ચરીત્ર	૧ાા
જીગર કે દીગર	૧।	પરાક્રમની પતાકા (ડીટેકટીવ)	૨
જુલ્મી જલીમ-(સચિત્ર)	૨ાા	પદ્મની (ભસ્મીભૂત ચીતોડ)	૨
જેહાગીરનામુ ગુજરાતીમા	૨	પચીસે વર્ષ પૂર્વેનુ હીન્દુસ્તાન	૧
જ્યોતિકાન્ત	૧	પદ્મનાભ	૧ાા
ઝાંસીની રાણી	૨	પુષ્પમાળવા	૧
ઝેરી જમાનો	૨	પ્રભાત (ગુર્જર ગીરા)	૧ાા
ડીટેકટીવ શેરલોકહોમ્સ	૧।	પ્રભાતચંદ્ર	૧
ડુબતુ વહાણુ	૩	પર્શીયન નાઇટસ	૧
તપસ્વી રાજકુમાર	૧ાા	પીશાચ મંદીર (ભા ૧-૨) સચીત્ર	૪
તરૂણ તપસ્વીની ભાગ ૧-૨	૪	પીશાચીની કે પ્રેમદા	

પારસી પુત્રી પ્રકાશ	૧।
પાપી પીતા	૦॥=
પારકે પૈસે પરમાનંદ	૨
પાંચ રત્નો	૧
પુનર્લગ્નનો પશ્ચાતાપ	૨
પૂષ્પાયુદ્ધ	૧।
પુરાતન દીલ્હી (સચીત્ર)	૨
પેશ્વાની પડતીનો પ્રસ્તાવ	૨
પંદર લાખ પર પાણી	૧।
પંજાબ રહસ્ય	૧॥
પંચતંત્ર	૧
બહાદુર બારવટીયો	૦।
બહાદુર કલો પ્રમાદ સુન્દરી	૧॥
બહાદુર કલો અનાથ તારા	૧॥
બસ તારેજ ખાતર	૨
બાગે દીલખુશ	૧॥
બાગે શયતાન–ડીટેકટીવ	૨
બાજીરાવ બલ્લાળ (સચીત્ર)	૨
બાપ કે સાપ	૧।
બીરબલ અને બાદશાહ	૧
બેગમ મ્હાલ ભા ૧–૨	૩॥
બેગમ સાહેબ ઐતીહાસીક	૨
બેદીલ કે બેવફા	૩
બે બેહનો	૦॥
બેરીસ્ટરની બૈરી	૨।
ભદ્રંભદ્ર (સચીત્ર)	૧॥
ભમણચંદ્ર	૧
ભયંકર ન્યાય	૦॥-
ભવાનીનો ભોગ ભા ૧–૨	૩
ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા (સચીત્ર)	૧।
ભાગ્યચક્રનો મહાસંત્ર (સચીત્ર)	૧।
ભાગ્યહીન કુસુમ	૧।-
ભાનુ કુમાર	૦॥
મદનચંદ્ર અને નવનીતકળા ભા. ૧–૨	૨
મદનમુદ્રા (મુણાઇની ભાટીયાણી)	૦॥
મધુકર	૧॥
મહાશ્વેતા	૧।
મધુ–માલતી ભા ૧–૨ સચીત્ર	૩
મનોરમા (સચીત્ર)	૧॥
મનુ અને ભાનુ	૧॥
મથુરા કીંવા બ્રહ્મસત્તા	૧॥
મહાન ડીટેકટીવ સેક્સ્ટન બ્લેઇકનાં પરાક્રમો.	૧।-
મહારાજા રાવ નોંધણ	૧॥
માયાનો બજાર ભા ૧–૨	૩॥
મારી ભયંકર સંસાર યાત્રા	૨॥
મીરાંબાઇ નોવેલ	૦॥
મીલનું અમૂલ્ય મણી–	૧।
મુક્તા	૩
મુગલ મર્દન	૦॥
મુદ્રા અને કુલીન	૧।
મેહેરે અલ્લાહ	૨
મેવાડની સંધ્યા	૧॥
મોહીની	૧
મોહીનીચંદ્ર અને સવીતા	૧
મોહીનીચંદ્ર	૦॥
મોહબતી બજાર–	૧॥
રણઘેલા રજપૂતો ભા ૧–૨	૩॥
રત્ન લક્ષ્મી	૧॥
રઘુમતી વીનોદ	૧॥
રમણ તારા	૦॥
રસ વીરચંદ્ર	૧॥
રસીકચંદ્ર ભા. ૧–૨–૩–૪	૬
રજીયા બેગમ	૦॥
રાજનૈતીક ષડયંત્ર	૧।
રાજસ્થાનની રાણીચંદ્રા	૧॥
રાસેલાસની કથા ભા. ૧–૨	૨
રાણકદેવી (અવશ્ય વાંચો)	૧
રૈનકમહાલની રાજ ખટપટ	૨
લતા અને લલીતા ભા. ૧ થી ૫ સચીત્ર	૭॥

શ્રી "અંબિકા વિજય" પ્રિ. પ્રેસ. ઠે સાહાપુર—અમદાવાદ.

વગર મુડીએ અને વગર મહેનતે ધનવાન થવું હોય તો મંગાવો.

ધનવાન

ત્રીજી આવૃત્તિ.

જો તમે ઘણા ઘણા ધંધા કરવા છતાં પણ દમડી દેખતા ન હો, વેપાર ધંધા કે બીજા ઉદ્યોગમાં ધારેલો લાભ ન થતો હોય, ખેતીમાં વીસ પચીસ ઘણું પકવવાની ઇચ્છા હોય, હુન્નરકળાનું સર્વોત્તમ જ્ઞાન મેળવી કળાકુશળ બનવું હોય, કોઇપણ ધંધાની સાથે હજારો રૂપિયા સહેલાઇથી કમાઇ શકાય એવી શોધોને શીખવાની ઇચ્છા હોય, અને આજ જન્મમાં લાખો અને કરોડો ધનના સ્વામી બનવું હોય તો આજેજ આ પુસ્તક મંગાવી પ્રયોગ કરજો આ પુસ્તકના ઉપયોગીપણાનાં હજારો સરટીફીકેટ મળ્યા છે.

તેની અંદર બાર ભાગમાં અને ૧૬૦ પ્રકરણોમાં તમામ પ્રકારના જ્ઞાનનો, શોધોનો અને કળાઓનો ક્રમવાર સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેની ટુંક નોંધ નીચે પ્રમાણે વાંચવાથી સમજાશે કી રૂ ૭—૦—૦.

ભાગ ૧ લો—ધનનું મહત્વ જેમાં ૨૦ પ્રકરણો છે. ભાગ ૨ જો—જેમાં ૨૦ પ્રકરણ છે. જેમાં ધનવાન થવાને કેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી તે છે. ભાગ ૩ જો—ધંધાની શોધ અને કયા ધંધાથી ધનવાન થવાય છે તે વિશે. ભાગ ૪ થો—જુદા જુદા પ્રકારની નોકરી કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી તે વિશે. ભાગ ૫ મો. વેપાર—ધનવાન થઇ શકાય તેવા જુદી જુદી જાતના વેપારો. ભાગ ૬ ઠો ખેતી—જમીનનો કસ શી રીતે વધારવો. ખાતર કયા પ્રકારનું કઇ જમીનમાં કેટલું નાખવું વિગેરે ઉપરાંત વરસાદ, પાણીની તંગાશ શી રીતે પુરી પાડવી, જુદી જુદી જાતનાં અનાજ, તથા મરી મસાલા વિગેરેનું વાવેતર ક્યારે કેવી રીતે કરવું કે જેથી પેદાશ દર વરસે કરતાં દસ કે વીસ ઘણી વધી શકે વિગેરે. ભાગ ૭ મો—ખનીજ પદાર્થોથી ધનની વૃદ્ધિ—સોનું, રૂપું વિગેરેધાતુ સંબંધી પ્રયોગો ભાગ ૮ મો—ઝવેરાતનો વેપાર, હીરા, માણેક, મોતી વિગેરેનો વપાર, હીરામાંથી છાંટો કાઢવાની રીત, મોતી વીંધવાની રીત, મોતી શી રીતે સુધારવાં, મોતી ધોવાની રીત. ભાગ ૯ મો. હુન્નર—ઉદ્યોગ - તેમાં તમામ પ્રકારના રંગ બનાવવાની રીત, સફેદ, લાલ, કીરમજી, લીલો, પીળો, બ્લુ વિગેરે રંગો રસાયનિક રીતે બનાવવાની કળા, હાથીદાંત, રેશમી કપડાં, ઉનનાં, સુતરનાં વિગેરે કપડાંને જુદા જુદા રંગ ચઢાવવાની વિદ્યા, કાગળ બનાવવાનો ઉદ્યોગ જેમાં છાપવાના, લખવાના, કાગળો. જાડા તણતા, પાલીસપેપર, કાચનો ઉદ્યોગ—જુદી જુદી જાતના કાચ બનાવવાના પ્રયોગો, ચામડાનો ઉદ્યોગ—ચામડાને શુદ્ધ કરવાની, પકવવાની, તેના પર જુદા જુદા રંગ ચઢાવવાની રીત, સાબુ બનાવવા—ઉસમાંથી સાબુ બનાવવો, ચરબીનો. કોકમના તેલનો, કોપરેલનો, એરંડીયાનો, ડોળીયાનો, રાળનો સાબુ બનાવવાની રીત, કાળા રંગનો સાબુ સફેદ બનાવવો, પાપડીઆ ખારમાંથી બનાવવો, અર્ધા કલાકમાં સાબુ બનાવવો. ગ્લીસરાઇન કાઢવાની રીત, આયોડીન, ટેનીન, ડીસેન્ફેકટ, ટાર, મસ્ક, બારસોપ, વીન્ડસર, હીનાનો, લેમન, કેવડાનો, નારંગીનો, કાર્બોલીક, હની, મલ્હર, પારદર્શક, કાચ કાઢવાનો સાબુ બના-

વિગેરે અને તે ફુલમાંથી અત્તર કાઢવાની રીત; સુગંધી તેલો બનાવવાની રીત, જેમાં ગુલાબ, જાઇ, ચંબેલી મોગરો, કપુર, લોપાન, અનામ, કોપરેલ, તજ, લવીંગ, શીલારસ, જાયફળ, નાગરમોથ, ખસ વિગેરેનાં તેલ કાઢવાની બનાવટો. ચડીઆળમાં પુરવાનું તેલ, કેશને વધારનાર તેલ, વાળ ઉગાડનાર ગુલાબી તેલ, હેર ઓઇલો, કોપરેલ શુદ્ધ કરવાની રીત, જુદી જુદી અનેક જાતના હેર ઓઇલ બનાવવાની રીત, તેની વસ્તુઓનાં પ્રમાણ, લવંડર વોટર, કોલન વોટર, ફ્લોરીડા વોટર, હંગેરીયન વોટર, આફ્રીકી અંગરાજ. ફ્લોવર વોટર, ગુલાબજળ, ઓરંજવૉટર વિગેરે અનેક બનાવટો, સોડા લેમોનેડ, સોડાવોટર, લેમોનેડ વોટર, ટોનીક વોટર, જીંજર બનાવવાની રીત, તેનો પાવડર બનાવવાની રીત, જુદી જુદી જાતનાં બીસ્કીટ બનાવવાની રીત, છીકણી બનાવવી-સુગંધી, કસ્તુરીની મદ્રાસી વિગેરે અનેક જાતની તપખીર બનાવવાના પ્રયોગો, મીણકાપડ બનાવવાની, પીળા મીણને સફેદ કરવું, તંબુ કે કેનવાસ પાણીમાં ન પલળે તેવાં કરવાના વિગેરે અનેક પ્રયોગો, બનાવટી સ્લેટ અને પેન્સીલ બનાવવી, ફોડવાનું દારૂખાનું બનાવવાના અનેક પ્રયોગો, જાદુઇ સાપની સળીયો બનાવવી, દાટેલુ ધન શોધી કાઢવાના અનેક પ્રયોગો, તથા તે ક્યાં દાટ્યું છે. તે જાણવાની વિદ્યા, કેટલાક ચમત્કારી પ્રયોગો, લીંબુનો રસ ટકાવી રાખવો, સરેસ કે ગુંદરનું પાણી ટકાવી રાખવું. ગુલાબનાં પુષ્પ તાજાં રાખવાં, બટાકા તાજા રાખવા, બી જાળવી રાખવાં, સ્વદેશી સ્યાહીની બનાવટ, બરફ બનાવવો, તુરત આગ ઓલવવી, તીડનાં ઇંડાં દુર કરવા, શીંગડાનાં છીપ જેવાં બટન બનાવવાં, કચકડાનાં બટન, શીંગડાં જેવાં બનાવવાં, રબરસ્ટેમ્પ બનાવવા, દુધમાંથી માખણ વધુ નીકળે તેવા પ્રયોગો, વીજળી બનાવવી, કાનમાંથી કીડા, માથામાંથી જુ ને ખોડો કાઢવાની રીત, વીજળીની અંગુઠી બનાવવી, ખારી સુંઠ, પીંપર બનાવવી, સીગારેટ બનાવવાની રીત, બીડીઓ બનાવવી, બ્રસ બનાવવા, તકતા તૈયાર કરવા, કાચ સાથે ધાતુ ચોટાડવી, ફોટાને ચોટાડવાનું મિશ્રણ, રાગ સુધારવાના પ્રયોગો, ગ્યાસના દીવા કરવાના, વીજળીનું તાવીજ કરવું, દારૂ છોડવવાના પ્રયોગો, અફીણ છોડાવવાના પ્રયોગો, કપુરની માળા અને પ્યાલો બનાવવો, ગંધકનો પ્યાલો બનાવવો, પારાનો પ્યાલો બનાવવાની પાંચ બનાવટો, ચીકણી સોપારી બનાવવી, મોતીને પાણીદાર બનાવવાની દવા, મસા કાઢી નાંખવાની દવા, કાળુ, ધોળું અને ગુલાબી દંતમંજન બનાવવું, સોનાના વરક બનાવવાના પ્રયોગો.

ભાગ ૧૦ મો—વૈદ્યક પ્રયોગો-દરેક પ્રકારના એસન્સ અને અર્ક બનાવવાની રીતો, પેટંટ દવાઓ જેવી કે, કાર્બોનેટ ઑફ એમોનીઆ, કાર્બોનેટ સોડા, લાઇમ ઓક્સાઇડ ઑફ આયર્ન, નાઇટ્રેટ ઑફ આયર્ન, ક્લોરાઇડ ઑફ ગોલ્ડ, લાઇમજયુસ, ખાંડનો સરકો, પોટાસ બનાવવો, ગાઉટપીલ્સ, બ્લીસ્ટર કોલોડિયન, કોલેરામિક્સ્ચર, દાદરનો મલમ, ક્લોરોફોર્મ, ક્વીનાઇનની ગોળીઓ, ફોસ્ફરસ પીલ્સ, આયર્ન પીલ્સ, કમ્પાઉન્ડ આયર્ન મિક્સ્ચર, સીરપ ઑફ હાઇપોફોસ્ફાઇટ ઑફ લાઇમ, નાઇટ્રેટ ઑફ પોટાસ, ક્વિનાઇન આયર્ન મિક્શ્ચર, ઓક્સાઇડ ઑફ કોપર, પેનકીલર, ક્લોરોડા-

દીવાની કોર્ટના કાયદાઓ.

સીવીલ પ્રોસીજર કોડ [પુરેપુરો]
મુદતનો કાયદો
હીંદુ લો. કરારનો કાયદો
રજીસ્ટ્રેશન એક્ટ
ટ્રાન્સફર ઓફ પ્રોપરટી એક્ટ
ટોર્ટ શાસ્ત્ર
ઇજમેન્ટનો એક્ટ. ટ્રસ્ટ એક્ટ
મૈયતનું લેણું વસુલ કરવાનો કા.
સગીરના વાલી નીમવાનો એક્ટ
કોર્ટ ઓફ વાર્ડસ એક્ટ
રીલીફ એગ્રીકલચર એક્ટ
સ્મોલકોઝ કોર્ટોનો એક્ટ
વારસાનું સરટીફીકેટ લેવાનો એક્ટ
હિંદુ વિધવાના પુનર્લગ્નનો
પારસીઓના લગ્નનો કાયદો.
મુસલમાનીસરેહ, કોર્ટફીનોએક્ટ
સ્ટામ્પ ડયુટીનો કાયદો.
પારસીઓના વારસાનો કાયદો
કોર્ટમાં સમ ખાવાનો કાયદો
વહેંચણ કરવાનો એક્ટ
પ્રોબેટનો તથા વહીવટની સનંદ લેવાનો
નાદારીનો કાયદો
મુસલમાનોને વકફ કરવાનો કાયદો
હીંદુઓની મિલકતની વ્યવસ્થાનો
દસ્તાવેજોના નમુના
ફોજદારી કોર્ટની અરજીઓના ને
દીવાની કોર્ટમાં કરવાના દાવા,
રેવન્યુ કોર્ટમા કરવાની અરજીઓ-
ના નમુના અને તેના જવાબો
અપીલોના નમુના.

રેવન્યુ યાને મુલકી કાયદાઓ.

લેન્ડ રેવન્યુ કોડ (પુરેપુરો અ-
ગત્યની નોટ સાથે)
લેન્ડરેવન્યુ કોડની રૂલો
માપણીની રૂલ, સરવણની રૂલ
મામલતદારોની કોર્ટોનો એક્ટ
નરવાનો કાયદો
તાલુકદારોનો કાયદો
તેડા ગીરાશનો કાયદો
કાગળના ચલણી નાણાંનો એક્ટ
અધિકારીઓને નાણું ધીરવાનો
સરકારી નોકરોની વતણુંકનો કાયદો
તગાવીનો કાયદો
લોકલફંડનો કાયદો
ઈન્કમટેક્ષ એક્ટ
મતાદારોનો એક્ટ
બંદરો બાબતનો એક્ટ
વહાણોનો એક્ટ
જમીન લેવાનો એક્ટ
સુતરાઉ મલ ઉપર જકાતનો કાયદો
જળમાર્ગની કસ્ટમની ડયુટીનો એક્ટ
જંગલનો કાયદો
વતન એક્ટ
ઇરીગેશન એક્ટ
સીતળા કાઢવાનો એક્ટ

આ પુસ્તકમાં આપેલા કાયદા છુટાછુટા ખરીદવાથી બગો ઉપરાંત રૂપીઆ ખર્ચ થાય તેમ છે, છતાં કેટલાક કાયદા તો ગુજરાતીમાં મળતા પણ નથી. આ પુસ્તકમાં અનેક કાયદાઓ છે. જેમા પીનલકોડ, પ્રોસીજરકોડ જેવા એકેક કાયદાની સાત આઠ રૂપીઆ કિંમત હોય છે. તો આતો તમામ કાયદા જેમાં કેટલાક પીનલકોડ જેના તો વળી અગત્યની ટીકા સાથે છે તેની કીમત માત્ર રૂ. ૧૨—૦—૦ અને પોષ્ટેજ ૦—૯—૦ રાખેલ છે. જેના સંબંધમાં હજારો અભિપ્રાયમાંથી માત્ર જુજ વાંચો.

મુંબાઈ સ્મોલકોઝ કોર્ટના વડા જડજ નામદાર કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી લખે છે કે.—કાયદાનો શિક્ષક એ નામનુ પુસ્તક મળ્યું છે. અંગ્રેજીથી અજાણ્યું એવા ગુજરાતી માણસને એ પુસ્તક ઉપયોગી થઇ પડવાનો સંભવ છે અને હું ધારૂં છું કે ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડનાં દેશી રાજ્યોમાં એનો લાભ મારો લેવાશે અને લેવાવો જોઇએ

... દોષો મટાડી જીવનશક્તિ બક્ષી મગજને પુષ્ટ કરનાર.

જીવન.

એ ખરેખર જીવનજ છે. આ જીવનનો ચાલુ ઉપયોગ કરવાથી દીર્ઘ જીવન પ્રાપ્ત થાય છે, મગજ પુષ્ટ થઇ બુદ્ધિ અને યાદશક્તિ વધે છે, ધાતુગત દોષો મટાડી શરીર પુષ્ટ બનાવે છે તેમાં પડતી વસ્તુઓ વનસ્પતિની અને નુકશાન ન કરનાર છે. ખાવામાં સ્વાદિષ્ટ હેજતદાર અને આરોગ્યને જાથુને માટે ફાયદો બક્ષનાર છે. નબળાઇ, પાંડુ, ખાંસી, ક્ષય, સંગ્રહણી, મરડો, અમ્લપીત તથા ધાતુવિકારના દરદોમાં તેનો ગુણ અનુભવ સિદ્ધ છે તેની ૧ રતલના ડબાની કીંમત રૂ. ૨-૦-૦ રાખી છે ત્રણની કીંમત રૂ ૫-૦-૦ પોરટેજ જુદું. ખંડેરીથી કાસેશ્વર નથુરામ લખે છે કે જીવનથી ઘણો ફાયદો થયો છે.

અમૃતપાન.

આ દવા ગરમીને મટાડે છે. લોહી સુધારે છે ક્ષયને ખાંસી મટાડી શરીરમા શક્તિ અને બળ આપે છે, હજારો જણ વાપરે છે. કીં રૂ ૨-૦ ત્રણની રૂ. ૫,

હીસ્ટીરીઆહર પીલ્સ.

આ દવાથી ગમે તેવો જુનો હીસ્ટીરીઆ, વાઇ, મુર્છા, અને ફેફરૂં મટે છે. ઘણી સ્ત્રીઓના રોગો મટી ગયા છે એક વાર વાપરવા ખાસ ભલામણ છે. કી. રૂ ૨-૦-૦. અનુપાનની કીં. રૂ. ૨ મળી રૂ. ૪-૦-૦ સુચનાની ડબી રૂ. ૧ ની મફત મળશે.

પણજથી લધવાનજી રણછોડજી લખે છે કે,—અમારા ઘરમાં એક બાઇને હીસ્ટીરીઆ પીલ્સ અને અનુપાનનો ઉપયોગ કરાવ્યાથી અઠવાડીયું ન થયું તેવામાં તો તેને આરામ થઇ ગયો એથી મને નિશ્ચય થયો છે કે હીસ્ટીરીઆ ઉપર તમારી એ દવા રામબાણ નીવડી છે.

હરસનાશક ગુટિકા.

આ દવાથી તમને ગમે તેટલી લાંબી મુદતના હર્ષ હશે, લોહી પડતું હશે કે સુકા હશે અને કોઇ પણ ઉપાયે મટતા નહિ હોય. ઘણી દવાઓ કરી કંટાળ્યા હશો ઓપરેશન કરાવી થાકયા હશો તોપણ આ દવાથી તમને હરસ મટશે. દુઝતા હરસ હશે અને લોહી પડતુ હશે તેતો એકજ દિવસમાં મટી જશે આ દવા હરસ ઉપર એવી ગુણકારી જણાઇ છે કે તેનાથી હજારો માણસોએ પોતાનું હરસનું દરદ નાબુદ કર્યું છે. આ સંબંધી સેંકડો સરટીફીકેટો મળ્યાં છે, કીં રૂ ૩-૦ અનુપાનના ડબાની કીં રૂ.૨

સ્વામીનારાયણના મન્દિરના કારભારી શ્રી મગનલાલ લખે છે કે તમારી હરસની દવાથી મને પચીસ વર્ષનું હરસનું દરદ મટયું છે હું ઘણી દવા કરી કંટાળી ગયો હતો પણ તમારી દવાથી મને ફાયદો થયો છે જેથી હું ઉપકાર માનું છું. હરસને મટે આ દવા અસર કરનારી છે

હવે કેમીકલ વર્કસ—